

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Türkiye'de

SOSYAL YARDIM

Birikim
Denetim
Disiplin

Rejiminin Oluşumu

Denizcan Kutlu

Prof. Dr. CAHİT TALAS SOSYAL POLİTİKA
DOKTORA TEZİ
GÜÇTE DEĞER DOKTORA TEZİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

DATA
BENE

"Yardım veriyor, kımıldatmıyor seni bir yere, orada dur, benim hakkımda iyi düşün diyor. Bir yere hotlama diyor, başka arayış içinde olma diyor, orada kal."

"Çok darda kalmadığı müddetçe almasın. Çocuklarımla ikisinin de, bak üç çocuğum var, Allah hiçbir zaman, devletin kapısına düşürmesin, yok kömürmüş, yok... Kendilerini kavuracak devlet işi nasip etsin! O para zaten onlara bey gibi yeter. İstemem ya, gerçekten istemem."

Elinizdeki kitap, kömürde, gıda kolisinde ya da şartlı eğitim ve sağlık yardımında, cisimleşen aynı ve nakdi sosyal yardımların ekonomi politığıne soyunmaktadır. Kitap, Ankara'da gerçekleştirilen bir alan araştırmasına dayanarak, yardım alanların geçim ve hayat şartlarını kuşatan işgücü piyasası deneyimi temelinde, içerisine çekildikleri güvencesiz yaşam, yoksulluk manzaraları ve sefalet alanına girmekte ve bu alanda oluşan sosyal yardım deneyiminin gündelik yaşamın kılcak damarlarına sinen tüm yönlerini keşfetmeyi amaçlamaktadır. Türkiye'de sosyal yardımların ekonomi politığı, üç kavram etrafında soyutlanabilir: *"Birikim"*, *"denetim"* ve *"disiplin"*. *Birikim*, çünkü sosyal yardımlar bir yandan sermaye için bir birikim alanı diğer yandan da kapitalist birikim ile çeşitli açılardan eklemlenen ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı işlevi üstlenmektedir. *Denetim*, çünkü sosyal yardımlar siyasal iktidar ilişkilerinin yeniden üretimi, siyasal iktidar ve devletin yoksulla kurduğu ilişki tarzı açısından bir toplumsal denetim görevi taşımaktadır. *Disiplin*, çünkü bu birikim ve denetim süreci, kitapta tüm yönleriyle kavranmaya çalışılan karmaşık ilişkiler yumağı içerisinde, sosyal yardım rejimini var eden ve yeniden üreten bir sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altına alınmış bir yoksul türünün oluşumunu beraberinde getirmiştir.

Türkiye'de

SOSYAL YARDIM

Rejiminin Oluşumu

Denizcan Kutlu

Birikim
Denetim
Disiplin

TÜRKİYE'DE SOSYAL YARDIM REJİMİNİN OLUŞUMU

Birikim, Denetim, Disiplin

Denizcan Kutlu

NotaBene Yayınları

TÜRKİYE'DE SOSYAL YARDIM REJİMİNİN OLUŞUMU

Birikim, Denetim, Disiplin

Denizcan Kutlu

Kapak Tasarımı: Erkal Tülek

Dizgi: Can Kaya

Baskı ve Cilt: Hermes Tanıtım Ofset Baskı Hiz. Kağ. Ltd. Şti. Sertifika No: 14847

Büyük Sanayi 1. Cad. No: 105 İskitler / ANKARA Tel: 0.312 384 34 32

1. Baskı

2015

Ankara

ISBN: 978-605-9020-91-6

www.notabeneyayinlari.com ● facebook.com/NotaBeneYayinlari ● twitter.com/NotaBeneY

© Renas Yayıncılık Matbaacılık Filmcilik Reklam Yazılım Donanım Bilişim San. ve Tic. Ltd. Şti.

Merkez (Ankara): Bankacı Sok. 18/1 Çankaya / Ankara Tel: 312 417 05 44

İstanbul Büro: Hamalbaşı Sk. Üstündağ İş Merkezi No:14/123 Galatasaray/İstanbul Tel: 212 244 31 61

Sertifika No: 18074

TÜRKİYE'DE SOSYAL YARDIM REJİMİNİN OLUŞUMU

Birikim, Denetim, Disiplin

Denizcan Kutlu

Denizcan Kutlu

1984 yılında Ankara’da doğdu. 2005 yılında Gazi Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünden mezun oldu. 2008 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde aynı bölümde “Türkiye’de Esnek Çalışmanın Yasal Temelleri: Eleştirel Bir Çözümleme” başlıklı çalışması ile yüksek lisansını tamamladı. Bu arada, çeşitli basın-yayın organlarında ekonomi ve çalışma hayatı muhabiri olarak görev yaptı. Ardından Türk Harb-İş Sendikası’nda uzman olarak çalıştı. Yüksek lisans ve doktora eğitimi süresince sosyal politika ve çalışma yaşamı ile ilgili çeşitli proje ve araştırmalarda görev aldı. Ankara Üniversitesi SBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü’nde 2008 yılında başladığı doktora eğitimini 2014 yılında tamamladıktan sonra, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü’ndeki görevi sona ererek, Namık Kemal Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü’ndeki görevine geri döndü. Doktora eğitimi sırasında, TÜBİTAK bursu ile 2013 yılında 6 ay süreyle, Londra Üniversitesi, Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu’nda Misafir Araştırmacı olarak bulundu. 2010-2013 yılları arasında Onur Bakır ile birlikte Evrensel Kültür Dergisi’nde “Sınıf Çalışmaları Üzerine Notlar” başlıklı kitap tanıtım köşesini hazırladı. 2009 yılından bu yana Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi’nde Yayın Kurulu üyesi olarak görev yapmaktadır. Emek ve sosyal politika başlıkları altında çeşitli panel, kongre ve sempozyumlarda sunulan bildirilerin yanında, kimi kitap ve dergilerde yayımlanmış çalışmaları da bulunmaktadır. Akademik ilgi alanları, toplumsal sınıflar, sosyal koruma ve işgücü piyasası politikaları ve sendikacılık başlıkları altına yerleştirilebilir.

İçindekiler

Sunuş	9
Önsöz ve Teşekkür	13
Giriş	17
Birinci Bölüm:	
Sosyal Yardım Kuramına Doğru	27
Sosyal Yardımın Ekonomi Politığıne Giriş	29
Devlet, Emek Gücünün Yeniden Üretimi ve Sosyal Yardım	31
Yapısal Biçim Olarak Sosyal Yardım	34
İlişki ve Süreç Olarak Sosyal Yardım	38
Terim Olarak Sosyal Yardım	39
Süreç Olarak İhtiyaç Tespiti	40
Sosyal Yardımın Karakteri ve Sosyal Politika İçerisindeki Yeri	42
Kapitalist Birikimin Genel Yasası ve Sosyal Yardımın Genel Yasası	47
Yedek İşgücü Ordusu ve Sosyal Yardım	53
Ücret İlişkisi ve Sosyal Yardım	64
Emek Gücünün Değeri ve Sosyal Yardım	71
Kapitalist Birikim ve Sosyal Yardım Bağ: Kavram ve Olgu	75
İkinci Bölüm:	
Sosyal Yardımların Tarihi: Yoksul Yasalarından Yoksulluğu Azaltma Stratejilerine	81
Sosyal Politika, Kamu Müdahalesi ve Sosyal Yardımlar	84
Refah Devletin ve Ücret Disiplininin Oluşumu	84
Yoksul Yasalarından Sosyal Yardım Hakkına	86
Küresel Kapitalizm ve Sosyal Yardımlar	91
Politika Transferi ve Yoksulluğu Azaltma Stratejileri	95
Yeni Hayırseverlik	97
Küresel Yedek İşgücü Ordusunun Denetimi	98
Çalışmaya Dayalı Refah Politikaları	100
Üçüncü Bölüm:	
Bir Kavram Üzerine Düşünmek: Sosyal Yardım Rejimi	107
Sosyal Yardım Alanyazını: Özellikler, Yaklaşımlar, Eğilimler	109
Sosyal Yardım Rejimi: Kuramsal ve Metodolojik Ayrımlar	119

Dördüncü Bölüm

Türkiye’de Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu

145

Teknik ve Kavramsal Notlar

Sosyal Yardımların Kurumsal Gelişimi	147
AKP Döneminde Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu	167
Sosyal Yardım Yönetişi ve Politika Ortodoksisi	167
Sosyal Yardımın Siyasallaşması	169
Sosyal Yardımın “Dinselleşmesi”	173
Sosyal Yardımın Neo-liberalizme Uyumlaşması	177

Kuramdan Alana

Araştırmanın Yöntemi	182
Alandan Notlar	189
Sosyal Yardım Rejiminin Kurumsal Yapısı	192
Kurumsallaşma Süreçleri	192
Yoksulluğun Nedenleri, Yoksulluğun Engellenmesi	200
Vakfın Yoksulun Yaşamındaki Yeri ve İşlevi	204
Sosyal Yardım, Sosyal Hak ve İstihdam Bağlantıları	205
İhtiyaç Tespiti Süreçleri ve Sosyal Yardım Verme Biçimi	233
<i>Kamusal Sosyal Yardım</i>	233
<i>Özel Sosyal Yardım ve Özel Sektör</i>	249
<i>Hane İncelemesi</i>	258
Muhafazakâr Yapı ve Sermaye Birikiminin Siyasal Karakteri	261
Sosyal Yardım Sisteminin Sorunları, Evrimi ve Beklentiler	266
Sosyal Yardım Rejimi Altında Yaşamak: Sosyal Yardım Alma ve Alıcısı Olma	281
Disiplininin Oluşumu	
Çalışma ve İşgücü Piyasası Deneyimi	282
Sosyal Yardım Alanları Tanımlamak ve Kavramsallaştırmak	282
Sosyal Yardımlar, Çalışma ve İşgücü Piyasası Deneyimi	289
-Güvenceli- Çalışma ve İş Talebi	307
Geçim-Hayat Şartları ve Sosyal Politika Deneyimi	311
Geçim ve Hayat Şartları	311
Sosyal Yardımların Geçimdeki Yeri ve İhtiyaçları Karşılması	328
Sosyal Yardımsız Yaşama ve Daha Fazla Sosyal Yardım İsteği	338
Sosyal Yardım Alanlar Ne Hisseder?	341
Sosyal Yardımların İşlevi: Sınıfsal Uzlaşma ve Siyasal İçerme	346
Sosyal Yardımın Ticareti	348
Sosyal Yardım Alma Stratejileri	350

Sosyal Yardımlara Dönük Tepkiler, Tercihler ve İstekler	352
Devletten Hak ve Olanak İsteği: Sosyal Yurttaşlık Talebi	356
Sosyal Yardıma Başvurmama	357
Gündelik Yaşam, Siyaset, Toplumsal Cinsiyet Örüntüleri	358
Rekabet, Parçalanma ve Ayrışma	358
Gündelik Yaşam, Algı, İdeoloji, Bilinç	364
Sosyal Yardımlar ve Siyaset: Siyasal Baskı, Korku, Minnet ve Borçluluk Duygusu	385
Sosyal Yardımların Yaygınlaşması: Göç ve Kültür	394
Sosyal Yardımlar Hakkında Bilgi Sahibi Olma	401
Sosyal Yardımın Kesilmesi: Tepkiler ve Kabuller	403
Sosyal Yardım Rejiminde Toplumsal Cinsiyet	407
Gelecek Beklentisi, Umut ve Hayaller	411
Sonuç	415
Kaynakça	426
Ekler	446
Dizin	455

KISALTMALAR

ABB	:	Ankara Büyükşehir Belediyesi
AKP	:	Adalet ve Kalkına Partisi
DTÖ	:	Dünya Ticaret Örgütü
ILO	:	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
KKÇ	:	Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi
SOYBİS	:	Sosyal Yardım Bilgi Sistemi
STK	:	Sivil Toplum Kuruluşları
ŞESY	:	Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımı
ŞNT	:	Şartlı Nakit Transferi
WB	:	World Bank

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Türlerine Göre Sosyal Yardım Programları

Tablo 2. Ana Gruplar Bazında Sosyal Yardım Programları

Tablo 3. Yardım Türlerinin Çalışma Bağı Temelinde Tasnifi

Tablo 4. Sosyal Yardım Hizmeti Veren Kuruluşların Sosyal Yardım Harcamaları

Tablo 5. Yardım Türlerine Göre İhtiyaç Tespiti Yöntemleri/Yoklama Kriterleri ve Yarar Düzeyleri

Tablo 6. Sosyal Yardımların Birlikte Alınabileceği veya Alınamayacağı Durumlar

Tablo 7. Yıllara Göre Yakacak Yardımları

Tablo 8. Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu: Parametreler, Gerçekleşme Biçimleri ve Eğilimler

Tablo 9. Sosyal Yardım Alanlar Görüşmecisi Çizelgesi

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Kapitalist Birikim ve Sosyal Yardım Bağı

Sunuş

“İçinde yaşadığımız toplum düzensizliği insanlarımızı buralara kadar düşürürse, asıl suçlu toplumdaki düzensizlik olsa bile, insanlarımız aslında iyidir, güçlüdür, kahramandır. Ey insanoğlu, kendi ellerinle bozduğun toplum düzenini gene sen, kendi ellerinle düzeltip, kendini bu çıkmazdan kurtaracaksın...”

Orhan Kemal

Sosyal yardımlara yönelik, son yıllarda, hem dünyada hem Türkiye’de artan bir akademik ilgiden söz etmek mümkün. Bu artan akademik ilgi, bu ilgiye içkin bazı sorunlu eğilimler üzerine düşünmeyi de gerekli kılıyor. Son dönem araştırmalarda, sosyal yardımları, iktisadi ve sosyal alana teknik bir müdahale aracı olarak görme eğilimi ile karşı karşıyayız. Bu görme hali, sosyal yardımları şeyleştirmektedir. Şeyleştirme süreci, sosyal yardımları, Türkiye kapitalizmine harici bir olguymuş gibi anlama ve anlamlandırma tehdidini taşımaktadır. Yine bu araştırmalarda, sosyal yardımların oldukça parçalı tartışıldığına tanık oluyoruz. Sosyal yardımların kurumsal yapısı, sosyal yardımların siyasal iktidarı güçlendirme eğilimi, sosyal hak kayıpları, sosyal güvencesizlik, sosyal yardım nedeniyle istihdamdan kaçma, sosyal yardım alanların sosyo-psikolojik durumları gibi bir çok konu birbirinden kopuk ve ayrı ayrı ele alınmaktadır. Ayrıca, bu araştırmalarda sosyal yardım alanların “sesi” ya hiç duyulmamakta ya da çok az duyulmaktadır. Elinizdeki bu kitapta Denizcan Kutlu tüm bu sorunlu eğilimlerle hesaplaşmak gibi güç bir görevi üstleniyor ve bu işi hakkıyla yapıyor.

Denizcan Kutlu’nun çalışması, sosyal yardımları ekonomi politik yaklaşım içerisinde ve ona içkin kavramlar ile düşünmeyi ve kavramsallaştır-

tırmayı amaçlıyor. Sosyal yardımları, kapitalist sisteme içkin, emek ve sermaye sınıflarının göreceli güçleri içinde ve sermaye birikim dinamikleri ile açıklamayı hedefliyor. Dolayısıyla, bu çalışma, bir yandan sosyal yardım alanlar ve verenler hakkında bilgimizi geliştiriyor, diğer yandan ise, ele aldığı olgunun yeniden kurulmasına, yeniden anlamlandırılmasına ve geliştirilmesine katkı sağlıyor. Bu çalışmanın temel dayanağı olan sosyal yardımları yeniden anlamlandırma ve geliştirme çabası, “her çeşit genelleme eğilimini alaya alma” düşüncesi zihinleri kuşatırken ve radikal demokrasinin tek sığınak olduğu fikri kutsanırken, bize mümkünün sınırlarını zorlama ve gerçek seçeneklerle donanma imkanını sunuyor.

Denizcan Kutlu, çalışmasını iki alana müdahale üzerine kuruyor. İlk olarak, “sosyal yardım rejimini nasıl kavramsallaştırabiliriz?” sorusuna odaklanıyor. “Sosyal yardım rejimi” kavramı, sosyal yardımları içine gömülü olduğu iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar ile birlikte anlama ve açıklama çabasına denk düşmektedir. Diğer bir deyişle, sosyal yardım alanların ve verenlerin içinde bulunduğu tüm yapılar ve ilişkiler, tarihsel maddeci geleneğin izinden gidilerek bir “oluşum” süreci olarak ele alınmaktadır.

“Sosyal yardım rejimi” kavramsallaştırması, sosyal yardımların, kapitalist birikim ile eklenme tarzı, işgücü piyasasının ve emeğin düzenlenmesindeki etkisi ve emek gücünün ve hanenin yeniden üretimindeki rolü etrafında örülmektedir. Aynı zamanda, “sosyal yardım rejimi” kavramsallaştırması kendi alt kavramları ile birlikte inşa edilmektedir: “Sosyal yardımların genel yasası”, “ücret dışı bir gelir türü”, “fiyatlandırılmamış kapitalist bir kategori”.

Bu çalışmanın ikinci müdahalesi ise, “sosyal yardım rejimi altında yaşama deneyimleri nelerdir?” sorusuna dayanıyor. Sosyal yardım rejimi altında başkaldırı, rıza ya da boyun eğme gibi tavır, tutum ve deneyimler bu rejimce tanımlanmakta ve bu rejimi tanımlamaktadır. Sosyal yardım rejimi, emekçilerin rejime ilişkin farklı duruşlarıyla kendini sınırlamakta ve gerçekleştirmektedir. Sosyal yardım rejimi altında yaşamaya dair, başkaldırı, rıza ya da boyun eğme gibi deneyimlerin incelenmesi yarının siyaseti için oldukça önemlidir.

“Sosyal yardım rejimi altında yaşama deneyimleri nelerdir?” sorusunun cevabı sahada aranmıştır. Bu çalışmanın saha araştırması, çeşitli kamusal ve özel sosyal yardım kurumları temsilcilerinin yanında Ankara’da

yardım alanlar ile derinlemesine görüşmelere ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'nın hanelerde gerçekleştirdiği ihtiyaç yoklama süreçlerindeki katılımcı gözlem deneyimlerine dayanmaktadır. Saha araştırması, işçi sınıfının önemli bir bölümünün “anlatılmaya ve okunmaya değer” hayatları olduğunu göstermektedir.

Denizcan Kutlu, saha araştırmasını, Orhan Kemal'in bahsettiği gibi, “yan yatmış, bağdaş kurmuş, çömelmiş ya da tam yuvarlanacakken bir yana tutunuvermiş benzeyen harap evler kalabalığından ibaret mahallelerin, birbirini kesen çamur içindeki sokaklarında” gerçekleştirdi. Bildiğimiz ama çok ender karşılaştığımız insanlarla, bilmediğimiz mekan ve zamanlarda görüşmeler yaptı. Saha araştırması, çok zor bir işin üstesinden gelmeyi gerektiriyordu. Çok zordur, içimizi yakan gerçekliğe mesafe koymak ve o gerçekliğe belli bir mesafeden bakabilmek. Denizcan Kutlu, içinde yer aldığı gerçeklikle kendi arasına mesafe koyarak araştırmayı kavramsal ve kuramsal düzeye taşımayı başardı. Saha notları, sosyal yardım altında yaşamayı anlamak ve açıklamak için şu alt başlıklarda toplanmıştır: “Sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini”, “yardım almayı kültürel ve iktisadi etmenlerle birleşme”, “yardımın kuşaklar arası aktarımı”, “kanaatkar yaşam tarzı”, “yardımsız yaşama isteği”, “sosyal yardım hakkı bilincinin oluşumu”, “yardım alma ve yardımı garantileme stratejileri”, “yardımı öğrenme kanalları”, “cinsler arası işbölümü”, “beslenme ve gıda disiplini”.

Denizcan Kutlu'nun gerçeği aramaya dönük bitip tükenmeyen arzusuna, disiplinli ve özverili çalışmasına, kararlılığına ve azmine yol arkadaşlığı etmiş olmaktan gurur duyuyorum. Bu kitap, yalnızca sosyal yardımları yeniden anlamlandırarak bilgimizi derinleştirmekle kalmıyor, aynı zamanda sınıf mücadelesi politikalarının geliştirilmesi ve zenginleştirilmesi için de yol açıyor. Emeğin ekonomi politığıne sahip çıkan genç meslektaşına da yakışan budur!

Gamze Yücesan-Özdemir

Neoliberalizmin küresel ölçekte en önemli sonuçlarından biri tüm coğrafyalarda giderek yoğunlaşan yoksulluğun artışı oldu. Neoliberal iktidarlar emekçi sınıfların geçmiş kazanımları üzerine inşa edilen kamusal refah programlarını darmadağın ederken, kendi yarattığı sonucu, yani artan yoksulluğu yönetebilme sorunuyla da yüz yüze kaldılar. Tıpkı kapitalizmin başında olduğu gibi yasalık yerine ikame edilen hayırseverlik yeni refah rejiminin omurgasına dönüştü. Denizcan, bu dönüşümün müstesna örneklerinden biri sayılabilecek Türkiye’yi yetkin bir emekle analiz ediyor. Yoksulluk yönetiminin AKP iktidarının siyasal laboratuvarında sosyal yardımlar temelinde nasıl harmanlandığının teori ve gözlem düzeyinde analizini sunuyor. Bu alanda ülkemizde yapılmış en önemli katkılardan biri olduğu çok açık.

Ahmet Haşim Köse

Sosyal politika adlandırması ikili bir kapsama sahiptir. İlki, emeğin üretim ve yeniden-üretimi ile ilgili düzenleme ve hizmetleri konu alırken, ikincisi sözü edilen düzenleme ve hizmet politikaları ile bunların kapsamındaki konuları çalışan akademik disipline göndermede bulunur. Oysa bu ikili anlam, sosyal yardımlar söz konusu edildiğinde mevcut değildir. Bu basit gözlemin nedeni de basittir, teori yoksunluğu. 19. Yüzyılın sonlarında Sidney ve Beatrice Webb’in başlattığı sistemli yoksulluk çalışmalarının üniversiter zeminde bir kürsü altında örgütlenmesini hiç kuşku yok ki teoriye borçluyuz. Kuraldır, inceleme nesnesini teorileştiremeye ne kürsü vermezler!

Son 10-15 yıldır sosyal politikanın -akademik disiplin olarak- inceleme nesnesi de, kamu idaresi olarak politika tercihleri de radikal bir dönüşüme tabiidir. Yeni politika hedefi yoksulluk, temel politika aracı da sosyal yardım biçimini almış, yoksulluğu ve sosyal yardımları konu alan bilimsel çalışmalarda da kayda değer artış yaşanmıştır. Bu çalışmaların çoğuna analitik araç sunan sosyal politika teorilerinde sosyal yardım konusu, hala asli koruyucu sistemi tamamlayan geçici bir önlem olarak kavranmaktadır. Nihayet bu gözleme istisna teşkil eden bir çalışma, üstelik de ülkemizde kaleme alınmıştır. Dr. Denizcan Kutlu’nun *Türkiye’de Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu: Birikim, Denetim, Disiplin* başlıklı çalışmasından söz ediyorum. Dr. Kutlu’nun çalışması, sosyal yardım olgusunu açıklayıcı mahiyette kavrayan ayırt edici bir teorileştirme çabasına bir giriş, mahiyetindedir. Çalışmayı değerli kılan bir değer husus, sosyal yardımlara ilişkin son derece zengin bir ampirik malzeme sunuyor olmasıdır. Çalışmada sistematikleştirerek sunduğu zengin veriler ve cesur kuramsallaştırma hamleleri nedeniyle Dr. Denizcan Kutlu’ya ne kadar teşekkür etsek azdır.

Metin Özuğurlu

Önsöz ve Teşekkür

Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü bünyesinde hazırlanmış olan “Türkiye’de Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu” başlıklı doktora tezinin yeniden düzenlenmiş halidir. Çalışmanın hazırlanma süreci, biri yerel (28 Mart 2014), ikisi genel (7 Haziran 2015 ve 1 Kasım 2015) olmak üzere 3 seçim gördü. Yerel seçim sürecinde alan araştırmamı yürütüyordum. Bu nedenle, seçim süreci ve sosyal yardım bağlantısı temelinde, Türkiye’de yoksulluğun ve yoksulların yönetimi, denetimi ve disiplin altına alınması üzerine sistematik gözlem yapma şansına sahip oldum. İlerleyen süreçte ise, aynı bağlantı üzerine bu sefer doğal gözlem yapmayı sürdürdüm. Kitabın hazırlığının son aşamasında, ekim ayı içerisinde, sosyal yardımlarla ilgili gelişmeleri izlemek ve kimi eksikleri tamamlamak üzere, Ankara’da alan araştırmama 1 hafta süreyle devam ettim. Bu durum, sosyal yardım gibi siyasal süreçlerin etkisi altındaki bir sosyal politika aracı ve ondan yararlananların ilişki, düşünce ve deneyimleri üzerine veri toplama açısından oldukça zengin bir zemin yarattı. Kitapta yardım alanların içinde bulundukları şart ve ilişkileri bilgelik düzeyinde anlattıkları pek çok ifade bulacaksınız. Bu ifadelerin ağızdan çıktığı hallerini doktora tezime aldım; ama kitabın hazırlık aşamalarında cümle yapılarına dokunmadan, dili değiştirdim.

Sosyal yardım çalışmalarında belirgin bir artış olduğu gözlemleniyor. Bu çalışma da böylesi bir akademik merak ortamında kaleme alındı; ancak ilgili alanyazını incelerken, konuya, yapılan çalışmaların pek çoğundan daha farklı eğildiğimi fark ettim. Çalışmada bu yaklaşım farklılığı, bir alanyazın eleştirisinin yanında, sosyal yardımları, sosyal gerçeklik içerisindeki gerçek yerine oturtma çabasını içeren bir kuramsal inşa denemesi ile de sonuçlandı.

Çalışmada, sosyal yardımları tüm aktör ve tarafları ile birlikte kavramaya çalıştım. Bu çerçevede, sadece sosyal yardım alanlarla değil, muhtarlar, bakanlık uzmanları, vakıf görevlileri, belediye çalışanları ve özel sosyal yardım kuruluşu temsilcileriyle görüştüm. Vakıf görevlileri ile birlikte ihtiyaç tespiti kapsamında gerçekleştirilen hane incelemelerine katıldım, yardım dağıtımlarını izledim. Hatta yardım kapsamında dağıtılan bir paket makarnayı pişirip yedim bile... Yardım alanlara hak vermemek elde değildi... Tüm bu süreç boyunca, yardım almayanların görüş ve düşünceleri ile ilgili olarak da doğal gözlemler yapmayı sürdürdüm. Yardım almayan kesimlerde, yardım alanlara ilişkin damgalamaya dayalı derin ve kalıp önyargıların varlığını gözlemledim.

Tüm bu anlatılanlarda “birinci tekil şahıs” kullansam da bilimle uğraşmaya çalışan bir araştırmacı olarak “ben”de temsil olan ve açığa çıkan bir “biz”den söz etmem gerekir. Kuşkusuz, tüm sorumluluk ve hataları tarafıma ait olmakla birlikte onsuz bir şey yapabilmem pek mümkün değildi. Her doktora tezi ve ona dayanan kitap, bir kişinin kaleminden çıkmış olsa da arkasında kişisel olduğu kadar kolektif bir düşünsel emeği de barındırır. Bu düşünsel emeğin oluşumunda sadece bu çalışmaya katkılarıyla değil, bütün bir akademik yaşantım bakımından yol gösterici olmaları nedeniyle anmam gereken üç isim var: Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir, Prof. Dr. Seyhan Erdoğan ve Prof. Dr. Metin Özügurlu. Kendilerine teşekkürü bir borç biliyorum. Kendilerinden sadece bilimsel ve akademik düzeyde bilgi edinmedim; mesleki olarak da çok şey öğrendim. Bu üç isim, bana tüm lisansüstü ve akademik yaşamım boyunca rehber oldu; üzerimdeki emekleri büyüktür. Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir, yalnızca tezin akademik danışmanlığını yaparak değil, tez danışmanım olmayı kabul ettiği ilk andan kitabın hazırlanması sürecinin en son aşamasına dek, şunuş yazısını da içeren katkılarıyla ve her koşulda verdiği destek, moral ve güleryüzüyle de bu kitabın ortaya çıkmasında en önemli katkıyı sağladı. Özel olarak teşekkür etmek isterim. Sağolun sevgili hocam...

Bir diğer teşekkürü, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölüm Başkanı Prof. Dr. Ahmet Makal’a ve diğer bölüm hocalarıma ve meslektaşlarıma etmem gerekiyor. Sağladıkları özgür bilim üretme ve çalışma ortamı olmasaydı muhtemelen bu çalışma ortaya çıkamazdı.

Doç. Dr. Fatma Yıldırım, Prof. Dr. Seyhan Erdoğan ve Prof. Dr. Müge Ersoy Kart, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki görevim süresince odasız kalmamamı sağladılar. Bu çalışma bu sayede ortaya çıktı dersem, abartmış olmam. Kendilerine teşekkür ediyorum.

Tez jürimde yer alan hocalarım Doç. Dr. Şenay Gökbayrak, Prof. Dr. Ahmet Haşim Köse ve Prof. Dr. Alpay Hekimler'e değerli katkılarından ötürü teşekkür ederim.

Bu çalışmanın hazırlanmasında TÜBİTAK'ın Bilim İnsanı Yurtdışı Araştırma Bursu ile Londra Üniversitesi'ne bağlı Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'nda (SOAS) geçirdiğim 6 aylık zaman diliminin büyük katkısı var. London School of Economics, Senate House ve SOAS'ın kütüphanelerinde geçirdiğim uzun zaman dilimi, bana benzersiz bir alanyazın tarama fırsatı sundu. Bunu Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'ndan Prof. Dr. Alfredo Saad-Filho'ya borçluyum. Gerek bana gönderdiği kabul mektubu gerekse Londra'da bulunduğum zaman dilimindeki akademik paylaşımlarımız dolayısıyla kendisine teşekkür ederim.

Bu çalışmanın hazırlanmasındaki unutulmaz katkıları nedeniyle benimle görüşmeyi kabul eden tüm görüşmecilerim ve çalışma içerisinde “yardım alanlar” olarak anılan herkese teşekkür ederim. Hiç tanımadıkları ve kendilerine sürekli ve belki de hiç düşünmedikleri sorular soran birini evlerine kabul ettiler. Kimileri, hatta pek çoğu, evlerine kabul etmenin ötesinde, sadece sosyal yardım deneyimlerini değil, tüm hayat deneyimlerini benimle paylaştı. Hıdırlıktepe gibi tek başıma gidip çalışma yapabilme olanağı son derece sınırlı olan bir bölgede, Mustafa Yanıklar ve İrfan Sütemen sayesinde, çalışmalarımı yürüttüm. Kendileri ile halen görüşüyoruz. Mustafa Abi, İrfan Abi, Yılmaz Dayı ve diğerleri... Şairin, köylüler için söylediği, “topraktan öğrenip, kitapsız bilendir” sözünü, sizler için “hayattan öğrenip, kitapsız bilendir” olarak değiştirmenin bir sakıncası olmasa gerek. Bana katkılarınız, sadece bu çalışma ile sınırlı olamaz. Sağolun...

Kimi mahallelerde yardım alanlara ulaşmamı sağlayan isimlerden Nevin Yılmaz, Lale İzci ve Selma Sunguroğlu'na teşekkür etmek isterim. Çalışmadaki katkıları tahminlerinden çok daha fazladır. Başta Serdar Tan olmak üzere tüm vakıf müdür ve görevlilerine teşekkür etmek istiyorum. Gerekli kolaylığı göstererek işin mutfağında olmamı sağladınız, sizlerden çok şey öğrendim.

Notabene emekçilerine de teşekkür etmem gerek. Ersin Vedat Elgür ve Can Kaya, kitabı sabırla beklediniz ve hazırladınız, emeklerinize sağlık, sağolun. Arkadaşlarım Güven Savul, Onur Bakır, Çağrı Kaderoğlu Bulut, Gökhan Bulut ve Özgür Zafer... Güven, Onur, Çağrı, Gökhan ve adını burada anamadığım diğer pek çok arkadaş ile akademik çalışma sürecini genç kuşak araştırmacılar olarak birlikte yaşıyoruz. Güler yüzünüz yeterli; birbirimize sürekli destek olduk; her şey için teşekkürler, dostluğumuz devam edecek. Özgür, 15 yıldır bitiremediğimiz ve bu gidişle de bitiremeyeceğimiz tartışmalar ve düşünsel sınırları zorlayan kritik müdahaleler ile çalışmaya farklı noktalardan bakmamı sağladı. Sağol Özgür. Son olarak Elif Hacısalıhoğlu... Bir süreci yan yana, adım adım ilk günden bu yana birlikte yaşadık, yaşıyoruz. Çalışmanın hazırlanışın ilk gününden son gününde her adımında yanımdaydı. Sosyal yardımlar ve güvencesizlik konularında doktora tezi yazan iki araştırmacı olarak alan araştırması sürecini beraber deneyimledik; hatta bazı mahalle ve hanelere birlikte gittik, görüşmeler yaptık. Bir teşekkürle sığmayacak, aşkın bir teşekkür de Elif’e gitmeli. Sağol Elif, her şey için...

Teşekkürlerin en büyüğünü iletmem gereken adres benim için çok açık: Ailem; Hande ve Ömer Kutlu. Sonda söylenmesi gerekeni önce söylemek isterim: Onlar olmasaydı, bu tez ve kitap olmazdı. Engin hoşgörü ve sabırlarının yanı sıra akademisyen ve eğitimci kimlikleriyle bu kitabın ortaya çıkmasını kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı olarak sağladılar. Yazılabilecek bütün teşekkürlerin yetersiz kalacağını bilerek ile bir kez daha teşekkürler, iyi ki varsınız...

Son olarak bu çalışma bir ithafı da içermeli. Kanımca bu tür bir çalışmanın ithaf olunacağı en uygun kesim, kadınlar olacaktır. Ankara’nın gecekondu mahallelerinde, Hıdırlık’ta, Yenidoğan’da, Kale’de ve İsmetpaşa’da; Dikmen Vadisi’nde, Dostlar ve Şehit Cengiz Topel’de, Keçiören’de ve kentsel dönüşüme uğramış mahallelerde yaşayan yardım alan yoksul kadınlar... Beni, Sibel’in ifadeleri ile “Tanrı misafiri” kabul edip, “unutma bizi” diye uğurladınız. Unutmam mümkün mü? Bu tür bir çalışmanın yazımına kaynaklık edecek deneyimleri yaşamadığınız bir hayat diliyor ve bu çalışmayı sizlere ithaf ediyorum.

Cebeci, Ankara

Giriş

Çalışmanın Genel Çerçevesi ve Yöntemi

Dünyada ve Türkiye’de sosyal politikalar, yaklaşık son 40 yıllık zaman diliminde üretim süreçleri ve buna bağlı olarak devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçiminin dönüşümü çerçevesinde, önemli değişimler geçirmektedir. Bu çalışma, bu dönüşüm sürecini Türkiye özelinde, sosyal yardım alanındaki gelişmeler bakımından incelemeyi hedeflemektedir.

Türkiye’de sosyal yardımlar, nicel (miktar, kapsam, yararlanıcı sayısı) ve nitel (kurumsal yapı, sosyolojik boyut-sosyal yardımlar temelinde kurulan ilişkiler, davranış biçimleri ve örüntüleri, düşünme tarzları) olarak gelişim göstermektedir.¹ Sosyal politika ve yoksulluk alanyazınında, sosyal yardımların kapladığı yerin de bu gelişime paralel bir seyir izlediği söylenebilir. Sosyal politika ve yoksulluk çalışmalarına, özel olarak da sosyal yardımlara dönük akademik ilgi artmaktadır. Bunun, sosyal yardımların, yoksul mahallelerine, yoksulun dünyasına kendi özel ilişki biçimlerini yaratarak dahil olması şeklinde nesnel bir zemini de vardır.

Özellikle 2000’li yıllarda oluşum gösteren bu nesnel zeminin akademik düzlemde de bir yansıması olmuştur. Bu belirlemeyi, sosyal politika ve yoksulluk çalışmalarına bakarak da yapmak mümkündür. 2000’li

¹ Sosyal yardımları da ele alan kimi çalışmalar için bkz. İlkizoğlu, 2000; Buğra ve Keyder, 2003; Adaman ve Keyder, 2006; T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2007a; Buğra Kavala ve Keyder, 2008; Cansuyu, 2010; T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010; T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü ve T.C. Boğaziçi Üniversitesi, 2010; Kök, 2011; Uçar, 2011; Metin, 2013; Yılmaz, 2014; Özates, 2015.

yılların başları ve ortalarına kadar yapılan özellikle alan araştırmalarına dayalı sosyal politika ve yoksulluk çalışmalarında, sosyal yardımların, ya hiç ele alınmayan ya da sadece değinilen veya ayrı bir başlık halinde kısaca tartışılan bir konu olduğu görülmektedir.² Oysa ki, bu çalışma ve bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen alan araştırması, Türkiye'de sosyal yardımları ele almadan yapılan bir sosyal politika ve yoksulluk çalışması ve tartışmasının eksik kalacağına ilişkin güçlü işaretler vermiştir.

Bu çalışma, ileriki bölümlerde temel özellikleri gösterilmeye çalışılacak olan böylesi bir akademik merak ortamında kaleme alınmıştır. Elbette çalışmanın içerisinde yazıldığı düşünsel iklim sadece, genel olarak sosyal politika ve yoksulluk, özel olarak ise, sosyal yardımlara dönük akademik ilgi ve merakla sınırlandırılmaz. Çalışma aynı zamanda, sosyal yardımların, özellikle Türkiye'nin geçirdiği siyasal süreçlerle de bağlantılı olarak, kamuoyunun gündemine her zamankinden daha fazla ve gün geçtikçe de artan bir biçimde girdiği ve hatta siyasal gelişmelere dönük açıklayıcı bir kategori olarak anıldığı bir süreçte hazırlanmıştır.

Sosyal yardımlarla ilgili alanyazın incelendiğinde, sosyal yardımları ve sosyal yardım alanındaki gelişmeleri kavramsal bir perspektiften ele alan çalışmaların oldukça azınlıkta kaldığı görülmektedir.³ Bu çalışma, Türkiye'de sosyal yardım alanındaki gelişmeleri, "sosyal yardım rejiminin oluşumu" sorunsalı etrafında tartışıp kavramsallaştırarak, sosyal politika alanyazınındaki bu önemli boşluğa bir katkı yapmayı hedeflemektedir.

² Bu yöndeki kimi çalışmalar için bkz. Demir, 1993; Erder, 1996; Işık ve Pınarcıoğlu, 2001; Kalaycıoğlu ve Rittersber-Tılıç; 2002; Özügür, 2005a; Erdoğan, 2007 (der.); Yılmaz, 2010; Eroğlu, 2011. Bunu söz konusu çalışmaların bir eksikliği olarak değil, bir olgu olarak belirtiyoruz. Eroğlu'nun (2011) çalışması, Ankara'da üç hane özelinde gecekonduyu yaşamına odaklanmaktadır. Çalışmanın, diğerleri arasında en yakın tarihli olan olması bakımından, giderek yaygınlaşan bir sosyal politika aracı ve gecekonduyu yaşamı açısından önemli bir geçim aracı olarak nitelendirilebilecek olan sosyal yardım olgusuna daha fazla eğilmesi beklenebilirdi. Nitekim, sosyal yardım almak ile gecekonduda yaşam arasında, özgün ilişki setleri ve davranış örüntüleri oluşturacak ve özel olarak ele alınması gereken bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Eroğlu'nun (2011: 165, 190-191, 212) görüşme yaptığı üç hanedeki sadece birinin sosyal yardım aldığı görülmektedir. Bu haliyle bile Eroğlu'nun çalışmasında sosyal yardım olgusuna ilişkin kısa; fakat ilginç ve önemli gözlemlerin var olduğunu söyleyebiliriz.

³ Türkiye'de sosyal yardımları, kavramsal bir bakış açısı ile inceleyen çalışmalar da vardır. Bu çalışmalar için bkz. Özügür, 2003; Buğra, 2008; Açar, 2009; Bakırezer ve Demirel, 2009; Köse ve Bahaçe, 2009b; Özdemir ve Yücesan-Özdemir, 2009; Yıldırım, 2009; Çelik, 2010; Hablmitoğlu, 2010; Taştı, 2010; Metin, 2011; Yücesan-Özdemir ve Kutlu, 2011; Yılmaz, 2013; Öner, vd., 2014; Şimşek, 2014..

“Sosyal yardım rejiminin oluşumu” tartışma ve kavramsallaştırması, Ankara ilinde yapılan bir alan araştırmasına da dayanmış ve olgusal dayanaklarına kavuşturulmuştur. Yardım alanlar, kamusal (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, il ve ilçe belediyeleri) ve özel sosyal yardım kuruluşları temsilcileri, çalışanları ve kimi mahalle muhtarları ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin yanında, katılımcı gözlem yoluyla vakıf sosyal yardım uzmanlarının, ihtiyaç tespiti çerçevesinde gerçekleştirdiği hane incelemelerine ve kurumların sosyal yardım dağıtım süreçlerine gözlemci sıfatıyla dahil olma çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, yardımların dağıtıldığı mahallelerde ikamet eden kimi mahalle sakinleri ile de kısa görüşmeler yapılmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’de sosyal yardımlar, bir rejim olarak kavramsallaştırılmış ve sorunsallaştırılmış, sosyal yardım rejimi ise bir oluşum olarak ele alınmıştır. Bu nokta, çalışmanın temel teorik ilgi alanını oluşturmaktadır ve aynı zamanda bu çalışmanın temel araştırma sorusudur. Çalışmada, ekonomi politigin soyut kavramları ve sosyal yardım alanının olgu ve süreçleri ile arasında bir bağ kurulmaya çalışılmış ve bu olgu ve süreçler bu kuramsal temel etrafında yeniden kavramsallaştırılmıştır. Çalışmada, sosyal yardımın ne olduğu konusunda iktisadi düzeyin belirleyiciliğini kabul ederken, aynı zamanda iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılara içkin başka düzeylerin de gerçekliğini koruyacak bir kavramsallaştırma ve kuramsallaştırma çabasından söz edebiliriz. Türkiye’de sosyal yardımlar, iktisadi düzeyin yanında, sosyal gerçekliğe ait diğer düzeylerle girdiği ilişki etrafında bir rejim olarak oluşum göstermiştir. Bu oluşum, çalışmada sosyal yardım rejimi kavramı ile tartışılmaktadır.

Çalışmada, birbirinden ayrı ve fakat birbiriyle karşılıklı ilişki içerisindeki dinamik ve yapıların bir bütünlük arz ederek “sosyal yardım rejimi”ni oluşturduğu savlanmaktadır. Ancak bu bütünlük, rejimi var eden farklı gözlem alanlarına ilişkin dinamiklerin bir toplamı değil, organik bir bütünün ifadesidir. Çalışmada, bu dinamik ve yapılar, kavramsal olarak ele alındığı gibi aynı zamanda bir alan araştırması ile olgusal olarak da ortaya çıkartılmıştır. Kavram ve olgu olarak ifade edilebilecek bu iki düzeyin, bağlantılandırılması (kavram-olgu bağlantısı) ile yürütülen bu tartışma, sosyal yardımların, Türkiye’de kapitalist toplumsal yapı ve iliş-

kiler açısından açıklayıcı bir kategori olduğu yönündeki bir kavramsal genellemeye ulaşmış ve genelleme “sosyal yardım rejimi” kavramıyla ifade edilmiştir.

Sosyal yardımların, kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler açısından açıklayıcı bir kategori olup olmadığına dönük bir tartışma, sosyal yardımların sadece ekonomik ilişkiler alanı içerisindeki yeri ve bu alanla kurduğu ilişkiye bakarak açıklanamaz. Sosyal yardımların, bu tarz bir kategori olup olmadığının belirlenmesi, aynı zamanda sosyal yardımların siyasal ilişkiler içerisindeki yerini de bütüncül bir perspektiften değerlendirmeyi gerektirir. Bu değerlendirme, bu çalışmada, kuramsal tartışmanın yanı sıra bir alan araştırması ile gerçekleştirilmiştir. Sosyal yardım rejiminin doğru bir şekilde tartışılabilmesi için soyut ile somut ve kavram ile olgular arasındaki bağların kurulması gerekir. Çalışmada, bu yolla, sosyal yardımların kapitalizmin yeniden üretilmesindeki işlevinin yanı sıra sosyal yardım alanının dinamiklerinin ve sosyal yardım alanların davranış ve ilişkilerinin sosyal yardım rejimini var etme biçimi de sorunsallaştırılmıştır. Böylelikle, yoksullar biçiminde temsil olunan, bu çalışmada ise toplumsal sınıf bağları açığa çıkartılmaya çalışılan yardım alanlar, sosyal yardım rejimini var eden “özneler” olarak değerlendirilmiştir.

Çalışma, neo-liberal evrede, öne çıkan bir sosyal politika aracı olarak sosyal yardımların Türkiye’deki gerçekleşme biçimine odaklanmaktadır. Türkiye’de sosyal yardımlar, hem kurumsal yapı hem yardım alanlar hem de sosyal yardımları çevreleyen iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar bakımından dinamik bir yapı arz etmektedir.⁴ Bu yapı içerisinde, sosyal politikanın sosyal yardımdan ibaret bir uygulama alanı olduğu yönünde bir düşünsel eğilimin varlığından söz etmek mümkündür.⁵ Bir yandan sosyal yardımların uygulama ve işleyişini çevreleyen yasal ve yönetsel mekanizmalar ciddi bir değişime uğrarken diğer yandan ise

⁴ Sosyal yardımları, toplumsal ilişkilerdeki değişim-dönüşüm süreçleri bakımından ele alan çalışmalar için bkz. Açar, 2009; Avcuoğlu, 2009; Bora, 2009; Çelik, 2010; Metin, 2011; Yücesan-Özdemir ve Kutlu, 2011; Etcı, 2012; Göçmen, 2014; Sarı Gerşil ve Eryılmaz, 2014; Şimşek, 2014; İpek, 2015. Sosyal yardımları, sosyal politikanın ve Türkiye’nin geleneksel refah rejiminin değişim-dönüşüm süreci içerisinde tartışan çalışmalar için bkz. Buğra ve Keyder, (tarihsiz); Buğra ve Keyder, 2003; Özügürlü, 2003; Buğra ve Keyder, 2006; Buğra, 2008.

⁵ Katıldığımız çeşitli toplantılardaki gözlemlerimiz de buna işaret etmektedir. Örneğin, bu tür toplantılarda Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı temsilcileri, bakanlık faaliyetleri kapsamında sadece sosyal yardım faaliyetlerinden söz etmektedir.

yardım alanların sosyal yardımlar etrafında oluşan davranış ve ilişkileri, örüntüleşmeye doğru bir değişim geçirmektedir. Sosyal yardımların veren ve alan taraflarında bir değişim gözlenmekle birlikte, sosyal yardımların içerisinde gerçekleştiği iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar da bir değişim içerisinde ve bu söz konusu tarafların yaşadığı değişimden bağımsız değildir. Böylelikle, karşılıklı bir ilişkiden söz edilebilir. Burada, tüm bu ilişkiler ve yapı, “sosyal yardım rejimi” kavramı ile tartışılmakta, anılan dinamik yapı, tarihsel maddeci geleneğin izinden giderek bir “oluşum” süreci olarak ele alınmakta ve sosyal yardım rejiminin çözümlenmesinde ekonomi-politik yaklaşım benimsenmektedir.

Bu çalışmada, sosyal yardım türleri olarak gıda ve temel tüketim maddeleri kolisi, kömür, gıda çeki, şartlı eğitim ve sağlık yardımı, 65 yaş aylığı, engelli yardımları vb. yardımlarda cisimleşen ve temsil olunan bir uygulama ve politikanın arkasındaki toplumsal ilişki biçimi açığa çıkartılmaya çalışılacaktır. Bu çaba, sosyal yardımların ekonomi-politik bir yaklaşımla çözümlenmesini, bu ise, farklı soyutlama düzeylerinin birleştirilmesini gerektirmiştir. Bu çaba, ekonomik alan açısından, kapitalist birikim, sermaye birikim rejimleri ve devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki biçimi olarak soyutlanırken, politik alan açısından, iktidar ilişkilerinin yeniden üretiminde sosyal yardımların rolüne odaklanmaktadır. Çalışmada, sosyal yardımların işgücü piyasasının ve emeğin düzenlenmesindeki, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimindeki ve bir bütün olarak toplumsal yeniden üretimdeki rolü ve devlet-toplum ve iktidar ilişkileri açısından anlamı, sosyal yardım rejiminin etrafında oluşan iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar ve ilişkiler bakımından tartışılmıştır. Bu çerçevede, sosyal yardımlar, birikim rejimlerinin devamlılığını sağlayan bir yapısal biçim olarak, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkide bağlantı, denklik ve uyum sağlayan bir mekanizma olarak değerlendirilmiştir. Sosyal yardımların çözümlenmesine ilişkin bu soyutlama düzeyleri, ekonomi-politik yaklaşımın önkabulleri gereği, ayrı ve parçalı değil, birleşik ve bütünsel bir biçimde ele alınmıştır.

Çalışmada Ortaya Atılan Temel Kavramlar

Çalışmada, ortaya atılan ve tartışılan çeşitli kavramlardan söz edilebilir. Temel kavramımız, “*sosyal yardım rejimi*”dir. Nitel araştırma mantı-

ğına uygun olarak kodlardan kavramlara doğru temel yöntemsel yönelişimiz doğrultusunda, bir türetim ve inşaya tabi tutulan çeşitli kavram ya da belirli ilişki biçimlerini anlatan soyutlamalardan söz edilebilir. Bunlar, kavram niteliği taşımasa da, nitel araştırma deseni gereği kodlardan kavramlara doğru takip edilen izleğe sadık kalınarak kavramsallaştırma çabaları olarak değerlendirilebilir.

Bunlardan kavramsal tartışma içerisinde türetilenler, “*sosyal yardım-ların genel yasası*”, “*emek gücünün ve hanenin yeniden üretimi*”, “*ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı*”, “*fiyatlandırılmamış bir geçim alanı*”,⁶ “*fiyatlandırılmamış kapitalist bir kategori*”, “*sosyal yardım yönetişimi*”, “*sosyal yardımın siyasallaşması*” ve “*sosyal yardımın ‘dinselleşmesi’*”-dir. Alan araştırmasının yazımı sırasında da türetilmiş çeşitli kavramlar vardır. Bunlar ise, “*sosyal yardım rejimi altında yaşamak*”, “*sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini*”, “*hane bazlı parçalı yaklaşım*”, “*hane bazlı hak ediş algısı*”, “*sermaye birikiminin siyasal karakteri*”, “*yardım almanın kültürel ve iktisadi etmenlerle birleşmesi*”, “*güvencesiz çalışma ve yardım alma döngüsü*”, “*kent içi sosyal yardım ağı*”, “*yardımın kuşak-lararası aktarım ve devamlılığı*”, “*kuşaklar arası yardım alma kültürü*”, “*kanaatkâr yaşam tarzı*”, “*hane ve mahalle temelli yaşam tarzı*”, “*hane ve mahalle temelli sosyalleşme biçimi*”, “*yardımsız yaşama isteği/beklen-tisi-daha fazla yardım isteği*”, “*sosyal yardım hakkı bilincinin oluşumu*”, “*fiyatlandırılmamış bir geçim aracı olarak algılama ve deneyimleme*”, “*yardım alma ve yardımı garantileme stratejileri*”, “*yardım yapıldığı-nı öğrenme kanalı*”, “*sosyal yardım rejiminde cinsler arası işbölümü*”, “*beslenme ve gıda disiplini*”, “*kamudan dilenme*”, “*hane denetimi*” ve “*sosyal yardımların topluma sunuluş tarzı*” olarak sıralanabilir.

⁶ Bu çalışmada, sosyal yardımlar fiyatlandırılmamış bir geçim aracı olarak kavramsallaştırılmıştır. Belirtmek gerekir ki, sosyal yardımların bu niteliği, çalışmanın hazırlanması sürecinde, öncelikle metadışı (non commodity) ve piyasa dışı kavramları ile birlikte tartışılmış; ancak ilerleyen süreçte özellikle Prof. Dr. Ahmet Haşim Köse ve Prof. Dr. Metin Özügürü’nün, bir sosyal yardım kullanımı biçimi ve ona erişim hakkı, onun niteliğini, bu örnekte meta karakterini dönüştürmeyeceği ve sosyal yardımın, metadışlaştırmanın (decommodification) refah rejimi tipolojileri türetilmesindeki yerini (geçimin piyasaya katılımdan bağımsızlaşması) karşılamadığı nedeniyle, bu kavram terk edilerek “fiyatlandırılmamış” kavramına başvurulmuştur. Urhan ve Urhan (2015: 230-231) da sosyal yardımların, anılan alanyazında kullanıldığı haliyle, metadışlaşma bakımından anlaşılmasına itiraz etmektedir. Sosyal yardımlar Eroğlu’nun (2011: 165, 190-191, 212) çalışmasında “non-commodified” (metadışlaştırılmamış) olarak anılmaktadır.

Çalışmanın Temel Soruları

İlk olarak, Türkiye’de sosyal yardımların, sosyal politika içerisindeki yeri, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimi, bir diğer anlatımla devletin işgücü piyasasına müdahale tarzı çerçevesinde anlaşılabilir. Devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimi ise, ulusal ölçekte başlayıp süren bir ilişki tarzı olmaktan çok, neo-liberal evrede, uluslararası işbölümünün yapısı ve küresel üretimin dinamiklerine daha açık bir yapı sergilemektedir. Bu noktada, Türkiye’de sosyal yardımların yükselişi biçiminde karakterize olan sosyal politikanın dönüşümünün küresel yapı ve dinamiklerle olan bağlantısı, çalışmanın temel soruları arasında yer almaktadır.

İkinci olarak, Türkiye’de sosyal yardımların artışı, sosyal politikanın ilgi alanı olan toplumsal eşitsizliklerin ve sorunların, emek-sermaye ilişkisinin içerisine dönük kamunun sosyal hak yaratıcı müdahale ve sorumlulukları ile değil, emek-sermaye ilişkisinin “dışarısına çıkartılarak”⁷ ele alınması ile yakından ilgilidir. Türkiye’de, gerçekleşme biçimi itibarıyla, kamunun sosyal hak yaratmayan müdahale ve sorumlulukları içerisinde değerlendirilebilecek olan sosyal yardımlar, makro düzlemde, emek-sermaye çelişkisinin ve ilişkilerinin yönetimi ve toplumsal ölçekte kurulan ücretlilik ilişkisinin düzenlenişi biçiminde gerçekleşmektedir. Sosyal politika ortamının yeniden şekillenmesinde, emek-sermaye ilişkisini doğrudan kontrol etmeyen ve düzenlemeyen sosyal yardımların, bu ilişki alanına yön verip vermediği, veriyorsa bunun gerçekleşme biçimi bu çalışmanın temel sorularından biridir. Bu durum esas kaynağını ise, kamunun işgücü piyasasına müdahalesinin birikim rejimiyle uyumlu biçim ve koşullarında bulmaktadır.

Üçüncü olarak, sosyal politikanın tamamlayıcı boyutu olarak da ifade edilen sosyal yardımların öne çıkması, farklı toplumsal sınıflar arasında bir uyum ve eklemlenme gereğinin bir ürünü olarak da okunabilir. Bu çalışmanın temel sorularından biri de budur. Tanınan ve sağlanan yararlar aynı zamanda, işçi sınıfının bir parçası sayılabilecek toplumsal kesimlerin, sermayenin hegemonya ve ideolojisini kabullenmesi anlamına da gelir ki, bu sınıf kapasitesinin ve sosyal hak arayışının gerilemesi anlamına gelmektedir. Bunun çeşitli boyutları vardır. Sosyal politika açısından

⁷ Benzer bir vurgu için bkz. Çelik, 2010.

bakacak olursak, kolektif haklara dayalı bir modelin yerine, bireysel yardımların öne çıktığı bir inşa sürecinden söz edilebilir. Ayrıca, sosyal yardım rejiminin içerisinde olduğu muhafazakâr yönelimli siyasal-toplumsal ve ideolojik yapı, davranış örüntüleri bakımından farklı eklemlenme ve uyum mekanizmalarını harekete geçirmekte; bu da kolektif davranma kapasite ve olanaklarını daraltıcı bir etki yaratmaktadır. Emek ve sermaye arasında neo-liberal evrede karakterize olan uyum ve eklemlenme biçimi-ne, sosyal yardımların nasıl dahil olduğu çalışmanın yanıtlamayı hedeflediği temel sorularından biridir.

Dördüncü olarak, sosyal yardımların Türkiye’de yedek işgücü ordusunun denetimine, gerektiğinde istihdam edilebilirliğine hizmet edip etmediği de çalışmanın temel soruları arasında yer almaktadır. Sosyal yardımların uygulanma alanının muhtaçlar, herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olanlar ve olmayanlar, belirli bir gelirin altındakiler ve emek gücünü satmakla birlikte, üretime dahil olamayanlar ve engellileri kapsadığı görülmektedir. Bunlar aynı zamanda en geniş anlamda, sermaye birikim sürecine akıtılamamış faal emek ordusunun ve yedek işgücü ordusunun işgücü piyasası ile olan ilişkisi düzensizlik arz eden toplumsal varlığını da oluşturmaktadır. Çalışmada, Türkiye’de sosyal yardımlar ile işgücü piyasasının düzenlenmesi, işgücü piyasası dinamiklerinin eklemlenme ve işgücünün istihdam edilme biçimleri arasındaki ilişki ele alınmaktadır.

Beşinci olarak, kapitalizmin neo-liberal evresi, piyasa dışı bir biçimde gerçekleşen sosyal refah ve yeniden üretim alanlarına dönük bir piyasalaştırma ve fiyatlandırma stratejisi üzerine kuruludur. Böylelikle, meta-dışı olarak hanenin geçim ve yeniden üretimine dahil olan sosyal refah hizmetlerinin belirgin bir biçimde meta biçimine büründüğü gözlemlenmektedir. Bu, neo-liberalizmi karakterize eden unsurlardan biridir. Sosyal refah ve emek gücünün yeniden üretim alanında bu yönde bir gelişme yaşanırken, sosyal yardımların, toplumun giderek genişleyen bölümlerine doğru, karşılıksız, fiyatlandırılmamış bir geçim aracı olarak sunulduğu görülmektedir. Çalışmanın, temel sorularından biri de, ilk bakışta, anılan neo-liberal strateji ile uyumsuz bir gelişme gibi gözüken bu olgunun açıklanması üzerine kuruludur.

Altıncı olarak, Türkiye’de sosyal yardımların öne çıkışının, sosyal politika gündeminin küresel sosyal gündemle uyumlaştırılmasıyla olan

ilişkisi de çalışmanın temel sorularından biridir. Neo-liberal evrede, küresel sosyal gündem, yoksulluk teması etrafında yeniden şekillenmiş ve bu gündem, politika transferi yolu ile merkez ülkelerden çevre ve yarı-çevre ülkelere doğru genişletilmiştir. Türkiye de bir yarı-çevre ülke olarak bu genişleme sürecinin dışında değildir ve sosyal yardımların yükselişi, anılan gündemin Türkiye'deki gerçekleşme biçimi olarak görülmektedir. Çalışmada, Türkiye'de dönüşen sosyal politika ortamına yön veren uluslararası dinamikler yanıtlanan sorulardan biri olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın Planı

İlk bölümde, sosyal yardımların terim içeriğine dönük kavramsal bir genişleme sağlamak amaçlanmış ve sosyal yardımlar, betimleyici bir terim değil, açıklayıcı bir kavram olarak çalışmada ele alındığı hali ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Böylelikle, salt alanyazın taramasına dayalı bir sosyal yardım tanımı değil, çalışmanın kuramsal çerçevesi ve inceleme nesnesinin sorunsallaştırılmasına dönük bir tanımlama çabası benimsenmiştir. Sosyal yardımların tanımlanmasını izleyen alt bölüm, çalışmanın kuramsal çerçevesinin, yeni kavramsal açılımlar sağlanarak gerçekleştirilmeye çalışıldığı da bir bölümdür. Bu bölüm altında, sosyal yardımlar, kapitalist birikim olarak soyutlanan ekonomik ilişkiler seti açısından ele alınmış ve bu başlık altında özgün kavramsallaştırmalar ve kapitalist birikim ile sosyal yardımlar arasındaki bağlanma biçimleri, bu çalışma çerçevesinde geliştirilmeye çalışılan özgün bir tasnif ile ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, sosyal yardımların tarihsel kapitalizm açısından anlamı, çalışmanın sorunsallaştırılması ile uyumlu olarak bir anlatıma konu olmuştur. Bu tarihsel anlatı, aynı zamanda bir yandan önceki bölümlerin kavramsal ve olgusal zeminini şekillendirirken diğer yandan da bu anlatının, konunun Türkiye'deki gerçekleşme biçiminin tarihsel arkaplanına dönük bir zemin sunması amaçlanmıştır.

Üçüncü bölüm, Türkiye'de sosyal yardım alanyazınının özgün bir tasnif eşliğinde ele alınması ve değerlendirilmesi üzerine kuruludur. Bu bölümün, salt bir alanyazın incelemesi olarak değil, bu çalışmanın kavramsal hedef ve savlarının, alanyazın karşısındaki pozisyonunun belirlenmesi ve çalışmanın alanyazına yerleştirilmesi amacı çerçevesinde kaleme

alındığı söylenebilir. Bu çerçevede, alanyazın tasnif ve değerlendirmesi, alanyazın eleştirisi biçiminde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, alanyazındaki temel yaklaşımların belirlenmesi ve eleştirisi, çalışmanın temel kavramsal inşasına doğru bir düşünsel izleği takip etmiştir.

Dördüncü bölüm, sosyal yardım rejiminin oluşumunun tarihsel ve güncel bağlamına eğilmektedir. Bu başlık altında temel olarak, neo-liberal evrede sosyal yardımların gelişim özellikleri teknik yönüyle ve buna eşlik edecek bir şekilde AKP döneminde sosyal yardımlara ilişkin öne çıkan noktalar, iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılara içkin bağlamına dönük kavramsal bir perspektiften tartışılacaktır. Bölümün devamı, yöntem ve alan araştırması üzerine kuruludur. Alan araştırması kısmının iskeleti ise, nitel araştırma mantığı ile uyumlu bir biçimde tümevarımcı bir perspektiften oluşturulan –ve çalışmanın ekinde sunulan- kategorik endekslemeye dayanmaktadır. Sosyal yardım rejiminin oluşumunun alan dinamikleri olarak belirlenen bu alt bölüm, kendi içerisinde iki temel başlık altında incelenmiştir. İlk başlık, sosyal yardım rejiminin kurumsal yapısına odaklanırken, ikinci başlık, yardım alanların sosyal yardımları deneyimleme ve böylelikle rejimi var etme biçimlerinin keşfedilmesi üzerine kuruludur. Bunu izleyen sonuç bölümü ile çalışma noktalanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM:

Sosyal Yardım Kuramına Doğru

Sosyal Yardımın Ekonomi Politığıne Giriş

Devlet, Emek Gücünün Yeniden Üretimi ve Sosyal Yardım

Yapısal Biçim Olarak Sosyal Yardım

İlişki ve Süreç Olarak Sosyal Yardım

Terim Olarak Sosyal Yardım

Süreç Olarak İhtiyaç Tespiti

Sosyal Yardımın Karakteri ve Sosyal Politika İçerisindeki Yeri

Kapitalist Birikimin Genel Yasası ve Sosyal Yardımın Genel Yasası

Yedek İşgücü Ordusu ve Sosyal Yardım

Ücret İlişkisi ve Sosyal Yardım

Emek Gücünün Değeri ve Sosyal Yardım

Kapitalist Birikim ve Sosyal Yardım Bağı: Kavram ve Olgu

Birinci Bölüm

Sosyal Yardım Kuramına Doğru

Bu bölüm altında sosyal yardımların kuramsal temellerini, ekonomi politik yaklaşım ve kapitalist birikim bakımından ele almaya çalışacağız.

Sosyal Yardımın Ekonomi Politikğine Giriş

Bilimsel çalışmalarda, inceleme nesnesinin ele alınışı ve açıklanışında önemli olan nokta, benimsenen kuramsal yaklaşımların, inceleme nesnesi bakımından ele alınmasıdır. Bir diğer anlatımla *“Benimsenen yaklaşım, inceleme nesnesi bakımından ne ifade eder?”*; *“Benimsenen yaklaşım, inceleme nesnesini açıklamaya dönük olarak nasıl ele alınabilir ve yeniden üretilebilir?”*; *“Bu yaklaşımlar, inceleme nesnesini açıklamak için bize ne söyler?”* sorularının yanıtlarını verebilmek önem taşır. Bu bölümde, bu çalışmanın kuramsal temelleri, sosyal yardımlar bakımından nasıl yeniden kavramsallaştırılabileceklerine dönük olarak inşa edilmeye çalışılacaktır. Bunun, bir kavram inşası etrafında belirginleştireceğimiz alanyazın içerisindeki pozisyonun belirlenmesi bakımından da önemli ve gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de sosyal yardımların ekonomi politikğini yapmaktır. Bu çalışmada, *“Sosyal yardımları nasıl çalışmalı?”* sorusuna verdiğimiz yanıt, sosyal yardımların içsel bilgisinden değil, belirli bir yaklaşımın olguları ele alma ve toplumsal gerçekliği açığa çıkarmaya dönük temel önkabullerinden kaynaklanmaktadır. Ancak, inceleme nesnesinin belirli bir kuramsal çerçeve ile ele alınması, temsil olunan biçim-

sel bilgisinin değil, gerçek/özel bilgisinin açığa çıkartılması ve toplumsal gerçekliğin içerisindeki asıl yerine yerleştirilmesi, inceleme nesnesinin bütünlüklü bilgisine sahip olunması ile mümkündür. Bununla birlikte, iddiamız odur ki, anılan ele alma, açığa çıkartma ve yerleştirme çabaları, bu çalışma açısından, sosyal yardımların içsel bilgisi ile değil, onu çevreleyen toplumsal ilişkilerin gerçek bilgisini ortaya koyacak bir yaklaşımla yerine getirilebilir. Biz bu çalışmada, bu yaklaşımın ekonomi politik yaklaşım olduğunu savlıyoruz ve çalışmanın kavram-olgu bağlantısını, bu yaklaşımın esasları doğrultusunda yerine getirmeyi hedefliyoruz. Böylelikle, çalışmada sosyal yardımların biçim/görüngü düzeyindeki bilgisini, gerçeklik düzeyinde yeniden inşa etmeyi amaçlıyoruz.

Ekonomi politik yaklaşım, sosyal gerçekliğin çözümlenmesinde, tarihsel maddeci yaklaşıma paralel olarak, farklı çözümleme düzeyleri ve olgu ve olaylar arasında parça-bütün ilişkisi kurar. Bu yaklaşıma göre, belirli üretim tarzları içerisinde oluşan toplumsal ilişki ve pratiklerin, birbirinden ayrı; ancak birbiriyle eklemlenen farklı yapısal düzeyleri bulunur. Ekonomi politik yaklaşımda bu düzeyler, bir toplumsal oluşumu var edecek biçimde iç içe geçer. Böylelikle, bu yaklaşım, birbirinden ayrı ve fakat birbiriyle karşılıklı ilişki içerisindeki dinamik ve yapıların bir bütünlük oluşturduğu önkabulüne dayanır. Bu bütünlük, bu çalışmanın inceleme konusu bakımından, “sosyal yardım rejimi” olarak kavramsallaştırılmıştır. Düzenleme yaklaşımına göre kapitalizm, krizler temelinde açığa çıkan toplumsal ve ekonomik olguların birliğinden oluşan bir tarihsel oluşumdur. Bu çalışmada benimsenen yaklaşıma göre, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumu da Türkiye kapitalizmine ilişkin tarihsel oluşumlar içerisinde yer almaktadır. Somutlamak gerekirse, ekonomi-politik yaklaşım sosyal yardım rejimini, kendi iç yapılanmasının ve içerisinde olduğu iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapıların farklı alan ve boyutları arasında dinamik bir bütünsellik içerisinde kavrayabilmeye dönük bir düşünsel ve metodolojik eğilimi barındırır. Bu çalışma, sosyal yardım rejiminin içsel oluşumunun, onu içerisinde var eden iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılardan bağımsız düşünülmemeyeceğine dönük bir önkabule sahiptir. Böylelikle bu çalışma, sosyal yardımları, kendi iç ilişkiler bütünü ve onu çevreleyen ve aynı zamanda içerisinde olduğu, toplumsal ilişkiler bakımından kavrar.

Burada soyut ve kavramsal düzlemde ifade edilen bakış açısı, aşağıda ayrıntıları ile açıklanacağı üzere, Türkiye’de sosyal yardım alanyazınının oluşum özellikleri arasında son derece kısıtlı bir biçimde yer bulabilmiştir. İlgili alanyazın, sosyal yardımları, üretilen bilgi bakımından önemli ölçüde biçim/görüngü düzeyinde ele alıp sunma eğilimindedir. Bu çalışma ise, Türkiye’de sosyal yardımlara ilişkin bilginin gerçek niteliğini ortaya çıkarma eğilimindedir ve sosyal yardımlara ilişkin bilginin özsel biçimlerine ulaşma amacıyla, onun biçimsel/görüngüsel düzeydeki temsilinin eleştirisi üzerine kuruludur. Bu ise, sosyal yardımı sosyal yardımla açıklama çabasının ötesine giderek, sosyal yardımları içerisinde olduğu maddi ilişkiler bakımından açıklamayı gerektirir.

Devlet, Emek Gücünün Yeniden Üretimi ve Sosyal Yardım

Sosyal yardımların, ekonomi politik bir yaklaşımla ele alınması, kapitalist birikim, devlet ve emek gücü arasındaki ilişkinin niteliği üzerine bir kavramsal tartışmayı içerir. Jessop’a (1993: 8) göre, “devlet, kapitalizmin genişletilmiş yeniden üretimi ve düzenlenmesini korumak” için “önemli bir yapısal ve stratejik güçtür. Bu çerçevede, devletin, “sermayenin değerlendirilmesinin” ve “emek gücünün yeniden üretiminin koşullarının korunmasına yardım etmek” gibi iki genel işlevinden söz edilebilir. Arın (2013: 5-6) da benzer bir biçimde, devletin sermaye birikiminin sürdürülmesi işlevinden söz etmekte ve buna sistemin meşruluğunun korunmasını da eklemektedir. Arın’a (2013: 5) göre, “sermaye birikiminin sürmesi için malların üretimini ve mübadelesini kolaylaştıracak” kimi önkoşullara gereksinim vardır. Bu koşullar, “üretimin genel teknik önkoşulları”, “üretimin genel toplumsal önkoşulları” ve “emek-gücünün yeniden üretim önkoşulları” olmak üzere üç başlık altında ele alınabilir. “Düzenleme yaklaşımına göre genel anlamda kapitalist devlet, kapitalist üretimin genel dışsal koşullarını garanti altına alır ve mülkiyet ilişkileriyle sözleşme ilişkilerini korur” (Topak, 2012: 114).

Bu haliyle, devletin “kapitalist üretimin genel dışsal koşullarını garanti altına” alması ve düzenlemesi, doğrudan üretim noktası ile ilişkilene-
yen çeşitli dağıtım ve aktarım mekanizmaları yanında, sosyal yardımlar aracılığı ile de gerçekleşir. Sosyal yardımların, en azından Türkiye’de, sermaye için yeni bir değerlendirme alanı ve aynı zamanda emek gücünün yeniden üretilmesi için “ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı” işlevi gör-

düğü söylenebilir. Sosyal yardımlar, Arın’ın (2013: 5) bölümlendirmesine göre, “üretimin genel toplumsal önkoşulları” ile “emek-gücünün yeniden üretim koşulları”na yerleştirilebilir. O halde, sosyal yardımların, devletin kapitalizmin devamlılığına dönük bu iki genel işlevinin içerisine yerleşmiş bir yapısal biçim olduğunu söylemek mümkündür.

Sosyal yardımlar emek gücünün yeniden üretimi ve genel olarak düzenlenmesi ile bağlantılıdır. Emek gücünün yeniden üretimi çalışma yeteneğinin¹ koruyup sürdürülmesini olduğu kadar emek gücü arzının sürekliliğini de içerir. Ayrıca emek gücünün yeniden üretimi günlük bir yeniden üretimi değil, hane içi kadın emeğinin ve çocukların² da yeniden üretimini, dolayısıyla bir kuşaklararası yeniden üretimi kapsar (Gough, 1979: 46). Jessop’un (1994: 277) ifadesiyle erkeğin bakmakla yükümlü olduğu bağımlı nüfusun yeniden üretimi için kazandığı “aile ücreti”, sosyal yardım kapsamına giren aile yardımları ile (family allowance) (Gough, 1979: 46) desteklenir ve böylelikle, emek gücünün yeniden üretimine eklemlenerek, gereksinilen çalışma kapasitesi yeniden üretilir.

Bu çalışmada belirlenen kuramsal önkabul temelinde, sosyal yardımlar, yapı ve ilişkiler içerisinde devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki biçimi³ olarak gerçekleşmektedir.⁴ Kapitalizmin farklı gelişim

¹ Emek gücünü tanımlamak için “çalışma kapasitesi” kavramı daha anlamlı gözükmektedir. Bkz. Fine ve Saad-Filho, 2012: 39. Marx (2010: 170), “Emek gücü ya da emek kapasitesi dediğimiz zaman, insanın canlı varlığında mevcut olan ve onun herhangi bir kullanım değer üretirken kullandığı fiziksel ve zihinsel yeteneklerin bütünüdür” demektedir. Ayrıca, Gough (1979: 45) da emek gücü derken, emeği canlandırabilmek için bir “kapasite”nin kastedildiğini belirtmektedir. Lipietz (1988: 27) de satılan bir “kapasite”den söz etmektedir. Bir diğer tanımda, “bireyin, maddi bir mal üretirken işe koşabildiği birleşik yetiler” olarak ele alınmaktadır (Resistance Books, 2008: 26).

² Emek gücünün kuşaklararası yeniden üretimi kapsamında, çocukların gelecek neslin işgücünü oluşturacak olması dolayısıyla, emek gücünün yeniden üretim sürecinde devletin müdahalesi gerekmiştir (Gough, 1979: 46). Emek gücünün kuşaklar arası yeniden üretiminin işgücü piyasasının örgütlenmesi açısından önemine de işaret edilmektedir (Dean, 1991: 163, 165).

³ Bu çalışmada, özel olarak sosyal yardımların ve genel olarak ise, sosyal politikanın ve refah kurumlarının gelişimi, devlet-piyasa ilişkisini dışlamamakla birlikte, daha özel olarak devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki biçiminin uzanımını olarak ele alınmıştır. Refah devletinin oluşumunun, devletin piyasaya müdahalesi çerçevesinde gerçekleştiğini söyleyen görüşler bulunmaktadır. Briggs’e (2000: 18, 21) göre, refah devletinin oluşumu, devletin serbest piyasa güçlerine müdahalesi ile üç biçimde gerçekleşir. İlk olarak, kişi ve ailelere çalışma ve mülkiyetlerinin “piyasa değeri”ne bakılmaksızın asgari gelir desteği sağlanır. İkinci olarak, kişi ve ailelerin, hastalık, yaşlılık ve işsizlik gibi sosyal durum ve riskler karşısındaki güvensizliklerinin (insecurity) kapsamı daraltılır. Üçüncü olarak ise, kabul edilmiş belirli bir dizi sosyal hizmete ilişkin mevcut en iyi standartlar statü ve sınıf ayrımı gözeticiksizin tüm yurttaşlara sunulur (Briggs, 2000: 18).

⁴ Refah devleti de doğrudan ya da dolaylı biçimlerle üretim süreci ile bağlantılı olan bir devlet

dönemlerine ait sosyal politika uygulamaları, odağında ister yoksul ister ücretli istihdam olsun,⁵ devlet ve işgücü piyasası ilişkisinin belirli bir biçim ve araçlar toplamına denk düşer. Bu anlamda, sosyal yardımların sosyal gerçeklik içindeki yerini anlayabilmek için, analitik önceliği devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimine vermek gerekir. Bir başka deyişle, devletin işgücü piyasasına müdahalesinin belirli bir biçimi, buna uyum gösterecek sosyal politika anlayış, hedef ve araçlarını da beraberinde getirir. Devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkide belirleyici olan ise, sermaye birikim süreçleri ve sınıf mücadeleleridir. Sosyal politika, ilgilendiği konular açısından, ister yoksul isterse ücretli istihdam olsun, işgücü piyasalarına doğrudan ve dolaylı yollar aracılığı ile temas etmiştir. Bu temas, soyutlama düzeyinde, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkide kristalize olur.

Refah devletini karakterize eden temel unsur, kapitalist toplumlar, emek gücünün ve çalışan nüfusun yeniden üretimini düzenlemeye ve çalışmayan nüfusun bakımının ve geçiminin sağlanmasına dönük olarak devlet gücünün kullanımıdır (Gough, 1979: 44-45, 48). Ancak, burada ileri sürüldüğü üzere, bu bakım ve geçim düzeyinin hanehalklarını emek güçlerini satmaktan imtina ettirmeyecek bir düzeyde olması gerekir. Çalışmayan nüfus gruplarının bakım ve geçiminin sağlanması için, bu gruplara “sosyal yardımları da içeren”, yani şöyle olacağı gruplara, sosyal yardımları da içeren transferler yapılır. transferler yapılır (Sönmez, 2005: 6). Sönmez’e (2005: 6) göre, emek gücünün yeniden üretiminin sağlanması ile nüfusun çalışmayan dilimlerinin bakım ve geçim koşullarının yaratılması arasında bir kopukluk değil, bir bütünlük bulunur:

Çocuklar, gençler, çalışma yaşındaki hastalar ve işsizlerin (sonuncu grupta kadınlar ön sıralardadır) konumu bu sonuca ulaşmamızı sağlamaktadır. Gençler ve çocuklar orta ve uzun vadede potansiyel emek gücünü oluşturmaktadır. İşsizler ve tedavi sonrası çalışabilir duruma

biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı, “refah devletini sadece yurttaşlık hakları açısından işlevi olan siyasal bir kurum olarak nitelenecek yerine, üretim süreci ve ekonomik alanla doğrudan bağlantılı işlevleri ve rolleri olan bir kurumsal düzenleme olarak tanımlamak gerekmektedir” (Toprak, 2009: 104).

* Sosyal politika tartışmalarında, ana ilgi odağının yoksul ve ücretli istihdam şeklinde kategorik bir ayrımına tabi tutulması, çok doğru olmayabilir. Zira, doğrudan yoksullara odaklanan uygulamalar da işgücünün üretim sürecindeki konumunu ve yerini etkiler. Bu ilişki, sosyal politika anlayışı ve uygulaması üzerinde, emek gücünün satılması, yeniden üretim koşullarının düzenlenmesi ve içine dâhil olduğu yoksulluktan kurtarılması; ancak bunun yanında çalışamayacak durumda olan muhtaç ve dışkıların de toplumla bütüleştirilmesi doğrultusunda bir basınç yaratmıştır.

gelen hastalar ise kısa ve orta vadede istihdam edilebilir gruba girmektedir. İşsiz kategorisinde yer alanların başında gençlerin, kadınların, yabancıların ve yaşlıların bulunması, söz konusu grupların sistem için “emniyet supabı”nı oluşturduğunu işaret etmektedir. (Sönmez, 2005: 6)

Marx’ın (2010: 616, 622-623) kavramsallaştırması ile faal sanayi ordusu dışında kalan ve çok büyük ölçüde yedek işgücü ordusu içine yerleştirilebilecek (Gough, 1979: 48) bu toplumsal grupların, sosyal politika araçları karşısındaki konumları, üretim noktası ile olan ilişki biçimlerine göre belirlenmektedir. Bir diğer anlatımla sosyal politikanın sosyal güvenlik ve bu çalışma açısından sosyal yardımlara dayalı araçlarından yararlanma koşulları ve referansları, işgücü piyasası ve istihdam ile olan ilişki düzeyine göre biçim almaktadır. Dolayısıyla, nüfusun çalışmayan grupları, kapitalist üretim tarzının nesnel bir uzanımı ve zorunluluğu olarak emek güçlerini satıp çalışmaya başlayacakları ana kadar yeniden üretilecekleri ve aynı zamanda onları bu satım faaliyetine zorlayan bir bakım ve geçim düzeyi içerisinde tutulmaya çalışılırlar. Sosyal yardımlar, bu ilişki biçimi içerisine oturur. Brunhoff (2009: 406), “emek gücünün idaresi”nin, -paranın idaresi ile birlikte- “kapitalist devletin ekonomik müdahalesinin” temeli olduğunu belirtir. O halde, bir bütün olarak devletin, ekonomiyi düzenlemeye dönük müdahaleleri, doğrudan ya da dolaylı olarak, devletin işgücü piyasasına bir müdahale tarzı olarak da sonuçlar yaratır. Harvey’e (2012a: 95) göre, “ne sermayedar ne de emekçi, emek gücü piyasasının serbest şekilde işlemesine gerçekten müsaade edebilir ve her iki taraf da bazı anlarda sınıfsal eylemlilik içerisine girmeye mecbur bırakılır”. İşte bu serbest şekilde işleyişe, farklı sınıfların gereksinimleri doğrultusunda çeşitli sınırlar getirilmesi, emek ve sermaye arasındaki ilişki biçiminin bir türevi olmakla birlikte, yansımasını, devletin işgücü piyasasına müdahale tarzında bulur. Dolayısıyla, işgücü piyasasının işleyişi, devletin dolayımıyla düzenlenir. Devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimi, sosyal yardımlara ilişkin kavramsal ve aynı zamanda politika düzlemini de içerecek bağın oluşturulması açısından da merkezi bir önem taşımaktadır.

Yapısal Biçim Olarak Sosyal Yardım

Sosyal yardım, Düzenleme yaklaşımının⁶ kavram setleri etrafında nasıl işlemsel kılınabilir? Yaklaşım içerisinde toplumsal formasyonun

⁶ Düzenleme yaklaşımı ile ayrıntılı bilgi için bkz. Aglietta, 1979; Arn, 1986; Boyer, 1987; Boyer, 1990; Jessop, 1990; Taymaz, 1993: 17-25; Özdemir, 2008: 100-133; Topak, 2012: 105-138.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

çözümlemesinde, birikim rejimleri, düzenleme tarzları ve yapısal biçim şeklinde soyutlamalara başvurulduğu, bu kavramların çoğunlukla, emek süreci, devlet ve toplum ilişkisi, toplumsal ve ekonomik ilişkiler çerçevesinde işlevselleştiği görülmektedir. Böylelikle, bu kavramların sosyal yardım alanına nasıl uyarlanacağı, bu çalışmanın teorik sorunlarından birini oluşturmaktadır.⁷ Düzenleme yaklaşımı, yöneltlen kimi ciddi ve haklı eleştirilere⁸ karşın, sosyal yardımların, üretim noktası ve bir bütün olarak kapitalizmin yeniden üretimi⁹ ile ilişkisine dönük açıklayıcı bir çerçeve sunma eğilimindedir. Düzenleme yaklaşımı, bir “toplumsal ilişki olarak sermayenin yeniden üretiminin, değişen biçimler ve mekanizmalar (kurumlar, ağlar, (...) kurallar) içerisinde ve bunlar aracılığıyla nasıl konduğu konusuyla yakından” ilgilidir (Topak, 2012: 107). Topak (2012: 108), bu yaklaşımın, “kapitalist birikimdeki istikrarın ve kırılmaların nasıl açıklanacağı” ve “kapitalist yapısal biçimlerin (özellikle devletin) nasıl işlediği ve dönüştüğü veya bunların toplumsal aktörler ve sınıf mücadelesi tarafından nasıl şekillendirildiği” şeklinde iki ana sorunsalı olduğunu belirtir.

Bu çalışma açısından, sosyal yardımlar, sermayenin yeniden üretimini koruyan değişen biçim ve mekanizmalar içerisinde değerlendirilmiş ve kapitalist birikimle eklemlenen ve onu istikrarlı kılan bir yapısal biçim olarak ele alınmıştır. Sosyal yardımları bu bakış açısı ile çözümleyebilmek için, sermaye birikim süreçlerine odaklanmak gerekir. Bu yaklaşıma

⁷ Topak'ın (2012: 111) aktardığı üzere, Düzenleme yaklaşımının soyutlama düzeyinin, “toplumsal aktörlerin günlük yaşam deneyimleriyle nasıl uyumlu hale getirileceği” de önemli bir sorundur.

⁸ Düzenleme yaklaşımı ile ilgili kitlesel tüketimin öznesi, Fordist birikim rejimine ait tekeli düzenleme tarzlarının kuruluşu ve farklı krizlerin başlangıcı ve bitişi, kapitalizmin dönemleştirilmesi, ücret teorisi, ücretler ve emek üretkenliği ilişkisi, tüketim kuramı, birikim rejimleri, metalaşma ve işçi sınıfının tüketimi ilişkisi, kitlesel ürün piyasalarının oluşumu, birikim rejimi ve düzenleme tarzı arasındaki kuramsal ilişkiler, birikim rejimlerini birbirinden ayıran artık-değer kriterleri ve yoğun birikim rejimi sonrası birikim rejimini yeni bir artık-değer üretim yöntemi ile tarif etme sorunları, yapısal biçimler ile sınıf mücadeleleri arasında kurulmaya çalışılan ilişkinin kavramsallaştırılmasındaki yetersizlikler ve “ücretlilik ilişkisinin egemenliğini kuramadığı sosyal formasyonlarda toplumsal kurumların ve düzenleme tarzının nasıl geliştiğine ilişkin kapsayıcı bir teorik yaklaşım” sunulmaması gibi başlıklar altında toplanabilecek tarihsel, kavramsal ve ampirik çeşitli eleştiriler de bulunmaktadır. Bkz. Brenner ve Glick, 1991; Taymaz, 1993: 20, 24-25; Mavroudeas, 1999; Mavroudeas, 2003; Savran, 2009/2010; Tonak, 2012: 331-332; Topak, 2012: 114-115, 119-120, 164-165.

⁹ Arın'a (1986: 107) göre, Düzenleme yaklaşımında, “yeniden üretim perspektifi bütün toplumsal ilişkileri kapsar” (...) Yeniden üretim sadece üretim sürecini değil, bir üretim tarzını sürdürmek için gerekli üretim dışındaki alanları da kapsar”. Bu anlamda, bu çalışmada da “yeniden üretim” kavramsal ve çözümleyici olarak önemli bir yere sahip olacaktır.

göre, “sermaye birikiminin mantığı kapitalist ekonomilerin merkezinde yer alır. Bu nedenle, sermaye birikim sürecinin incelenmesi, kapitalist gelişim dinamiklerinin incelenmesi için başlangıç noktasını teşkil eder” (Taymaz, 1993: 18). Yaklaşımın kavram setlerini takip edersek, birikim rejimi, üretim, tüketim ve emek gücünün yeniden üretiminin koşullarındaki dönüşümleri birbirine eklemlen bir artık-değer üretimi ve bunun yeniden bölüşümü biçimi; “mutlak artık-değeri tanımlayan en genel normların istikrarlı kısıtları altında göreceli artık-değeri artıran bir toplumsal dönüşüm biçimi” ve üretim koşulları ve ücretli emeğin yeniden üretiminin koşulları arasında bir bağıntıdır. (Aglietta, 1979: 68; Arın, 1986: 113; Lipietz, 1993: 61). Sosyal yardımlar da –bir yönüyle- ücretli emeğin yeniden üretim koşullarına eklemlenir ve birikim rejimi, bu haliyle, istikrarlı bir şekilde işleyebilmek için, işgücü piyasası ve devlet arasında özgül bir ilişki biçimini gerektirir. Bu özgül ilişki biçimi, birikim rejiminin özellik ve yapısına göre değişir ve birikimin süreklileşmesini garanti altına alacak düzenleme tarzlarını beraberinde getirir. Düzenleme tarzı ise, “birikim rejiminin istikrarını ve yeniden üretimini sağlayacak koşulların (üretim ilişkilerinin, toplumsal yapıların, kurumların ve normların) bütünü oluşturur”; “yasaları, devlet politikalarını”, işgücü piyasası uygulamalarını ve kurallarını, “tüketim kültürlerini ve sosyal beklentileri içeren ve sosyal öğelerle bireysel tavırları birleştiren, özel aktörleri ve tavırları birikim rejiminin genel mantığına uymaya ya ikna eden ya da zorlayan kurumsal normlar, işleyişler ve alışkanlıklar dizisidir”; üretim koşullarının dönüşümü ile tüketim koşulları arasında belirli bir uyum sağlar ve tüm bunların toplamında da hakim birikim rejimi desteklenir (Arın, 1986: 113-114). Ancak, birikim rejimleri ile düzenleme tarzları arasında, doğrusal bir belirlenim ilişkisi değil, toplumda yer alan güç ilişkileri ekseninde bir eklemlenme, bağlantı ve denklik vardır.

Sosyal yardımlar da üretim ve tüketim koşullarındaki dönüşümü birbirine eklemlenme işlevi ile yüküldür ve örgütlenme biçimi bakımından belirli bir ekonomik gelişme modeline denk düşer. Bu haliyle sosyal yardımlar, birikim rejimi ile düzenleme tarzlarının bağlantı noktasında yer almakta ve eklemlenmeyi sağlayan yapısal biçimlere dahil olan bir unsur olarak işlev görmektedir. Bunun kavramsal dayanaklarını gösterebilmek için, birikim rejimi ve düzenleme tarzının, sosyal yardımlara ilişkin öğelerini ele alalım. Birikim rejiminin devamlılığı için, “farklı toplumsal sınıflar

ve grupların yeniden üretimi amacıyla gelirin ücret, kâr ve vergi arasında paylaşımı”, toplumsal ve ekonomik bir koşuldur (Boyer, 1987: 8-9). Düzenleme yaklaşımına göre, “ücret ilişkisi karmaşık ve onun içerisinde kendisini sunan farklı biçimler niteliksel olarak farklı ve dinamik olduğuna göre, sosyal biçimler alanı içerisinde ücret ilişkisinin yeniden üretim yasası, bütün bu temel biçimlerin¹⁰ organik birliğidir”. Düzenleme yaklaşımına göre, bu birlik yapısal biçim olarak kavramsallaştırılmaktadır (Aglietta, 1979: 188). Özdemir’e (2008: 115) göre, yapısal biçimler, düzenleme tarzının boyutlarıdır¹¹ ve Topak’a (2012: 113) göre, “düzenleme tarzı, tarihsel olarak bir birikim rejimi ile yapısal biçimler aracılığıyla ilişkilenebilir”. Yapısal biçimler, sosyal yardımlar bakımından değerlendirildiğinde, birikim rejiminin koşulları içerisindeki gelir paylaşımı aracılığıyla toplumsal sınıfların yeniden üretimi ile “ücret-emek bağı”¹² ögesi aracılığıyla eklenir. Bir diğer anlatımla, ücret-emek bağının, gelir paylaşımı aracılığıyla toplumsal sınıfların ve emek gücünün yeniden üretimine eklenmesi, toplu sözleşme, emek süreci, sınıf ilişkileri gibi doğrudan üretim noktasına ilişkin unsurların yanında, sosyal yardımlar gibi, doğrudan üretim noktasına dahil olmayan unsurlar aracılığıyla da sağlanır.

Düzenleme yaklaşımı, ücretler ile “emeğin toplumsal denetimini mümkün kılan kurumlar, normlar ve örgütler tümlüğünün (ve bu tümlüğün verili düzenleme tarzı ile uyumluluğunun) bağlantılı olduğunu savlar” (Özdemir, 2008: 131). Boyer (1987: 11) de bu tümlüğü sağlayacak biçimde ücret-emek bağının içerisine “refah devleti örgütlenmesi ve işgücü piyasasının işlerliğine göre doğrudan ya da sosyal ücretlerin belirleyenle-

¹⁰ Topak’ın (2012: 112) da dikkat çektiği üzere Aglietta bu temel biçimleri belirtmemiştir. Topak’a (2012: 112) göre, bu temel biçimler, “muhtemelen” kapitalist üretim tarzı ile ilgili “Marx’ın belirttiği biçimler olan meta, para, sermaye ve ücret biçimleridir”.

¹¹ Bunlar, “para ve kredi ilişkileri, ücret-emek ilişkisi, rekabet tipi, uluslararası rejime eklenme tarzı, devletin müdahale biçimleri” olarak sıralanabilir (Taymaz, 1993: 19). Özdemir (2008: 115) ise, düzenleme tarzının, her biri bir yapısal biçime denk düşen öğelerini, “ücret ilişkisi, girişim formu, para biçimi, devlet, uluslararası rejimler” başlıkları altında toplamaktadır. Ayrıca bkz. Boyer, 1987: 10-14.

¹² Yapısal biçimleri bütünleyen unsurlar arasında sayılan öğelerden biri de “ücret-emek bağı”dır (wage labour nexus). Özdemir (2008: 115), anılan öğelerden birini, “ücret ilişkisi” olarak belirtse de, Boyer (1987: 11) Taymaz’ın (1993: 19) aktardığı gibi “wage labour nexus” olarak tanımlamaktadır. Burada ise, bu kavram, “ücret-emek bağı” olarak çevrilmiştir. “Wage labour”, Türkçeye ücretli emek olarak çevrilir; ancak Boyer’in (1987: 11) metni incelendiğinde, ücret ve emek arasında bir bağdan söz edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Taymaz (1993: 19) “ücret-emek ilişkisi” ve Özdemir (2008: 130) de “ücret-emek bağlantı noktası” diyerek, “wage labour nexus”u benzer bir anlamda kullanmaktadır. Bu nedenle de burada da “ücret-emek bağı” olarak kullanılmıştır.

ri” ve “tükettikleri ürünlerin hacim ve kaynağına göre ücretlilerin yaşam düzeyleri”ni¹³ yerleştirir. Sosyal yardımlar, ücret-emek bağıını oluşturan bu unsurların içerisine dahil olabilir. Bu nedenle burada sosyal yardımlar, ücret-emek bağıına, daha geniş olarak ise, ücret ilişkisine eklenilen, ücret dışı; ancak toplumda ve işgücü piyasasında ücret ilişkisini daraltmaması gereken bir yapısal biçim olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, sosyal yardımlar, ücret ilişkisinin yeniden üretimini ortadan kaldıracak bir düzeyde olmamalı ve emek gücünün yeniden üretimine eklenilen nakit ve fiyatlandırılmamış bir biçim olarak, hanehalklarını genel kapitalist tüketim kurallarının dışına çıkartmamalıdır. Bir diğer anlatımla, sosyal yardımlar, emek gücünün ve bağımlı hanehalklarının hem üretim ve hem de tüketim ve piyasa ile olan bağıını tümünden kopartacak bir nitelik taşımamalıdır. O halde, sosyal yardımlar, üretim noktası ile girdikleri ilişki dolayısıyla bir anlam kazanır. Bu, emek gücünün yeniden üretiminin, ücret ilişkisinin oluşumunu ve genelleşmesini daraltmayacak bir karakter taşıması gerekliliğinden ileri gelir.

Aglietta’ya (1979: 189) göre, “yapısal biçimlerin oluşum ve işleyişi, ekonomik, politik-yasal ve ideolojik, toplumsal ilişkilerin eklenmesinin kuramsal inşasıdır”. Aglietta, bu noktada yoğun birikim rejimine ait bir yapısal biçim olarak toplu sözleşme örneğini verir ve şöyle der: “Bir yapısal biçim olarak toplu sözleşme kuramının geliştirilmesi, bu eklenmenin, ücret ilişkisinin yeniden üretimi için gerekli olan toplumsal pratiklerin birliği olarak kavranması anlamına gelir.” Aglietta’ya (1979: 189) göre, “ücret ilişkisi içerisinde yeniden üretilen yapısal biçim, ücret içerisindeki emek gücünün değerinin dönüşümünü etkiler”. O halde, yukarıda yer alan toplu sözleşme örneğini, Post-Fordist-esnek birikim rejiminin istikrarına dönük bir yapısal biçim olarak sosyal yardımlar için genişletmek mümkündür.

İlişki ve Süreç Olarak Sosyal Yardım

Sosyal yardımların kavramsal çerçevesi, çalışmada sosyal yardımların sorunlaştırılmasından bağımsız bir biçimde ele alınmayacaktır.

¹³ Boyer’e (1987: 11) göre, ücret-emek bağıının, “üretim araçlarının türü ve işçiler üzerindeki kontrol; beceri kazanma ve vasıfsızlaşmaya yönelik bir biçimlenme anlamına gelen teknik ve sosyal işbölümü; istihdamın hızı ve çalışma süresi ile ölçülen istihdam ilişkilerinin istikrar derecesi” gibi bileşenleri de bulunmaktadır.

Terim Olarak Sosyal Yardım

Sosyal yardımın evrensel ölçekte kabul görmüş bir tanımından söz edilememektedir (Ditch, 1999: 115; Gough, 2006: 234). Sosyal yardımlar, “kamu kuruluşları yanında, yarı resmi nitelik taşıyan kamu yararına çalışan kuruluşlar ve gönüllü ve özel nitelikteki kuruluşlar ve kişiler tarafınca” yürütülür (Çengelci, 1993: 20). Sosyal yardımların dar kapsamlı bir tanımı, sosyal yardımları, nakit yardımlarla sınırlandırırken (Tomanbay’dan aktaran Şenocak, 2009: 437-438), daha geniş bir tanımda ise sosyal yardımlar, “asgari düzeyde dahi kendisini ve bakmakla yükümlü olduğu kişileri geçindirme olanağından mahrum kalmış bireylere,¹⁴ muhtaçlık tespitine ve kontrolüne dayalı olarak yapılan ve onları kendilerine yeterli duruma getirmek amacını taşıyan ayni ve nakdi nitelikteki geçici veya sürekli, sistemli ve düzenli karşılıksız yardımlar” olarak tanımlanmıştır (Seyyar’dan aktaran Şenocak, 2009: 438). Sosyal yardımlar kapsamında, öncelikle, belirli bir gelirin altındaki toplumsal kesimleri kapsayan paraya dayalı yararlar bulunmaktadır. İkinci olarak, belirli gruplara yönelik gelir desteği yardımları vardır. Son olarak ise, belirli mal ve hizmetlere nakit ya da mal olarak erişimi sağlayan yardımlar görülmektedir (Ditch, 1999: 116; Howell, 2001: 257; Zastrow, 2013: 183-185). Arın (2013: 236) sosyal yardımları, “olağanüstü bir durum nedeniyle veya sosyal güvenliğe dahil olmadıkları için veya sosyal güvenliğe dahil olsalar dahi, sosyal güvenliğin sağladığı emeklilik veya işsizlik gelir desteğinin yeterli olmamasından dolayı yeterli gelire sahip olmadıkları için yoksul olanlara sağlanan gelir transferleri” olarak tanımlamaktadır. Çengelci’ye (1993: 9) göre, “sosyal yardımlar, parasal sosyal gelirler şeklinde sunulabileceği gibi ayni yardımlar ve bakım, tedavi, rehabilite etme ve yetiştirme gibi hizmet yönü ağır basan nesnel sosyal gelirler şeklinde de sunulabilmektedir”. Böylelikle, sosyal yardımların sadece ayni ve nakdi yardımlarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda sosyal hizmet niteliği taşıyan bir boyutu da olabildiğini görmüş bulunuyoruz. ¹⁵ Çengelci

¹⁴ Bu toplumsal grupların bakımı, Gough’a (1999: 44-48) göre, emek gücünün yeniden üretimi ile birlikte, refah devletin sorumluluk alanları içerisinde yer almaktadır. Gough’a (1979: 48) göre, bu gruplar, yedek işgücü ordusunun içerisinde yer alırlar. Bu nedenle, bu grupların geçim ve bakımı emek gücünün yeniden üretimi başlığı altına yerleştirilebilir.

¹⁵ Uygulama düzeyinde bakıldığında, çeşitli ülkelerde primli rejim kapsamında sosyal sigorta kolları içerisinde yer alan, yaşlılık, analık, malullük ve işsizlik gibi yardımların, çeşitli ülkelerde, sosyal yardım biçiminde sosyal güvenlik ve sosyal koruma sistemine dahil olduğu gözlemlenmektedir. Bu noktada, tanımsal ortaklaşma sorununun yanında, küresel düzlemde mutlak bir uygulama birliğinden söz etmek de çok olanaklı gözükmemektedir. Buna ilişkin örnekler için bkz. T.C. Sosyal Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

(1993: 10), sosyal yardımları şu şekilde tanımlamaktadır:

Sosyal yardım, bir sosyal güvenlik yöntemi ve bir sosyal hizmet alanı olup, kendi ellerinde olmayan sebeplerle, mahalli ölçüler içinde asgari seviyede dahi geçinme imkânı bulamayan kişileri; muhtaçlık araştırmalarına dayalı olarak en kısa sürede kendi kendilerine yeterli hale getirme amacını taşıyan, karşılıksız mahiyetteki parasal ve nesnel sosyal gelir ve destek sağlayıcı kamusal faaliyetler bütünüdür.

Bir başka tanımda ise, “sosyal yardımlar, zorunlu katılma ilkesine dayanmayan ya da katılma ile karşılığı (yapılan yardım) arasında bir ilişki bulunmayan genel devlet bütçesi ya da belirli bir amaca ayrılmış özel vergilerle finanse edilen kamu yardımları olarak” belirtilmiştir (Güzel ve Okur, 2002: 568). Sosyal yardımlar, “devlet bütçesinden vergilere dayalı olarak finanse” edilir ve primli rejim kapsamında olmayıp da sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlananlara dönük uygulamaları içerir (Çengelci, 1993: 17).

Süreç Olarak İhtiyaç Tespiti

“Sosyal yardımlar, kural olarak kişilerin muhtaçlıklarının araştırılmasına ve kontrolüne dayalı olarak ve ihtiyaçlarının şeklini ve şiddetini ölçü olarak sağlanmaktadır” (Çengelci, 1993: 9). Dilik’e (1972: 3) göre de, “sosyal yardımlardan yararlanma hakkının doğuşu, yardım görecekt kişilerin muhtaç durumda olmaları koşuluna bağlıdır”. Arın (2013: 237), bu çerçevede genellikle bir “yoksulluk sınırı”nın belirlendiğini belirtir; ancak bu taban gelir, “hiçbir zaman ülkenin ortalama gelir veya nominal ücret düzeylerine yaklaşacak şekilde genişletilmez”. Arın’a (2013: 237) göre, bu sistemin ayırt edici “özellği yoksulluğun son derece düşük gelir düzeyinde saptanması ve sağlanan yarar düzeylerinin düşüklüğüdür”. Görüleceği üzere, sosyal yardımlardan yararlanma, çeşitli muhtaçlık şartlarına ve kriterlere göre belirlenmiş; yardımların, kişi ve hanenin, gelirini de içerecek şekilde geçim ve hayat şartlarına bağlı olarak, farklı tür, miktar ve sürelerle verilmesi öngörülmüştür. Bunu, belirli aralıklarla gerçekleşen dar anlamda gelir, geniş anlamda geçim ve hayat şartları yoklaması olarak ifade edilebilecek kontroller izleyebilir (Çengelci, 1993: 18).¹⁶

Güvenlik Kurumu Başkanlığı, 2013.

¹⁶ Bu tür yoklamalar, yardım başvurusunda bulunan kişiler arasında olumsuz etkilerde bulunduğu ve ayrımcılığa yol açtığı şeklindeki nedenlerle eleştirilmekle birlikte (Dilik, 1972: 5; Arın, 2013: 237; Zastrow, 2013: 184), Çengelci’ye (1993: 27) göre muhtaçlık araştırmalarının temel amacı şu şekilde: Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Özellikle şartsız ve vatandaşlık temelli, genel/geniş kapsamlı/evrensel (universal)¹⁷ bir nitelik taşıyan yardım programları dışında, hedefli (targeted),¹⁸ seçimli (selective)¹⁹ ve şartlı (conditional)²⁰ nitelik taşıyan yardım programlarında, özellikle de şartlı yardımlarda (Standing, 2011: 199) kişiler çalışma yoklamasına tabi tutulmaktadır. Yardım programlarının bu tür nitelikleri, ayrı ayrı değil, genel/geniş kapsamlı-seçimli (universalistic selective), hedefli-seçimli (targeted-selective) ve şartlı nakit transferlerinde olduğu gibi hedefleme, seçicilik ve şartlılık ilkeleri iç içe geçmiş bir biçimde de olabilmektedir (Standing, 2011: 199, 207). Sosyal yardımlar, belirli bir gelir düzeyinin altında hemen hemen herkesi kapsayan nakit yararları içeren *genel* yardım programları; belirlenmiş gruplar için nakit yardımları içeren *kategorik* yardım programları ve aynı ya da nakdi belirli mal ve hizmetler erişim sağlayan *bağlı* yardım programları şeklinde de gruplandırılmaktadır (Eardley, vd. 1996; Ditch, 1999: 15-16). Bu farklı nitelik ve kriterler etrafında örgütlenen yardım programlarında, gelir, varlık ve servet yoklamasına (means-testing)²¹ dayalı bir kriter ve uygunluk (eligibility) yoklamasının, yardım kararının verilmesinde belirleyici olduğu belirtilebilir. Çengelci (1993: 14), gelir-servet yoklaması ve ihtiyaç yoklaması ayrımı temelinde, söz konusu tespitlerin ayrım noktalarını şu şekilde belirlemektedir:

Muhtaçlık durumları, esas olarak, “Means Test” veya “Needs Test” kavramlarıyla ifade edilen gelir durumunun veya genel olarak ihtiyaç

de özetlenebilir: “Esasen muhtaçlık araştırmalarının temel amacının, sosyal yardım kuruluşlarının insanî hizmetlerinin istismar edilmesini önleyebilmek, müracaatçıların yardımlardan faydalanabilme ehliyetlerini, gelecekteki ihtiyaçlarını ve kendi kendilerine yeterli olabile imkânlarını tespit edebilmek ve gerçek muhtaçların hukukunu koruyabilmek olduğunu unutmamak gerekmektedir.” Arın’a (2013: 237) göre, “bu damgalamanın amacı da zaten insanları yoksul olarak tescil edilmek yerine piyasada kendilerine yer bulmaya, iş bulup çalışmaya zorlamaktır”.

¹⁷ Bu tür programlarda sosyal yararlar, nüfusun tamamı için bir hak niteliği taşır. Öte yandan, vatandaşlık ya da uzun süre ikamet temelli de olabilmektedir (Standing, 2011: 199).

¹⁸ Hedefli sosyal programlar, gelir, varlık ve servet yoklaması (means-test) gibi kimi uygunluk yoklamaları ile belirlenen yoksullara yöneliktir (Standing, 2011: 199).

¹⁹ Seçimli programlar, kadınlar ve çocuklar gibi belirli grupları içerir (Standing, 2011: 199).

²⁰ Şartlı programlar ise, çoğunlukla yardım alan kişi ve kişinin içerisinde bulunduğu hanehalklarının çalışma ile bağlantılı belirli bir davranışını gerektirmektedir (Standing, 2011: 199).

²¹ Means-test, means-tested ya da means-testing kavramının dilimizde tam bir karşılığının olmadığı görülmektedir. Bu nedenle biz burada, “gelir, varlık ve servet yoklaması” diyerek, kişi ve hanehalkları açısından akış ve stokların tümünü kapsamayı tercih ettik; çünkü yardım kararının verilmesinde, sadece kişinin elde ettiği gelir değil, aynı zamanda birikmişler de belirleyici olabilmektedir. Ayrıca bkz. Burden, 1998: 81-82.

durumunun araştırılması prensiplerine dayanan ölçüm teknikleriyle tespit edilmektedir. Birincisinde, muhtaç olabileceği varsayılan kişinin, kabul edilebilecek yükseklikte bir gelir seviyesine ulaşabilmek için mevcut bütün gelir kaynaklarının incelenmesi ve bu seviyeden ne kadar düşük olduğunun tespit edilmesi işlemi ağırlık taşımaktadır. İkincisinde ise, daha esnek bir yol izlenmekte ve gelir durumunun araştırılması yanında, normal şartlarda yaşamak için gerekli olan ve kişisel bütçe düzenlemesini etkileyen diğer ihtiyaç konuları da gözönünde tutulmaktadır.

Sosyal Yardımın Karakteri ve Sosyal Politika İçerisindeki Yeri

Sosyal yardımlar, sosyal politika şemsiyesi altında yer alan sosyal hukuk²² ve sosyal güvenliğin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Dilik, 1980: 68; Çengelci, 1993: 9; Sözer, 1994: 29). Sosyal güvenlik sistemleri, sosyal yardım, sosyal sigorta ve sosyal hizmet olmak üzere üç ayaklıdır. Sosyal yardım, sosyal hizmetlerle birlikte sosyal güvenliğin primsiz rejim ayağı içerisinde yer alır (Güzel, vd. , 2010: 805). Güzel vd. 'ne (2010: 805) göre,

primsiz rejimin belirleyici özelliğini, yardımlardan yararlananların, bu yardımlar için yapılan giderlere katılmamaları²³ oluşturur. Bu rejimin finansmanı, sadece devlet bütçesinden karşılanır. Oysa, primli rejimde, devlet katkısı söz konusu olmayıp, ilgililerden alınan primlerle sistemin finansmanı sağlanır. Primsiz rejim, genellikle, primli rejimin kapsamı dışında kalmış,²⁴ sosyal korunmaya en fazla gereksinimi bulunanlara hizmet götürmeyi amaçlar. Bu yönüyle, sosyal bütünleştirme işlevini üstlenerek, sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması ilkesini yaşama geçirir.

Başka bir anlatımla, sosyal yardımlar, sosyal hukukun sosyal sigortalar, sosyal tazmin, sosyal hizmet ve sosyal teşvik “dallarının kapsamı-

²² Sosyal hukuk, sosyal sigortalar, sosyal tazmin, sosyal yardım, sosyal hizmet ve sosyal teşvik olmak üzere 5 ana daladan oluşmaktadır. Bunlar içerisinde, sosyal tazminin, sosyal yardımdan farkını ortaya koymak gerekir. Sosyal tazmin, doktrinde, “tazminat karakteri taşıyan sosyal yardım” ve “devletçe bakılma” kavramları ile ifade edilmektedir (Sözer, 1994: 28). Güzel, vd. (2010: 805), sosyal tazmin ve sosyal teşviğe de yer verilmesi nedeniyle, bu kavramların, “sosyal güvenlikten çok sosyal devlet kavramı içinde” ele alınması gerektiğini belirtmektedir.

²³ Çalışmaya dayalı refah (workfare) uygulamaları ile bu ilkenin belirli bir değişim geçirdiği söylenebilir. Workfare, sözlük karşılığı olarak “çalışma refahı” olarak geçmekle birlikte, “work for welfare” ifadesinden türetilmesi nedeniyle, burada “çalışmaya dayalı refah” şeklinde anılacaktır.

²⁴ Çalışmanın ileriki bölümlerinde görüleceği üzere, Türkiye’de sosyal yardımların örgütlenmesinin primli rejim kapsamında değerlendirilmesi mümkün olmasa da, yardım alanlar bakımından primli rejimin kapsamı dışındakilerle sınırlandırılmayacağı da belirtilmelidir.

nın dışında kalanları kapsamına almaktadır. Bu itibarla, sosyal yardımlar sosyal güvende son ağı, mevcut sosyal güvence sisteminin açıklarını kapatıcı bir tedbir olarak nitelendirilmektedir” (Sözer, 1994: 29). Ayrıca sosyal yardımların, “yüksek gelirli kişilerden düşük gelirli kişilere yararına geliri yeniden” dağıtma gibi bir işlevinin olduğu da belirtilmektedir (Dilik, 1991’den aktaran Şenocak, 2009: 443).

Yukarıda değinilen zorunlu katılma ilkesi ve sosyal koruma araçlarına katılım ile bağlantılı gelirin yeniden dağıtılması olgusunun ve işlevinin, hak sahipliğinin oluşumu ve bunun toplumdaki etkileri bakımından, sosyal sigortacılık ile sosyal yardım arasında bir fark yarattığını belirtmek gerekir. Çengelci’nin (1993: 17-18) belirttiği gibi, sosyal sigortacılık, risklerin eşitlenmesi ilkesine dayanır ve “benzer karakter taşıyan tehlikelerin tehdidi altında bulunan kişilerin karşılaşmaları ihtimali olan zararların riskini aralarında dağıtabilmeleri için bir topluluk meydana getirmelerini şart” kılar. Bu oluşum, sosyal güvenlik sisteminin primli rejim ayağı açısından, risklerin maliyetlerinin toplumsallaştırılması anlamına gelir ve bu, ortak risklerle karşılaşabilecek toplumsal kesimler arasında, gelirin ve sosyal güvenlik araçlarının dağıtımını kamunun üstlendiği bir toplumsal dayanışma alanı da yaratır. Bu araçlar, sosyal hak statüsü içerisinde ve yararlanıcılar ya da hak sahipleri, bu sosyal politika araçlarından, finansmana katılım göstermiş kolektifin bir parçası olarak yararlanırlar. Sosyal güvenlik sistemine içkin bir katılım mekanizması, öncesinde ve etrafında oluşan toplumsal mücadele ile birleşerek sistemin finansmanına katılan kesimleri sosyal hak sahibi bir kolektif olarak belirler. Castel’in (2004: 44-45) de belirttiği gibi, “sosyal güvencelerin elde edilmesi, esas olarak, *bireylerin koruyucu topluluklara dahil olması*’ndan yola çıkarak” gerçekleşmiştir ve “*bireyi güvence altına alabilecek olan şey kolektif merdirdir*”. Böylelikle Castel, bireyin güven altında olmasını²⁵ kolektifin bir parçası olmakla ilişkilendirir.

Sosyal yardımlar ve sosyal yardımlardan yararlanmanın, benzer bir katılım sergilediğini söylemek güçtür. Çengelci’ye (1993: 18) göre, sosyal yardımlar, bu tür risklerin eşitlenmesi ilkesine dayanmadığından, “ihtiyaç içinde olan kişilerin bir topluluk oluşturması da tabiatıyla gerekmemekte-

²⁵ Castel’e (2004: 45) göre, “bireyin güven altında olması, artık ‘doğal’ topluluklara (ailenin, komşuluk, hemşehri grubunun ‘yakınlık güvencesi’ne) doğrudan katılım yoluyla değil, kurallara göre düzenlenmiş ve genellikle hukuksal bir statüye sahip kolektifler olan aidiyetler sayesinde mümkündür. Bunlar, çalışma kolektifleri, sendikal kolektifler, çalışma hukukunun ve sosyal güvencenin gerektirdiği kolektif düzenlemelerdir. (...) bireyi koruyan ve güvenliğini sağlayan, ‘kurallar(ı) bütünüyle tanımlanmış kolektif statü’dür’”

dir”. Bu nedenle, yardımlardan yararlananların, hak sahibi olan kolektifin bir parçası olarak sosyal güvenlik/koruma sistemine dahil olduğunu söylemek her zaman mümkün gözükmemektedir.²⁶ Sosyal yardımlar, ortaya çıkış biçimleri itibarıyla tarihsel olarak hak temelli olarak gerçekleşmiş (Talas, 1997: 55; Kovancı, 2003); ancak zaman içerisinde, özellikle de 20’nci yüzyılda, geniş sosyal güvenlik/koruma sistemlerinin içerisinde yer alarak, sosyal haklara dahil edilmiştir (Kovancı, 2003: 111-128; Arın, 2013: 232). Bu gelişme, sosyal sigortacılık ile sosyal yardım arasında yukarıda belirtilen, bir sosyal yarar etrafındaki “topluluk oluşumu” biçimini etkiler; ancak temelden değiştirmez.

Sosyal politika içerisinde, “uygunluğu en son veya mevcut gelir ve/veya varlığın ölçülmesine dayalı olan, para ve mal varlığı soruşturması-ihtiyaç tespiti (means-tested) ve gelir bağlantılı hak ve yararlar (benefits)”, sosyal yardım programlarının dahilindedir. Sosyal yardımlar, bir sosyal koruma sistemi içerisinde diğerlerinden bağımsız olmamakla birlikte, “son çare” (last resort) olarak nitelendirilebilecek yarar ve haklar arasında yer almaktadır (Ditch, 1999: 115-116; Ferrera, 2005a: 131). Dolayısıyla sosyal yardımlardan sosyal politika araçlarının tamamlayıcı bir boyutu olarak söz etmek yanlış olmayacaktır (Dilik, 1980: 72). Sosyal yardımların sosyal politika araçlarının tamamlayıcı bir parçası olması, daha dar bir biçimde onun sosyal güvenlik sistemleri içerisindeki yeri konusunda da bir fikir vermektedir. Bu aynı zamanda, sosyal güvenlik sistemlerinin temel ve tâli olarak ne tür sosyal güvenlik araçları ile inşa edildiğini de bir göstergesidir. Sosyal güvenliğin inşası, özellikle 20’nci yüzyılda temel olarak, sosyal sigortacılık programlarına dayanmış; bununla bağlantılı olarak sosyal yardımlar, “sosyal güvenlik sistemlerinin boşluklarını” dolduran bir işleve sahip olmuştur (Çengelci, 1993: 24). Sosyal sigortacılığa dayalı sosyal güvenlik sistemlerinin oluşumundaki bu kapsam sorunu, temelde sosyal sigortacılıktan değil, sosyal sigortalara dayalı sosyal güvenlik sisteminin dışında kalan toplum kesimlerinin özel durumundan (çocuk, engellilik, yaşlılık ve çeşitli dezavantajlı gruplara dahil olma, vs.) ya da işgücü piyasalarının yapısından kaynaklanmaktadır.

Öte yandan, sosyal yardım, sosyal güvenlik sistemleri içerisinde primli rejimin kapsamı dışında kalanların bir sorunu olarak da belirmemekte-

²⁶ Bu olgu, alan araştırmamız sonucunda, tarafımızca ulaşılmış bulgular arasındadır. Bu noktaya, çalışmamızın alan araştırması kısmında ayrıca döneceğiz.

dir. Tarihsel olarak istihdamın, kapitalizmin farklı evrelerinde, yoksulluk üzerindeki etkisi, birikim rejimlerinin yapısı, sınıf ilişkileri, siyasal ilişkiler gibi nedenlerden kaynaklı olarak artırıcı ya da azaltıcı bir yönde seyretilmiştir. İstihdama katılım, kapitalizmin farklı dönemlerinde, kişi ve hanehalklarını yoksulluktan kurtarabildiği gibi yoksulluk içerisinde de iteltilmiştir.²⁷ Tarihsel olarak çalışan yoksulluğu olarak kendisini açığa vuran bu olgu, zaman zaman sosyal yardımların kapsamının genişlemesi ile sonuçlanmıştır. Ancak burada altını çizmek istediğimiz esas nokta, sosyal yardımların gerek tarihsel seyrinde gerekse sosyal güvenlik sistemleri içerisindeki yerinde istihdam/çalışma bağlantılı yapısı ve doğasıdır. Sosyal yardımların, dar anlamda sosyal güvenlik sistemleri ve geniş anlamda ise toplumsal ve bireysel bazda sosyal güvencenin oluşumundaki yeri, sosyal güvenlik ve sosyal güvencenin temelinde istihdam/çalışmanın yatması yönündeki tarihsel eğilimin belirlenimi altındadır. Bir diğer anlatımla geniş anlamda sosyal güvencenin oluşumundaki temel düzenleyici ilkenin ücretli piyasası ve sınıf ilişkilerinin dinamiklerine tabi olduğu söylenebilir. Bu da soyut düzlemde, kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler içerisinde, istihdam ve çalışmanın yeri ile ilgilidir.

İam da bu nedenden ötürü, sosyal yardımlar, sosyal politika açısından tamamlayıcı bir boyut taşımakla birlikte, bireyleri emek güçlerini üretmekten de alı koymamalıdır. Esin'in (1982: 125) ifadeleriyle sosyal yardımın, "insanın kendi yaşamını kendisinin sürdürmesi eğilimini köreltmemesi" gerekir. Brunhoff'un (2009: 404) bu noktadaki vurgusu önemlidir. Brunhoff'a (2009: 404) göre,

kamu yardım ya da güvenlik kuruluşlarının idaresi öyle olmalıdır ki ücretliliğin önceliği tartışma konusu olmasın. İster XIX. yy. İngiliz workhouse'ları, ister XX. yy. Amerikan yardım fonları, ister çağdaş Fransız Sosyal Sigortalar Kurumu söz konusu olsun, emek gücünün 'yeniden üretim değerini' karşılamaya yarayan kamu kuruluşlarının ölçütü, doğrudan ücret almayı sağlayan emeğin gerekliliğidir.

Dolayısıyla sosyal yardımları da içerecek şekilde refah politikalarının uygulanışı, "ücretliliğin önceliğine göre belirlenir" (Brunhoff, 2009: 405). Bu nokta, sosyal yardımların ne olduğunun yanında, neyi amaçladığına ilişkin bir fikir vermektedir. Bu anlamda, kişileri kendilerine yeter hale getirmek, yapılan tanımlarda üzerinde ortaklaşılan bir boyut olarak öne çıkarmaktadır. "Sosyal yardımlar, kişileri, durumları ve özelliklerine

²⁷ Çalışan yoksulluğu ile ilgili tarihsel bir değerlendirme için bkz. Erdoğan ve Kutlu, 2014: 65-69. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

göre, en kısa sürede kendi kendilerine yeterli hale getirerek muhtaçlıktan kurtarmak amacını” taşırlar (Çengelci, 1993: 10) ve bu nokta, Çengelci’ye (1993: 22) göre, sosyal yardımları “sosyal sigortalardan ayıran” ve ona “kendine özgü bir karakter veren önemli bir özellik”tir. Bu çerçevede, sosyal yardımlara dönük karar süreçlerinde getirilen yoksulluk/ihtiyaç/muhtaçlık yoklamalarındaki asıl amaç, kişi ve hanehalklarını yoksul ve muhtaç olarak tescil etmek yerine, “çalışmaya özendirme” (Arın, 2013: 238; Zastrow, 2013: 184). Bu bir diğer anlatımla yardım alanları, “kendi kendilerine yetmeye dönük yardım” olarak da ifade edilebilir ve amaç, yardım alanın mümkün olan en kısa sürede yardımsız yaşamasını sağlamaktır. Bu anlamda, sosyal yardımlar, uzun süreli değil, geçici bir kamusal destektir (Leisering ve Leibfried, 1999: 60-61). Nitekim, sosyal yardımların, çeşitli nedenler sonucunda, “çalışma ve gelir sağlama olanağından yoksun yoksul kişilere topluca sağlanan menfaatleri” düzenlediği belirtilmektedir (Çengelci, 1993: 17). Bu tanım, yardımların çalışma ile olan bağına güçlü bir biçimde kurmuş gözükmektedir. Bunun dışında, çalışan yoksullara dönük de kimi yardımlardan söz edilebilir. Dilik’in (1980: 70) de işaret ettiği gibi,

sosyal yardımlarda izlenen amaç yardım görenin mümkün olan en kısa sürede yeniden çalışabilme, gelir sağlama ve böylece kendi geçimini sağlama olanağına kavuşturulmasıdır. Kişinin varlığını güvence altına alma ile onun yeniden çalışma ve gelir sağlama olanağına kavuşmasına yardımcı olma arasında bağ kurması sosyal yardım tedbirlerinin kendine özgü bir niteliğidir.

Bu çalışmada da benimsenen bu tanım, sosyal yardımların örgütlenmesine ilişkin düzenleyici ilkenin kaynağını gösterse de bu kaynağa bir kuramsal açıklayıcılık düzeyi atfetmemekte ve bu kaynağa ilişkin bir kavramsallaştırmaya gitmemektedir. Oysa ki, bu çalışma açısından, belirlenmiş alt sorun alanlarından biri, üretim noktası ve işgücü piyasasının sosyal yardım rejiminin oluşumundaki rolü ve yeridir. Bu konudaki temel savımız, sosyal yardımların örgütlenmesindeki temel düzenleyici ilkenin, sosyal yardım alanı içerisinde değil, üretim noktası ve işgücü piyasası içerisinde tayin edilmiş olduğudur. Bir diğer anlatımla sosyal politikanın ve daraltmak gerekirse, sosyal yardımların, en soyut düzlemde, üretim noktası ve artık-değer üretimi ile uyumlu bir pratikler alanı olduğunu ileri sürüyoruz. Tam da bu nedenden dolayı, bu çalışmada, sosyal yardımların

ve sosyal yardım alanların sorunlarının, sosyal yardım sistemi içerisinde değil, üretim noktası ve işgücü piyasası içerisinde çözülebileceğini iddia etmiş oluyoruz. Böylelikle, doğrudan üretim noktası ve işgücü piyasalarına ilişkin bir kategori olmayan sosyal yardımların, örgütlenmesindeki temel düzenleyici ilkenin tayin edilmiş olduğu alanlarla olan bağıını kurmak, bu çalışmanın temel kuramsal ilgi alanını oluşturmaktadır.

Kapitalist Birikimin Genel Yasası ve Sosyal Yardımın Genel Yasası

Doğrudan üretim noktasına ait bir kategori olmayan sosyal yardımların, kapitalist birikim ile eklemlenmesi, bu çalışmanın kuramsal ilgi alanlarından birini oluşturmaktadır. Sosyal yardımların, kapitalist birikim ile olan bağının açığa çıkartılması, sosyal yardımlara ait özelliklerden kaynaklanıyormuş gibi gözükmeyle birlikte, esas olarak, kapitalist birikim ve sömürünün toplumsal yaşamın bütününe ilgilendiren ve kapsayan bir "bütünlük" olmasından ileri gelir (Saad-Filho, 2006: 75-76). Kapitalist birikimin toplumsal yaşamın bütününe dönük etki alanı, genel olarak sosyal politika ve refah devleti, özel olarak ise sosyal yardımları da içerir. Bu nedenle, refah devleti, piyasayı düzenleyerek bir yandan refahı yaygınlaştırma ve bireyleri güçlendirme diğer yandan ise, toplumu baskılayıp denetim altında tutarak onu kapitalist ekonominin gereksinimlerine uyumlaştırma işlevi ile yüklüdür (Gough, 1979: 12). Bu anlamda, üretim noktasına doğrudan ya da dolaylı olarak içkin olan pek çok toplumsal yapı ve düzenleme, kapitalist birikim ile bağlantılandırılabilir; ancak önemli olan, bu bağın ne şekilde kurulduğunun belirlenmesi çabasıdır; bu diğer anlatımla gerçekleşme biçimidir. O halde, sosyal yardımlar, bu uyumlaştırma işlevine ne şekilde ve nasıl dahil olur? Bunun belirlenmesi çabası, sosyal yardımlara ilişkin bilginin yukarıda sözü edilen görgüsel ve gerçeklik düzlemlerinin yeniden belirlenmesi anlamına da gelir. Böylelikle burada, sosyal yardımların kapitalist birikim ile olan bağını açığa çıkartarak, sosyal yardımlara ilişkin bilgiyi, görgüsel düzeyden gerçeklik düzeyine indirmeye çalışacağız.

Bu çalışmada, sosyal yardımlar, betimleyici bir terim değil, açıklayıcı bir kavram olarak ele alınmıştır. Bu aynı zamanda, bu çalışmanın inceleme nesnesinin, terimsel içeriği ile kavramsal düzeyi arasında kurulan

soyutlama düzeyinde bir bağ ifade etmektedir. Soyutlama düzeyinde kurulan bu bağ, kapitalist birikimin genel yasası ve kapitalizmin temel işleyiş özellikleri çerçevesinde, sosyal yardımların yedek işgücü ordusunun oluşum ve yeniden üretilme dinamikleri, ücret ilişkisi²⁸ ve emek gücünün değerinin düşürülmesi hedefine nasıl eklemlendiği sorusu etrafında ele alınacaktır. Anılan bağ, ekonomi politik yaklaşımın bir uzantısı olarak sermaye birikiminin genel yasaları ve dönemsel olarak da sermaye birikim rejimleri ile ilişkilendirilmiştir.

Sosyal yardımların, kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler içerisindeki yerini belirleyebilmek için, yoksulluk ve kapitalist birikim arasındaki ilişkinin kavranması gerekir. Zira, sosyal yardımlar bu ilişkinin içerisine yerleşmiş bir toplumsal ilişki biçimidir. Marx (2011: 634-635), bu kavrayış gerekliliğini şöyle açıklar: “En çalışkan işçi katmanlarının çektiği açlık işkencesi ile zenginlerin kapitalist birikime dayanan kaba veya rafine savurgan tüketimleri arasındaki içsel bağlantıyı anlamak ancak iktisat yasalarını²⁹ bilmekle mümkündür.”

Sermaye birikim yasaları ve rejimlerine ilişkin kavramsal ayırım, kaynağını, kapitalizmin farklı gelişme evrelerine dönük ayrı birikim yasaları olmadığı ve fakat farklı birikim rejimlerinden söz edilebileceği düşüncesinden alır. Arın’ın (2013: 38) da belirttiği üzere, Düzenleme yaklaşımında “dönemleme kıstasına göre kapitalizmin temel çelişkilerini yaratan

²⁸ Ücret ilişkisi (wage relation), klasik Marksist metinlerde yer almamakla birlikte, yeni Marksist olarak nitelendirilen (Taymaz, 1993: 17) Düzenleme Okulu’na ait bir kavramdır. Bkz. Aglietta, 1979; Lipietz, 1988: 26-29. Lipietz (1988: 27), ücret ilişkisini, üreticilerin üretim araçlarından ayrışması olarak tanımlar. Aglietta (1979: 18), ücret ilişkisinin sermaye birikimi ve rekabet yasalarının eklemlenmesi çerçevesinde anlaşılabilirliğini belirtir. Aglietta (1979: 180), Amerika’da kamusal sosyal yardımları, sosyal sigortalarla birlikte, Fordist birikim rejimi koşullarında, kitlesel tüketim artışının tetiklediği ücret ilişkisinin toplumsal biçimlerinden biri olarak değerlendirmektedir. Nitekim bu yaklaşım içerisinde ücret ilişkisi, endüstri ilişkileri ve sosyal güvenlik sisteminin yanı sıra emek sürecini de içerecek şekilde kullanılmıştır (Jessop, 1990). “Düzenleme yaklaşımına göre toplumu yapılandıran toplumsal ilişkiler, yapısal bir özün (ilişkinin) etrafında hiyerarşik bir örgütlenme içerisinde var olmaktadır. Kapitalizmde bu yapısal öz ücret ilişkisidir” (Topak, 2012: 107). Ücret ilişkisi, “emek piyasaları ve ücret pazarlığı, bireysel ya da sosyal ücretler, yaşam tarzları-ücretliğin tüketim kalıplarını” içerecek şekilde, düzenleme tarzına dahil boyutlardan biri olarak değerlendirilir. Kapitalist toplumda, emek hem bir “üretim maliyeti” hem de bir “talep kaynağı”dır. Emek sermaye ilişkisi, ücretle sosyal biçimini bulan bu çelişki içinde içerilir” (Özdemir, 2008: 115, 121, 130).

²⁹ Kapitalist birikimin genel yasası, kaynağını artık-değer yasasından alır. Burada, kapitalist birikim ile faal ve yedek emek ordusu, yoksulluk ve sosyal yardımlar arasındaki içsel bağın kavramsallaştırılması bakımından, “kapitalist birikimin genel yasası” kavramı kullanılmıştır.

birikim yasalarının kendileri değişmez". Buna karşılık, kapitalist birikiminin genel yasasının taşıyıcılığını üstlenen ve dönemsel olarak farklılaşan birikim rejimlerinden söz edilebilir. Her birikim rejimi, "sermaye birikiminin devamını sağlayacak biçimde toplumsal ürünün tüketim ve birikim arasında paylaşılmasını", kendisi ile uyumlu düzenleme tarzları ile birlikte sağlayan bir sınıflar mücadelesi formudur ve "kendi iç çelişkilerinin (tırtını) olan bunalımlarla" sonuçlanır (Öngen, 1996: 134). Bu bunalımlar, emek ve sermaye arasındaki ilişkileri, sınıf uzlaşmasına dayalı bir biçimde yeniden üretecek çeşitli yasal ve yönetsel yapıları oluşturur. Düzenleme yaklaşımına göre, bu yasal ve yönetsel yapılar içerisinde, ücret ilişkisi önemli bir yer tutar ve devlet, ücret ilişkisine dönük kurumsal yapıların oluşumunda ve yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol oynar (Jessop, 1990: 197). "Kapitalist düzenleme kuramı esas olarak *günümüzde yaşanan kapitalist gelişme aşaması ve krizlerini* inceler ve bu krizin getirdiği dönüşüm ve yeniden yapılanma öğelerini, belirtilerini değerlendirmeye çalışır"ken (Arın, 2013: 37), kapitalizmin farklı evrelerindeki refah kurumlarının oluşumunu anlama ve açıklamayı sağlamaya dönük kavramsal açılımlar da getirir. Bu kavramsal açılımlar, bu çalışma açısından sermaye birikim rejimleri ile sosyal yardımlar arasındaki ilişkiye dönük kavramsal bir işlemselleşme imkânı sağlar. Bu işlemselleşme, görünüşte emek gücünün yeniden üretim alanına dönük bir yapısal biçim olan sosyal yardımlar ile üretim noktası arasında bağ kurulabilmesine temel oluşturur.

Sosyal yardımlara ilişkin alanyazında, sosyal yardımları, bir ücret ilişkisi ve üretim noktası kategorisi olarak ele almaya dönük bir çabadan söz etmek mümkün gözükmemektedir. Buna karşılık, Düzenleme Okulu'nun kavram setlerini kullanan sosyal bilim çalışmalarının da sermaye ve emek arasındaki ilişkilerin çoğunlukla üretim noktası ve işgücü piyasasına ait biçimlerine odaklandığı görülmektedir. Bu çalışmada, bu yaklaşımın kavram setlerinden de yararlanarak, sosyal yardımların, birikim rejiminin devamlılığını sağlayan, doğrudan üretim noktası dışı bir yapısal biçim olarak, kapitalist birikim ile eklemlenme tarzı gösterilmeye çalışılacaktır.

Yukarıda, sosyal yardımları tartışırken kullandığımız, temel kuramsal yaklaşımımızın, sosyal yardımların içsel bilgisine değil, bu kuramsal yaklaşımın toplumsal gerçekliği açıklama yöntemi ve önkabullerine dayandığını belirtmiştik. Bu bölümde ise, inceleme nesnesini, bu önkabuller etrafında yeniden bir kavramsal inşaya tabi tutmaya çalışacağız. Bu çalış-

manın temel kuramsal yaklaşımına ilişkin belirtilen önkabuller, işgücü piyasaları ve emek ilişkilerini, toplumun kurucu sınıf ilişkilerinin üretildiği alanlar olarak kavramaya dönük bir düşünsel eğilimin ürünüdür. Bunun sosyal yardımlar açısından nasıl karşılık bulduğu bu çalışmanın kuramsal temellerinin oluşturulması bakımından önemlidir.

Tekrarlamak gerekirse, sosyal yardımların örgütlenmesi ile kişinin çalışma ve gelir elde etmesi arasındaki bağ, sadece sosyal yardımların uygulanma biçimine ilişkin değil, aynı zamanda, sosyal yardımların kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler içerisindeki yeri ve rolüne ilişkin *kavramsal* bağın (sosyal yardımın genel yasası), *terimsel* bir ifadesi (yardım-istihdam ilişkisi) olarak gözükmektedir. Terim düzeyinde ifade edileni, kavramsal düzeye yerleştirmek gerekirse, sosyal yardımların, kapitalist üretim ve işgücü piyasasının ilgili tarihsel döneme özgül dinamikleri tarafından belirlendiği belirtilmelidir.

Kapitalist birikim ve sosyal yardım bağının oluşturulması, üretimin ve birikimin düzenlenişine ilişkin kategoriler etrafında incelenebilir. Göreli artık-değer ve emek gücünün yeniden üretiminin, sosyal yardımlar ve kapitalist birikim arasındaki bağın kurulmasındaki üç biçim olarak tarif ettiğimiz, yedek işgücü ordusu, ücret ilişkisi ve emek gücünün değerinin her birinin içerisinde yer aldığı söylenebilir. Sermayenin göreli artık-değer üretimi hedefi (Nikitin, 1995: 87-88; Marx, 2011: 305-313, 392-393, 488; Harvey, 2012b: 180-188), kapitalist birikim ve rekabet yasalarının doğal bir ürünüdür ve bir işgünü içerisinde üretimin gerçekleştirilmesi için gerekli emek zamanı kısaltıp ek emek zamanı artırarak, sömürü oranını, mutlak artık-değer sömürüsüne göre daha fazla artırmayı hedefler. Göreli artık-değer üretimi hedefi, kapitalist üretimin tarihsel bir eğilimidir ve üretim sürecini, teknik donanımı artırarak, emek üretkenliğini emekten bağımsızlaştırarak gerçekleştirmenin bir biçimidir. Bu nedenle, yedek işgücü ordusunun varlığı, göreli artık-değer üretiminin zorunlu ve gerekli bir sonucudur. Harvey (2012a: 92, 200), sermayenin sürekli olarak daha fazla artık-değer üretmeye dönük bir “tutku” içerisinde olduğunu ve ayrıca, “kapitalizmin baskın sınıf ilişkileri”nin, göreli artık-değer “arayışı içinde emek sürecinin sürekli yeniden organize edilmesini zorunlu” kıldığını ve aynı zamanda garanti altına aldığını söyler. Artık-değeri artırmamanın, işgününü uzatarak sağlanan mutlak artık-değer sömürüsü ile gerçekleştirilmesinin belirli sınırları vardır. Bu sınırlar, emek gücünün fiziksel

yeniden üretiminden ileri gelir. Bu sınırlar nedeniyle de, sermaye görelî artık-değer üretimi hedefine yönelir (Aslan, 2005: 11-12).

Emek gücünün yeniden üretimi ise, kapitalist birikim açısından önemli başlıklardan biridir. Marx'ın (2011: 173) belirttiği gibi, emek gücü, “yalnızca çalışma sırasında faaliyet gösterir”. Bu nedenle, çalışma yeteneğini korumak ve sürdürmek için yaşamsal gereksinimlerini karşılamak zorundadır. Bu, kişilerin “çalışma yeteneklerini yeniden kurmaları anlamına gelir”. Bu zorunluluk, işçinin yanı sıra emek gücü arzının sürekliliği bakımından sermayeyi de kapsar. Ayrıca emek gücünün yeniden üretimi, işçiye bağımlı olan nüfusu, yani aile/hanenin “bakımını da sağlayacak şekilde yeniden kurulmasını” ve yeniden üretimini de içerir (Resistance Books, 2008: 26). Marx (2011: 173), şöyle der: “(...) emek gücü faaliyet gösterirken, çalışma sırasında, insan kaslarının, sinirlerinin, beyninin vb., tekrar yerine konması gereken belli bir miktarı harcanmış olur. (...) Emek gücünün sahibi bugün çalışmışsa, yarın aynı süreci aynı güçle ve sağlıklılıkla tekrarlayabilir olmalıdır.” Bu nedenle, “işçi, emek-gücünü önce tüketim malları satın aldığı ücretle değişir, sonra bunları tüketerek emek-gücünü tazeler ve ertesi gün yeniden satılabilir hale getirir” (Özügürlü, 2011: 141). Brunhoff (2009: 404), emek gücünün, “kullanılacak durumda olmayan ya da satılmayan her meta³⁰ gibi geçici olarak ‘değerini yitirmiş’ olan işsiz veya hasta işçinin ge-

³⁰ Bu noktada alanyazında var olan bir tartışmaya değinmek yerinde olacaktır. Refah rejimleri tipolojileri açısından önemli kavramlardan/parametrelerden biri de metadışlıştırma (decommodification). Kuramsal olarak Karl Polanyî'ye, kavramsal olarak ise Claus Offe'ye dayandırılan bu kavram ile sosyal yararın nesnesinin piyasadan bağımsız kullanımının ve kişi ve hanehalkları için geçim ve yaşamını sürdürmenin piyasaya katılmadan bağımsızlığının derecesini gösterir (Esping-Andersen, 1990: 35-37). Bu kapsamda kullanılan kavramlardan biri de emek gücünün meta niteliğinin sınırlandırılması-zayıflatılması/metalaşmaması/ metalaşmasını engellemedir (decommodification of labour power). Kavram Türkçe alanyazında da emek gücünün (Arın, 2013: 227-233; Sarıca, 2010: 401-414) ve emeğin (Mütevellioğlu, 2009: 143-144; Urhan ve Urhan, 2015: 232) metalaşmasının/meta niteliğinin sınırlandırılması şeklinde kullanılmaktadır. Bu noktada beliren bir ayrımı dikkat çekmek yerinde olacaktır. Esping-Andersen'in yaklaşımı temel alınarak, sosyal politika alanyazına hakim olan çalışmalarda, sosyal haklar aracılığıyla piyasaya katılmadan bağımsız bir geçim ve yaşam düzeyinden, böylelikle, emek gücünün meta niteliğinin zayıflatılabileceğinden söz edilmektedir. Konuya Marksist iktisat açısından eğildiğimizde, kişi ve hanehalklarının geçim ve yaşamlarını üretime katılmadan “bağımsızlaştırarak sürdürmelerine imkân veren” sosyal hakların, ücret karşılığı olarak satımı ertelenen emek gücünün meta niteliğini sınırlandırdığı ya da ortadan kaldırdığı tartışmalıdır. Emek gücü, sermayeye satılan çalışma kapasitesi ve yeteneğidir ve kapitalist toplumda meta haline gelmiştir. Meta haline gelmiş olan, bu kapasite ve yetenektir ve onun satışının ertelenmiş olması ya da onu satışından imtina ettirecek sosyal haklara dayalı bir sosyal refah düzeyinin varlığı, emek gücünü meta olmaktan çıkarmaz. Marx (2010: 175), Kapital'in I. Cildinde “Emek Gücünün Satın Alınması ve Satılması”nı tartışırken, Sismondi'den şu cümleyi aktarır: “Satılmadığı takdirde, emek kapasitesi... bir hiçtir.” (Bkz. Marx, 2010: 169-178) Dolayısıyla, satılmayan emek emek gücünü meta olmaktan çıkmasından değil, “hiç”leşmesinden söz etmek

çimini” sağlayamayacağını ve bu nedenden ötürü, emek gücünün yeniden üretim değerinin karşılanmasını sağlayacak yardım kurumlarına gereksinim duyulduğunu belirtir. Toplumsal yeniden üretimin ise iki düzlemi vardır; dar anlamda, emek gücünün “gerek biyolojik olarak gerek uysal birer ücretli işçi olarak yeniden üretimi için zorunlu süreçleri içerir; geniş anlamda ise, “bir bütün olarak toplumun nasıl yeniden üretilip dönüştürüldüğü ile ilgilidir” (Fine ve Saad-Filho, 2012: 82).

İşte sosyal yardımlar da kapitalist birikim ile emek gücünün yeniden üretimi ve sermayenin -görelî- artık-değer üretimi hedefine uyum sağlayacak şekilde, her biri birbiriyle içsel bağlantıya sahip olan, yedek işgücü ordusu, ücret ilişkisi ve emek gücünün değeri başlıkları ile ilişkilenecek biçimde birleşir. Bir diğer anlatımla, sosyal yardımların birbiriyle içsel bağlantıya sahip, yedek işgücü ordusu, ücret ilişkisi ve emek gücünün değeri ile ilgili başlıklarının her biri, aynı zamanda emek gücünün yeniden üretimi ve sermayenin -görelî- artık değeri üretimini de ayrı ayrı, ama birbiriyle ilişkili olarak içerir.³¹ Tüm bunlar ise, toplu olarak kapitalist birikim ile ilişkilendirir. Bunu şekil yardımı ile şöyle anlatabiliriz:

Şekil 1. Kapitalist Birikim ve Sosyal Yardımlar Bağı

Kaynak: Şekil, bu çalışma içerisinde türetilmiştir.

daha uygun gözükmektedir. Emek gücü satılmadığı haliyle de piyasaya çıkıp çıkmamasından bağımsız olarak meta olarak varlığını korur; onu meta kılan olgu, satılması değil, kapitalist üretim tarzının satılma zorunluluğu yaratan nesnel yapısıdır. Bu nedenle, emek gücünün meta olmaktan çıkartılması, vb. kullanımlar yerine, emek gücünün satım koşullarının gevşetilmesi/ertelenmesi, emek gücünün yeniden üretiminin işgücü piyasasına aktif olarak katılımdan bağımsızlaştırılması gibi kullanımlar daha yerinde olacak gibi gözükmektedir.

³¹ Bu noktada, kapitalist birikimin tarihsel olarak mutlak artık-değer üretimini dışlayan bir nitelik taşımadığı vurgulanmalıdır.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, bu şekilde somutlanan kategorileştirme denemesi, sosyal yardımları, kapitalist ekonomik ilişkiler seti içerisinde anlamaya dönük bir çabanın ürünüdür. Bir diğer anlatımla, sosyal yardımların, bu tür bir kapitalist ekonomik ilişkiler seti içerisinde anlam kazandığı savlanmaktadır. Burada, sosyal yardımlara ilişkin kuramsal bir açıklama çabası içerisinde, kavramsal kimi genellemeler olduğu açıktır; genelleşmiş çoklu bir ilişki ve bir eğilimsel yoğunlaşmadan söz etmek mümkündür. Bu açıklama biçimi, tek tek her sosyal yardım alan kişi ya da haneyi içermeyebileceği gibi, yedek işgücü ordusunun farklı katmanlarına dahil olan her işsiz ya da yarı-işsiz için de geçerli olmayabilir; olması mümkün de değildir. Burada savlanan, ortalama sosyal yardım alan kişi ya da hanenin, kapitalist birikim olarak soyutlanan ilişkilere ait bu tür bir açıklama biçimi içerisine doğrudan ya da dolaylı olarak yerleştirilebileceğidir. Dolayısıyla, anlatılan bir ortalamanın hikayesidir.

Yedek İşgücü Ordusu ve Sosyal Yardım

Kapitalist üretim tarzı içerisinde, ekonomik büyüme, sermaye birikimi biçiminde gerçekleşir. Rekabet, “sermaye birikimi ve iktisadi büyümenin bir itici gücü olarak emeğin yerine makinenin konması eğilimiyle birleşik durumdadır”. Bu, emeğin toplumsal üretkenliğini artırma hedefinden kaynaklanır ve ekonomik büyüme, değişir sermaye (“emek gücünü satın almak için kullanılan para”) ve değişmez sermaye (“makine, bina ve hammaddeyi elde etmek ve amortize etmek için kullanılan para”) arasındaki ilişki bakımından, “emek tasarruf eden araçların genişlemesi yönünde yoğun bir biçimde taraflıdır” (Mandel, 2008: 79-80). Bu nedenden dolayı, kapitalist üretimin örgütlenmesi ile istihdam arasındaki ilişki, her zaman belirli bir yedek işgücü ordusu yaratacak, dahası buna gereksinim duyacak bir biçimde şekillenmiştir. Braverman’ın (2008: 352) ifadeleri ile “kapitalizm koşulları altında, işsizlik bir sapma değil, kapitalist üretim tarzının ayrılmaz bir parçasıdır. Birikim sürecinin kendi enerjisi tarafından sürekli olarak üretilip emilir”. Bu ise, emek üretkenliğini artıracak ve üretimi emekten bağımsız kılacak bir biçimde, sermayenin görece artık-değer üretimi hedefinin bir sonucu olarak, sermayenin organik bileşimindeki³² yükselme yönündeki değişim eğilimlerine bağlı-

³² Sermayenin organik bileşimi ile ilgili Marx’ın (2011: 592-593) kavramsal ayrım ve netlikleri şöyledir: Sermayenin bileşimi, değer bileşimi ve teknik bileşimi olmak üzere ikili bir anlam taşır.

dır. Marx’a göre, “sermayenin organik bileşimini yükselten”, sermayenin teknolojik değişime yön veren göreceli artık-değeri artırma arayışıdır (Harvey, 2012b: 282).

Emekçilerin, yedek işgücü ordusu ve faal emek ordusu “arasında dağılımını belirleyen asıl unsur, işgücü arzının hacminden çok yatırılan sermayenin niteliği ve bileşimidir” (Işıklı, 1975: 55). Marx’a göre bu, “toplumsal zenginlik artışının beraberinde gelen sermayenin organik bileşimindeki değişim”den kaynaklanır. Sermayenin organik bileşimindeki değişim, değişmez sermayenin değişir sermaye karşısındaki göreceli olarak artışına dayanır (Peet, 1975: 566). Marx’a (2011: 601-602) göre, “üretim araçlarının büyüklüğü”, onun bir parçası haline gelen emek gücüne göre artış gösterir ve “sermayenin teknik bileşimindeki bu değişim, üretim araçları kütlelerinde, bu kütleyi canlandıran emek gücü kütlesiyle karşılaştırmalı olarak gerçekleşen büyüme, sermayenin değer bileşiminde, sermayenin değişmez kısmının değişir kısmı aleyhine büyümesiyle yansır”.³³ Sermayenin organik bileşimindeki bu değişim, emek talebine de yansır. Marx (2011: 608), bu olguyu şöyle anlatır:

Emek talebi, toplam sermayenin büyüklüğüyle değil, bunun değişir kısmıyla belirlendiğinden, daha önce varsayılmış olduğu gibi, toplam sermayedeki büyüme ile orantılı olarak büyümek şöyle dursun, toplam sermayenin büyümesi ile giderek daha fazla küçülür. Emek talebi, toplam sermayenin büyüklüğü ile orantılı olarak ve bu büyüklükteki büyüme ile birlikte giderek daha hızlı düşer. Toplam sermayedeki büyüme ile birlikte, gerçi, bunun değişen kısmı ya da kendi parçası haline gelen emek gücü de büyür, ancak bu büyüme, gittikçe küçülen bir oranda olur.

Sermayenin değer bileşimi, sermayenin değişmez (üretim araçlarının değeri) ve değişir (emek gücünün değeri, ücretler) kısımlarının oranına göre belirlenir. Buna, sermayenin değişmez kısmının, değişir kısmına bölünmesi yoluyla ulaşılır. Marx, buna “sermayenin değer bileşimi” der. Marx’a göre, “bu değerün üretim süreci sırasında iş görürken büründüğü maddi kılık açısından bakıldığında, her sermaye, üretim araçları ile canlı emek gücüne bölünür”. Bu da sermayenin teknik bileşimidir. Nikitin (1995: 107), sermayenin teknik bileşimini, “kullanılan üretim araçları kitlesi ile bu araçları işletmek için gerekli-emek miktarı arasında varolan ilişki ile belirlenen sermaye bileşimi” olarak tanımlar. Marx, sermayenin değer ve teknik bileşimleri arasında “sıkı bir karşılıklı ilişki” olduğunu söyler ve ekler: “ (...) sermayenin değer bileşimine, bu bileşimin teknik bileşim tarafından belirlenmekte olmasını ve teknik bileşimde meydana gelen değişiklikleri yansıtmasını göz önünde tutarak, sermayenin organik bileşimi diyorum.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Fine ve Saad-Filho, 2012: 114-117.

³³ Bir noktaya dikkat çekmekte fayda var: “Farklı sanayiler ve sektörler, kendi sermayelerinin farklı değer kompozisyonlarına göre kıyaslanabilirler. Değişmeyen sermayenin yoğun olduğu sanayiler yüksek değer kompozisyonlarına sahipken, çok miktarda yaşayan emek istihdam eden sanayiler yelpazenin diğer ucunda yer alırlar” (Harvey, 2012a: 193).

Böylelikle, kapitalist gelişimin gerçekleşmesi ile birlikte, sermayenin emek gücüne olan göreceli talebi de düşüş gösterir (Peet, 1975: 566); “işçilerin üretime çekilme ritmi” azalır (Nikitin, 1995: 108). Marx’a (2011: 608) göre, yedek emek gücü deposundan daha fazla işçiyi üretime katılabilmek ya da halihazırda çalışanların üretimde kalabilmesini sağlamak amacıyla, “hızlı bir toplam sermaye birikimi yetmez, birikimin artış hızının giderek artması gerekir”. “Bu büyüyen birikim ve merkezileşme”, sermayenin organik bileşimindeki, değişmez sermayenin değişir sermayeye oranla artış eğilimini derinleştirir ve değişir sermayenin göreceli küçülmesi, toplam sermayenin büyümesinden daha hızlı olur. Işıklı’nın (1975: 55) belirttiği gibi, “yatırılan sermayenin hacmi büyüye bile toplam işgücü talebi azalmış olabilir”. dolayısıyla alıntı gidiyor ve cümle devam ediyor.

Sonuç olarak, “işçilerin giderek büyüyen bir bölümü iş alanı bulamaz. İşçi sınıfının bir bölümü ise, sermaye birikiminin gereksinmesine oranla ‘fazla sayıda’ bulunur” (Nikitin, 1995: 108); “artan üretime oranla”, işçilerin bir kısmı sürekli olarak “serbest hale” getirilir (Marx, 2011: 611). Mandel’in (2008: 84) belirttiği üzere, “kapitalizm yalnızca yeni istihdam yaratarak değil aynı zamanda (önceden ücretli olanların ve özellikle kendi işinin sahibi küçük çiftçi ve zanaatkarların işlerini yok ederek) yeni işsizler yaratarak yayılır”. Bu kapitalist üretim açısından bir gereksinimin ötesinde, bir zorunluluktur. Bu nedenledir ki, “kapitalist üretim, nüfustaki doğal artış ile sağlanan kullanılabilir emek gücü miktarıyla asla yetinemez. Rahat bir biçimde faaliyet gösterebilmek için, kapitalist üretim bu doğal sınırlara bağlı olmayan bir yedek sanayi ordusunun varlığına ihtiyaç duyar” (Marx, 2011: 613).³⁴ Marx’a (2011: 735) göre, kapitalizm, “ücretli işçiyi durmadan ücretli işçi olarak yeniden üretmekle” kalmaz, “aynı zamanda sürekli olarak sermaye birikimine oranla bir göreceli ücretli işçi nüfusu fazlası” da üretir.³⁵ Marx’a (2011: 609) göre, “sürekli olarak bir göreceli, yani sermayenin ortalama değerlendirme ihtiyaçları açısından aşırı, bu nedenle de fazla ya da artık işçi nüfusu yaratan, kapitalist birikimin kendisinden başka bir şey değildir”. Diğer taraftan “işçi nüfusu, bizzat kendisi tarafından üretilen sermaye birikimi ile birlikte, giderek büyüyen

³⁴ Kapitalist birikim, kendi işleyiş yasaları gereği bir yedek işgücü ordusuna gereksinim duymakla birlikte, Magdoff ve Magdoff’a (2004) göre, yedek işgücü ordusu yıllar içerisinde aynı kalmamış; “bileşenindeki ayrıntılar ve arzın kaynakları, yerel koşullar ve kapitalizmin merkez ve çevre ülkeleri arasındaki iktisadi ilişkilere bağlı olarak tarih boyunca değişim göstermiştir”.

³⁵ Marx (2011: 735), buna, “kapitalist üretimin büyük güzelliği” der.

ölçüde, kendisinin görece artık nüfus haline getirilmesinin araçlarını da” üretir.

Bunlar, işçi açısından, sermayeye farklı bağımlılık biçimleri yaratır. Bağımlılığın *ilk* biçimi, kapitalist birikimin sürekli bir görece artık nüfus üretecek şekilde gerçekleşiyor olmasıdır. İkinci biçim, bu artık nüfusun, Marx’ın da yukarıda işaret ettiği üzere, bizzat işçi tarafından üretilen sermaye birikimi ile sağlanıyor oluşudur. Bir diğer anlatımla, artık-nüfusu yaratan “işçinin kendisidir”. Bağımlılığın üçüncü biçimi ise, Marx’ın (2003: 88, 92) belirttiği üzere, sermayenin, ancak emek gücünün artı-emeğini kullanabilmesi, artı-emeğin sermaye açısından değer taşıması halinde, işçinin gerekli emeğini gerçekleştirip, kendi geçim araçlarını üretebilmesinden ileri gelir.³⁶ Marx’a (2003: 88) göre emek gücü, bunu yapamadığı durumda, “kendi geçim araçlarını (...) değişim yoluyla elde edemez, elde ederse de, yalnızca gelirden onun için ayrılan sadakayla elde eder”. İşte Marx’ın “sadaka” olarak niteliği sosyal yardımlar, kapitalist birikim ve onun zorunlu sonuçlarının içerisine ve emek gücünün yeniden üretimi koşullarına, emek gücünün satış koşullarını ortadan kaldıracak bir düzeyde olmaması nedeniyle sermayeye ek bir bağımlılık yaratacak şekilde yerleşir.

Sermayedar, daha fazla artık-değer yaratma hedefi dolayısıyla, artı-emek zamanını, gerekli emek zamanı karşısında artırmak ister. Bu kapitalist üretim tarzının tarihsel eğilimidir. Bu nedenle sermaye, üretimi, özellikle görece artık-değer yaratacak şekilde daha fazla artı-emek oluşturacak yöntemlerle yapar. Marx’a (2003: 88) göre, kapitalist üretimin koşulu, “giderek daha çok artı-emek üretmek olduğundan (...) artı-emeğin gelişmesine, fazla nüfusun gelişmesi uygun düşer”. Marx’a (2003: 88) göre, “farklı toplumsal üretim tarzlarında, nüfusun ve fazla-nüfusun artmasının farklı yasaları vardır” ve bu, “kapitalist üretim tarzına özgü bir nüfus yasası”dır (Marx, 2011: 609). Kapitalist birikimin genel yasası içerisinde, yedek işgücü ordusunun varlığı ve oluşumu bu yolla gerçekleşir. Yedek işgücü ordusu ya da “artık işçi nüfusu, birikimin ya da kapitalist temel üzerinde zenginliğin gelişmesinin zorunlu bir ürünüyse, bu artık nüfus da (...) kapitalist üretim tarzının bir varlık koşulu haline gelir (...) ve sermayenin değişen değerlenme ihtiyaçları için, (...) her an sömürülmeye hazır insan malzemesi yaratır” (Marx, 2011: 610-611). Ancak bu zenginlik ar-

³⁶ Bu konunun bağlamı için, emeğin sermayeye gerçek tabiiyeti/boyunduruğu konusuna bakılabilir. Bkz. Marx, 2010: 786-787, 796, 800.

ıyı, diğer yandan yoksullukta göreceli bir artışı da beraberinde getirir. Bu nedenle, “fazla nüfusun artması yoksullaşma ile özdeşdir”.

Marx’a (2003: 93) göre, bu nüfusun korunması, “bizzat emek-gücünün emeği ile olmaz –artık işçi olarak normal yeniden-üretimi yoluyla değil, emekçinin başkaları sayesinde canlı varlık olarak yaşamasıyla olur”. İşte buradaki “başkaları” kamusal ya da hayırseverlik biçimindeki özel sosyal yardımlar olarak, artı-nüfusun korunmasına dahil olur. Emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan göreceli gerekli-emeğin azalması, göreceli artık-değerin artırılmasının zorunlu bir sonucu ise, o halde, açığa çıkan yoksul artı nüfusun korunması ve beslenmesine dönük sosyal yardım uygulamaları da kapitalizmin işleyişinin zorunlu bir sonucudur. Öte yandan gereklidir de; çünkü “sermaye, kendisini artı-sermaye olarak sürekli yeniden ürettiği için, bu yoksulluğu hem getirme hem de kaldırma eğilimindedir” (Marx, 2003: 94). Artı-sermayenin büyümesi için, göreceli bir artı-nüfusa ve bu nüfusun önceden beslenmiş ve emek gücünü satmaya hazır bir halde bulunmasına gereksinim vardır. İşte sosyal yardımlar, bu işlevle yüklüdür.

Yukarıda belirtildiği üzere, işçi nüfusunun sermaye birikimi ile kendisini artık nüfus haline getiren koşulları üretmesi nedeniyle ki, “yoksullaşma, emeğin kendisinin, emeğin üretken gücünün gelişmesinin sonucu olarak ortaya çıkar” (Marx, 2003: 88). Marx’ın (2003: 93) belirttiği gibi, “kapitalist, işçi sınıfının yeniden-üretim giderlerinin bir kısmını kendi sırtından atar ve böylece kendi kârı için nüfusun bir kısmını yoksullaştırır”. O halde, yoksullaşan nüfus kesimlerinin, sosyal yardımlar yoluyla beslenmesi, aynı zamanda, sermayenin kârının garanti altına alınmasının da bir koşulu ve temelidir. Dolayısıyla görüleceği üzere, sosyal yardımlarla da birleşmiş bir biçimde, “birikimin ana kaldırıcı, teknolojinin kendisi değil, yarattığı fazla emekçi havuzudur” (Harvey, 2012b: 291). Ancak bu süreç kendi içerisinde bir bütünü oluşturacak “çelişki”lerle doludur. Marx’a (2011: 618) göre, “Sermaye aynı zamanda her iki tarafta iş görür. Birikimi, bir yandan emek talebini artırırken, öte yandan, kendilerini “serbest bırakarak” işçilerin arzını artırır.”

Aynı şekilde Marx (2011: 620), “işçi kitlesindeki doğal artışın, sermayenin birikim ihtiyaçlarını karşılayamaması ve yine de her zaman bunlardan fazla olması”nı, “sermayenin kendi özünde yatan bir çelişki” olarak yorumlar ve “binlerce kişinin, (...) işsiz kitleleri halinde sokak-

ları doldurduğu bir sırada, bir yandan da işçi yokluğundan şikâyet edildiği görülür”³⁷ der. Bu, aynı zamanda bir muhtaçlık ilişkisidir. Harvey (2012a: 227), “üretim araçlarına erişimleri kesilmiş emekçiler”in, “kendi yaşamları için onları istihdam edecek sermayedarlara muhtaç” olduklarını söyler. Kapitalizmin bu bir yandan ücret gelirine muhtaç ve mecbur bırakırken diğer yandan ücret gelirinden mahrum bırakma (Özügurlu, 2008a: 351) şeklindeki tarihsel eğilimi, kapitalist birikimin işleyiş yasasına iç-kindir ve bu eğilimin sürekli yeniden üretilmesi gerekir. Sosyal yardımlar ise, bir yandan ücretli çalışmaya muhtaçlık ve mecburiyetin ve muhtaç ve mecbur bırakılmışların diğer yandan ise, ücret gelirinden mahrumiyetin ve mahrum bırakılmışların yeniden üretimini garanti altına alan koşullarla birleşir. Ücret ilişkisi etrafında oluşan -sermayeye- muhtaçlık, -çalışmaya- mecburiyet ve fakat -ücret gelirinden- mahrumiyet ilişkisini, sermaye ve kapitalist birikim lehine yeniden üretir ve böylece kapitalizmin bu ilişkiyi içeren tarihsel eğilimine yerleşir.

Yedek işgücü ordusu ya da görelî artık nüfusun varlığı kapitalist birikimin işleyişinin zorunlu bir sonucu, ayrılmaz bir parçası ve hatta varlık koşuludur. Marx (2011: 619-623), görelî artık nüfusu “akıcı, saklı ve durgun” olmak üzere üç bölmeye ayırarak inceler.³⁸ Marx’a (2011: 619-623) göre, bu üç bölmede gerçekleşen yedek işgücü ordusu, kapitalist birikimin işleyiş yasalarına göre şekil alır.

Marx (2011: 619-620), modern sanayiye ilişkin gözlemlerinden yola çıkarak, üretime kitlesel bir şekilde katılan ve yine kapitalist üretim tarzının yapısı gereği işsiz kalan nüfus dilimini, görelî artık nüfusun “akıcı” parçası

³⁷ Sosyal yardımların yer yer bu şikâyetin nedeni olarak belirttiği de görülür.

³⁸ Magdoff ve Magdoff (2004) yedek işgücü ordusunu, işgücü piyasasına dönük daha doğrudan konumlar çerçevesinde ele alır. Bu çerçevede, iş arayanlar ve iş bulamadığı için iş aramaktan vazgeçenleri de içerecek şekilde işsizler; “tam zamanlı çalışmak isteyen yarı-zamanlı işçiler”; “ufak tefek işler” yaparak kendi hesabına çalışanlar ve tam zamanlı bir iş ararken geçici-düzensiz çalışanlar; iktisadi gerileme, artan makineleşme ve üretimin ücretlerin daha ucuz olduğu ülkelere kaydırılmasına bağlı olarak işini kaybetme olasılığı olan işçiler ve çeşitli nedenlerle tarım dışı sektörlerde iş aramak zorunda olan ve yedek işgücü ordusuna dahil olan kır kökenli işçiler; tutuklu ve engelliler gibi, iktisadi olarak aktif nüfus içerisinde sayılmayan; ancak değişen koşullarla birlikte istihdama katılmaya uygun olacak olanlar, yedek işgücü ordusunun farklı katmanları olarak değerlendirilebilir. Braverman (2008: 253), yedek işgücü ordusunun, “modern toplumda, işsizlik dâhil çeşitli biçimlere” büründüğünü söyler ve bunları şöyle sıralar: “(...) düzensiz istihdam edilenler; yarı zamanlı istihdam edilenler; ev kadınları olarak, ‘kadın işleri’ için bir yedek oluşturan kadınlar kitlesi; hem tarımsal hem de sınıf nitelikli göçmen emek orduları; olağanüstü yüksek işsizlik oranlarına sahip siyah nüfus ve yabancı emek yedekleri gibi biçimler.”

olarak tanımlar. Nikitin'e (1995: 109) göre, görelî nüfus fazlasının bu biçiminde, işçiler üretime çekilir ya da üretimden elenir ve içlerinden bir bölümü sürekli olarak işsiz kalır. Bu, üretimin genişlemesi ve azalması, yeni makine kullanımı ve işyerlerinin kapanması dolayısıyla gerçekleşir. Yedek işgücünün bu türü, çoğunlukla kentlerde ve sanayi merkezlerinde görülür. Marx'ın yedek işgücü ordusunun, akıcı parçası olarak belirlediği tabaka, halihazırda işçileşmiştir; "zaten tam zamanlı işçidirler, bazı sebeplerle geçici olarak işten atılırlar, işsizlik dönemini bir şekilde atlatırlar ve birikim koşulları iyileşince tekrar istihdam edilirler" (Harvey, 2012b: 295).

Kapitalist üretimin gelişimi ile birlikte görülen mülksüzleşme, ilkel birikim, emek ve geçim araçlarından koparılma süreçleri ile yaşanan tarımsal çözülüşün ardından, kırdan kopup kentlerde çalışmaya hazır nüfus ise, görece artık nüfusun "saklı" parçasıdır (Marx, 2011: 620-621). Tarımda kapitalist mülkiyet ilişkilerinin gelişimi ve makineleşme süreçleri sonrasında, "tarımsal emek-gücü talebi mutlak olarak" azalır. Bununla birlikte, tarım işçileri yedek işgücü ordusunun kentlerde biriken kısmına dahil olur (Nikitin, 1995: 110). Tarımsal alanlarda, sanayi merkezlerinin aksine, "tarımsal teknoloji tarafından 'serbest bırakılanların' püskürtülmesini dengeleyecek herhangi bir karşı hareket mevcut" olmadığından, emek gücü kentsel alanlara doğru akar (Braverman, 2008: 353). Yedek işgücü ordusunun bu tabakası, işçileşmemiştir. Harvey'e (2012b: 295-296) göre, bu tabaka, "büyük sanayinin yerinden ettiği ve emek pazarına girmeye zorladığı küçük burjuva bağımsız üreticileri ve zanaatkârları da içerebilir"; görüleceği üzere bu tabakayla oldukça geniş nüfus dilimlerini kapsamaktadır.

Marx'a (2011: 621) göre, yedek işgücü ordusunun üçüncü bölümü olan "durgun" artık nüfus, "faal işçi ordusunun bir bölümünü oluşturur; ancak, tümüyle düzensiz işlerde çalıştırılır". Bu kesimin harekete geçirilmesi oldukça zordur (Harvey, 2012b: 296). Marx (2011: 621), görelî artık nüfusun bu dilimini, geçim ve hayat şartlarına ilişkin de bir fikir verecek biçimde şu şekilde değerlendirir:

Bu yüzden görelî artık nüfusun bu bölümü, sermayeye tükenmek bilmeyen bir kullanılabilir emek gücü kaynağı sağlar. Yaşam koşulları, işçi sınıfının ortalama normal düzeyinin altına düşer ve tam bu durum, onları sermayenin özel sömürü dallarının geniş temeli haline getirir. Maksimum çalışması süresi ve minimum ücret bunların ayırt edici özellikleridir.

Marx (2011: 622), son olarak durgun artık nüfusa, “görelî artık nüfusun en dipteki tortusunu” yerleştirir³⁹ ve bu bölmeyi “sefalet alanı” olarak tanımlar. Bu bölmede, suç alanı bir tarafa bırakıldığında, geriye kalanları üçe ayırır. İlk grup, çalışabilecek durumdakiler; *ikinci* grup, yetim ve yoksul çocuklar; *üçüncü* grup ise, “ahlâk düşkünleri” ve “serseriler”in yanında, “çalışabilecek halleri kalmamış kimseler”den oluşur. Bu kategori içerisinde, “işbölümü yüzünden hareket yeteneklerinden yoksun, çaresizlik içinde kıvrananlar, bir işçinin normal çalışma yaşını aşmış insanlar” ve son olarak sanayinin gelişim süreçleri ile bağlantılı olarak “sanayi kurbanları” olarak adlandırılan sakat ve dullar yer alır. Harvey’e (2012b: 296) göre, “bunların ücretli emek gücüne katılmaları neredeyse imkânsızdır”. Fine ve Saad-Filho’ya (2012: 108) göre bunlar, “sürekli işsizler katmanı” olarak betimlenebilir ve “birikimin ritmi ile karakteristiklerinin birleşimi ve ister yaş, cinsiyet, geçmiş deneyimler (ya da bunların yokluğu) ister malullük yüzünden kendilerini kapitalist istihdama elverişsiz olarak algılayışları” nedeniyle, “yoksullaşarak sadakaya muhtaç duruma gelmeye” mahkûmdurlar.

Marx’a (2011: 622) göre, “sefalet, görelî artık nüfusla bir arada, kapitalist üretimin ve zenginlik artışının bir varlık koşulunu oluşturur”. Marx (2011: 623-624), “yedek sanayi ordusunu her zaman birikimin hacim ve enerjisi ile dengeli bir durumda tutan yasa”nın, aynı zamanda işçiyi sermayeye sıkı bağlarla bağladığını ve bunun da “sermaye birikimine karşılık gelen bir sefalet birikimi” gerektirdiğini belirtir. Bu, kapitalist birikimin genel yasasıdır:

Toplumsal zenginlik, faaliyet halinde bulunan sermaye, bunun büyümesinin hacmi ve gücü ve dolayısıyla da proletaryanın mutlak büyüklüğü ve emeğinin üretici gücü ne kadar büyük olursa, yedek sanayi ordusu da o kadar büyük olur. Kullanıma hazır emek gücünün büyüklüğünü artıran nedenler, sermayenin genişleme gücünü artıran nedenlerle aynıdır. Yani yedek sanayi ordusunun görelî büyüklüğü, zenginlik potansiyeli ile birlikte artar. Ama, bu yedek ordunun, faal orduya oranı ne kadar büyükse, (...) artık nüfus o kadar yığınsal şekilde yerleşiklik kazanır. Son olarak işçi sınıfının düşkünler tabakası ve yedek sanayi ordusu ne kadar büyükse, resmi yoksulluk da o kadar büyük olur. Bu, kapitalist birikimin mutlak, genel yasasıdır. (Marx, 2011: 622)

³⁹ Marx (2011: 622) “görelî artık nüfusun en dipteki tortusunu, sefalet alanının sakinleri”nin oluşturduğunu söyler. Bu, yedek işgücü ordusunun diğer üç parçasından ayrı bir tabaka gibi gözükmekle birlikte, Marx’ın görelî artık nüfusu üç biçimde tariflemesinden dolayı, Harvey’in (2012b: 296) de belirttiği üzere, yedek işgücü ordusunun durgun kesimine dahildir.

Kapitalist birikimin genel yasası, “zenginliğin büyümesini belirleyen sermaye birikimi” ile “işçi sınıfının yanında bulunan ve durmadan büyüyen işsizlik ve yaşamın güvensizliği”⁴⁰ olgularının farklı uçlarda; ancak bütünlüklük bir gelişim izlemesidir. Yedek işgücü ordusunun kaçınılmaz, zorunlu ve aynı zamanda gerekli varlığının yanında, işçi sınıfının/faal emek ordusunun yoksulluğu (çalışan yoksulluğu) ve sermaye birikimi, “kapitalist toplumun birbirinden ayrılmaz iki yönüdür” (Nikitin, 1995: 112). “Eşitsizlik ve yoksulluk, kapitalist üretim tarzının işlevsel bileşenleridir”; bu nedenle, “kapitalizm zorunlu olarak eşitsiz toplumsal yapılar üretir” (Peet, 1975: 564); bu anlamda yedek işgücü ordusu gibi yoksulluk da kapitalizmin ayrılmaz bir parçasıdır. Kapitalist birikim, eşitsizlik ve yoksulluğun hem bir biçimi hem de bir kaynağı olarak, sınıf içi ücret eşitsizlikleri ve farklılıkları üzerine kuruludur. Harvey’in (2012b: 291) de belirttiği üzere, “kapitalizm, emekçileri işsiz bırakan teknolojiler kullanmak göreceli emekçi fazlası yarattığı için yoksulluk üretir”.

İşçi sınıfının göreceli ve mutlak olmak üzere iki tür yoksullaşma biçiminden söz edilebilir. Göreceli yoksulluk, “toplumsal zenginlik arttıkça, toplumda yeni yaratılan değerden (yani ulusal gelirden) işçinin aldığı pay” azalırken, sermayenin payının artmasını anlatır. Mutlak yoksullaşma ise, “işçilerin çalışma ve yaşam koşullarının ağırlaşması demektir”. Bu çerçevede, “gerçek ücret düşer, yaşam pahalılanır, işsiz ordusu, kırlarda olduğu gibi kentlerde de kabarır, emek (çalışma) yegînleşir, konut koşulları çekilmez hale gelir, vb.” (Nikitin, 1995: 112-113).

Örnekte, sosyal yardımlar da işçi sınıfının özellikle mutlak yoksullaşma sürecini içerisinde olan kesimlerine ve “sefalet alanının sakinleri”ni içerecek şekilde, artık nüfusun farklı kategorilerine yönelir. Böylece bir yandan yedek işgücü ordusunun yeniden üretimini sağlar diğer yandan da yoksulluk, işsizlik ve sefaletin bir parçası olur. Sosyal yardım alanların, -en azından bir bölümünün- göreceli artık nüfusun bu dilimlerinin üyelerinden oluştuğu söylenebilir.⁴¹ Bu anlamda, sosyal yardımlar, göreceli artık nüfu-

⁴⁰ “İşsizlik ve yaşamın güvensizliği” olguları, alan çalışması bulgularının anlatıldığı bölümde, aynı başlıklar altında incelenmiştir. Yardım alanların işsizlik deneyimi, çalışma ve işgücü piyasası deneyimi içerisinde; yaşamın güvensizliği ise, geçim-hayat şartları ve sosyal politika deneyimi kapsamında “Güvencesiz Yaşam, Yoksulluk Manzaraları ve ‘Sefalet Alanı’” başlığı altında incelenmiştir. Diğer başlıklar altında da bu olgulara karşılık gelecek verilere rastlamak mümkündür.

⁴¹ Türkiye söz konusu olduğunda, göreceli artık nüfusun farklı dilimlerine has sosyal yardım türlerinden söz etmek de mümkündür. Örneğin, eşi vefat etmiş kadınlara dönük sosyal yardım, engelli yar-

sun her üç kategorisinin içerisinde yer alan, kentlerde, sanayi ve hizmetler sektöründe güvencesiz çalışıp belirli aralıklarla işsiz kalanların; tarımsal üretim ve emek gücünden kopup kentlere gelenlerin; düzensiz işlerde kalıcı ve sürekli bir biçimde geçici çalışanların ve son olarak, “sefalet alanının sakinleri”nin beslenmesi yoluyla yeniden üretimi ve denetimi işlevini gö-
rerek, kapitalist birikimin devamlılığının sağlanması sürecine eklenir.

Harvey’e (2012b: 297-298) göre, yedek işgücü ordusunun akıcı parçasının “sistemli bir biçimde idare edilme tarzı (örneğin işsiz işçilerin daha sonra işgücüne geri gelebilmeleri için nasıl hayatta ve yeterince sağlıklı tutuldukları) açıkça dikkate değer bir konudur”. Bu konu, akıcı nüfusun, işi olanlarla rekabet edebilmeleri gereksinimini de içerir. Harvey’e (2012b: 298) göre, “sosyal refah kurumlarının yaratılması buna bir cevaptır”. İşte sosyal yardımların, bu noktada, görece artık nüfusun akıcı parçasının üyelerinin yeniden üretimine, onları “hayatta ve sağlıklı” bir biçimde tutarak dahil olduğu söylenebilir. Wood’un (2006: 162) da işaret ettiği gibi, bu noktada devreye devlet girer ve “emek talebinde kaçınılmaz olarak yaşanan konjonktürel düşüşler sırasında işçilerden oluşan ‘yedek ordu’yu koruyarak, iş olmadığından hayatını devam ettirecek başka bir yolu olmayan mülkiyetsiz nüfusu yaşatmak için yardım” eder. Sosyal yardımların bu dahil olma biçimi, aynı zamanda, akıcı parçanın, faal emek ordusu ile rekabetini ortadan kaldırmayacak ve yeniden üretecek şekilde, emek gücünü arz etmeye devam etmesini de sağlamak zorundadır. O halde, sosyal yardımların, kapitalist birikimin temeli olan, yedek ve faal ordu arasındaki rekabetin sağlanması noktasında işlevselleştiği görülmektedir.

Bununla bağlantılı bir konu da emek gücünün yeniden üretimi ile emek gücünün arzı arasındaki ilişkidir. Harvey (2012a: 93), işçi sınıfının, -aynı sermayedar sınıf gibi- artık-değerin üretimine uygun koşullar içinde yeniden üretilmesi gerektiğini belirtir. Sosyal yardımlar da, artık-değer üretimine özgün koşulların gerektirdiği, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimi içerisinde anlam kazanır ve gerçekleşir. Böyle olduğu oranda, kapitalist birikimin devamlılığının sağlanmasına eklenir, kapitalist birikimin genel yasasının bir parçasını oluşturur ve sosyal yardımın genel yasasına temel teşkil eder. Yoksulluk ve sefalet, bu halleri ile ve sosyal

dımları, , öksüz yetim yardımı, 65 yaş aylığı bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca, gıda, kömür, şartlı eğitim ve sağlık vd. yardımların da görece artık nüfusun farklı dilimlerine yerleştirilebilecek yardım alanlara dağıtıldığı söylenebilir.

yardımlarla da beslenmiş bir biçimde, kapitalist birikimin hem bir sonucu; aynı zamanda da varlık koşuludur ve sosyal yardımın genel yasası ile birlikte kapitalist birikimin genel yasasının işleyiş koşullarını ve devamlılığını sağlar. Harvey'e (2012a: 231) göre, emek gücünün yeniden üretim olanaklarının, hanehalkları tarafından kısmen de olsa karşılanabilmesi, işçilerin, emek güçlerini satma ve ücretli emeğe katılma mecburiyetlerini baskılar. Oysa ki, kapitalist üretim tarzı, varlığını sürdürebilmek için emek gücünü satmak zorunda olan nüfusu sürekli olarak artırma eğilimindedir (Harvey, 2012a: 234). Emekçiler ve onlara bağımlı nüfus için ücretli emeğe bir geçim aracı olarak "önemli bir ek ve alternatif" olması durumunda bu, kapitalist işgücü piyasasının oluşumu ve gelişimi önünde bir engel oluşturur (Dean, 1991: 165). İşte, sosyal yardımların kişileri, fiziki varlıklarını devam ettirmelerine bile izin vermeyecek ve dolayısıyla emek güçlerini satmaktan alıkoymayacak bir biçimde ve miktarda düzenlenmesi, bu nedenden ileri gelir.⁴² Arın'ın (2013: 237-238) da belirttiği üzere, sosyal yardımlarda amaç, yoksulluk/ihtiyaç/muhtaçlık yoklamalarını da içerecek bu biçimde, kişi ve hanehalklarını yardımı hak eden toplumsal gruplar olarak tescil etmekten çok çalışmaya özendirme; bu nedenle sosyal yardımlar, emek gücünün satışını garanti altına alan koşullarla birleşir.

Bu, devletin, sermayenin gereksinimleri doğrultusunda, kişileri, "emek güçlerini satma zaruretiinden kurtaracak ücretli emek dışındaki geçim yollarını kolayca bulamamalarını sağlama" zorunluluğundan kaynaklanır (Wood, 2006: 162). Emekçi nüfus, ücret dışı geçim yolları ile yaşamını sürdürmemelidir (Picchio, 1992: 9). O halde, işçi açısından emek gücünün satışı, emek gücü sahiplerinin ücretli emeğe karşı geçerli ve yeterli alternatifleri olmamasından kaynaklı olarak (Dean, 1991: 165), koşulları devlet tarafından da sağlanan bir zorunluluk halini alır. Oysa ki görünüşte bu bir zorunluluk değil, sermayedar ile ücrete bağımlı emekçi arasında, "karşılıklı serbest irade ilkesi" (Aslan, 2005: 15) üzerine kurulu özgür bir ilişkidir. Buna karşılık, işçinin emek gücünü satmama "özgürlüğü" de vardır; ancak bu "kısmi bir özgürlüktür"; çünkü karşılığı "açlıktan ölüme ya da toplumsal düşkünleşmedir" (Fine ve Saad-Filho, 2012: 39). Böylelikle, sosyal yardımlar, Harvey'in (2012a: 230) ifadeleri ile, "yedek

⁴² Refah devletin gelişim sürecinde, sosyal politikaların, işçilerin, "kendi emek güçlerini değişen sermaye olarak satmaları için ekonomik özendiricileri de güçsüz" düşürdüğü ve faal emek ordusu ile yedek işgücü ordusu arasındaki "rekabeti azalttığı için 'bir birikim kaldırıcı' olarak işsizlerin işlevini" daralttığı da belirtilmektedir (O'Connor, 1995: 296-297).

sanayi ordusu vasıtasıyla gerçekleşen emek gücünün arzı⁴³ üzerinde kurulan kapitalist bir kontrol” mekanizması gibi işler ve sosyal yardımların örgütlenmesi, yedek işgücü ordusunun varlığının, kapitalizmin işleyişindeki yeri ile uyumlu bir eğilim sergiler.

Ücret İlişkisi ve Sosyal Yardımlar

Kapitalist birikim ile sosyal yardımlar arasında, -görelî- artık-değerin üretimi hedefi ve emek gücünün yeniden üretimi gereksinimini içeren bir diğer bağlantı, ücret ilişkisi çerçevesinde kurulur. Sosyal yardımlar, kapitalist birikimin genel yasası ile birleştiği noktada, ücretlilik ilişkisinin düzenlenişine, 1) yedek işgücü ordusunun yeniden üretimine eklenerek ücretler üzerinde baskı oluşturmaya, 2) emek gücünün arzı ve ücretler üzerinden rekabetin artırılması, 3) ücretler arasındaki farklılaşma 4) ücretlerin baskılanması ve 5) düşük ücretli çalışmanın yeniden üretimi şeklinde beş biçimde eklenir.

İlk olarak, düşük ücretli işlerin yaratılmasının ve varlığının kapitalist birikimin tarihsel bir eğilimi olduğu belirtilmelidir. Görelî artık-değeri yükseltme hedefi ve üretici güçlerin gelişimi çerçevesinde, sermayenin organik bileşimindeki artış, bir yedek işgücü ordusunun oluşumunun yanı sıra düşük ücretli işleri de kendi nesnel gelişimi içerisinde barındırır. Braverman’a (2008: 350) göre, makineleşmenin artışı, “sermaye birikiminin (...) daha az makineleşmiş alanlarında” kullanılacak bir yedek işgücünü açığa çıkartır. Bunun bir sonucu olarak emek gücü, bu çevrimin yeniden üretimi ile birlikte üretkenliğin daha az olduğu işlerde toplanır. “Bu ‘yeni’ sanayilerdeki ve mesleklerdeki ücret oranları makineye dayalı mesleklerde sürekli olarak artan emek verimliliği tarafından yaratılan görelî artık nüfusun sürekli olarak el altında tutulmasıyla birlikte düşük tutulur”. Braverman’ın bu söyledikleriyle, böylelikle, görelî artık-değer üretiminin süreklilik kazanmasının, işgücü piyasasının genelinde, düşük ücretli işlerin yeniden üretimi sonucunu doğuracağı görülmüş olur. Kapitalist sermaye birikimi yoluyla oluşan yedek işgücü ordusunun varlığı, ücretler üzerinde aşağıya doğru bir baskı yaratır. “Yedek sanayi ordusunu ve faal sanayi ordusunu oluşturan emekçiler arasındaki rekabet ücret düzeyinin aşağılara çekilmesi yönünde bir etki yapar” (Işıklı, 1975: 58). Öte yandan,

⁴³ Bu anlatılanlardan sonra tersinin de doğru olduğu söylenebilir. Cordonnier’in (2014: 77) söylediği gibi, “işsizlik, iş aramanın bir sonucudur”.

rekabet sadece, yedek ve faal emek ordusu arasında değil, aynı zamanda yedek ve faal emek ordusunun üyelerinin kendi arasındadır⁴⁴ da. Ancak, yedek işgücü ordusunun varlığı açısından düşünülecek olursa, yedek işçiler ordusu, söz konusu rekabet nedeniyle, faal emek ordusuna dahil edilebilenlerin çalışma koşullarını, ücretleri üzerinde aşağı doğru bir baskı yaratır.⁴⁵ Lebowitz'in (2006: 115) belirttiği üzere, işçilerin kendi aralarındaki rekabeti, ücret ve çalışma koşulları üzerinde, "sermaye ile *aynı doğrultuda*" bir baskı yapar ve sermayenin aksine, "ücretli emekçilerin *büyükler olarak* kendi çıkarları yönünde hareket etme çabaları, *bir bütün olarak* ücretli emeğin çıkarlarına karşıt yönde işler". Harvèy'in (2012b: 92) işaret ettiği gibi, "görelî artık nüfusun varlığı, (...) istihdam edilenlerin aşırı çalışmasına yol açar, çünkü halihazırda bir işi olanlar fazla mesai yazılmamasına, ve emek yoğunluğunu artırmaya razı olmazlarsa işten çıkarılmakla tehdit edilebilir".

Yedek işgücü ordusunun oluşturulması ve yeniden üretimi, kapitalist birikimin de zorunlu bir gereğidir. Marx'a (2011: 735) göre, kapitalist üretimin, sermaye birikimine koşut olarak sürekli bir görelî ücretli işçi nüfusu fazlası yaratması ile "emek arz ve talebi yasası doğru çizgi üzerinde tutulur, ücret oynamaları kapitalist sömürüye uygun sınırlar içine alınır ve son olarak işçinin kapitaliste bu derece vazgeçilmez biçimde gerekli görülen toplumsal bağımlılığı sağlanmış olur". Nüfusun bu diliminin, "ücretler üzerinde aşağıya doğru basınç yapmaması mümkün değildir"; ancak yedek işgücü ordusunun bu işlevi yerine getirebilmesi için, sermaye birikiminin gelişimine paralel olarak nüfusun giderek daha büyük bir bölümünün işçileştirilmesi ve faal ve yedek emek ordusu arasındaki rekabetin sürdürülmesi gerekir (Resistance Books, 2008: 45). Bu nedenle, yedek işgücü ordusunun yeniden üretilmesi yetmez; emek gücünün, ücretler üzerinde baskı yaratabilecek bir şekilde sunumunun koşullarının oluşturulması gerekir. Fine ve Saad-Filho'nun (2012: 108), belirttiği üzere, "yedek ordu istihdama göre ne kadar büyükse istihdam için rekabet o kadar büyük, ücretler o kadar düşük olur". İşte sosyal yardımlar, bu ko-

⁴⁴ Marx (1999a: 63), işçilerin kendileri arasındaki rekabetin sadece, birinin emek gücünü diğerinden daha ucuza sunduğu için değil, aynı zamanda birinin, iki kişilik iş yaptığı için de var olduğunu belirtir.

⁴⁵ Yedek işgücü ordusunun varlığı, sadece faal emek ordusunun çalışma koşulları üzerinde bir baskı yaratmaz, aynı zamanda bu çalışma koşulları ile de içsel bir bağlantı içerisinde mücadele kapasitesini de daraltır.

şulların yeniden üretim sürecine dahil olur. Kapitalizmin işleyişi doğrultusunda, belirli bir grup işgücü, gerektiğinde istihdama gerektiğinde ise yedek işgücü ordusuna dahil edilir. Böylelikle kapitalist birikimin doğası gereği yeterli miktarda gerekli emek gücü piyasada dolaşmış ve emek gücü arzı, ücretler arasında rekabeti kızıştıracak şekilde belirli bir düzeyde tutulmuş olur. Marx (2011: 615), yedek işgücü ordusunun varlığı ve ücretler arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar:

(...) işçi ücretlerinin genel hareketleri, yalnızca, sınıai çevrimin dönemsel değişimlerine uygun olarak yedek sanayi ordusunda gerçekleşen genişleme ve daralmalar tarafından düzenlenir. Bundan dolayı, bu hareketler, işçi nüfusunun mutlak sayısındaki değişikliklerle değil, işçi sınıfının faal işçi ordusu ile yedek işçi ordusuna bölünmesinin değişen oranlarıyla, artık nüfusun göreceli büyüklüğündeki artış ve azalışlarla, bu nüfusun kâh soğurulup kâh yeniden serbest bırakılmasının derecesiyle belirlenir.

Ayrıca yine yedek işgücü ordusu ve ücret ilişkisi çerçevesinde, Marx’a göre, “emek tasarrufu sağlayan makinelerin kullanılmaya başlanması”, “kapitalistlerin ücret artışlarına karşı (...) verdikleri dolaysız bir cevaptır” (Sweezy, 1997: 93). Sweezy’e (1997: 98) göre, “emek tasarrufu sağlayan teknolojik yenilikler sonucunda yedek ordu ortaya çıkar ve yedek ordu sayesinde de artı değer ve artı değere el koyan sınıf varlığını sürdürür”. Görüleceği üzere, ücret ilişkisi, yedek işgücü ordusunun oluşumu ve yeniden üretimi açısından sermayenin organik bileşimini de içerecek şekilde kapitalist birikim ile doğrudan bağlantılı bir kategoridir.⁴⁶ Bu nedenle, sermaye, yapacağı yatırımların, “artık değer oranını düşürebilecek kadar ücret artışı” yaratması durumunda, sermaye birikimini yavaşlatarak, emek

⁴⁶ Ücret ve ücret ilişkisi, ideolojik bir işlevle de yüklüdür. Marx (2011: 517) bu durumu şöyle anlatır: “ (...) ücret biçimi, iş gününün gerekli emek-zaman ve artık emek-zaman, karşılığı ödenmiş emek-zaman ve karşılığı ödenmemiş emek-zaman diye bölünüşü ile ilgili her türlü izi siler. Her tür emek, karşılığı ödenmiş emek olarak görünür.” Nikitin (1995: 92-93), bu işlevi, şöyle açıklar: “Ücretin emeğin karşılığı olarak görülmesi, işçinin, ücretini, ancak belli bir süre çalıştığı zaman almış olmasından dolayıdır. Üstelik, ücret, emek-zamanına (saat, gün, hafta) ya da imal edilen ürün miktarına göre saptanmıştır. Gerçekte ise, Marx’a göre, ücret bir şekil değişikliğidir, yani meta olan emek-gücü fiyatı ya da değerinin gizlenmesi, maskelenmesidir. (...) Kapitalist toplumda, ücret, emeğin bedeli şeklinde araya girdiğinden, kaçınılmaz olarak, işçiye emeğinin eksiksiz olarak ödendiği izlenimini verir. (...) Ücret, kapitalist tarafından işgününün yarısının bedelinin ödendiği, öbür yarısının ödenmediği, olgusunu gizliyor. Ücretin, emek zamanının gerekli emek-zamanı ve ek emek-zamanı, bedeli ödenen zaman ve bedeli ödenmeyen zaman olarak bölünmesinin bütün izlerini gözlerden saklaması, işte böyle oluyor. Ücret, ücretli işçinin tüm emeğinin karşılığındaki görünümlünü yaratır ve böylece de sömürüyü maskeleyiş olur.”

güçünün talebini sınırlandırabilir (Işıklı, 1975: 56). Ayrıca, “teknolojik ve organizasyonel değişiklikler, (...) birikimi sürdürabilmenin araçları olarak (...)” yedek işgücü ordusunu üretecek bir biçimde, “kullanılan toplam sermaye içindeki değişen sermayeye”, yani emek gücüne dönük talebi aşağı çekerek ücret oranını azaltırlar (Harvey, 2012a: 228). Harvey’e (2012a: 229) göre, “işsizlik, sadece artı-değerin yeni değişen sermayeye çevrimini sağlayacak bir yedek emek gücü havuzu sunmakla kalmaz, aynı zamanda ücret oranlarını aşağıya çeken bir baskı uygular”. Böylelikle, sabit bir yedek işgücü ordusunun oluşumu ve yeniden üretimini⁴⁷ sağlayacak koşullar ücret ilişkisi etrafında şekillenir.

Sosyal yardımlar da emek ve sermaye arasındaki üretim noktasına ait bir toplumsal ilişki biçimi olan bu ücret ilişkisinin içerisine, “kapitalist bir kategori” olarak yerleşir. Sosyal yardımlar, yedek işgücü ordusunun varlığının yeniden üretimine eklenerek, sadece kapitalist birikim değil, aynı zamanda artık-değere el koyan sınıfın varlığının yeniden üretimi bakımından da işlevselleşir. Bu haliyle, üretim noktasına içkin bir karakter taşır.

Yedek işgücü ordusunun oluşumu ve ücretler üzerinde baskı oluşturulması, sadece varlığı ile değil, emek gücünün arz edilmesi ile mümkündür. Bu sosyal yardımların ücretlilik ilişkisi ile eklenmesinin ikinci boyutunu oluşturur. Yukarıda belirtildiği üzere, kapitalizmin işleyiş yasaları, emek gücünün, faal sanayi ordusu ve yedek sanayi ordusu arasında dağılımını gerektirir. Bu dağılım, emek gücü arzı ve talebi arasındaki bir ilişkidir ve bunun temelinde de yedek işgücü ordusunun varlığı yatar. Marx’ın (2011: 613) işaret ettiği üzere, “kapitalist üretim, nüfustaki doğal artış ile sağlanan kullanılabilir emek gücü miktarıyla asla yetinemez. Rahat bir biçimde faaliyet gösterebilmek için, kapitalist üretim bu doğal sınırlara bağlı olmayan bir yedek sanayi ordusunun varlığına ihtiyaç duyar”. Bu olgu, aynı zamanda sermayenin kullanımına sunulacak emek gücü miktarının işgücü piyasası politikaları ile düzenlenmesini zorunlu kılar. Sosyal yardımlar, kapitalist birikimin, emek gücü kullanımına dönük işleyişinin, yasal ve yönetsel düzeyde, işgücü piyasası politikalarına

⁴⁷ Yedek işgücü ordusunu artıran bir diğer olgunun da orta sınıfların mülksüzleşme ve proleterleşmeleri aracılığıyla, tek gelir kaynakları olan emek güçlerini arz ederek ya faal sanayi ordusunun ya da yedek işgücü ordusunun saflarına katılması eğilimidir. “İşçi sınıfına yukarıdan eklenen bu yeni unsurlar tek tek iş bulmuş oldukları zaman bile, başka işçilerin iş bulma olanaklarını sınırlayıcı, hatta işten çıkarılmalarına yol açıcı bir rol oynamış olacakları için, dolaylı da olsa bu durumda da yedek sanayi ordusunun büyümesi yönünde bir rol oynamış olurlar” (Işıklı, 1975: 56).

dönük yansımalarına yerleşmiştir. İşgücü piyasası politikaları da, ücretler arasında rekabet oluşumuna uygun bir biçimde gerekli emek gücünün işgücü piyasasında satımını garanti altına alabilmek için, emek gücü arzının düzenlenmesi ve yeniden üretimini sağlar. Nitekim, emek gücünün yeniden üretimi ile arz edilmesi, kapitalist birikimin devamlılığı açısından birbirini içerir bir durumdadır. Sosyal yardımların ücretler üzerindeki etkisi sadece yardımların, işgücü politikaları içerisinde yardım-istihdam ilişkisi kurulacak bir tarzda düzenlenmesinden kaynaklanmaz.

Üçüncü olarak, sosyal yardımlar, kapitalist birikime için ücret eşitsizliklerinin yeniden üretilmesi işlevi ile yüklüdür. “Marx’a göre, kapitalizmin hem zorunlu bir sonucu hem de bir gereği olan “gelir eşitsizlikleri ücret sisteminin doğasında vardır”. Kapitalist üretim tarzına için sosyal işbölümü içerisinde, “farklı emek türleri, farklı eğitim ve beceri düzeylerine gereksinir; böylece, çeşitli kategoriler arasındaki ücretler farklılaşmalıdır”. *İlk* olarak, gelir eşitsizlikleri, farklı ekonomik faaliyetlerde çalıştırılacak farklı emek türlerinin üretimi bakımından gereklidir. *İkinci* olarak, “kapitalist sistem, ücret mekanizması vasıtasıyla toplumsal yeniden üretimin maliyetlerini paylaşdırmak için”, işçinin “eskisiyle yer değiştirmesine izin vererek, işçi sınıfı içerisinde beceri hiyerarşisine erişim eşitsizliğini garanti altına alır”. *Üçüncü* olarak, eğitim ve beceri erişimi eşitsizliği, ücret ve gelir sahibi grupların beceri hiyerarşisine içsel gelir farklılıklarını kısmen tekeline alarak yükseltmesine izin verir ve böylece, emek hiyerarşisinin belirli bölmelerinin emek arzı kısıtlanır. Sınıf içi gelir ve fırsat eşitsizlikleri de böylelikle, ücret sistemi içerisinde oluşur (Peet, 1975: 564-565). Erdoğan ve Kutlu’nun (2014: 66), Peet’e (1975) atıfla işaret ettiği üzere,

ücret farklılıkları, kapitalist sistemdeki farklı ekonomik faaliyetler için ihtiyaç duyulan farklı eğitim ve beceriye sahip emek gücü türlerinin üretimi ve yeniden üretimi için gereklidir. İşçiler arasındaki gelir ve fırsat eşitsizlikleri, emeğin sosyal yeniden üretim maliyetlerinin ücret sistemi vasıtasıyla dağılımını sağlayarak, bu ücret farklılıklarında sürekliliğe yol açar.

Sosyal yardımlar da, çalışan yoksullar açısından, ücret dışı bir form olarak, işgücü piyasasında ücret farklılıklarının süreklileşmesini sağlayan bir unsurdur ve bu özelliği ile ücret ilişkisine eklenir. Sosyal yardımlar, piyasada var olan ücret eşitsizliklerinin tolere edilmesini sağlayarak, ücret ilişkisinin sosyal işbölümüne dayalı eşitsiz doğasını yeniden üretir.

Sosyal yardımlar, işgücü piyasasında görülen ücret farklılıklarını yeniden üretmesinin yanı sıra *dördüncü* olarak, ücretler üzerinde bir baskı unsuru olarak da işlevselleşir. Ücretleri baskılamak ve ücretler üzerinden rekabet yaratacak bir biçimde emek gücünün alım ve satım koşullarının düzenlenmesi, kapitalist birikimin doğasında vardır. Bu nedenle, sosyal yardımlar, işgücü piyasası dinamikleri ve istihdamla ilişkili bir tarzda düzenlenir. Kapitalizmin işleyiş yasaları, her daim belirli bir miktarda emek gücünün sermayenin kullanımı için işgücü piyasasına sunulmasını gerektirir. Marx'a (2011: 593) göre, "sermayenin birikim ihtiyaçları, emek gücündeki ya da işçi sayısındaki büyümeyi, işçilere duyulan talebi, bunların arzının üzerine çıkarabilir ve bundan dolayı ücretler yükselebilir". Ancak artan emek gücü talebi, her zaman ücretlerin artışı yönünde sonuçlanmaz. Artan emek gücü talebinin ücretleri artıracak bir sonuç doğurması için ya "işgücü arzının sabit kalması veya işgücü talebindeki artıştan daha yavaş bir hızla artması gerekir" (Işıklı, 1975: 53). Ancak Sweezy'e (2007: 92) göre, "Marx, ücretlerde meydana gelen böylesi bir artışın 'sistemin kendisini tehdit edecek bir düzeye asla ulaşmayacağından' oldukça emindir". Harvey (2012a: 228), ücretlerdeki artışın, "kapitalist sisteminin temellerinin bütünlüğünü koruyan ve aynı zamanda bu sistemin sürekli gelişen bir ölçekte yeniden üretimini güvenceye alan kısıtlar içinde" hapsediğini belirtir. Yine Sweezy'e (2007: 92) göre Marx, şu soruyu sorar: "Artı değerin ve birikimin kapitalist üretimin karakteristiği ve temel vechesi olmaya devam edebilmesi için, ücretleri kontrol altında tutan şey nedir?" O halde, bir kez daha görülmüş olur ki, ücret ilişkisinin sermayenin gereksinimleri doğrultusunda kurulumu, kapitalist birikimin devamlılığı açısından oldukça önemlidir. Marx, kapitalist birikim açısından ücretleri kontrol altında tutan olgunun, yedek işgücü ordusu olduğunu söyler. "Yedek ordu, emek piyasasında rekabet etmeleri nedeniyle ücret düzeyini sürekli olarak aşağıya doğru baskılayan işsizlerdir" (Sweezy, 2007: 92).

Tekrarlamak gerekirse, sosyal yardımlar, hanehalklarının tek tek ve toplam ücret gelirinin üzerine eklenen ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracıdır. Öyleyse, sosyal yardımlar, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine eklemlenen ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak işgücü piyasasında düşük ücretli çalışmanın ya da "kabul edilebilecek en düşük ücret eşliğini"n altında bir ücretin hanehalkları tarafından kabul edilebilirliğini artırır ve yardım alan emekçi/proleter haneler açısından, bir sınıf

mücadelesi biçimi olarak ücret pazarlığını düşürme potansiyeli taşır.⁴⁸ Ayrıca, pek çok sosyal yardım türünün gelir yoklamasına bağlı olması nedeniyle, sosyal yardımları hak edebilmek için, belirlenen gelir düzeyleri altında çalışmak da kabul edilebilen, zaman zaman ise tercih edilen bir durum olabilir. Bu dinamiğin de düşük ücretli çalışmayı yeniden üreten ve işgücü piyasasında işçilerin çalışmak için kabul edebileceği en düşük ücret düzeyini ifade eden, rezerv ücreti baskılayan bir etkisi olacağı gözden kaçırılmaması gerekir.⁴⁹ Bu çerçevede, Cordonnier'e (2014: 72) göre, sermaye için "yapılması gereken ücret taleplerini düşürmek suretiyle, ücretliler arasındaki rekabeti harekete geçirmektir". Böylelikle yeniden, ücret ilişkisi ve sosyal yardım üzerinden, kapitalist birikimin zorunlu bir sonucu olarak faal emek ordusunun kendi arasındaki rekabet gereksinimine geri dönmüş bulunuyoruz. Harvey'in (1999: 205) belirttiği üzere, "emek üzerinde denetim kapitalist kâr açısından (...) yaşamsal olduğuna göre, emek üzerinde denetim ve piyasa ücreti üzerindeki sınıf mücadelesi dinamiği de kapitalist gelişmenin seyri için hayati önem taşır". Böylelikle, sosyal yardımların ücretin üstüne eklenen, ücretlilik ilişkisini daraltmayan, ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak,⁵⁰ sermaye yanlısı, emek karşıtı bir

⁴⁸ Böylelikle, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere, sosyal yardımları, işveren karşısında pazarlık gücü katan bir sosyal politika aracı olarak değerlendirip savunanlarla yaklaşım farklılığımızı daha da belirgin kılmış bulunuyoruz. Tüm bu söylemler, aynı zamanda emek ve sermaye arasındaki bir çatışma biçimi olduğu kadar, aynı zamanda da bir uyum biçimidir. Harvey'e (2012a: 231) göre, kendi yeniden üretim araçlarını karşılayabilmeleri, işçilere, "grevler ya da diğer emek mücadelesi biçimleri gerçekleştiğinde daha esnek hareket edebilme imkân"ı tanır.

⁴⁹ Benzer bir vurguyu, Burden (1998: 82), ihtiyaç tespitine dayalı sosyal yararlar kapsamındaki işçilerin, bu yararları kaybetmemek için ücret artışlarından vazgeçebileceği önermesine dayalı olarak, yoksulluk tuzağı (poverty trap) kavramı etrafında yapmaktadır.

⁵⁰ Bu noktada, Wallerstein'in (2005: 57-61) hanehalkının ücret geliri ve sermayeye transfer biçimi arasında kurduğu ilişkiye başvurulabilir. Wallerstein (2005: 61), gelirin "toplam ömür boyu gelir" içerisindeki yerine (yüzde 50) bakarak, hane ve hanehalklarını proleterleşme düzeyine ilişkin çıkarımlarda bulunur ve ücret gelirinin hanehalkının toplam ömür boyu gelirinin yarısından fazlasını oluşturduğu hanehalklarını, "proleter"; yarısından azını oluşturduğu hanehalklarını, "yan-proleter" olarak nitelendirir. Bütünüyle gelire odaklanmasa da hanehalkının geliri ile sınıfsal yapısı arasında bir ilişki eğilimi, Marksist anlamda sınıf yapısına ilişkin çözümleme önceliğinin gelir değil, gelirin elde edilme biçimine odaklanması dolayısıyla eleştirilebilir; ancak ücret geliri ve sermayeye transfer biçimi arasındaki ilişkinin, ücret gelirinin payı dolayısıyla hanehalkının sermaye, birikim, üretim ve işgücü piyasası ile işlevselleşme biçimine ilişkin oluşturduğu bağ anlamlı gözükmektedir. Wallerstein'e göre, yan-proleter hanehalkına ödenen mutlak asgari ücretin altında bir ücret "başka kaynaklar"la kapatılabilir. Wallerstein bunun genelde "hanehalkının diğer üyeleri tarafından sağlanan ilave gelirle" kapatılabildiğini ve böylelikle "hanehalkının diğer gelir üretkenleri"nin işverene - ücret alanın kendisinin transfer ettiği artı değer üzerinde - bir artı-değer transfer ettiğini" söyler. Bu yaklaşımı sosyal yardımlara dönük olarak genişletmek gerekirse, sosyal yardım alan hanelerin, kategorik olarak, "yan-proleter" bir nitelik taşıdığı gibi bir sonuca varmaksızın, sosyal yardımların,

karakter kazanarak, emeğin sermaye karşısındaki göreceli konumunu aşağı çekme yönünde işlevselleşebileceği görülmektedir. Bu da sosyal yardım-
lının, ücret ilişkisine yerleşmesinin *beşinci* boyutunu oluşturur.

Emek Gücünün Değeri ve Sosyal Yardımlar

Sosyal yardımların, kapitalist birikim ile ilişkisindeki bir diğer boyut emek gücünün değeri ile ilgilidir. Marx'a (2011: 172-173) göre, "emek gücünün değeri de, diğer herhangi bir meta gibi, bu özel nesnenin üretimi ve dolayısıyla aynı zamanda yeniden üretimi için gerekli emek-zamanla belirlenir". Marx (2011: 173), emek gücünün değerini şöyle açıklar:

Yaşayan bireyin, kendi varlığını sürdürmek için belli bir miktarda geçim aracına ihtiyacı vardır. Demek ki, emek gücünün üretimi için gerekli emek-zaman, bu geçim araçlarının üretimi için gerekli emek-zamana indirgenir; ya da, bir başka deyişle, emek gücünün değeri, sahibinin varlığını sürdürmesi için gerekli olan geçim araçlarının değeridir.

Marx'a göre, emek gücünün değeri, biri "fiziksel"⁵¹, diğeri ise "tarihsel ve toplumsal" olan iki ögeden oluşur. Marx'a göre, "işçi sınıfının geçinmesi ve yeniden üremesi, fiziksel varlığını sürdürmesi için, yaşamak ve çoğalmak için vazgeçilmez olan geçim araçlarını alması gerekir". Bu vazgeçilmez olarak nitelenen geçim araçlarının değeri, emek gücünün "en uç sınırı" olan fiziksel ögedir.⁵² Bunun yanında, emek gücünün değeri, tarihsel ve toplumsal koşulların etkisi altındaki "geleneksel yaşam" düzeyi ile de belirlenir. Marx'a göre, "emeğin değerine giren bu tarihsel ya da toplumsal öge artabilir ya da azalabilir, büsbütün ortadan kalkabilir, öyle ki, geriye *fiziksel* sınırdan başka bir şey kalmaz" (Marx, 1999b: 65-66).

hanehalkları açısından düşük ücretli çalışmanın yarattığı gelir kaybını kapatan ücret dışı bir gelir (mülk) ve geçim aracı olduğu sonucuna varılabilir. Bu anlamda, sosyal yardımlar, Wallerstein'in "başka kaynaklar" diyerek muğlak bıraktığı sepetin içerisine yerleşir ve "kabul edilebilecek en düşük ücret eşliğini düşüren artıklar" listesine dahil edilebilir. Böylelikle, kamusal ya da özel kanallarla haneeye giren sosyal yardım, sermayeye aktarılan bir transfer biçimine bürünür. Bu anlamda, emek gücünün yeniden üretim maliyeti kamusallaştırılarak ücret dışılaştırılmış olur

"Mandel (2008: 91-92), sermaye birikiminin, "üretim sürecinin yoğunlaştırılması yoluyla" neden olduğu "daha yüksek emek-gücü sarfı"nın, emek gücünün daha fazla aşınmasını beraberinde getirdiğini, bunun da "emek-gücünün yalnızca fizyolojik yeniden-üretimi için bile olsa" daha yüksek kalori içeren gıda maddelerine dönük bir tüketim gereksinimi anlamına geleceğini belirtir. Mandel'e göre, bu emek gücünün değerinde bir artış meydana getirir.

"Mandel (2008: 91), bu durumu şöyle anlatır: "Emek-gücü değerindeki artış artık-değerde güçlü bir gerileme anlamına gelirse/geldiğinde sermaye birikimi yavaşlar, geniş-ölçekli işsizlik yeniden ortaya çıkar ve ücretler sermaye birikimine uygun bir düzeye 'yeniden-ayarlanır'. Diğer bir deyişle kapitalizm ücretler filen çıplak fizyolojik minimuma indirgenecekleri emek-gücünün 'tarihsel-moral' bileşeninin tamamen ortadan kaybolacağı noktaya kadar düşebilir."

Bu geçim araçları, “emekçinin verili bir yaşam düzeyinde yeniden üretimi için gereken” metallerdir ve emek gücünün değeri, bu tüm metaların değeriyle belirlenir (Harvey, 2012b: 118). Emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan giderler ise, onu “yaşatmak ve çalışabilir durumda tutmak için gerekli metarlardan ibarettir”. O halde, “*emeğin fiyatı, gerekli geçim araçlarının fiyatı ile*” belirlenir (Marx, 1999a: 29). Emek gücünün değeri, “her işçi tarafından tüketilen ücretle alınabilir malların toplam kütlesi”/“emek gücünün üretimi veya yeniden üretimi için gerekli olan metaların değeri” ve “bu meta kütlesini ya da ortalama tüketim gücünün değer içeriğini üretmek için gerekli olan toplumsal bakımdan zorunlu emek zamanı” şeklinde iki değişkenden oluşur (Ginsburg, 1979: 22-23; O’Connor, 1995: 210). “Emek gücünün bütünlüğünü işçi ailesi sağlar”; dolayısıyla, emek gücünün değeri, bir bütün olarak hanenin geçim araçlarının değerini de içermelidir (Nikitin, 1995: 74). Bu nedenle, emek gücünün değeri, “emekçileri belirli bir yaşam standardında kendilerini ve kendilerine bağımlı olanları yeniden üretmek için ihtiyaç duyduğu metaların değerine” bağlıdır (Harvey, 2012b: 180).⁵³ Bu söylenenler, şunu anlatır: Emek gücünün değeri, onun ve hanesinin yeniden üretimine meta formu içerisinde dahil olan⁵⁴, ücretle alınabilir⁵⁵ geçim araçları tarafından belirlenir. Oysa ki, sosyal yardımlar, bu kapsamda değerlendirilemez; temel tüketim maddeleri kapsamındaki sosyal yardımlar, kendisi bizzat üretim ve değişime konu olmuş bir meta karakteri taşısa bile, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine fiyatlandırılmamış varlığı ile dahil olmaktadır.⁵⁶

⁵³ Emek gücünün değeri, aynı zamanda, geçim koşullarında zaman içerisinde görülen değişimleri yansıtan bir miktar olarak da değerlendirilmelidir (Ginsburg, 1979: 23). Böylelikle, emek gücünün değeri, sadece yeniden üretim için gerekli olan bu metalar toplamının değil, aynı zamanda “her türlü tarihsel, kültürel ve toplumsal” koşulun da etkisi altındadır (Harvey, 2012b: 180). Bu noktada şu vurguyu yapmakta yarar var. İşçi sınıfı, emek-gücünün yeniden üretim maliyetine dâhil olmayan tüketim mallarının, “nesnel ve öznel koşulların elverişli” olup olmamasına göre, “kabul edilen asgari yaşam standardına katılmasını zorlayabilir, emek-gücünün –bu yolla değerini artırarak- değerinin moral tarihsel bileşenini genişletebilir”. Ancak bu kendiliğinden değil, esas olarak sınıf mücadelesinin bir sonucu biçiminde ortaya çıkar (Mandel, 2008: 90). Mavroudeas (2003: 244) da “Marx’a göre, işçilerin bireysel tüketimi ve emek gücünün yeniden üretimi için gerekli emek zamanının, -kârlılık oranları, emek gücünün yeniden üretimi için ‘doğal’ ve tarihsel gereklilikler dışında- sermaye ve emek arasındaki sınıf mücadelesi tarafından belirlenir” der.

⁵⁴ Emek gücünün değerinin ücretle alınabilir metalar kütlesi tarafından belirlenmesi, bunun farklı biçimleri ve birey ve sosyal ilişkiler üzerindeki etkileri için bkz. O’Connor, 1995: 209-230.

⁵⁵ Mandel (2008: 93), başka bir bağlamda olsa da, “emek-gücünün (işçinin ücretlerinin satın aldığı tüketim mallarının değerine bağlı olan) değerini” derken de dolaylı olarak bunu işaret etmektedir.

⁵⁶ Nasıl ki ücret ilişkisini daraltmaması gerekiyorsa, bu özelliği ile de sosyal yardımların toplumun geneline dönük meta ilişkilerini kısıtlayıcı bir yapıya sahip olmaması gerekir.

Yine de Harvey'e (2012a: 231) göre, "işçi ailesinin kendisi için üretme kabiliyeti olmadığına ve emek gücünün değerinin tümüyle piyasadaki metaların mübadelesi tarafından tanımlandığına dair varsayım (...) hem kurumsal hem de tarihi bağlamda sorunlar yaratır". Sosyal yardımlar, bu kapsamda değerlendirilebilir. Harvey'e (2012a: 231) göre, emek gücünün değerinin azaltılması hedefi çerçevesinde, "emek gücünün yeniden üretimini mümkün olduğunca aile yaşantısı çerçevesinde, genel olarak kadınların üzerine yüklemek,⁵⁷ sermayedarların çıkarlarına denk düşer. Bunun için, işçilerin kendi emek güçlerinin üretimini sağlayacak çeşitli geçim araçlarına gereksinimi vardır. Sosyal yardımlar, bu gereksinim için en uygun araçlardan biridir. Sosyal yardımlar, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak söz konusu dahil olma biçimiyle "istihdam edilen emekçilerin sayısını veya bu emekçilerin fiziki yaşam standartlarını azaltmadan" emek gücünün değerini ve "değişen sermayeye yapılan harcamayı azaltabilir". "İşçiler kendilerini geçindirebildikleri oranda emek gücünün değeri azaltılır ve birikim oranı artar. Bu, sermaye açısından görece artık-değerin bir kaynağıdır (Harvey, 2012a: 230-231).), benzer bir belirlemeyi sosyal güvenlik açısından yapar. "Sosyal sigorta yardımları" (social security benefits), emek gücünün halihazırdaki değerinin altında bir resmi asgari geçim düzeyinin belirlenmesiyle emek gücünün fiyatı, yani ücreti bastırma yönünde bir rol oynayabilir. Bu aynı zamanda, çalışmayı teşvik eder ve emek gücünün satılması yönünde bir baskı yaratır (Ginsburg, 1979: 47). Bu, sözü edilen asgari geçim düzeyinin, emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan geçim araçlarının değerinin (emek gücünün değeri) altında belirlenmesinden kaynaklanır. Böylelikle, sosyal yardımların, emek gücünün değerinin azaltılması üzerinden, sermayenin görece artık-değerin artırılması hedefi çerçevesinde işlevselleştiği görülmektedir.

Şöyle ki, sosyal yardımlar, emek gücünün değerinin azaltılması çerçevesinde, ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak, düşük ücretli çalışmanın, işçi sınıfı ve hane halkları tarafından tolere edilebilmesinin

⁵⁷ Gough (1979: 45, 48) da emek gücünün yeniden üretimi sürecinde ev kadınlarının rolünden söz etmekte ve kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde ailenin, geçimi üstlenen erkek ve ev işlerini yapan kadın biçiminde, üretim ve yeniden üretim düzleminde hane içi bir işbölümüne konu olduğunu belirtmektedir. Çalışmanın alan araştırması kısmında, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ve bunun hane içi yükümlülüklerle dönük yansımaları, tam da Harvey'in (2012a: 231), sermayenin emek gücünün yeniden üretimi ve değerinin azaltılması yönünde söyledikleri çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Burada söylenenin birebir karşılığının Türkiye'de sosyal yardım rejimine ilişkin olduğu söylenebilir.

koşullarının oluşumuna katkıda bulunarak, işgücü piyasasında yedek işgücü ordusu ile birlikte ücretler üzerinde oluşan baskıya eklenir; kendisi de bir baskı aracına dönüşür. Buna yukarıda Harvey’e (2012a: 231) referansla, işlev olarak ücrete eklenen, ancak ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olan sosyal yardımların, işçilere, grev ve diğer tür mücadele biçimlerine karşı mesafeli davranabilme yönünde verdiği, emek karşıtı hareket özgürlüğü de eklenmelidir.

Buraya kadar, kapitalist birikim ile sosyal yardımlar arasındaki bağı, yedek işgücü ordusu, ücret ilişkisi ve emek gücünün değeri ve bu üç biçimin içerisine yerleşen -görelî- artık-değerin üretilmesi ve emek gücünün yeniden üretimi çerçevesinde ele almaya çalıştık. Bir diğer anlatımla, Marksist iktisadın kavramları ile esas olarak üretim noktası dışında bir toplumsal kategori olan sosyal yardımların, üretim noktası ile olan bağıni oluşturmak amaçlanmıştır.

Bu bağı, ortalama bir emek ve ortalama bir sosyal yardım alan hane anlatımı olarak değerlendirilmesi gereken bir örnekle anlatmak yerinde olacaktır. Türkiye’de ve Ankara’da yaygın bir sosyal yardım türü olan kömür yardımlarını ele alalım. Kömür, bir madenden ücretli işçilerin üretken emeği vasıtası ile çıkartılır. Bu süreç, aynı zamanda o kömür madeni özelinde; ama kapitalist üretimin geneli açısından da yedek işgücü ordusu yaratan bir süreçtir. Madenden çıkartılan kömür, piyasaya meta formu içerisinde satılır ve yardım dağıtan belediyenin ihale verdiği firma tarafından yine meta formu içerisinde satın alınır. Ancak kömür, bundan sonra, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine para karşılığı olmadan fiyatlandırılmamış bir form içerisinde ve ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak dahil olur. Hanenin bir kış ısınma gereksinimini gidererek, emek gücünün yeniden üretimine eklenir ve hanehalkının çalışan üyelerinin, ertesi gün işe, sağlıklı bir biçimde gidebilmesinin koşullarını oluşturur. Aynısı, faal emek ordusu ile rekabete giren, yedek işgücü ordusunun üyesi işsiz hanehalkları açısından da geçerlidir. Bu sermaye birikiminin ve üretimin koşullarının gerçekleştirilmesinin yeniden üretimine dönük kapitalist bir döngüdür. Görüleceği üzere, sosyal yardımlar, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine, fiyatlandırılmamış kapitalist bir kategori olarak yerleşir.

Sosyal yardımların kapitalizmin devamlılığı içerisindeki rolü, tarihte kapitalizmin gelişim dönemlerindeki farklı örgütlenmelerin yanında, günümüzde neo-liberalizmin içerisinde hayat bulduğu anlam bakımından

anlaşılabilir. Tüm bu süreç ise, düzenleme boyutu ile devlet aracılığıyla gerçekleşir. Devlet, düzenleyici yasal ve yönetsel mekanizmalar yoluyla, birikimin süreklileşmesini garanti altına alır. Sosyal yardımlar da bu mekanizmalar içerisinde yerleştirilebilir. Bu anlamda, sosyal yardımlar, devletin işgücü piyasasını ve ücretlilik ilişkisini düzenlediği, yeniden yapılandırdığı ve bu alana müdahale ettiği, özel değil; ama genel bir araç niteliği taşır ve bu yönde işlev görür. Tüm bu özellikleri ile sosyal yardımlar, son tahlilde bir sermaye politikası niteliği taşır ve yoksul ve çalışan hanelerin geçim düzeylerini yükseltmekle birlikte, tarihsel olarak sermayenin, işçi sınıfı karşıtı “hareketi”yle⁵⁸ birleşir. Biz tüm bu anlatılanlara topluca, “sosyal yardımın genel yasası” diyoruz.

Kapitalist Birikim ve Sosyal Yardım Bağ: Kavram ve Olgu

Tüm bu söylenenlerin ardından, sosyal yardımların, kapitalist birikim ile olan ilişkisi şu başlıklar altında ele alınabilir:

İlk olarak, sosyal yardımlar, doğrudan üretim noktasına ait bir kategori olmamasına karşın, emeğin ve yedek işgücü ordusunun denetimi işlevi ve “ücret dışı bir gelir türü”⁵⁹ ve geçim aracı” olarak “emek gücünün ve haneenin yeniden üretimi”ne⁶⁰ dahil olması açılarından, kapitalist biriki-

⁵⁸ Hareket ifadesi, kapitalist üretim tarzının genel hareket yasalarına dönük bir çağrışım amacı ile kullanılmıştır.

⁵⁹ Wallerstein (2005: 57-60), gelirin, ücret geliri, “hayatı sürdürebilmek için zorunlu olan şeyler” olarak tanımladığı ürün yetiştirme ve haneenin günlük işlerinin yapılması gibi faaliyetler, “küçük meta üretimi”, “rant” ve “transfer ödemeleri” olmak üzere, beş biçiminden söz etmektedir. Sosyal yardımlar, transfer ödemeleri başlığı altında ele alınmıştır. Yardım alanlar tarafından da nakit gereksinimini kapatan bir ek gelir olarak deneyimlenmektedir.

⁶⁰ “Emek gücünün ve haneenin yeniden üretimi”, olgusal ve kavramsal olarak iki farklı düzlemi içermekle birlikte, bu hanehalkları açısından kapsayıcı bir değerlendirme yapabilmek amacıyla bir bütünlük içerisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca, niçin “hanehalkları” değil de “hane” kavramının seçildiği ile ilgili bir diğer kavramsal ayrıma daha gereksinim vardır. Bunun, biri kavramsal diğeri olgusal iki nedeni vardır. *İlk* olarak, “hane” kavramının, hanehalklarını da kapsayan bir içeriğe sahip olduğu ön kabulü ile hareket edilmiştir. *İkinci* olarak ise, olgusal düzlemde, dağıtılan kimi sosyal yardımların, beslenme dışında, doğrudan hane içi günlük işlerin (temizlik, bakım, ısınma, vb.) gerçekleşmesini sağlayacak bir yelpazeye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Öte yandan, yangın, afet, vb. durumlar için de doğrudan haneenin onarımına dönük geliştirilmiş çeşitli yardım türleri de bulunmaktadır. Bunlar, Şenol-Cantek’in (2006: 102) ifadesiyle “hane pratiklerinin aksamadan yeniden üretimi”ni içeren araçlar olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, gıdanın yanında bu tür hane içi işlerin de hanehalklarının yaşamsal gereksinimleri ile olan bağı unutulmadan, yaptığımız kavramsal ayrıma da yaslanarak, daha kapsayıcı olması hedefiyle “hane” kavramı tercih edilmiştir. Böylelikle, çalışma boyunca “emek gücünün ve haneenin yeniden üretimi” kavramı kullanılacaktır.

min genel yasası ile eklemlenmektedir. Sosyal yardımlar, yoksul işgücü toplamı (işsiz ve çalışan yoksullar) tarafından emek gücünün yeniden üretim sürecine dahil edilen ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak sermaye birikimi ile yedek işgücü ordusu arasındaki kapitalizmin işleyiş sürecine ve kapitalist üretimin süreklileşmesine eklemlenir; üretim noktasına doğrudan dışsal; ancak dolaylı olarak içsel bir kategori olarak kapitalist birikimin içerisindeki yerini alır. Böylelikle, kapitalist birikimin genel yasası ve bunun neo-liberal evredeki gerçekleşme biçimi ile eklemlenir; kapitalist üretim tarzının hem genel/tarihsel eğilimi ile hem de özel/güncel eğilimi ile birleşir.

İkinci olarak, sosyal yardımlar, hakim birikim rejiminin devamlılığı çerçevesinde, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkinin bir parçası olarak biçimlenir. Bu anlamda, tarihsel olarak kapitalist birikimin dönemsel özgül bir gerçekleşme biçimi olan sermaye birikim rejimi ile birleşir. Söz konusu eğilim, neo-liberal evrede, devletin işgücü piyasasına ve ücretlilik ilişkisine müdahalesini en az içeren, işgücü piyasasını ve üretimi özel olarak değil; ama “genel olarak” düzenleyen bir fonksiyonu olarak sosyal yardımların öne çıkması ile sonuçlanmıştır.

Üçüncü olarak, sosyal yardımlar, doğrudan üretim noktasına ilişkin bir uygulama ve kategori olmamakla birlikte, kapitalist üretimle, yedek işgücü ordusunun denetimi ve emek gücünün yeniden üretim süreçleri üzerinden eklemlenir. Sosyal yardımlar, yedek işgücü ordusunun yeniden üretimi ve istihdamına dönük düzenleyici rolü ile, kapitalist birikimin işleyişi ile birleşir. Böylelikle, kapitalist sermaye birikiminin doğal bir parçası olan işsizlik, hem yeniden üretilmiş hem de denetim altına alınmış olur. Bu da kapitalist üretimin süreklileşmesinin garantilenmesi açısından önemli bir yer tutar. Sosyal yardımlar, bir yandan yedek işgücü ordusunu denetleyip, onun gerektiğinde istihdama dahil edilmesinin koşullarını yaratarak diğer yandan da birikim rejiminin denk düştüğü devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki tarzını tamamlayarak sermaye birikiminin tarihsel eğiliminin yanı sıra neo-liberal evredeki gerçekleşme biçimi ile de eklemlenir. Böylelikle, sosyal yardımların örgütlenmesindeki düzenleyici ilke, bu ilişkiler alanından kaynaklanır ve sosyal yardımlar, emek-gücünün ve hanenin yeniden üretimi ve çalışma ile kurulan bağ nedeniyle, kapitalist üretim ile eklemlenir. Sosyal yardımların, kapitalist toplumsal

yapının üretim noktasına denk düşen ilişkiler açısından açıklayıcı bir kategori olarak belirmesi bundan ileri gelir: Sosyal yardımlar, bir yandan, üretimin gereksindiği istihdamın ve yedek işgücü ordusunun oluşumunu düzenler diğer yandan da piyasanın yaratmış olduğu sorunları ya da kişilerin muhtaçlık ve yoksulluk durumlarını belirli ölçülerde giderir. Günümüzde, sosyal yardımlar, bir yandan yedek işgücü ordusu, ücretli emek kapsamında olup da belirli bir gelir düzeyinin altında olanlar, çalışan yoksullar, fiziksel bakımdan yetersiz olanlar, yaşlılar, vb. faal ve yedek emek ordusuna dahil farklı katmanlara yönelerek, diğer yandan da değişen birikim rejiminin gereklilikleri doğrultusunda bir işgücü piyasası-devlet ve sosyal politika ilişki ağının içerisinde yer tutarak kapitalizmin yeniden üretiminde önemli bir rol oynamaktadır.

Dördüncü olarak, sosyal yardımlar, yedek işgücü ordusunun denetlenmesi ve yeniden üretimi ile olduğu kadar, emek-sermaye ilişkilerinin düzenlenmesi ve kapitalist çalışma/çalıştırma mantığının güncel biçim ve görünümleri ile de birleşir. Sosyal yardımlar, yedek işgücü ordusunu/işsizleri ve işsizliği denetim altına almanın yanında, aynı zamanda işsizleri, emek güçlerini yeniden satışa çıkarmaları amacı doğrultusunda, emek-güçlerini satmaktan alıkoymayacak bir biçimde, çalışma ve işgücü piyasasının gereksinimleri ile uyumlu olarak örgütlenmiştir. Böylece, kişi ve hanehalklarını emek güçlerini satmaktan alıkoymayacak, çalışma disiplin ve alışkanlıklarını kaybetmemelerini sağlayacak bir biçimde, işgücü piyasası dinamiklerine tabidir. Bu olgu, sosyal yardımların örgütlenmesindeki düzenleyici ilkenin işgücü piyasası dinamiklerine bağlı olmasından kaynaklanır. Bu ilişki biçimi, farklı dönemlerde farklı refah rejimleri altında değişiklik göstermiş olmakla birlikte, günümüzde, aktifleşme politikalarının sosyal yardım ve yararlar üzerindeki baskıcı, küresel olarak daha fazla hissedilmektedir.⁶¹ Böylelikle, sosyal yardımlar, sosyal koruma ve istihdam ilişkisinin kurulması ve güçlendirilmesi noktasında işlevselleşir ve sosyal politikanın tarihsel eğilimleri ile birleşir. Bu anlamda, yardımların düzenlenmesi, çalışma yaşamının düzenlenmesine dönük tarihsel eğilimler ile uyumludur. Sosyal yardımlar, emek-gücünün kitlesel bir biçimde arz edilmesinin yeniden üretimini sağlayarak, işgücü piyasasında ücret rekabetini artırır ve sermayenin ücretleri baskılamasına imkân tanır.

⁶¹ Konuyla ilgili olarak bkz. Ditch ve Oldfield, 1999; Gough, 2001. Bu çerçevede, kişinin işgücü piyasasındaki varlığına bağlı gelir yoklamasına dayalı ve refah sağlanmasında çalışmayı teşvik edici önlemleri içeren çeşitli ülke örneklerini inceleyen bir çalışma için bkz. T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, 2013.

Beşinci olarak, yedek işgücü ordusunun varlığı, etkisini sadece ücretler üzerinde değil, aynı zamanda çalışma koşulları üzerinde de hissettirir. Sosyal yardımlar, bir önceki özelliği ile sadece ücretler üzerindeki rekabetin kızışmasını sağlamakla kalmaz; kitle olarak yedek işgücü ordusunun, olgu olarak işsizliğin yeniden üretimini sağlayarak ve emek-gücünün arz edilmesini teşvik ederek, aynı zamanda, üretim faaliyetine katılabilmiş olanların da çalışma koşullarının baskılanmasını pekiştirir.

Altıncı olarak, sosyal yardımların, ücretler üzerindeki etkisi bununla da sınırlı değildir. Sosyal yardımlar, çalışan yoksullara verildiği durumlarda, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak dahil olarak, düşük ücretli çalışmanın, işçi sınıfı aileleri ve hanehalkları tarafından kabul edilebilirliğini artırır. Böylelikle, işgücü piyasasında düşük ücretli çalışmanın yeniden üretimine katkıda bulunarak, sermayenin ücretleri baskılayıp kârını artırması yönündeki hareketine eklenir.

Yedinci olarak, sosyal yardımların, temelde sosyal güvenlik sistemi bünyesinde primsiz rejim ayağı içerisinde yer alması, karşılıksız olarak verilmesinde bir takım kriter ve şartlar bulunmadığı anlamına gelmez. Bu şartlar büyük ölçüde, servet ve gelir yoklamasını içeren ihtiyaç tespitlerine göre verilmektedir. Farklı ihtiyaç durumlarına göre değişim göstermekle birlikte, söz konusu, gelir ve servet yoklamasında, belirlenen düzeyin altında kalıp kalmama ise yoksul kişi ve hanehalkları açısından, önemli oranda, kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı olarak, çalışma ve işgücü piyasası deneyimine tabidir. Böylelikle, sosyal yardımları alıp almama boyutunda da çalışma ve işgücü piyasası bağının etkili olduğu görülmektedir. Yardım başvurusunda bulunmanın ardından, çeşitli kriterler etrafında yardımı hak etmede, çalışma yoklamasına ilişkin koşullar da bulunmaktadır. Doğrudan çalışma yoklamalı yardımlar da olabilmekte ve böylece, işgücü piyasası deneyimi, yardım kararının verilmesinde de etkili unsurlardan biri olmaktadır.

Sekizinci olarak, sosyal yardımların örgütlenmesindeki düzenleyici ilkenin işgücü piyasası dinamiklerine bağlı olması gibi, yardım alanları, yardım talebinde bulunmaya götüren süreç de çalışma ve işgücü piyasası deneyimi ile bağlantılıdır. Kapitalist birikim, hakim sermaye birikim rejimi ve bu temel ilişkilere denk düşecek bir devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçiminin bir uzantısı olarak, yardım alma ve işgücü pi-

yasası deneyimi arasında hem kavramsal hem de pratik bir bağdan söz edilmelidir. Bu bağ, kişi ve haneyi yardıma başvurma ve yardım alma sürecinin temelinde yatan, asli unsur olarak⁶² geçim ve hayat şartları düzeyinde kuşatmış durumdadır. Bu nedenle, ücretsiz⁶³ ya da ücretli emeğe dayalı gelir elde etme yöntem ve koşulları⁶⁴, kişi ve hanenin yardım alma sürecindeki temel belirleyici neden olarak sıralanabilir.

Dokuzuncu olarak, sosyal yardımların sınıf analizinin gerçekleştirilmesi, sadece sistemin ve yapının sınıf ilişkileri etrafında çözümlenmesini değil, aynı zamanda ihtiyaç sahibi, vatandaş, yoksul, muhtaç, yararlanıcı türü sınıflarla sosyal yardımlar aracılığıyla sosyal koruma sistemine içeren nüfus kesimlerini de toplumsal sınıf bakış açısı ile sosyal gerçeklik içerisindeki gerçek yerlerine oturtma çabasını da içerir. Bu aynı zamanda, yardım alanların “kim” olduklarına ilişkin sorunun, gerçeğin baş aşağı duran biçim/görüngü düzeyindeki bilgisini, toplumsal sınıf temelinde yeniden tanımlayarak ayakları üzerine oturarak gerçekleştirebilir. Bu da sadece bir gerçeğin belirlenmesi değil, aynı zamanda, incelenen konuya ilişkin söylenecek sözün, kavramsal bütünlüğünü de içerir. Dolayısıyla, sosyal yardımların sınıf çözümlemesini yapmak, yardım almanın bir sınıf ilişkisi olduğunu söylemek ve yardım alanların sınıfsal aidiyetlerini belirlemek bir düşünsel izleğin farklı uğrakları olarak değerlendirilebilir. Anılan ücretsiz ya da ücretli emeğe dayalı gelir elde etme yöntem ve koşulları ve işgücü piyasası deneyimi bağı nedeniyle, yardım alanlar açısından, yardım ilişkileri, bir sınıf ilişkisi ve deneyimi olarak yaşanmaktadır. Bu belirleme, aynı zamanda yardım alanları, yoksul kimliklerinin ötesinde, toplumsal sınıf oluşumuna dönük aidiyetleri ile de kavramayı gerektirmektedir.⁶⁵

⁶² Bu noktada, kuşkusuz görünüşte, doğrudan işgücü piyasasına bağlı nedenlerin dışında, eşin ve/veya, engellilik hali gibi nedenlerden ötürü de yardıma başvurma ve yardım alma durumları oldukça yaygındır. Ancak burada da bu yardımlar, çeşitli kriterler etrafında ihtiyaç tespitine bağlı olması nedeniyle, esas olarak, geçim ve yaşamlarını sürdürebilecek yeterli ücret düzeyi elde edemeyenler ve gelire sahip olmayanlara dağıtılmaktadır. Bu çalışma kapsamında yapılan alan araştırması sırasında, bu belirlemeye temel teşkil edecek gözlemlerde bulunulmuştur.

⁶³ Ücretsiz gelirden kasıt, yardım alanlar arasında emeğe dayalı oldukça yaygın bir geçim faaliyeti olarak beliren işgücü piyasasına enformel sektör kapsamında gösterilen katılımdır.

⁶⁴ Bu noktada, gelir elde etme yöntem ve koşulları, sadece bugüne ilişkin değil, geçmişe dönük olarak da düşünülmelidir. Örneğin, 65 yaş aylığına başvurma nedenleri, çok büyük ölçüde, kişinin geçmişteki işgücü piyasasına katılım koşulları ile bağlantılıdır.

⁶⁵ Bu belirleme, aynı zamanda, bu çalışmada, gözlem birimi olarak incelemeye dahil edilen yardım alanların, analiz birimi düzeyinde, bir metodolojik tercih olarak, sınıf aidiyetleri etrafında kavramsallaştırılacakları ve çözümlemeye dahil edilecekleri anlamına gelmektedir.

Onuncu olarak, düzenleme ve uygulama düzeyinde oluşturulan yardım-istihdam ilişkisine ve kişilerin işgücü piyasası deneyiminin yardım alma süreçlerine olan etkisine paralel olarak, yardım alanların da ait oldukları toplumsal sınıf nedeniyle, yardım alma sürecini bir sınıf deneyimi olarak yaşadıkları söylenebilir. Bu nedenlerden ötürü, çalışmada, sosyal yardımların, kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler içerisindeki özgün anlamının, ancak işgücü piyasası ve emek ile olan ilişkilerinin açığa çıkartılması ile ortaya konabileceği düşüncesi ile hareket edilmiştir. Ekonomi-politik yaklaşımın bir uzantısı olarak, söz konusu ilişkiler ağı ise, etrafında oluşan iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar içerisinde anlam kazanmıştır.

On birinci olarak, sosyal yardımlar, üretim noktasına ilişkin eklemlenme tarzı ve bunun öğeleri ile sadece kapitalist üretimin değil, yoksul işgücü toplamı (işsizler ve çalışan yoksullar) ve hanehalkları için, siyasal ve ideolojik düzeyde, kapitalist toplumsal sistemin de devamlılığı açısından da işlevselleşir. Örneğin, düşük ücretli işlerin ve çalışmanın tolere edilebilirliği, yaşanan döneme özgü siyasal, ideolojik ve kültürel yapılarla eklemlenerek, kapitalizme ait temel siyasal iktidar ilişkilerinin yeniden üretiminin koşullarını oluşturur.

Bu özellikler, içiçe geçmiş ve kendi içlerinde de kavramsal ve analitik bağa sahip ilişkilerdir. Ekonomi-politik yaklaşımın, düşünsel ve metodolojik önkabullerinin inceleme nesnesinin (sosyal yardımların) tarihsel ve güncel olarak belirlenmiş özgül karakterine tabi bir biçimde yeniden üretilmesi, temel olarak bu başlıklar altında toplanabilir.

İKİNCİ BÖLÜM:
Sosyal Yardımların Tarihi: Yoksul Yasalarından
Yoksulluğu Azaltma Stratejilerine

Sosyal Politika, Kamu Müdahalesi ve Sosyal Yardımlar

Refah Devletinin ve Ücret Disiplininin Oluşumu

Yoksul Yasalarından Sosyal Yardım Hakkına

Küresel Kapitalizm ve Sosyal Yardımlar

Politika Transferi ve Yoksulluğu Azaltma Stratejileri

Yeni Hayırseverlik

Küresel Yedek İşgücü Ordusunun Denetimi

Çalışmaya Dayalı Refah Politikaları

İkinci Bölüm

Sosyal Yardımların Tarihi: Yoksul Yasalarından Yoksulluğu Azaltma Stratejilerine

Çalışmanın bu bölümünde, tarihsel kapitalizmin ve buna bağlı olarak sosyal politikanın gelişiminin farklı dönemlerinde, sosyal yardımların temel hatlarıyla tartışılmaya çalışılacaktır. Bu bölümde, her ülkede oluşan farklı sosyal yardım rejimleri değil, kapitalizmin gelişme evreleri¹ açısından sosyal yardımların yerine dönük eğilimler saptanacaktır.² Burada, bu evreler, sosyal politikanın gelişim evreleri ile de bağlantılı bir biçimde temel olarak üç başlık altında incelenecektir. Kapitalizmin tarihsel gelişimi içerisinde, sosyal yardımların yerinin inceleneceği *ilk* dönem, kapitalist sermaye birikiminin 1929 krizine kadar oluşum gösterdiği ve kapitalist üretim tarzı ve ilişkilerinin yerleştiği ve buna bağlı olarak sosyal yardım politikalarının da farklı toplumsal sınıflar üzerinden paternalist ve liberal anlayışlar arasındaki mücadelelerin konusu olduğu bir tarihsel dönemdir. *İkinci* dönem, 1929 krizi sonrasında Fordist yoğun birikim rejimi

¹ Kapitalizmin gelişme evrelerinin birikim rejimleri temelinde bir tasnifi için bkz. Arın, 2013: 36-37; Aşkan (2005: 9), kapitalizmin gelişme evrelerini, birikim rejimleri ekseninde şöyle dönemleştirmektedir: Yaygın birikim rejimi ve rekabetçi düzenleme tarzlarının oluşturduğu 1850-1914 yılı aralığı ve 1914 ile 1945 yılları arasındaki geçiş ve yeniden yapılanma dönemi. Yoğun birikim rejimi ve tekelsel düzenleme tarzlarının oluşturduğu 1945-1973 dönemi ve 1973-1980 yılları arasındaki geçiş ve yeniden yapılanma dönemi. Esnek birikim ve küresel tekelsel düzenlemelerin oluşturduğu 1980 sonrasında Post-Fordist evre.

² Bkz. Gough, 2001.

minin olduğu ve buna bağlı olarak sosyal yardımların da dahil olduğu çeşitli sosyal koruma mekanizmalarının sosyal hak statüsüne yerleştiği bir evredir. Üçüncü olarak, neo-liberal evrede, uluslararası hükümet dışı kuruluşların da belirlediği küresel sosyal politika anlayışı ve gündemi içerisinde, sosyal yardımların küresel ölçekte, özellikle de çevre ve yarı-çevre ülkelerde artış gösterdiği bir dönem inceleme konusu yapılacaktır.

Sosyal Politika, Kamu Müdahalesi ve Sosyal Yardımlar

Sosyal politikanın gelişimi içerisinde sosyal yardımlar, yoksul ve iş-gücü arasındaki ilişkinin birikim rejimleri temelinde seyri bakımından bir anlam taşır. Bu gelişim çizgisi kamu müdahalesinin refah devleti ve ücret disiplininin oluşum koşullarındaki yeri şeklinde iki temelde ilerlemiştir.

Refah Devletinin ve Ücret Disiplininin Oluşumu

Refah devletinin ve ücret disiplininin oluşumunun sosyal yardımlar bakımından anlamı, devletin işgücü piyasasına müdahalesinin temelinde yatan emek gücünün yeniden üretiminin düzenlenmesi olgusu bakımından anlaşılabilir. Refah devleti, sermayenin gereksinimleri ile buluşacak ve birikim rejiminin bir parçası olacak şekilde, emek gücünün yeniden üretim koşullarını düzenler.³ Sosyal yardımların ortaya çıkışı ve diğer sosyal politika araçları karşısındaki konumu, -ilkel birikim süreçlerini de içerecek şekilde- sermaye birikim ve emek gücünün idaresi ve bu süreçlere denk düşen toplumsal sınıflar arasındaki özgül ilişki biçimini içeren bir tarihsel gelişim çizgisine göre belirlenmiştir. Sosyal yardımların, “sosyal güvenliğin sağlanmasında uygulanmış yöntemlerin en eskisi” olduğu görülmektedir (Dilik, 1980: 68). Sosyal politika içerisinde, sosyal yardım, sosyal sigorta ve sosyal hizmetlerin gelişim evreleri aşamalı bir seyir izlemiştir. Bu seyir içerisinde, sosyal sigorta ve sosyal hizmetlerin, sosyal yardımları takiben ortaya çıktığı ve geliştiği gözlemlenmektedir (Dilik, 1980: 68; Çengelci, 1993: 17; Lodemel ve Schulte, 1992). Refah devletinin oluşumuna dönük bu gelişim seyri, kapitalizmin dönemsel krizlerini ve sermayenin gereksinimlerini içeren yapısal gelişim özelliklerinin (Topak, 2005: 112-114) yanı sıra işçi hareketinin ve sendikal mücadelenin yükselişi ve istemlerini de içeren, dönemin sınıf ilişkileri etrafında anlaşılabilir.⁴

³ Bkz. Ginsburg, 1979: 7; Gough, 1979: 44-45, 48; Brunhoff, 2009: 406.

⁴ Bkz. Ginsburg, 1979; Gough, 1979; Lavalette ve Mooney, 2000; Topak, 2009.

Kapitalizmin gelişiminin farklı aşamalarında işgücü ve yoksula yönelik toplumsal düzenleme araçları biçim, içerik ve hedef olarak da çeşitli değişimler göstermiştir. Yardım pratiği açısından bakıldığında dikkat çeken özelliklerden biri, yardımların bireysel düzlemde, kurumsal-kamusal bir düzleme doğru evrimidir. Sosyal politika araçlarının biçim ve örgütlenmelerinin gelişim seyri, bireyselden toplumsala, bununla paralel olarak hayırseverlikten devletin sorumluluk ve görev alanı haline gelmesine doğru bir dönüşüm geçirmiştir. Yardımların önce yasal bir statüye kavuştuğu ve ardından da yerel ölçeklerden merkezileşmeye, bölgeselleşmeye doğru bir örgütlenme eğilimi içerisinde oldukları ve ahlakî yükümlülüklerden kamusal yükümlülüğe doğru evrildiği (Dilik, 1980: 68, Gillingör ve Özügurlu, 1997; Kovancı, 2003; Taşçı, 2010: 66), küçük çaplı yardımlardan geniş kapsamlı devlet yardımlarına, parçalı programlardan “karmaşık ve bütünlüklü” programlara geçildiği görülür (Arın, 2013: 232). Bu söylenenler, sosyal politikanın gelişimi bakımından temel önemdedir. Zira, yoksulluk sorununa kamusal bir prizmadan geçirilerek müdahale edilmesi ve sorunun devletle birlikte düşünölmeye başlanması, refah devletinin teorik alt yapısını” (Metin, 2012: 120) oluşturmuş ve modern anlamda sosyal politikanın temellerini atmıştır.

Sosyal politikanın doğuş ve gelişimini sadece bu doğrultu içerisinde kavramak eksik kalır. Devlet, sosyal politikanın gelişimine ve refah devletinin oluşumuna ilişkin kamusal sorumluluklarının yanı sıra kapitalist üretim tarzı ve ilişkileri temelinde serbest bir işgücü piyasasının oluşumu sürecinde de önemli bir rol üstlenmiştir. Bu olgu, yardım pratiği ve yardımın yöneldiği yoksulun, bir işgücü kümesi içerisinde kavranması ve bunun kapitalist üretim tarzı ile ilişkisi sürecidir. Bu ilişkide yoksula yönelik düzenleme araçları, pratikte işgücünün yerini tanımlaması, üretime katılacak bir işgücü yaratması ile kapitalist üretimin, ücretlilik ilişkisinin, disiplininin ve işgücü piyasasının dinamiklerine bağlı olarak şekillenmiştir. (1) Halde, sosyal politikanın gelişim seyri içerisinde sosyal yardımların yerini tartışmak, sosyal yardımın, sadece refah devletlerinin oluşum süreçlerindeki yerini değil, aynı zamanda kapitalizmin farklı evrelerine göre biçim alan işgücü piyasaları açısından rolünü de değerlendirmeyi gerektirir. Bu çerçevede, yoksulluk sorununa dönük yaklaşımın bireyselden kamusala doğru evriminin arkasında, modern sosyal politikanın gelişimine ilişkin kamusal sorumlulukların yanı sıra yoksulu (yedek işgücü

ordusunun farklı katmanları, dilenciler, vb. toplumsal gruplar), ücret ve çalışma disiplini altına alınacak bir işgücü kategorisi olarak görme hedefi ve eğilimi de yatmaktadır.

Kapitalizmin farklı evrelerinde yoksula yönelen sosyal politika araçlarını sadece hedef kitleye bakarak anlamaya çalışmak, sosyal politikanın yedek işgücü ordusunun denetimi, işçileşme, ücret disiplinine tabi hale getirme ve sınıf oluşumu bakımından düzenleyici etkisini çözümüleme dışı bırakır. Tartışılan, tanımlanan, değişime konu olan kesim ya da sınıf, toplumsal gerçek varlığı itibarıyla yoksul değil, belirli tarihsel süreçlerin ürünü olarak yoksuldur. Toplumsal yapı içerisinde, onu temel olarak karakterize eden unsur ise, yoksulluk değil, yoksulluğun yanında başka bir dizi niteliği ve görüngüyü de içeren -toplumsal- sınıf geçreğidir.

Yoksul Yasalarından Sosyal Yardım Hakkına

Sosyal politika ve refah kurumlarının gelişim seyrinin, sosyal sigortacılığa dayalı önlemlerden önce yoksul yardımları biçiminde başladığı söylenebilir (Buğra, 2003/2004: 79; Ferrera, 2005a: 131; Topak, 2013: 39). İngiliz Yoksul Yasaları, 16’ncı yüzyıldan başlayıp, 19’uncu yüzyıl sonrasında ilk örnekleri görülen modern sosyal güvenlik sistemlerinin kuruluşuna kadar süren ve yoksulluğu düzenleme ve denetim altına almaya dönük yoksul yardımları uygulamalarıdır. İngiltere, hayır ve yardım anlayışından, yurttaşlık temelinde bir haklar rejiminin inşasına uzanan bir süreci yansıtmaları bakımından, sosyal politika tarihinde önemli bir yere sahiptir. Alanyazında çoğunlukla İngiltere örneği üzerinden tartışılan Yoksul Yasaları benzeri uygulamalar, etkili olduğu dönemde Avrupa’nın genelinde görülmüştür (Fox Piven ve Cloward, 1993: 3).⁵

Yoksul yardımları, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkinin belirli bir biçim ve araçlar toplamı olarak yaşama geçmiştir.⁶ İngiltere özelinde ifade etmek gerekirse, Yoksul Yasaları’nın dönemleştirilmesi ile (Kovan- cı, 2003) İngiliz Yoksul Yasaları’na ilişkin doğrusal bir gelişim çizgisinden bahsedilemeyeceği, kapitalizmin gelişimi, işgücü piyasasının dönüşümü ve değişen iktidar biçimlerine paralel olarak süreklilik ve kopuşlardan

⁵ Bu dönemde Avrupa’da yoksulluğun genel görünüm ve yoksul yardımları için bkz. Jütte, 2008. İngiliz, Amerikan ve Danimarka’daki yoksul yardımlarının karşılaştırmalı bir gelişimi için bkz. Levine, 1988.

⁶ Yoksul yardımları ve kapitalist işgücü piyasasının oluşumuna dönük, 1834 Yoksul Yasasını da içeren bir tartışma için bkz. Dean, 1991: 163-172.

azaltılmasının daha doğru olacağı görülmektedir. Bu dönemde, sermayenin ilk birikim dönemi, Yoksul Yasalarının işgücü piyasası dinamiklerine açık yapısının iktisadi temelini oluşturmuş ve yoksulları, ücret sistemine tabi hale gelmiş birer emek gücü olarak yaygın birikim rejiminin fabrika sistemi içerisinde kullanılmaya hazırlamıştır. Yoksullara yönelik yaklaşımla, kapitalist üretim tarzının gelişip yaygınlaşması ile birlikte, işgücü piyasasının gereksindiği mülksüzleşmiş özgür emek gereksiniminin belleyici rol oynadığı dikkat çekmektedir. Buğra'nın (2008: 25) ifadelediği gibi “kapitalizmin emek merkezli değerler sistemi içinde dilencilik hoş karşılanmamaya ve serbest bir işgücü piyasasının oluşumunda yardım, çözüme ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır.”⁷ Yoksulluğun düzenlenmesine yönelik yasal yapılar ve gelişim eğilimleri, bir bütün olarak emeğin düzenlenmesi biçiminde gerçekleşmiş ve gelişen kapitalizm ve sermayenin gereksinimleri doğrultusunda şekillenmiş; yedek işgücü ordusu ile işgücü piyasası arasındaki ilişkiyi düzenlemiştir (Fox Piven ve Cloward, 1993: 300; Topak, 2009: 117).

1795 yılında getirilen ve “paternalizmin doruğu” (Güngör ve Özügürlü, 1997; Kovancı, 2003) olarak adlandırılan, yoksul ve muhtaç/düşkün ayrımını kaldırarak yardımları çalışma evleri dışında da genişleten ve kırsal ekonominin gereksinimlerine yanıt veren Speenhamland Sistemi,⁸ emeğin emekçinin yetki alanına hapsedip serbest bir işgücü piyasasının gelişimini engelleyerek, toprak sahibi sınıfın geleneksel iktidarını koruma yönünde atılmış bir adım olarak tarihteki yerini almıştır (Kovancı, 2003). Engels'in (1997: 370) Yoksullara Yardım Komisyonu Raporu'ndan aktardığı üzere, bu sistem, “sanayi için bir engel oluşturuyordu, (...) ücretler üzerinden nüfusun yarattığı etkiyi saklayan bir perdeydi; çalışkanı ve dürüstü enayi yemeye koyan, tembeli, basiretsiz ve kötüyü koruyan bir ulusal sistemdi; (...) emekçi birikimini önlüyordu, varolan sermayeyi çökertiyordu”. En önemlisi serbest bir emek piyasasının ve işçi sınıfının oluşumunu engelliyordu (Polanyi, 2013: 132-133). Bu doğrultuda, 19'uncu yüzyıl sosyal politikası-
nın temel eğilimi, kapitalist üretim tarzının yerleşim ve gelişimi ile uyumlu olarak yoksul yardımlarına olan bağımlılığı ortadan kaldırmak olmuştur (Kovancı, 2003). Yükselen burjuvazinin ideolojisi olarak çalışma etiği ile

⁷ Yoksulluk, sosyal yardım ve çalışma bağına dönük, farklı düşünceleri de içerecek şekilde tarihsel bağlam için bkz. Gökçeoğlu Balci, 2007: 23-76.

⁸ Speenhamland Yasası ve diğer yoksul yasaları ile ilgili olarak bkz. Güngör ve Özügürlü, 1997; Gökçeoğlu, 2002; Kovancı, 2003; Polanyi, 2013. Ayrıca Speenhamland'ın bir yasa olmamakla birlikte, uygulamada bir yasa gibi işlem gördüğünü belirtmektedir (Polanyi, 2013: 127).

de birleşecek olan liberal bireycilik doğrultusunda şekillenen kimi görüşler, 1795 Yoksul Yasası’nın ardından yoksul ve düşkün/muhtaç/dilenci/yardım alan (pauper) vs. ayırımı yeniden üretmeye çalışmışlardır (Himmelfarb, 1983: 68-70; Dean, 1991: 140-143; Neocleous, 2013: 173-174).

İngiliz Yoksul Yasaları’nın evrimi, 1834 Yeni Yoksul Yasası ve 1848 Ulusal Yardım Yasası düzenlemeleri ile işgücü piyasasının gereksinimleri doğrultusunda belirli bir nihai aşamaya kavuşmuştur.⁹ Bu çerçevede, Meek’in (2011: 28), de belirttiği üzere, 1834 Yeni Yoksul Yasası, en çok sanayi burjuvazisinin çıkarlarına dayanmıştır.¹⁰ Çalışma evlerinde verilen, yardımın düzeyi ise, “en düşük ücret alan işçinin ücretinden daha az”¹¹ (Talas, 1997: 276) olarak belirlenmiştir. Malthus’dan ve devamındaki fikirlerden esinlenen 1834 Yoksul Yasası, Meek’in (2011: 28-29) belirttiği üzere, çalışabilecek durumdakilerin yardım almasını yasaklıyor, düşkünleri, çalışma evlerinden yardım istemek zorunda bırakıyor ve böylelikle, “dokumacılar, küçük zanaatçı ve mevsimlik tarım işçilerini zorla fabrikalara” dolduruyordu. Böylelikle, yaygın birikim rejiminin yeniden üretimini garanti altına alacak emek gücü gereksinimi, Yoksul Yasalarının da etkisi ile sağlanmış oluyordu.

19’uncu yüzyıl ve öncesi yoksul yardımı deneyimlerinin, esas olarak 20’nci yüzyılda sosyal sigortacılık temelli, sosyal yardımların tamamlayıcı bir boyuta evrildiği ve sosyal hizmetlerin de geliştiği modern sosyal güvenlik sistemlerinin oluşumu bakımından bir temel oluşturduğu söylenebilir (Çengelci, 1993: 11). Ancak bu etkinin, sanayi kapitalizminin ve onun ürettiği modern topluma ait sınıf ilişkilerinin bir ürünü olan sosyal hakların işgücü piyasasına dönük boyutlarının gelişimi nedeniyle, sosyal yardımların niteliği bakımından sınırlı düzeyde kaldığı görülmektedir. Kapitalizmin ve sınıf ilişkilerinin bu nesnel gelişimi, refah devletinin oluşum sürecinde sosyal sigortalardan başlayarak, sosyal koruma önlemleri ile birlikte sosyal yardımların da sosyal haklar kataloğuna¹² dahil olması ile sonuçlanmıştır.

⁹ Konuyla ilgili tartışma için bkz. Dean, 1991: 156-172.

¹⁰ Yoksul yasalarını sınıf mücadelesi perspektifinden ele alan bir çalışma için bkz. O’Brien, 2000.

¹¹ Andover Çalışma Evi’nde yaşamlarını sürdüren düşkünlerin, “avladaki at kemiklerinden ilik emdikleri ve kıkırdak kemirdikleri”ni yeri gelmişken belirtmekte yarar bulunmaktadır (Jones’tan aktaran Güngör ve Özügür, 1997). Andover Çalışma Evi skandalı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Anstruther, 1973. Engels (1997: 371-377), “İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu” adlı çalışmada, çalışma evlerindeki yaşam koşullarını çeşitli örneklerle anlatır ve “Yoksulun bu koşullarda kamu yardımını neden kabule yanaşmadığına şaşan olur mu? Bu Bastille’lere girmektense ağıktan ölmeyi yeğlemelerine şaşan olur mu?” diye sorar.

¹² Sosyal haklar ve sosyal haklar kataloğu için bkz. Tanör, 1978: 101-102. Bulut, 2009.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, üretkenlikteki büyük artış, rekabetçi düzenleme tarzlarının, “bu üretkenlik kazanımlarına uygun nihai talep artışı” teşvik etmesini başaramamıştır (Lipietz, 1993: 68). Oluşan Fordist üretim ve yoğun birikim rejiminin gerekleri ile uyumlu devlet müdahalesi biçimleri ve mekanizmalarına olan gereksinim öne çıkmış ve bu çerçevede, birikim rejiminin istikrarını sağlayacak tekeli düzenleme tarzları oluşum göstermiştir.¹³ Tekelci düzenleme tarzları, her birikim rejimi için geçerli olan özgül bir devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki biçimini de beraberinde getirmiş ve genel olarak sosyal politikalar, özel olarak sosyal yardımlar da bu ilişki biçimi içerisinde yer bulmuştur.

Kapitalizmin bu evresinde, ücret ve meta ilişkisi yaygınlaşmış ve ücret ilişkisi, kitlesel üretim ve tüketim arasındaki bağın sağlanması ve korunması bakımından merkezi bir rol üstlenmiş (Arın, 1986: 124) ve “satın alma gücündeki sürdürülebilir artış, sermaye birikiminin rekabetçi düzenlemede karşılaşmış olduğu engelleri aşmasını olanaklı kılmıştır”. Böylelikle, üretim ve tüketim koşullarındaki dönüşüm, “birbirini olumlu yönde etkilemiş, tüketim kitleselleşmiş ve üretim artmıştır” (Sönmez, 2005: 5). Fordist birikim rejimi, sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşmasının yanı sıra, kitlesel üretim-kitlesel tüketim, yüksek reel ücret politikaları, Keynesyen politikalar aracılığıyla piyasaya talep artırma yönünde müdahaleler temelinde şekillenmiştir. Devlet, sermaye, tüketim malları tüketimi ve ücret ilişkisini birbirine eklemleme noktasında önemli bir rol üstlenmiş ve sosyal güvenlik, sağlık, eğitim, konut ve ulaşım politikaları ile Fordist kitlesel tüketimi teşvik etmiş ve işgücü piyasasına müdahale ederek kitlesel tüketimi genelleştirmiş (Jessop 1994: 253, 255), sosyal ücreti güçlendirecek bir biçimde ücret ilişkisini düzenlemiştir (Harvey,

¹³ Sosyal yardımların, sosyal hak düzeyinde genelleşmesinin birikim rejimine dayalı iktisadi kökleme ilişkin bu anlatılanlar, sınıf mücadelelerinin ve Sovyetler Birliği'nin varlığını içeren küresel siyasal düzenin genel seyri ve eğilimlerinden bağımsız değerlendirilemez. Biz burada, kapitalist birikimin işleyiş yasaları, yedek işgücü ordusunun düzenlenmesi, denetimi ve emek gücünün yeniden üretimine dönük kapitalizmin içsel nesnel eğilimleri ile sosyal yardımların gelişim seyri arasında bağ kuruyoruz. Bu bağ kurarken, sosyal yardımlar da içine alacak sosyal harcama düzeyleri ile sövü edilen sınıf mücadeleleri ve Sovyetler Birliği'nin varlığını içeren küresel siyasal düzenin etkilerini atlamak eksiklik olur. Bu konuda bir vurgu için bkz. Savran, 2009/2010: 125-128. Öte yandan, sosyal politika araçları ve uygulamalarının üretim noktası karşısındaki konumu, onun ele alınma bağlamını da etkiler. Bu nedenle, bu çalışma kapsamında, doğrudan üretim noktasına ilişkin ve sınıf mücadelelerinin doğrudan konusunu oluşturan düzenlemeleri ele alıyorsa, sınıf mücadelesi ve küresel siyasal düzene ilişkin etkilere daha büyük yer vermemiz gerekebilirdi. Yoksa, refah devletinin ve sosyal politikanın, kapitalist nesnel gelişimin doğrusal ürünleri olduğunu iddia etmiyoruz.

1999: 158; Topak, 2012: 124, 127). Tüm bunlar, Fordist birikim rejimi ile bir bütün olarak ve onu oluşturan araçları ile uyumlu bir refah devleti yapılanması içerisinde, işçi sınıfı mücadelesi ve “merkezileşmiş devlet” arasındaki ilişki biçiminin bir sonucu olarak, sosyal politikaların üretilmesi biçiminde gerçekleşmiştir (Gough, 1979: 68).

Bu yapı içerisinde devlet, sosyal güvenlik kapsamına giren yararlar ile tüketimin süreklileşmesi ve emek gücünün yeniden üretimine ilişkin aynı ya da nakdi bazda müdahalelerde bulunmuş ve emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan kullanım-değeri tüketimlerini doğrudan desteklemiştir (Gough, 1979: 45-46). Devlet bu evrede çeşitli toplumsal hizmetleri bünyesinde toplamış ve bu da ücretli, emek gücünü satamayacak durumda olan ve emek gücünü satabilecek durumda olsa bile “ellerindeki bu tek metaya alıcı bulamayan”, yani işsiz toplumsal kesimler, “sınıfın bütününe katkıları ile oluşturulan fonlardan yararlanarak”, devlet dolayımından geçen bir “kolektif sigorta” faaliyeti ile yaşamlarını sürdürebilmiştir (Savran, 2009: 51-52). Bu süreçte aynı zamanda, sosyal yardımları da içeren sosyal koruma programları ile kitlesel tüketim temeline refah ve sosyal yarara erişimde piyasaya katılım bağı gevşetilmiştir (Topak, 2012: 149). Gelir aktarımı uygulamaları biçimini alan sosyal yardımların, işgücü piyasasının dışında kalmış toplumsal kesimlere ya da genel olarak toplumun güçsüz kesimlerine yönelmesi, sosyal politikanın boyutlarını geliştirmiştir. Bu yardım uygulamaları, belirli gelir düzeylerinin altında kalmış kişi ve ailelere, “en az geçim düzeyinin sağlanması”na dönük olarak yerine getirilmiş ve “bu tür gelir aktarımları, aileye yapılan parasal yardımlardan bireylere yönelmiş yardımcı ve destek hizmetlere kadar değişik biçimler” almıştır (Koray, 2000: 56). Böylelikle devlet, tüketim örüntüleri, dağılımı ve düzeylerini kontrol altında tutmuştur. Bu çerçevede, daha genel olarak sosyal güvenlik ve sosyal sigorta yararları ve özel olarak aile yardımları, emek gücünün yeniden üretimine ve üretim ve çalışma için gereksinilen emek gücü tipi ile ilişkilidir (Gough, 1979: 45-46). Bu anlamda bir rol ve işlev olarak sosyal güvenlik sistemi, “yedek işgücü ordusunun, ataerkil ailenin ve emek gücünün kontrolünün yeniden üretimi” ile bağlantılandırılabilir (Ginsburg, 1979: 2). Jessop’a (1993: 9) göre, “Keynesçi refah devletinin iktisadi ve toplumsal yeniden üretime ilişkin ayrıksı amaçları, öncelikle talep yönetimi aracılığıyla görece olarak ulusal bir ekonomide tam istihdamın desteklenmesi ve kolektif tüketimin

veni biçimleri ve refah hakları (welfare rights) aracılığıyla kitlesel tüketim normlarının genelleştirilmesi”dir. Böylelikle Keynesyen refah devleti ile Fordist ekonomik genişleme arasında birbirini koşullayan bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür (Jessop, 1994: 256).

Kapitalizmin bu evresinde, sosyal yardımlar, modern sosyal güvenlik ve koruma sistemine, daha çok tamamlayıcı bir öge olarak dahil olmuş ve bir yapısal biçim olarak ücret ilişkisine de bu biçimde eklenmiştir. Bu dönem, aynı zamanda, yoksula yönelen sosyal yardımların bireyselden toplumsala, hayırseverlikten kamusal sorumluluğa doğru evriminin de en üst noktasını oluşturur ve yukarıda belirtildiği gibi, sosyal yardım hakkı biçiminde, bir sosyal hak kategorisi olarak, refah haklarının içerisinde yer alır.¹⁴ Bu aynı zamanda sosyal yardımları, kamusal düzenleme ve toplumsal kullanım açısından, hayırseverlik ve yardımseverlik düzeyinden, sosyal hak düzeyine çıkarmıştır. Devlet, refah devletinin gelişiminin bu aşamasında, yardım faaliyetlerini doğrudan yürütmüş ve sosyal güvenlik ve uluslararası insan hakları belgeleri ve sosyal güvenlik anlaşmaları¹⁵ ile birlikte bu hizmetler de evrensel bir nitelik kazanmış (Metin, 2012: 123), ve sosyal yardımlar, geniş sosyal güvenlik/koruma sistemlerinin içerisine dahil edilerek, sosyal yurttaşlık temelinde ve hak statüsü içerisinde sosyal haklar kapsamına alınmıştır (Kovancı, 2003: 111-128; Topak, 2013: 54-55).

Küresel Kapitalizm ve Sosyal Yardımlar

Yoksulluk ve politika düzeyinde sosyal yardımlara dayalı sosyal politika programları, küresel kapitalizmin oluşum özellikleri bakımından anlaşılabilir. Yoksulluğun merkeze alındığı sosyal politika anlayışı, tarihsel klasik liberalizmin ardından, neo-liberalizmin egemenliğini ilan ettiği bir başka tarihsel evrede yeniden gündeme gelmiştir. Sosyal yardım, klasik liberalizmin inşa sürecinde, Yoksul Yasaları; neo-liberalizmin inşa sürecinde ise, “yoksulluğu azaltma stratejileri” temelinde gerçekleşmektedir. “Klasik

¹⁴ Sosyal yardım sisteminde yaşanan kırılmaları, sadece iktisadi nedenlere dayanarak açıklamak da yetersiz gözükmektedir. Örneğin Briggs’e (2000: 25) göre, yoksulluk sorununa dönük yaklaşım ve 19’uncu yüzyıl yoksul yasaları pratiğinin, 20’nci yüzyılın demokratik toplumlarında sürdürülemez olacak oluşu da sosyal yardımların, refah devletinin oluşum süreci içerisindeki yerini etkileyen nedenler arasında yer almıştır.

¹⁵ Sosyal yardımların, Uluslararası Çalışma Örgütü ve Philadelphia Bildirgesi, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi (Avrupa Sosyal Şartı), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Avrupa Birliği’ndeki düzenlenişi için bkz. Etc., 2012: 19-29.

liberalizm bir Yoksul Yasasıyla” doğarken; “yeni liberalizm kendi Yoksul Yasasını uygulama zorunluluğuyla karşı karşıya” kalmıştır (Köse ve Bahçe, 2009b: 493).¹⁶ Bir diğer anlatımla, yoksulluk ve yoksullukla mücadele anlayışları, kapitalizmin her iki tarihsel evresinde de ekonomik ve politik gündemlerin dönüşümünde ve belirlenmesinde önemli bir yer üstlenmiştir (Özuğurlu, 2006a; Erdoğan ve Kutlu, 2014: 103). Bu olgu, sermaye birikim rejimlerinde değişim ve buna koşut olarak şekillenen devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimine göre biçim almıştır. Yoksulluk ve sosyal yardımları, küresel bir sosyal politika gündemi olarak öne çıkartan etmenlerin arkasında, kriz ve üretimin küresel ölçekte örgütlenmesine dönük değişen nesnel ve yapısal süreçler vardır. Öte yandan, yoksulluğu azaltma stratejilerinin uygulamaya geçtiği coğrafyalarda, bu nesnel ve yapısal süreçlerin bir uzanımı olan neo-liberal kalkınmanın gündeminin hem bu stratejilerin bir parçası olarak hem de ulusal hükümetlerin, bu stratejilerden bağımsız iktisat politikaları olarak pratiğe döktüğü gözlemlenmektedir.¹⁷

1960’ların ortası ve 1970’li yılların başlarını içeren dönemde, Fordizm ve Keynesçiliğin kapitalizmin çelişkilerini denetim altında tutabilme kapasitesi giderek daralmış (Harvey, 1999: 165) ve Fordizmin krizi¹⁸ (Aglietta, 1979, Lipietz, 2009), yeni ve daha yeni uluslararası işbölümü ve küresel meta zincirleri (Fröbel, vd., 1982: 55-59, 91-93; Gereffi, 1995: 217-222; Coffey, 1996; Munck, 2003: 55-62; Erdoğan, 2006: 131-140; Özuğurlu, 2008b: 99-102) doğrultusunda küresel ölçekte yeniden örgütlenmiştir. Gereffi’ye (1995: 208) göre, 1980 ve 1990’larla birlikte küresel ekonomi, ekonomik, siyasal, toplumsal ve teknolojik bileşenleri ile önceki dönemlerden radikal bir biçimde ayrılan yeni bir aşamaya girmiştir. Küresel kapitalizmin oluşumu olarak ifade edilebilecek bu süreçte, uluslararası işbölümünün değişen yapısının belirleyici bir rol üstlendiği söylenebilir. Yeni

¹⁶ Nitekim küresel kapitalizmin yoksulluğu, aktifleşmeye ve gelir ve geçim araçları yoklamasına (means testing) dayalı liberal yönetim stratejileri ile tarihsel olarak Yoksul Yasaları, özel olarak da 1834 Yoksul Yasası arasında bağ kuran çeşitli yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bkz. Burden, 1998: 81; Jones ve Novak, 1999: 198. Bizim de konuyla ilgili, sosyal politikanın araç, hedef ve anlayış bakımından benzeşmesini konu edinen bir çalışmamız bulunmakta olup, 12. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunulmuştur.

¹⁷ Yeni kalkınma paradigması ve yoksulluğu azaltma stratejilerinin “bir madalyonun iki yüzü” olarak ele alındığı ve tartışıldığı tarafımızca kaleme alınan bir çalışma için bkz. Kutlu, 2012.

¹⁸ Fordizmin krizi ve nedenleri, bu çalışmanın sınırları dışındadır. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Berksoy, 1982: 136; Arın, 1986: 132; Taymaz, 1993: 19-20, 22; Coffey, 1996: 51; Lipietz, 2009: 448.

uluslararası işbölümü, üretimin coğrafi bölgeler temelinde uzmanlaşması- nı ifade eden mekânsal işbölümünün farklılaşması, bu çerçevede ihracatın genişlemesi, yurtdışı alt-sözleşmeler/taşeronlaşma ve yurtdışı doğrudan yatırımların artışı (Coffey, 1996: 41, 52); üretimin çevre ülkelere yayılması, çevre ülkelerin ihracata yönelik sanayileşmesi ve belirli ürünlerde uzmanlaşmaları (Gereffi, 1995: 217); üretim süreçlerinin parçalanması; gelişen ulaşım ve iletişim teknolojileri ve geniş bir yedek ve kullanılıp atılabilir ya da aynı anlama gelmek üzere kullanıma hazır (disposable) bir işgüçlü ordusu (Berksoy, 1982: 147-153; Fröbel, vd. , 1982: 55; Coffey, 1996: 53; Özuğurlu, 1997: 95-97) şeklindeki boyutları ile üretimin dünya çapında örgütlenmesine dayanır. Sermaye birikiminin ve sınıfların emek yoğun bölümlerinin dünya pazarları için üretime dönük olarak emeğin daha ucuz, uysal ve örgütsüz olduğu,¹⁹ çok uzun saatler çalışabilen (Berksoy, 1982: 159; Coffey, 1996: 50, 53; Erdoğan, 2006: 134-135; Özuğurlu, 2008b: 97) coğrafyalarda gerçekleştirilmesinin koşullarını içerir.

Sermaye birikim rejiminde yaşanan değişime içkin olarak, uluslararası işbölümünün değişen yapısı ve ülkelerin küresel meta zincirlerine entegrasyon tarzları, Fordist birikim rejimi ile uyumlu istihdam merkezli ve sosyal haklara dayalı düzenleme tarzları ile uyumsuzluk oluşturmuştur. Bu uyumsuzluğun yeni birikim rejiminin gereksinimleri doğrultusunda aşılması, sosyal politikanın ve devletin işgücü piyasasına müdahale tarzının dönüşümü biçiminde sonuçlanmıştır. Uluslararası işbölümünün değişen yapısı kapsamında dünya çapında gerçekleşen işçileşme (Munck, 2003: 21-23; Özuğurlu, 2008b: 102-108) olgusu, aynı zamanda bir yedek işgücü ordusu (Özuğurlu, 2008b: 95) yaratacak bir biçimde oluşum göstermiş ve bunun sosyal eşitsizlikler ve yoksulluk bakımından sonuçlarını hafifletecek politika ve programların uygulanması gündeme gelmiştir. Bu gelişme, sosyal eşitsizliğe dayalı sosyal koruma modellerinin kapsamına ilişkin çeşitli sorunları beraberinde getirmiş ve yedek işgücü ordusunun yeniden üretimi-ne dönük sosyal yardım uygulamalarında bir artış eğilimi gözlemlenmiştir.

Sosyal politikanın neo-liberal dönüşümünün ve yoksulluğu azaltma stratejilerinin, küresel sosyal politika aktörleri (Deacon, 2006) olarak ifade edilen ulusüstü örgütlerin de desteğiyle hegemonik bir proje olarak

¹⁹ Ayrıca üretimlerin kaydırıldığı çevre ülkelerde, işçi sınıfının uysallığı ve örgütsüzlüğünü garanti-leyen sosyal rejimlere dönük gereksinime de dikkat çekilmektedir (Berksoy, 1982: 159-160; Munck, 2003: 59; Erdoğan, 2006: 134, 136).

uluslararası sosyal politika transferine dayanarak küresel ölçekte yaygınlaşma eğilimi, Post-Fordist-esnek birikim²⁰ rejimi ile uyumlu küresel tekeldi düzenleme tarzları çerçevesinde anlaşılabilir. Küresel tekeldi düzenleme tarzları, üretimin Post-Fordist yapılar ve esnekleşme temelinde küresel ölçekte örgütlenmesine paralel ve yoğun birikim rejiminden farklı olarak “ulusal yapıları aşarak uluslararası düzeyde oluşmuştur”. Bu nedenle, küresel düzenleme tarzı, sermayenin iç piyasaya yönelik olmaktan çok, uluslararası hareketinin koşullarını garanti altına almaya dönük olarak yapılandırılmıştır (Aslan, 2005: 113-122).

Bu temelde, küresel yeni kalkınma paradigması içerisinde, merkez ülkelerin ulusal hükümetleri, krize olan tepkilerini, neo-liberal politikalar kapsamındaki “istikrar tedbirleri” (Taymaz, 1993: 23), çevre ve yarı-çevre ülkelerin ulusal hükümetleri ise, işgücü piyasalarında neo-liberal dönüşümü, sermaye hareketlerinin ve ticaretin serbestleştirilmesini ve liberalleştirilmesini, vergi indirimlerini ve serbest bölgelerin kurulmasını içeren yapısal uyum programlarını ve ihracata yönelik sanayileşme stratejilerini uygulamaya başlayarak vermiştir (Berksoy, 1982: 148, 209-236; Erdoğan, 1994; Erdoğan, 2006: 134, 136). Ücret uluslararası bir üretim maliyeti olarak görülmüş (Peck, 1996: 195; Jessop, 1993: 20), refah devletlerini ve sosyal ücreti oluşturan yapılar, neo-liberal yeniden yapılanma stratejileri doğrultusunda, küresel kapitalizmin oluşum özellikleri ile uyumlu olarak düzenlenmiştir. Yeni kalkınma söyleminin alanı ve pratiği, düşünsel arka planı ana hatları ile Washington ve Post-Washington Uzlaşması ile belirlenen neo-liberal küreselleşme sürecinde gerçekleşmektedir. Post-Washington Uzlaşması’nın neo-liberalizme “sosyal bir boyut” katan öğeleri ile birlikte, kalkınma süreçlerinde kamunun rolü yeniden anımsanmıştır. Neo-liberal temelden kopmayan kalkınma stratejilerinin yerine getirilmesi için çeşitli kurumların etkinliğinin artırılmasının yanı sıra iktisat politikalarının gelir dağılımı ve toplum üzerindeki etkilerine yapılan vurgunun artmıştır (Öniş ve Şenses, 2003). Yoksulluk, neo-liberal gündemle en uyumlu bir sosyal gündem olarak belirmiş ve yeni kalkınma paradigmasının uygulanmasının toplumsal temellerine yerleştirilmiştir. Böylelikle, yeni kalkınma paradigması, üretimin uluslararasılaşması ve çevre ülkeler açısından da küresel kapitalizmle bütünleşme stratejisi olarak, yoksulluğun azaltılmasını merkeze alarak yaşama geçmiştir. Kalkınma gündemi

²⁰ Kavramın daha önceki kullanımı için bkz. Topak, 2012: 138-145.

temelinde, yoksulluğu azaltma stratejilerinin politika transferi yoluyla yaygınlaşmasının, çevre ve yarı-çevre ülkeleri ihracata yönelik emek yoğun üretim faaliyetleri ile uluslararası yeni işbölümü ve küresel meta zincirlerine eklemeyecek iktisat politikaları bakımından işlevselleştiği ve bu politikaların toplumsal temellerine yerleştiği gözlemlenmektedir.

Politika Transferi ve Yoksulluğu Azaltma Stratejileri²¹

Yeni küresel üretim süreçleri, birikim rejimi ve kalkınma paradigmasının yerleşme sürecinde, piyasa temelli bir büyüme ve insan sermayesinin geliştirilmesi eksenindeki Dünya Bankası merkezli yoksulluğu azaltma stratejileri,²² politika transferi yoluyla etkili olmuştur (World Bank, 1990). Politika transferi, “politika, kurum ve fikirlere ilişkin bir yer ve zamanda geliştirilen bilgilerin, başka bir yer ve zamandaki politika ve kurumların geliştirilmesinde kullanılması süreci”dir (Dolowitz’den aktaran Hulme ve Hulme, 2008: 49-68). Neo-liberal evrede, mevcut güç dengelerinin belirleyiciliği altında, politikaların inşa sürecinde fikir, yapı ve pratiklerin uluslararası hareketinin de belirgin bir şekilde arttığı görülmektedir. Tek tek ülkelerde belirlenen işgücü piyasası politikaları ve sosyal politikaların küresel bir düzlemle uyumlulaştırılması, Avrupa Birliği, Dünya Bankası, IMF, Kalkınma Bankaları, Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), OECD ve Birleşmiş Milletler, “kurumsal yardım programları”, hayırsever kuruluşlar ve gönüllü kuruluşlar/üçüncü sektör gibi küresel örgütler (Burden, 1998: 208-222; Deacon, 2007: 170) gibi küresel sosyal politika²³ aktörlerinin politika transferine dayalı uygulamaları ile de gerçekleşmiştir (Deacon, 2006). Bu süreçte, küresel sosyal politika aktörleri, yapısal uyum programlarının yoksulluğu ve sosyal eşitsizlikleri artıran sonuçlarını hafifletmek amacıyla, ulusal hükümetlere “yoksullara yardım programlarının geliştirilmesi” (Erdoğan, 1994: 37) yönünde belirli bir baskı da uygulamıştır. Böylelikle, ulusal hükümetlerin kalkınma ve sosyal gündemlerine yoksulluk teması da eş-

²¹ Bu bölümün yazılmasında yer yer aynı konuda yayımlanmış önceki bir çalışmamızdan yararlanılmıştır. Bkz. Kutlu, 2012.

²² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Evans, 2000; Haughton ve Khandker, 2009.

²³ Küresel sosyal politika, Deacon vd.’nin (2007: 109-110) çalışmalarında öne çıkan bir kavramlaşma olup, sosyal politikanın oluşum sürecinde küresel düzenleme, dağıtım ve destek mekanizmalarını bünyesinde barındıran ulusüstü aktörlerin uygulamalar bütünüdür ifade etmektedir (Deacon: 2007: 109-110, 169-174).

zamanlı olarak girmiş, yoksulluğu azaltma acil ve temel hedef olarak belirlenmiş (Hayami, 2003: 21-24;) ve “en azından söylemsel olarak, tüm kalkınma mercilerinin ve hükümetlerinin sosyal politika ajandasının baş sırasına pratik olarak yerleşmiştir” (Hall ve Midgley, 2004: 9).

Yoksulluğu azaltma stratejileri de politika transferine dayanarak küresel ölçekte yaygınlaşma eğilimi içerisindedir. Temelinde “geniş tabanlı, emek-yoğun büyümeyi ve beşeri sermayeye yatırım ile büyümeden pay alamayanlar için güvenlik ağıının oluşturulmasını teşvik eden destek politikaları” yatan yoksulluğu azaltma stratejileri (Dünya Bankası Grubu, 2002: 931-932) Dünya Bankası tarafından geliştirilmiştir. Dünya Bankası’nın yoksulluk olgusu ile ilgisi ve yoksulluğu azaltma stratejileri 1970’li yıllara dayanmakla birlikte, Banka’nın yoksulluk sorununu, 1980’li yılların ortası ve 1990’ların başında yeniden hatırlamış olması, yoksulluğun uluslararası finans çevreleri tarafından neo-liberalizmin yaygınlaşmasının önünde bir engel olarak görmeleri ile bağlantılandırılabilir (Şenses, 2006). Dünya Bankası’nın 1985 yılında “yoksulluğa duyarlı bir büyüme stratejisine” dönüşü ilan etmesinden sonra, 1987 yılında Dünya Bankası-IMF Kalkınma Komitesi’nin hazırladığı “Banka’nın Politikası Olarak Yoksulu Koruma” başlıklı metinde, “devletin sosyal hizmetlerinin doğrudan yoksula yönlendirilmesi” önerisi dillendirilmiştir (Nelson’dan aktaran Zabcı, 2009: 90-91).

Kalkınma ve yoksulluk söylem ve politikalarının küresel düzlemde yaygınlaşmasında Dünya Bankası raporlarının önemli bir etkisi bulunmaktadır. Banka’nın “yoksulluğu azaltma stratejisinin temelinde” 1990 Dünya Kalkınma Raporu (World Bank, 1990), 1991 yılına ait Yoksulluğun Azaltılması için Yardım Stratejileri adlı çalışma (World Bank, 1991) ile “Faaliyet Direktifi 4.15’te (World Bank, 1992) teklif edilen yaklaşım” yer alır. Banka, 1990 Raporu ile yoksulluk olgusuna yeniden dönüş yapmış ve 1990 Dünya Kalkınma Raporu’nun ana temasını “yoksulluk” olarak belirlemiştir. Banka’nın 1990 tarihli “Yoksulluk” başlıklı Dünya Kalkınma Raporu’nda yoksulluğu azaltma stratejisi, temel olarak, piyasa temelli bir büyüme ve insan sermayesinin geliştirilmesi üzerine oturtulmuştur (World Bank, 1990). 1991 yılında yayımlanan “Kalkınma” konulu raporda ise, piyasa temelli kalkınma stratejileri ortaya atılmış ve yoksulluğun önlenmesi bu stratejilere uyum ile ilişkilendirilmiştir. Birleşmiş Milletler tarafından 1995 yılında Kopenhag’da gerçekleştirilen “Toplumsal Kal-

kıyma Dünya Zirvesi”nin de kalkınma-yoksulluk ilişkisinin neo-liberal bir düzlemde oluşturulmasında “kurucu bir rol” oynadığı belirtilmektedir. Zira, yoksulluğun artışı ile küresel piyasanın geliştirilmesi yönündeki tepkilerini bir arada yapmıştır (Özdek, 2002: 2). Banka’nın 2000/2001 tarihli “Yoksulluğa Hücum” (Attacking Poverty) başlıklı Dünya Kalkınma Raporu ise, yine piyasa merkezli bir büyüme ile yoksullara yönelik fırsatların artırılması, yoksulların güçlendirilmesi, yoksulların güvenliğini sağlayacak ölçümlerin yapılması gerekliliğinin altını çizmiştir. Bu süreçlerde toplum ortamının iyileştirilmesi ve yoksulları güçlendirmek şeklinde iki araçtan oluşan bir kalkınma çerçevesi belirleyici olmuştur (World Bank, 2001). “Yoksulluğu Azaltma Stratejisi” girişimi ise, IMF ve Dünya Bankası tarafından 1999 yılında duyurulmuştur. “Comprehensive Development Framework” – “Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi”nin (KKÇ)²⁴ “bir çıkışı olan bu strateji, yoksullukla mücadele için, hükümetleri, bölgesel kalkınma bankalarını, kiliseleri²⁵ ve sivil toplum örgütlerini²⁶ birlikte hareket etmeye” çağırmıştır (Zabcı, 2009: 100).

Yeni Hayırseverlik

Küresel yoksulluk gündeminin ve bunun Dünya Bankası merkezli ve öncelikli yoksulluğu azaltma stratejilerini temel alan uygulanma araçlarının, sosyal politikaların kamu merkezli düzenlenmesinin neo-liberal dönüşümüne katkıları ile de birlikte, “yeni-hayırseverlik” olarak adlandırılacak bir düşünce ve uygulamalar bütününe açığa çıktığı söylenebilir. Sosyal politikanın kamu merkezli bir düzenleme aracı olarak eski “anlamını yitirmesi”²⁷ ile ortaya çıkan boşluğu özel sektör, sivil toplum kuru-

²⁴ KKÇ, politika yapıcılarının kalkınmanın iktisadi, beşeri ve yapısal unsurları arasında daha fazla dengenin oluşmasına ve bu dengeyi sağlamada ülkeleri destekleyen yeni ortaklığa dayalı bir yaklaşımı belirlemektedir” (Dünya Bankası Grubu, 2002: 925). Yoksulluğu azaltma stratejileri, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve KKÇ arasındaki ilişkin için bkz. Dünya Bankası, 2002: 935; Dünya Bankası Grubu, 2002: 926-926.

²⁵ Yoksulluk gündeminin tarihsel olarak kurulumunda kiliseyi de kapsayıp açacak şekilde dinin toplumsal hareketlerin önemli bir rol ve etkisinin olduğunu belirtmek gerekir. Hristiyanlığın farklı kolları ile yoksul yardımları ve refah devletinin gelişimindeki yerini Batı dünyasından farklı ülkeler (Almanya, Hollanda, Fransa, İsveç, İsviçre, ABD) temelinde irdeleyen metinler için van Kersbergen ve Stanow’un (eds.) (2009) çalışması incelenebilir. Sosyal hareket biçimindeki dinsel akımların sosyal politika olmasa da kendi temellerinde oluşan sosyal refah ve bu temelde toplumsallaşma örnekleri (Afganistan, İsrail, İtalya ve ABD) için Davis ve Robinson’un (eds.) (2015) çalışmasına bakılabilir.

²⁶ Bu gelişme, Türkiye’de özel sosyal yardımların sosyal yardım rejimine bir aktör olarak dahil olmasının küresel gelişim geri planına ilişkin bir fikir vermektedir.

²⁷ Sosyal politikanın dönüşümünü merkeze alarak yapılan bu konudaki bir tartışma için bkz. Özgür, 2003.

luşlarının (STK) (dernek, vakıf, sendikalar, “inanç temelli ve hayırsever örgütler”, çeşitli kuruluşlar, vs.) doldurması öngörülmüştür. Dünya Bankası, “sivil toplumu, devlet dışı ve kâr amacı taşımayan, kamusal yaşam içinde yer alan örgütleri tanımlamak için kullanmaktadır” (Zabcı, 2009: 85; Mkandawire, 2005: 3; Yurttagüler, 2010: 74-78). Kilise gruplarının (Dünya Bankası Grubu, 2002: 921) da bu amaç doğrultusunda çalışacağı çeşitli metinlerde yer almaktadır. STK’ların rolünün, devlete ve kamu politikalarına toplum adına baskı uygulamak değil, “devletin üstlenmesi gereken sorumlulukların bir kısmını, projeler geliştirerek üstlenmek şeklinde” tanımladığı da görülmektedir (Buğra, 2008: 94-95).

Tüm bu süreç içerisinde, kamunun müdahaleci rolü azaltılırken, özel sektör, vakıf, gönüllü kuruluşlar, dernekler, sivil toplum örgütleri ve hayırsever kişilerin sosyal politikanın eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, istihdam, sosyal yardım gibi geleneksel ilgi alanlarında ön plana çıktığı görülmektedir. Köse ve Bahçe’nin (2009b: 494-495) işaret ettiği gibi, “akılcı bir şekilde gizleştirilen eşitsizlik yerini yeni ilkel birikim süreci sonucu sefilleştirici bir açık eşitsizliğe bırakınca kamusal otorite merkezli rasyonalizm, ahlakla, dini motiflerle ve vicdan ile bezenmiş bir muhafazakârlık lehine sahneden çekil”miştir. Köse ve Bahçe’ye göre, bu muhafazakârlık, neo-liberalizmin ta kendisidir ve bu aynı zamanda, “burjuva rasyonalizminin (...) kamusal meşruiyet üretme yetisini kaybetmesi” ile “burjuva radikalizminin bir kenara attığı” “dinsel ve etik yorumların (...) geri çağırılması” sürecidir de. Karatepe (2011: 226), dinsel yapıların, “neo-liberalizmin en önemli paydaşlarından biri haline” geldiğini belirtmekte ve Yıldızoğlu (2009) da benzer bir eğilimi, fordizmin krizi ve muhafazakâr ideolojinin toplumsal yaşama dönük görünümelerini “cemaat” olgusu etrafında ele almaktadır. Neo-liberal dönemde sosyal yardımlar, kamusal bir sorumluluğun yanında yoksulluğu azaltma stratejileri temelinde Dünya Bankası tarafından yeni sosyal politika aktörleri arasında kabul edilen, vakıf, gönüllü kuruluşlar, dernekler, sivil toplum örgütleri, cemaat yapıları ve hayırsever kişilerin faaliyetleri çerçevesinde de algılanmaktadır.

Küresel Yedek İşgücü Ordusunun Denetimi

Geleneksel ve yeni sosyal koruma ve sosyal yardım politika ve programlarının küresel kimi ortak eğilimler doğrultusunda yeniden yapılandırıldığı gözlemlenmektedir. Neo-liberal evrede, sosyal yardımların, sosyal güven-

lık ve sosyal koruma politikaları içerisinde, farklı refah rejimleri altında toplanabilecek merkez, özellikle de çevre ve yarı-çevre ülkelerde önem kazanmakta ve öne çıkma eğiliminde olduğu belirtilmektedir (Eardley, vd, 1996; Standing, 1996: 236, 246; Ditch, 1999: 119; Ditch ve Oldfield, 1999: 65; Mishra, 2004: 69, 80, 85; Shang ve Wu, 2004: 259-265; Ferrera, 2005a: 133; Ferrera, 2005b: 1; Neuborug, vd., 2007: 37; Jung, 2007: 2; Surrender, vd., 2010: 203; Barberis, vd., 2010; Barrientos, vd., 2010; Barrientos, 2012; Barrientos, 2013). Bu çerçevede, neo-liberal evrede, sosyal yardımların, sosyal güvenliğin temel araçlarından biri olarak, modern sosyal koruma sistemleri içerisindeki tamamlayıcı yerinden ayrılarak, yeniden öne çıkma eğilimi taşıdığı görülmektedir. Yoksulluk merkezli sosyal gündemlerin ve sosyal yardımların bir politika seti olarak öne çıkışının, sosyal politikada belirgin bir paradigma dönüşümünü de beraberinde getirdiği de söylenebilir. Bu çerçevede, sosyal politikada geleneksel kamusal-sınıfsal koruma paradigması ve pratiğinin ötesinde kimi farklı yönelişler oluşmaktadır. İşgücü piyasası ve ücretlilik ilişkisine kamu müdahalesi, neo-liberal esaslar doğrultusunda yeniden yapılandırılmış, bu yapı içerisinde de ücretli istihdam merkezli sosyal hakları dışlayacak bir biçimde, devletin üretim noktasına yönelik kamu müdahalesini en az içeren fonksiyonu olan sosyal yardımlar ve tamamlayıcı önlemler öne çıkartılmıştır. Sosyal politikada yeni yaklaşımın hedef kitlesi, “sosyal desteğe gerçekten ihtiyaç duyan muhtaç ve düşkün” (Özügür, 2003: 64) kesimlerle sınırlandırılmıştır.

1980’li yıllardan bu yana, sosyal yardımların öneminde, sosyal yardımlara dönük harcamalarda ve sosyal yardımlardan yararlanıcı sayılarında belirli bir artış gözlemlenmektedir (Ditch ve Oldfield, 1999: 65). 1990’lı yılların başında, sosyal yardımların, “sosyal güvenliğin (temel) aracı olma yönünde” ilerlediği görülmüş ve sosyal güvenlik tarihinde, sosyal yardımdan, sosyal sigortaya doğru yaşanan tarihsel evrime karşın, “birbirinden farklı sosyal yardım anlayışlarına dayalı uygulamalar gidecek yaygınlık” kazandığı belirtilmiştir (Çengelci, 1993: 17).

Aradan geçen zamanın, bu eğilimin, giderek hem sosyal politika paradigmasında hem de farklı araçları barındıran küresel sosyal politika uygulamalarında belirginleşmesine tanıklık ettiği söylenebilir. Farklı ülkelerde farklı zamanlarda küresel sosyal politika transferinin bir parçası olarak uygulamaya giren pek çok sosyal yardım programı olduğu da görülmektedir. Bu ülkelerin önemli bir bölümünün, uluslararası işbölümünün değişen

yapısına, ucuz ve uyumlu bir emek gücü deposu olarak eklenilen çevre ve yarı-çevre ülkeler olduğu da dikkat çekmektedir. Barrientos ve Hulme (2008: 3), özellikle 1990’lı yılların sonundan başlayarak, gelir transferine dayanan sosyal koruma programlarının düzenli gelişimi ile birlikte, çevre ve yarı-çevre ülkelerde yeni sosyal yardım türlerinin uygulamaya girdiğini belirtmektedir. Sosyal yardımların, küresel meta zincirleri ile yeni ve daha yeni uluslararası işbölümüne kitlesel bir yedek işgücü ordusu da yaratarak yine kitlesel bir işçileşme ile dahil olan çevre ve yarı-çevre ülkelerde, farklı tür ve programlarla birlikte geniş bir uygulama alanı bulduğu söylenebilir. Bu çerçevede, Barrientos’un (2012: 3) belirttiği üzere, dünya çapında, sosyal yardım kapsamında yer alan transferlerin eriştiği kişi sayısının 750 milyon ile 1 milyar arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bunun yaklaşık 500 milyonunun çevre ve yarı-çevre ülkelerde yaşayan kişi ve hanehalkları tarafından kullanılıyor oluşu (Barrientos ve Hulme, 2008: 3), sosyal yardımların küresel anlamda nicel dağılımı ile küresel üretimin gerçekleşme dinamikleri ve mekânsal dağılımı arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Bu çerçevede, düşük ve çok düşük gelirli ülkelerde, sosyal yardımlara yapılan vurgu artış gösterirken, özellikle çok düşük gelirli ülkelerde sosyal koruma politikalarında temel odak noktası sosyal yardımlar olarak belirmektedir (Barrientos ve Hulme, 2008: 11).

Çalışmaya Dayalı Refah Politikaları

Yoksulluğu azaltma stratejileri, yoğun birikim rejiminin gerçekleştiği ulusal ölçek yerine uluslararası bir ölçekte, küresel tekelsel düzenleme tarzlarının bir parçasını oluşturmuş, oluşumuna kaynaklık etmiş ve sermayenin küresel hareketinin gerçekleşme koşullarını garanti altına almak üzere yapılandırılmıştır. Bir diğer anlatımla, küresel rekabet, “ulus devletlerin, emek düzenlemelerini ve refah politikalarını ulusal toplumsal bütünleşmenin kaynakları değil, küresel ekonomik rekabetin pazarlık kozları olarak yeniden gözden geçirmelerine” neden olmuştur (Peck, 1996: 185). Bu süreçte, ekonomi politikaları ve sosyal politikalar, esnek birikimin koşulların sağlanması için yenilik, rekabet edebilirlik ve esneklik²⁸ doğrultusunda dönüşüm eğilimi sergilemiştir (Jessop, 1993: 18). Ayrıca refah (welfare) politikalarından çalışma refahı ya da çalışmaya dayalı

²⁸ Bu üç unsurun birbiriyle içsel bağlantıya sahip olduğu belirtilmelidir. Örneğin, işgücü piyasası düzenlemelerindeki yenilikler, rekabet için merkezi bir rol üstlenmektedir (Peck, 1996: 195).

refah (workfare)²⁹ politikalarına geçiş eğilimleri söz konusu olmuştur. Bu geçiş sürecinde toplumsal gereksinimlerden uzaklaşılırken, firma gereksinimlerine yakınlaşma yönünde bir eğilim belirginleşmiştir.

Sosyal güvenlik sistemlerinin dönüşümünde küresel ölçekte çeşitli ortak eğilimler saptanmaktadır. Sermaye üzerindeki ücret dışı maliyetleri düşürerek istihdam ve rekabet edebilirliği artırma ve çalışmayı özendirme, sosyal güvenlik programlarının yapısı ve işlevlerinde kimi değişikliklere neden olmuştur. Refah rejimleri genel bir eğilim olarak ortak bir biçimde, refah devletinin krizine tepki niteliğinde neo-liberal çalıştırmacı eğilimler sergilemişlerdir (Topak, 2012: 156). Bu çerçevede, sosyal sigorta programlarının süre ve kapsamında bir kısalma yaşanırken, bu, sigortanın yardım temelli programlara geçişe katkıda bulunmuş ve sosyal yardım planlarında uygunluk kriterleri arasında iş arama davranışı daha fazla ön plana çıkmaya başlanmıştır. Keynesçi refah devleti koşulları altında yaşama geçen “evrensellik (universalism) ilkeleri, gelirin artan oranlı bölüşümü ve sosyal haklar”dan, “daha seçici, piyasa odaklı, çalışmaya dayalı refah yaklaşımı”na dayalı, “üretimci ve maliyet tasarrufu”nu (Peck, 1996: 195-197) önceleyen bir anlayış, politika ve uygulamalar bütününe geçilmiştir. Bu gelişmeler, Keynesyen refah devletinde belirgin bir kırılma meydana getirmiştir (Jessop, 1994: 263-265).³⁰ Jessop’a (1993: 7; 1994: 264) göre, Schumpeterci çalışmaya dayalı refah devleti, genel olarak Fordizme, özel olarak ise Fordist devlete içkin kriz eğilimlerinin çözümüne ve post-Fordist bir birikim rejiminin oluşumuna yardımcı olmaktadır.

Kapitalizmin yeniden yapılanma sürecinde, sosyal politika ve özel olarak sosyal yardımlar bakımından kimi ortak eğilimler saptanmaktadır. Bu süreci, sadece kapitalist üretimin küresel ölçekte gerçekleşme eğili-

²⁹ Sağlanan yardımlardan edinebilmeyi, ya emek gücünü arz etme ya da istihdam edilebilirliği artırma yönelik çeşitli kurslara ve eğitim programlarına katılma ile koşullayan uygulamadır. Workfare kapsamında, “önce çalışma” (work first) anlayışın dayalı olarak çalışma karşılığı yardım programları da görülmektedir (Peck, 1996; Peck, 2001; Topak, 2012). Öncelikli olarak Anglo Sakson rejimlerde görülmekle birlikte, aktif istihdam politikaları çerçevesinde küresel ölçekte yaygınlaşma eğilimindedir. Bkz. Peck, 2001. Ayrıca, workfare politikalarının uygulandığı kimi noktalarda, çalışanlar ve yoksullar tarafından bir karşı mücadele başlığı haline geldiği de görülmektedir.

³⁰ Jessop’a (1994: 277) göre, Keynesyen refah devletinin krizine katkı yapan unsurlardan biri de Fordist birikim rejiminin temel dayanaklarından biri olan, kazandığı “aile ücreti” ile bağımlı hanedanlarının bakım ve geçiminden sorumlu olan erkeğin çalışmasına dayalı çekirdek ve patriyarkal aile biçiminin çözülmesidir. Bu ise, “eğitim, sağlık, tek ebeveynli aileler, yaşlılar”a dönük devlet yardımlarına olan talebi körüklemiş ve “genç işsizlik, hastalık ve yaşlılara yönelik bakım hizmetleri için ailelerin daha fazla desteklenmesine yol açmıştır” (Topak, 2012: 137).

minin yeni bir aşamaya taşındığı bir dönem olarak görmek ve meta zincirlerinin istihdam ve işgücü piyasaları üzerindeki neo-liberal etkilerinin ötesine bakmamak, bu gelişmelerin toplum üzerindeki kimi sonuçlarını çözümleme dışı bırakacaktır. Oysa ki, bu süreçte üretim süreci ve istihdam arasındaki ilişkiler kadar, istihdam ve yaşamını sürdürebilme, geçinme arasındaki ilişkiler de belirli değişikliklere uğramıştır. Bunun etkileri sosyal politika araçları, sosyal güvenlik ve koruma sistemleri üzerinde görülmüştür. Neo-liberal yeniden yapılanma ile birlikte, ekonomilerin istihdam yaratma kapasiteleri daralırken, yaratılabilen istihdamın nitelik ve yapısı da önemli ölçüde istikrarsız ve güvencesiz yapıya bürünmüştür. Bunun geniş kesimlerin yaşamlarını karakterize eden temel unsurun, çalışma ve istihdam ile kurduğu ilişki olarak yeniden belirlendiği bir kitlesel işçileşme evresi (Munck, 2003: 21-23; Özuğurlu, 2008b: 102-108) içinde yaşama geçmesi dikkate değerdir. Toplumun istihdama katılım ve ücretlilik ilişkisi çerçevesinde yeniden inşa edildiği ve buna dönük bir piyasa baskının hissedildiği bu süreçte, işsizlik de bir yandan artış eğilimindedir.

Tüm bu süreç, Jessop’a (1994: 263-269) göre, Keynesçi refah devletinden Schumpeterci çalışmaya dayalı refah devletine geçiş³¹ olarak adlandırılabilir bir ekonomik ve toplumsal süreci beraberinde getirmiştir. Jessop’a (1993: 25) bu devlet biçimi, “Fordist birikimin ve/veya Keynesyen refah devletinin kriz eğilimlerini” doğrudan ve dolaylı olarak çözmeye ve kapitalizmi Fordist evrenin ardından yeniden düzenlemeye dönük olarak yapılanmıştır. Jessop’a (1994: 263-269) göre, bu devlet biçiminin “ekonomik ve toplumsal yeniden üretim süreci içerisindeki ayırt edici amaçları, ekonominin arz yönüne müdahale ederek ulusal ekonominin yapısal rekabet edebilirliğini olabildiğince artırmak amacıyla açık ekonomilerde ürün, süreç, örgüt ve piyasa yeniliklerini desteklemek” ve sosyal politikayı uluslararası rekabet ve işgücü piyasası esnekliğinin gereksinimlerine tabi hale getirmek olarak belirlenebilir. Bu çerçevede, ülke içerisinde tam istihdam, uluslararası rekabetin, yeniden dağıtımcı sosyal haklar ise, sosyal politikanın üretimci/üretime dönük (productivist) bir biçimde yeniden yapılanmasına göre ikinci plana atılmış ve sosyal refah, piyasa güçleri doğ-

³¹ Bu “eğilimsel geçiş” süreci ile ilgili olarak, Schumpeterci çalışmaya dayalı refah devletinin, Keynesyen refah devletini ve onun krizini önceleyen bir geçişin ardından oluşma eğilimi sergilemesine dönük bir zorunluluktan söz edilmemektedir (Jessop, 1993: 9; Peck, 1996: 194). Jessop (1993: 9), bu noktada, kimi Avrupalı örneklerin bu geçiş sürecine uymakla birlikte, kimi Doğu Asya örneklerinin ise, bu örüntüye denk düşmediklerini belirtmektedir. Farklı Schumpeterci çalışmaya dayalı refah stratejileri için bkz. Peck, 1996: 198-201.

çalışmasında kısılmıştır (Jessop, 1994: 263-265). Bunun bir parçası olarak, emek gücünün yeniden üretimine dönük “refah hizmetleri bir yandan metalaştırılırken, diğer yandan da sermayenin değerlendirme alanı haline gelmiştir” (Topak, 2012: 149). Ayrıca bu süreçte, devletin sosyal niteliğinin bir parçası olan refah yaratan araçlarından yararlanma ile işgücü piyasasına ve istihdama katılım arasında bağ kuran çalışmaya dayalı refah politikalarının yaygınlaştığı gözlemlenmektedir.³² Bu politikalar, “refah ve işgücü piyasası programlarına girişte artan piyasa seçiciliği, uygunluk kriterlerinin kapsamı ve refah desteklerinin düzeyinde kısıtlamalar, eğitim ve çalıştırma, angarya veya düşük ücretli istihdama katılımda çeşitli yükümlülük (ya da teşvik) biçimlerinin uygulanması, sosyal yardım alanların denetiminin ve yararların daha sıkı bir biçimde kontrol altında tutulması, artan zorlayıcı çalışma gereksiniminin dayatılması, mesleki eğitim özelleştirilmesi ve serbestleştirilmesi” özelliklerine sahiptir (Peck, 1996: 187-188). Cordonnier (2014: 71), 1994 yılına ait bir OECD raporuna atıfla bu yaklaşımın sosyal yardımlar üzerindeki etkilerini şöyle aktarmaktadır:

İşsizlik yardımı ve diğer ilgili yardımlar sistemini reforme etmek. Uzun süreli işsizlerde sosyal yardımlar için gerekli maksimum süreyi azaltmak. Düşük ücret alan işçiler için nispeten yüksek sosyal yardımlar, iş aramaya motivasyonunu düşürücü bir rol oynayabilmektedir. Sosyal yardımlara müeyyide uygulamak veya iş aranmasını daha katı şekilde denetlemek gerekmektedir.

Sosyal politika araçları ile işgücü piyasasına katılım arasında bağ kuran bu stratejiler, çoğunlukla ABD, İngiltere ve Kanada ile birlikte anılan liberal refah rejimlerinin ve Anglo-Sakson geleneğin etkisi altındadır ve kültürel ölçekte yaygınlaşmaktadır.³³ Devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkinin ve refah devletinin neo-liberal bir tarzda dönüşümüne dönük olarak yapılandırılmış olan bu stratejiler, sosyal politika araçlarından yararlanma koşulları ve biçimi açısından tekelci düzenleme tarzlarından çeşitli farklılıkları barındırmaktadır. Buna göre, Dünya Bankası’nın 1990 raporunda, “hedefli transferler ve güvenlik ağlarının temel strateji için gerekli

³² Bu politikalar, farklı refah rejimi tipolojileri altında farklı içerik ve biçimler olarak gerçekleşmiştir. Konuyla ilgili olarak bkz. Topak, 2012: 155-158.

³³ Bu etkiyi tek tek ülkelerin sosyal yardım programlarında izleyebilmek için bkz. Barrientos, vd., 2010; T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, 2013. Avrupa’da sosyal yardımlara ilişkin örnekler için bkz. Eardley, vd., 1996; Ditch, vd., 1997; Saraceno, 2002; Neubourg, vd., 2007; Ringold ve Kusek, 2007; World Bank, 2007; Asya ve Pasifik Bölgesi için bkz. Ortiz, 2001; Öte yandan, Türkiye’nin de içerisinde yerleştirilebileceği Güney Avrupa modeli için bkz. Ditch ve Oldfield, 1999; Gough, 2001; Ferrera, 2005c (eds.); Ferrera, 2006; Gough, 2006; Mingione, 2006.

bütünleyen”ler arasında yer alması gerektiği belirtilmiştir (WB, 1990:3). Bu çerçevede, sosyal yardımlar açısından, merkez ve çevre ülkelerde ortak bir eğilim olarak, evrenselci özellikler gösteren ve evrenselci eğilimler barındıran programlardan, radikal bir biçimde hedeflemeye dönük programlara geçiş yönünde bir eğilim vardır (Mkandawire, 2005: 1; Ringold ve Kasek, 2007: xvii, 17, 31-34; Nelson, 2009: 31-32). Avrupa’nın geneli için sosyal yardımlardan yararlananların işgücü piyasası ile bağıını güçlendirmeye dönük politikalardan söz edilebilir (Neubourg, vd., 2007: 31-32; Erdoğan ve Kutlu, 2014: 82-84). Örneğin, Yunanistan, İtalya, İspanya ve Portekiz’in dahil olduğu Güney Avrupa refah modeli için, 1990’lı yıllarda, hedefli yararlarla (targeted benefits) dönük olarak yapılandırılmış sosyal yardım programlarından söz edilmektedir (Ferrera, 2005c: 22). Benzer şekilde İskandinav refah modeli içerisinde yer alan Hollanda ve Danimarka’da da sosyal yardımlar istihdam ve aktif işgücü piyasası programları ile birleştirilmiş ve refah rejimi, “çalışmayı teşvik edici bir anlayışla” yeniden yapılandırılmıştır (Selamoğlu ve Lordoğlu, 2006: 176-178). Kıta Avrupası refah modeli içerisine yerleştirilebilecek Almanya ve Fransa’da da benzer bir eğilim sergilenerek, sosyal koruma ile istihdam politikaları arasında bağ kurularak, işsizlerin işgücü piyasasına katılımı hızlandırılmaya çalışılmıştır (Selamoğlu ve Lordoğlu, 2006: 141-156, 163-164). Doğu Avrupa modeli içerisinde de örneğin Polonya’da sosyal yardımlar, yararlanma koşulları ve yararlanma süreleri bakımından, benzer bir eğilim doğrultusunda, aktif işgücü piyasası politikaları ile birleştirilecek bir biçimde reforma tabi tutulmuştur (Selamoğlu ve Lordoğlu, 2006: 187-188).

Genel olarak sosyal yardımların yapılandırılmasında ortak eğilimin, sosyal korumaya olan bağımlılığı azaltıcı ve çalışmayı teşvik edici bir yönelim taşıdığı söylenebilir. Bu çerçevede, farklı refah rejimlerine dahil edilebilecek ülke ya da ülke grupları açısından bu yönde kimi eğilimlerden söz etmek mümkün gözükmektedir. Benzer bir biçimde, bu değişimin, evrensel haklar ve piyasaya dönük göreceli bağımlılığı zayıflatan pasif bir gelir desteğinden, aktif işgücü piyasası politikaları aracılığıyla piyasaya katılım kriterlerine doğru bir yöneliş gösterdiği ve hak sahibi kişilerin, bu stratejilerin etkisi altında, varlıkları piyasaya sunulan emek güçlerinden ibaret görülen “iş arayan kişiler” olarak değerlendirildiği belirtilmektedir (Topak, 2012: 151-152). Yoksulluk gündemine dayalı olarak sosyal politikanın yeniden yapılandırıldığı bu süreç, neo-liberal piyasa yönelimi

nedeniyle, kapitalizmin Post-Fordist-esnek birikim rejiminin toplumsal etkilerine içkin küresel ölçekte gerçekleşen geniş işçileştirme dalgasının bir taşıyıcısı olarak işlev görmektedir.

İtunun ikili bir etkisinden söz etmek mümkündür: Öncelikle, bu gelişmeler, işgücü piyasasındaki mevcut sosyal sigortalı ve “güvenceli” işler üzerinde “dibe doğru” bir baskı yaratmakta, ikinci ve ilki ile de bağlantılı olarak ise, yaygın işsizlikten ötürü sosyal sigorta temelli sosyal güvenlik uygulamaları, geniş kesimlerin sorunlarını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Toplumu çalışma temelinde yeniden inşa ederken, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki bağın zayıflamasından kaynaklı olarak, “geçici mülkiyetteki risklerden doğan zararların tazminini içeren” sosyal sigortalılığa dayalı sosyal güvenlik uygulamalarının (Metin, 2012: 129), kalıcı emek dönüşen kitlesel işsizlik ve yoksulluk gibi sorunları çözmede eksik kaldığı görülmektedir. Ayrıca, yukarıda da belirtildiği gibi, çekirdek aile yapısında görülen çözülme eğilimlerine paralel olarak, “eğitim, sağlık, tek ebeveynli aileler, yaşlılar”a dönük devlet yardımlarına olan talep artış göstermiş ve bu eğilim, “genç işsizlik, hastalık ve yaşlılara yönelik bakım hizmetleri için ailelerin daha fazla desteklenmesine yol açmıştır” (Topak, 2012: 137). Böylelikle, sosyal politikanın geleneksel birincil önlemlerinin yanında, tamamlayıcı fonksiyonlarının da öne çıkmasına ve sosyal politikanın en yoksul ve muhtaçlarla sınırlandırılmasına dönük belirgin bir eğilimden söz edilebilir. Sosyal sigorta temelli sosyal güvenlik uygulamalarının, kitlesel işsizlik ve yoksulluğa dönük sorunlar karşısında yetersiz kalması nedeniyle, tamamlayıcı sosyal koruma programlarının öne çıktığı gözlenmektedir. Bu araçlar içerisinde, geniş tartışmalara konu olan asgari gelir desteği ya da yardımı, Avrupa bünyesinde yönetim düzeyinde de karşılık bulmuştur. Örneğin, 1992 yılında Avrupa Konseyi, “üye ülkelerin sosyal koruma sistemlerindeki yeterli kaynaklara ve sosyal yardıma dışkin ortak bir kriter oluşturulması”nı karar altına almıştır. Avrupa Komisyonu aynı şekilde, bu sefer 1999 yılında, “bireylerin ve ailelerin yoksulluğu ve dışlanmışlığı ile etkin mücadele için asgari gelir yardımlarını içeren etkin güvenlik ağlarının sağlanmasını amaç” edinmiştir. Benzer konular 2000’li yıllarda da devam etmiştir (Metin, 2012: 131). Örneğin, 2000 yılında gerçekleştirilen Nice Zirvesi’nde kabul edilen, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı’nda “Sosyal güvenlik ve sosyal yardım” başlığı altında, “sosyal dışlanma ve yoksullukla mücadele için, yeterli kaynağı

olmayan herkese saygın bir hayat sağlamak amacıyla, Topluluk hukuku ile ulusal hukuk ve uygulamalardan kaynaklanan kurallar uyarınca, sosyal yardım ve konut yardımı hakkını tanır ve gözetir” denilmiştir. Böylelikle, sosyal dışlanma ve yoksulluk merkezli sosyal politika anlayış ve pratiğinin Avrupa’da Birlik düzeyinde temel bir eksen olarak belirlendiği görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
Bir Kavram Üzerine Düşünmek:
Sosyal Yardım Rejimi

Sosyal Yardım Alanyazını: Özellikler, Yaklaşımlar, Eğilimler

Sosyal Yardım Rejimi: Kuramsal ve Metodolojik Ayrımlar

Üçüncü Bölüm

Bir Kavram Üzerine Düşünmek: Sosyal Yardım Rejimi

Bu bölümde, Türkiye’de sosyal yardım alanyazınının oluşumunun boyutları sosyal yardım rejimi kavramının inşası bakımından ele alınacaktır. Bu çaba, sosyal yardım olgusunun özelliklerini ortaya çıkarma amacı bakımından değil, aynı zamanda alanyazını eleştirel bir değerlendirmeye tabii tutarak kendi kavramsal ve yöntemsel kuruluşunu yapma ve pozisyonunu belirleme açısından da bir anlam ifade etmektedir.

Sosyal Yardım Alanyazını: Özellikler, Yaklaşımlar, Eğilimler

Sosyal yardım alanyazını, kendi içerisinde özellikler ve ona içkin yaklaşımlar temelinde bölümlendirilecektir. Çalışmamızın, alanyazın içeriğindeki pozisyonunun belirlenmesi ve bilimsel bilgi düzeyi ve sosyal politika disiplinine ait katkısının saptanabilmesi açısından, bu tür bir tasnifin anlamlı olacağı düşüncesindeyiz.

Alanyazının Yaklaşımsal ve Yöntemsel Özellikleri

Türkiye’de sosyal yardım alanyazınının oluşumu, sosyal yardımlara ilişkin nesnel gelişime paralellik arz eder. Sosyal yardımların bir sosyal politika aracı olarak öne çıktığı zaman kesiti, sosyal yardımlara ilişkin akademik-bilimsel bilgi üretiminin de geliştiği bir dönem olarak da anılabilir. Bu çerçevede, alanyazının, esas olarak 1990’lar ve özellikle de 2000’li yıllarda oluşum halinde olduğu gözlemlenmektedir.

Alanyazının İçerisinde Oluştugu Düşünsel Ortam

İlk olarak, sosyal yardım alanyazınının, akademi ve kurumsal yapıları da karşılıklı etkileşim halinde etkisi altına alan belirli ulusal ve uluslararası hakim yoksulluk ve sosyal dışlanma gündeminin içerisinde olduğu belirtilmelidir. Küresel politika oluşum merkezlerinin, küresel sosyal politikanın aktörleri olarak; akademi ve daha özel olarak sosyal bilim çevrelerinin ise¹, düşünsel anlamda yaygınlaştırıcı ve taşıyıcı aktörler arasında yer alarak, gerek ulusal-uluslararası politika belirleme süreçlerine gerekse bu süreçlerin düşünsel çerçevesine yoksulluk sorununu merkeze alarak önemli katkılar sunduğu gözlemlenmektedir.

İkinci olarak, yoksulluk gündemi ve bunun sosyal yardım alanyazını üzerindeki etkisi, sınıf ilişkileri, sınıf eşitsizlikleri ve yoksulluğun gerçek nedeni olan zenginliği tartışma dışı bırakan yapıdadır. Bu çalışmalarda, yoksulluğu açıklayan yaklaşımlar arasında, sınıf eşitsizliklerini temel alan yaklaşımların ihmal edildiği de gözlemlenmektedir.

Yoksulluk konusuna artan ilginin, sadece inceleme nesnesi olarak değil, akademik yaklaşımlar açısından da toplumsal sınıf çalışmalarına dönük ilgi eksikliği ile karşılıklı etkileşim halinde paralel bir gelişim gösterdiği söylenebilir. Emek-sermaye çelişkisinin toplumsal görünümünün izlenmesini mümkün kılan toplumsal sınıf temelli çözümlemelere dönük ilgi eksikliği, sosyal yardım alanyazını açısından da geçerlidir. O halde, yoksulluk temelli araştırma gündemlerinin toplumsal sınıflar eşliğinde ele alınmamasına dönük çabanın, aynı zamanda, emek ve sermaye arasındaki karşıtlık ilişkisinin görünmesi ve gündeme gelmesini de dolaylı olarak perdelediğini söyleyebiliriz.² Yoksulluğun araştırma gündemine yerleşme

¹Köse ve Bahçe’nin (2009a: 395), yoksulluk olgusuna dönük artan akademik ilgiye ilişkin değerlendirmeleri şöyledir: “Yoksulluk akademiye için artık bir iştir. Varoşlarda araştırma yapmak, sefaletten yıpranmış bedenlerin protein gereksinimini belirlemek, yitirilen geleneksel bağların ve dayanışma ilişkilerinin önemini hatırlatmak, yoksulluk için kurumlar önermek ve tabi insanı emek-gücü haline getirecek eğitim taleplerinde bulunmak ve tüm bunlar için kavramlar, jargonlar üretmek akademik entelektüelin temel ilgi alanıdır.”

² Bu noktada, gelir dağılımı analizlerinin yapılaş biçimlerindeki değişime de dikkat çekmekte fayda var. Boratav’a (2004a: 7-8) göre, “emek-sermaye karşıtlığının incelenmesini mümkün kılan sınıflararası gelir dağılımı analizinden, kişisel gelir dağılımı analizine (yani, gelir grupları arasındaki eşitsizlik çerçevesine)” doğru bir kayış yaşanmıştır. Oluşan “bu gelir dağılımı tablosunun ana öğeleri, gelir dilimleridir ve bu dilimlerde toplanan insanlar, ait oldukları sosyal sınıfa, sosyo-ekonomik gruba göre değil, farklı süreçler sonunda oluşan (ve çoğunlukla bir anket çalışması sırasında araştırmacıya beyan edilmiş olan) gelir düzeyine göre tanımlanırlar”. Boratav’a göre, “bu, birçok bakımdan, elverişli bir çözüm oluştuyordu. Birincisi, hedef kitle, yani yoksullar gelir düzeyleri ile

biçimi ile yoksulluğun gündeme geliş biçimi ve bağlamı arasında belirgin bir ilişki vardır.

Bu durumu, emek-sermaye çelişkisi eksenli ekonomi-politik yaklaşımların ve sınıf tahlilini esas alan politik söylemlerin artık geçerliliklerini kaybettiklerine dair neo-liberal söylemin yaygınlaşan ve güçlenen etkisiyle ilişkilendirmek mümkün ve hatta gereklidir. (Özdek, 2002: 7-8)

Üçüncü olarak, toplumsal gerçekliğin sınıf kökünün daha dolaysız bir biçimde gözüktüğü bir evrede, Özügürlü (2006a) da aynı şekilde, toplumun içeriğinin “sınıf değil de, yoksulluk kavramı etrafında” şekillenmesini, Özdek’in (2002) ifadeleriyle, yoksulluğun “bizzat yoksullaştırmanın söylemi” olması ile ilişkilendirmektedir. Önder’in (2004: 22) de belirttiği üzere, “yoksullukla mücadelede geliştirilen tüm sistem-içi mücadele politikaları ve uygulamalarında, sorunun algılanışı ve soruna müdahale biçimi açılarından, yoksullar değil, varsıllar başat karar unsuru rolünü üstlenmektedir”.

Anaakım Yaklaşım

Burada en genel anlamı ile kamunun sosyal yardımlara ilişkin benimsediği ve izlediği yolu veri kabul eden ve konunun farklı boyutlarını bu gelişim çizgisi içerisinde tartışan çalışmalar anaakım olarak nitelendirilmiştir. İlk olarak, Türkiye’de sadece yoksulluğu değil, aynı zamanda sosyal yardımları da, toplumsal sınıf gerçekliği ile kavrama ve çözümleme çabasının³ akademik-bilimsel alanyazın açısından oluşmadığı söylenmelidir. Türkiye’de sosyal yardım çalışmaları, sosyal yardımların doğası gereği, yoksulluk çalışmaları da olması gereğinin ötesine geçmiş ve “gündem” olarak, hakim küresel yoksulluk gündeminin, “bağlam” olarak ise, toplumsal sınıf analizinden (öz) arındırılmış bir yoksulluk kavrayışının içerisinde üretilmiş, sosyal yardımlara ilişkin bilginin yoksulluk teması etrafında bilinebilir bir biçimde sunulduğu da (görüngü) gözlemlenmiştir.

tanımlanmakta; dolayısıyla doğrudan doğruya kişisel gelir dağılımı tablolarında içerilen bir grup olarak belirlemektedir. Böylece, sınıfsal bir analize gerek duymadan, heterojen sosyo-ekonomik koşulların nihai yansıması olan alt gelir grupları üzerine odaklanılmakta idi”. Bu tür çalışmaların, çok bilinen bir örneği, Dollar ve Kraay’ın (2001) Dünya Bankası için yaptıkları, “Growth is Good for the Poor/Büyüme Yoksullar İçin İyidir” başlıklı çalışmadır. Söz konusu çalışmada, yoksullar, bir ülkenin gelir dağılımının en alt yüzde 5’lik diliminde yer alanlar olarak tanımlanmıştır (Dollar ve Kraay, 2001: 1).

³ Yoksulluğu bir toplumsal sınıf çözümlemesi etrafında ele alan çalışmalar için bkz. Özügürlü, 2005a; Köse ve Bahçe, 2009a.

İlk özellikle bağlantılı bir biçimde, *ikinci* olarak, çalışmaların çok büyük bir kısmında, yoksul ve yoksulluk, etrafında oluşan sınıf ilişkilerini içeren dinamiklerden arındırılmış bir toplumsal kimlik ve olgu olarak kabul edilmektedir. Oysa ki, genel olarak yoksullar ve özel olarak da bu çalışma açısından sosyal yardım alanlar, yaşam ve geçim deneyimleri çok büyük ölçüde işgücü piyasası dinamikleri tarafından belirlenmiş; hali hazırda somut bir ücretli emek grubunun içerisinde yer alması da, emek gücünün ve hanenin yeniden üretim koşulları formel ya da enformel bir emek gelirine tabi kılınmış bir yaşam disiplini içerisindeyler. Alanyazında sosyal yardım alanların, “kim olduğu”na ilişkin nicel ve nitel bulgular ekseninde anlamlı yanıtlar üreten çalışmalara rastlanmaktadır.⁴ Yardım alanların bilgisine dönük önemli bir boşluğu dolduran bu çalışmalarda gözlemlenen ortak eğilim, olgu düzeyinde bulguların, kuram ve kavram düzeyinde karşılık bulamamasıdır. Bir diğer anlatımla, sosyal yardım alanlar, salt yoksul ya da sosyal yardım alan kimlikleri ile ele alınmakta; gelir etme yöntem ve biçimleri ile toplumsal kimlikleri arasında kavramsal bir inşa oluşturulmamaktadır.⁵

Üçüncü olarak, anaakım çalışmaların, planlanmasına ilişkin de kimi saptamalar yapmak mümkündür. Çalışmalar incelendiğinde, sosyal yardımlara ilişkin bilginin, nasıl bilinebilir hale getirileceğinin planlanması (biçimsel düzey) ile hangi bakış açısıyla ele alındığı (içeriksel düzey) iç içe geçmiş durumdadır ve uyumludur. Şöyle ki, nasıl ki, çalışmalarda, hakim yoksulluk gündeminin epistemik basıncı izlerini hissettirmekteyse, çalışmaların planlanması da (özellikle ilk safhaları) inceleme nesnesi bakımından ele alınmamış bir yoksulluk tanım ve anlatıları üzerine kuruludur.⁶

⁴ Bu çalışmalar içerisinde, özellikle Buğra Kavala ve Keyder’in (2008) İstanbul ve farklı illerde sosyal yardım alan ve almayan, İkizoğlu (2000) ve Metin’in (2013) Ankara’da, Sallan Gül ve Gül’ün (2006), Kocaeli, Mersin ve Denizli’de ve T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü’nün (2010) Türkiye’nin pek çok ilinde sosyal yardım alan yoksullara dönük uyguladıkları anket çalışmalarının sonuçları ve Erdoğan’ın (2007) editörlüğünde yayımlanan Yoksulluk Halleri adlı çalışmada yer alan derinlemesine görüşmeler, sosyal yardım alanların gerçeklik ve dünyasına ilişkin oldukça anlamlı veriler sunmaktadır. Çalışmaların sunduğu noktalardan biri, bu çalışmanın bulguları ile paralellik arz ederek, yardım alan haneleri de içerecek şekilde yoksulların ekonomik ve sosyal göstergeler açısından, başka dinamiklerin çok önüne geçen bir işgücü piyasası deneyimine açık bir yapı arz ediyor oluşudur.

⁵ Bkz. Buğra Kavala ve Keyder, 2008; Sallan Gül ve Gül, 2008; Hacımahmutoğlu, 2009; T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010; Apaydın, 2011; Kök, 2011; Aydın, 2012; Çetinkaya, 2012; Şahin, 2012; Metin, 2013.

⁶ Bkz. Boybek, 2009; Kaya, 2009; Apaydın, 2011; Uçar, 2011; Çetinkaya, 2012; Etc, 2012; Şahin,

Dördüncü olarak, bu düşünsel iklim, çalışmalarda sosyal yardımların bu akademik-bilimsel çalışma düzeyinde nasıl ele alınacağını da etkilemiştir. Bu çerçevede, alanın bilgisini, bir alan araştırması⁷ ile görüngü/biçimden öze indirecek ve belirli bir soyutlama düzeyinde kavramsallaştıracak çalışmalara rastlamak pek mümkün olamamıştır. Türkiye’de kamusal sosyal yardımlara ilişkin bilginin (kurumlar, yardım türleri, miktarları, vs.), inceleme nesnesinin sunulan ve görülen bilgisinin tekrarından ibaret bu biçimde aktarıldığına ve kavram-olgu bağlantısının kopuk ya da eksik bir biçimde kurulduğuna ilişkin gözlemlerimiz hiç de az değildir.⁸ Sosyal yardımlara ilişkin bilginin bilinebilir hale getirilmesi ve çalışmaların planlanması açısından kavram ile olgu arasındaki bağlantının kurulmasında belirli bir bütünlük olsa da incelenen konunun görünen bilgisinin aynen sunumu ya da tekrarını içeren, önemli ölçüde konu anlatımına dayalı çalışmalar da hiç az değildir.⁹ Bilgi üretimine inceleme nesnesi bakımından derinleşen, çalışmanın planlanması, kavram-olgu bağlantısının kurulması açısından bütünlük arz ettiği çalışmalar da bulunmaktadır.¹⁰

Beşinci olarak, sosyal yardımlardaki artış ve gelişimi kabul eden ve bu kabullenmenin ardından sürece ilişkin sorunları tartışan oldukça güçlü bir eğilim gözlemlenmektedir. Bu çalışmalarda, genel bir eğilim olarak sistemin içi de olsa eleştirel bir yaklaşım benimsenmektense, sosyal yardımların gerçekleşme biçimi ve işleyiş sorunlarının ele alındığı görülmektedir. Buna göre, sosyal yardım sisteminin sorunlarının, sistemin iç yapılanması, ayrı bir yasa oluşturma, model ve yeni yardım türleri önerileri dahilinde ya da sosyal politika ve sosyal koruma sistemine, istihdam politikalarına ve idari yapıya (yerel ve merkezi yönetim) dönük diğer kurum ve yapılarla etkileşim halinde çözülebileceği önerileri getirilmektedir.¹¹

⁷12. Metin, 2013.

⁸Türkiye’de sosyal yardım alanlara dönük bilgi üretimi için zengin bir kaynak oluşumundan söz etmek çok olanaklı değildir. Ancak yardım alanlara dönük nicel ve nitel bulguları içeren şu önemli çalışmalara bakılabilir: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2010/a; Buğra Kavala ve Keyder, 2008; Cansuyu, 2010; T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010; T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü ve T.C. Boğaziçi Üniversitesi, 2010; Uçar, 2011; Metin, 2013.

⁹İkiz, Çengelci, 1985; Yılmaz ve Yakut Çakar, 2008.

¹⁰İkiz, Çengelci, 1985; Yılmaz ve Yakut Çakar, 2008; Esenyele, 2009; Hacımahmutoğlu, 2009.

¹¹İkiz, Demir Şeker, 2008; Esenyele, 2009; Hacımahmutoğlu, 2009.

¹²İkiz, Çengelci, 1985; Çengelci, 1993; Sözer, 1994; İkizoğlu, 2000; Adaman ve Keyder, 2006; Çukuroğlu Balci, 2006; Aslaner, 2008; Buğra Kavala ve Keyder, 2008; Demir Şeker, 2008; Yılmaz ve Yakut Çakar, 2008; Boybek, 2009; Esenyele, 2009; Hacımahmutoğlu, 2009; Kaya, 2009;

Muhafazakâr Yaklaşım

Türkiye’de sosyal yardım alanyazını içerisinde İslami-muhafazakâr bir yaklaşımla kaleme alınmış çalışmalara da rastlamak mümkündür. Bu çalışmalar, yoksulluk ve sosyal yardımları ele alma biçimi bakımından, esas olarak anaakım yaklaşımın sosyal yardımların gelişimine ilişkin düşünsel önkabulleri ile uyum sergilemektedir. Bu çalışmaların çoğunlukla, sosyal yardımları, İslam dini ve düşüncesi açısından inceleme konusu yapan bir özellik taşımadığı, muhafazakâr yaklaşımın çalışmaların içerisinde yoruma dayalı bir bakış açısı olarak yer aldığı görülmektedir. Bu noktada vurgunun çoğunlukla, İslam dini ve geleneklerinin ve bu kapsamda ortaya çıkmış refah kurumlarının önemine yapıldığı görülmekte ve sosyal yardımlar, ahlak inşası ve millî ve manevî değerlerin pekiştirilmesi çerçevesinde değerlendirilmektedir.¹²

Eleştirel Yaklaşımlar

Türkiye’de sosyal yardımlara ilişkin yapıya ve gelinen noktaya ilişkin eleştirel bir perspektiften yaklaşan çalışmalar da bulunmaktadır. Düşünsel geçişlilikler nedeniyle tam bir sınıflandırmaya gidilememiş olsa da eleştirel olarak sınıflandırılabilir alanyazın, bir kaç grup altında toplanmayı çalışmıştır. Alanyazında, kamunun sosyal yardım programını kategorik olarak değil, gerçekleşme biçimi bakımından eleştiren, bu anlamda, sosyal politika alanında sosyal yardımlara dayalı gelişmeyi önemseyen ve hatta benimseyip destekleyen; ancak konuya yaklaşım çerçevesi itibarıyla eleştirel olarak nitelendirilebilecek çalışmalar vardır. Burada bu çalışmaları dönük, “sistem içi eleştirel yaklaşım” ve “eleştirel ama hegemonik yaklaşım” biçiminde bir ayırım yapmak durumunda kaldık. Alanyazında, konunun gelişimini ve uygulanma biçimini değerlendiren; ama anaakım ve “eleştirel ama hegemonik” çalışmaların içerisine de yerleştiremeyeceği miz kimi çalışmalar bulunduğunu gözlemledik.¹³

Coşkun, vd. 2011; Demirhan ve Kartal, 2011; Uçar, 2011; Aydın, 2012; Küçükçavuş ve Coşkun 2012; Metin, 2012; Akkaya ve Kaya, 2013; Şahin, 2012; Demir Şeker ve Hacımahmutoğlu, 2011; Keskin, 2013; Taşaltın, 2013; Yener, 2013; Alper, 2014.

¹² Bu tür çalışmalar için bkz. Aslaner, 2008; Tireli, 2009.

¹³ Bu tür çalışmalar için bkz. Sallan Gül ve Gül, 2006; Çalçalı, 2011; Fırat, 2013; Şahin Taşkın ve Özel, 2011; Yılmaz, 2014.

Sistem İçi Eleştirel Yaklaşım

Yukarıda anaakım yaklaşım içerisinde yer verdiğimiz, gelişim çizgisi- ni kabul etmekle birlikte sosyal yardımların gerçekleşme biçimi ve eleştiriden kaynaklı sorunlarını ele alan ve çeşitli başlıklarda sistem içi eleştiriler getiren çalışmalar ile burada sistem içi eleştirel yaklaşım içeri- ğine dahil ettiğimiz çalışmalar arasında, özellikle kimilerinde, bir ayrım yapma zorluğu yaşadık. Bu çalışmalar da çok büyük ölçüde, sosyal yar- dımların gelişimini veri kabul etmekle birlikte, sosyal yardımların ger- çekleşme biçimine dönük kimi zaman ciddi eleştiriler getirebilmektedir; ancak bu eleştirilerin sosyal yardım sisteminin içerisinde, çoğunlukla da belirli bir kavramsal ve kuramsal çerçeveye dayanmadan yapıldığı göz- lenmiştir. Ayrıca, kimi çalışmalarda, yoksulluk ve sosyal yardımları, kapitalist toplumsal yapı ve neo-liberal politikalarla ilişkilendirme eğilimi varken, bu bakış açısının, bütün bir çalışmanın oluşumuna dönük olarak yapılandırılmaması, bu çalışmalarda gözlemlenen bir diğer özellik olarak not edilmelidir. Sosyal yardımlara dönük sistem içi yapılan önerilerde, sosyal yardımların bir hak olarak verilmesi gerektiği yönündeki görüşün de bu çalışmalarda etkili olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenlerden ötürü, bu tür çalışmaları, ayrı bir biçimde tasnif etmeyi ve “sistem içi eleştirel” olarak adlandırmayı tercih ettik.

Eleştirel ama Hegemonik” Yaklaşım¹⁴

Bu diğer yaklaşıma, alanyazın üzerindeki etkisi nedeniyle, eleştirel yaklaşımın yanına hegemonik sıfatını da eklemeyi tercih ettik. Özellikle belirli akademisyenler ve kurumsal düzeyde de Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder öncülüğündeki Boğaziçi Sosyal Politika Forumu etrafında oluşan bu tür çalışmaların, alanyazın üzerinde düşünsel düzlemde hegemonik bir etki alma eğilimi barındırması, eleştirel boyutun ve önerilerin, doğrudan politika alanına dönüşmesi anlamına gelmemektedir. Burada kastedilen, ilk olarak, bu “eleştirel ama hegemonik” akademik çizgideki alanyazının, anaakım yaklaşım ve politika yapımcılar açısından, düşünsel kabul sınırla- rının içerisinde yer alıyor olmasıdır. *İkinci* olarak ise, “eleştirel ama he- gemonik yaklaşım”, sosyal yardımların gerçekleşme biçimine ilişkin hak

¹⁴ Bu yaklaşım, Özdemir ve Yücesan-Özdemir’in (2009) çalışmasında, “yeni sol” olarak tanımla- narak ve düşünsel olarak, Yalman’a referansla bu yaklaşımın “muhalif ama hegemonik” bir ze- mindere hareket ettikleri ifade edilmektedir. Bizim başlıkladığımızda da bu yönde bir etki den söz- mnek mümkündür.

temelli olmaması,¹⁵ sosyal yurttaşlıkla çelişki arz etmesi, klientalist ilişkiler barındırması, hayırseverlik anlayışına dayanması (Buğra ve Keyder, 2003: 40-42, 49; Buğra, 2008: 218-222) şeklinde eleştiriler getirmektedir. Bu yaklaşım, sosyal yardımlardaki artış, çeşitlenme ve gelişimi önemsemekte; bu artışı kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler bakımından kategorik olarak sorgulamak yerine, yardımların sorunlu ve aksayan yönlerine odaklanmaktadır. Bu nedenden ötürü, anaakım yaklaşım tarafından, dikkate alındığı da görülmektedir. *Üçüncü* olarak ise, söz konusu yaklaşımın, yapılan çalışmalar ve yayımlanan kitaplarla Türkiye’de sosyal politika alanyazınında belirli bir boşluğu doldurduğu ve sosyal politika tartışmalarını geliştirdiğinin altı çizilmelidir.¹⁶ Bu da sayılan unsurlarla birleşerek, bu yaklaşımın, alanyazın üzerinde hegemonik bir karakter kazanma eğilimini pekiştiren nedenlerden biri arasında sayılabilir.

Eleştirel ama hegemonik yaklaşım, Türkiye’de sosyal yardımları değerlendirmeye biçimi ve önerileri bakımından sistem içidir. Ancak, bu yaklaşımı, sistem içi olarak adlandırdığımız diğer çalışmalardan ayıran belirli bir kuramsal arka planın bulunduğu söylenebilir. Bu çalışmaların,¹⁷ kuramsal zemin olarak, çoğunlukla Polanyici,¹⁸ piyasa ve toplum şeklin-

¹⁵ Bu yaklaşımın, Türkiye’de sosyal yardımlara ilişkin en önemli belirleme ve aynı zamanda da önerilerinden biri, yardımların hak temelli olmadığı ve fakat olması gerektiğidir. Buna göre, mevcut aynı ve nakdi yardımlar ve uygulanmasını savundukları, kamusal gelir desteği politikaları, vatandaşlık ve hak temelli olmalıdır. Bu görüşün, Türkiye’de akademik alanda yaygınlaşma eğiliminde olduğu söylenebilir. Sosyal yardımların, vatandaşlık hakkı temelli olarak yürütülmesi gerekliliğine dikkat çeken çalışmalar, ana akım (Uçar, 2011; Metin, 2012) ve eleştirel (Çelik, 2010; Hablemitoğlu, 2010; Çalcalı, 2011; Metin, 2011; Şahin Taşgın ve Özel, 2011; Topateş, 2012; Yılmaz, 2013; Sarı Gerşil ve Eryılmaz, 2014; Şimşek, 2014; İpek, 2015) olarak adlandırılacak yaklaşımlar içerisinde artış eğilimindedir. Bu belirleme, aynı zamanda, bu çalışmada, “eleştirel ama hegemonik yaklaşım” olarak nitelendirilen akademik çizginin, hegemonik bir hal alma sürecinde, hak temelli anlayışların geliştirilmesindeki payını açıklaması açısından önemlidir.

¹⁶ Buğra ve Keyder’in alanyazın ve sosyal yardımlara ilişkin politika belirleme sürecine dönük etkilerini sadece sosyal yardım alanına ilişkin üretimleri ile değil, genel sosyal politika alanyazınına dönük katkı ve üretimleri ile birlikte değerlendirmek gerekir. Bu noktada, Buğra’nın (2008) “Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika”, Buğra ve Keyder’in derlediği “Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru” (2007) ve “Sosyal Politika Yazıları” (2008) adlı kitaplar, Türkiye’de yoksulluk, sosyal politika ve sosyal yardım alanyazınında sıkça referans gösterilen, bu anlamda belirli bir düşünsel yaygınlaşmanın kökenlerinin takip edilebileceği önemli çalışmalar olarak öne çıkmaktadır.

¹⁷ Buğra ve Keyder, 2003; Buğra ve Keyder (der.), 2007; Buğra ve Sınmazdemir, 2007; Buğra, 2008; Yakut Çakar ve Yılmaz, 2010. Alanyazının bu ürünlerinin düşünsel izlerini taşıyan bir başka çalışma için bkz. Bora, 2009.

¹⁸ Polanyi’ye (2013) göre, emek, toprak ve paradan oluşan hayali metalar etrafında sürekli genişleme eğilimindeki bir piyasa mekanizmasına karşı, toplum kendi karşı hareketini yaratır. Polanyi

deki iki temel kavramsal araca dayandığı söylenebilir. Bunlar arasında, aşağıda referansları verilen Boğaziçi Sosyal Politika Forumu etrafında üretilen çalışmalar, önceleri Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, şimdilerde ise Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve akademik alanyazın üzerindeki etkisi nedeniyle “eleştirel ama hegemonik” olarak adlandırılabilir.

Ekonomi-politik yaklaşımı dışlamamakla birlikte, kuramsal arkaplan itibarıyla Polanyici geleneğin izlerini taşıyan ve sosyal yardımlara ilişkin eleştirel niteliği oldukça açık olan kimi çalışmalara¹⁹ da rastlanmaktadır. Bu çalışmalarda, piyasa ve toplum karşıtlığı içerisinde, piyasanın işleyiş mantığını, toplumun temel kurucu felsefesi olarak gören anlayış eleştirilirken; yurttaşlık ve hak temelli yardımlar, sosyal yardımların olması gereken yapısını anlatan kilit kavramlar olarak referans alınmaktadır. Buna bağlı olarak, bu tür çalışmalarda görülen bir özellik, sosyal yardım sistemi içi çözüm önerilerinde bulunma ya da ideal sosyal yardım yapılmasını üretme eğilimidir.

Bu arada, bu yaklaşım temelinde, vatandaşlık geliri ve asgari gelir desteği önerileri²⁰ de sosyal yardım alanında gündeme gelen tartışma başlıklarından biri olmaktadır. Kamusal gelir desteği önerileri, sosyal yardım önerileri biçimindedir. Buğra ve Keyder (2003: 51), bu tür bir kamusal gelir desteğinin, “düzenli nakdi gelir desteği şeklinde yapılmasını, hane temelinde saptanmasını ve kadınlara verilmesini”²¹ önermektedir. Bu öne-

19. “çift yönlü hareket” der. Buğra’ya (2009a: 18) göre, bu karşı hareket, “hayali metale piyasa ortamından çıkarmak amacıyla koruyucu düzenlemeler” talep eder.

20. Konuyla ilgili çalışmalar için bkz. Aydoğan, 2009; Çelik, 2010; Metin, 2011; İpek, 2015.

21. Bu tartışma ve öneriler için şu çalışmalar incelenebilir: Buğra ve Keyder, 2003; Adaman ve Keyder, 2006; Gökçeoğlu Balci, 2006; Buğra ve Sırmazdemir, 2007; İnsel, 2007; Yakut Çakar ve Yılmaz, 2010; Çelik, 2010; Hablemitoğlu, 2010; Coşkun, vd, 2011; Uçar, 2011; Metin, 2012; Topalç, 2012; Buğra ve Keyder, (tarihsiz). Alanyazın taramasında, vatandaşlık geliri, asgari gelir ve temel gelir konularında, eleştirel bir bakış açısı ile doğrudan konuya odaklanan bilimsel çalışmaları içeren bir alanyazının oluşmadığı, gelir temelli önerilerin eleştirisinin çokça derinleştirilmemiş olduğu gözlemlenmiştir. Konuyla ilgili eleştirel çalışmalar için şu yazılara bakılabilir: Koray, 2007; Köse ve Bahçe, 2009a; Özdemir ve Yücesan-Özdemir, 2009; Tonak, 2010; Yeldan, 2010. Bu çalışmalar içerisinde, Özdemir ve Yücesan-Özdemir’in (2009) çalışmasının, gelir temelli önerilere dönük daha derinlikli bir eleştiri getirdiği görülmektedir.

22. “Düzenli” olması, yardımların sosyal politika ve aynı zamanda yararlanıcıların geçimi içerisindeki yerine, “nakit gelir” olması, yardımın ücret dışı niteliğine; “hane temelinde saptanması”, bu çalışmanın alan kısmında aynı bir başlık halinde “hane bazlı parçalı yaklaşım” denilerek incelenen ve eleştirilen ihtiyaç tespiti ve yardım birimine; “kadınlara verilmesi” ise, toplumsal cinsiyet örüntülerine dönük sonuçları açısından değerlendirilmelidir. Bu anlamda, söz konusu önerinin bu çalış-

riye göre, asgari gelir desteği, “hane geliri ve de okula giden çocuk sayısı göz önüne alınarak önceden belirlenmiş, standart ölçütlere göre, yardım almaya hak kazanmış ailelere, yardıma muhtaçlık durumu sürdükçe ve-rilmeli”dir.

Bu yaklaşıma ait çalışmalar, anaakım çalışmaların ötesine geçmekle birlikte, sosyal yardımların temel gerçekleştirme biçimlerini eleştirip, işle-yişine dönük, sosyal yardım sistemi içi çözüm önerilerinde bulunmak-tadırlar. Öneriler ise, yardımların hak ve yurttaşlık temelinde verilmesi, nesnel ölçütlerin belirlenmesi, siyasal bağ pratiğinin, algısının ve klientalizm olgusunun ortadan kaldırılması, kurumsal yapıda standart birliğinin sağlanması, model önerisi gibi başlıklar altında toplanabilir.²²

Eleştirel Ekonomi Politik Yaklaşım

Türkiye’de sosyal yardımlara dönük eleştirel çalışmalar içerisinde, son olarak eleştirel ekonomi-politik yaklaşım içerisinde ve etkisi altında ka-leme alınmış çalışmalara yer verilebilir.²³ Ekonomi-politik perspektiften kaleme alınmış çalışmaların tamamına yakınının önemli bir ortak özelli-ği, sosyal yardımların ekonomi politliğini, çalışmalar içerisinde ele alınan, sosyal politika, refah devleti, yoksulluk tartışmaları, yoksulluğu azaltma stratejileri gibi diğer konularla birlikte yapıyor oluşlarıdır. Bu çalışma-lar,²⁴ sosyal yardımları, merkezi bir inceleme konusu olarak ele almamak-la birlikte, sınıf ilişkileri çözümlenen sosyal gerçekliği oluşturan bir öge olarak değerlendirmektedir.

mada, sosyal yardımlara dönük eleştirilen kimi noktalarla temelde örtüştüğü söylenebilir.

²² Son iki cümledeki belirlemelere örnek oluşturmaları için bkz. Buğra, 2008; Çelik, 2010; Şahin Taşgın ve Özel, 2011; İpek, 2015.

²³ Bu çalışmalara ilişkin bilgi vermeden önce bir noktanın altını çizmekte fayda gözükmektedir. Sosyal yardımlar üzerine yapılmış kimi çalışmaların, bütünüyle ekonomi-politik yaklaşımı benim-sediği söylenemese de, bu yaklaşımın düşünsel etkilerini ve çözümleme kavram ve araçlarını kul-landığı gözlemlenmektedir. Biz burada, bu çalışmaları, sosyal yardımlara dönük yapısal eleştirileri nedeniyle, “sistem içi eleştirel yaklaşımın” içerisine dahil etmektense, ekonomi-politik yaklaşımın altına yerleştirmeyi daha anlamlı bulduk. Bkz. Özügürlü, 2003; Özügürlü, 2006a; Açar, 2009; Köse ve Bahçe, 2009b; Özdemir ve Yücesan-Özdemir, 2009; Yıldırım, 2009; Yücesan-Özdemir ve Kutlu, 2011; Topak, 2012; Önver, Kanbak ve Pınarcıoğlu, 2014; Şimşek, 2014. Bunlara, eleştirel ekonomi politik yaklaşımın çalışmalarındaki etkisi ve yeri nedeniyle Bakrezzer ve Demirer, 2009; Çelik, 2010; Hablemitoğlu, 2010; Metin, 2011; Yılmaz, 2013 de eklenebilir. Doğrudan sosyal yar-dım konusu ile ilgili bir çalışma olmamakla birlikte, gelir temelli önerilere ilişkin değerlendirmeler nedeniyle, Köse ve Bahçe’nin (2009a) çalışması da burada yer alabilir.

²⁴ Bkz. Özügürlü, 2003; Özügürlü, 2006a; Köse ve Bahçe, 2009a; Köse ve Bahçe, 2009b; Bakrezzer ve Demirer, 2009; Özdemir ve Yücesan-Özdemir, 2009; Yıldırım, 2009; Topak, 2012.

Bunların yanında, sosyal yardımlara odaklanan ve sosyal yardımların somut çözümlemesine dayanan, iktidarın yeniden üretimi ve sosyal politika içerisindeki yerini ve anlamını tartışan; ancak sosyal yardımların kapitalizmin yeniden üretimindeki rolünü sınırlı bir biçimde değerlendiren çalışmalar²⁵ da bulunmaktadır. Böylelikle, sosyal yardımlara ilişkin bu yaklaşımla üretilmiş ulusal alanyazın incelendiğinde, sosyal yardımları kapitalizmin yeniden üretimi ile olan ilişkisi ve kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler açısından açıklayıcı bir kategori olarak gören ve kavramsallaştırmanın çalışmaların azınlıkta olduğu ve alan araştırmasına dayalı bir bilgi ortamında bulunmadığı söylenebilir. Bu durum, sadece sosyal yardım değil, genel olarak sosyal politika çalışmaları içerisinde de ekonomi-politik yaklaşımın yaygınlık derecesinin hem bir parçası hem de bir göstergesidir.

Sosyal Yardım Rejimi: Kuramsal ve Metodolojik Ayrımlar

Buraya kadar, Türkiye’de sosyal yardım alanyazınının oluşum özelliklerini ana hatları ile belirlemeye çalıştık. Amacımız, sadece bu özellikleri belirlemek değil, aynı zamanda çalışmamızın alanyazın karşısındaki konumunu da açığa çıkartmaktır. Bu nedenle bu başlık altında, çalışmanın alanyazın karşısındaki pozisyonunu, eleştirel ama hegemonik yaklaşımın eleştirisine özel bir yer vererek, yöntemsel ve kavramsal temelleri ile belirlemeye çalışılacağız.

Çalışmanın Alanyazın Karşısındaki Pozisyonu

Çalışmamızın alanyazın karşısındaki pozisyonunu belirlemenin, belirli bir entelektüel çerçeveden çıkış ve başka bir entelektüel kapasiteyi oluşturma ve yeniden üretme ile bağlantılı olduğu ifade edilmelidir. Türkiye’de yasa yapıcıyı da içerecek şekilde, hakim yaklaşım, sosyal politikanın sorunlarını sosyal yardım prizmasından geçirme eğilimi sergilemektedir. Dolayısıyla sorun çözme adına geldiği nokta, emek-sermaye ilişkilerinin düğümlendiği üretim yapısı, ücretli emek, işyeri ve işgücü piyasası sorunları değil, sosyal yardımların işleyişinden kaynaklı sorunlara çözüm bulma çabasıdır. Bu yaklaşımın etki ve izlerini, sosyal yardım

²⁵ bkz. Açar, 2009; Çelik, 2010; Hablemitoğlu, 2010; Metin, 2011; Yücesan-Özdemir ve Kutlu, 2011.

alanyazını etrafındaki yaklaşımlarda da görmek mümkündür. Bu yaklaşımların ortak özelliklerinden biri, konuyu ele alma biçimleri, kuramsal arka planları, eleştirelilik düzeyleri ve getirilen öneriler açısından farklılıklar olmakla birlikte, Türkiye’de sosyal yardımlara ilişkin gelişimi veri kabul etmeleri ve bunun ardından, sosyal yardımların sorunlarını tartışma ve bu sorunlara çözüm bulma eğilimi sergilemeleridir. Bu çalışmada, konuyu bu tarz bir ele alma biçimi benimsenmeyecek, Türkiye’de sosyal politika ve sosyal güvenlik sisteminin sorunlarını çözebilmek için, öncelikle işgücü piyasası ve -ücretli-emeğin sorunlarına odaklanmak gerektiği öne sürülecektir. Dolayısıyla bu çalışma, toplumsal sorunları emek-sermaye ilişkilerinin ve onun düzenlenme biçimlerinin dışında tartışan ve çözmeye çalışan bakış açısına karşı, alan araştırmasından topladığı verilerle tutarlı bir yaklaşım geliştirme eğilimindedir.

Bu çalışmada, anaakım yaklaşım ve çalışmalardan uzaklaşan bu entelektüel kapasite ve arayış, karşılığını ekonomi-politik yaklaşımda bulmaktadır. Dolayısıyla *ilk* olarak, bu çalışma ekonomi-politik yaklaşımı benimsemektedir. Bu çalışmada, belirlenen temel kuramsal ilgi alanlarından biri de sosyal yardımların kapitalizmin yeniden üretiminde oynadığı rolü tartışmaktır. Sosyal yardımlara ilişkin ilgili ulusal alanyazın incelenildiğinde, sosyal yardımları kapitalizmin yeniden üretimi ile olan ilişkisi ve kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler açısından açıklayıcı bir kategori olarak gören çalışmaların oldukça azınlıkta kaldığı rahatlıkla söylenebilir. Bu anlamda, Türkiye’de oluşan sosyal yardım alanyazınının çok önemli ölçüde, sosyal yardımları, onu çevreleyen toplumsal ilişkiler bütünü içerisinde kavramayan, değişim ve gelişimi sadece yardımların içsel dinamikleri bakımından ele alan ve dolayısıyla, sosyal yardımları, kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler içerisindeki özgün yeri bakımından tartışmayan ve sorunsallaştırmayan bir özellik taşıdığı söylenebilir. Sosyal yardımlar, genel bir eğilim olarak, yoksulluk, sosyal politika ve kurumsal yapılar ve bu yapıların gelişimine ilişkin betimsel düzeyde ele alınmış; sistemin içerisindeki değişim dönüşüm süreçleri de genel bir özellik olarak kurumsal yeniden yapılanmanın uğrakları biçiminde değerlendirilmiştir.

Öte yandan sadece, anaakım çalışmalar değil, eleştirel çalışmaların oldukça önemli bir bölümünün de, sosyal yardım ve sosyal politika alanına dönük önerilerinin, ücret, ücretlilik ilişkisi ve emek merkezli politikaları, devletin üretim noktasına ve işgücü piyasasına emeğin kolektif haklarını

genişletir bir tarzda müdahalesini dışlayan ve dolayısıyla sermayenin kârlılık alanını daraltmayacak bir karaktere sahip olduğu belirtilmelidir. Bu çalışmada, bu yaklaşım eleştirilerek, Türkiye’de sosyal politika ve sosyal güvenliğin sorunlarını çözmek için işgücü piyasasının sorunlarına odaklanmak gerektiği savı ileri sürülmektedir. Böylelikle, çözümleme çerçevesi olarak belirlediğimiz ekonomi-politik yaklaşımın, sosyal yardımları kapitalist toplumsal yapı ve sınıf ilişkileri bakımından kavraması sadece, çözümleme düzeyinde değil, sosyal politika sorunlarına dönük eleştirel bir müdahale çerçevesi düzeyinde de benimsenmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, toplumsal sorunları emek-sermaye ilişkilerinin dışında tartışan ve çözmeye çalışan bakış açılarını sorgulamakta ve alan araştırması bilgileriyle tutarlı bir yaklaşım geliştirme yönündeki kuramsal ve metodolojik ayrım ve önemini taşıma eğilimindedir. Böylelikle, başta yoksulluk olmak üzere sosyal politikanın ilgi ve uğraş alanına giren sorunları emek-sermaye ilişkisinin içerisinde kuramsal ve kavramsal olarak yerleştirme amacını taşımaktadır.

Ekonomi politik yaklaşımın bir uzantısı olarak çalışmada, sosyal yardımlara ilişkin çözümleme önceliği sosyal yardım politikalarına ve sosyal yardımların içsel bilgisine değil, üretim noktasına verilmiştir. Bu metodolojik kalkış noktası, sosyal yardımların, kapitalist birikim ve üretim noktasının dinamiklerine tabi olduğu yönünde bir kuramsal önkabule dayanmaktadır. Çalışmada, sosyal yardımların, kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler içerisindeki özgün anlamının, ancak işgücü piyasası ve emek ile olan ilişkilerinin açığa çıkartılması ile ortaya konabileceği düşüncesi ile hareket edilmiştir. Dolayısıyla, çalışmada, üretim noktası, kapitalist birikim, birikim rejimi, işgücü piyasası, ücret ilişkisi, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki gibi farklı soyutlama düzeylerinin sosyal yardımlarla olan bağı özgün bir kategorizasyon ile açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşımın bir uzantısı sayılabilecek bir biçimde, çalışma, alanyazındaki sosyal yardım tanımlarında, “temel amaç” şeklinde yer alan kendi kendine yeter hale getirme ve işgücü piyasasına katılım vurgularına, hakim eğilimlerden farklı olarak kuramsal bir açıklayıcılık atfetmektedir. Bu soyutlama düzeyi, sosyal yardımların kapitalist birikim ve üretim noktasının düzenlenişi ile bağını anılan özgün bir kategorileştirme ile açığa çıkartma çabasıyla ilerlemiştir. Bu eklemlenme tarzı, aynı zamanda, politika düzeyinde yardım-istihdam ilişkisinin, kapitalizmin işleyiş özellikleri açısından anlamı ve nesnel temelleri olarak da yorumla-

nabilir. Bu ilişki biçimi, “*sosyal yardımların genel yasası*” şeklinde kavramsallaştırılmıştır.

İkinci olarak bu çalışma, Türkiye’de sosyal yardımları belirli bir kavramsallaştırma çerçevesinde ele almaktadır. Sosyal yardım alanyazınında ana eğilimin, sosyal yardımları terim düzeyinde ele almak olduğu, sosyal yardım olgusuna kavramsal düzeyde yaklaşan çalışmaların azınlıkta kaldığı görülmektedir. Çalışmada sosyal yardımlar, sosyal gerçekliğe ilişkin betimleyici bir terim değil, açıklayıcı bir kavram olarak ele alınmıştır. Bunun uzanımlarını, üretilmeye çalışılan yeni kavramsallaştırma çabaları ile tamamlamaya çalışmıştır. Böylelikle, nitel araştırma mantığı ile uyumlu olarak kuram inşası, çalışmamız açısından bir kavram inşası biçiminde de gerçekleşmektedir.

Üçüncü olarak, bu çalışma, sosyal yardım rejiminin bütünlüklü bilgisini bir alan araştırması ile ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Çalışmada, sosyal yardımlar, emeğin düzenlenmesi ve emek gücü ve hanenin yeniden üretimindeki rolü ve kapitalizmin yeniden üretimindeki işlevinin yanında, sosyal yardım aktörlerinin ve yardım alanların, rejimi var eden dinamiklerinin ve özgün ilişki setlerinin ve davranış örüntülerinin açığa çıkartılmasını da sorunsallaştırmıştır. Türkiye’de sosyal yardım rejimi, sosyal yardım alanların ve kamusal ve özel sosyal yardım kuruluşları bünyesindeki kişilerin de davranış, gözlem ve deneyimlerine açık bir yapı sergilemektedir. Bu yapının bilgisine ilişkin veri, bir alan araştırması ile toplanmaya çalışılmıştır. Türkiye açısından konuşursak, sosyal yardımlara ilişkin kurumsal yapıyı inceleyen bir araştırmacı, sosyal yardımların sadece kurumsal yapısını incelemiş olacaktır. Oysa ki, sosyal yardımların doğası ve bütünlüklü bilgisinin ortaya çıkartılması, ancak sosyal yardım rejiminin taraflarını ve rejime dahil olan farklı aktörleri de içeren bir alan araştırması ile mümkün olabilir. Tüm bu ilişkilerin olduğu alanların bilgisi ise, derinlemesine görüşmeler ve doğal-sistematik gözlem aracılığı ile açığa çıkartılmıştır. Bu, Türkiye’nin sosyal yardım rejiminin açıklanması ve çözümlenmesi ilişkin metodolojik noktalara da dikkat çekmektedir. Çalışmanın alanyazındaki diğer çalışmalardan ayrıldığı bir diğer nokta da alan araştırmasının barındırdığı çeşitlilik düzeyidir. Alanyazındaki hakim eğilimlerin aksine, çalışmada, sosyal yardım rejiminin yardım veren ve yardım alan kesimleri birlikte kapsanmaya çalışılmış, bunlara ek olarak, mahalle muhtarları da görüşme sürecine dahil edilmiştir. Bunun

vanı sıra Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'nın ihtiyaç tespiti süreçlerinde hane incelemelerine ve yardım dağıtımlarına katılımcı gözlemci sıfatı ile dahil olunmuştur. Böylelikle, sosyal yardımları, bütünsel olarak bir rejim kavramı ile tartışmayı amaçlayan bu çalışmada, aktör ve süreç bazında rejimi var eden tüm dinamikler kapsamaya çalışılmıştır.

Dördüncü olarak çalışmada, temel bir metodolojik yaklaşım olarak, sosyal yardım rejiminin oluşumuna alanın dinamiklerini de katan bir bakış açısı ile hareket edilmiştir. Bu nedenledir ki, çalışmada gözlem konusu yapılan kurumlar (bakanlık, vakıf, belediye, muhtarlık, dernek), mahalle, hane ve yardım alanlardan oluşan alan boyutu, sosyal yardım politikalarının ve yasal - kurumsal çerçevenin sonuçlarının izlendiği ve incelendiği değil, doğrudan sosyal yardımlar etrafında oluşan özgün ilişki setleri ile sosyal yardım rejimini var eden temel ögeler olarak değerlendirilmiştir. Böylelikle, alanyazındaki hakim yaklaşımdan farklı olarak, sosyal yardımlar sadece dönüşümün sonuçlarının gözlemlendiği değil, aynı zamanda dönüşüm süreci üzerinde etkileri de olan bir alan olarak değerlendirilmiştir.

Burada, *beşinci* olarak, çalışmada yürütülen kavramsal ve olgusal tartışma, alan araştırmasına dayalı sosyal yardım alanyazınının genel eğiliminden farklı olarak gözlem birimi ve analiz birimi ayırımına dayanmaktadır. İlgili alan araştırmalarının tamamına yakını, gözlem birimi ve analiz birimi arasında bir "örtüşme"ye dayalıdır. Bir diğer anlatımla, gözlem birimi, inceleme nesnesi olarak, yardım alan ve yoksul olarak belirlenmiş olan çalışmaların, analiz biriminin sosyolojik düzeyde birey ya da yoksul olarak belirttiği görülmektedir. Benzer bir eğilime, konunun işgücü boyutunu ele alan çalışmalarda da rastlanmaktadır. Sosyal yardımların işgücü ile olan ilişkisini konu edinen çalışmaların da gözlem birimi ve analiz birimi arasında örtüşmeye dayalı bir ilişki tarzını barındırdığı söylenebilir. Bu çalışmalar, işgücü piyasasını ve emeği, toplumun "herhangi bir" kurum ve kesimi olarak ele almakta; kapitalist toplumda kişilerin gerçek toplumsal sınıf aidiyetlerinin olduğu alan ve konumlar olarak soyutlamamaktadır. Buna göre, işgücüne katılıp katılamama, sınıf oluşumu sorunsalı değil, kişi ve hane açısından ücret gelirinden mahrum kalma, yoksullaşma, işsizlik, çalışmaktan vazgeçme gibi kendi içinde önemli sosyo-ekonomik durumlar etrafında ele alınmaktadır. Başta yoksulluk ve işsizlik olmak üzere, bu sosyo-ekonomik durumları deneyimleyenler, ait oldukları toplumsal sınıflar değil, üretim ilişkilerinden ayrıştırılmış, sos-

yo-ekonomik değişkenler etrafında tartışılmaktadır. Bu anlamda, alanyazında, sosyal yardımların, kendi içerisindeki hareketini genel toplumsal yapı ve ilişkilerin değişim-dönüşüm dinamikleri ile bağlantılandıran, bir diğer anlatımla, parça-bütün ilişkisine odaklanan çalışmalara rastlamak mümkün olamamıştır. Böylelikle, işgücü boyutunu ele alan çalışmalarda da, gözlem birimi olarak yardım alan/yoksul ve analiz birimi olarak ise -toplumsal- sınıfı inceleyen çalışmalardan söz edilememektedir.

Bu çalışmada ise, alanyazında, kişileri üretim ilişkilerinden ayrıştırılmış yoksul kimlikleri etrafında toplayan ve adı konmuş ya da konmamış bir metodolojik tercihi de içeren yaklaşımlardan farklı olarak, çalışmanın kuramsal temelleri ile de uyumlu bir biçimde, yardım alanlar şeklinde belirlenen gözlem birimi, analiz birimi düzeyinde, birey ya da yoksul değil, toplumsal sınıf olarak soyutlanmıştır. Böylelikle, çalışmanın kuramsal ve metodolojik düzeyleri arasında belirli bir uyum sergilenmeye çalışılmıştır. Gelir elde etme yöntem ve koşulları ve işgücü piyasası deneyimi bağını nedeniyle, yardım alanlar açısından, yardım ilişkilerinin, bir sınıf ilişkisi ve deneyimi olarak yaşandığı görülmektedir. Bu belirleme, aynı zamanda yardım alanları, yoksul kimliklerinin ötesinde, toplumsal sınıf oluşumuna dönük aidiyetleri ile de kavrama yönündeki, gözlemi önceleyen kuramsal tercihi, olgusal dayanaklarına kavuşturmuştur.

Altıncı olarak bu çalışma, yardım alanların beklenti, istem, kaygı ve düşüncelerini de açığa çıkarma ve gerek sosyal politika disiplinine gerekse politik ortama sunma çabasını içermektedir.

“Eleştirel Ama Hegemonik” Yaklaşımın Eleştirisi

Çalışmanın kuramsal ayırım noktalarının netleştirilmesi ve böylelikle çalışmanın alanyazın karşısındaki pozisyonunun belirginleştirilmesi amacıyla, “eleştirel ama hegemonik yaklaşım”ın eleştirisine yer vermenin doğru olacağını düşünüyoruz. Böylelikle, bu yaklaşımın alanyazın üzerindeki, hegemonik etkisi nedeniyle, çalışmanın, özellikle anaakım ve sistem içi eleştirel yaklaşımlar karşısındaki pozisyonunun ayrıntılandırılabilir olacaktır.

İlk olarak, bu perspektiften kaleme alınmış çalışmaların, Türkiye’de sosyal yardım alanyazınının ortalama nitelik düzeyinden yüksek bir özellik sergilemektedir. *İkinci* olarak, eleştirel olmakla birlikte, sosyal yardımlara ilişkin mevcut gelişim çizgisinin içerisinde, yer yer anaa-

kınn yaklaşımlla çıkışan bir boyut da taşıyarak kaleme alınmış olmaları, bu alanyazının, sosyal politika disiplindeki görünürlüğünü artırmıştır. *Üçüncü* olarak, ilgili yaklaşımın sahiplerinin, yabancı alanyazının çeşitli örneklerini Türkçeye kazandırdıkları da görülmektedir. Bu da söz konusu yaklaşımın, yaygınlık kazanmasında ve kabul görmesinde önemli etmenlerden biri olmuştur. *Dördüncü* olarak, kanımızca bu yaklaşımın en önemli özelliklerinden biri, Türkiye’de sosyal politika ve sosyal koruma sisteminin sorunlarını, işgücü piyasasına, ücretlilik ilişkisine ve emek ve sermaye arasındaki ilişkilere dönük kamu müdahalesinin dışına çıkartır bu tarzda tartışmalarıdır. Getirilen önerilerin tamamına yakını, kamunun çalışma düzenine doğrudan müdahalesini içermeyen, gelir temelli öneriler olarak belirlemektedir. Bu öneriler, emeğin sermaye karşındaki konumunu, üretim noktasına ilişkin kamusal düzenleme tarzları ile değil, gelir temelli yöntemler ile yükseltme perspektifini ve dolayısıyla bize göre yalnlığını barındırmaktadır.

Bu çalışmalarda, çeşitli yoksulluk betimleme ve çözümlemelerinin ardından getirilen, vatandaşlık geliri ve asgari gelir türü öneriler bulunmaktadır. Bu önerilerin sosyal politikanın sorumluluk ve müdahale alanını, gelir temelli bir biçimde üretim noktasının ve ücretlilik ilişkisinin dışına çıkarma gibi bir çizgiyi yeniden ürettiği söylenebilir. Buğra ve Sınmazdemir’e (2007: 86-95, 110) göre, vatandaşlık geliri, “modern bir sosyal yardım politikası” olarak belirlemektedir ve “ihtiyaç sahiplerine bir vatandaşlık hakkı olarak, sınırlı, ama düzenli ve nakit olarak sağlanacak bir gelir desteği uygulaması” olarak “etkin bir yoksullukla mücadele yöntemi”dir. Buğra ve Sınmazdemir, “insan onuruyla bağdaşan bir iş bulma şansına sahip olmayan kimselerin, başkalarının merhametine bağlı olmakla sefalete düşmek arasında bir seçim yapma durumunda kalmamaları”na ilişkin bir kamusal sorumluluğa işaret etmektedir. Ayrıca, nakit gelir desteği politikasının “çalışma hayatı boyunca edinilmiş sosyal güvenlik haklarını etkilemeyeceği”, “sağlık ve emeklilik alanında sosyal sigortaları ortadan kaldırmasının” söz konusu olmadığı da belirtilmektedir. Yazarlar, nakit gelir desteği politikasına karşı çıkan görüşleri, “muhafazakâr”, “liberal” ve “geleneksel sol” başlıkları altında toplamaktadır. Yazarlara göre, “geleneksel sol” yaklaşım, emek merkezli değerler sistemi ve “bireysel özerkliğın garantisi olarak işçi haklarını” öne çıkardığı savı ile “vatandaşlık hakları eksenli bir söyleme yabancı” kalmakla eleştirilmektedir. Eleştiri-

len bir diğer nokta, “geleneksel sol” olarak adlandırılan yaklaşımın, “koruması gereken haklar”ı, “düzenli bir işte çalışan ya da çalışmış olan işçinin haklarıyla” sınırlarken, “çalışma hayatıyla sınırlı olmayan topluma katılma imkânları üzerine düşünmeyi büyük ölçüde” reddettiği yönündedir. Vatandaşlık geliri uygulamasının emeğin sermaye karşısındaki pazarlık gücünü artıracığı,²⁶ hatta, olumsuz çalışma koşullarında “çalışmayı reddetme imkânı vererek” çalışma koşullarına dönük “kabul edilemez durumun değişmesinde de yararlı olabileceği” ileri sürülmektedir. Ayrıca, çalışma yaşamına dönük bu tür sonuçlar doğuracak bir politikaya dönük karşı çıkış ve eleştirilerin “geleneksel sol” yaklaşım ile liberal-işveren yaklaşımı arasında “tuhaf bir ittifak” oluşturduğu da savunulmaktadır.

İstihdam ve işgücünün, toplum ve yoksulluk açısından yerine ilişkin kimi noktaların altını çizmekte fayda gözükmektedir. Öncelikle, anılan akademik yaklaşımın takipçileri, bizim de katıldığımız bir şekilde, çalışmayı kapitalist toplumsal oluşumun merkezinde yer alan bir gerçeklik olarak görmektedirler. İnsel’e (2007: 38) göre, çalışma, modernite ile birlikte, “normatif ve düzenleyici bir nitelik” kazanmış ve “bir ahlak normu ve asli toplumsal düzenleme ilkesi” olarak kabul edilmiş; bu anlamda

²⁶ Aynı görüşü, Wright (2007: 58) da “Koşulsuz Temel Gelir sistemi altında düşük maaşlı işçilerin gerçek bir çıkış seçeneği olması, işverenlerle yapacakları pazarlıkta ellerini kuvvetlendirecektir” diyerek paylaşmaktadır. Öte yandan Wright (2007: 54), temel gelir ile birlikte paydaş geliri transferini de ele aldığı çalışmasında, iki politika önerisi ile ilgili olarak, “kapitalizmdeki sınıf ilişkilerini, bu ilişkilerdeki iktidar dengesizliğini kısmı olarak dengeleyecek şekillerde dönüştürme potansiyeline sahip stratejiler olarak düşünülebilir” demek ve şu değerlendirmeleri yapmaktadır: “Bu önerilerin her ikisi de kapitalist toplumun temel ekonomik çerçevesini veri kabul etmektedir: üretim araçlarının özel mülkiyete tâbi olması, sağlam piyasalar, kâr maksimizasyonu ile hareket eden yatırımlar, vb. Söz konusu önerilerin her ikisi de, piyasaların etkinliği prensibini, geliri yeniden dağıtmaya dönük herhangi bir projenin iyi işleyen piyasaların getirdiği sınırlamalar içerisinde hareket etmesi gerektiğini düşünecek kadar önemli görmektedir. Ancak aynı zamanda her iki öneri de söz konusu sınırlamalar içerisinde dahi ciddi bir yeniden dağıtımın mümkün olduğuna inanmaktadır. Ben burada, yeterince cömert kullanıldıkları takdirde, her iki önerinin de kapitalist sınıf ilişkilerindeki iktidar dengesizliklerini etkileyeceğini ve temel gelirin kapitalist toplumdaki sınıf ilişkilerinin yapısı üzerinde daha köklü etkiler yaratmasının muhtemel olduğunu öne süreceğim.” Weeks (2010: 193, 195, 197), temel gelirin “çalışmaya bağımlılığı azaltma” gibi bir işlevinin olacağını belirtmektedir: “Temel gelir, ücret ilişkisinden ayrılma ve bir ölçüde mesafe kazanmanın bir yolu olarak talep edilir ve bu mesafe, sırası geldiğinde, nitelikleri için çalışmaya artık o kadar bütünüyle ve acımasızca bağlı olmayan bir hayat olanağı yaratabilir. (...) Temel gelir talebi, bireysel üretim ve tüketim arasındaki bağa meydan okuyarak, ücretli çalışmanın asgari bir yaşam standardına bile ulaşmanın yegâne meşru aracı olduğu nosyonunu reddederek, artık çalışmaya tabi olmayacak bir hayata işaret eder.” Bir not olarak düşmek gerekirse, Van Parijs ve Van Der Veen (1986: 642-646), “Komünizme Doğru Kapitalist Bir Yol” adlı makalelerinde, “evrensel (universal) bir hibe biçimindeki güvence altına alınmış gelir” uygulaması ile kapitalist toplumda komünizme yaklaşılabileceğini ileri sürmüşlerdir.

“çalışmadan ya da az çalışarak yaşamak istemek modern toplumda ahlak dışı bir davranış olarak” damgalanmıştır. Buğra (2008: 10) da benzer bir biçimde, kapitalizmin, yaşamak için emek gücünün satılması zorunluluğuna ve “çalıştırmaya dayanan ve değerler sisteminin merkezine temel değer olarak çalışmayı koyan bir toplum düzeni” olduğunu belirtmektedir. Bu akademik çizgide, çalışmanın kapitalizmdeki anlamına dönük belirlemelerin, kamusal gelir hakkı savunusuna ilişkin liberal yaklaşımın tezlerine karşı bir kuramsal zemin oluşturabilmek amacıyla tartışıldığı ve öne sürüldüğü görülmektedir. Ancak çalışmanın anlamına dönük söz konusu belirlemelerin, sınıf temelli yaklaşımlarda emeğin, kapitalist toplumsal ilişkiler açısından açıklayıcı yeri nedeniyle, “geleneksel sol” olarak adlandırılan sınıf temelli yaklaşımlar için de genişletildiği ve genelleştirildiği gözlemlenmektedir. Burada kavramsal olarak “emek merkezli yaklaşım” (Buğra ve Sınmazdemir, 2007: 90) denilerek, yukarıda da belirtildiği üzere, nakit destek aracılığıyla “işçilerin işverenler karşısında sahip olduğu pazarlık gücü”nden “rahatsızlık duyan işverenlerle nakit gelir desteğine karşı çıkan sol arasında tuhaf bir ittifak”ın oluşabileceği savunulmaktadır. Devamında ise, “liberal” ve “geleneksel sol” olarak nitelendirilen görüşlerin yoksulluk sorununa dönük bakış açılarının, “Doğru iktisat politikaları uygulandığı takdirde, ekonomik büyüme gerçekleşir, büyüme istihdam artışlarına, istihdam artışları da yoksulluğun ortadan kalkmasına yol açar” şeklinde aynı kalıba yerleştirildiği görülmektedir. Ardından, işgücü piyasasına katılım ile yoksulluktan kurtulma arasında bir ilişki kurulamayacağı çeşitli verilerle ispatlanmaya çalışılmaktadır (Buğra ve Sınmazdemir, 2007: 90-93).

Şartlı/asgari ya da şartsız/temel-vatandaşlık geliri temelli kamusal önerilerin, sadece Buğra vd. tarafından ya da Boğaziçi Sosyal Politika Forumu etrafında, yukarıda referanslarını verdiğimiz çalışmalarda²⁷ savunulmadığı belirtilmişti. Bu anlamda, anılan önerilerin sosyal politika topluluğu içerisinde, kabul görme eğiliminin artan bir seyir izlediği söylenebilir.²⁸ Bu noktada, bu çalışmanın, kuramsal ve metodolojik ayrımları ile sosyal yardım alanyazını içerisindeki yerinin belirlenmesinde, anılan görüşlerin eleştirisinin gerekli olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle, söz konusu önerilerin, henüz politika düzeyinde olmasa da düşünsel etkileri

²⁷ Buğra ve Keyder, (tarıhsiz); Buğra ve Keyder, 2003; Adaman ve Keyder, 2006; Buğra ve Sınmazdemir, 2007; İnsel, 2007; Yakut Çakar ve Yılmaz, 2010.

²⁸ Konuyla ilgili çalışmalar için bkz. Çelik, 2010; Coşkun, vd., 2011; Metin, 2012; Topateş, 2012.

nedeniyle, bu çalışmada sosyal yardımlara dönük kuramsal bakış açımız ekseninde bir değerlendirmeye tâbi tutulması, bu çalışmanın sosyal yardım alanyazını içerisindeki yerinin belirginleştirilmesi bakımından da gerekli ve önemlidir.

Bir kere, kişi ve hanehalklarının gündelik yaşamının ciddi bir nakit gereksinimine tabi tutulduğu ve toplumsal refah alanlarının yeniden metalaştırıldığı bir evrede, kişi ve hanehalklarına kamusal olarak sağlanacak bir nakit kaynağın geçimlik ve yaşamsal anlamının yoksullar ve hatta geniş işgücü kesimleri açısından önemli olduğunu teslim etmek gerekmektedir. Ancak, yukarıda kamusal gelir desteğine dönük sayılan gerekçeler ile çalışmamız açısından yer yer gerçekleri de içerecek şekilde kimi ayrımlar belirdiği görülmektedir.

Öncelikle, sosyal hakların oluşum kaynaklarına ilişkin bir ayrım noktasının altını çizmek gerekir. Eleştirel ama hegemonik yaklaşım, “çalıştırmaya dayanan ve değerler sisteminin merkezine temel değer olarak çalışmayı koyan bir toplum düzeni” olması nedeniyle kapitalizmi eleştirmektedir (Buğra, 2008: 10). Ancak bu yaklaşımda, çalışmanın toplumdaki merkezi yerinin eleştirisi, üretim ilişkileri değil, piyasa ilişkileri temelinde yapılmaktadır. Bu eleştirinin ardından, çalışmanın toplumdaki yerinin, piyasa dolayımıyla toplum üzerinde yarattığı tahribatı azaltabilmek için gelir temelli önerilerin, hak statüsü içerisinde uygulanması savunulmaktadır. Hak statüsü ve sosyal hakkın oluşum noktası, bu çalışma ile eleştirel ama hegemonik yaklaşım arasındaki kuramsal farklardan birini de ortaya koymaktadır. Anılan yaklaşım, çalışmanın toplumdaki merkezi yerinin eleştirisini yapmakla birlikte, tersinden bir noktayı gözden kaçırmaktadır: “Emeğin toplumun kurucu unsuru olduğu düşüncesi, (...) piyasacı ideolojik pozisyonlar için oldukça yıpratıcı bir düşüncedir”; çünkü “sınıf temelli kolektif hak mücadelesi (...) kendi meşruiyetini bu noktadan hareketle üretir” (Özdemir ve Yücesan-Özdemir, 2009: 337). Görüleceği üzere, eleştirel ama hegemonik yaklaşımda, kapitalist çalışma ideolojisinin eleştirisi, üretim ilişkileri temelinde yapılmadığı için, savunulan sosyal hak statülerinin oluşum koşulları ve kaynakları da gözden kaçmaktadır. Bir diğer anlatımla, üretim noktasının ve bunun etrafındaki ilişkilerin, bu yaklaşımın çözümleme çerçevesi bakımından analitik bir değer taşımadığı anlaşılmaktadır. Bu noktaya, tekrar döneceğiz.

İkinci olarak bu eleştiriler, “geleneksel sol” olarak nitelendirilen, sınıf temelli eleştirileri ve nakit gelir desteğinden esas olarak yarar sağlaması amaçlanan yoksulların maddi yaşam deneyimini de baş aşağı çevirmektir. Kamusal gelir desteği önerisi çerçevesinde, eleştirel-ekonomi politik yaklaşıma ilişkin getirilen eleştirileri aşağıda değerlendirmeye çalışacağız. Bu nokta, kuramsal olarak tartışılabilir; ancak ileri sürdüğümüz diğer sav, yani nakit gelir desteği politikasını savunan akademik çizginin, yoksulun maddi yaşam deneyimi kavrayışına dönük eleştirilerimiz ampirik temelde yapılabilir. Nitekim, biz de bu çalışma açısından, eleştirdiğimiz akademik çizgi²⁹ ile benzer bir biçimde, sosyal yardım alan yoksullara dönük gerçekleştirdiğimiz alan araştırmasının ardından bu noktadaki eleştirilerimizi belirginleştirebiliyoruz. Ancak burada yoksulun maddi yaşam deneyimi kavrayışlarına dönük eleştirilerimizi, ayrıca bulgular halinde³⁰ anlatmak yerine, kamusal gelir desteği savunusu ve emek-istihdam-çalışma bağlantısına ilişkin değerlendirmelerimizin içerisine yedirmeye gayret edeceğiz.

Üçüncü olarak, yazarların ve bu yöndeki çalışmaların, çalışma yaşamı dışındaki vatandaşlık temelli hak statülerine gözlerini kapatmakla eleştirildiği ve “emek merkezli” olarak adlandırdığı görüşün, neo-liberal evrede, istihdamın karakterinin kişi ve hanehalklarını yoksulluktan kurtarmak bir yana, çalışan yoksulluğunu besleyici bir etki yaptığını ortaya koyduğunu³¹ hatırlatabiliriz.

Dördüncü olarak, yazarlar, “geleneksel sol” olarak ifade edilen, eleştirel-ekonomi politik yaklaşımı, “emek merkezli yaklaşım” ve çalışma ilişkisi değerler sistemi eleştirisine tabi tutarak, liberal-işveren yaklaşımı ile “tuhaf bir ittifak” oluşturduğu yönünde ele alırken, nakit gelir desteği uygulamasının, işgücü piyasalarının, istihdamın ve çalışmanın neo-liberal dönüşümü ve bu süreçteki biçimlenmeleriyle uyumlu bir model önerisi olabilme özelliğini gözden kaçırmaktadır. Bir kere, topluma yararlı bir faaliyet koşulu ile verilmesi önerilen düzenli bir nakit transferi olarak asgari gelir desteği önerisinin (Buğra ve Keyder, tarihsiz), refah ile ça-

²⁹ Yukarıda referansları ile verilmiş kimi çalışmalarda (Buğra ve Keyder, tarihsiz; Buğra ve Keyder, 2003; Adaman ve Keyder, 2006;), nakit gelir desteği önerisi, çeşitli alan araştırmalarına dayalı ampirik bulguların ardından önerilmiştir.

³⁰ Bu nokta, çalışmanın alan araştırmasında olabildiğince ayrıntıları ile anlatılacaktır.

³¹ Bu yöndeki bir çalışma için bkz. Köse ve Bahçe, 2009a. Ayrıca dünyada ve Türkiye’de çalışan yoksulluğunu değerlendiren bir çalışma için bkz. Erdoğan ve Kutlu, 2014.

alışma arasında yoksulluğun çalıştırmacı, liberal yönetimi ile bağ kuran, çalışmaya dayalı refah (workfare) yaklaşım ve uygulamalarından esinlendiği söylenebilir. Bu model, güvenceli ve kalıcı işlere değil, beceri düzeyi düşük, geçici işlere dayanmaktadır. Ancak dikkat çekici noktalardan biri, öneri sahiplerinin, çalışma merkezli değerler sistemini eleştirirken, bizzat kendilerinin ilk örnekleri kimi liberal refah rejimlerinde görülen çalıştırmacı bir sosyal yardım programını önermiş olmalarıdır. Ayrıca bu destek, kişileri emek güçlerini satmaktan alı koymayacak bir miktarda olacağı gerçeğinden³² hareketle, sosyal yardımın temel mantığı ya da bu çalışmada kavramsallaştırıldığı haliyle sosyal yardımların genel yasası ile uyumlu olacaktır. Dolayısıyla, gelir temelli söz konusu öneriler, her durumda piyasa ve üretimin güncel biçimleri ile eklemlenecek bir karakter taşıyacaktır. Emek gücünü satma konusunda pazarlık payı bırakma ve hatta çalışmamayı teşvik etme gibi özelliklerine dikkat çekme, kapitalizm ve toplumsal düzenleme tarzları ilişkisine dönük bir kavrayışsızlığı barındırmaktadır; zira sosyal yardımlar, kişiyi emek gücünü satmaktan alı koymayacak bir biçimde örgütlenmiş olmalıdır. Bu anlamda, gelir temelli uygulamalar, sosyal yardımların genel yasası ile uyumlu bir biçimde düzenlenmiş olacaktır. Ayrıca, gelir temelli politikaların, emek gücüne sermaye karşısında pazarlık unsuru katacağı ve böylelikle, çalışma yaşamında kimi sorunların çözülebileceği öngörü ve iddiası, neo-liberal evrede sosyal koruma-sosyal yardım sistemleri ve refah rejimleri bakımından, değişimin çizgisine dönük bir kavrayış eksikliğini de içermektedir. Aktifleşme politikalarının, sosyal korumaya dönük toplumsal düzenlemelerin içerisine yerleştiği bir evrede, kişileri emek güçlerini satmaktan alıkoyacak bir sosyal hak kategorisinin sosyal yurttaşlık temelinde genişletilmesini beklemek, birikim rejimindeki değişime dayanan nesnel gelişimin gerekleri ile de çelişmektedir. Böylelikle, şartlı ya da şartsız gelir desteği gibi uygulamalar, işgücü piyasasında esnek ve güvencesiz çalışmaya dayalı işlerin ve üretimin, kişi ve hanehalkları açısından kabul ve tolere edilebilirliğini artırma özelliğine sahip olacak ve bu tür işlerin ve üretim örgütlenme biçimlerinin yaygınlaşmasına da bir yerinde zemin sunabilecektir. Bu haliyle, neo-liberal emek rejiminin düşük ve düzensiz ücret yapısını, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimi açısından katlanılabilir kılacaktır. Söz konusu yeniden üretim sürecine, vatandaşlık geliri ve şartlı temel gelir için ücret dışı bir form olarak eklemlenecektir.

³² Bu nokta, çalışmanın kuramsal kısmında ayrıntıları ile tartışılmıştır.

İkinci olarak, anılan çalışmalarda gelir temelli önerilerin, şartsız bir biçimde vatandaşlık temelinde ya da şartlı bir biçimde asgari gelir desteği biçiminde olsa da olmasa da, kamusal düzenleme mekanizmaları içerisinde yararlanıcı özneye ulaşma biçimini değerlendirmek gerekmektedir. Bu noktada gelir hakkından yararlanacak öznenin, *birey* olarak kişi ile *kolektifin* bir parçası olarak kişi arasında bir salınım göstereceği düşünülebilir. Uygulamanın –sosyal- hak temelli olması, söz konusu gelir hakkının, başında sosyal sıfatını barındırması nedeniyle de, geliri alan kişinin, vatandaşlık temelinde bir kolektifin parçası olarak, söz konusu gelir hakkını kullanıyor olmasını gerektirmektedir. Oysa ki, bir düzenlemenin sadece “teknik” içeriğinin hak temelli ve vatandaşlık temelinde olması, ondan yararlanılan kesimleri bir kolektif olarak görmemize imkân vermez. Bir diğer anlatımla, uygulamanın içerisinde gerçekleştiği iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar da sosyal hakkın uygulanmasının etrafındaki ilişkileri oluşturması nedeniyle haktan yararlanmanın içeriği bakımından etkilidir. Somut olarak ifade etmek gerekirse, hakkın, hak sahibi toplumsal düzlemde, özellikle siyasal desteğe dönük bir bahşetme, minnet ve borçluluk ilişkisi yaratacak bir biçimde uygulanmasının, bir hakkın kullanımından kaynaklı vatandaşlık temelli bir yararı zedeleyeceği söylenebilir. Bu anlamda kamusal gelir hakkı temelli uygulamalar, Türkiye’nin özel olarak sosyal yardım rejiminin, genel olarak ise, değişen refah rejiminin paternalist¹¹ karakteri içerisinde, bahşetme, minnet ve borçluluk ilişkisi yaratacak bir biçimde kullanıma açıktır. Bu olasılık, diğer sosyal hak statüleri için de genelleştirilebilir gözükmeyle birlikte, sosyal yardımların, bu tür ilişkilerin yaygınlaşmasına daha açık bir yapısı olduğu gözlemlenmektedir. Bu noktada, vatandaşlık geliri ve asgari gelir desteği önerilerinin sahiplerinin, Türkiye’de sosyal yardım alanına ilişkin var olan bu tür ilişkileri eleştirdikleri, dağıtılan yardımların hak temelli olmasının temel ölçüt alınması gerektiğini (Buğra, 2008: 260) ve anılan ilişkilerden arınmış bir kamusal gelir desteği uygulamasını savundukları not edilmelidir. Bizim eleştirdiğimiz ise temel olarak, gelir hakkının pratiğine ilişkin potansiyel bir gerçekleşme biçimine dönük uyarıyı içermekle birlikte, söz konusu yaklaşım ile ayırım noktalarımız daha kuramsal ve kavramsal kategorilere ilişkindir.

¹¹ Bu noktada, Sennet’in (1992: 57) paternalizme dönük yaptığı “sahte sevgiye dayalı otorite” vurgusu anımsanmalıdır.

Altıncı olarak, iktisat politikaları-büyüme-istihdam artışı ve yoksulluğun azalması dizgesinin,³⁴ “geleneksel sol” yaklaşım açısından da geliştirilmesi, olgusal bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu tür bir dizge, farklı dönemlerdeki farklı büyüme-istihdam artışı ve yoksulluk ilişkisine dönük tartışma ve politika önerilerinde farklı araçlarla yer alabilmektedir. Bu tartışmalar içerisinde, istihdam artışının söz konusu tartışmaların kimi zaman daha geri kimi zaman ise daha ön planında olduğu gözlemlenmektedir. İleri sürülen dizge, örneğin, 1970’lerdeki yoksulluk tartışmalarının (Saad-Filho, 2010: 2) yanı sıra yoksullukla mücadele stratejileri içerisinde dolaylı yaklaşımda (Şenses, 2006: 221-227); neo-liberal yoksulluk gündeminin hem yaratıcısı hem de bir parçasını oluşturan, 1990 ve 2000’li yıllarda yeni kalkınma paradigması³⁵ ve Washington Uzlaşması ve ardından Post-Washington Uzlaşması içerisinde; bunlara paralel olarak da şekillenen ve yoksullukla mücadelede dolaylı ve dolaysız yaklaşımları birleştiren (Şenses, 2006: 243) Dünya Bankası kökenli yoksulluğu azaltma stratejilerinde (WB, 1990; WB, 2001: 48-49, 52; Şenses, 2006: 39-44); devamında ağırlıklı olarak heterodoks iktisat yaklaşımlarına dayanan yoksul yanlısı büyüme (pro-poor growth) (Dolar ve Kraay, 2001: 3; Saad-Filho, 2010: 8-10) ve son olarak kapsayıcı büyüme (inclusive growth) (Saad-Filho, 2010: 13-16) yaklaşımlarında yer bulmuştur. Ancak 1970’lerdeki “erken yoksulluk tartışmalarında” ve 2000’lerde, önce yoksul yanlısı büyüme, ardından kapsayıcı büyüme tartışmalarına içkin büyüme-yoksulluk tartışmalarında istihdam yaratma ve istihdam artışı biçiminde yer almıştır (Saad Filho, 2010: 2, 13-16). Ancak her ne kadar yoksul yanlısı büyüme yaklaşımları, neo-liberal evrede Washington Uzlaşması’nda yansımaları bulan anaakım iktisat ve kalkınma politikalarının eleştirisini de içerse de, özellikle 1990 sonrasına ilişkin tartışmaların, anaakım neo-liberal önkabulleri benimsemese bile hakim yoksulluk gündeminin ideolojik etkisinin içerisinde şekillendiği belirtilmeli-

³⁴ Bu noktada bir değinide bulunma gereksinimi doğuyor. Anılan iktisat politikaları-büyüme-istihdam artışı ve yoksulluğun azalmasını içeren olgusal dizge, alanyazındaki büyüme-yoksulluk tartışmalarında (WB, 2001: 45-59; Dolar ve Kraay, 2001; Şenses, 2006: 221-227) birebir tekrarlanmamakta; gelir dağılımı, parasal ve mali politikalar, ticaret politikaları, eğitim-sağlık politikaları, alt-yapı yatırımlarına dönük kamu politikaları ve işgücüne dönük politikaların, vb. yanında, istihdam artışı ile yoksulluğun azaltılması arasında ilişki kuran yaklaşımlardan söz edilebilmektedir. Bu anlamda, savın büyüklüğüne karşın, titiz bir olgusal dizge oluşumundan söz etmek pek mümkün gözükmemektedir.

³⁵ Yeni kalkınma paradigması ve yoksulluğu azaltma stratejileri arasındaki ilişki için bkz. Kutlu, 2012.

lı Bu nedenden dolayı da, politika yapıcılar tarafından büyüme olgusu yoksulluğun azaltılması için değil, tam tersine yoksulluğun azaltılması, toplumun gerçekleştirilmesi ve hızlandırılması için gündemdedir.³⁶

Yedinci olarak, “geleneksel sol” olarak adlandırılan, eleştirel-ekonomi politik yaklaşımın yoksulluğun azaltılması ve ortadan kaldırılmasına ilişkin söyledikleri, yoksulluğun nedenlerine ilişkin söylediklerinde aranımalıdır. Bu yaklaşım, yoksulluk sorununu, üretim ilişkileri temelinde ve değerlerin yaratılması ve paylaşılması (birincil bölüşüm) ve toplumsal gelirin yeniden paylaşılması (ikincil bölüşüm) (Boratav, 2005: 11-12) süreçleri etrafında çözümlerken, yoksulluğun ortadan kaldırılmasını, kapitalizm koşullarında devletin-işgücü piyasasına müdahale tarzı, kapitalist sistemin dışında ise, üretim tarzı, mülkiyet ilişkileri ve bunların sınıfsal bölünmeleri temelinde açıklar. Bu anlamda, “geleneksel sol” olarak adlandırılan yaklaşımın, yoksulluk sorunu ve iktisat politikaları ilişkisine dönük bakış açısını, “doğru ya da yanlış politikalar” çerçevesinde değerlendirmek, Marksizmin kapitalizme ve neo-liberalizme yönelttiği eleştirileri değerlendirme sorununu barındırmaktadır.

Sekizinci olarak, burada değerlendirmesi yapılan akademik çizginin, “çalışma-istihdam” vurgusu yaparak “emek merkezli” ifadesiyle eleştirildiği liberal ve ekonomi politik yaklaşımların, büyüme-istihdam-yoksulluk bağına ilişkin görüşlerinin ortaklaşması beklenmemelidir. Her iki yaklaşımdaki “işgücü-istihdam” vurgusunun farklı kuramsal kaynakları bulunmaktadır. Liberal yaklaşım, insanı, sadece üretim noktasındaki varlığından ibaret bir emek gücüne indirgeme eğilimindedir. Oysa ki, eleştirel ekonomi politik yaklaşımda insan, emek gücüne indirgenemez. Aksine, toplumun tarihsel olarak toplumsal ölçekte oluşum süreci, kişi olarak emek gücünün değil; ama varlığı emek gücüne indirgenmiş geniş yığınların, bu diğer anlatımla, “kolektif olarak emek gücünün”, üretim noktasındaki varlığını sömürü ilişkilerini sınırlandıracak bir biçimde; emek gücünün yeniden üretim noktasındaki varlığını ise, metadışı alanlarla kolektivize etme eğilimi olarak değerlendirilmelidir. Bunu işçi sınıfı ve yoksulların metadışılaştırılmış yaşam ve geçim alanları oluşturma doğrultusundaki tarihsel eğilimi³⁷ olarak ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla, liberal

³⁶ Dünya Bankası'nın 2006 tarihli “Eşitlik ve Kalkınma” başlıklı Dünya Kalkınma Raporu'nda bu ilginin, daha çok eşitliğin, daha hızlı uzun dönemli iktisadi büyüme olarak tanımlanan uzun dönemli kalkınmayı teşvik ettiğini göstermeye dönük olduğu belirtilmiştir (Mc Kinley, 2009: 3).

³⁷ Bu noktada, yardım başvurusunda ya da yardım alma stratejilerinde cisimleşen yardım talebi ve beklentisi, bu tarihsel eğilimin, sınıf açısından, sınıf mücadelesi formu dışındaki bir güncel gerçek-

yaklaşım ile sınıf temelli yaklaşımların istihdam ve emek vurgusunda, istihdam ve emeğin, kişi ve toplum için anlam ve yerinin farklı kavramsal, kuramsal ve politik düzlemlere oturduğu belirtilmelidir. İstihdam ya da çalışma, kişilerin yaşamlarının belirli dönemlerinde dahil olup ayrıldıkları bir durum ya da konum değil, kapitalizmde toplumun temel ayırım noktaları olan toplumsal sınıf oluşumlarına ilişkin bir kategoridir. Mandel’in (2008: 75) “kapitalizmin temel niteliği ücretli-emek ve sermaye arasında özgül bir ilişki olmasıdır”; Harvey’in (1999: 205) “kapitalizm sermaye ile emek arasında bir ilişki üzerinden yükselir” ve Braverman’ın (2008: 345), emek ve sermaye karşıtlığının, tek tek işyerlerinde başlayan ve giderek tüm toplumsal yapıya hakim olan “bir sınıfsal ikilik halinde ulusal ve uluslararası ölçekte” gerçekleştiği belirlemeleri ile de görüleceği üzere, istihdam, kişi ve hanehalklarının yaşamı açısından salt gelirin elde edildiği ya da edilemediği bir alan değildir. Emek ve istihdamın kapitalizmin merkezinde yer alması, hem değerın kaynağının emek olmasından; ama aynı zamanda da sınıf oluşumlarının çekirdeği olan üretim noktasına ilişkin doğrudan bir kategori olmalarından ileri gelir.

Dokuzuncu olarak, bu yaklaşım, sınıf temelli yaklaşımları, -sosyal-hakları ya da -sosyal- hak statüsü içerisinde kabul görebilecek toplumsal korunma alanlarını işçilik haklarına indirgediği gerekçesiyle ve “çalışma hayatıyla sınırlı olmayan topluma katılma imkânları üzerine düşünmeyi büyük ölçüde” reddettiği savunuyla eleştirmektedir. -Sosyal- haklar, elbette çalışma yaşamı ile sınırlı değildir. Nitekim, sosyal politikanın gelişim çizgisi³⁸ açısından da işçilik haklarına indirgenmiş bir hak anlayışı olduğunu söylemek doğru olmasa gerektir. Peki, buradaki tartışma açısından sosyal hakların oluşum sürecinde “emek” ve işgücü piyasası, açıklayıcı bir kategori olarak nitelendirilebilir mi? Sınıf temelli yaklaşımların, emek ve istihdama dönük bakış açılarını yukarıda ve aşağıda açıklamaya çalışıyoruz. Bu yaklaşımın, yazarlar tarafından, “emek merkezli yaklaşım” olarak nitelendirilmesinin kuramsal temellerini, emeğin kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler açısından açıklayıcı bir kategori olması etrafında anlatmaya çalıştık. Peki bu, hak statülerinin sadece istihdam edilebilenler için genelleştirilebileceği anlamına mı gelmektedir? Bu sorunun yanıtının olumsuz olduğu kanaatindeyiz. Dolayısıyla anılan akademik

leşme biçimi olarak değerlendirilebilir.

³⁸ Bkz. Koray, 2000: 8-11.

yaklaşım ile bu çalışmada ileri sürülen yaklaşım arasında, -sosyal- hakların oluşum süreçlerine dönük kavrayış açısından da bir farklılık bulunmaktadır. Biz burada, sosyal hakların gelişim çizgisini, bu çalışmanın kuramsal geri planını oluşturacak bir biçimde, devlet ve toplum arasındaki ilişki, devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki biçimi olarak ele almaya çalışmaktayız. Sosyal politikanın, emek ve sermaye arasındaki çatışma ve çelişkileri, çeşitli yasa, kurum ve mekanizmalar aracılığıyla toplumsallaştırmasında, hak kavramı, dolayısıyla devletten/kamudan talep unsuru önemli bir yer tutmaktadır. Böylelikle, “hak nosyonunun sosyal/kolektif gerçek kazanması durumu”nun, “sınıflar adına hareket eden kolektivitelerin taleplerinin toplum adına serbest piyasa düzenine ve ücret sistemine müdahale edebildiği noktada” başladığını (Özdemir ve Yücesan-Özdemir, 2006: 50) ve kamunun müdahalesi ile tamamladığını kabul ediyoruz.

İlk olarak, sosyal hakların oluşum süreçleriyle ilgili sınıflar düzeyinde oluşmuş kolektiviteler ve onların taleplerini, bir sınıf mücadelesi formu olarak değerlendirebiliriz. *İkinci* olarak, bu taleplerin, gerçekleştirilmesi için toplum adına müdahale edilmesi olgusu, kolektivitelerin yanında, çeşitli düzenleme tarzları etrafında kamusal bir etkinlik olarak da gerçekleşmektedir. Zira, sosyal hakların gerçekleşmesinin, pozitif haklar çerçevesinde devletin olumlu edimi ile mümkün olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır. Müdahalenin toplum adına olması, işgücü piyasasından kaynaklı risklerin tanziminin sosyalleştirilmesi ve primli ve primsiz sosyal güvenlik rejimlerinin oluşumu olarak değerlendirilebilir. *Üçüncü* olarak ise, sosyal hakların oluşumunun kökeninde yer alan ilişkiler alanına, yani “serbest piyasa düzenine ve ücret sistemine” toplum adına kolektiviteler ve devlet tarafından müdahale edildiğini görüyoruz. Hakların, sadece çalışma yaşamı etrafındaki haklardan ibaret olarak algılanması değil, sosyal hak kategorilerinin oluşumunda ücretlilik ilişkisine dönük bu müdahalenin gerekliliği kendisini göstermektedir. Bu nedenlerden dolayı Özuğurlu’nun (2005b: 90) belirttiği üzere, sosyal politikanın önüne gelen “‘sosyal’ sıfatı”, “sosyolojik bir niteleme düzeyine” indirgenemez; ‘yurttaşlık kurumunun üzerinde yükseldiği *haklar* nosyonu, ancak serbest piyasa düzeni geriletilebildiği ölçüde *sosyal* nitelemesi” kazanır. Ayrıca, bu tür bir perspektifin dışlandığı, -sosyal- hak temelli sosyal yardım ve sosyal politika savunularını da içerecek şekilde, sosyal yardım sistemi içi düzenleme önerilerinin, yardım alan şeklinde temsil olunan yoksulu ve

kolektifin bir parçası olan -sosyal- hak sahiplerini özneleştirirmeyen, edilgenleştiren bir özellik taşıdığı da belirtilebilir. Özdemir ve Yücesan-Özdemir’in (2009: 337) de işaret ettiği üzere, hak statüsü içerisinde talep edilen söz konusu öneriler, “insanların kolektif işçinin bir parçası olmak nedeniyle sahip olduğu hakların, sınıf eksenli sosyal hakların, tekabül ettikleri talepleri içermez”.

Onuncu olarak, burada değerlendirdiğimiz akademik çizgi açısından, hak kavramı ve statüsünün, kapitalizmin dönüşümünde oldukça merkezi bir yer kapladığını görmekteyiz. Eleştirel ama hegemonik yaklaşımda, kapitalizmin çalışma merkezli değerler sisteminin eleştirildiğini, bunun karşılığında, çalışma faaliyetine katılım karşısında kişiyi “özgürleştirici” alternatif geçim alanları önerildiğini görmekteyiz. Gelir desteği, bu çerçevede dile getirilmektedir. Bu yaklaşımın arkasında, piyasa tarafından insanın varlığının salt işgücü piyasası ve çalışma faaliyeti etrafında, emek gücünden ibaret bir biçimde algılanmasına dönük bir sorgulama yatmaktadır. Kendi içerisinde oldukça anlamlı olan bu nokta, eleştiri konusu yapılan olguya karşı oluşturulan alternatifler bakımından, çeşitli “toplumsal düzey” sorunlarını barındırmaktadır. Örneğin, “insanın işgücü olarak tanımı”nın (Buğra, 2008: 13) reddinin karşılığı, kurumsal düzeyde gerçekleşen ya da gerçekleşmesi istenen “hak temelli sosyal politika” yaklaşımı olarak sunulmaktadır. Oysa ki, liberal ve günümüzde neo-liberal yaklaşımın reddi, sosyal politika ve refah devletleri açısından, tarihsel olarak güç ilişkileri ve sınıflar arasında bir mücadele düzeyinde gerçekleşmiş; emek-gücünün alım, satım ve kullanım koşullarını düzenleyen, emek ve sermaye arasındaki sömürü ilişkilerini ortadan kaldırmayan; ama sınırlandıran kimi kurumsal karşılıklar yaratmıştır.

Buğra’ya (2008: 13) göre, “sosyal politika, hak temelli bir yaklaşım içerisinde, kapitalizmi dönüştürme potansiyeli taşıyan bir önlemler bütünü olabilir”. Burada ileri sürdüğümüz yaklaşıma göre ise, sosyal politika hangi yaklaşım temelinde ele alınırsa alınsın kapitalizmi dönüştürme niteliğine sahip değildir. Aksine, kapitalist dönüşümün belirli evreleri ile uyumlu bir biçimde kapitalizme eklenir. Sosyal politika uygulamaları, hak temelli olsa da yukarıda anılan liberal-kapitalist ideolojinin ücret karşılığı çalıştırma eğilimini kökünden sorgulamaz; bu eğilimin sonuçları ile ilgilenir. Bu anlamda, sosyal politikanın kapitalist toplumsal yapı içerisindeki yeri, sosyal politikaya ait, onun kendi içerisinde oluşmuş özellikler-

den değil, onun dışındaki iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar ve ilişkiler tarafından belirlenir.

Üçüncü olarak, gelir merkezli önerilerin sahiplerinin, sınıf ilişkilerini yoksulluk ve yoksul açısından açıklayıcı bir zemin olarak almadığını, yoksulların işgücü piyasası ve istihdam ile kurdukları ilişkinin ise, geçimleri açısından önemli; ancak yoksulun gerçek toplumsal aidiyetinin oluştuğu alanlar olduğunu görmezden geldiğini ifade edebiliriz. Bu anlamda, yoksul ya da yardım alan açısından istihdam edilmek ya da edilmemek ve işgücü piyasası ile kurulan ilişki, diğer ekonomik, sosyal ve kültürel göstergelerden biri olarak değerlendirilme eğilimindedir. Böyle olunca, gelir ve gelirin elde edilme biçimi, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimini ve bunun içerisinde yoksulun ve işgücünün yerini ifade eden bir sınıf ilişkisi değil, yoksulun geçimi ve yaşamı açısından o an içinde bulunulan ve sosyo-ekonomik düzey bakımından değişime açık bir durumu yansıtmaktadır. Oysa ki, hanehalklarının gelir ve geliri elde etme biçimi, doğası ve gerçekleşme biçimi gereği, yoksullara dönük, gelir değil, işgücü piyasası ve ücretlilik ilişkisi merkezli kamusal önlemlerin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu noktada, bu çalışmadaki bakış açımıza yöneltilebilecek, sosyal politika ve sosyal yardım sorunlarını sadece ücretli istihdam merkezli önlemler bütünü olarak ya da “emek merkezli yaklaşım” içerisinde kavradığımız yönündeki olası ve muhtemel bir eleştiriyi de gözönünde bulunduruyoruz. Buradaki savımız elbette, sosyal yardım alan kitlenin bütün sorun ve özelliklerinin istihdam merkezli olarak anlaşılabileceği biçiminde değildir. Bunun yanında, Türkiye’deki 65 yaş aylığı, şartlı eğitim ve sağlık yardımı, eşi vefat etmiş kadınlara, asker ailelerine nakit yardımı, engelli ve engelli yakını aylığı gibi kimi yardım türleri, yardım alan hane ya da kişinin işgücü piyasası konumunu, örneğin “çalışan yoksullara dönük yardım” gibi bir ad altında doğrudan yansıtmasa da, yardım alan hanehalklarının işgücü piyasası konumlarının, sosyal sigorta ya da hanede kişi başına düşen gelir miktarına dayalı yoklama kriterleri gereği, sosyal yardım türleri temelinde açığa çıktığı söylenebilir. Yardımlar, görünüşte/ismen, kişi ve hanelerin işgücü piyasası ile ilişkilerine göre verilmemiş gibi gözükmeyle birlikte, yoklama kriterleri esas alındığında, yardımların istihdam-işgücü piyasası ile bağlantılı, sigorta ve gelir yoklamalı doğası açığa çıkmaktadır.

Örneğin, Buğra ve Keyder (2003: 36), “istihdamla bağlantılı *sosyal güvenlik* önlemlerinin dışında, doğrudan doğruya muhtaçlık kategorisini hedef alan *sosyal yardım* önlemleri”nden söz etmektedir. Oysa ki, sosyal yardım almak için uygunluğun belirlenmesindeki muhtaçlık kriterlerinin karşılanıp karşılanmadığı, fiili olarak istihdam ve istihdamla bağlantılı koşulların yoklaması olarak gerçekleşmektedir. Çalışmamızın kavramsal çerçevesi ile daha uyumlu bir biçimde ifade etmek gerekirse, yardım alma kriterlerini karşılayıp karşılayamama durumu, -kağıt üstünde- kişi ve hanenin, piyasa ya da bölüşüm ilişkileri ile değil, üretimle kurduğu ilişkiye göre belirlenmektedir. Nitekim, çalışmamızın alan bölümünde gerek doğal ve sistematik gözlemlerimiz gerekse derinlemesine görüşme sonuçlarımız ile ayrıntılı olarak anlatacak olduğumuz üzere, yardım alan hanelerin oldukça önemli bir bölümü, yardım alma noktasına istihdam-ışgücü piyasası şartlarının merkezinde olduğu bir sürecin sonunda gelmişlerdir.

Onikinci ve son olarak, bu çalışmada, sosyal yardımlar, devlet ve toplum arasındaki bir ilişki biçimi olarak değil, emek ve sermaye arasındaki ilişkilerin, kurumsallaşmış bir görünümü olan devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkinin bir biçimi olarak ele alınacaktır. Bu nedenle, çözümleme önceliği olarak üretim noktasının düzenlenmesi ve devletin işgücü piyasasına müdahale tarzı temel hareket noktası olarak kabul edilecektir. Sosyal yardımlara dönük yapılacak kuramsal tartışmanın da, Polanyici kavramlarla devlet ve toplum karşıtlığı ya da devlet ve toplum arasındaki bir ilişki biçimi olarak değil, emek ve sermaye ilişkilerinin bir yansıması olan devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki biçimi ya da devletin işgücü piyasasına müdahale tarzı etrafında yapılabileceği iddiasındayız. Zira eşitsizliklerin temel nedeni, piyasa ilişkileri değil, üretim ilişkileridir. Bir diğer anlatımla, kapitalist sistemin işleyişini ve kapitalist toplumun gerçek temel ilişkilerini örgütleyici nokta olarak kabul ettiğimiz üretim alanı ve ona ait ilişkilerin gerçekleşme biçimi olan işgücü piyasaları ile ücret, toplu sözleşme, sosyal güvenlik gibi doğrudan bağlantısı olmayan bir düzenleme tarzı olan sosyal yardımların ilişkisi, bu çalışmanın temel kuramsal ilgi ve sorun alanı olarak kabul edilebilir. Bu ilgi ve sorun alanı içerisinde, bu ilişkinin gerçekleşme biçimi, kavramsal düzeyde “sosyal yardım rejimi” kavramı ile tartışılacaktır.

Terimden Kavrama: Sosyal Yardım Rejimi

Bu çalışmada, sosyal yardımlar, “rejim” olarak kavramsallaştırılmıştır. Türkiye’de sosyal yardımlar, kendi kurum ve ilişkileri ile bütünlük arz eden bir yapı olarak farklı terim ve kavramlarla birlikte kullanılmıştır; ancak ilgili alanyazında, söz konusu kurum ve ilişkiler bütünü kavramsallaştırma çabasına sıklıkla rastlanamamaktadır. Bu çalışmada, alanyazında kapladığımız bu boşluk sosyal yardım rejimi kavramı ile doldurulmaya çalışılacaktır. Yılmaz (2006), sosyal yardımlarla ilgili çok sayıda yasa ve kurumun varlığı ve bu kurumlarda “dar kapsamlı bir sosyal yardım politikası”nın sürdürülmesi nedeniyle, Türkiye’de bir “sosyal yardım sisteminin varlığından” söz etmenin mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Burada ise, biz bu konuya daha farklı eğiliyoruz. Sosyal yardımların bir sistem olabilmesi için, uygulamadaki çok başlılığın ortadan kalkması ve geniş bir sosyal yardım politikasının varlığından söz etmenin gerekmediği; bunların, ancak bir sistemin özellikleri olabileceği düşüncesindeyiz. Buna karşılık, burada, biz sistem kavramı yerine, rejim kavramını kullanmayı tercih ediyoruz. Sistem kavramı, çağrıştırdıkları ve mevcut kullanımları itibarıyla daha çok kurumsal yapılara referans veriyorken, rejim kavramının, kurumsal yapıyı çevreleyen, ona içkin ve ondan bağımsız toplumsal ilişki biçimlerini de içermeye potansiyelini temel alıyoruz. Bu anlamda, Türkiye’de sosyal yardımların, yukarıdaki ifade edilen özellikleri yanında, çalışmanın ileriki bölümlerinde serimlenecek olan sorunları nedeniyle, bir rejimsizlikten de söz edilemeyeceğini düşünüyor ve tüm bunların sosyal yardım rejimini bütünleyen yapı ve özellikler olduğunu savlıyoruz.

Sosyal yardım rejimi ifadesinin ulusal ve uluslararası alanyazında, temel olarak karşılaştırmalı sosyal politika çalışmaları içerisinde ülke ve bölgeleri sosyal yardım programlarına ilişkin özellikleri bakımından tasnif etme amacıyla kullanıldığı gözlemlenmektedir. Gough (2001, 2006), Boychuk (1998) ve Jung (2007) sosyal yardım rejimlerine dayalı olarak, tipolojiler üretmiş ve karşılaştırmalı sosyal yardım rejimlerine odaklanmışlardır. Bu çalışmalarda da sosyal yardım rejimine dönük bir kavramsallaştırmadan söz etmek çok olanaklı değildir. Genellikle, refah rejimine içkin ayrı bir sosyal koruma politikası olarak ele alınan sosyal yardımlar, rejim ifadesi ile ülkeler ve bölgeler arası karşılaştırmalı sosyal politika çalışmaları kapsamında, merkezi ve yerel idari yapılar, aktörler, programların kapsamı, hedef gruplar, ihtiyaç tespiti özellikleri, istihdam bağlantısı, işgücü piya-

sası özellikleri, aile yapısı, klientalist bağlar temelinde oluşturulan tipolojiler temelinde incelenmiştir. Sosyal yardım rejimi, bu unsurların bir araya gelmesi ile oluşturulan ulusal ölçekteki bir sistem olarak ele alınmıştır. Bu anlamda, sosyal yardım rejimi ifadesinin terimsel bir içerikle kullanıldığı görülmektedir. Gough (2006: 248, 251), Güney Avrupa’da sosyal yardımları ele aldığı çalışmasında, sosyal yardım rejimlerini tipolojiler temelinde ele almakta ve “sosyo-yapısal etmenler” (“ekonomik gelişmişlik seviyesi, aile-hane yapısı, emek piyasasının özellikleri ve göç”) ve “siyasi-kurumsal etmenler” (“rejim tipinin beslendiği çıkar grupları, farklı siyasi süreçler ve kategorik yardımın tarihsel gelişme örüntüsü”) bakımından açıklamaktadır. Gough’dan (2001) farklı olarak Boycuhk’un (1998: 14-23) rejim tipolojilerine dönük olarak Polanyi, Esping-Andersen ve Titmuss’tan yararlanan bir kavramsallaştırma yaptığı belirtilebilir.

Türkiye’de sosyal yardımları, farklı adlandırmalarla birlikte ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Buna göre, sosyal yardımların, sistem,³⁹ model,⁴⁰ alan,⁴¹ mekanizma gibi kavram ve terimlerle anıldığı görülmektedir. Ulusal ve uluslararası alanyazında “sosyal yardım rejimi” kavramını kullanan çeşitli çalışmalara da rastlanmıştır; ancak bu çalışmaların da sosyal yardımları bir rejim olarak kavramsallaştırmak yerine, rejim ifadesini, model ve sistem yerine bir terim gibi kullandıkları gözlemlenmiştir. Türkçe alanyazında rejim ifadesinin, bir doktora tezi (Urhan, 2014), tezi iki yüksek lisans tezi (Etcı, 2012; Şahin, 2012) ve bir uzmanlık tezinde (Kaya, 2009) geçtiğini belirledik. Bu çalışmalarda genel bir eğilim olarak,

³⁹ Sosyal yardım sistemi terimini kullanan kimi çalışmalar için bkz. İkizoğlu, 2000; Kaya, 2009; Şenocak, 2009; T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2010); Şahin 2012; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2012a; Akkaya ve Kaya, 2013; Keskin, 2013; Şeker ve Hacımahmutoglu, 2013; Taştaltın, 2013; Yılmaz, 2013; Göçmen, 2014; Urhan ve Urhan, 2015.

⁴⁰ Bkz. Kaya, 2009.

⁴¹ Yılmaz (2013), sosyal yardımları bir “alan” olarak ele almaktadır. Yılmaz (2013: 51-52), alanyazındaki çalışmaların hemen hemen tamamından farklı olarak, sosyal yardımları beraberinde kullandığı sözcüğe ilişkin bir kavramsallaştırmaya gitmektedir. Bir diğer anlatımla, neden “alan” kavramını kullandığını açıklamaktadır. Yılmaz (2013: 51-52), alan kavramını Bourdieu’ye referansla kullanmakta ve “sosyal yardım alanı”nı şöyle kavramsallaştırmaktadır: “Sosyal yardım alanı birbiriyle rekabet halinde olduğu kadar birbirini bütünüleyen yapılaşmış sosyal ağlardan, sosyal yardımı örgütleyen ve sosyal sermayenin eşitsiz dağılımından faydalanan inanç temelli refah örgütlerinden, yerel düzeyde etkinlik gösteren belediye teşkilatlarından ve enformel oluşumlardan meydana gelen karmaşık, çok katmanlı ve özgül matrisi içerir. Sembolik-maddi süreçlerle desteklenen bir ‘biz’ (halk, ulus, cemaat) inşasına ve bu doğrultuda rıza ile güvenin örgütlenmesine dayalı siyasal sermayenin hem biriktireceği hem de tatbik edileceği en önemli alanlardan biri hiç kuşku yok ki sosyal yardım alanıdır.”

rejim ifadesinin bir terim olarak kullanıldığını, bir kavram olarak derinleştirilmediği yönünde bir gözlemimiz bulunmaktadır. Kaya'nın (2009: 96) çalışmasında sosyal yardım rejimi ifadesinin yerine, model ve sistem özelliklerinin de kullandığı görülmektedir. Sosyal yardım rejimi ifadesi, Erci'nin (2011) karşılaştırmalı bir çalışmasına atıfla bir alt başlıkta kullanılmış ve derinleştirilmemiştir. Ayrıca bu başlık altında da sosyal yardım sistemi kavramının bir ara başlık olarak kullanıldığı ve bu başlık altında, refah rejimi tipolojilerinin anlatıldığı görülmektedir. Erci'nin (2012: 11-13) çalışmasında da, aynı şekilde rejim ifadesinin refah rejimi tipolojilerine dahil ülkeler içerisinde sosyal yardımları anlatan bir bölümün başlığı olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. Urhan (2014), sosyal yardım rejimini, refah rejiminin gömülü bir parçası olarak ele almış ve farklı derecelerdeki rolleriyle merkezi ve yerel aktörlerin bir karmasından oluştuğunu kabul etmekte ve Türkiye'de sosyal yardım rejiminin çerçevesini belirleyen unsurları, demografik yapı ve dönüşümü, işgücü ve istihdam, yoksulluk, aile ve enformel ilişki ağları, kurumsal ve finansal yapı, yerelleşme ve sosyal belediyeçilik başlıkları altında toplamaktadır.

Sosyal yardımlara ilişkin ülke örneklerini inceleyen uluslararası alanyazında sosyal yardımları, piyasa, aile ve devlet etrafındaki yapı ve kurumsal yapılanmaya dayanan bir çerçeve içerisinde ele alma yönünde güçlü bir eğilim olduğu söylenebilir. Bir sosyal politika aracı olarak sosyal yardımların, piyasa karşısındaki konumu, özellikle Esping-Andersen'in (1990: 35-55; 2006: 49) Karl Polanyi ve Claus Offe'den devralarak kullandığı ve "piyasaya katılımıdan bağımsız olarak sunulan haklar aracılığıyla refah devletlerinin para ilişkilerini ne derece zayıflattığını" ifade eden "metadışlaştırma" olgusu bakımından da önemlidir. Ancak sosyal yardımlara ilişkin alanyazında sosyal yardımları, bir piyasa değil de üretim/üretim noktası kategorisi olarak ele almaya dönük bir eğilimden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Bu çalışmanın temel kuramsal ve kavramsal iddialarından biri de sosyal yardımları bir üretim/üretim noktası kategorisi olarak ele almaktır.

Çalışmanın temel kavramı, "*sosyal yardım rejimi*"dir. Türkiye'de sosyal yardımlar, kurumsal yapı, yardım alanlar ve aynı zamanda sosyal yardımların içerisinde sunulduğu ve dağıtıldığı iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar bakımından dinamik bir karakter taşımaktadır. Bu karakter, "*oluşum*" soyutlamasının olgusal temellerini inşa etmektedir.

Bir yandan sosyal yardımların uygulama ve işleyişini çevreleyen yasal ve yönetsel mekanizmalar kapsamlı bir değişime uğrarken diğer yandan ise, sosyolojik düzlemde yardım alanların sosyal yardımlar temelinde oluşan çeşitli ilişki biçimleri ve davranış örüntülerinin varlığı gözlemlenmektedir. Ayrıca sosyal yardımların içerisinde olduğu iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar da bir değişim içerisinde ve bu, karşılıklı bir ilişki temelinde, anılan tarafların yaşadığı değişimden bağımsız değildir. Çalışmada, bu ilişkiler ve yapı, “*sosyal yardım rejimi*” kavramıyla, anılan dinamik yapı ise, bir “oluşum” süreci olarak soyutlanmıştır.

Sosyal yardım rejimi, kapitalizmin farklı gelişme evrelerinde farklı ülkelerde farklı biçimlerde oluşan refah rejimleri içerisinde aile, devlet ve piyasanın konumu, alanın dinamikleri, kurumsal yapılanma, yasal çerçeve, geçmişten gelen ideolojik-kültürel birikim, sosyal yardımların tarihsel özellikleri, ulusal ölçekte örgütlenmenin küresel eğilimlerden etkilenme düzeyi, hakim iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapı gibi unsurları içerir ve bunların bir bileşkesidir. Bu çözümleme çerçevesi, beraberinde sosyal yardımları içine gömülü olduğu iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılarla birlikte kavramayı gerektirir. Sosyal yardımlar, içinde olduğu toplumsal formasyonda, bu anılan üç öğeden bağımsız olarak değerlendirilemez. İktisadi yapı, yardımların gelişmişlik düzeyi ve içeriği, sosyal politika içerisindeki ağırlıkları ve işgücü piyasası ile olan ilişkisi (yardımların istihdama katılımı ve emek gücü arzını etkileyip etkilemediği) bakımından belirleyicidir. Siyasal-toplumsal yapı açısından baktığımızda, partilerin sosyal yardımlar ve küresel-ulusal egemen eğilimler karşısındaki yaklaşımları, yardım alanların siyasal demokrasi çerçevesinde kendilerini ifade edip edemedikleri, yardımların oya tahvil etme eğilimi barındırıp barındırmadığı ve klientalizm, sosyal yardımların örgütlenişinde politika transferinin yeri, vs. gibi boyutlar düşünülmelidir. İdeolojik yapı dediğimizde ise, içinde kültürü de barındırmakla birlikte, yardım alanların yardımlar karşısındaki tepki ve tavırları, yardım algıları, hak ve yurttaşlık arasındaki ilişkinin algılanış biçimi, yardımların içerisinde gerçekleştiği düşünsel iklimden ve bunlarla eklemlenme düzeylerinden söz edilebilir. Bu üç unsur, parçalı değil, bir bütünlük içerisinde ele alınmıştır.

Sosyal yardım rejimi, sosyal yardımları, politikalar, harcama düzeyleri, yararlanıcı sayıları, yasal ve kurumsal yapı, aktörler ve bu temelde oluşan ilişki biçimleri, davranış örüntüleri ve düşünme tarzlarını birbiriyle

içsel bağlantılara sahip bir organik bütün olarak açıklama ve çözümleme çerçevesinin kavramsal bir aracıdır. Sosyal yardım rejimi, oluşum dinamikleri bakımından birbirine içsel yapısal ve işlevsel ilişkiler taşıyan bir bütündür. Bu organik bütün, onu çevreleyen iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar içerisinde oluşur. Böylelikle sosyal yardım rejimi, bu rejimi oluşturan farklı gözlem alanlarına ilişkin birbirinden ayrı ve fakat birbiriyle karşılıklı ilişki içerisindeki dinamik ve yapıların basit bir toplamı değil, birbiriyle içsel bağlantıya sahip organik bir bütünü olarak ele alınmıştır.

Bu anlamda sosyal yardım rejimi, *ilk* olarak ona içkin kurumsal yapı ve *ikinci* olarak, onun altında yaşama deneyimlerini farklı boyutlarıyla içeren bir soyutlama -düzeyi- olarak belirlenebilir. İlk ana başlık altında, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin kurumsal yapısını oluşturan temel boyutlara; *ikinci* ana başlık altında ise, yardım alan kişi ve hanehalklarının sosyal yardım deneyimlerine ve sosyal yardımlar temelinde ürettikleri ilişki setleri, davranış örüntüleri ve düşünme tarzlarına odaklanılmıştır. Katılımcı gözlem ve ağırlıklı olarak da derinlemesine görüşmelere dayanarak kaleme alınan bu iki ana başlık ve altındaki bölümler, sosyal yardım rejimini oluşturacak şekilde rejimin kurumsal yapısını ve bu rejim altında yaşamayı var eden dinamikler olarak ele alınmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Türkiye’de Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu

Teknik ve Kavramsal Notlar

Sosyal Yardımların Kurumsal Gelişimi

AKP Döneminde Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu

Sosyal Yardım Yönetişimi ve Politika Ortodoksisi

Sosyal Yardımın Siyasallaşması

Sosyal Yardımın “Dinselleşmesi”

Sosyal Yardımın Neo-liberalizme Uyumlaşması

Kuramdan Alana

Araştırmanın Yöntemi

Alandan Notlar

Sosyal Yardım Rejiminin Kurumsal Yapısı

Sosyal Yardım Rejimi Altında Yaşamak: Sosyal Yardım Alma

ve Alıcısı Olma Disiplininin Oluşumu

Çalışma ve İşgücü Piyasası Deneyimi

Geçim-Hayat Şartları ve Sosyal Politika Deneyimi

Gündelik Yaşam, Siyaset, Toplumsal Cinsiyet Örüntüleri

Gelecek Beklentisi, Umutlar ve Hayaller

Dördüncü Bölüm

Türkiye’de Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu

Teknik ve Kavramsal Notlar

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumunun tarihsel ve güncel bağlamı, alan araştırmasına da bir temel oluşturması bakımından, esas olarak, sosyal yardımların rejim niteliği kazandığını ileri sürdüğümüz neo-liberal evre ve özel olarak AKP dönemi açısından ele alınacaktır.

Sosyal Yardımların Kurumsal Gelişimi¹

Türkiye, neo-liberal evrede, üretimin uluslararasılaşması ile uluslararası işbölümünün değişen yapısına paralel olarak, pek çok çevre ülkede olduğu gibi ihracata yönelik bir sanayileşme modelini benimsemiş, bu,

¹ Türkiye’de sosyal yardımların tarihsel bağlamı, 1980 sonrasına ilişkin gelişmelerle sınırlandırılmaz. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’nde sosyal yardım örgütlenmesinin belirli biçimi ve boyutları vardır. Bunlar, çalışmanın farklı yerlerinde, değinilen sosyal yardım türü temelinde dipnot yöntemi ile sunulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun kapitalistleşme tarzı, “devletin kurumsal olarak bir refah rejimini hayata geçirmesini ve diğer refah kurumları karşısında egemenliğini kurmasını engellemiş” (Topak, 2012: 179) ve sosyal yardımlar, buna denk düşecek aile, meslek örgütleri, gönüllü faaliyetler, kimi devlet kurumları ve din temelinde oluşan prekapitalist refah aktörleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bkz. Talas, 1976: 590-591; Çengelci, 1985: 66-73; Özbek, 2004: 60-64, 255-323; Güzel, vd, 2010: 27. Türkiye Cumhuriyeti dönemi için ise, 1920 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı kurulmasından başlayarak, 1935 yılında Çocuk Esirgeme Kurumu’na dönüşen Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin 1921 yılında kuruluşu, 1963 yılında, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bünyesinde, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü oluşturulmasının yanında, Türk Kızılay Demeği ve Türkiye Yardım Sevenler Demeği’nin faaliyetleri bulunmaktadır. Çengelci (1985: 121), Türkiye’de sosyal yardım rejiminin kurumsal yapılanmasının tarihsel geçmişine ilişkin değerlendirmesinde, sosyal yardımların gelişiminde dikkat çeken noktanın, kimi düzenlemeler dışında bırakılacak olursa, “genellikle teşkilât kanunlarına dayanılarak bir sistem oluşturulmaya çalışılması” olduğunu belirtmektedir. Bkz. Çengelci, 1985: 74-75, 89, 91; Arıcı, 1999: 310; Baytal, 2009: 62-72; Taşçı, 2010: 101; Topak, 2012: 210

devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçiminin de dönüşümünü gerektirmiştir. Bu dönüşüm, devletin işgücü piyasasına müdahale tarzının, ihracata yönelik birikim ve bunun işgücü piyasasına dönük sonuçlarının gerekleri ile çelişmeyecek bir biçimde, devletin üretim noktasına müdahalesini en az içeren ögesi olan sosyal yardımların ön plana çıkma eğilimini açığa çıkartacak bir biçimde gerçekleşmiştir. Bu aynı zamanda, buraya kadar anlatılan küresel üretim yapısına Türkiye’nin bir yarı-çevre ülke olarak eklenme tarzı ile de uyumludur. Dolayısıyla, görüleceği üzere, Türkiye’de yoksullukla mücadele politikaları, iktisadi programın ve birikim rejiminin dönüşümü ile paralellik arz eder² ve bu dönemde sosyal yardımların bu paralellik doğrultusunda bir işgücü piyasası kurumu niteliği kazandığını söylemek mümkün gözükmektedir.³

² Türkiye’de sosyal yardım rejiminin tarihsel boyutunu oluşturan ve özellikle de çok partili dönemi içeren yardım türleri ile sermaye birikim süreçleri arasında bir ilişki kurmak çok olanaklı gözükmemektedir. Taşçı’nın (2010: 102) da belirttiği üzere, savaş sonrasında çok partili döneme kadarki süreç içerisinde sosyal yardım adı altında getirilen düzenleme ve uygulamalar, çok geniş bir yer kaplamaktadır. Bu dönemde çoğunlukla, sosyal güvenliğin oluşturulmasına dönük kimi çabalardan söz edilmektedir. Özellikle 1960-1980 yıl aralığını içeren ithal ikameci birikim stratejisi ile Türkiye’de de iç pazara dönük kitlesel üretim ve tüketime dönük merkezi modelin benimsenmesi, bu modelin yeniden üretimini sağlayacak ilişkilerin bütünüyle yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Sosyal yardımlara ilişkin gelişmeleri de bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Bu dönemdeki faaliyetleri belirli ölçülerde, Boratav’ın (2004b: 123-126) söz konusu dönem -özellikle 1962-1976 yıl aralığı- için yaptığı “popülizm” saptamasından hareketle ele almak mümkün gözükmektedir. Boratav ve Özgürlü’nün (2006: 171-178) söz konusu yıl aralığını da içerecek 1946-1979 dönemi için “parlamentar popülizm” saptamasında bulundukları görülmektedir. Buğra’nın (2008: 159) belirttiği gibi, “formel sektörde çalışanların sosyal hakları güçlenirken, yoksullukla mücadele, yine, patronaj ilişkilerine dayanan enformel devlet müdahalesi biçimlerine ve kişisel ilişkilerin niteliğine bağlı” kalmıştır. Buğra’ya (2008: 159) göre, küçük köylülük bu dönemde de korunmaya devam etmiş ve “bu durum, şehir yoksulluğuna yönelik önlemlerin kararlılıkla, gerekli kaynak aktarımı sağlanarak hayata geçirilmesini” engellemiştir. Topak (2012: 2010) da benzer bir biçimde “sosyal yardım alanında devletin kurumsal egemenliği”nin gelişmiş bir yapı arz etmediğini belirtmektedir. Bir diğer anlatımla, sosyal yardım rejiminin oluşumunun tarihsel dinamiklerinin belirlenmesinde, kurumsal gelişimin sermaye birikimi rejimleri ekseninde yorumlanabileceği bir kavramsal çerçeveye oluşumuna ilişkin çeşitli eklenme sorunlarından söz edilebilir.

³ Türkiye’de sosyal yardımların, özellikle neo-liberal evreye kadar, genel özellikleri itibarıyla etkin bir işgücü piyasası kurumu işlevi üstlendiğini söylemek güçtür; ancak buna karşın Türkiye’de sosyal yardım ve istihdam arasındaki bağın bir tarihselliğinin olmadığı da söylenemez. Osmanlı İmparatorluğu’nda “yaşanarak işini terk etmiş ve muhtaç duruma düşmüş ustalarla, tedavisi mümkün olmayan bir hastalık ya da sakatlık sonucu iş göremeye duruma düşmüş usta, kalfa ve çıraklar gibi bütün meslek mensuplarının geçimlerini sağlamak” esnaf birliklerine (lonca) bağlı yardımlaşma sandıklarının amaçları arasında yer almıştır. Böylelikle, sandıkların yardımlarından yararlananların, çalışma, çalışma kapasitesi ve işgücü piyasası ile ilişki yoklaması biçiminde gerçekleştiği; çalışma ile bağlantılı olarak bir ihtiyaç yoklaması kriteri belirlenerek sosyal yardımların tarihsel örgütlenme tarzı ile bu yönüyle uyum sağlandığı görülmektedir. 1909 tarihinde onaylanan Yeni Serseri Yasası ile de uygulamadaki öncelikli hedef, “serseri olarak mahkum edilen kişilerin vilayetlerde herhangi bir işte istihdam edilmeleri” olarak belirlenmiştir; ancak bunda kayda değer bir başarı elde edilememiştir (Özbek, 2004:

Türkiye’de sosyal yardımların bir politika seti olarak öne çıkması, esas olarak 1980 sonrası zaman diliminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde, korunmaya muhtaç çocuklara dönük getirilen önceki sosyal yardım uygulamalarının bir devamı olarak, 24.5.1983 tarihli ve 2828 sayılı yasa ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Kurum’a, muhtaç durumdaki kişilere, kendi evlerinde ve ortamlarında “aile” bütünlüğü içinde parasal ve/veya nesnel sosyal yardımlar sağlanmaması hususunda yetki ve sorumluluk verilmiştir” (Çengelci, 1985: 99-100).⁴ Ayrıca bu dönemde, “popülist kaygıların” bir ürünü olarak (Sallan-Gül,

1988) Böylelikle, cezalandırma ile çalışmaya dayalı ortak bir niyetin, batıdaki örneklere genel bir referans olarak paralel bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Bu noktada, Buğra’nın (2003/2004: 78), İngiltere Yoksul Yasaları için de genişletilebilecek olan “yoksul, ucuz emek olarak istihdam edilemediği noktada, rahatsız edici bir yabancı ve korkutucu bir ‘öteki’ olarak görülmeye başlanıyor” saptaması anlaşılabılır. Bkz. Buğra, 2003/2004: 80-81. Türkiye’de toplumun batıdaki sanayileşme ve sermaye birikimi süreçlerini çok büyük benzerlikler taşıyacak biçimde deneyimlememesi gibi yapısal nedenlerin bir ürünü olarak, “yoksulların bir işgücü olarak görülmesi”nin, “erken Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde söz konusu” olmadığı belirtilmektedir (Buğra, 2008: 148). Bu çerçevede, sosyal yardımın öznesi de devleti kuran ve yönetenler için, Buğra’ya (2003/2004: 79) göre, “köyündeki köylüdür. Böylelikle, “siyasi enerjinin, kitlesel yoksulluğu köyün çözülmesini engelleyerek kontrol altında tutmaya odaklandığı bir ortamda, şehir yoksulluğuyla mücadele konusunda devletin sorumlulukları”nın “epeyce geri planda” kaldığı belirtilmektedir (Buğra, 2008: 152). Bu olgunun, “köylüyü köyde tutma”, “köylünün köyünden ayrılmasını önleme” (Buğra, 2003/2004: 79) olarak sonuçlanan ve geri planında, köylünün kentlerde sermaye birikimi sürecinde kullanılacak ucuz emek gücü niteliği kazanması gereken bir toplumsal kesim olarak görülmesine engel teşkil eden ekonomik program ve bırıkim süreçlerine ilişkin yapısal etmenler olduğu söylenebilir. Nitekim Buğra’nın (2003/2004: 94) bu noktadaki belirlemesi şöyledir: “Genel olarak, tek parti dönemi istihdam politikasının, çalışanların, sanayi işçilerini köylülüğe alternatif bir normal hayat olarak kabul etmesinin şartlarını inşa etmeye yönelik olduğunu söylemek mümkün değil.” Bu konuda bir tartışma ve ayrıntılı bilgi için bkz. Buğra, 2008: 97-155. Buna karşın, emeğin önemine yapılan vurguya paralel, modern yoksulluk olmasının oluşumu çerçevesinde, “insanlara çalışarak topluma katılmalarını sağlamak üzere yardım yapılması gerektiği vurgusu”nun “tam bir kabul” gördüğü de belirtilmektedir (Buğra, 2003/2004: 79-80). Kuvâimiz, bunu bir eğilim olarak değerlendirmek daha anlamlı gözükmektedir. Bu noktada, devletin gözüllü kuruluşlarından, Yardım Sevenler Derneği’nin “emek karşılığı yardım” anlayışı çerçevesinde, “yoksul kadınların çalıştırıldığı atelyeler” oluşturma ve “yoksul kadınlara ekonomik destek programının yanı sıra onların çalışarak topluma katılmalarını sağlamaya” dönük bir eğilim içerisinde oldukları söylenmektedir (Buğra, 2003/2004: 83).

⁴ ‘Türkiye’nin sosyal yardımın bir öznesi olarak belirlenmesinin bir geçmişi vardır. Çok partili dönemde, ilk düzenlemenin 1949 yılında yürürlüğe giren 5387 sayılı “Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun” olduğu görülmektedir (Buğra, 2008: 140). Bu düzenleme, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı’na kimi görevler yüklemiştir (Çengelci, 1985: 76-78). Bu gelişme Buğra’ya (2003/2004: 75) göre, muhtaç çocukların korunmasının “devlet işi” olarak kabul edilmesi ile ilgili bir gelişmeye dayanmaktadır. Bir ara parantez açmak gerekirse, söz konusu düzenleme, 15.5.1957 tarihli 6972 sayılı “Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun” ile yürürlükten kaldırılmıştır. Bu yasa da yürürlükte kaldığı 1983 yılına kadar, “kimsesiz, korunmasız ve sosyal güvenlikten yoksun kalmış çocuklara devlet tarafından götürülen sosyal yardım mahiyetindeki hizmetlerin temel dayanağı olmuştur” (Çengelci, 1985: 79).

2002: 117) 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu’nun 1986 yılında kuruluşu,⁵ 1992’de Yeşil Kart uygulamasının başlaması, bu kapsamda değerlendirilebilir. Fon, 01.12.2004 tarihinde yürürlüğe giren 5263 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü’ne dönüştürülmüştür. İzleyen süreç içerisinde ise, Genel Müdürlük, 2011 yılında çıkan 633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bakanlık’a dönüşmüş, yardımlar, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü’nün sorumluluğuna bırakılmıştır.⁶ Sosyal yardım faaliyetleri 81 ilde Valilikler ve ilçelerde de Kaymakamlıklar başkanlığında kurulu bulunan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığıyla sürdürülmektedir. ⁷ 973 olan vakıf sayısı, 1000’e yükselmiştir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 74).

Türkiye’de yoksulluğu ve çalışan yoksulluğunu denetleme ve hafifletmede öne çıkan temel aracın, genel bir eğilim olarak sosyal yardımlar olduğu söylenebilir. Türkiye’de sosyal yardımların –bu çalışmada savunulduğu haliyle- bir rejim niteliği kazanacak biçimde sosyal politikada dönüşüm süreci içerisinde öne çıkması, işgücü piyasasına ve ekonomiye ilişkin dinamiklerin yanında sosyal güvenlik sisteminde primli rejimin dönüşümü bağlamında da değerlendirilmelidir. Türkiye’de sosyal politika uygulamaları içerisinde primli rejim-primsiz rejim arasındaki ilişkinin yönü, neo-liberal dönüşüm ile uyumludur. Buna göre, primli rejim, emeklilik yaşını yükseltme, aylık bağlama oranlarını düşürme ve sisteme katkıları artırıp yararları azaltma yö-

⁵ Yasa gerekçesinde vakıfların Cumhuriyet öncesi döneme ilişkin güçlü referansları da bulunmaktadır. Bkz. Buğra, 2006: 58.

⁶ Türkiye’de sosyal yardımların ayrı bir yasa ile düzenlenmediği görülmektedir. 2004 yılının Anıtlık ayında açıklanan “Primsiz Ödemeler Yasa Tasansı” ilerleyen süreçte geri çekilmiş ve yeniden gündeme alınmamıştır. Böylelikle, Türkiye’de kimi yardım programlarının ayrı yasalar (örneğin 2022 sayılı yasa) ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın (2013a, 2014a) hazırladığı kılavuzlu çerçevesinde düzenlendiği görülmektedir.

⁷ Türkiye’de sosyal yardımların tarihsel bağlamında, vakıf örgütlenmesinin önemli bir yeri vardı. Faaliyet alanları sadece sosyal yardımla sınırlanmamayacak olan vakıfların, Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik ve sosyal hayatında oldukça önemli bir yer kapladığı belirtilmektedir (Çengelci, 1985: 66; Topak, 2012: 182). Vakıfların Osmanlı dönemi sosyal yardım yapısı içerisindeki önemli yeri bağlamında, “vakıf kuran ve vakıflara bağlı yapanların çoğu zaman devleti yönetenler olduğu” belirtilmektedir (Buğra, 2003/2004: 76). Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaygın bir biçimde varlığını hissettiren “Avarız” ve “Müessesatı Hayriye” adlı vakıfların da “bir tür sosyal yardım kurumu işlevi” üstlendiği belirtilmektedir. Bu kurumların oluşum dinamiğinde İslami köklerin varlığına ve İslam dininin “hayır”, “iyilik” ve “yardım” anlayışına işaret edilmektedir. Bu kurumlar, yaptıkları çeşitli alt-yapı hizmetleri dışında yoksullara dönük çeşitli yardımlarda da bulunmuştur (Talas, 1976: 590-591; Güzel, vd, 2010: 27).

anındaki düzenleyici içeriği ile bir dönüşüm yaşarken (Erdoğan, 2009: 662; Çankırayrak, 2010; Kutlu, 2010), sosyal güvenlik sisteminin primsiz rejim yapının ise giderek genişletildiği görülmektedir. Bu dönüşümün kamu politikaları açısından “Emeklilik sigortalarına yönelik kullanılması gereken kamu kaynağının kademeli olarak azalması, sosyal yardımlara aktarılabilir kaynakların artmasını sağlayacaktır” (T.C. Başbakanlık, 2005: 90) denilerek öne sürüldüğüne şahit olunmaktadır. Böylelikle, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, sosyal koruma ve sosyal güvenliğin diğer kollarında programın daraltıcı bir dönüşüm çerçevesinde oluşum gösterdiği söylenebilir.

Ayrıca, çeşitli sosyal yardımlardan ve sosyal yardım yapan kuruluşlardan⁹ söz edilebilir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na⁹ bağlı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ve Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlükleri aracılığıyla yapılan sosyal yardımlar, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından, GSS prim desteği hariç düzenli yardım türleri ve süreli yardım türleri olmak üzere iki grup altında toplanmaktadır. Öte yandan, Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün verdiği Muhtaç Aylığı ve uygulanmaya 01.06.2015 tarihi itibarıyla başlanmış olan Asker Çocuğu Parası ve Öksüz Yetim Parası şeklinde yardım türleri de bulunmaktadır.

Tablo 1. Türlerine Göre Sosyal Yardım Programları¹⁰

Düzenli Yardım Türleri (GSS Prim Desteği Hariç)	Süreli Yardım Türleri
Şartlı Eğitim Yardımları	Gıda Yardımları
Şartlı Sağlık Yardımları	Yakacak Yardımları
Şartlı Gebelik Yardımları	Barınma Yardımları
12 Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Yardımlar	Eğitim Yardımları
Muhtaç Asker Ailelerine Yönelik Yardımlar	Sağlık Yardımları
902 Sayılı Kanun Kapsamındaki Yardımlar	Engelli İhtiyaç Yardımı
Evde Bakım Yardımı	Özel Amaçlı Yardımlar
Asker Çocuğu Yardımı	İstihdam Yardımları
Öksüz Yetim Yardımı	Tek Seferlik Yardımlar

Kaynak: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 75

⁹ Söz konusu kuruluşlar, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı ve Belediye ve İl Özel İdarelerini içerecek şekilde yerel yönetimler olarak sıralanabilir. Çalışmanın yapılmış olduğu dönemden bu yana kimi kurumsal değişimler olsa da başvuru koşulları, kapsam, miktar ve süreler gibi konularla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hacımahmutoğlu, 2009: 137. Ayrıca sosyal yardımlarla ilgili mevzuat için bkz. <http://www.aile.gov.tr/mevzuat/mevzuat>.

¹⁰ Bakanlığın sosyal yardımlara ilişkin faaliyetlerinin temelini oluşturan belge, 2011 yılında kabul edilen 633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’dir (08.06.2011 tarih ve 27958 sayılı Resmi Gazete).

¹¹ Asker Çocuğu Yardımı ve Öksüz Yetim Yardımı tarafımızca eklenmiştir.

Tablo 2. Ana Gruplar Bazında Sosyal Yardım Programları¹¹

Aile Yardımları	Eğitim Yardımları	Sağlık Yardımları	Özel Amaçlı Yardımlar	Yaşlı ve Engelli Yardımları	İstihdam Yardımları	Proje Destekleri
Gıda Yardımları	Eğitim Materyali Yardımları	Şartlı Sağlık Yardımları (Sağlık ve Gebelik) (SSY)	Aşevleri	Yaşlılık Yardımı-2022	İşe Yönlendirme Yardımı	GelirGetirici Proje Destekleri
Barınma Yardımları	Şartlı Eğitim Yardımları			Engelli Yardımı-2022		
Sosyal Konut Projesi	Öğle Yemeği Yardımı			Engelli Yakını Yardımı (18 Yaşından Küçük Engelliler)-2022		Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi
Yakacak Yardımları	Ücretsiz Ders Kitabı	Engelli İhtiyaç Yardımları	Afet (Acil Durum Yardımları)*		İşe Başlama Yardımı	
Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yardım	Öğrenci Taşıma Barınma ve İlaçe Yardımı			Silikoze Yardımı-2022		İstihdam Eğitimi Projeleri
Muhtaç Asker Ailelerine Yardım	Engelli Öğrencilerin Ücretsiz Taşınması	GSS Gelir Tespiti ve Prim Destegi	Yabancı Uyruklulara Yönelik Yardımlar			
Asker Çocuğu Yardımı	Yurt Yapımı			Evde Bakım Yardımı		Sosyal Hizmet Projeleri
Öksüz Yetim Yardımı						

* Türkiye’de afet yardımının tarihsel geçmişine bakıldığında, çok partili dönem açısından sosyal yardımlara dönük bir diğer gelişme, “afet yardımları”dır. Buna göre, 1959 yılında, “Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun” çıkarılmış ve ilgili düzenleme 1968 yılında güçlendirilmiştir.

Kaynak: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 75

1980 sonrası dönemde, Türkiye’de “yerel yönetimlerin yükselişi ve devletin izlediği ekonomik büyüme stratejilerinde ulusal ölçekten yerel ölçeğe doğru geçiş” (Avcuoğlu, 2009: 33) ile yoksullukla mücadele stratejisinin yerel kurum ve dinamiklere yaslanması arasında bir paralellikten söz etmek mümkündür (Yücesan-Özdemir ve Kutlu, 2011).¹² Bu çerçe

¹¹ Asker Çocuğu Yardımı ve Öksüz Yetim Yardımı tarafımızca eklenmiştir.

¹² Son yıllarda dikkat çeken noktalardan biri de, “sosyal hizmet sunumu ve yoksul yardımı konusunda gönüllü faaliyetlerle yerel yönetim işbirliğinin teşvik edilmesi”dir. (Buğra, 2008: 242).

vele, yerel yönetimlerin sosyal yardım faaliyetlerinin bu dönemde önem kazandığı görülmekte ve il ve ilçe belediyeleri, başta gıda, temel tüketim malları ve yakacak olmak üzere çeşitli yardımlar yapmaktadır.¹³ Sosyal yardımlar ayrıca, İl Özel İdarelerinin de görev ve sorumluluk alanları arasında sayılmaktadır.

Türkiye’de sosyal yardımlar, Anayasal düzlemde açık bir biçimde düzenlenmemiş, sosyal güvenlik hakkının bir parçası olarak ele alınmış ve Anayasa’da öğrencilere ve yaşlılara dönük yapılacak yardımlardan söz edilmiştir. Bunun dışında, sosyal yardım hakkının ayrıca düzenlenmesiyle ilişkin herhangi bir hükümden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Anayasa’nın 60’ıncı maddesinde, “Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar” denilerek, kamusal sosyal yardımların hukuksal temelleri oluşturmuştur. 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu’nda ise, sosyal yardım yapılmasına ilişkin hukuksal çerçeve, “Bu kanunun amacı; fakru zaruret içinde muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile gerektiğinde her ne suretle olursa olsun Türkiye’de kabul edilmiş veya kabul edilmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler almak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmektir” denilerek çizilmiştir. Ancak kimlerin “fakru zaruret içinde muhtaç durumda” bulunduğu, yasada belirlenmemiş, bu noktada sorumluluk Fon Kurulu ve Vakıf Mütevelli Heyeti’ne bırakılmıştır. Örneğin vakıfların yaptıkları, muhtaç asker ailelerine yönelik düzenli nakit yardımı,¹⁴ eşi vefat etmiş kadınlara yönelik düzenli nakit yardımı, şartlı eğitim ve sağlık yardımı gibi düzenli merkezi yardımlarda ve Vakıfların kendi belirledikleri yardım uygulamalarında muhtaçlık kriterine ilişkin Fon Kurulu’nun herhangi bir kararının bulunmadığı belirtilmektedir. Bunun dışında, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın 6 aylık dönemlerle asgari ücret miktarındaki artışlara bağlı olarak

¹³ Yerel yönetimlerin sosyal yardım faaliyetlerinin belirli bir tarihselliği vardır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş döneminde, sosyal yardımların yerel yönetimler kapsamında da düzenlendiği görülmektedir. Bu çerçevede, 1930 yılında çıkartılan 1580 sayılı Belediyeler Yasası ile aciz ve muhtaçlara dönük çeşitli kurum ve kuruluşlar açmak, yoksullara dönük barınma olanakları geliştirmek, muhtaç kişilere dönük olarak yardım sandıkları düzenlemek ve yetimevleri kurmak şeklinde uygulanabilecek çeşitli görev ve sorumlulukların tariflendiği belirtilmektedir (Çengelci, 1985: 75)

¹⁴ Asker ailelerine dönük yardımın belirli bir tarihsel kökü vardır. 1941 yılında yürürlüğe giren 4109 sayılı “Asker Ailelerinden Muhtaç Olanlara Yardım Hakkındaki Kanun” ile “hazarda ve seferde 45 günden çok süreyle askerlik hizmetinde bulunanların muhtaç ailelerine yardım edilmesi” hüküm altına alınmıştır (Çengelci, 1985: 76).

Vakıflara bildirdiği muhtaçlık geliri düzeyleri (hanede kişi başına düşen gelişin asgari ücretin net tutarının 1/3’ünden az olması)¹⁵ bulunmaktadır. Vakıflar, bu bildirilen muhtaçlık geliri ve Mütevelli Heyeti’nin kararları doğrultusunda yardım yapmaktadır.

3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Yasası’nın 2’nci maddesinde, “fakruzaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan, kanunla kurulu sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olmayan ve bu kuruluşlardan aylık ve gelir almayan vatandaşlar” denilerek yasanın kapsamı belirlenmiştir. Buna karşın, 4.7.2012 tarihinde kabul edilip 12 Temmuz 2012 tarihinde yürürlüğe giren 6353 sayılı Torba Yasa ile 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Yasası’nın 2’nci maddesine, 3 ve 4’üncü fıkrâ olarak şu ibare eklenmiştir:

Ayrıca, kanunla kurulu sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olmakla veya bu kuruluşlarca aylık veya gelir bağlanmış olmakla birlikte, Fon Kurulunca belirlenecek ölçütlere göre; hane içindeki kişi başına düşen geliri, on altı yaşından büyükler için belirlenen aylık net asgari ücretin 1/3’ünden az olan kişilerden fakir ve muhtaç durumda bulunanlar da bu Kanun kapsamındadır. Her türlü afetten zarar görenler ve şehit yakınları ile gaziler ise, Fon Kurulu ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarınca belirlenecek kriter ve süreler çerçevesinde bu Kanun ile sağlanacak haklardan yararlandırılır.

Böylelikle, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları’nda, yardım talebini içeren bireysel başvurudan sonra ve sosyal yardım inceleme görevlilerinin hane incelemesi ve gerek duyulduğunda yapılan çevre araştırmasının ardından sosyal yardım kararını veren Vakıf Mütevelli Heyeti, başvuran kişinin yaşadığı hanede sosyal güvenlik kapsamında bir kişi olsa da, belirlenen muhtaçlık gelir düzeyini, hane özelliklerini ve haneye ilişkin kimi diğer özel durumları değerlendirerek yardım yapılması yönünde karar verebilmektedir. Bu çerçevede, kimi sosyal yardımlara erişimi, sosyal sigorta yoklamasına bakılmaksızın, muhtaçlık gelir tespiti yoklaması-

¹⁵ Bu uygulamanın yasal temeli, 4.7.2012 tarihinde kabul edilip 12.7.2012 tarihinde yürürlüğe giren 6353 sayılı Torba Yasa ile 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Yasası’nın 2’nci maddesine, 3 ve 4’üncü fıkrâ olarak eklenen bir düzenleme ile oluşturulmuştur. Bu düzenleme şöyledir: “Ayrıca, kanunla kurulu sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olmakla veya bu kuruluşlarca aylık veya gelir bağlanmış olmakla birlikte, Fon Kurulunca belirlenecek ölçütlere göre; hane içindeki kişi başına düşen geliri, onaltı yaşından büyükler için belirlenen aylık net asgari ücretin 1/3’ünden az olan kişilerden fakir ve muhtaç durumda bulunanlar da bu Kanun kapsamındadır.” Böylelikle, kimi sosyal yardımlardan yararlanma şartı, sosyal sigorta/güvenlik yoklamasına bakılmaksızın, gelir yoklamasına bağlanmıştır.

ama bağlı kılan bir düzenleme ile sosyal yardım rejiminin oluşumunun, kapalı piyasasında sosyal güvenlik kapsamında kayıtlı olan kişi ve hanehalklarını içerecek şekilde bir oluşum gösterdiği görülmektedir.

Sosyal yardımların kapsamının belirlenmesinde –her yardım türü için olmasa da– sigorta yoklamasını kaldıran ve gelir esasını getiren düzenleme, primli rejim bünyesindeki kişi ve hanehalklarının da sosyal yardım rejiminin kurumsal yapısına içerilmesi ile birlikte toplumda sosyal yardım kapsamına giren kişi sayısının genel bir eğilim olarak artış göstereceğini öngörmek mümkündür. Asgari ücretin 6 aylık dönemler halinde belirli miktarlarda artacak olması, gelire dayalı muhtaçlık sınırının da doğrudan yükümlüsü anlamına geleceğinden, özellikle düzensiz ve düşük gelire dayalı hanehalklarının varlığı ve yaygınlığı düşünüldüğünde, yardımların ulaştığı hedef nüfusun da artacağı sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca hane yapısının kalabalıklaşmasının ve çok çocuklu hane yapısının pekişmesinin de, kapsam altına alınan nüfusu artıracığı dikkate alınmalıdır. Böylelikle, sosyal yardım rejiminin kapsadığı kişi sayısının genişleyerek oluştuğu da belirtilmelidir.

Nitekim nicel veriler de bu tahmini doğrulamaktadır. Kişi başına aylık gelir durumu baz alındığında, brüt asgari ücretin 1/3’ünün altında bir gelire sahip olan kişi sayısı 2012 yılında 10.401.410; hane sayısı 2.517.918 iken, 2013 yılının ilk 4 ayında, aynı gelir düzeyine sahip kişi sayısı 11.454.437, hane sayısı ise, 2.751.742’ye çıkmıştır. Bu, sosyal yardım rejimi altında, gelir temelli ve teknik olarak sosyal yardım kapsamındaki nüfusun giderek arttığını göstermektedir.¹⁶

Bu çerçevede, sosyal yardım rejimi bünyesindeki yardım türleri ve yoklama/uygunluk kriterleri, yardım rejiminin oluşum köklerini de içeren çalışma ve işgücü piyasası bağı temelinde tasnif edilebilir. Buna göre, kimi yardım türleri, sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olma veya bu kuruluşlardan aylık veya gelir alma yoklaması yapılmaksızın, hanede kişi başına düşen gelirin, muhtaçlık sınırının altında kaldığı yoksul hanelere dönük pıda (koli ya da çek), yakacak, eğitim materyali gibi yardımları içerir. Bu hanelerde kayıtlı-kayıtsız çalışan olması, yardımın verilmesi açısından bir kriter olarak belirmemektedir. İkinci grup yardımlar, işsizlik ödeneği ve

¹⁶ Ttkz. <http://bloknor.sosyalkoruma.net/index.php/92-sosyal-guevenlik/sosyal-yardimlar/225-tuerkiye-sosyal-yard-m-istatistikleri> (18.11.2014). Bu kaynaktaki bilgiler, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2012 Yıllık ve 2013 Mart Sosyal Yardım İstatistik Bültenleri’nden elde edilmiştir. İlgili bültenlere erişilememesi nedeniyle bu kaynağa referans verilmiştir.

sigorta yoklamasına dayalı Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımları,¹⁷ Engelli Yakını Aylığı (2022), Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Düzenli Nakit Yardımı ve Muhtaç Asker Ailelerine Yönelik Düzenli Nakit Yardımı, Silikozis Yardımı, Asker Çocuğu Parası ve Öksüz Yetim Parası'dır. Üçüncü grup yardım türü ise, hanede sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olan veya bu kuruluşlardan aylık veya gelir alan olsa da gelir yoklamasına dayalı (Yaşlı (65 Yaş) Aylığı¹⁸ (2022) ve Engelli Aylığı (2022))¹⁹ yardımlardır.²⁰

Bu çerçevede, sosyal yardım rejimi içerisinde, yardımların ve yardımların ulaştığı kişi ve haneler, çalışma ve işgücü piyasası deneyimi bağl çerçevesinde, sigorta ve gelir yoklaması üzerinden, çalışma yoklamasına tabi tutulmaktadır ve sosyal yardım türleri de bu bağ temelinde bir bölümlenmeye uğramıştır. Sosyal sigorta yoklamasına dayalı yardımların, kayıt dışı çalışan yoksul hanelere; sosyal güvenlik kapsamında bir kişinin varlığı halinde gelir temelli muhtaçlık kriterine dayalı yardımların ise, hanede kayıtlı çalışan olsa da gelir ya da hane halkı özellikleri gereği, hanede kişi başına düşen gelir düzeyinin muhtaçlık kriterinin altında kaldığı kayıtlı çalışan yoksul hanelere yöneldiği söylenebilir.

¹⁷ 17.10.2014 tarih ve 2014/6 sayılı Fon Kurulu karar ile 01.01.2015 ile 31.12.2015 tarihleri arasında geçerli olmak üzere, şartlı eğitim ve sağlık yardımlarından yararlanan kişilerin ya da haneden birinin "sosyal güvenlikli işe yerleşmeleri durumunda" yardım almaya devam edecekleri belirlenmiştir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 83, 87-88).

¹⁸ 1.7.1976 tarihinde 2022 sayılı "65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun" kabul edilmiştir. Bu yasa kapsamında yer alabilmek için, "65 yaşını doldurmuş olmak, kendisine kanunen bakmakla mükellef kimsesi bulunmamak, iş görme ve çalışma gücünden yoksun olmak ve bunu tam teşekküllü hastanelerin sağlık kurulu raporu ile belgelemek, muhtaçlığını il ve ilçe idare kurullarından alınacak belgelerle tespit ettirmek, sosyal güvenlik kuruluşlarının herhangi birinden her ne ad altında olursa olsun herhangi bir sosyal gelir elde ediyor olmamak, nafaka hakkından faydalanmıyor ve faydalanma hakkını taşımıyor olmak, mahkeme kararıyla veya kanunlarla bağlanmış herhangi bir gelir sahip olmamak" sayılmıştır (Çengelci, 1985: 93). Buğra (2006: 54) "mükellef kimsesi bulunmamak" şartıyla ilgili olarak şu belirlemeyi yapmaktadır: "Yasanın vatandaşlık temelli bir sosyal yardım anlayışıyla çelişkili görünen yanı, haketme koşulları arasında yer alan kimsesizlik koşuluydu. Bu koşul, aileye gücsüz fertlerine karşı devlet sorumluluğundan önce gelen bir sorumluluk yükleyerek devlet-vatandaş ilişkisinin mantığının geri plana itildiği izlenimi uyandırabilecek nitelikteydi." Sosyal yardımlara döndük bu anlayış bakımından günümüze uzanan bir süreklilikten söz etmek mümkün gözükmektedir.

¹⁹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2013a: 4-6. Engelli Aylığı, yüzde 40-69 (18-65- yaş arası) ve yüzde 70 ve üzeri (18 yaş ve yukarı) engel durumlarına göre verilmektedir.

²⁰ Öte yandan, 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun kapsamındaki yardım türleri olan Engelli Yakını Aylığı, 65 Yaş Aylığı ve Engelli Aylığı'nda sigorta ve kriter yoklamasının daha katı bir biçimde yapıldığı söylenebilir.

Tablo 3. Yardım Türlerinin Çalışma Bağı Temelinde Tasnifi

Yardım Türü	İstihdam/Sigorta Temelli İhtiyaç Tespiti Yöntemi	Yarar Sahibi Hanehalkları
Uzla (koli ya da çek), yakacak, eğitim materyali gibi yardımları	Muhtaçlık geliri kriteri	Kayıtlı ve kayıt dışı çalışan yoksul ve işsiz hanehalkları
Yardımlı Eğitim ve Sağlık Yardımı, Engelli Yakını Yardımı, Eşi Vefat Etmüş Kadınlara Yönelik Yardım, Muhtaç Asker Ailelerine Yönelik Düzenli Nakit Yardımı, Silikozis Yardımı, Asker Çocuğu Parası, Öksüz Yetim Parası	İşsizlik ödeneği ve sosyal sigorta yoklaması kriteri	Kayıt dışı çalışan yoksul ve işsiz hanehalkları
65 Yaş Aylığı, Engelli Aylığı	İşsizlik ödeneği ve sosyal sigorta kapsamında olan olsa da muhtaçlık geliri kriteri	Sosyal güvenlik kapsamında bir kişi olsa da gelir ya da hanehalkı özellikleri gereği, hanede kişi başına düşen gelir düzeyinin muhtaçlık kriterinin altında kaldığı kayıtlı çalışan yoksul ve işsiz hanehalkları

Evde bakım aylığı olarak bilinen²¹ ve bakıma muhtaç (yüzde 50 ve üzeri) engellinin yakınına verilen nakdi yardım türünde de sigorta yoklaması yapılmaksızın, hane gelirinin kişinin başına düşen miktarının net vergi ücretin 2/3’ünün altında olmak şeklindeki muhtaçlık kriterine göre karar verilmekte, hanede bakıma ihtiyacı olan birden fazla engelli bulunması durumunda, gelir yoklamasında her ek engelli iki kişi sayılmaktadır. Dolayısıyla, bu da kayıtlı ya da kayıt dışı çalışan yoksul hanelere dönük potansiyel bir sosyal yardım olarak değerlendirilebilir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na bağlı Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü’nce verilmekte olan bu yardım türünün, 06.02.2014 tarihli 6518 sayılı yasal düzenleme²² ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları’nca verilmesi hüküm altına alınmıştır. Ancak bu yardım türünün Aile ve Sosyal

²¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tesbiti ve Bakım Hizmeti Tasarımının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik, 30.07.2006 tarih ve 26244 sayılı Resmi Gazete.

²² 6518 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 19.02.2014 tarih ve 28918 sayılı Resmi Gazete. İlgili değişiklik 6158 sayılı yasanın 21’inci maddesi ile yapılmış olup, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Yasası’nın ek 7’inci maddesi değiştirilmiştir.

Politikalar İl Müdürlükleri tarafından yürütülmesine devam edilmesi yönünde bir Genelge yayımlanmıştır.²³ Yine Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü’nün verdiği bir diğer yardım ise, Sosyal ve Ekonomik Destek’tir. Bakanlık bünyesinde Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü kapsamında Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri tarafından yapılan bu yardım da sigorta yoklamasına bakılmaksızın, “yoksulluk içinde olup da temel ihtiyaçlarını karşılayamayan ve yaşamlarını en düşük seviyede dahi sürdürmekte güçlük çeken kişilere ve ailelere kaynakların yeterliliği ölçüsünde yapılan aynı ve nakdi destekleri” içermektedir. Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmeliği, Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından “yardıma muhtaç olduğu tespit edilen ailelerin çocukları ile haklarında korunma/bakım tedbiri kararı alınmış ve reşit olarak sosyal hizmet kuruluşlarından ayrılan gençlere yapılan sosyal ve ekonomik destek hizmetleri ile evlenme yardımına ilişkin usul ve esasları kapsar”. Yardım, çocuk ve genç nüfus temellidir.²⁴

Türkiye’de sosyal yardımlar içerisinde Şartlı Nakit Transferi, mevcut adıyla Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımı (ŞESY) uygulaması, Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) (2001-2007) kapsamında başlamış olup, nakit yardım yoksul ailelere koşullu olarak verilmektedir. 2001 krizinin etkilerini hafifletmeyi amaçlayan SRAP’ın kapsamı “ekonomik güçlükler nedeniyle çocuklarını okula gönderemeyen veya düzenli sağlık kontrollerini yaptıramayan, nüfusun en yoksul yüzde 6’lık kesimine dahil olan aileler” şeklinde çizilmiştir (T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2007b: 59). Dünya Bankası ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında 14 Eylül 2011 tarihinde imzalanan ve 28 Kasım 2011 tarihinde yürürlüğe giren ikraz anlaşmasına dayanarak 2003 yılından bu yana uygulanmaktadır. Bu program kapsamında “yapılan ödemeler, 2006 Mayıs ayına kadar Dünya Bankası’ndan alınan kredi ile finanse edilmiş olup, bu tarihten sonraki ödemelerde tamamen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu kaynakları kullanılmıştır” (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014b: 17). Proje, hızlı yardım, kurumsal gelişim, şartlı nakit yardımları ve yerel girişimler olmak üzere dört temel ayak

²³ Engellilerin Evde Bakımına Destek İçin Verilen Sosyal Yardımlar konulu ve 2014/07 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Genelgesi.

²⁴ Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri, <http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/uygulamalar/sosyal-ve-ekonomik-destekler>. Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, 03.03.2015 tarih ve 29284 sayılı Resmi Gazete.

tan oluşmaktadır (T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2008: 42; Hacımahmutoğlu, 2009: 153). ŞESY kapsamında eğitim, sağlık ve gebelik olmak üzere üç tür yardım bulunmaktadır. ŞESY ödemelerinde 2009 yılı itibarıyla en büyük pay yüzde 71,9 ile eğitim yardımına aittir. Sağlık yardımı yüzde 27,9; gebelik yardımı ise, yüzde 0,2’lik düzeydedir. 2009 yılı Mart ayı itibarıyla, ŞESY uygulanmasını hak eden hane sayısı, 1.037.250 olarak belirlenmiştir. Bu sayı, 2006 yılında 855.906, 2007 yılında 955.411, 2008’de ise, 992.323 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla, ŞESY’den yararlanan kişi ve hane sayısında yıllar içerisinde belirgin bir artış olduğu gözlemlenmektedir (Esenyel, 2009: 50, 56-58, 71, 75). ŞESY kapsamında 2013 yılı Haziran ayı itibarıyla 2.775.288 çocuğun bu kapsamdaki yardımlardan yararlandığı belirtilmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013b: 120). Bu kapsamda vakıflara aktarılan kaynağın da yıllar içerisinde artış gösterdiği görülmektedir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 84, 88, 89).

Sosyal güvenlik kapsamı dışında olup sağlık hizmetine erişemeyen toplum kesimleri için getirilmiş olan önlem Yeşil Kart uygulamasıdır (DPT, 2007: 33). Yeşil Kartlılar, 01.01.2012 yılı itibarıyla Genel Sağlık Sigortası (GSS) kapsamına alınmışlardır. Bu tarihten önce Yeşil Kart sahibi olan ve ilerleyen zaman diliminde hak sahipliği sürenler, yardımlardan yararlanmayı hak sahiplikleri sona erene kadar sürdüreceklidir. Bu kişiler, süre bitimini izleyen süreçte, en geç bir ay içerisinde ikamet ettikleri yerdeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’nda gelir testi yaptıracaklardır. Test sonucuna göre, aile içerisinde kişi başına düşen aylık ortalama gelirleri muhtaçlık taban gelirinin altında olanlar, primini devletin karşılayacağı, sağlık hizmetlerinden yararlanacaklardır. Kadına dönük sosyal yararlar kapsamında ise, çalışan kadına ayda 300 TL kreş yardımı, 0-3 yaş bebeklere mama ve bez katkısı, Organize Sanayi Bölgeleri’nde ücretsiz kreş, çocuk parasında aylık nakit artış gibi tartışmalar yürütülmektedir.

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, sosyal yardımların ulaştığı kişi sayısı, sosyal yardımlara dönük harcamalarda ve sosyal yardım türlerinde belirli bir artış dahilinde oluşum içerisinde olduğu görülmektedir (Hacımahmutoğlu, 2009: 78, 161-163; T.C. Cumhurbaşkanlığı DDK, 2009: 13-14, 18; ÇSGB, 2013; T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2012; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2012a; 32-

42; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013a: 25, 43; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014a: 122, 124 T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014b, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015). Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nun gelirlerinin yıllara dayalı olarak önemli miktarda artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Buna göre, 2003 yılında 826.583.000 TL olan gelir düzeyi, 2011 yılına gelindiğinde, 2.745.185.929 TL'ye yükselmiştir.²⁵ Ulusal İstihdam Stratejisi'nde, (ÇSGB, 2013), sosyal yardım harcamalarının GSYH'ye oranının 2002 yılında, yüzde 0,5 iken, 2010 yılında yüzde 1,2 düzeyine çıkartıldığı, 2023 yılında ise, yüzde 3'e yükseltileceği hedefinden söz edilmektedir. Yentürk'ün (2013: 437) yoksullara dönük kamu harcamalarını ele aldığı çalışması da, 2006-2012 yılları arasında toplam sosyal koruma harcamaları içinde sosyal hizmet ve sosyal yardım harcamalarının payının artış içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu artış ve çeşitlenmeye karşın sosyal koruma harcamaları içinde yoksullara dönük harcamaların oranı düşük kalmaktadır. Sağlık harcamalarının GSYH'ye oranı 2012 yılı için yüzde 4,11; sigorta ve emeklilik ödemelerinin GSYH'ye oranı yüzde 7,96 dolayında gerçekleşmişken, ödeme gücü olmayanların GSS primleri dahil sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar için yapılan harcamaların GSYH'ye oranı yüzde 1,21 olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında bu harcamanın GSYH'ye oranı yüzde 0,88'dir (Yentürk, 2013: 438). Aynı şekilde Albayrak (2013: 647-648) da gelir dilimlerine göre kamu transferlerinin payları ve gelir dilimlerine göre kamu transferlerinin toplam gelirler içerisindeki paylarının 2003 ve 2010 yılları arasında arttığını göstermektedir.

²⁵ Bkz. SYDTF Görevler, <http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/hakkimizda/sosyal-yardimlasma-ve-dayanismaniyi-tesvik-fonu/sydtf-gorevler>

Tablo 4. Sosyal Yardım Hizmeti Veren Kuruluşların Sosyal Yardım Harcamaları²⁵

Kurum	Yardım Türü	2009		2010		2011		2012		2013	
		Kişi Sayısı	Gider (Bin TL)	Kişi Sayısı	Gider (Bin TL)	Kişi Sayısı	Gider (Bin TL)	Kişi Sayısı	Gider (Bin TL)	Kişi Sayısı	Gider (Bin TL)
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı	Yaşlı ve Özürlü Aylığı	1 321 373	2 366 527	1 363 670	2 562 228	1 337 989	2 795 433	1 228 355	2 911 191	-	3 325 704
	Sosyal ve Ekonomik Destek (Çocukları Muhtaç Aileler)	35 756	78 266	35 298	94 842	41 778	140 736	49 464	199 161	62 256	263 117
	Evde Bakım	204 652	959 303	284 595	1 567 245	352 859	2 271 343	398 335	2 944 114	425 928	3 497 476
	SYDV'ler (Fon) Tarafından Verilen Tüm Sosyal Yardımlar	3 084 062	2 379 375	2 394 088	2 032 537	3 722 018	2 622 412	2 264 315	3 099 582	-	4 068 887
	Genel Sağlık Sigortası Primleri							7 467 871	4 072 864	9 111 923	5 725 413
Sağlık Bakanlığı	Yeşil Kart Uygulaması	9 647 131	5 506 000	9 451 583	4 951 034	8 928 943	5 164 328	-	-	-	-
Vakıflar Genel Müdürlüğü	Muhtaç Aylığı (yetim ve özürlüler)	3 629	13 425	3 662	13 362	3 520	14 681	3 513	15 780	3 524	17 042
	İmarat Hizmetleri	137 100	88 909	21 746	17 074	20 215	20 716	20 215	22 831	20 215	21 592
	Vakıf Güreba Hastanesi Fakir Hasta Tedavileri	6 975	1 068	7 414	1 087	-	-	-	-	-	-
	Burs (ilk ve ortaöğretimdeki muhtaç öğrenciler)	10 000	3 756	10 000	2 709	10 000	2 930	15 000	7 183	15 000	8 100
	Burs (ilk ve ortaöğretimdeki muhtaç öğrenciler)	184 295	151 596	211 911	188 637	234 188	266 186	254 128	371 159	257 286	371 206
MEB	Burs (yükseköğretimdeki muhtaç öğrenciler)	198 707	375 601	234 130	535 108	320 912	804 125	377 151	1 036 934	420 962	1 205 540
YURT KUR											
TKİ	Kömür Yardımı	-	594 500	-	557 798	-	654 306	2 082 620	631 366	2 106 015	755 199
TTK	Kömür Yardımı	-	15 425	-	20 650	-	12 836	-	11 630	-	-
Belediyeler	Tüm Sosyal Yardımlar	-	484 860	-	452 813	-	543 685	-	721 997	-	805 000
TOPLAM		-	13 018 611	-	12 997 124	-	15 313 717	-	16 045 792	-	20 064 276
TOPLAM/GSYİH (Yüzde)		-	1,37	-	1,18	-	1,18	-	1,13	-	1,28

²⁵ Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013b: 125-126, T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014a: 124.

²⁶ SYDV'ler (Fon) tarafından verilen tüm yardımlar ve TKİ-TTK kömür yardımından yararlanıcıların hane sayısını, diğer yardım programlarında ise kişi sayısını ifade etmektedir.

Tablo 5. Yardım Türlerine Göre İhtiyaç Tespiti Yöntemleri/Yoklama Kriterleri ve Yarar Düzeyi

Yardım Türü	İhtiyaç Tespiti Yöntemi/Yoklama Kriterleri	Yarar Düzeyi
Şartlı Eğitim Yardımı	Yardımdan yararlanabilmek için "fayda sahibi (çocuk) adına yardım başvurusu yapan kişinin kendisinin ya da yaşadığı hanedeki herhangi bir bireyin sosyal güvenceli olmaması ve ilgili hanenin muhtaç durumda olduğunun Müteveli Heyeti kararıyla tespit edilmesi gerekmektedir. Ayrıca fayda sahibi çocuğun örgün eğitimde okuyor olması ve yatılı okula devam etmiyor olması gerekmektedir"	Bu yardım kapsamında, "her takip ayı için; ilköğretim erkek çocuklarına aylık 35 TL, ilköğretim kız çocuklarına aylık 40 TL, ortaöğretim erkek çocuklarına aylık 50 TL, ortaöğretim kız çocuklarına aylık 60 TL ödeme yapılır".
Şartlı Sağlık Yardımı	"Bu yardım kapsamında hak sahibi olabilmek için, fayda sahibi çocuk adına yardım başvurusu yapan kişinin, yaşadığı hanede sosyal güvenceli herhangi bir bireyin olmaması ve ilgili hanenin muhtaç durumda olduğunun Müteveli Heyeti kararıyla tespit edilmesi gerekmektedir.". Şartlı gebelik yardımında ise, Sağlık Bakanlığı "tarafından belirlenen sağlık kontrol aylarında takip ve izlemlerini düzenli olarak yerine getiren hak sahiplerine gebelik, doğum ve lohusalık yardımları yapılmaktadır". "Şartlı gebelik yardım programı kapsamında SYD Vakıfları tarafından hanenin muhtaçlık durumunun ortadan kalktığı durumunun sosyal inceleme raporu ile yerinde tespit edilmesi halinde yardımın Müteveli Heyeti tarafından feshedilmesi gerekmektedir."	Bu yardım kapsamında, "Sağlık Bakanlığı'na belirlenen sağlık kontrol aylarında çocuğun takip ve izlemlerini düzenli olarak yaptıran, öncelikle çocuğun annesine, çocuğun babasına veya çocukla aynı hanede yaşayan ve çocuğun bakımını üstlenen reşit bir bireye, çocuğun kız veya erkek olması fark etmeksizin en fazla 72 aylık (6 yaş) olana kadar aylık 35 TL yardım yapılır".
Engelli Yakını Yardımı	18 yaş altı engelli yakını aylığında, engellinin anne ve babasının sigortasının varlığı, yardımın bağlanmasına engel oluşturmakla birlikte, hanede yaşayan ailenin diğer üyelerinin sigortası olması durumunda muhtaçlık kriterine bakılmaktadır.	2022 sayılı Kanunun 2'nci maddesinin ikinci fıkrasında 2022 sayılı Kanunun 2'nci maddesinin birinci fıkrasının (b) bendinde
Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Yardım	29.12.2011 tarih ve 2011/8 sayılı Fon Kurulu kararıyla 2012 Şubat itibarıyla uygulanmaktadır "Son resmi nikâhli eşi vefat etmiş, hâlihazırda evli olmayan, kendisi ya da içinde bulunduğu hanedeki herhangi bir kişi kanunla kurulu sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olmayan ve fakir ve muhtaç durumda olduğu Müteveli Heyeti kararıyla tespit edilen kadınlara bu yardım programından faydalandırılır". "Başvuru yapan kadın, çocuklarından ayrı yaşıyorsa ve sadece onların sağlık güvencelerinden yararlanıyorsa (sağlık provizyonu yakınından dolayı verilmişse), Müteveli Heyeti tarafından muhtaç kabul edilmesi kaydıyla, bu yardım programından faydalanır". Kadının, "sosyal güvenceli olduğu" ya da "içinde yaşadığı hanedeki herhangi birisinin sosyal güvenceli olduğu"nun belirlenmesi durumunda yardım kesilir.	"Aylık 250 TL olmak üzere, her iki ayda bir düzenli nakdi ödeme yapılır". Ödemeler, PTT şubelerinden, Sosyal Yardım Kartları kullanılarak ATM'lerden çekilebilmekte veya kartlar alışverişlerde ödeme aracı olarak kullanılabilir.
Muhtaç Asker Ailelerine Yönelik Düzenli Nakit Yardımı	2013 yılı Mart ayı itibarıyla başlatılmıştır. "Askere gitmiş veya gidecek olan kişinin, hâlihazırda sosyal güvencesi olmayan; fakir ve muhtaç durumda olduğu müteveli heyeti kararıyla tespit edilen, resmi nikâhli eşi veya anne/babası bu yardım programından faydalandırılır. Bu yardım programından faydalandırılma sırasıyla; askerin eşi, anası ve babası ile sınırlandırılmıştır" ve "askerin kendisi, kardeşleri, büyük anne ve büyük babası vb. gibi yakınları bu yardım programından yararlanamaz". Ödemeler, PTT şubelerinden, Sosyal Yardım Kartları kullanılarak ATM'lerden çekilebilmekte veya kartlar alışverişlerde ödeme aracı olarak kullanılabilir.	"Aylık 250 TL olmak üzere, her iki ayda bir düzenli nakdi ödeme yapılır".

Silikozis Yardımı	Sosyal güvenlik kapsamı dışında olup, silikozis hastalığı nedeniyle meslek kazanma gücünü en az yüzde 15 kaybetmesi durumuna, Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Kurulu'na meslek hastalıklarını tespit hükümleri çerçevesinde karar verilen kişilere bağlanır. Diğer 2022 sayılı yasa kapsamındaki aylıklar ile birlikte her yılın mart, haziran, eylül ve aralık aylarında olmak üzere üç ayda bir peşin olarak ödenir.	a) % 15 ila % 34 arasında kaybedenlere 7000, b) % 35 ila % 54 arasında kaybedenlere 8000, c) % 55 ve üzerinde kaybedenlere 9000, gösterge rakamının her yıl bütçe kanunu ile tespit edilecek aylık katsayısı ile çarpımı sonucunda bulunan tutarda aylık bağlanır.
Asker Çocuğu Parası	Bu yardımdan yararlanmak için ihtiyaç tespiti Vakıf Müttevelli Heyeti tarafından 3294 sayılı yasada belirlenen doğrultuda yapılmaktadır. Hanede birden fazla çocuğu bulunması durumunda her bir çocuk için yardım başvurusu alınır ve şartların sağlanması durumunda her bir çocuk için ayrı ödeme oluşturulur". Hak sahibinin fayda sahibi çocuk ile aynı hanede ikamet etme şartı bulunmaktadır. Asker kişinin önceki eşi ölmüşse, yardımdan askerin halen evli olduğu eşi yararlanır.	Çocuğun 18 yaşını doldurmamış olması, babanın askerde ve bekâr olması şartlarını sağlayan "hak sahibi kişiye, aylık 100 TL olmak üzere her iki ayda bir düzenli nakdi ödeme yapılır.
Öksüz Yetim Parası	Bu yardımdan yararlanmak için ihtiyaç tespiti Vakıf Müttevelli Heyeti tarafından 3294 sayılı yasada belirlenen doğrultuda yapılmaktadır. Çocuğun 2022 sayılı yasa kapsamında aylık almaması, hak sahibi kişinin fayda sahibi çocuk ile aynı hanede ikamet etmesi gerekmektedir. Yardım başvurusu, 18 yaşını doldurmamış ve bekâr olan, "öncelikle çocuğun sağ olan anne veya babası tarafından yapılır". Her ikisi de ölmüşse, başvurunun çocuğun yasal velisi/vasisi tarafından yapılması gerekir.	Hak sahibi kişiye, "çocuk başına aylık 100 TL olmak üzere her iki ayda bir düzenli nakdi ödeme" yapılır. "Hanede birden fazla öksüz/yetim bulunması durumunda" her bir çocuk için ayrı ödeme oluşturulacaktır.
65 Yaş Aylığı	Hanede işsizlik ödeneği ve sosyal sigorta kapsamında olan bir kişi olsa da muhtaçlık geliri kriterine göre karar verilir. Nafaka bağlanmış ya da nafaka bağlanması mümkün olanlar hariç tutulur.	2022 sayılı Kanunun 1'inci maddesinde belirtilen gösterme rakamının memur aylık katsayısı ile çarpımı sonucunda bulunan tutarda ödeme yapılır.
Engelli Aylığı	Engelli Aylığı, yüzde 40-69 (18-65- yaş arası) ve yüzde 70 ve üzeri (18 yaş ve yukarısı) engel durumlarına göre verilmektedir. Bu yardım türü, engel türüne göre, engelli (yüzde 40-69) ve başkasının yardımı olmaksızın hayatını devam ettiremeyecek şekilde engelli (yüzde 70 ve üzeri) şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Hanede işsizlik ödeneği ve sosyal sigorta kapsamında olan bir kişi olsa da muhtaçlık geliri kriterine göre karar verilir. İşsizlik ödeneği ve sosyal sigorta kapsamında olan olması durumunda muhtaçlık geliri kriterine göre verilmektedir.	Engellilere, 2022 sayılı Kanunun 2'nci maddesinin birinci fıkrasının (b) bendinde; başkasının yardımı olmaksızın hayatını devam ettiremeyecek şekilde engelli olanlara ise, (a) bendinde 2022 sayılı Kanunun 2'nci maddesinin birinci fıkrasının (b) bendinde

Tablo 6. Sosyal Yardımların Birlikte Alınabileceği veya Alınamayacağı Durumlar

Yardım Türü	2022 Aylığı	Evde Bakım Aylığı	Sosyal ve Ekonomik Destek	Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Yardım	Muhtaç Asker Ailelerine Yönelik Yardım	Şarh Eğitim ve Sağlık Yardımı	Öksüz Yetim Parası	Asker Çocuğu Parası
Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Yardım	Birlikte Alınamaz	Hak Sahibi (Bakıcı) Evde Bakım Aylığı Alıyorsa Alamaz	Birlikte Alınabilir	--	Birlikte Alınamaz	Birlikte Alınabilir	Birlikte Alınabilir	--
Muhtaç Asker Ailelerine Yönelik Yardım	Birlikte Alınabilir	Hak Sahibi (Bakıcı) Evde Bakım Aylığı Alıyorsa Alamaz	Birlikte Alınabilir	Birlikte Alınamaz	—	Birlikte Alınabilir	Birlikte Alınabilir	Birlikte Alınabilir
Şarh Eğitim ve Sağlık Yardımı	Birlikte Alınabilir	Birlikte Alınabilir	Birlikte Alınabilir	Birlikte Alınabilir	Birlikte Alınabilir	--	Birlikte Alınabilir	Birlikte Alınabilir
Öksüz Yetim Parası	Fayda Sahibi Çocuk 2022 Aylığı Alıyorsa Alamaz	Fayda Sahibi (Bakılan) Çocuk veya Hak Sahibi (Bakıcı) Evde Bakım Aylığı Alıyorsa Alamaz	Fayda Sahibi Çocuk Sosyal ve Ekonomik Destek Alıyorsa Alamaz	Birlikte Alınabilir	Birlikte Alınabilir	Birlikte Alınabilir	—	Birlikte Alınamaz
Asker Çocuğu Parası	Fayda Sahibi Çocuk 2022 Aylığı Alıyorsa Alamaz	Fayda Sahibi (Bakılan) Çocuk veya Hak Sahibi (Bakıcı) Evde Bakım Aylığı Alıyorsa Alamaz	Fayda Sahibi Çocuk Sosyal ve Ekonomik Destek Alıyorsa Alamaz	--	Birlikte Alınabilir	Birlikte Alınabilir	Birlikte Alınamaz	—

Orta Vadeli Program’da (2013-2015), gelir dağılımında iyileştirmenin temel olarak “sektörel politikalar ve sosyal transferler aracılığıyla” gerçekleştirileceği belirtilmektedir. Sosyal transferler denildiğinde ise, esas olarak sosyal yardımlardan söz edilmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013a: 21, 55-56). Onuncu Kalkınma Planı’nda (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013a: 43, 46), sosyal hizmetleri de içine alacak bir biçimde, aile eğitim programlarının yapıldığı, ailelere dönük danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaştırıldığı, yoksul ailelere yönelik sosyal yardım uygulamalarına hız verildiği ve “eğitim alanındaki sosyal yardımlarda alt gelir gruplarına önem” verildiği kaydedilmiştir. Bu alandaki sosyal yardımların 2007-2013 yıl aralığını içeren Dokuzuncu Plan döneminde, iki katına çıkartıldığı ifade edilmiştir. ,

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın 2014 Yılı Faaliyet Raporu’na göre, düzenli yardımlardan faydalanan hane sayısı, 2.274.182; süreli yardımlardan yararlanan hane sayısı ise, 1.892.656 olarak gerçekleşmiştir. Her iki yardım türlerinden yararlanan hane sayısı, 1.160.940 olarak belirlenmiş olup, sosyal yardımlardan yararlanan toplam hane sayısı 1.005.898 olarak hesaplanmıştır. 2022 Yaşlılık ve Engelli Maaş alan kişi sayısı, 1.300.377 olarak gerçekleşmiştir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 74). Fon Kurulu kararı ile Ramazan ayı ve Kurban Bayramı öncesinde²⁷ -merkez nüfusu olmayan büyükşehir vakıfları hariç vakıflara, aile yardımları kapsamında gıda ve giyim yardımı yapılması amacıyla periyodik pay tutarında aktarılan kaynağın da artmakta olduğu görülmektedir. Bakanlığın 2014 Yılı Faaliyet Raporu’nda bu şekilde aktarılan bu kaynak, 2013 yılında 163,25 milyon TL iken, 2014 yılında 185,68 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bu yardım türü kapsamında 2002-2013 yıl aralığında aktarılan toplam kaynak ise, 1.387,32 milyon TL olarak hesaplanmıştır. “Vakıfların Periyodik Paylarından yıl içerisinde yaptıkları gıda yardımları da dikkate alındığında 2014 yılında toplam 675.193 hane için 226,09milyon TL kaynak kullanılmıştır.” (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 76). Kömür/yakacak yardımı alan hane sayısının 2003-2013 ve 2014 arasında yaklaşık 2 kat artış gösterdiği görülmektedir:

²⁷ Vakıflara aktarılan dini bayramlar öncesindeki bu tür transferlerin anlam ve etkisine dönük değerlendirmeler çalışmanın alan araştırması kısmında kimi yönleriyle ele alınmaktadır.

Tablo 7. Yıllara Göre Yakacak Yardımları

Yıl	Hane Sayısı	Kömür (Ton)
2003	1.096.488	649.818
2004	1.610.170	1.052.379
2005	1.831.234	1.329.676
2006	1.797.083	1.363.288
2007	1.894.555	1.434.163
2008	2.347.728	1.852.278
2009	2.256.265	1.910.778
2010	2.237.423	1.957.495
2011	2.060.213	1.921.771
2012	2.103.324	1.992.546
2013	2.106.015	2.142.316
2014*	2.149.272	2.232.700
* 2014 yılında dağıtılması planlanan kömür miktarı ve aile sayısına ilişkin veridir.		

Kaynak: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 80.

Eşi vefat etmiş kadınlara yönelik nakdi yardım programından yararlanan hane sayısında da eğilimsel bir artış gözlemlenmektedir. Buna göre, 2012 yılında bu yardım türünden yararlanan hane sayısı, 239.376 iken, bu sayı, 2013 yılında 281.141’e yükselmiş, 2014 yılında ise, 276.680’e gerilemiştir. Buna karşın aktarılan kaynak miktarında, aynı yıllar temelinde sırasıyla, 371,5 milyon TL, 752,8 milyon TL, 814,7 milyon TL olmak üzere düzenli bir artış gerçekleşmiştir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 81). Aşevlerinden yararlanan kişi sayısında da bir artış vardır. “Aşevleri, işsizliğin ve yoksulluğun belirgin olarak yaşandığı yerlerde, yaşlı, engelli, kimsesiz, hasta ve evinde yemek yapabilecek” olanağı olmayan kişilere “günlük sıcak yemek verilmesi amacıyla hizmet vermektedir”. 2013 yılında aşevlerinden yararlanan kişi sayısı 23.650 iken, 2014 yılında 34.911’e çıkmıştır (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015: 93). 2015 Yılı Programı’nda sosyal yardım hizmeti veren kamu kuruluşlarının sosyal yardım harcamalarının 2010-2013 yıl aralığı için nicel dökümü gider ve yararlanıcı sayısı bazında yer almaktadır. Tablo sosyal yardımlardaki artışı her iki kalemde de göstermektedir.

AKP Döneminde Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu

Bu başlık altında, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumunun temel karakterini var eden Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) dönemi kavramsal düzeyde tartışılacaktır. Bu tartışmayı, sosyal yardım rejiminin oluşumunun çalışmanın alan araştırması kısmında ayrıntıları ile ele alınıp tartışılacak kurumsal ve sosyolojik boyutlarının iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik bağlamı olarak değerlendirmek mümkündür. Sosyal yardımlar, 2000’li yıllarda iktidarın ve giderek toplumsal sistemin yeniden üretimi açısından önemli bir yer kazanmaya başlamış ve sosyal politika ile ilgili sosyal bilim araştırmaları açısından da ihmal edilemeyecek derecede önemli bir yer edinmiştir. AKP döneminde sosyal yardımların, bu tür yönetim modeli içerisinde bir politika ortodoksisi oluşturacak ölçüde yerleşiklik kazandığı; siyasal ilişkilerle dinsel bir boyut kazanarak da eklemelendiği ve neo-liberal dönüşümle uyumlu bir karakter taşıdığı gözlemlenmektedir. Bu nedenlerden ötürü, AKP’yi ve AKP’li yılları, Türkiye’nin sosyal yardım rejiminin oluşumu bakımından ayrıca ele almanın gerekli olduğunu düşünüyor²⁸ ve hatta Türkiye’de sosyal yardımların bu dönemde bir rejim niteliği kazandığını görüyoruz. Burada, anılan siyasal özne ve dönem, tüm yönleri ile değil, Türkiye’de sosyal politikanın dönüştürülmü²⁹ ve sosyal yardımlara dayalı sosyal politika programının yükselişi ve bunun etrafında oluşmuş, iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik ilişki ağları bakımından ele alınacaktır.

Sosyal Yardım Yönetişimi ve Politika Ortodoksisi

AKP’nin tek başına hükümet olarak siyasal sürece yön verdiği zaman dilimi, sosyal yardım alanında yeni bir kurumsallaşmaya tanıklık etmiştir. Bu kurumsallaşma, AKP’nin ve devletin merkezi sosyal politika prog-

²⁸ AKP ve AKP’li yılları, ayrıca ele almanın gereğine işaret ederken; AKP ve sosyal yardımlar arasındaki ilişkinin, öncesiz ve tarihsiz olmadığını da belirtmek gerekir. AKP’nin örgütlenme ve çalışma tarzı bakımından Milli Görüş geleneği ve Refah Partisi ile benzerlikler taşıdığı (Bakırer ve Demirel, 2009: 154-158, 172; Özdemir, 2014: 284), hatta sosyal yardımlara dönük bakış açısının, önemli ölçüde Refah Partisi döneminden miras kaldığı belirtilmektedir. Bakırer ve Demirel’e (2009: 158) göre, Refah Partisi, siyasal desteğini önemli ölçüde, kentli, esnaf, zanaatkar, konut türü olarak geçekonduda ikamet eden, “düşük gelirli ve sosyal güvenlikten yoksun yeni göçmenler”den almıştır. Parti, toplumun bu kesimlerine, “yardımlaşma ve hayırseverlik ahlaki içeren adil ve eşitlikçi İslami bir söylem ile” yaklaşmış ve yönetimlerinde yer aldıkları belediyelerin sosyal yardım ve sosyal hizmet olanaklarını da bu kitlelere dönük olarak genişletmiştir.

²⁹ Bkz. Erdoğan, 2009; Çelik ve Koray, (der.) 2015

ramı açısından, sosyal yardımların bir politika ortodoksisi olarak yerleşmesi biçiminde sonuçlanmıştır.³⁰ Buna göre, sadece merkezi kamusal yardımlar değil, yerel yönetimlerin sosyal yardım uygulamaları ve özel sosyal yardım bünyesinde toplanabilecek, Deniz Feneri, Kimse Yok Mu?, Cansuyu gibi derneklerin yaptığı sosyal yardımlarda da belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Bu aktörleri, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin “yardım eden” ayağı olarak belirleyebiliriz. Bu üçlü yapı, yardımlarla sadece uygulama düzeyinde değil, aynı zamanda paradigma düzeyinde de sosyal yardımların, Türkiye’nin iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılarının içerisine güçlü ve kalıcı bir biçimde yerleşmesini sağlamıştır. Bu olgu, politika ortodoksisi olarak nitelendirilebilir.

Sosyal politika programının uzantısı olan sosyal politika ve sosyal devlet anlayışının odağına ise, “yoksullar, bakıma muhtaç yaşlılar, çocuklar ve işsizler”, “zor durumdaki vatandaşlar”, “fakirler”, “düşkünler”, “hastalar”, “özürlüler” gibi toplumsal kesimler yerleştirilmiştir (AK Parti, 2002: 71).³¹ Nitekim 633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’de sosyal politikanın öznesi olarak çocuklar, kadınlar, şehitler, engelliler ve yaşlılar denilerek benzer toplumsal kesimler sayılmaktadır. Ayrıca AKP, sosyal devlet hizmetlerinin yerine getirilmesinde, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ve özel sektör işbirliğine dayalı bir yönetim modeli benimsenmektedir (AK Parti, 2002: 71). Bunun sosyal politika alanındaki uzantısı

³⁰ Türkiye’de sosyal yardım uygulamalarına yön veren politika, akademinin yanında toplumdaki genel düşünsel ortam ve esas olarak da devlet kurumları, siyasal partiler ve yasama organı içerisinde de tayin edici bir konuma yerleşmiş gözükmemekte, adeta veri kabul edilmektedir. Bu durum, muhalefet partilerinin yerel seçim çalışmaları sırasındaki, yönetime geldiklerinde yardımların artırılacağı ve “Yardımlı alını; ama oyunuzu vermeyin” söylemlerinde de yansıma bulmaktadır. Örneğin, Altındağ’da seçim çalışması yapan CHP’lilere göre, “İş vereceğiz, sizi yardımlara muhtaç olmaktan kurtaracağız” söylemi, halk tarafından, yardımların kesileceği şeklinde algılanacağı için, yardımların artarak devam edeceği söylenmektedir. Nitekim CHP Ankara Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Mansur Yavaş’ın seçim kampanyası çerçevesinde, Ankara sokaklarına, “Mansur Yavaş gelecek, sosyal yardımlar artarak devam edecek” yazılı çıkartmalar yapıştırılması bu örneği tamamlamaktadır. Bu gelişmeler, sosyal yardımların Türkiye’de, en azından belirli bir süre daha, parti farkı gözetmeksizin benimsenmiş bir sosyal program olarak varlığını koruyacağı anlamına gelmektedir.

³¹ Türkiye’de genel olarak sosyal politikanın, özel olarak ise sosyal yardımların dinsel-İslami prensipler esas alınarak düzenlendiğini söylemek mümkün olmasa da bu yönde kuşatıcı bir etkiden söz etmek mümkündür. Nitekim, yaşlıların, geleneksel aile yapısının ve bu yapının içinde -çok- çocuklu kadının toplumsal cinsiyet rolleri temelinde korunmasını ve bunun paternalizmi besleyen doğasının İslami inanış ve anlayışla olan bağına da işaret edilmektedir (Burden, 1998: 158).

bu, sosyal politika ve sosyal korumaya ilişkin kamusal yükümlülüklerin neo liberal dönüşümün bir uzantısı olarak, Yalçın Akdoğan’ın da işaret ettiği üzere, muhafazakâr yaklaşım ile uyumlu olarak, sosyal korumanın, gönüllü demokratik kurumlar, sivil örgütler ve aile” (Akdoğan, 2004) aracılığıyla gerçekleştirilmesidir. Bu anlamda, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, AKP’li yıllarda pekişen özellikleri arasında, özel sosyal yardımları da saymak gerekir. Toplumsal refahın sağlanmasının devletin yanında, sivil topluma da devredilmesi eğilimi, AKP döneminde güçlenmiş ve eğilim sosyal yardımlar bakımından, İslami muhafazakâr karakterdeki vakıf, dernek, vb. kuruluşlarının, kendi özgün yardım ağlarını genişleterek kurmaları biçiminde gerçekleşmiştir. Bakırezer ve Demirer’e (2009: 170) göre, bu tür kuruluşlar, AKP’nin sosyal yardım programının yaygınlaşmasına ve yerleşmesine yardımcı da olmuşlardır.³²

Kuşkusuz AKP döneminde, sosyal yardımlar alanında devletin etkisi zayıflamamış; tersine merkezi yönetim ve yerel yönetimlerle birlikte gelişmiş gözükmektedir. Bakırezer ve Demirer (2009: 174) de benzer bir noktaya işaret etmekte ve “devletin sosyal yardım alanından çekilmesini savunmadığı gibi, aksi yönde kuvvetli bir pratiği” benimsediğini ifade etmektedir. Bu modelin, kamusal sosyal yardımların yanı sıra, özel sosyal yardım kuruluşları, hayırsever kişiler ve özel sektörü de içerecek şekilde genişlediği ve gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Bu model, bir tür sosyal yardım yönetişimi olarak kavramsallaştırılabilir.

Sosyal Yardımın Siyasallaşması

Sosyal yardımlar, onu çevreleyen iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar içerisinde, belirli siyasal ilişkilerle eklemlenmiş ve bu ilişkilerin yeniden üretimini beslemiştir. Bu ilişki biçimi temel olarak dört başlık altında incelenebilir:

İlk olarak, devletin sosyal yardımlar üzerinden vakıflar, belediyeler aracılığıyla yoksullarla kurduğu ilişki, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin özgün bir karakteri olarak, iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar içerisinde AKP ile özdeşleşme yönünde güçlü bir eğilimi barındırmakta-

³² Türkiye’de sosyal yardımların bu şekilde parçalı örgütlenme yapısının günümüze uzanan belirli bir tarihselliği de vardır. Bu parçalı örgütlenmenin Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’ne içkin tarihselliği aile kurumunu da içermektedir. Bkz. Talas, 1976: 589; Sallan Gül, 2006: 261; Güzel, vd., 2010: 26.

dır. Devletin yaptığı yardım, belirli bir parti, hatta şahısla ilişkilendirilme eğilimindedir ve Yılmaz’a (2013: 63) göre, “parti ve devlet bir hayırsçverlik odağı olarak” kurulmaktadır. Bu olgu, kamusal sosyal yardımların vakıf ayağı için de genişletilebilme eğilimine sahipken, daha belirgin ve dolaysız bir etkinin yerel yönetim ayağı için geçerli olduğunu söylemek mümkündür. AKP, yukarıda da işaret edildiği üzere, Refah Partisi deneyim ve geleneğine dayalı mirası devralmış, farklı bir biçim ve içerik ile yeniden üretmiş ve “yerel yönetimlerdeki başarıyı, ulusal düzlemdeki başarıya giden bir yol olarak” kabul etmiş (Erder ve İncioğlu, 2008: 17). Bu çerçevede, yerel yönetimlerin olanaklarını, bu stratejiyi yaşama geçirme hedefine uygun olarak seferber etmiştir. Belediyelerin görünen sosyal yüzü olan sosyal yardımlar da bu olanaklar içerisinde en çok öne çıkan uygulamalar arasında yer almıştır. Nitekim, Erder ve İncioğlu (2008: 23) da “‘muhtaçlara yardım’ uygulamalarının ‘sosyal belediyecilik’ olarak” kurumsallaştığını belirtmektedir.

Bunun köklerini verme-alma pratiğine dayalı olan yardımın doğasında ve yardım alanların siyaset, yardım algılarında olduğu kadar, AKP’nin merkezinde yer alıp etrafında oluşan iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapı ve ilişki setlerinde aramak gerekir. Sosyal yardımlar, yardım alma koşullarını barındıranların, yoksul ve yardıma muhtaçların, yurttaş olmaktan kaynaklı kazanılmış bir sosyal hakkı gibi değil, iktidarın dağıttığı bir lütuf gibi sunulmaktadır. Bu olgu, yardım alanlarda minnet ve borçluluk duygusunun oluşumuna kaynaklık etmektedir. Oluşan bu duygunun pratik karşılığı ise, çoğunlukla yerel ve genel seçimlerde oyunu yönetici parti ve kişiden yana kullanma biçiminde gerçekleşmektedir. Bu noktada, karşımıza “sosyal politikanın sınırları dışında”, siyasal, ideolojik ve toplumsal alanda örgütlenmiş bir karşılıklılık çıkmaktadır. Böylelikle, Türkiye’de sosyal yardımları çevreleyen ve aynı zamanda sosyal yardım rejimine içkin siyasal ve ideolojik yapı içerisinde, sosyal yardımların, kendisini iktidarın yeniden üretimi olarak gösteren belirli bir karşılıklılık ilişkisi³³ oluştuğu belirtilmelidir.

³³ Yılmaz (2013: 66), söz konusu karşılıklılık ilişkisinin, bir siyasal içerme aracı olmanın çok ötesinde anlamlar içerdiğini düşünüyor. Yılmaz’a (2013: 36, 49, 66) göre, sosyal yardımlar aynı zamanda, kendisi temelinde bir cemaat oluşumunu da barındırıyor. Bu noktanın, inceleme nesnesinin analizi bakımından, önemli olduğunu düşünüyoruz. Zira, sosyal yardımlar üzerine yapılmış çalışmaların önemli bir kısmı, sosyal yardım programının içeriğine ve onun etkilerine odaklanmaktadır. Oysa ki, Yılmaz’ın da kavramsallaştırması ile “sosyal yardım alanı”nın kendi iç özgün oluşumunun

İkinci olarak, özel sosyal yardım kuruluşlarının yardım faaliyetlerinin bu yönden, devletin yoksullarla kurduğu ilişki biçiminin bir parçası olarak işlev gördüğü ve bu anlamda belirli bir siyasal niteliğe sahip olduğu. Özel sosyal yardım alanının, sağladığı sosyal yarar açısından, siyasal olarak siyasal destek tahvil etme potansiyeli barındırdığı düşünülebilir. Bir diğer anlatımla, özel sosyal yardımların, kamusal sosyal yardım alanında gerçekleşen siyasal iktidarın yeniden üretimine dönük ilişkilerle eklemlenme özelliğine sahip olduğu, özel olarak olmasa da, faaliyetlerinin denk tutulduğu yer itibarıyla verdiği dolaylı ve örtülü politik mesaj ile klientalist ilişki kalıplarını pekiştirdiği söylenebilir.

Üçüncü olarak, sosyal yardım rejiminin önemli boyutlarından biri de bu sistem ve aynı mallar temelinde gelişen bir birikim alanının siyasal bir karakter kazanma eğilimi taşıyor olmasıdır. Bu noktada, sosyal yardımların, merkezi ve yerel yönetimlere yakın iş çevreleri açısından bir birleşme alanına dönüşme eğilimi taşıdığı görülmektedir (Yıldırım, 2009: 88; Çelik, 2010: 78; Hablemitoğlu, 2010: 56-58).

Dördüncü olarak, bir politika ortodoksisini olarak yerleşen sosyal yardımlar, sosyal politikanın sosyal sigortalar, bireysel ve toplu iş yasaları, emeklilik sigortası, emekli aylıkları, sağlık güvencesi, kıdem tazminatı, vs. gibi hiçbir aracının yaşamadığı çapta bir siyasallaşma seyri yaşamıştır. Sosyal yardımların siyasallaşması olarak ifade edilebilecek bu olgu, iktidardan topluma (yukarıdan aşağıya) ve toplumsal alanın kendi içerisinde iktidara doğru (aşağıdan yukarıya) olmak üzere temel olarak iki düzlemde gerçekleşmektedir. İlk olarak, sosyal yardımların siyasallaşmasının iktidardan topluma doğru gerçekleşen düzlemi, sosyal yardımları, yararlanıcıları olan geniş nüfus kesimlerini, klientalist ilişki kalıbı içerisine sokacak bir

kuruluş olması, sosyal yardımlara ilişkin dönüştürücü programın da bu alanın özelliklerinden etkilenme potansiyelini görmemiz açısından oldukça anlamlı olacaktır. Bu anlamda, Yılmaz’ın çalışmasının metodolojik katkısının, bu çalışmada yapma gayreti içerisinde olduğumuz gibi, güçlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Yılmaz (2013: 36, 66), sözünü ettiği cemaat oluşumunu şu şekilde ifade etmektedir: “(...) finansal genişlemeye dayalı neoliberal muhafazakâr popülizm, bir taraftan sözcüğün hem iktisadi hem de siyasal-sosyal anlamında bir çifte borç toplumunun oluşumunu hızlandırırken, diğer taraftan da yardımlar ve yoksullarla kişiselleştirilmiş bağlar vasıtasıyla güçlendirilen ve AKP ile Hışbakan R.T. Erdoğan’ın kişiliğinde tecessüm eden bir siyasal sermaye birikimini teşvik etmekte ve siyasalın inşasını hayırseverlikle çerçevelendirilmiş bir cemaat oluşumuna demirlemekte (...) Bu politikalar, siyasal özneliğin belirli bir doğrultuda inşa edilmesinin yanında, izlemeye, kontrole ve borçlandırmaya dayalı, yerel ilişkilerle güven ağlarıyla örülmüş, duygusal, ekonomik ve siyasal bağlarla siyasal sermaye birikimine bağlanmış bir siyasal cemaatin, siyasetin taşıyıcısı haline getirilmesinin doğrudan temellerini oluşturuyorlar.”

sunma tarzını içermektedir. Bu anlamda, sosyal yardımlar topluma, belirli bir siyasal iktidarla ilişkili bir siyasal gündem olarak sırınga edilmektedir.

İkinci olarak, sosyal yardımların siyasallaşmasının toplumsal alandan iktidara doğru gerçekleşen düzlemi, yardım alan ve almayan toplumsal kesimlerin, sosyal yardımlar temelinde oluşan ilişki setleri, davranış örüntüleri ve düşünce tarzlarını barındırmaktadır. Sosyal yardımların, iktidardan topluma doğru bir siyasal gündem olarak sunulmasının, toplumda sosyal yardımlar temelinde bir siyasallaşmanın önünü açtığını ve böylelikle toplumdaki siyasal ve ideolojik bölünme eğilimlerinin azımsanmayacak ölçüde sosyal yardımlar temelinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Sosyal yardımların siyasallaşmasının, toplumsal düzeyde birbirine zıt; birbiriyle örtüşen iki kaynağından söz edilebilir. Sosyal yardımlar temelinde bir eğilim olarak siyasal kutuplaşmanın bir tarafı, yardım almanın, iktidar partisine sunulan doğrudan destekle sonuçlandığı yargısıyla sosyal yardımların siyasallaşmasına katkı sunmaktadır. Çoğunlukla AKP etrafında oluşan diğer taraf ise, sosyal yardımları, bir tür “adı konmamış” ve hatta yer yer reddedilen bir karşılıklı ilişki içerisinde siyasallaştırmaktadır

AKP döneminde sosyal yardımların çözümlenmesi, sosyal yardım rejiminin özellikleri gereği ürettiği, karşı siyasallaşma ve siyasal söylem konusu haline gelme başlıklarını da içermelidir. Bu tartışma, AKP’nin hegemonik gücünü yeniden üretmesi ve yardımlar etrafında oluşan siyasal gündemi, kendi gücünü ve iktidarını pekiştirme doğrultusunda soğurduğunu anlamak bakımından da önemlidir. Sosyal yardım almayı, yardımların iktidarın yeniden üretiminde oynadığı rolü, yardım alan geniş kesimin sosyal yardım alma ve oy davranışı arasındaki ilişki ile ilgili, mutlaklaştırarak ve -onur, şeref, namus gibi- “ahlakî” kategoriler etrafında “açıklayan” ve yargılayan toplumsal kesimler ise, sosyal yardımları etrafında karşı bir siyasallaşma içerisindedir. Bu yargı ve siyasallaşma örüntüsünün, sosyal yardım alan geniş nüfus dilimlerini, içerisine itildikleri kliantalist ilişki kalıbı ile başbaşa bırakarak, sosyal yardımların iktidarın yeniden üretiminde oynadığı rolü pekiştirdiği söylenebilir.

Sosyal yardım rejiminin, devlet, parti, toplum ve yardım alan ve almayanların her birinin kendi arasında, kendi özgün ilişki setlerini, iktidarın yeniden üretimi çerçevesinde siyasallaşarak oluşturmuş bir yapıya sahip olduğu gözlemlenmektedir.³⁴ Sosyal yardım rejiminin oluşumu, bir yan

³⁴ Anılan özgün ilişki setleri, saptanabilen bütün ayrıntıları ile çalışmanın alan kısmında sunulmuştur.

dan toplumun yardım alan ve almayan belirli bir kesiminin, siyasallaşmasını ve siyasal bağlanmanın belirli düzeyleri³⁵ ile AKP etrafında toplanmasıyla sonuçlanırken diğer yandan toplumun azımsanmayacak bir niceliğe sahip bir kesiminin de, yine ve belirli bir siyasallaşma düzeyi ile AKP ve dolayısıyla sosyal yardımlar karşısında konumlanması şeklinde bir özelliğe sahiptir. Kanımızca, sosyal yardım rejiminin, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılarla ilişkin boyutlarının en önemli özelliklerinden biri budur. Hem bu noktada, sosyal yardımların etki alanını sadece yardım alanlarla sınırlı tutmanın eksik kalacağı not edilmelidir. Bu anlamda, yardımlar aracılığıyla sadece yoksulların değil, toplumun kimi diğer kesimlerinin de siyasal desteğinin alındığı söylenebilir.

Sosyal Yardımın “Dinselleşmesi”

Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumu bakımından siyasal ve sosyolojik düzeyde “dinsel bir zemin”den söz etmek mümkün gözükmemektedir.³⁶ AKP, sosyal yardımları, topluma belirli bir “hizmet anlayışı” çerçevesinde ve İslami, muhafazakâr motif ile sunmuş³⁷ ve bu, küresel bu eğilim olarak genişleyen yeni-sağ, yeni-muhafazakâr ve yeni-hayırsever anlayış ve uygulamalar ile örtüşmüştür. Bu gelişmeler, Yıldırım (2009) tarafından, “neo-liberal popülizm”, Bakırezer ve Demirel (2009) tarafından, “yeni sağ hayırseverlik”, Köse ve Bahçe (2009b) tarafından, “devlet hayırseverliği” gibi kavramsallaştırmalarla birlikte anılmaktadır. AKP’nin sosyal yardımlara dayalı siyaset pratiği, muhafazakâr karakterini, bu uygulamanın içerisine yerleştirerek topluma sunduğunu göster-

35. Bu söylenenler de alandaki gözlemlerimin kavramsal ifadesi olarak da değerlendirilebilir.

36. Burada, yardım alan ve almayan toplum kesimlerinin AKP etrafında siyasallaşma ve siyasal bağlanma biçimlerini mutlaklaştırmamak ve siyasal destekte meydana gelebilecek muhtemel kayma ve hatalara dönük pay bırakmak amacıyla “belirli bir düzey” ifadesi kullanılmıştır.

37. Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumunda sosyal yardımın “dinselleşmesi”nin Osmanlı İmparatorluğu’nda gerçekleşen tarihsel kökleri de vardır. İmparatorluk’ta, aile ve meslek kuruluşları içinde, “dinsel kural ve geleneklere” dayanan ilişkilerin ve hayır kurumlarının da sosyal yardım uygulamasının içine yerleşerek, pre-kapitalist refah aktörleri arasındaki yerini aldığı söylenebilir. Dülk’ün (1972: 25) de belirttiği üzere, bu dönemde “sosyal yardımlar daha çok dinsel kural ve geleneklere” dayanmaktadır. Bu kapsamda, “İslam dininin gerektirdiği zekat, fitre ve öteki bağış ve sadakalar aracılığıyla, varlıklı kişiler tarafından yoksullara” yapılan yardımlar bulunmaktadır (Dülk’, vd, 2010: 27).

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Ayşen Gürcan’ın, Bakanlığı, sosyal destek sunulan ve yardım alan, “hakıma muhtaç, dezavantajlı grupları”nın duasına almak anlamında, “hayır ve dua Bakanlığı” olarak nitelendirmesi anımsanabilir. http://www.dha.com.tr/aile-ve-sosyal-politikalar-hayir-ve-dua-bakanligidir_1027919.html#.Vfq3YnDLF7s.twitter

mektedir. Sosyal yardımlar, karşılıksız verme-alma eyleminden kaynaklı doğası gereği, dinsel ilişki ve düşünce setlerinin oluşumuna açıktır. AKP dönemi kamusal sosyal yardım uygulamalarının, dini ilkeler etrafında örgütlendiğini söylemek mümkün olmasa da, dine ait ilişki ve düşünce setlerinin sosyal yardım rejimi içerisinde önemli bir yer tuttuğunun altını çizmek gerekir. Buna, dinsel bir referans içeren hayırsever kuruluşların sayı ve faaliyetlerinden artışı da eklemek gerekir (Göçmen, 2014: 97-100). Yılmaz’a (2013: 46) göre, “Türkiye’de hem Deniz Feneri, Kimse Yok mu? gibi inanç temelli örgütler ve vakıflar aracılığıyla hem de belediyeler aracılığıyla İslami hayırseverlik anlayışına dayalı politikalar popülerleştirilerek yaygınlaştırılmış ve güçlü bir yardım ağı” kurumsallaştırılmıştır. Ayrıca, kamusal sosyal yardımların merkezi ve yerel düzeyde örgütlenmesinde Ramazan ve Kurban Bayramı gibi dönemlerde yardım yapılması, özel sosyal yardım kuruluşlarının “sosyal yardım ve hizmet faaliyetlerinde ‘akyanak toplama’ yöntemlerinin çoğunluğunun inanca göre işlemesi” ve bireysel düzlemde de dinsel temelli yardımlaşma örüntülerinin (İpek, 2015: 93), Türkiye’de sosyal yardım rejiminde, yardımların dinselleşmesi olgusunun bir parçası olduğu belirtilebilir.

AKP döneminde, sosyal yardımların din olgusuyla birleşimi çeşitli açılardan gerçekleşmiştir. Bu birleşme eğilimi dört başlık altında incelenebilir. İlk olarak, İslam dinin, hayırseverliği ve insanların kendi arasındaki yardımlaşmayı önemseydiği belirtilmelidir. Kutub’un (1968: 36) işaret ettiği üzere, “Asıl olan yardımlaşma, tanışma ve uyuşmaktır. Bu esas kaideye karşı gelen herkes bu yolla def’edilir. Zira bu muazzam kainatın seyratı yolu ta’kib etmek ferd ve cemiyetin keyfine tâbi olmaktan hayırlıdır. Çünkü içtimaî tesanüd (*sosyal yardımlaşma*, y. n.), tabiatın ve onu yaradan Allahın gayesine uygundur”. Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumunda, hem sosyal yardımların etrafında oluşan ilişki setleri bakımından muhafazakârlığı beslemesi hem de yardım rejiminin oluşumunda kurumsal yapılanma ve sistemi oluşturan siyasal öznenin muhafazakâr karakteri, dikkat çekmektedir. Bu noktada hemen belirtmeli ki, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşum özellikleri bakımından, İslam ve sosyal yardım bağlantısını incelemek, yardım rejiminin içerisinde olduğu küresel tarihsel bağlam ve ideolojik yapının göz ardı edildiği anlamına gelmemektedir. Türkiye’de sosyal yardımların, dağıtım değil; ama topluma sunuluş biçimini ne yön veren muhafazakâr eğilim, bir yönetme stratejisi olarak küresel bir

uygulama eğilimindedir. Her şeyden önce, AKP döneminde, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin düzenleyici ilkelerinin dinsel referanslar doğrultusunda yapılandığını söylemek mümkün değildir. Ancak, sosyal yardımların stratejindeki toplumsal ilişkiler bakımından gerçekleşme biçimine ve sosyal yardım rejimine içkin davranış örüntülerine eğildiğimizde, sosyal yardım rejiminde İslam dini ve sosyal yardım ilişkisinin izlerini görmek mümkündür. Bu ilişkinin izleri iki düzlemde gözükmektedir. İlk olarak, kanıt değil; ama çıkarıma dayalı bir düşünsel izlek ile iktidar partisinin muhafazakâr karakteri nedeniyle, yapılan yardımları, bir tür İslam’ın tavsiye ettiği biçim ile yardımda bulunma ve yoksullarla dayanışma şeklinde görüp, dinin pratiklerini yerine getirme mantığı içerisinde kavradığı düşünülebilir. Çelik (2010: 78) de benzer bir biçimde, yerel yönetimlerin yaptıkları yardımların kaynaklarının, “belediye ile iş yapan, ihale alan özel sektörden alınan bağış/ yardım havuzlarından sağlandığı”na işaret etmektedir. Çelik’e (2010: 78) göre, “bu durum bir yanıyla muhafazakâr sermaye çevreleri açısından bir tür zekat işlevi görmekte ve sermaye birikim sürecinde onları vicdan azabından azade kılmaktadır”. Köse ve Bahçe (2009b) de benzer bir noktaya dikkat çekmektedir: “Vicdanlı burjuvaziye yardıma çağıran muhafazakâr (yani liberal) demokrasi devlet hayırsever cemaatleri bireylerin koruyucu ve teşvik edicisi olarak ilan etti.” Bu kavrayışın, yukarıda işaret ettiğimiz pratik kamusal sosyal yardımlara ilişkin düzenleyici bir ilkeye dönüştüğü söylenemez. Ancak bu kavrayışın uzanımlarının yardımların topluma sunuluş biçimine, çeşitli araçlarla sindiği söylenebilir. Bunun devamı ise, *ikinci* düzlem oluşturmaktadır. Bu düzlem yardım rejiminin yardım eden değil, bu yardım alan ayağını içermektedir. Öncelikli olarak, yardımların topluma sunuluş biçimindeki muhafazakâr tını, yardım alanlarda çeşitli yapısal ve ideolojik öğelerle birleşen bir biçimde karşılık bulmaktadır. Bu öğeler, iktidar partisinin muhafazakâr karakterine dönük bir bilgi ve algı; yardımın İslam dininin yardımlaşma pratiklerini çağrıştıran doğası ve yardım alanların dinsel inançları şeklinde sıralanabilir. İnanç ögesi, verilen yardım karşılığında, oluşan borçluluk duygusunun dinsel kökünü oluşturmaktadır. Her üç öğe, yardımlar temelinde oluşan ve siyasal bir karaktere bürünen bir karşılıklı ilişkilinin, dinsel köklerini de gözler önüne sermektedir.

İkinci olarak, yukarıda da söylediğimiz gibi, sosyal yardım dağıtımında düzenleyici ve örgütleyici ilke din olmamakla birlikte, uygulamaya yön veren düşünce açısından dinin belirli bir etkisinin³⁸ olduğunu söy-

³⁸ Bu noktada Bülent Arınç’ın 2010 yılında, “Yılın Yoksul Babası” ödülüne layık görüldüğü tö-

lememiz gerekir. Yasa yapıcı ve iktidardaki siyasal özne, çeşitli yardım türlerinin varlığını, topluma resmi olarak, devlet politikası anlamında dinin bir gereği olarak yerine getirildiği biçiminde sunmasa da, sunuş biçimi çeşitli dinsel referanslara dayanabilmektedir. Dolayısıyla sosyal yardımların sunuluşunda, baskın olarak olmasa da, dinsel/muhafazakâr bir boyut bulunmaktadır.³⁹ Bu noktada Buğra’nın (2012: 66) da belirttiği üzere, sosyal yardımlar, “toplumsal dayanışmanın temel yörüngesi olarak aileye yönelik güçlü bir vurgu ve İslami hayırseverlik geleneklerine ısrarlı göndermelerde” bulunmaktadır.

Üçüncü olarak, tamamı için genellemek mümkün olmasa da yardım alanların, yardım yapan aktörü belirli bir siyasal özne ile ilişkilendirme-e eğiliminden söz edilebilir. Bu noktada, ilişkilendirilen siyasal aktörün dinle olan mesafesine dönük toplumsal algı ve dinle olan bu ilişkinin topluma sunulma biçimini göz önünde bulundurmak gerekir. Siyasal aktörün dinle olan bu mesafe ve ilişkisinin, yardım alan kitledeki yansımalarının sosyal yardım temelinde yeniden üretildiği söylenebilir. Böylelikle, yardım alma ve alınan yardım etrafında oluşan karşılıklılık ve borçluluk ilişkisinin, dinsel kökler de arz ettiği ve bu köklerin üzerinde bir siyasal bağlılık ve özel olarak da oy verme davranışına dönüştüğü ifade edilebilir.

Dördüncü olarak, kamusal sosyal yardım verme-alma ilişkisi, kurumsal düzeyde, dinsel bir pratik biçiminde yapılanmamış olsa da yardım alanların algıları içerisinde böylesi bir kurgu ve özdeşleşmeye alan açmakta olduğu söylenebilir. Minnet ve borçluluk duygusunun oluşumu

rende yaptığı konuşmada, hayırseverlik ve sosyal yardım uygulamalarına atıfla söyledikleri dikkat çekicidir: “Türkiye bunların ayakları üzerinde duruyor. Toplum bu yüzden sosyal patlamalara gitmiyor. Toplumda nifak ve fesat bu yüzden gerekli zemini bulamıyor. Çünkü yoksullara yardım etmezseniz insanlar insanın kurdu olur. Eskiden bize öğrettikleri, insanın insanın kurdu olması gerçekleşir. (...) İsrâf yoksulluğun ana sebeplerindendir. Herkes çevresine bir baksın. Çok israf ediyoruz. İsrâf eden kendi hakkını değil başkasının hakkını kullanarak israf ediyor. (...) Niçin dini referansları daha çok kullanıyorum. Bunlar dinimizin, inancımızın bize öğrettikleridir, bize öğütledikleridir. İnançlı insanlar bunlara uyduğu takdirde Allah’ın rızasını kazanacaklarına inanırlar ama sosyal hayatta, laik hayatta, dünyevi hayatta bunların karşılığı dini bir kazanç olmazsa insanlar yapıp yapmamakta kendilerini özgür hisseder. Şüphesiz yine insani, ahlaki duygularla fakirlere yardım etmeyi herkes kabul edecektir ama bir de manevi tatmin ve menfaat söz konusu olursa çok daha gönülden bunu yapacaktır.”

³⁹ Buna karşın, İslamın yardımlaşma prensipleri ile Türkiye’de sosyal yardımların dağıtılma biçimi arasında belirgin bir zıtlıktan söz etmek mümkündür. İslamın yardımlaşma anlayışında, “yardım yapılırken kişinin duygularının incitilmesi ve yapılanın başa kakılması halinde (...) yapılan iyiliğin boşa gideceği” (Özdemir, 2014: 305) belirtilmişken, Türkiye’de sosyal yardımlara ilişkin tersi manzaranın oluştuğu söylenmelidir. Bu vurgunun ayrıntıları alan araştırması kapsamında bulunabilir

ve karşılığında “bir şey yapma” düşüncesinin gelişiminin köklerinde, din ve manâ olgusunun varlığının güçlü bir eğilim olarak var olduğunu iletmek sanırız yanlış olmayacaktır.⁴⁰ Yılmaz (2013: 64), bu olguyu, karşılıklılığın bir parçası olan borcu(n) siyasal bir borca/yükümlülüğe” dönüştürülerek siyasal bir karakter kazanması olarak ifade etmektedir. Yılmaz’a (2013: 64) göre, bu siyasal borç bir tür “artı-rant” üretmektedir:

Artı-rant, devletin sosyal politikalar alanında gayri-şahsi karakterinin geri plana düşerek, onun koruyucu, bakıcı ve refah sağlayıcı karakterinin yönetenin kişiliğinde veya iktidardaki partide vücut bulduğu, tam da bu kişiliğin ve partinin kendini topluluk için bir gayret, hizmet ve efor olarak kurduğu yerde üretilir ve siyasal sermayenin temel taşıyıcısı olan parti veya siyasetçi tarafından doğrudan mülk edinilir.

Sosyal Yardımın Neo-liberalizmle Uyumlaştırılması

AKP’nin sosyal politika uygulamaları içerisinde sosyal yardıma özel bu önem atfetmesi sadece, AKP’nin muhafazakâr siyasal ve ideolojik kimliğinin yardımlar temelinde yaygınlaştırılmasının kolaylaşmasından değil, aynı zamanda, sosyal yardımların, neo-liberal programla en kolay uyum sağlayan bir sosyal politika aracı olmasından da ileri gelmektedir. Bu uyumun kökleri beş başlık altında toplanabilir:

İlk olarak, sosyal yardımlar, yoksulun gelir ve geçim düzeyini yükseltmekle birlikte, bunu, sosyal politika önlemleri içerisinde, devletin işgücü piyasasına dönük müdahalesini en az içerecek şekilde gerçekleştiren bir araçtır. Sosyal yardımlar, neo-liberal yeniden yapılanmanın sosyal koruma ve devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimine dönük sonuçlarını tamamlayıcı bir işlev üstlenmiştir. Bir diğer anlatımla, sosyal yardımlar, devletin işgücü piyasasına müdahale tarzının dönüşüm sürecine, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı niteliği ile eklenmiştir. Sosyal yardımlar böylelikle, işgücü piyasasını düzenlemenin ve devletin ücret ilişkisine müdahalesinin dolaylı bir biçimi olarak belirmiştir. Sosyal yardımlar, bu yönüyle, neo-liberal programın sosyal boyutu ve Türkiye’nin neo-liberalizmle uyumlaştırma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

AKP döneminde, devletin işgücü piyasasına dönük müdahalelerinin önemli ölçüde neo-liberal, emek aleyhtarı bir karakter taşıdığı söylenebi-

⁴⁰ Bu konuda bir tartışma için bkz. Yılmaz, 2013: 42-47.

lır. Dolayısıyla, devletin işgücü piyasası ile kurduğu ilişkinin bir yüzünde, çalışma ilişkilerinin neo-liberal dönüşümü ve sermayenin kârlılık ve değerlendirme alanlarının genişletilmesi diğer yüzünde ise, sosyal korumanın, sosyal sigortacılığa dayalı geleneksel yöntemler dışında, sosyal yardımlar aracılığıyla, giderek ücretli nüfus kesimlerini de içerecek şekilde genişletilerek yerine getirilmesi vardır. Bu, yoksullara dönük sosyal korumanın, emek ve sermaye ilişkilerinin gerçekleştiği üretim noktası, daha genel olarak ise, işgücü piyasasının dışına çıkartılması olarak da ifade edilebilir. Böylelikle, toplumsal sınıflar arasındaki uyum, devletin işgücü piyasasına ve ücret düzenine müdahalesi ile gelişen ve yaygınlaşan sosyal haklar aracılığı ile değil, bu müdahaleyi en az içeren bir fonksiyonu olan sosyal yardımlar aracılığı ile de sağlanmaktadır. Bunu, soyutlama düzeyinde, devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki tarzı olarak yorumlamak ve sosyal yardımları da birikim rejiminin gereklilikleri doğrultusunda oluşan bu ilişki tarzının içerisine yerleştirmek mümkündür. Yıldırım’ın (2009: 99) da işaret ettiği gibi,

Genişleyen yoksul kesimlere, bütçeye bir yük getirmeden, sermaye açısından ek vergi anlamı taşımadan ve uluslararası finansal gündemle de uyum içinde ulaştırılan bu yardımlar sayesinde neo-liberal popülist partinin seçmen tabanı genişlemekte ve bağımlı sınıfların en yoksul kesimlerine yaslanması sonucu artan siyasal destek, neo-liberal birikim projesinin ve onun hegemonya projesinin istikrarlı bir biçimde sürdürülmesine imkân vermektedir.

İkinci olarak, sosyal yardımlar, neo-liberal “yapısal uyumun siyasal ve toplumsal maliyetini asgariye indirmeye yönelik aktif bir sosyal politikaya duyulan gereksinimin bir sonucu” olarak belirmektedir (Yalman, 2007: 656). Bu da ancak devletin işgücü piyasasına müdahalesinin neo-liberal dönüşümü ile en uyumlu olabilecek bir sosyal politika aracı olan sosyal yardımlar aracılığıyla gerçekleşebilecektir. Böylelikle, her iki uyumlulaşma uğraşının birbiri ile iç içe geçmiş olduğunu da görmüş oluyoruz.

Üçüncü olarak, sosyal yardımlar, politika setlerine de yön veren, küresel olarak belirlenmiş bir neo-liberal yoksulluk söylemi ve gündeminin içerisinde yaşam bulmakta ve genişlemektedir. Bu yoksulluk söylemi ve gündeminin temel özelliklerinden biri, yoksulu ve yoksulları, sınıf aidiyetinden arındırılmış kültürel ve kişisel özelliklerinden ibaret yardıma

çoklu bir birey ve bireyler toplamı; yoksulluğu ise, sınıf kökü ve ilişkilerinden kopartılmış bir gelir kategorisi olarak görmesidir. Bu haliyle, yoksulluk, varlığı bakımından kapitalizmin kendisi için önemli bir tehdit unsuru olarak algılanırken, bir politika ve gündem haline getirilip, yönetme stratejisine dönüştüğü ve emek ve işçi sınıfını, sosyal politikanın gündeminden dışladığı oranda,⁴¹ kapitalizmin neo-liberal evresinin (küresel kapitalizm) kuruluş ve yeniden üretimi açısından işlevsel bir boyut da kazanmaktadır. Nitekim, Dünya Bankası’nın yoksulluğu azaltma stratejileri, neo-liberal iktisat programları ile en kolay uyum sağlayacak ve içselleştirilecek bir içeriğe sahip gözükmemektedir.

Dördüncü boyut, politika transferi ile ilgilidir. AKP, sosyal yardımlar aracılığıyla, ulusal sosyal politika gündemini, küresel sosyal politika transferinin konusu haline getirmiş, yoksulluk gündemi ile uyumlulaştırılabilmektedir. Bu esas olarak, Avrupa Birliği, Dünya Bankası gibi uluslararası çevrelerde, AKP’nin, sosyal politikaya dönük küresel gündeminden kopmadığının gösterilmesi açısından önem kazanmaktadır.⁴²

Sosyal yardımların, neo-liberal gündem ile uyumlu bir biçimde birleştirildiği *beşinci* noktada ise, bu uyum ilişkisine, küresel olarak yükselen hayırseverlik ve din temelli ilişkilerin yerleştiği gözlemlenmektedir. Bunun izlerini, küresel yoksulluk gündeminin oluşumunda ve tek tek ülkelerde yaşama geçmesinde, etkili olan, “Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi” (Comprehensive Development Framework) ve Dünya Bankası ve IMF tarafından 1999 yılında duyurulan ortak Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Girişimi’nde görmek mümkündür (Zabcı, 2009: 100). “Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi yaklaşımı, yerine getirilmesi gereken uzun dönemli sonuçlara odaklanmış ve hükümetler, bağışçılar/hayırseverler, sivil toplum, özel sektör ve diğer kalkınma aktörleri arasındaki güçlü bir ortaklık tarafından desteklenmiş ülkenin kendisine ait bir kalkınma planı

⁴¹ Yukarıda da belirtildiği üzere, gerek AKP’nin parti programı ile sosyal politikasında gerekse Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın Kuruluşu Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’de çocuklar, kadınlar, şehitler, engelliler, yaşlılar, işsizler, fakirler, düşkünlere, hastalar, zor durumdaki vatandaşlar gibi pek çok risk grubu sayılmakla birlikte, emeğin bir “risk grubu” olarak sayılmadığı görülmektedir.

⁴² Bu noktadaki, en önemli uygulamalardan biri, 2001 yılında başlamış ve hâlen devam etmekte olan Sosyal Riski Azaltma Projesi kapsamında, eski adıyla Şartlı Nakit Transferleri, mevcut adıyla Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımlarıdır. Proje için bkz. T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2007b.

için çağrı yapmaktadır”. Buna paralel bir gelişmeyi, Yoksulluğu Azaltma Stratejisi girişiminde de görmek mümkündür. “Bu girişim, Dünya Bankası’nın Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi deneyiminden yararlanmakta ve ulusal hükümetler, Dünya Bankası, IMF, Birleşmiş Milletler temsilcilikleri, bölgesel kalkınma bankaları, hükümet dışı kuruluşlar ve kilise grupları arasındaki görüşlerin artan yakınlaşmasını yansıtmaktadır” (Granzow, 2000: 193). Gerek Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi’nde bağışçı vurgusu üzerinden hayırseverliğin gerekse Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Girişimi’nde ise, kilise grupları vurgusu üzerinden din olgusunun, yoksulluk gündemine yerleştirilme çabası dikkat çekmektedir. Her iki olay, yoksullukla mücadele konusunun kamusal sorumluluk dışına çıkartılması ve makro düzlemde bir sosyal yardım yönetişimi pratiğine dönüşmesi ve bunun bir yandan hayırseverlik diğer yandan ise hayırseverlikle birleşmiş din temelli uygulamalar temelinde gerçekleşmesi -hedefi- bakımından önemli gelişmeler olarak değerlendirilmelidir. Buradaki inceleme konumuzla birleşmesi bakımından, konuya küresel sosyal politika transferi açısından yaklaştığımızda, benzer eğilimlerin Türkiye’de de yankı bulduğu, yoksulluk gündeminin hükümetin sosyal programlarının önemli bir parçası haline geldiği ve bunun pratikte, devlet ve hükümet dışı kuruluşlar vasıtasıyla da yerine getirilme çabası içinde olduğu gözlemlenmektedir. Böylelikle, üçüncü boyut kapsamında belirtilen, ulusal sosyal politika gündeminin, küresel gündemle uyumlulaştırılmasının gerçekleşme biçimi açısından, Türkiye’de hayırseverliğin, güçlü bir eğilim olarak, din temelli ya da referanslı kuruluşlar aracılığıyla pratiğe döküldüğü söylenebilir. Yılmaz (2013: 63) bu gelişmeyi, “AKP’nin İslami hayırseverlik pratiklerini neoliberal sosyal politika gündemiyle buluşturması kadar, bu pratikleri doğrudan siyasal bir faaliyetin aracı haline getirmesi” şeklinde açıklamaktadır. Böylelikle, yoksulluk, neo-liberal dönüşümle, bu dönüşümün ayrılmaz bir parçası olarak beliren, hayırseverlik ve din temelli ilişkiler boyutları üzerinden de eklemlenmektedir.

Bu çerçevede, neo-liberal programın, tamamlayıcı sosyal boyutu biçiminde gerçekleşen sosyal yardımlar, bir yandan neo-liberalizmi gizlemiş ve AKP’nin yoksullar açısından görünen yüzü olmuş;⁴³ diğer yandan ise,

⁴³ İnal (2015: 47), AKP’nin sosyal yardımlar aracılığıyla, “yoksul ve emekçi kitlelerin gözünde ‘fakiri düşünen parti/hükümet’ imajını üretebildi. Sosyal yardımlar ile kültürel imaj çalışmalarını iç

yoksulların geçim ve hayat şartlarını belirli ölçülerde de olsa yükseltmiştir. Bu perdelemenin diğer yüzü olarak gerçekleşen yoksulun geçim koşullarını yükseltme eğilimini AKP’nin kendi adına bir “başarısı” olarak değerlendirebiliriz. AKP’nin bir diğer başarı ve katkısı, uzun iktidar dönemi ve Türkiye’de ideolojik ve siyasal yapıya yön verebilme gücü ve yeteneği ile sosyal yardımları topluma, devlet, hükümet ve partinin ortak sosyal hizmet ve etkinliği olarak sunabilmiş⁴⁴ ve bunun etrafında bir ideoloji yaratabilmiş⁴⁵ olmasında yatmaktadır. Sosyal yardımlar, AKP’nin kendisini, fiiliyattaki siyasal hattın dışında, başka bir biçimde topluma sunma biçiminden, Recep Tayyip Erdoğan’ın şahsı ile birleşmiş bir biçimde,⁴⁶ bütün bir parti ve iktidarın topluma sunulmasına kadar geniş bir yelpazede göz önünde bulundurulması gereken süreçlerle birleşerek siyasallaşmıştır. Bu bölüm altında sıralanan tüm bu nedenlerden -öbürü, Türkiye’nin sosyal yardım rejiminin, -başka toplumsal dinamiklerin yanı sıra sosyal yardımlar temelinde kişiselleşen ve kişi ile özdeşleşen ve bunun etrafında oluşan *klientalist*, *paternalist*, *muhafazakâr* ve *neo-liberal*⁴⁷ bir karakter oluşumu içerisinde olduğu söylenebilir.

“...peçirdi” diyerek benzer bir noktaya işaret etmektedir.

“Dönemin TBMM Başkanı İsmet Yılmaz’ın 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri’ne 5 gün kala sarf ettiği, ‘Eğer koalisyonlara bu ülkeyi muhtaç ederseniz o zaman evlatlarınıza iş bulabilmek zor olur. Engellimize bakabilmek çok zor olur. Yoksulumuza kömür dağıtabilmek çok zor olur. Yeşil Kartlarınıza ilacını vermek çok zor olur’ şeklindeki cümleler, sosyal yardımların topluma, kamusal bir sosyal politika uygulamasından çok, bir parti faaliyeti olarak sunulmasının yanında, sosyal yardımların örtük otoriter doğasını da açığa çıkartan bir siyasal yönetim, denetim ve bastırma işlevini de gözler önüne sermektedir. İpek’in (2015: 99) de işaret ettiği üzere vakıflar, siyasal iktidarın yeniden üretiminin “bir uzantısı haline dönmüştür”. Bu tür açıklamaların, yardım alanlarda, sosyal yardımlar temelinde oluşan korku iklimini yeniden ürettiği ve yardımların süreklilik ve belirsizliğine ilişkin endişeleri körüklediği söylenebilir.

“Bu belirleme, çalışmanın alan araştırması kapsamında, yardım alan bir kişinin sarf ettiği, “Devlet kim, hükümet kim, aynı ikisi de bir, aynı” ifadelerinde karşılık bulmaktadır. Bağımsız Sosyal Bilimler (2009: 33) de benzer bir noktaya işaret etmektedir.

“Bu noktada, 30 Mart 2014 yerel seçimleri öncesinde, AKP’nin seçim stratejisinin ve onun bir parçası olan seçim şarkısının bizzat dönemin Başbakanı Erdoğan etrafında örülmesi ve şarkının sözleri arasında yer alan, “gariplere sırdaş olan, mazlumlara yoldaş olan Recep Tayyip Erdoğan” ifadelerini anımsayabiliriz. Bu sözlerde temsil olunan, sosyal yardım alan “garip” ve “mazlum-lula”, Başbakan Erdoğan şahsında kurulan “sırdaşlık” ve “yoldaşlık” ilişkilerinin önemli ölçüde sosyal yardımlar temelinde oluştuğunu ve yeniden üretildiğini düşünmek mümkün gözükmektedir. Yılmaz (2013: 36) da, “yardımlar ve yoksullarla kişiselleştirilmiş bağlar vasıtasıyla güçlendirilen ve AKP ile Başbakan ve 12. Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan’ın kişiliğinde tecessüm eden bir siyasal sermaye birikimi”nden söz etmektedir. Benzer bir vurgu için bkz. Yıldırım, 2009: 84-85.

“Benzer bir belirleme için bkz. Fırat, 2014.

Kuramdan Alana

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, Türkiye’nin sosyal yardım rejimini çevreleyen iktisadi, siyasi-toplumsal ve ideolojik yapıların ve ona içkin kurumsal mekanizmaların ortaya koyulması yanında, sosyal yardım rejiminin öznelere onu oluşturan uygulama, ilişki, davranış ve düşüncelerinin keşfedilmesine de dönük olarak tasarlanmıştır.

Çalışmada, temel metodolojik yaklaşım⁴⁸ olarak, nitel araştırma mantığı ve tekniklerinden beslenilmiştir ve bu mantık içerisindeki bir takım temel önkabullerden hareket edilmiştir: Araştırma konusunu nesneleştirme, araştırmayı bağlamından kopartmama, bağlamına ve niteliğine özgü genelleştirme. Genelleştirmenin mantığı, araştırma öznesine dönük ortaklıkların belirlenmesi ile karakterize olur. Bu aynı zamanda, araştırmanın öznesinin “kendi varoluş koşulları içinde ve varolduğu biçimiyle” kavranması demektir ki, bu zaten araştırma öznesine odaklanılmasıdır. Böylelikle, araştırmayı, nitel mantığın “özne-yönelimli” ve “sosyal bağlam yönelimli” şeklinde kavramsallaştırılan “önkabulleri”nin içerisinde gerçekleştirmeye başlarız. Özne yönelimli önkabul, öznenin bütünselliğini veri alıp, özneyi kendi oluşu ve süreci içerisine yerleştirir ve öznenin gerçekliği içindeki sorunlarına duyarlılık gösterir. Sosyal bağlam yönelimli önkabul ise, özneyi doğal gerçekliği içinde kavrar. Nitel araştırma, “esnek ve araştırmacı-a-

⁴⁸ Bu noktada, araştırmanın yönteminin tasarlanması sürecinde soru-yöntem/kavram-olgu bağlan-tılarının ve bunun dayanaklarının belirlenmesinde ve örneklemin oluşturulmasına dönük ampirik ve kuramsal düzey ayrımında, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde Prof. Dr. Metin Özuğurlu (2006b) tarafından yürütülen lisansüstü yöntem ve bilgi kuramı derslerinin ve bu derslere ait Nitel Araştırma Ders Notları’nın önemli katkısı olduğunu belirtmem gerekir.

ayrıştırılan etkileşimine açık bir araştırma düzeneğini” gerektirir (Özügür, 2006b: 6). Bu, “gözlemciyi yaşama dahil eden konumlanmış eylem”dir (Denzin’den aktaran Özügür, 2006b: 6). Çalışmada, nitel araştırma mantığı ile uyumlu olarak, “gözlem verilerini çözümlemek ve betimlemek için gerekli kategori ve kavramların baştan verilere ya da araştırmaya dayatılmasından ziyade, araştırma sürdürülürken ortaya çıkmalarına” dikkat edilmiştir (Punch, 2011: 176). Görüşmenin odağının belirginleştirilmesi ile gözlem aşamasının ilerlemesine koşut olarak sağlanmıştır.

Araştırmada, sosyal yardımlar, kuramsal ve ampirik olmak üzere iki düzeyde ele alınmıştır. Kuramsal düzey, alanyazının çalışmanın sorunsalı ile uyumlu olarak taranması çerçevesinde kavramsal çerçeve, tarihsel arkaplan ve verilerin yorumlanması ve çözümlenmesini de kapsayacak boyutları; ampirik düzey ise, Ankara ili örneğinde, Türkiye’de sosyal yardım rejimini oluşturan yapılar ve kurumsal mekanizmaların, yardım alanlar ve verenler temelinde ayrıştırılmasının ardından gerçekleşen bir alan araştırmasını içermektedir. Araştırma sürecinde kamusal (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, belediyeler) ve özel sosyal yardım kuruluşları temsilcileri, yardım alanlar ve kimi mahalle muhtarları ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aşamasında, yarı-yapılandırılmış çeşitli soru formları (Sosyal Yardım Alanlar Soru Formu; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Soru Formu; Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Soru Formu; Büyükşehir ve İlçe Belediyeleri Soru Formu; Muhtarlıklar Soru Formu; Özel Sosyal Yardım Kuruluşları Soru Formu) ve bir hane gözlem formunun yanı sıra katılımcı gözlemi de içeren, sistematik olan ve olmayan gözlemlerden yararlanılmıştır. Bu çerçevede, 54’ü yardım alan,⁴⁹ 5’i bakanlık uzmanı, 10’u vakıf yönetici ve görevlisi, 2’si özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi, 10’u belediye sosyal işler çalışanı, 17’si muhtar olmak üzere toplam 98 kişi ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Ayrıca, katılımcı gözlem yoluyla vakıf sosyal yardım uzmanlarının, ihtiyaç tespiti çerçevesinde gerçekleştirdiği 40 hane incelemesine⁵⁰ ve kurumların sosyal yardım dağıtımlarına gözlemci sıfatıyla dahil olunmuş ve bir özel sosyal yardım kuruluşunun yardım deposu gezilmiştir. Hane inceleme-

⁴⁹ Yardım alanlara ilişkin görüşmeci çizelgesi için EK 1’ye bakılabilir.

⁵⁰ Özellikle, hane incelemeleri sırasında gözlemci sıfatını yer yer terk ederek, bir tedirginlik uyarıdır. Ancak bu durumun gözlemci kimliğini zedelediğini söylemek mümkün değildir.

lerinde, vakıf uzmanı ve başvuru sahibi arasındaki görüşme sırasında, hazırladığım hane gözlem formuna, ayrıntılı notlar alarak, yardım başvurusunda bulunan ve hemen hemen tamamı halihazırda yardım alan olan ya da önceden yardım almış ailelerin, işgücü piyasası deneyimleri, gelir düzeyi, geçim ve hayat şartları, eğitim ve sağlık durumu, yardımların geçim ve hayatlarında yeri, duygu durumları ve davranışları, hane koşulları, gündelik yaşam deneyimleri üzerine gözlemlerde bulundum; yer yer konuşmaya dahil de oldum. Bu, katılımcı gözlem olarak değerlendirilmekle birlikte, araştırma sürecinin özellikle kimi mahalle ve hanelere birçok kez gidilmesi ve örneklem çeşitliliği olabildiğince zenginleştirilmeye çalışılması nedeniyle, yarı-etnografik⁵¹ bir nitelik kazandığını da göstermektedir. Ayrıca, yardımların dağıtıldığı mahallelerde ikamet eden kimi mahalle sakinleriyle de kısa görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Böylelikle, başvurudan dağıtım aşamasına kadar sosyal yardım sürecini izleme fırsatı bulunmuştur. Araştırmanın gerçekleştirilme sürecine ilişkin bir noktanın daha altının çizilmesinde fayda vardır. Çalışmanın kaleme alınması sürecinde, alan araştırması boyunca günlük olarak çoğunlukla betimleyici bir tarzda tutulan alan notları, yapılan görüşmeler dışında, temel başvuru kaynaklarından biri olmuştur. Bu alan notları, alan araştırması süresince ve daha sonra, bir kategorik endeksleme⁵² ile sosyal yardım rejimini var eden alan dinamikleri olarak, çalışmanın alan araştırmasının yazımına temel oluşturmıştır.

Öte yandan, kategorik endeksleme kapsamındaki kodlar (araştırma sürecinde elde edilen verilerin bir kategorik endeksleme içerisinde ayrıntıları ile belirli terimlerle belirlenmesi), alan araştırmasının ve çalışmanın kavramsal ve kuramsal kısımlarının da yazımında belirli bir kavram oluşturma çabasına temel oluşturacak bir biçimde tümevarımcı bir tarzda (“belirli ham verilerden hareketle soyut kavramlara ve kategorilere ulaşma” (Merriam, 2013: 17)) kullanılmıştır. Bir diğer anlatımla, kodlardan kavramlara doğru bir geçiş süreci izlenmiştir.⁵³

⁵¹ Bir etnografik araştırma, başka kimi unsurların yanında araştırma yapan kişinin, incelediği toplumsal grubun bulunduğu ortama “devamlı ve yoğun” katılımını gerektirmektedir. Bunun için, ilgili sosyal ortamda yaşama gereksinimine dikkat çekilmektedir (Merriam, 2013: 27-28). Bu çalışmada, sosyal yardım alanlarla bu tür bir ilişki biçimi geliştirilmemiştir. Bu nedenle bu çalışmanın yer yer yarı-etnografik bir nitelik kazandığı söylenebilir.

⁵² Alan araştırması sürecinde oluşturulan kategorik endeksleme için bkz. EK 2. Alan notları yazımı ile ilgili olarak bkz. Emerson, vd. 2008.

⁵³ Nitekim, Neuman’a (2012: 662) göre, “nitel araştırmacılar, yeni kavramlar oluşturur ya da veri-

Çalışmada başvuru bir diğer yöntem, alanyazın taramasıdır. Buna göre, ilgili ulusal ve uluslararası alanyazın taramıştır. Resmi olan ve olmayan kurumların yasa metni, belge ve raporlarını içeren birincil kaynaklar da çalışma sırasında başvurulacak temel kaynaklar arasında yer almıştır.

Araştırma evreninin saptanmasında, çalışmaya ilişkin soru-yöntem toplantısının içerisine yerleşmiş ampirik ve kuramsal nedenler belirleyici olmuştur. Bu çerçevede, ampirik düzeyde, sosyal yardım rejiminin oluştuğu alanın temel parçalarını oluşturan tarafların, yani yardım alanlar ve verenlerin öznel deneyim, bilgi ve algılarının kendi anlatım ve ifadeleri aracılığıyla keşfedilmesi amaçlanmıştır. Bu kısım, çalışmanın temel kuramsal ve yapısı ile uyumlu bir tarzda inşa edilmiştir. Kuramsal düzeyde ise, sosyal yardım alan ve verenlerin sosyal yardım rejimini oluşturan uygulama, ilişki, davranış ve düşüncelerinin, iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapıları ekseninde ve emeğin ve işgücü piyasasının düzenlenmesi ve işgücünün ve toplumun denetimi çerçevesinde tartışılması hedeflenmiştir. Burada, başka kısımlarda da vurgulanan metodolojik bir çaba ve tercihin yerine getirilmesine dönük amaca tekrar dikkat çekmek gerekir: Çalışmada alana, verili bir belirlenmiş programın doğrudan uygulandığı bir doğal ortam olarak değil, alanın onay, red, talep, beklenti, kaygı gibi bireysel ve kolektif duruşlarını da içeren kendi dinamiklerini dahil eden bir bakış açısı ile yaklaşmıştır.

Çalışmada, örneklem seçimi, nitel araştırma tasarımına uygun olacak esnek bir biçimde yapılandırılmıştır. Nitel araştırmada, “birden fazla örnekleme yöntemi aynı anda” kullanılabilir. Buna göre, bu çalışmada, “maksimum çeşitlilik örnekleme” ve “tipik durum örnekleme” yöntemleri kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 136-138, 142). Maksimum çeşitlilik örnekleme ile Ankara’da sosyal yardımların dağıtıldığı ya da yardım alanların ikamet ettiği birden fazla mahalleyi araştırmaya dahil ederek, araştırma konusu ile ilgili derinlemesine bilgiyi artırmak ve ortaklıkların betimlenmesi amaçlanmıştır. Tipik durum örnekleme ile de sosyal yardım alanındaki kurumsal gelişmeleri ve kurumsal yapıyı gözlemleyebilmek amacıyla, alanın belirlenmiş parçalarına gidilmiş ve bu noktalarda bilgi sahibi kişilerle çeşitli görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

lete dayalı kavramları rafine hale getirir. Kavram oluşturma, veri analizinin içkin bir parçasıdır ve veri toplama sırasında başlar. Dolayısıyla, kavramlaştırma, bir nitel araştırmacının verileri düzenleme ve onlardan anlam çıkarma biçimlerinden biridir”. Kodlama ve kavram oluşturma için bkz. Neuman, 2012: 662-673.

Böylelikle, alanla ilgili çeşitli durum, sorun ve gelişmelerle ilgili fikir sahibi olunması hedeflenmiştir. Bu çerçevede, sosyal yardım alanlar kadar, uygulayıcı kamusal ya da özel kurumların yönetici ve personeli ile de görüşmeler yapılmış, dolayısıyla sosyal yardım verenlerin iki tarafındaki-lerin yaklaşımı da gözlemlenmiş ve açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada, temel bir metodolojik yaklaşım olarak, sosyal yardım rejiminin oluşumuna, alanın dinamiklerini de katan bir bakış açısı ile hareket edilmiştir. Bu çerçevede, çalışmanın çözümleme önceliği, sosyal yardım politikalarına değil, doğrudan kapitalist birikimin işleyiş yasaları, üretim noktası dinamikleri ve siyasal iktidar ilişkilerine verilmiştir. Bu nedenledir ki, bu çalışmada gözlem konusu yapılan kurumlar (bakanlık, vakıf, belediye, özel sosyal yardım, muhtarlık), mahalle, hane ve yardım alanlardan oluşan alan boyutu, sosyal yardım politikalarının ve yasal - kurumsal çerçevenin sonuçlarının incelendiği değil, doğrudan sosyal yardımlar etrafında oluşan özgün ilişki setleri ile sosyal yardım rejimini oluşturan temel unsur olarak değerlendirilmiştir. Sadece sosyal yardım rejiminin içerisinde olduğu iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar, temel yasal ve yönetsel mekanizmalar ve sosyal yardımlara ait nicel görünüm değil, aynı zamanda sosyal yardım rejimine ait gerçekliğin inşa edildiği temel kurumsal ve yapısal ilişki setlerinin üretildiği alan boyutu, çalışmanın olgusal dayanaklarının belirlenmesinde temel önem teşkil etmiştir. Böylelikle, gerçekliğin oluşumunda, bizzat söz konusu alanlar içerisindeki kişilerin⁵⁴ pratik ve deneyimlerinden yola çıkılmıştır. Veri toplama çerçevesinde de soru formları, soru-yöntem bağlantısının içerisine uygun bir biçimde yerleşecek şekilde oluşturulmuş ve veri toplama ve veriyi çözümleme süreçleri iç içe geçirilmiştir. Bu anlamda, gerçekliğin olduğu alandaki zengin birikimin açığa çıkartılabilmesi için veri toplama süreci, veri çözümleme süreci ile her adımda birleştirilerek, güncelleştirmeye açık bir tarzda geliştirilmiştir.

Çalışma açısından, yöntem konusunda önemli noktalardan biri, araştırma soruları ile yöntem arasındaki bağlantıya dönüktür. Çalışmada, araştırma soruları ile yöntem arasındaki ilişkinin gücüne önem verilmiş, bu çerçevede Punch’ın (2011: 20) “bunun için geçerli en iyi yol” olarak nitelendirdiği, yöntemlere sorulardan ulaşma yoluna gidilmiştir. Bu çer-

⁵⁴ Buradaki “kişi” ifadesi, tek tek bireylere dönük çağrıştıracağı anlamın ötesinde, toplum ve (devlet) olarak da gidilen alandaki bir topluluğun parçası olarak kişiyi içermektedir. Çalışmada, temel yaklaşım olarak da, görüşülen kişide ifade bulan söz, kavram ve terimler, içinde kullanıldıkları ilişkilerin bir yansıması olarak görülmüş ve değerlendirilmiştir.

çerçeve, araştırmada kullanılan yöntemi belirleyen, çalışmanın temel araştırma sorularıdır. Bir diğer anlatımla, bu sorulara verilecek yanıtlar, yani bu bütün olarak çalışma, yönetime dönük belirli bir gereksinimi zorunlu olarak açığa çıkarmıştır. Özügurlu’nun da (2006b: 14) altını çizdiği üzere, “seçilen yöntemin mantığı araştırmayı değil, tersine araştırmanın konusunu, kendi mantığına uygun yöntemi” belirlemiştir. Böylelikle, araştırma sorularının veri ile olan ilişkisinin veüğıft soru-veri bağlantısının nasıl kurulacağını tarif eden araştırmanın tasarımı, sorular ile veri arasında yer alacak (Punch, 2011: 143) şekilde yapılandırılmıştır.

Çalışmada, iç bütünselliğin sağlanması amacıyla, sadece soru-yöntem bağlantısı değil, aynı zamanda soru-kavramsal çerçeve bağlantısına da özen gösterilmiştir. Bu çerçevede, araştırma soruları, çok büyük ölçüde, “kol gösterici genel sorular”dan, görgül araştırmadan önce “belirlenen araştırma soruları”na (Punch, 2011: 24) doğru bir gelişim göstermiştir. Bu süreç, soru-yöntem bağlantısındaki zaman ilişkisini dışlamamış; aksine, soruların geliştirilmesi ve yöntemin ve tekniğin belirlenmesi, araştırmanın yapılmasına ilişkin bir sürekliliğin içerisine yerleştirilmiştir. Bu anlamda, araştırma soruları “olgunlaştıkları ana kadar” geliştirilmiş ve verilerin toplanması ve çözümlenmesi aşamaları” (Punch, 2011: 27) ile birleştirilmiştir. Ancak araştırma sorularının büyük ölçüde, görgül araştırmadan önce, kavramsal çerçevenin ve araştırmanın sorunsalının oluşumu paralel olarak belirlendiği söylenebilir.

Çalışmanın amaçlarına yanıt vermesi ve incelenen konunun anlaşılması ve yorumlanması için, yukarıda açıklanan soru-yöntem bağlantısı çerçevesinde, derinlemesine görüşmeler yapmanın en uygun veri toplama tekniği olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada, derinlemesine görüşme tekniği kapsamında, açık uçlu sorulardan oluşan yarı-yapılandırılmış bir soru formu ile veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. Böylece, yukarıda da ıkkat çekildiği üzere, araştırmanın konusunun, kendi mantığına uygun yöntemi belirlemesine özen gösterilmiştir.

İki arada, “alana gidiş”e dönük olarak, ayırt edici bir noktanın altını çizmekte yarar vardır. Derinlemesine görüşmeler, üzerlerine önceden çalışılmış ve alanyazın taraması yapılmış bir konu üzerine yerleşmektedir.⁵⁵

⁵⁵ Böylelikle, bu çalışmanın metodolojik yaklaşımı, “kuramın verilerden tümevarımsal olarak geliştirileceği” ana fikrine dayanan; ancak “önceden hiçbir kuramla” işe başlanmayacağını belirten araştırmaya başlamadan yapılan alanyazın taramasının sorun yaratacağını ileri süren gömülü-te-

Bu anlamda, alana kuram yüklü olarak gidilmiştir ve çalışmanın bütünlüğü yansıtılması amaçlanmış olan kuram/kavram-olgu bağlantısının güçlü bir şekilde kurulmasına dönük çaba, veri toplama işlemleri esnasında da dikkate alınmaya çalışılmıştır.

Nitel araştırma tasarımı, bu çalışma açısından en genel kuramsal/kavramsal düzey ve metodolojik yaklaşımla uyumlu bir tarzda geliştirilme ve çalışılmıştır. Buna göre, araştırmacı ve araştırılan ilişkisinin, nitel mantık çerçevesinde, bu çalışmayı da içerecek şekilde, basit bir inceleme-inceleme nesnesi ilişkisinden çıkartılarak, etkileşimli ve dönüştürücü bir tarzda üzerine yerleştirilmesine gayret edilmiştir. Bu aynı zamanda, araştırmanın öznesinin kendi bağlamı içerisinde tümel olarak ortaya koyulmasını ve bütünlüklü bilgisinin açığa çıkartılmasını da kapsar. Bir adım sonrası inceleme öznenin betimlenmesi ve yorumlanması aşamalarının ardından, kuramsal tartışma ve kavram-olgu bağlantısı içerisinde, toplumsal gerçekliğin bu şaşırtıcı duran görünüm ve biçiminin, gerçeklik düzeyinde sunulması ya da ayaklarının üzerine oturtulmasıdır.

Derinlemesine görüşme tekniğinin kullanılması ile çalışmanın amacı ve alanın niteliği arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Bu çalışmanın amacı, sadece sosyal yardım rejimini saptamak, sosyal yardımların değişimi ve sorun alanlarını ve yardım alanların rejimi oluşturan ilişki biçimlerini davranış örüntülerini ve düşünme tarzlarını belirlemek değildir. Çalışmada, aynı zamanda, sosyal yardım alanların geçim ve hayat şartlarını ve buna ilişkin beklenti, kaygı, görüş ve duygularını da görünür kılmak ve gözler önüne serebilmek de dert edinilmiştir. Bu kesimlerin sorun ve istemlerini gerek bireysel gerekse toplu bir şekilde ifade etme mekanizmalarından uzak olduğu bilinmektedir. Çalışmamız bu noktada, bilimsel sınırlar içerisinde kalmak koşuluyla bu yaşam durumlarını yansıtabildiği oranda akademik anlamda alana katkı sağlamak bakımından önem taşıyacaktır. Punch’un (2011: 133) da işaret ettiği üzere, “araştırmada kullanılan temel kavram ve teknikler, sadece soyut ve nötr akademik araçlar değil, belirli amaçlar doğrultusunda sosyal dünyayı ifade etmenin yoludur”.

Yardım alanlara ilişkin belirtilen durumların açığa çıkartılabilmesi için söz konusu amaca yanıt verebilen derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Alanın; onay, red, rıza, istem, şikâyet gibi duygu durumları, davranış

ve düşüncelerini içeren dinamiklerini daha rahat açığa çıkartabilmek ve katılımcı-araştıran ilişkisinin yapaylıktan kurtarılması ve etkileşimli ve dönüştürücü bir hale sokulabilmesi için, yardım alanların “konuşturulma-” ve dinlenmesi gerektiği düşüncesiyle hareket edilmiştir. Bu çaba, araştırmacı-araştırılan arasındaki geleneksel hiyerarşik ilişkinin (Punch, 2011: 111) eleştirisi ve değiştirilmesi iddiası üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede görüşmeler, katılımcıların kendi gerçekliklerini sorgulayabilecekleri ve yorumları üzerine düşünebilecekleri şekilde yapılandırılmıştır.

Alandan Notlar

Alan çalışmasına dönük bulguları serimleyip tartışmadan önce, çalışmanın bu bölümünde, alan araştırması sürecini odağına alarak, araştırma sürecindeki gözlem ve deneyimler, alan notları biçiminde aktarılacaktır.

Çalışmanın Amacı-Yöntem-Görüşme Bağlantısı

Yardım alanlarla yapılan görüşmeler, çalışmanın yöntem ve amaçları uyumlu bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Şöyle ki, çalışmada yöntem olarak, görüşmelerin basit bir bilgi ve deneyim aktarım süreci olmadığı, etkileşimli ve dönüştürücü bir tarzda, kişileri, kendi geçim ve hayat şartları üzerine düşünmeye zorlayan bir yapıda olması hedeflenmiş, bu tür bir yöntem benimsenmiştir. Bu anlamda, sadece kişinin daha önce düşünmediği bir olay ve olgu üzerine değil, aynı zamanda kendi yaşamına ilişkin bir gelecek perspektifi üzerine düşünmesini sağlamaya da belirli ölçülerde gayret edilmiştir. Böylelikle çalışma, sadece yardım alanlara dönük değil, aynı zamanda yardım alanlar için de bir çalışma olarak var etme çabası göstermeye ve yerine getirmeye çalışılmıştır.

Her söylenilenlerin doğru bir şekilde yerine getirilmesi için görüşmeciler, bilen bir kişinin sorduğu sorular ve aldığı yanıtlar biçiminde değil, sorular arası, etkileşimli bir biçimde gerçekleştirilmeye özen gösterilmiştir. Her görüşmecileri inceleme nesnesi olarak değil, toplumsal gerçekliği ve hayatın bilgisini üreten özneler olarak görme çabasının bir ürünü olarak Nitekim, görüşmecilerin tamamına yakını, sosyal yardımlara, sosyal yardımların gerçek bilgisine ve sosyal yardımların ait olduğu toplumsal gerçekliğe ilişkin, -akademik terim ve kavramlarla olmasa da- çalışmanın kabulü ile uyumlu ve yerinde açıklamalar getirdiler.

Bu etkileşimli tarz, sadece tarafımla görüşmeciler arasında değil, yer yer görüşmecilerin kendi arasında da gerçekleşti. Kimi zaman görüşmeciler ve hanedeki diğer kişiler, konuşulan sorun üzerine kendi aralarında konuşmaya ve tartışmaya başladılar. Diğer görüşmeciler ise, o an süreci görüşmeyi dinliyorlar ve hatta kimi zaman söze karışıp görüşlerini diletmiyorlardı. Böyle zamanlarda, genellikle, konuyu kendi aralarında nasıl tartıştıklarını izlemeye gayret ettim. Bu konuşmalar çok uzun sürmese de, yaptıkları tartışmaları izlemek konuyu kendi aralarında konuşma biçimlerini görmek bakımından önemli idi. Görüşmelerin, insanların kendi geçim koşulları üzerine beraberce düşünmesi noktasında da anlamlı olduğunu gözlemledim.

İnceleme, Gözlem ve Görüşme Bütünlüğü ve Tekrarı

Alan araştırması sırasındaki gözlemlerden biri de nitel araştırma tekniği ile uyumlu bir biçimde, özellikle yardım alanlarla yaptığım görüşmelerin birbiriyle önemli ölçüde tekrarı oldu. Araştırma sürecinin belirli bir evresinde, görüşmeler birbirini tekrar etmesine karşın, sosyal yardımlıların ilişkin zengin deneyim birikimi nedeniyle, görüşmelere devam edildi.

Görüşmelerin Gerçekleşme Biçimi ve Araştırma Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar

Görüşmelerin neredeyse tamamı, kişilerin evlerinde ya da başkalarının ait olsa da bir hane ortamında gerçekleştirilmiştir. Her görüşmeye başlamadan önce, çalışmanın ne amaçla ve ne için yapıldığını, tarafım ve kendileri için önemini⁵⁶ de ortaya koyan, isimlerinin kesinlikle geçmeyeceğini, bana verdikleri bilgilerin, isimleri ile birlikte tarafımda kalacağını ifade eden bir açıklama yapılmıştır. Ayrıca, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı imzalı bir araştırma izni belgesi edindim⁵⁷

⁵⁶ Bu noktada, sosyal yardımlara ilişkin yaşadıkları sorunların belirlenmeye çalışıldığını, böylelikle çalışmanın sadece kendilerine dönük değil, kendileri için bir çalışma olduğu ifade edildi.

⁵⁷ Özellikle Hıdırlıktepe, Yenidoğan, Çiçin, Aktaş, İsmetpaşa, Ömek, Dostlar, Şehit Cengiz Tuşlu ve Bademlidere gibi belirli mahalle ve bölgelerde, "polis" sanılma ihtimaline karşı, belgeyi yanımdan ayırmadım. Bu noktada bir ayrıntıyı aktarmamda fayda var. Görüşmeler sırasında rahat oturup tutabilmek için, kapaklı bir dosyayı yanımda taşıyordum; ancak özellikle sokak aralarında yürüttüğüm zamanlarda tanıdık bir sima olmamanın dışında sadece o kapaklı dosya nedeniyle bile ne içim geldiğimi merak edenler ve meraklı gözlerle bakanlar oldu. Yüksek ihtimalle yardım için geldiklerini düşünüyorlardı. Bu nedenle, bu deneyimin ardından, ilgili dosyayı yanıma almadan, araştırmamı devam ettim. Benzer bir gözlemi vakıflarda yürüttüğüm incelememde de yaptım. Yardım başvuru

Ayrıca, daha rahat iletişim kurabilmek amacıyla, araştırma sürecine başlamadan önce saçlarımı kestirdim.

Sosyal yardım görevlisi ile dahil olunan hane incelemeleri sırasında yapılan görüşmelerin dışındakilerde ses kaydı alınmıştır. Hane inceleme görevlisinin bulunduğu görüşmelerde, yardım alanlarda gözlemlenen tedirginlik çok daha yüksekti. Bunda, hane inceleme görevlisinin varlığının etkisini göz önünde bulundurmak gerekir. Bu görüşmelerde, yöneltilen sorulara verilen yanıtlar çok daha kısa, sessizlikler ve düşünme süreleri ise çok uzundu. Ses kayıt cihazı kimi görüşmecilerde belirli bir tedirginlik yaratsa da gerek kişisel telkinlerim gerekse görüşmeye aracı olan kişilerin destekleri ile bu sorun aşıldı. Anılan bu durumun temel kaynağı, kamuadıkları bir kişi ile geçim ve hayat şartları üzerine ilk kez bu tür bir konuşma gerçekleştirmenin ötesinde, konunun kendisi ve özel olarak da yardımların kesilmesine dönük bir tedirginlik ve korkunun varlığı idi. Göçülen o ki, yardımlar, yoksulun yaşamına üzerine konuşulması bile korku uyandıracak bir biçimde girmişti. Bu tedirginliğin belirginleştiği noktalardan biri, kesinlikle yer almayacağının söylenmesine karşın, daha rahat iletişim kurabilmek amacıyla isimlerinin sorulması aşamasında yaşandı. Ancak bunda da ilk korku ve tedirginliğin ardından, soruların da ilerlemesi ile belirli bir açılma olduğu ve bunu samimiyetin ve görüşme bittikten sonra da bir sohbetin izlediği gözlemledim. Ancak kimi görüşmeler bu biçimde gerçekleşmedi. Bu görüşmelerde, yer yer ses kaydını durdurup kayının tedirginliğini ortadan kaldırmaya yönelik açıklamalar yer yerse çok çeşitli sondalar yaparak görüşmeyi sağlıklı bir biçimde ilerletmeye ve tamamlamaya çalıştım.⁵⁸

evimdeki bulunanlar, aralarından geçerken bana, muhtemelen görevli sandıkları için, beklenti dolu gözlemler hakıyorlardı. Buna benzer bakışlarla, yardım inceleme görevlileri ile yaptığım sohbet sırasında da karşılaştım. Göz göze geldiğim insanlarda adeta beklenti dolu bakışlar ile karşılaşıyordum.

* Araştırma sürecinde başka sorunlarla da karşılaştım. Örneğin, (...) Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’nda çalışma yapabilmek için (...) Kaymakamı’ndan izin almam gerekti. Bunun üzerine ise bu süre sonra benden, vakafta çalışma yapabilmem için adli sicil kaydı ve Genel Bilgi Tarama (GBT) sonucu istendi. Buna gerek olmadığını, çalıştığım dekanlık imzalı yazıyı kendilerine iletebileceğimi ifade etmememe karşın, “Adli sicil kaydını sen getir, GBT’yi biz burada yaparız” denilmesinin ardından, tümün araştırma etiğine aykırı olduğunu değerlendirerek ilgili vakfı araştırma kapsamına dahil etmedim. Bir diğer deneyim ise, (...) Mahallesi Muhtarı ile yaptığım görüşme başlamadan önce, muhtara kayıt olup alamayacağımı sordum. Kayda gerek olmadığını söyledikten sonra bir parça şaka yollu olarak MOSSAD ajanı olup olmadığını nereden bileceğimi söyledi. Bunun üzerine, kimliğimi gösterebileceğimi belirterek elimi arka cebimdeki cüzdanıma atmama karşılık, çekmeceyi açarak silahını çıkardı ve yerine koydu. Araştırma sürecinde karşılaştığım bir diğer sorun ise, katılımcı gözlem yoluyla dahil olduğum Hıdırlıktepe’de yardım dağıtımı esnasında gerçekleşti. Hıdırlıktepe, (Yenidoğan ve Tuncun ile birlikte) genel olarak herhangi bir alan araştırması yapmak bir yana, tanıdık bir kişi olmadığı

Ayrıca belirtmem gerekir ki, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’n-da çalışan daire başkanı ve uzmanlar, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları’nda çalışan hane inceleme görevlileri, belediyelerin sosyal yardım işleri ile ilgili sorumlu kişiler ve muhtarlar ile gerçekleştirdiğim görüşmelerde de önemli ölçüde ses kayıt cihazını kullanma konusunda sorun yaşamadım. Ses kaydı almamın istenmediği durumlarda not tuttum.

Sosyal Yardım Rejiminin Kurumsal Yapısı

Sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağını oluşturan dinamikler şu başlıklar altında incelenebilir.

Kurumsallaşma Süreçleri

Kurumsallaşma süreçleri, kurumsal yapı, kurumlar arası ilişkiler, yardımlar bakımından bölgesel ayrımlar, çocuk sayısı, vakıf personeli gibi başlıklar altında tartışılabilir.

Kurumsal Yapı, Kurumlar Arası İlişkiler ve Kurumsallaşma

Sosyal yardım rejiminin kurumsallaşma boyutunda öne çıkan noktalardan biri, yardımların önemli ölçüde doğrudan merkezi devlet organları değil de, ona bağlı vakıflar aracılığıyla yapılıyor olmasıdır. Bu durum, sosyal yardım rejiminin tarihsel boyutlarını da içerecek şekilde özgün yanları arasında sayılabilir. Örneğin, Avrupa’da “kamu tarafından kanunla kurulmuş vakıflar tarafından yürütülen sosyal yardım hizmeti örneği” ol-

sürece cadde ve sokaklarından özellikle yürüyerek geçmenin bile çeşitli sorunlar yaratabildiği bir mahalle. Mahalle sakinlerinde, özellikle gençlerde, yabancılara karşı derin bir güvensizlik var. Bunda, Yenidoğan ve Çiçin’i de içerecek şekilde, bölgede, uyuşturucu satışının yaygın olmasının etkisi büyük. Öte yandan kentsel dönüşüm kapsamında olan bir bölge olması nedeniyle dışardan gelenlerin, bu için geldiği merak konusu olabiliyor. Mahallede yardım dağıtımını, daha önce görüşme yaptığım ve yardım alan kişilerle birlikte izledim. Bölgenin kentsel dönüşüm kapsamında olması, fotoğraf çekimleri açısından ayrı bir zorluk nedeni oldu. Bu nedenle, Hıdırlıktepe’de yardım dağıtımını yer yer izleyerek yer yer de izinsiz olarak kısıtlı bir biçimde fotoğraflayabildim. Bir parça riski de göze alarak yardım dağıtımını fotoğraflamaya çalıştım. Fotoğraf çekmem belirli bir tedirginlik yarattı. Yardım dağıtımını sırasında kimi fotoğraflar çekmemin hemen ardından, araba ile gelen biri, yanımda önceden de görüşme yaptığım bir kişi varken, “Kimsin? Ajan mısın? Söyleyelim de seni bir dövelim” şeklindeki şaka yollu bir cümle kurdu. Mahallede uyuşturucu satıcılığı yapan kişilerin de benzer tepkileriyle karşılaşmıştım. Gerek fotoğraflamanın ardından gerekse yardım dağıtımını gözlemlerken, uyuşturucu satıcıları, kim olduğumu ve ne için orada bulunduğumu sordular. Bu sorular sırasında görüşmecilerimden biri yanımda idi ve ona şaka yollu ajan olup olmadığımı sordular. Hatta mahallenin çocuklarındaki biri bile benzer bir davranış sergiledi. Bunun dışında, özellikle Hıdırlıktepe’de pek çok kişi tarafından anketçi, gazeteci, ajan, polis ve torbacı şeklinde değişik kimlik ve sıfatlarla anılmış oldum.

madığının altı çizilmiş ve yardımların vakıflar üzerinden verilmesi, özgün bir uygulama olarak değerlendirilmiştir. Özel hukuk tüzel kişisi niteliği taşıyan vakıfların Bakanlıkla kurduğu ilişkide, vakıflar Bakanlığın doğrudan bir organı gibi çalışmamakta; ancak Bakanlık, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu üzerinden vakıflara aktarım⁵⁹ yapmaktadır. Bakanlık ile vakıflar arasında bir ast-üst ilişkisinin olmadığı,⁶⁰ vakıfların Bakanlığa kendi projelerini ve yardım taleplerini ilettikleri, bunun karşılığında da Bakanlığın bu talepleri değerlendirerek mali destek verdiği belirlenmiştir. Vakıfların kamu hizmeti verdiği ve yönetim bileşeni nedeniyle, kamu kamusal bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Bir Bakanlık uzmanının belirttiği gibi, Bakanlığın vakıflar üzerinde bir yaptırım ve emredici yetkisi bulunmuyor. Vakıf çalışanları, sözleşmeli olarak istihdam ediliyor. Vakıfların yönetim yapısı nedeniyle, bir tür yönetim modelinin yaşama geçirildiği⁶¹ de söylenebilir.

Sosyal yardım rejiminin kurumsallaşma⁶² boyutunda öne çıkan nokta, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü’nün yerine, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın Kurulması ve Bakanlık bünyesinde, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü’nün oluşturulmuş olmasıdır. Bakanlığın kuruluşu, sosyal yardım rejimi açısından kurumsallaşma kapasitesinin artırılması şeklinde yorumlanabilir. Ancak uygulama düzeyinde değerlendirildiğinde, önceki Genel Müdürlük, şimdi ise Bakanlık çalışanlarının görev tanımları ve içeriklerinin kapsamlı bir değişime uğramadığı gözlemlenmiştir. Bir vakıf görevlisinin, “*Daha ciddi bir görüntümüz oldu. Görüntü olarak değiştik; ama yaptığımız yardımlar yine aynı*” ve bir bakanlık uzmanının, “*Artık aynı bakanlığın altında çalışmalarımız daha koordineli devam ediyor*” cümleleriyle ifade ettiği üzere, bakanlık

⁵⁹ Gelirleri, “kanun ve karamamelerle kurulu bulunan veya kurulacak olan fonlardan Bakanlık Fonu ile kararla yüzde 10’a kadar aktarılabilecek miktarlar, gelir ve kurumlar vergisi tahsilat toplamının yüzde 2,8’i, trafik para cezalarının yüzde 50’si, RTÜK gelirlerinin yüzde 15’i, bütçeye tahsis edilen ödenekler, her nevi bağış ve yardımlar ve diğer gelirler” olarak belirlenmiştir. Bkz. <http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/hakimizda/sosyal-yardimlasma-ve-dayanismayi-tesvik-fonu/hizmetler>

⁶⁰ Çaban ve Urhan (2015: 245), gelir aktarımı ve izleme ve denetleme ilişkisi dolayısıyla, vakıflar Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü arasında “fiili ve görünmez bir hiyerarşi”nin varlığından söz etmektedir.

⁶¹ Kalağan, 2009: 292; Demirhan ve Kartal, 2011: 144.

⁶² Duru, 1939; Çengelci, 1985; Baytal, 2009; Kalağan, 2009; Taşçı, 2010; Apaydın, 2011; Çaban ve Özel, 2011.

düzeyindeki örgütlenmenin, içerikten çok, teknik sınırlar dahilinde kaldığı, Bakanlık uzmanları ve vakıf görevlilerinin ifadeleriyle “resmiyet ve kurumsal kimlik kazandığı” anlaşılmaktadır.

Bu ve öncesini de içeren kurumsallaşma süreçleri çerçevesinde, BİT tünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi⁶³ kapsamında Sosyal Yardım Bilgi Sistemi⁶⁴ (SOYBİS) oluşturulmuştur. TC Kimlik Numarası ile 11 başlık altında 28 ayrı sorgulama yapabilen sistem, ihtiyaç tespitinin e-devlet uygulaması içerisinde yerine getirilmesini hedeflemiştir.⁶⁵ Bu sistem üzerinden devletin karşılıklı protokol yapılmış farklı kurumları üzerinden yapılan sorgulamalar⁶⁶ sonucunda, başvuru sahibinin, banka hesapları ve diğer kurumlardan aldıkları yardımlar dışında tüm gelir ve mülkleri gözükmemektedir. Sistem içerisinde başvuru sahibine ilişkin gözüken bilgiler, kişinin sosyal güvencesi, sağlık güvencesi, gayrimenkul, araç, tarım arazisi, gelir, diğer kurum yardımı, hayvan bilgisi ve vergi mükellefiyeti kayıtlarıdır. Bir Bakanlık uzmanına göre, “bilişim altyapısının büyük ölçüde tamamlanmış olması”, “en büyük kazanım”lardan biridir.

Dolayısıyla sistemin, kurumsallaşma sürecinde geldiği ihtiyaç tespitine dönük bilişim teknolojisi tabanı ile sosyal yardımlara dönük ihtiyaç tespitinin yapılmasında, gelir ve geçim araçları yoklaması (means-testing) uygulamalarına teknik olarak daha fazla yakınlaştığı söylenebilir.⁶⁷ Ayrıca, kimi yardım türleri için sigorta yoklamasının da daha katı bir biçimde yapıldığı belirtilmektedir.

Bu sisteme geçilmesi ile birlikte başvuru sahiplerinin pek çok belge toplaması ve bu belgelerin toplandığı kurumlar arasındaki geliş-gidişler, elden takip dolayısıyla başvuru sahipleri açısından oluşan yol masrafını da içeren çeşitli masrafların ortadan kalktığı, yardımlara erişim sürecinin kısaldığı ve yardım almanın kolaylaştığı belirtilmektedir. Ayrıca sisteme geçilmesiyle birlikte yardım alanlarda, yardım verilen kuruma ilişkin var olan belirsizliklerin azalması yönündeki bir gelişme gözlemlenmiştir. Bir

⁶³ Konuyla ilgili bilgi için bkz. <http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/tr/11815/Butunlesik-Sosyal-Yar-dim-Hizmetleri>.

⁶⁴ Bkz. <http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/tr/11601/SOYBİS>.

⁶⁵ Söz konusu sorgulamanın yapılabilmesi için, bilgi sistemi kapsamındaki bilgilere erişim için kişinin iznini beyan eden bir imza alınmaktadır.

⁶⁶ Bu bilgilerin, yapılan protokol anlaşmaları gereği sadece Bakanlık ve vakıflarda bulunduğu belirtilmelidir.

⁶⁷ Sistemin teknik işleyişi, birebir incelenerek tarafımda gözlemlenmiştir.

bakanlık uzmanının, SOYBİS öncesine ilişkin, “*Vakıf çalışanları bu ev-
raklar içerisinde boğuluyorlardı. (...) hane incelemesine de çok da fazla
vakit ayıramıyorlardı*” ifadeleri ile belirttiği üzere, sistemin vakıf çalışan-
larına dönük de bir etkisi olmuştur. Yardım başvurusunda bulunulması-
nın ardından gerçekleştirilen hane ziyaretleri ile başvuru zamanı arasında
kıını zaman bir kaç ay gibi belirgin zaman aralıkları oluşabilmiş olsa da
mevcut sistemin, yardım başvurusu ve ihtiyaç tespiti süreçlerini oldukça
hızlandırdığı belirtilmelidir. Hane inceleme uzmanları, her kişi adına var
olan dosyalardan çok, sosyal yardım sisteminin teknolojik tabanı üzerin-
den işlemlerini yürütmektedir. Yardımların kurumsal yapısının gelişimi
ve bu yapı içerisinde bilişim alt yapısının oluşumu ile birlikte, sosyal
yardımların nicel boyutuna ilişkin bilgilerin de il ve ilçe düzeylerini de
kacerecek şekilde daha sağlıklı bir biçimde oluşturulduğu belirtilmektedir.

Sosyal yardım rejiminin kurumsallaşma ayağında, yardımların tek çatı
altında toplanma eğilimine paralel olarak vakıfların iş yükleri, görev ve
sorumluluklarında gözlenen belirgin artıştan da söz edilmelidir. Bu çer-
çevede, önceden beri sürmekte olan kömür, gıda, şartlı eğitim ve sağlık
yardımı, vd. sosyal yardım uygulamaları yanında, Genel Sağlık Sigor-
tasının hesaplanması ve bağlanması, evde bakım aylığı, eşi vefat etmiş
kadınlara ve muhtaç asker ailelerine yönelik yardımlar, 2022 sayılı 65 Ya-
şını Doldurmuş, Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık
Bağlanması Hakkında Kanun kapsamındaki 65 yaş aylığı, engelli yakını
aylığı, engelli aylığı yardımları da vakıfların sorumluluk alanındadır. Bir
bakanlık uzmanı, her yardım programının bir çok eleştiri ve uygulama so-
rununu da beraberinde getirdiğini; ancak uygulama alanının genişlemesi
ile birlikte, yardımların daha oturmuş bir yapıya kavuştuğunu belirtmiştir.
Böylelikle, bir başka bakanlık uzmanının söylediği üzere, vakıf sayısının
çok, vakıf personelinin iş yüklerinin fazla; fakat nitelik bakımından zayıf
olması nedeniyle, Bakanlık ile vakıflar arasında yaşanan çeşitli iletişim
aksaklıklarından söz edilebilmektedir.

Sosyal Yardımlar Bakımından Bölgesel Farklılaşma

Farklı vakıflar, farklı sorun alanlarına dönük, farklı sosyal yardım tür-
leri temelinde farklı yoğunlaşmalar içerisinde olduğu söylenebilir. İste-
nilen yardımlar, köy-kent farklılaşması temelinde, içinde yaşanan yer-
leşim biriminin temel özelliklerine göre değişim göstermektedir. Kırsal
üretimin gerektirdiği iş yapma biçimleri vakıflara yapılan yardım başvu-

ricularını etkilemektedir. Örneğin, kırd, çoğunlukla seracılık, hayvancılık projelerine dönük destekler, gelir getirici projeler⁶⁸ ve barınma yardımı, kentlerde ise, ŞESY, elden nakit, gıda türü yardımlar ön plana çıkabilmektedir. Bunun bölgesel dinamiklerden kaynaklandığı kadar, vakıf örgütlenmesi arasındaki standart yoksunluğundan da kaynaklandığı söylenebilir. Bir Bakanlık uzmanı bu durumu “*Birisi ev yardımına sarmış oluyor, öbürü kömür yardımına sarmış oluyor, öteki de sigortalarını ödemek için uğraşıyor oluyor. (...) Taşrada daha çok ev yapıyoruz. (...) Kentlerde ŞNT, çocuklarına para, bayramlarda para, bir de az gelişmiş kentlerde kömür yardımı, bir de elden nakit*” diyerek anlatmaktadır.

Çocuk Sayısı-Sosyal Yardım Bağı ve Aile Temelli Sosyal Yardım

Sosyal yardım rejiminin yardımı alan birim bakımından, kurumsal açıdan kişi ve esas olarak hane, sosyolojik olarak ise, aile temelli olarak yapılandığı söylenebilir. Bu yapılanma, sosyal yardım rejiminin etrafındaki siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılara içkin, güçlü bir aile vurgusu söylemiyle bütünsellik arz etmektedir. Bu olgu, görüştüğüm bir ilçe belediyesi görevlisinin “*Aile olmak zorunda. Bir yerden gelmişsin, ev kiralamışsın, sana yardım olmaz. Aile bütünlüğü, (...) süreklilik olması gerekiyor*” sözlerinde karşılık bulmaktadır. Bunun yanında, “aile olma” gereğinin, kamusal ve özel sosyal yardım kuruluşlarının ihtiyaç tespiti ve hane incelemesi süreçlerinde, doğrudan ya da dolaylı bir kriter olarak işlev gördüğü de söylenebilir.

Bu söylenilen, kamusal ve özel yardım kuruluşlarının, evlenmemiş, eşi vefat etmiş ve boşanmış kadınlara dönük yardım kararı vermekte daha esnek davranmasıyla çelişki arz etmemektedir. Burada kastedilen evli olmayan; ama birlikte yaşayan bir çiftin yardım almasının güçlüğüdür. Alan araştırmam sırasında bu noktaya ilişkin bir gözlemim de oldu. Bu şekilde yaşayan bir çiftin evine, hane incelemesi için gittiğimizde, vakıf görevlisinin, bana dönük sarf ettiği, “*Gayrı meşru ilişki yaşıyorlarmış*” şeklindeki sözlerinin, tekil gibi gözükmeyle birlikte, kamusal ve özel sosyal yardımın çalışma tarzı açısından bir eğilimi yansıttığı görüşündeyim. Dolayısıyla, sosyal yardım rejimi açısından evlenip, aile olmayı zorlayan bir yapıdan söz edilebilir. Bu noktada, düzenli merkezi sosyal yardım prog-

⁶⁸ Bu proje desteklerinin etkileri ve etkinliğine ilişkin olarak bkz. Adaman ve Bulut, 2007; T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2007a.

ınları içerisinde, boşanmış değil, eşi vefat etmiş kadınlara dönük nakit yardımı anımsanmalıdır. Bu yardım türüne bakarak da sosyal yardımların aile temelli bir biçimde yapılandığını söylemek mümkündür. Ahu’nun *“Birinci çocuğumu doğurdum, çocuklar olmaya başlayınca tamam, ondan sonra yardımlarımızı onayladılar, başta onaylamadılar”* sözlerinde de görüleceği üzere çocuk sayısındaki artış, hanenin sosyal yardım alma olasığını güçlendirmektedir. Sosyal yardım rejiminin, daha fazla çocuğun varlığıyla yardımın miktarını ilişkilendiren yapısı çerçevesinde daha fazla çocuk yapmayı teşvik ettiği ve bunun bir yardım alma stratejisine dönüştüğü söylenebilir: *“Benim komşum beş çocuk yaptı ve benden iki yaş küçük. Nedenini sorduğum zaman, devletten biraz daha para alabilmek. () öyle dediği zaman, ben böyle afallıyorum.”* (Ahu)

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları Personeli

Sosyal yardım rejiminin çözümlenmesinde, kamusal sosyal yardımın vakıf ayağı içerisinde görevli olan personele ilişkin de kimi noktaların altını çizmek gerekir. Vakıflarda, Sosyal Yardım ve İnceleme Görevlisi⁶⁹ ve Büro Görevlisi olmak üzere iki tür istihdam alan mevcuttur. Sosyal Yardım ve İnceleme Görevlilerinin istihdamında 4 yıllık yükseköğretim kurumlarından mezun olmak, sosyal iletişim becerisine sahip olmak ve belirli bir KPSS puanına sahip olmak gerekmektedir. Vakıf Mütevelli Heyetleri, gereksinim durumunda, vakıf personeli istihdamında, yükseköğretim kurumu mezunlarını, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve Eğitim Fakülteleri ile Sosyoloji, Psikoloji, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik, Halkla İlişkiler, İletişim ve Sosyal Hizmetler Bölümleri ile sınırlandırılmaktadır. Mütevelli Heyeti tarafından, yabancı dil bilmek, işaret dili bilmek ve bilgisayar programları kullanabilmek gibi özel şartlara sahip olma şartı da getirilebilmektedir. Vakfa personel alımı bir mülakat eşliğinde gerçekleşmektedir. Vakıf personeli, kadrolu değil, sözleşmeli olarak istihdam edilmektedir.⁷⁰

Farklı yardım türlerinin vakıf bünyesinde toplanması eğilimiyle birlikte, vakıfların ve dolayısıyla vakıf personelinin iş yükü artış göstermiştir.

⁶⁹ Bu çalışmada sözü edilen vakıf görevlisi, Sosyal Yardım ve İnceleme Görevlisi’dir.

⁷⁰ Araştırmanın gerçekleştirildiği sırada, Türk-İş’e bağlı Koop-İş Sendikası’nın vakıf personelinin örgütlenme faaliyetleri Türkiye genelinde devam ediyordu. Vakıflarda imzalanacak toplu iş sözleşmesi işletme düzeyinde olacaktır. İşletmenin Ünvanı ise, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğüne Bağlı İl ve İlçe Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları’dır. Vakıflar 10 numaralı işkolunda faaliyet göstermektedir.

Bir Bakanlık uzmanı, “Her yeni yardım programı onlar için bir iş yükü” demektedir. Vakıf faaliyetlerinin çapı ve artan başvuru sayılarına karşın, yeterli sayıda istihdam yaratılmamış oluşu, hane incelenmesi için ihtiyaç sahiplerini bekletme, vakfa gelip şikâyet edenleri işlemlerini hızlandırma gibi ihtiyaç tespitlerinin sağlıklı işlemesine dönük etkileri nedeniyle, en önemli şikâyet konuları arasında yer almaktadır. Vakıflarda, Sosyoloji, Psikolojik Danışma ve Rehberlik ve Sosyal Hizmet bölümleri mezunu istihdam etme eğiliminin güçlendiği⁷¹ söylenebilmekle birlikte, bu eğilim vakıflar için genelleştirilememektedir. Uzmanlığı olmayan lise mezunlarını da içeren meslek elemanları çalıştırılabilmekte; titiz bir eleme ya da işe alma sürecinden söz etmek mümkün gözükmemekte, bu noktada da Mütevellî Heyeti’nin etkisine dikkat çekilmektedir.

Kurum Personelinin Yardım Alanlara İlişkin Gözlemleri, Yardım Alanların Davranışları ve Algılanma Biçimi

Yardım alanların vakıf ve hane içerisindeki davranışları ve kurum temsilcilerinin yardım alanları algılama biçimi, sosyal yardım rejimi altında, devlet ve yoksul arasındaki bir ilişki biçimi olarak gerçekleşmekte ve sosyal yardım rejimini var eden etmenlerden biri olarak belirmektedir.

Yardım alanlar, en baştan ya acıma nesnesi ya da potansiyel yalan-yanlış beyanda bulunan, devletin kaynaklarını boşa harcama potansiyeli taşıyan, adlı adınca potansiyel “yalancı” olan kişiler olarak görülebiliyor, sürekli olarak her adımda söyledikleri doğrulanmaya muhtaç varlıklar olarak kodlanıyordu. Bu tür davranışların çocuğa da geçtiği ifade ediliyordu. Bu, Bakanlığın kanıta dayalı sosyal politika yaklaşımının pratikteki gerçekleşme biçimi olarak yorumlanabilir.

Vakıf görevlilerinin, müracaatçıların duygu durumları hakkındaki yorumları da ilginçti. Onlara göre, kişinin ağlaması, kendisini acındırmak içindi ve vakıf görevlisini etkileyebilmek için ağlıyordu. Bir vakıf görevlisi,⁷² vakıfta geçen 8 yılın ardından, muhtemelen çalışmış olduğu vak

⁷¹ Türkiye’de sosyal yardımların kurumsallaşmasının tarihinde, sosyal yardım ve hizmet alanında çalışmak üzere uzman yetiştirilmesi yönünde bir çabadan söz etmek mümkündür. 1959 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na bağlı olacak biçimde, alanda çalışacak uzman yetiştirilmesi ve çeşitli araştırma ve eğitim etkinliklerinin gerçekleştirilmesine dönük olarak “Sosyal Hizmet Enstitüsü” kurulmuştur. Bu kurumsal gelişme, Türkiye’de sosyal yardım tarihi açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (Çengelci, 1985: 85).

⁷² Aynı görevli, kendisiyle görüşmeye başlamadan önce, kendisine kızmamamı, gerçekleri söyle

ta başvuruda bulunanların özelliklerinin de etkisiyle acıma duygusunun azaldığını anlattı. Bunu mesleki bir deformasyon olarak yorumlayabiliriz.

Bir bakanlık uzmanı, “Hiç kimse kalkıp da, hep ihtiyacı olmasa bu-
cuklu dilenir mi?” diye sormakta; ancak “bu durumu suiistimal eden, bi-
roz hor kullanan”lar da olduğunu söylemektedir. Uzmanın anlatımlarına
göre, yardım almayı alışkanlık haline getirip, “kendi kendini tembelliğe
çek eden insanlar” bulunmakta; ama bunun geneli yansıtmadığı ifade
edilmektedir. Vakıf görevlileri ise, yardım alanlarda “Çalışma eğilimin-
de daha çok çalışmama eğilimi”nin varlığından söz etmekte ve yardım
alanların bu konuda sürekli “bahane”ler ürettiklerini söylemektedir.

Yardım alanların vakıftaki davranışları değişiklik göstermektedir.
Buna göre, yardımı hakkı olarak görüp, verilmediği zaman, bunu talep
eden ve kimi zaman şiddet ve hakaret boyutunda tepkiler gösteren baş-
vuru sahiplerine de rastlanmaktadır. Ancak bunun yanında, vakfa gelse
de utanan ve çekinen insanlar da bulunmaktadır. Bir bakanlık uzmanı,
çoğu insanda yardım almanın bir utanç durumu” olduğunu ileri sürmek-
te; ancak “bir süre sonra insanların bunu normal bir durummuş gibi” al-
gılayabildiklerini belirtmektedir. Bu algılama biçimi, sadece genel olarak
yardımlar ve yardım almakla kurulan bir ilişki biçimi olarak değil, vakıfla
kurulan bir ilişki biçimi olarak da deneyimlenmektedir. Vakıf görevlileri,
belirli bir alışkanlık kazanmanın ardından, yardım alanların kendilerine
özellik davranışlarının değişiklik gösterdiğini ve yardım alanların durum-
larını “abartma huyları” olduğunu söylemektedirler.

Bir vakıf görevlisi ise, yoksulluğun çok yaygın olmadığını, yoksulluk
dışının değişim gösterdiğini ve vakfa gelenlerin çoğunlukla gerçekten
yoksul olmadığını ileri sürmektedir. Vakıf görevlisi, hane incelemesine
dayalı gözlemlerinden, çok fazla yoksul insan göremediğini söylemek-
te; hanenin olumsuz koşullarını ise kültürel etmenlerle açıklamaktadır.
O halde “Yoksul kimdir, yoksulluk nedir?” sorusunun yanıtı da vermek
gerekmektedir. Vakıf görevlileri, yoksulluğu, gelir ve tüketim harcam-
larının yanı sıra kültürel kategoriler ve yaşam tarzı etrafında açıklamakta
ve ihtiyaç sahibi olmayan insanların “eve ek bir gelir olsun diye” yardım
başvurusunda yaptıklarını söylemektedir. Bir an için bunun bu şekilde ol-
duğunu düşünssek bile, ihtiyacı olmayan insanların vakıftan yardım alma

çabasını, yine insanların kendi geliştirdikleri değil, sosyal yardım rejimi altında bilinçli olarak yaratılan ve beliren bir davranış ve yönelim olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Kurum personelinin yardım alanlara dönük algısında, yoksulları potansiyel suçlu bir toplumsal kesim olarak görme eğilimi de bulunmaktadır. Bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi, *“Bu aile bu yardımı vermezsek, Allah muhafaza atıyorum, kriter olmayabilir, bu aile kötü yola düşecek”*; bir vakıf görevlisi de *“Benim orada müdahale etmediğim bir sorun, yarın bir gün benim, sizin, başkasının karşısına başka bir sorun olarak, hırsız olarak, gaspçı olarak, cinayet olarak çıkacak”* demektedir.

Yoksulluğun Nedenleri, Yoksulluğun Engellenmesi

Araştırmada, çalışmanın düşünsel önkabulleri ile uyumlu bir biçimde, sosyal yardım rejiminin tarafları olan kamusal ve özel sosyal yardım kuruluşlarının ve yardım alanların yoksulluk kavrayışlarının, kendi içeriğinde oldukça tutarlı olduğunu gözlemlenmiştir. Sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağının yoksulluğun nedenlerini açıklama biçimleri ile sosyal yardım ve yoksulu kavrayışları ve sosyal yardım politikası arasında bir örtüşme vardı. Bu örtüşme, yoksulluğu açıklamaya ilişkin şöyle soyutlanabilecek parçalı bir yapıya işaret etmektedir.

Toplumsal kimliğinden koparılmış yoksul, belirli bir tarihsel oluşum ve belirlenimden soyutlanarak, vatandaş kimliğiyle bir bireye (ya da bireyler toplamına) dönüşmekte ve sorun bu birey(ler)in hiç değilse minimum düzeyde muktedir hale getirilmesi için alınması gereken önlemlere indirgenmektedir. (Köse ve Bahçe, 2009a: 388)

Benzer bir örtüşme, yardım alanlar için de geçerlidir. Yardım alanların, yoksulluğun kaynağına ilişkin görüşleri, yoksulluğun içerisinde oluştuğu toplumsal gerçekliğin, yardım alanlar tarafından deneyimlenme biçimiyle bağlantılı idi. Burada da nedensellik ilişkisi çok büyük ölçüde, üretim noktası ve işgücü piyasası etrafındaki ilişkiler çerçevesinde kuruluyordu. Bu örtüşme ise, yoksulluğu açıklamaya dönük parçalı değil, bütünsel bir yaklaşıma işaret ediyordu. Böylelikle, yardım alanların, kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları ile karşılaştırıldığında, yoksulluğun nedenleri konusunda, yoksulluğun arkasındaki toplumsal gerçekliğe çok daha yakın belirlemeler de bulundukları görülmektedir. Çalışmanın önkabulleri derken kastedilen de burasıdır. Yine Köse ve Bahçe'ye (2009a: 392) dönmek gerekirse;

Kapitalizmde yoksulluk kimliğinin sahipleri vardır. Emekleriyle geçinmeye çalışanlar, kentlerin varoşlarına yedeklenmiş işsizler ordusu, tarım emekçileri, mülksüz köylüler; yani yarattıklarından daha azını alanlar ve emekçi dahi olmaları mümkün olmayan dışlanmış kitleler. Söz konusu kitleler, kapitalizmin temel ilişkisine tâbi olarak, toplumların tarihinde belirlenirler. Bu belirlenimin sonucunda oluşan kitlelerin toplumsal kimlikleri “yoksullar” değil, ait oldukları sınıflardır. Çok farklı toplumsal konumlanışlara sahip bu kitlelerin “yoksullukta” ortaklaşmalarının nedeni, yarattıkları değere üretim araçlarının mülkiyetine sahip sınıfların doğrudan ya da dolaylı olarak el koymaları ya da onları değer sürecinin dışına itmeleridir.

Sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağı, yoksulluğun nedenlerini açıklama biçimleri ve yoksulluğun nedenlerine ilişkin yorumlarının, kır-kent ayrımları, dezavantajlı gruplar, cinsiyet, yaş, çok çocukluluk, medeni durum, düşük eğitim düzeyleri ve eğitime gerekli önemin verilmesi gibi sosyo-kültürel alana odaklanma eğilimindedir. Aile geçmişinin de kişinin yoksulluğu üzerinde etkisi olduğu belirtilmektedir. Gülseren, *Babadan çünkü evlata mal kalmıyor ki, o yokluğu babası evlata atıp ediyor, evlat da, evladına atıp gidiyor*” demektedir. Kuşkusuz çalışmayla bağlantılı sorunlar da yoksulluğun kaynakları arasında sıralanmaktadır. Ancak bu sorunların, vasıfsızlık, göç, boşanma, erkeğin sorumsuzluğu, erken evlenme, çocuk sahibi olma, aile içi geçimsizlik, ailenin sosyo-ekonomik profili, eğitim, vs. gibi etmenlerle eşit bir düzlem içerisinde ele alındığı görülmektedir. Bu anlamda, istihdam ve işgücü piyasası, çalışma deneyimi, sosyo-kültürel etmenlerin bir parçası olarak ele alınıyor ve neo-liberal dönüşüm, güvencesiz çalışma ve sınıf ilişkileri bağlamında değerlendirilmemektedir.

Sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağı söz konusu olduğunda, çeşitli toplumsal kesimlerin kendi “doğallıklarına” ve toplum içerisindeki mevcut eşitsiz yerlerine bağlı bir yoksulluk nedenselliği ile karşılaşmaktayız. Buna göre, kadın, çocuk, yaşlı, engelli, boşanmış, eşi vefat etmiş, -çok- çocuk sahibi kadınlar, vb. gruplar, geri planda toplumdaki temel ilişkilere ait yapısal nedensellikler sorgulanmadan, yoksullaşma potansiyeli taşıyan, dolayısıyla yardım edilmesi gereken toplumsal kesimler içerisine yerleştiriliyor. Çoğunlukla dezavantajlı olarak nitelendirilen bu kesimlerin kendi içerisindeki “doğal” özellikleri, ilişkisel ve dinamik değil, durağan bir perspektiften ele alınıyor. Bu perspektif, eşit vefat etmiş ya da boşanmış

-çok- çocuk sahibi kadınların, yaşlıların, engelli bireylerin, toplumdaki dezavantajlı olarak nitelendirilmeyen diğer kesimlere kıyasla, daha belirgin bir yoksullaşma potansiyeli taşıdıklarına işaret eder. Bu belirleme, sadece bu hali ile doğrudur; ancak yoksullaşma potansiyeli taşımayan, eşit vefat etmiş ya da boşanmış -çok- çocuk sahibi kadınların, yaşlıların, engelli bireylerin de var olduğu gerçeğinin arka planındaki sınıf ilişkilerini açıklamakta yetersizdir. Bu yaklaşıma göre, yoksulluğa ait toplumsal sınıf gerçekliğinin de önemli bir parçasını oluşturan bu toplumsal kesimlere atfedilen yoksulluk ya da yoksullaşma potansiyeli, dinamiklerini, kapitalist topluma ait temel ilişkiler içerisinde bulamamaktadır. Dolayısıyla, anılan kesimler, karşımıza toplumsal sınıf aidiyetlerinden arındırılmış saf nüfus kategorileri olarak çıkartılmakta ve dolayısıyla da bu halleri ile sosyal politika pratiğinin konusu olmaktadırlar. İşte yukarıda söylenen “sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağının yoksulluğun nedenlerini açıklama biçimleri ile sosyal yardım ve yoksulu kavrayışları ve sosyal yardım politikası arasında”ki örtüşme budur. Son olarak, bir özel sosyal yardım kuruluşunda, geneli yansıtmadığı notunu da düşerek, yoksulluğun nedenlerine ilişkin verilen yanıtta dinsel nedensel yüklemeleri anmak da yerinde olacaktır.

Yardım alanların, yoksulun nasıl yoksul olduğuna ilişkin görüşlerinin, yoksulluğun içerisinde olduğu toplumsal gerçekliğin deneyimlenme biçimi ile uyumlu olduğu söylenmişti.⁷³ Yoksullar açısından bu deneyimlenme biçimi, bir toplumsal sınıf ilişkisi dolayımıyla gerçekleşmekte ve bu deneyim, yoksullara, içerisinde yer aldıkları gerçek toplumsal aidiyeti kazandırmaktadır. Bahsedilen toplumsal sınıf ilişkisi dolayımı ise, toplumsal yaşamda somut olarak üretim noktası ve işgücü piyasasında kurulur. Bu, sosyal yardımların altında yatan toplumsal ilişkinin, emek ve sermaye arasında kurulan bir sınıf ilişkisi olmasından ileri gelir. Aynı şekilde, sosyal yardımlar da emek ve sermaye arasındaki sınıf ilişkisinin yeniden üretimine eklenir. Böylelikle, soyutlama düzeyinde, toplumsal sınıf ilişkisi dolayımı, görgül düzeyde ise, üretim noktası ve işgücü piyasası ile ilişkilendirme biçimleri ve deneyimleri, yardım alanları, toplumdaki gerçek yerine, yani toplumsal sınıf aidiyetine kavuşturur. Ancak bu gerçekliğe karşın, yardım alanlar yoksul kimliği etrafında toplanır.

⁷³ Burada bahsedilen birliktelik, yoksullaşmanın kökenindeki sınıf ilişkisini işaret etse de, bu bir siyasal-sınıfsal bilinç ve yoksulun ait olduğu sınıfın ideolojisinden kaynaklanmamaktadır; bir diğer anlatımla bu birlikteliğin kurulması deneyimin aktarılmasından ibarettir.

Yoksulluğun nedenlerine ilişkin görüşler, bu bahsedilen soyutlama düzeyi ve görgül düzeyin birlikteliğini yansıtmıştır. Bu yaklaşım, kapitalizme ait temel ilişkilerin çözümlenmesi ve bir sınıfsal bilinç oluşumu çerçevesinde geliştirilmemiş olsa da, yardım almanın temelde bir sınıf ilişkisi olarak gerçekleşmesi gerçeğini ifade eder. Bu çerçevede, yoksulluğun nedenlerine ilişkin Muhsin, *“Bence işsizlik abi, sorumluluk işsizlik, yoksulluk olduğu zaman dediğin gibi insan zorlamıyor, ne olursa olsun”*; Mehmet, *“Yoksul diye bir şey yoktur, yoksul yapıyorlar; fakir diye bir şey yok, fakir yapıyorlar. İş vermiyor, para yok, ne yapacak adam?”* ve Sema, *“İhtiyacınız para size yetmiyorsa yoksul olursunuz. Evet alınan parada bir sorun var. Alınan para düşük, asgari ücret denilen ücret düşük; ama harcadığınız miktar çok yüksek. Çünkü dünya o kadar pahalı ki”* derken, Etilten, şu görüştedir: *“Fakirlik bu işte başa gelenler hep kendi keselerinin doldurduklarından, halkı düşünmediklerinden”*. Yoksulluğun kaynağı konusunda bir fikre sahip olmayan yardım alanlar da bulunmaktadır. Bu kapsamda, Zehra, *“Yoksulluğun nedeni... Yoksulluğun nedeni... Ne diyeyim ki, kaynağında ne olur ki? Altında yatan neden bilemiyorum artık. Onu bilemiyorum”*; Ömür, ise, *“Bilmiyorum ki, işte biz de ona anlam veremedik. Onlara hiç ben bir yere gitmediğim için hiçbir şey bilmiyorum doğru düzgün”* demektedir.

Türkiye’de sosyal yardımlar açısından yürütülen önemli tartışmalardan birinde, sosyal yardımların yoksulluk üzerindeki etkisidir.⁷⁴ Bu konuda, bu çalışmanın en önemli bulgu ve gözlemlerinden biri, yapılan yardımların, yoksulluğu ortadan kaldırmadığı; ancak yoksulluğun çitasını yükseltmesi olgusudur. Bir vakıf görevlisi, *“Yardımlar yoksulluğu yok etmiyor tabii ki. Yardımlarla insanlar evet ben artık refah seviyem arttı diye bir şey söz konusu olamaz”* demektedir. Özlem ise, *“Verdiği yardımla, makarnayla çözülmez, makarnayla mı çözülür?”* diyerek, yardımların yoksulluk üzerindeki etkisine dönük deneyimini dile getirmektedir. Sosyal yardım rejiminin, yardım edilmiş yeni yoksullarla beslenen, yoksulluğu sürdürülebilir kılan ve dolayısıyla yeniden üreten bir yapısı bulunmaktadır. Lale, yardım alan insanların refahını artırmayacağını, kimi vakıf görevlileri ise, yardımlarla yoksulluğun üzerinin örtüldüğünü ve hatta artırıldığını söylemektedir. Bir bakanlık daire başkanı ise, tek bir sistem altında, minimum gelir

⁷⁴ İlk / İkizoğlu, 2000; Boybek, 2009; Apaydın, 2011; Uçar, 2011; Aydın, 2012; Yılmaz, 2014. Ayrıca sadece sosyal yardımlar değil, genel olarak sosyal transferlerin yoksulluk üzerindeki etkilerini inceleyen bir çalışma için bkz. Demir Şeker, 2008.

desteğine geçilmesi durumunda, sosyal yardımların yoksulluk üzerindeki etkisinin “daha etkin bir şekilde kendisini” göstereceğini ileri sürmektir.

Vakfın Yoksulun Yaşamındaki Yeri ve İşlevi

Türkiye’de sosyal koruma sisteminin bir primsiz rejim aktörü olarak vakıflar, düzeyi ve cömertliğinden bağımsız olarak sağladıkları karşılıksız yardımlar ile bir yarı-refah kurumu olarak, kişi ve hanenin geçim ve yeniden üretimine eklenmektedir. Vakıfların yardım alanların yaşamı ve geçimlerindeki yeri çeşitli boyutlar taşımaktadır. Vakıf uzmanlarının söylediklerinden yola çıkarak, vakıflar “hızlı ve tekin müdahaleler” yapabilen bir “ara kurum” olarak nitelendirilebilir. Vakıfların kişi ve hanenin geçimindeki yeri söz konusu olduğunda, kişinin çalışma temelli bir biçimde kendine yeterliliğini sağlayamadığı yaşlılık, engellilik gibi durumlar dışında, çalışan ve işsiz yoksulluğunun denetim altına alınması üzerinden, yedek işgücü ordusunun ve işgücü piyasasının da düzenlendiği görülmektedir. Devletin bir sosyal politika kurumu olarak vakfın, yoksulun yaşam ve geçimindeki yerinin giderek artış göstermiş ve kalıcılışarak merkezileşme eğilimine girmiş ve yardım alanlar için bir geçim kaynağı olarak algılanmıştır. Ancak burada, yardımların yoksulluğu engellediğini söylemek mümkün gözükmemektedir; yardımların yoksulluğun çıtasını yükselttiği gözlemlenmektedir. Zira, kamusal olarak hakim anlayış, yoksullaştıktan sonra yardım etme yönündedir.

Sosyal yardım uygulamalarının, gerçekleşme biçimi açısından, kişinin geçim ve hayat şartları ve sosyal korunmasının kimi zaman tesadüflere bağlı olarak, geçici ve kamusal sosyal güvence anlayışı ile bağdaştırılamayacak bir biçimde gerçekleştiğini, böylece sosyal politikanın toplumun geneline dönük alınmış tedbirler bütünü olma niteliğinden uzaklaştığını göstermektedir.

Verilen yardımların, kişiler üzerindeki etkilerine dönük olarak da vakfın bir işlevinden söz edilebilir. ŞESY’de yardımın anneye verilmesi olmasının, kadının aile içerisindeki konumunu güçlendirdiği belirtilmesi ve özellikle kız çocuklarının eğitime devamı üzerinden olumlu bir etkiyi sahip olduğu ifade edilmiştir.

Vakıflar, sadece sosyal yardımlarla hanenin geçimini destekleyen bir mekanizma değil, aynı zamanda işgücü ararışı içerisinde olan işveren ve işsizler için bir istihdam bürosu işlevine bürünme eğilimindedir. Vakıflar

ve istihdam amaçlı başvuruda bulunan işverenler olduğu; ancak yardım-
ların çalışmamayı teşvik ettiği görüşüne dayalı olarak, yardım alanların
çalışmayı genellikle kabul etmediği ifade edilmiştir. Yaygın olmamakla
birlikte, yaşanan örneklerde yardım alanların, vakfın kendilerine önerdiği
çalıştı, sigortalı bir işte çalışmaya başlamaları halinde, yardımlarının kesil-
eceği korkusu ile reddettikleri düşünülebilir.

Sosyal Yardım, Sosyal Hak ve İstihdam Bağlantıları

Bu başlık altında, sosyal yardımlar ile hak ve istihdam ilişkisi ele alın-
maktadır.

Sosyal Yardım ve -Sosyal- Hak İlişkisi

Türkiye’de sosyal yardımların -sosyal- hak temelli olup olmadığı,
sosyal yardımlara dönük tartışmaların merkezinde yer alan başlıklardan
biri. Alan araştırmasında yaptığım görüşmeler ve sistematik olan ve ol-
mayan gözlemlerime dayanarak, sosyal yardımların yurttaşlık zemininde
buçun bir sosyal hak niteliği taşımadığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Sosyal
yardımların, gerek uygulanma biçimi gerekse yardımların etrafında olu-
şan ilişki setleri ve bir bütün olarak da sosyal yardım rejimi bakımından,
hak temelli olarak nitelendirilmesi mümkün gözükmemektedir. Yasal bir
düzenleme ve düzenlenme ve çeşitli yoklama kriterlerini içeren ihtiyaç tespiti
sonuçlarının ardından, sunulmuş biçimi itibarıyla en fazla hak temelli olarak
nitelendirilebilecek yardım türleri bile içerisinde yer aldıkları siyasal-top-
lumsal ve ideolojik ilişki setleri nedeniyle, sosyal hak nitelemesinden ol-
makla uzak bir görünüm arz etmektedir.

Bununla birlikte, yardım alanlarda verilen yardımları giderek bir hak
olarak görme eğiliminin güçlendiği görülmektedir. Bu olgu, aşağıda ör-
neklerle gösterilmeye çalışılacağı üzere, sosyal yardımlar etrafında olu-
şan hak bilincinin ilk belirtileri çerçevesinde, bu çalışmada “sosyal yardım
hakkı bilincinin oluşumu” olarak kavramsallaştırılmaya; ancak bunun
sadece boyutu ile birlikte oluşabilmesinin mevcut nesnel ilişkiler zemini
etrafında gerçekleşebilmesinin sınır ve hatta olanaksızlığı da olgusal da-
yanakları ile gösterilmeye çalışılmıştır. Anılan bu yardım hakkı bilinci,
sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini” şeklindeki kimi nesnel ilişki-
ler içerisinde var olan bir davranış ve düşünme tarzlarının toplamının
sonuçları içerisinde oluşum göstermektedir.

Zira, Türkiye’de sosyal yardımları, klasik anlamda sosyal haklar devleti içerisinde belirli toplu taleplerin ardından elde edilmiş ve yaptırım dayalı yasal karşılıkları olan haklar olarak görmek mümkün gözükmemektedir. Yapılan yardımlar, vakıflar açısından, başvurunun ardından gerçekleştirilen hane incelemesi sonrasında, vakıf görevlisinin hazırladığı rapor ve ardından Mütevelli Heyeti’nin verdiği kararlara dayanmaktadır. Alınan bu kararların da dava edilebilir niteliği taşıyıp taşımadığı tüm yardım türleri için genelleştirilebilir gözükmemektedir. Bu noktada, hak olarak algılama, devlet tarafından veriliyor ve belirli bir alışkanlığa dayanıyor olmasından kaynaklı gibi gözükmemektedir.

Bu yapı ve yardım yapma biçimi içerisinde, sosyal yardımlar, hak niteliği taşıyormuş gibi gözükmeyle birlikte, devlete karşı ileri sürülebilir bir sosyal hak kapsamında gözükmemektedir. Öncelikle, sosyal yardımlarla ilişkin kriterlerin, genel bir eğilim olarak esnek bir biçimde uygulandığı ve Vakıf Mütevelli Heyeti’nin kararlarının, nesnel ölçütleri barındırmakla birlikte, özellikle düzenli merkezi yardımlar dışındaki yardım türlerinde, çok başlı, dağınık ve düzensiz bir nitelik taşıdığı belirtilmelidir. İkinci olarak, sosyal yardımların hak niteliği ile ilgili bir diğer tartışma konusu da sosyal dava edilebilirlik noktasında düğümlenmektedir. Bu konunun oldukça tartışmalı ve belirsiz olduğu görülmektedir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın (2014a) yayımladığı “Düzenli Merkezi Yardımlarla İlişkin Uygulama Kılavuzu”nda, Mütevelli Heyeti’nin yardım kararlarına ilişkin itiraz başvuruları konusunda, düzenli merkezi yardımlarla ilgili alınacak yardım kararlarına karşı, başvuru sahiplerinin herhangi bir zamanda yazılı olarak itiraz edilebileceği, bu itirazların, Vakıf Mütevelli Heyeti tarafından itirazı izleyen 1 ay içerisinde olumlu ya da olumsuz olarak sonuçlandırılması ve itiraz sahibinin bilgilendirilmesi gerektiği kaydedilmiştir. Böylelikle kılavuz, yardımların dava edilebilirliğine ilişkin bir çerçeve sunmamakla birlikte, vakıf faaliyetleri idari işlem statüsü içerisinde değerlendirilerek, yargıya taşınmasının önünde hukuki bir engel gözükmemektedir. Nitekim Gökçeoğlu (2014: 109) da “yardım hakkı ihmal edilenler tarafından, yürürlükte olan yasalar çerçevesinde dava açılmasını hiçbir hukuki engel bulunmadığı gibi, bu konuda uluslararası hukuka aykırılığın⁷⁵ yargı organlarınca yapılacak yorumlarla aşılması mümkündür

⁷⁵ Avrupa Sosyal Haklar Komitesi’nin konuyla ilgili bir görüşü vardır. Komite, yardımların, kişilerin dava açma hakkı verecek bir tarzda düzenlenmediğini ve bu olgunun, Avrupa Sosyal Şartı’nın

“... gereklidir” ve “Dolayısıyla idari makamların sosyal yardımların bağlanmasına ya da bağlanmamasına ilişkin kararları, idare mahkemelerinin toplumsal denetimine tabidir” diyerek görüş bildirmektedir.⁷⁶

Sosyal yardımların, pratikte sosyal hak olarak görülme olanağını azaltan etmenlerden biri de, yardım verileceğine ilişkin bilgilerin, “*Bir gidip banyurayım, şansımı deneyeyim. Ya çıkarsa*” anlayışı çerçevesinde, komşuluk ilişkileri temelinde, adeta bir furya gibi, kulaktan kulağa yayılıyor olmasıdır. Gözlemlerime dayanarak, yardımlar hakkında bilgi sahibi olmaya dönük bu olgunun, hakkın oluşumu ya da varlığı ve devamı temelde yer alan talep boyutunu zedeleyici bir unsur olarak sosyal yardım rejimine eklemendiğini söyleyebilirim. Bu, aynı zamanda yardımları hak olarak görse de bunun kendisi ve sosyal yardımlar açısından ne anlam ifade ettiğine dönük netleşmemiş bir algı ve bilinç yapısı ile de ilişkilidir.

Dolayısıyla burada yapılması gereken, bu algı ve bilinç biçiminin içerisinde olduğu toplumsal gerçekliğe ait ilişkileri açığa çıkartmak olabilir. Bu algı yapısı elbette, yasal biçim ve uygulama içerisinde hak statüsünde olmayan bir uygulamanın, toplumsal düzlemde bir hak kategorisi içerisinde değerlendirilip, fiili bir inşa sürecine tabii tutulması anlamına gelmemektedir. Bunun oluşmamasında, tarihsel özellikler kadar, yardımların kesilmesi yönündeki korkunun⁷⁷ çok baskın ve bunun da sosyal yardımlar etrafında kurulan siyasal-toplumsal ve ideolojik ilişkilerin önemli bir parçası olduğu söylenmelidir. Bu anlamda sosyal yardım, yoksulun geçim ve yaşamına güvence değil, bir korku unsuru olarak dahil olmuş ve yardımdaki genel güvensizlik/güvencesizlik hali ile birleşmiş gözükmekte-

11 Üçüncü maddesinin, 1’inci fıkrasına aykırı olduğunu tespit etmiştir (Gökçeoğlu, 2014: 109).

* Bu vakıf görevlisinin konuyla ilgili söyledikleri şöyledir: “*Hakkı olduğunu biliyor, çünkü yasa bunu söylüyor. Eğer 3294 sayılı Kanuna göre uygunsa hakkıdır. (...) Yasalar hakkımızsa, Genel Sağlık Sigortası Yasası, ne bileyim başka bir yere gittiğimiz ve talebimiz mahkemeler açtığımız davalar nasıl bizim hakkımızsa, orada bir talep etme durumumuz varsa, insanların talep etme hakkı var. Haktır bence.*” Bir daire başkanı ise şunları söylemektedir: “*Fiili olarak de facto zaten şu anda hak temelli. (...) Kazanımlara baktığımız zaman, esasında bizim genel müdürlük olarak, bakanlık olarak yaptığımız yardımlar (...) her ne kadar hak temelli olmasa da, hak temelli. (...) Ama özürülü yardımı, evde bakım yardımı, yaşlılık yardımı gibi. En son buna eşi vefat eden kadınlar. Bunlar belki mevzuatta tam böyle geçmiyor; ama esasında hak temelli. Bundan dönüşü olmayan, belli şartları karşılayan insanlar, vatandaşlar buna müracaat ediyor ve hak temelli, bir daha kesilmeksizin, bir defaya mahsus olan şeyler değil, sürekli yardım.*”

** Karşılaştığım bir örnekte görüştüğüm kişi yardımı hak olarak görüyor ve devlet için “Onu bana hukuk görmüş” diyordu; ama gıdayı nitelik bakımından beğenmediği için gıdayı istemediği zaman kömürün de kesileceğine ilişkin bir korku da taşıyordu: “*Gıda istemem diye oraya gidip bir şeyde bulunsam bana kömürü de kesecek.*” (Lale)

dir: Muhsin’in, “Her şey yerinde durmuyor, bakarsın kesilir, onu demek istiyorum. Yok abi, o bakımdan biraz şeyim, hiç belli olmaz. Hiçbir şeyin garantisi yok, onu demek istiyorum” ifadeleri bunu göstermektedir.

Sosyal yardımları, yardımların etrafında oluşan siyasal-toplumsal ve ideolojik ilişki setleri bakımından sosyal hak kategorisi içerisine yerleştiremememizin önemli nedenlerinden biri de yardımların primsiz rejimin mantığı gereği karşılıksız olarak sunuluyor olmasıdır. Bu karşılıksızlık ilişkisi, mevcut gerçekleşme biçimi itibarıyla sosyal yararın nesnesi (sosyal yardım) üzerine pazarlık imkânını dışlayan örtük bir güç ilişkisini de barındırmaktadır. Burada dışlanan pazarlık imkânı, devletin, şartlı eğitim ve sağlık yardımında, 65 yaş aylığında, engelli yakını aylığında ya da gıda kolisinde cisimleştiği haliyle, adeta “*al ve ye*” diyerek yoksula verdiği, makarna, zeytin ve reçelin miktar ve nitelik düzeyi ile ilgili devletle girilebilecek bir pazarlık imkânıdır. Sosyal hakkın oluşumunun köklerinde yer alan talep unsuru ve pazarlık imkânı, talep ve pazarlığın konusu olan nesnenin etrafında örgütlenmiş ya da kendi içlerinde bir temsil ilişkisi oluşturmuş taraflar üzerinden yapılabilir. Castel’e (2004: 44-45) göre, bu ancak bir kolektifin parçası olarak yerine getirilebilir ve “*kolektif anlaşma*” varsa, sözleşmeyi yapan tek başına birey değildir. Bu durumda birey, kolektif olarak önceden pazarlığı yapılmış ve toplumsal partnerler⁷⁸ arasındaki kolektif olarak oluşmuş bir uzlaşmanın ifadesi olan kurallar toplamından destek alır. (...) ‘toplumsal partnerler’le ilişkide olunması, karşılıklı ilişkiye girenlerin bireyler değil, kolektifler olması anlamına gelir”.⁷⁹ Oysa ki, sosyal yardım örneğinde, söz konusu talep boyutu ve pazarlık imkânı dışlandığı gibi, bunu yerine getirebilecek temsil kabiliyetine sahip örgütlü taraflardan söz etmek de mümkün değildir.

Bu olanaksızlığın, yardım alan çalışan yoksullar açısından çalışma ve işgücü piyasası deneyimleriyle paralellik arz ettiği de eklenmelidir. Bu anlamda, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine ilişkin ücret ve yardım biçiminde, bir bütün olarak hane gelirini oluşturan iki temel ara-

⁷⁸ Castel burada, “toplumsal partner” ifadesini, hemen yukanda belirttiğimiz, “temsiliyet ilişkisi oluşturmuş taraflar” anlamında kullanmaktadır.

⁷⁹ Castel bu belirlemelerini, klasik işçi-işveren ilişkisi çerçevesinde yapmaktadır; ancak bu belirlemelerin, sosyal yardımlar üzerine yürüttüğümüz tartışma içerisine açıklayıcı bir biçimde oturduğu görülmektedir. Nitekim Castel (2004: 44-45) de, bu belirlemelerin, “ücretliler toplumunun tüm kurumları için” genelleştirilebileceğini söylemektedir: “Çalışma hakkı ve sosyal güvence, kolektif düzenleme sistemleridir; bunlara kümelere aidiyete bağlı olarak tanımlanmış haklardır ve çoğu zaman, çıkarları farklı grupları karşı karşıya getiren mücadele ve çatışmalar sonucu elde edilmiştir.”

ın, toplu temsil ve pazarlık öğeleri dışlanmış bir biçimde belirlendiği bu yapıdan söz etmek mümkündür.⁸⁰ Bir diğer anlatımla, gelirin oluşum sürecinde ücret ve yardım biçimindeki temel kategorilere ilişkin belirleme deneyimlerinin bu nokta itibarıyla türdeş ve birbirini bütünleyen nitelik taşıdığı söylenebilir. Bu tür bir pazarlık imkânı ve temsiliyet dışkısı içerisinde olmayan sosyal yardım alanlar, sosyal yardım alma ve verme olma disiplini altına alınmış tek tek bireyler ya da bireyler toplamı olarak, sosyal yardım rejimine içermektedir. Tüm bu anlatılanlar yardım alanların şu sözlerinde somutlanabilir:

Gelirse alıyorsun, gelmezse zorunlu değil ki. Gidip başbakanın kafasına vuracak değilsin ya bana yardım ver diye, verirse verir, vermezse vermez. (...) onların elinden gelen de bu. (Zehra)

Utanmam, bak aldığım şeylerden utanmam, niye utanmam, çalmıyorum, çırpıyorum. Gidip hırsızlık yapmıyorum anlıyor musun? Ben devlete gidiyorum devlete durumumu arz ediyorum, devlet verirse veriyor, vermezse de artık zorlamıyorum da. (Ahu)

Abi şimdi yasaya göre, anayasanın kuruluşuna göre, Avrupa insan hakları defterine göre kesilmemesi gerekir. Ama o da gelenin insafına kalmış. (Velit)

Hak etmediğin bir şeyi alıyorsun. “Elin var ayağın var, çalış” diyorlar.⁸¹ (Orhan)

Toplumsal gerçekliğin bu boyutunun arka planında ise, sosyal yardımın, bir sosyal hak kategorisi olarak, kişi, aile ve haneye, bir kolektifin parçası olarak verilmemesi yatmaktadır. Tam da bu noktada, yardım ve hak dışkısı çerçevesinde belirtilmesi gereken bir diğer nokta, bir sosyal hakkın faydalanan kişi ya da grubun, haktan yararlanmaktan kaynaklı aidiyet dışkısıdır. Öncelikle, yardımların, dağıtıldığı birim itibarıyla hane, aile ve birey temelli olduğunu söylemek mümkündür. Kuşkusuz, hak statüsü içerisinde pek çok uygulamadan, aile ve birey bazında yararlanılabilmektedir. Ancak, sosyal politika açısından “niteliksel” düzlem içerisinde değerlendir-

⁸⁰ Anılan paralellik çerçevesinde Yücesan-Özdemir ve Özdemir’in (2005: 137) işgücü piyasasına dönük yaptığı, “(...) işçi sosyal hak mücadelesinde kolektif bir zeminde mücadele etmek yerine, kolektif sermayenin bir fraksiyonu olan bireysel kapitalistin karşısına kolektif işçinin bir parçası olarak çıkamamaktadır” tespiti anımsanmalıdır. Bu aynı zamanda, “emeğin kolektif hakları kavramı”nın anlamını yitirmesi ve bireysel haklara dönüşümü ile de birleşen bir süreçtir (Yücesan-Özdemir ve Özdemir, 2005: 140).

⁸¹ Neo-liberal sosyal politika ortamı ve yardımların genel ilişkisi içerisinde yer alan çalıştırma sürecinin, kişide yardımlara dönük hak algısını zedeleyici bir boyut taşıdığı söylenebilir.

rilebilecek bir farkla: Sosyal hakkı kullanan bir kolektifin parçası olarak Dolayısıyla aradaki ayrım, ilgili “hakkı kullanan kolektifin bir parçası olmak” ile sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altında “yardım edilen ve benzerlerinden ayırtılmış birey ve aile” temelinde gerçekleşmektedir.

Bu noktayı bir parça açmakta yarar bulunmaktadır: Sosyal sigortacılık, risklerin eşitlenmesi ilkesine dayanır ve “benzer karakter taşıyan tehlikelerin tehdidi altında bulunan kişilerin karşılaşmaları ihtimali olan zararların riskini aralarında dağıtabilmeleri için bir topluluk meydana getirmelerini şart” kılar (Çengelci, 1993: 17-18). Bu oluşum, sosyal güvenlik sisteminin primli rejim ayağı açısından, risklerin maliyetinin toplumsallaştırılması anlamına gelir ve bu ortak risklerle karşılaşabilecek toplumsal kesimler arasında, gelirin ve sosyal güvenlik araçlarının dağıtımını kamunun üstlendiği bir toplumsal dayanışma alanı da yaratır. Bu araçlar, sosyal hak statüsü içerisinde ve yararlanıcılar ya da hak sahipleri, bu sosyal politika araçlarından, finansmana katılım göstermiş kolektifin bir parçası olarak yararlanırlar. Sosyal güvenlik sistemine içkin bir katılım mekanizması, öncesinde ve etrafında oluşan toplumsal mücadele ile birleşerek sistemin finansmanına katılan kesimleri hak sahibi bir kolektif olarak belirler. Ancak, sosyal yardımlar ve sosyal yardımlardan yararlanmanın, benzer bir eğilim sergilediğini söylemek zordur. Çengelci’ye (1993: 18) göre, sosyal yardımlar, bu tür risklerin eşitlenmesi ilkesine dayanmadığından, “ihtiyaç içinde olan kişilerin bir topluluk oluşturmaları da tabiatıyla gerekmemektedir”.

Mevcut sosyal yardım uygulamalarını sosyal hak niteliğinden ayırarak, bu anlamda, uygulamayı sosyal hak statüsüne taşıyan, devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki tarzı, devletin işgücü piyasasına hak yaratıcı müdahaleleri ve bunun koşullarının oluşumudur. Oysa ki, sosyal yardımlar, devletin işgücü piyasasına müdahale fonksiyonunu en az barındırıyor ve güncel gerçekleşme biçimi itibarıyla devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkide sosyal hakların daraltıldığı bir müdahale tarzının aracı olarak belirmektedir. Bu anlamıyla sosyal yardımlar söz konusu olduğunda, bir sosyal haktan çok, bir “sosyal haksızlık”tan⁸² söz etmek daha yerinde gözükmemektedir. Bu çerçevede, sosyal hakların oluşumu ve bu haklardan

⁸² “Sosyal haksızlık” kavramını, Mesut Gülmez’den ödünç aldığımı belirtmeliyim. “Sosyal haksızlık” kavramının akademi dışı kullanımlarına rastlanmakla birlikte, akademik zeminde kullanımı Gülmez’e aittir. Bu konuda, Gülmez’in (2009) “İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar ve Sosyal Haksızlıklar” başlıklı çalışmasına bakılabilir. Bu referans, kavramın, çalışmadaki tüm kullanımları için geçerlidir.

yararlanma koşulları bakımından düşünüldüğünde, sosyal yardımların, genel bir “yoksul kolektifi”nin parçası olarak verilmediği ve sosyal yardımlardan bu haliyle yararlanılmadığı görülmektedir. Bu aynı zamanda, yardımların hak olup olmaması ve yararlanıcı grubun, geçim koşulları ve hanehalkının yeniden üretimi ile ilgili bir aracın algılanması ve oluşumuna ilişkin de bir fikir vermektedir.

Oysa ki, devletin işgücü piyasasına müdahalesi etrafında, işgücü piyasası ile doğrudan bağlantılı haklara sosyal bir nitelik kazandıran, söz konusu hakların, bir ücretlilik ilişkisi çerçevesinde gerçekleşen bir karşılıklık esası içerisinde pazarlığa konu edilebilmiş olmasıdır. Dolayısıyla bu haklar, temel toplumsal sınıflar etrafında gerçekleşen güç ilişkilerinin bir parçası olarak yaşam bulmuştur. Burada ise, “sosyal yardım hakkı bilincinin oluşumu” şeklinde ifade edilen hak algısının oluşumu, temelindeki ilişkiler bakımından bu tür bir sürecin ürünü değildir.

Sosyal yardım alma kriter ve koşullarına ilişkin algı ve bilgi de sosyal yardım- sosyal ilişkisini ve sosyal yardım hakkı bilinci oluşumunu etkilemektedir. Özellikle düzenli merkezi yardımlar ve kimi yardım türlerinden yararlanma, kimi nesnel kriterlere dayanmakla birlikte, diğer sosyal politika araçlarından farklı olarak, sosyal yardım hakkının oluşum koşulları ile uyumsuz bir biçimde, yardım alanlar açısından bu kriterler temelinde oluşan nesnel bir yoklama sürecini değil, birey ve hanehalkı düzeyinde deneyimlenen “muhtaçlık”, “işsizlik”, “mağduriyet”, “yoksulluk” gibi, sosyal gerçekliğe ait gerçek öğeleri temel aldığı görülmektedir. Sosyal yardımı “hak ediş”in, yardım alanlar açısından “hak etme” kriterleri temelinde değil, sosyal hakkın oluşumu ile uyumsuz, nesnel ölçütlere dayandırılmayacak, dolayısıyla da sonlanması durumunda itiraz ve devlete karşı ileri sürme zeminini zedeleyen, “muhtaçlık”, “işsizlik”, “mağduriyet”, “yoksulluk” gibi belirsiz ve muğlak koşullarla ilişkilendirilmektedir.

Burada sosyal yardım hakkı bilincinin oluşumunun temellerine yerleşmiş birey ve hane bazlı bu hak ediş algısı, yardım alan hanehalklarının “muhtaçlık”, “işsizlik”, “mağduriyet”, “yoksulluk” gibi olguları ortak bir deneyim olarak kavramalarını beraberinde getirmemektedir. Bunun sosyal yardım rejiminin oluşum özellikleri bakımından iki uyum noktasına değinmek gerekir. İlk olarak, “muhtaçlık”, “işsizlik”, “mağduriyet”, “yoksulluk” olgularına dayalı hane bazlı hak ediş algısı, sosyal yardımla-

rın, nesnel kriterler etrafında bir sosyal hak olarak bir kolektife verilmesi ve bir kolektifin parçası olarak alınmaması ile uyumludur. Yardım alan bir kolektif ya da kolektifin bir parçası olarak yardım alan hanehalklarından değil, kolektif kimliği daha oluşmadan dağılmış ve benzerlerinden (yardım alan yoksul hanehalkları) ayrıştırılmış birey ve ailelerden söv edilebilir. İkinci olarak, hane bazlı hak ediş algısı ve bunun düzeyi (hane/ birey ve hanehalkı) ile sosyal yardımların yapılma düzeyi (hane bazlı parçalı yaklaşım) arasında bir örtüşme vardır.

Burada gerçekleşen hak algısının temelinde, yardımın devletten gelmesi ile birlikte ihtiyaç, mecburiyet, alışkanlık ve psikolojik bağımlılık sarmalının yanı sıra, paternalist devlet algısı ve kendi yoksulluk ve muhtaçlığına dönük, genel olarak *“Yoksulsam, ihtiyacım varsa devlet yardım edecek”*; Huriye’nin ifadeleriyle *“Şimdi hak ettiğimi düşünüyorum. Dediğim gibi, ihtiyacım var. (...) hakkımdır derim”* şeklinde özetlenebilecek bir düşünce yatmaktadır. Buna yer yer, *“Oyumu verdim, ı da yardımı verecek”* şeklinde ifade edilebilecek bir düşünce de eklenmektedir. Alınan yardım, çoğunlukla hak olarak görülmekte ve bunun temelinde de yaşanan geçim sıkıntısı nedeniyle, devletin kendisine bakma yükümlülüğüne referans veren bir düşünme biçimi yatmaktadır. Bu düşüncenin yardım kurumu temsilcisi ile olan talep boyutunu içeren birbir diyalogdaki yansıması, ABB görevlisinin, *“İyilik yapıyorsunuz hak olarak görüyor”* ve ilçe belediyesi yardım birimi çalışanının ifadeleriyle *“İnsanlar kendine hak görüyor. Hak iddia ediyor; ‘Yapacaksınız, nasıl yapmazsınız?’”* biçimindedir. Yardım alanların, yardımı yer yer sürekli bir maaş, adeta bir sosyal yurttaşlık statüsü uygulaması gibi gördüğü de anlaşılmaktadır.

Yardımların hak temelli bir biçimde gerçekleşmesini zedeleyici pek çok duruma rastlanmaktadır. Yurttaşların yardımlar konusunda ciddi bir bilgi eksikliği içerisinde olduğu görülmektedir. Bunu besleyecek şekilde, kurumdan kuruma değişen çok farklı uygulamalardan söz etmek gerekir. Bunun yaygın ve önemli örneklerinden biri, sigortanın varlığı halinde yardımın yapılıp yapılmamasıdır. Alan araştırması süresince sıkça karşılaştığım bu örnek, yardım alanların sigortanın varlığının hangi yardımların yapılıp yapılmaması için bir kriter olduğu yönündeki bilgi eksikliklerini gösteren pek çok standart dışı uygulama deneyimine dayanıyordu.

Ben gittim aldım, belediyeyi de aldım kaymakamlığı da aldım. O an benim sigortam da gözüküyordu. Sigortam gözüktüğü halde bana verdiler. (...) eşimden dolayı sigorta gözüküyor; ama ben belki daha iyi konuştum diye ya da kendimi daha iyi ifade ettim diye kömürü aldım. (Huriye)

Geçen kömüre herkes gitti yazılmaya, ben gitmiyordum, çıkmaz sigortam var diye. İşte bizim komşular gel sen de gel, bizim komşu zorladı, gittim, yazıldım, şansıma çıktı. Bazı kişilere çıkmadı, buna çıkmadı bana çıktı. (...) Kaymakamlıktan. (Birsen)

Yukarıda aktarılan cümleler içerisinde yer alan, “*Ben belki daha iyi konuştum diye ya da kendimi daha iyi ifade ettim*” ve “*Şansıma çıktı*” ifadeleri, yardım alanların, yardım alabileceklerine dönük haklarında verilen katara ilişkin gerçek düşünce ve hissiyatlarını yansıtmaya eğilimindedir.

Öte yandan, iki farklı mahallede (Hıdırlıktepe ve Şehit Cengiz Topel) katılımcı gözlem yoluyla dahil olduğum yardım dağıtımları da, yardım ve hak arasındaki ilişki ve yardım alanlar ile hak sahipliği arasındaki ilişki üzerine düşünülmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Kamyonetin arkasına bırakıp/yığılıp yardım almaya çalışanlar, sadece sosyal yardım rejiminin yapısı gereği değil, aynı zamanda, yardımların ellerine ulaşma, evlerine girme ve hatta tüketim koşulları açısından da sosyal devletin sosyal hak sahibi öznelere değil, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altına alınmış olan bireylerdi. Bir kere, her biri, kendi yardımının derdine düşmüştü. Bu olgu, sosyal yardım rejiminin birey ve hane bazlı örgütlenen yapısı ile de uyumlu ve yardımların hane ve birey bazlı verilmesi ile dağıtımın bu gerçekleşme biçimi bir örtüşme halinde idi. Bu anlamda, hepsi için, o kalabalık içerisinde yalnız olma ve bununla da bağlantılı olarak, o yardımları bir kolektifin parçası olarak almadıkları söylenebilirdi. Buna sosyal yardım rejiminin yapısından ve mahallede yardımların dağılıma koşullarına ilişkin gözlemlerden yola çıkarak varılabilir.

Halk durmuyor, beklemiyor, sanki korku var halkta. Benim gıdam gidecek, yerine alamayacağım, bir daha gelmeyecek, alamayacağım onu diye endişeli olduğu için, topalı da oraya geliyor, körü de oraya geliyor, sürüne sürüne geliyorlar. (Gülten)

Yardım dağıtımının bu biçimi, sosyal yardımların, sosyal politika içerisindeki yerini de gösteriyordu. Bu aynı zamanda, bir sosyal hak kategorisi olarak sosyal yardımların dağıtılma biçimi ile hak niteliği eksik ve

sakat ve gerçekleşme biçimi bakımından sadece “yardım” (yardım ifadesi, burada sadece bir sosyal politika aracını belirtmek için değil, bu aracın içeriğini ve uygulanma biçimini de belirtmek için daha geniş bir anlamda kullanılmıştır) olarak nitelendirilebilecek olan sosyal yardımların dağıtılma biçimi arasındaki farkı da anlatıyordu. Bu anlamda, bir sosyal politika uygulamasının açlık ve yoksulluktan korunmaya dönük bir sosyal hak olarak tanınması, aynı zamanda onun yararlanıcılarına ulaştırılma biçimi ile de ilgili idi. Kuşkusuz ki, bu tür, mağduriyeti ve yoksulluğu teşhir edip, kamusallaştıran ve ortalığa döken, öte yandan yardım edilenleri de -gerçek anlamıyla- “birbirinin üstüne basmaya” iten bir dağıtım biçiminin, bir hakkın kullanımı ile ilgisi olamazdı.

Siyaset Bağı

Sosyal yardım ve hak ilişkisinin oluşumunda önemli dinamiklerden biri de sosyal yardım rejimine içsel bir siyaset bağıdır. Burada çift yönlü bir eğilimden söz etmek mümkün gözükmektedir. Bir yandan yardımların dağıtımından sorumlu kamu otoritesi, yardımları topluma siyasal bir gültü dem olarak sunmaktadır. Diğer taraftan ise, yardım alanlarda bunu, sunulduğu biçimi ile “almaya” dönük güçlü bir eğilimden söz etmek mümkün kündür. Bu karşılıklı ilişki, sosyal yardım rejiminin, yardım-hak ilişkisi açısından klientalist bir siyaset bağı ve sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin bir yönüyle temellerini yaratmaktadır.

Bu bağın özgün gerçekleşme biçimine bakıldığında ise, yardım rejiminin içerisinde olduğu siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar bağlamında, siyaset bağının, Zehra'nın “*Tayyip Erdoğan dağıttı. Belediye dağıttı * Melih Gökçek*” ve Gülten'in “*(...) O beş kutu makarnayı sana verdim. Başbakan*” ifadelerinde görüleceği üzere, devlet-hükümet-parti ve Başbakan ya da Belediye Başkanı'nda özdeşleşen bir biçimde kurulduğu görülmektedir. Buna göre, görüşmelerde, şikâyetler ve isteklerin doğrultusunda Başbakana bir çağrı biçiminde yapıldığı; yardım yapmanın paternalist sosyal devlete ait sorumluluğunun da yine Başbakandan bilindiği anlaşılmıştır. Kimi vakıf görevlileri de kişisel gözlemlerine dayanarak, yardım alanların, yardımlarla hükümet, Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında bir

⁴³ İl ve ilçe belediyelerinin, sosyal yardımları, kendilerini topluma siyaset ve oy toplama teminli sunma biçimleri arasında yer aldığı söylenebilir. Altındağ Belediyesi'nin yardım dağıtımını ilkin belediyenin duvarına yerleştirdiği bir reklam göze çarpmaktadır. Ayrıca, ABB'nin bölge de yardım haberleri sıklıkla yer almaktadır.

bağ kurduğunu ve bu bağ temelinde bir lütuf ve minnet ilişkisinin varlığından söz etmektedir.

Sosyal yardım rejiminin yardım-hak ilişkisine dönük siyaset bağı, yukarıda işaret edilen korku faktörü ile iç içe geçmiş bir özellik sergilemektedir. Bu korku, mevcut olarak aldığı yardımın bir süre sonra verilmemesi ve aynı zamanda da iktidarın değişimi ile birlikte yardım dağıtımının durmasını içeren yardımın kesilme korkusudur. Sosyal yardım alma ve verici olma disiplininin hem genel var olma halinin hem de özel olarak siyaset bağına ilişkin köklerinde bu korkunun önemli bir yer kapladığı belirtilmelidir. Yardım alanların, sosyal yardımla ve sosyal yardım üzerinden sosyal yardımları çevreleyen siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılarla kurdukları ilişkide bu korkunun temel bir motivasyon kaynağı olduğu söylenebilir. Bir vakıf görevlisinin de işaret ettiği üzere, “mevcut iktidar değişirse bu yardımların yapılmayacağı” yönünde ciddi bir kaygı ve korku bulunmaktadır. Bu korku, bir belirsizlikle de birleşmiş haldedir. Yardım alanların, “*Melih Gökçek başta olduğu sürece devam ediyor*” (Emine); “*Hakkımız o, herkese dağıtım yapıyor, bana da yardım yapacak, biz de ona oyumuzu verdik*” (Zehra); “*Belediye başımızda, Melih Gökçek mecbur vermek zorunda. Oyları yiyor, mecbur verecek. (...) Alıyor, mahallenin alacağını, vergi veriyoruz çöp vergisi, ev vergisi. (...) Hem evleri elimizden alıyor, vermeye de mecbur. Vermiyoruz, oturuyoruz bakalım*” (Hüseyin) ifadelerinde gözlemlenebileceği üzere, yardımların sosyal hak temelinde değil de şahıs ve şahsa verilmiş oy temelinde süreklileşmesi beklenmektedir. Aşağıdaki alıntı, yardım-hak ilişkisini siyaset bağı temelinde özlü bir biçimde gözler önüne sermektedir:

Bu yardımları adam cebinden karşılamıyor ki, bana yardım veriyorsa ya gaza zam geliyor, ya tuza, yahut suya zam geliyor. Onun bir verdiğini iki seferde bu oradan çıkartıyor. Şimdi, o için bir de şu yönü var. Üstteki kaymağı ben yiyeyim, alt tabakadaki insanları nasıl olsa biliyoruz biz, bu insanların kafasını biliyoruz diyorlar. Bilmezler mi, adam niye bağıra bağıra yüzde 60 alırız diyor. Bir şeylere güveniyor, tabii verdiği şeylere güveniyor. (Hüseyin)

Sosyal Yardımların Süreklilik ve Belirsizliği: “Bir bakarsın verirler, bir bakarsın keserler”

Yardım-hak ilişkisinin yardım alanlar nezdinde bir sosyal yardım alma ve verici olma disiplini yaratacak şekilde oluşum biçiminin önemli ayak-

larından biri de yardımların süreklilik ve belirsizliğine ilişkin korku faktörüdür. Bir sosyal politika aracını sosyal hak statüsü içerisinde tanımlayan önemli unsurlardan biri, sosyal yararın belirli bir süreklilik arz etmesi ve bu sürekliliğe dönük güvenin varlığıdır. Bir diğer anlatımla, sosyal yardımların şans eseri alınabilmesi, bir siyasal bağın insafı etrafında her an ya da gelecekte kesilebileceğine dönük bir korku ve kaygının varlığı, bu sosyal haksızlık olarak, yardımların şayet varsa, hak niteliğini zedelemektedir. Bu korkunun varlığı nedeniyledir ki, yoksulun sosyal yardımı hakkındaki ilişkisi içerisinde kavraması, yardımın devlet kanalıyla ulaşmasının yanında ihtiyaç, mecburiyet, alışkanlık ve psikolojik bağımlılık sarmalının ve paternalist sosyal devletin, yoksula bakma yükümlülüğü düşüncesinin dayanmaktadır. Bu kavrayışın kimi zaman da klientalist bir ilişki zemininden filizlenen, verilen oyun karşılığının yardım olarak dönmesi gerektiği düşüncesine yaslandığı görülmektedir.

Bu söylenenler, yardım alanların, *"Bilmiyorum, devam eder tabii ki nasıl devam eder? Sonuçta bir makarnayla kandırıp da, oyunu alabilir diğeri insan çok"* (Huriye); *"Bir bakarsın verirler, bir bakarsın keserler"* (Hande); *"Yok, bu sene herhalde buralar yıkılıyor, yardımlar kesilecek herhalde bilmiyorum. (...) belki bu sene alamayacağız diyoruz"* (Melin); *"Vallahi hiç aklım ermiyor öyle şeylere, ya sürer, ya sürmez"* (Ömül); *"Tabii, devlet değişirse, o da belki değişebilir; ama zor değişir o da, onlar da alıştılar"* (Ali); *"Düşününce, sürmez aslında, belki kazanabilir de kazanmayabilir de Tayyip. Belki öbürü kazanırsa, CHP vermeyebilir de"* (Zehra) cümlelerinde olgusal dayanaklarına kavuşmaktadır. Yardım alanlarda, yardımların sürüp sürmeyeceğine dönük ciddi bir belirsizlik düşüncesi bulunmaktadır.

Yardım alan kimileri de sosyal yardım rejiminin içerisinde gerçekleştirdiği ve aynı zamanda da ona içsel iktisadi yapıya ilişkin, ihaleler ve sermaye birikimi açısından görüş bildirmektedir:

Benim bildiğim Melih Gökçek'in bir huyu vardır. İhale almış olduğu kişilerden yardım istiyor. Ben ihale verdim, ama şu yardımı sizden isterim diyo, vermiş olduğu ihaleye kişiler. Onun için belki gelecek olan Mahsun Yavaş mıdır nedir belki bunu yapmayabilir.⁸⁴ (Bekir)

⁸⁴ Görülen o ki, 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde CHP Ankara Büyükşehir Belediye Başkan Adayı olan Mansur Yavaş, tam da bu kaygı ve düşünceleri ortadan kaldırabilmek için, seçimleri kazandıktan sonra, sosyal yardımların "artarak" devam edeceği yönünde de bir propaganda yapmıştır.

Talep Boyutu

Yardımların talep boyutu da yardım-hak ilişkisinin oluşumunda önemli etmenlerden biridir ve iki boyutlu bir gözlemi içermektedir. İlk olarak, sosyal hak kategorilerinin oluşum ve varlık koşulları içerisinde kamudan talep boyutunun,⁸⁵ önşart düzeyinde bir yer tutması nedeniyle, araştırma sırasında, özel olarak dikkat edilen noktalardan biri olarak yardım-hak ilişkisine dönük bir tartışma da yürütülmüştür. İkinci olarak ise, sosyal yardım başvurusu ve yardım almak için devamında izlenen aşamalar ve buna ilişkin gözlemler, yardımların talep boyutunu, yardım-hak ilişkisi içerisinde ayrı bir başlık altında ele alınmasını zorunlu kılmıştır.

Yardımların “talep edilmesi” olarak ifade edilebilecek aşamalar, yardım başvurusu, hane incelemesine belirli bir süre gelinmemesi halinde, vakfa gelip kendini hatırlatma, çıkmayan yardım için tekrar başvuru yapma - yardımın çıkmamasının nedenini sorma ve kesilen yardım için vakfa gelip yardımın kesilmesinin nedenlerini sorma biçiminde gerçekleşmektedir. Elbette bu aşamalar, özellikle de yardım başvurusundan sonra gerçekleşenler -bir sıra izlememekle birlikte-, burada yazıldığı halinin çağrıştırmayacağı biçimde değil, genellikle yardım başvurusunda bulunan kişinin kendini acındırma, tepki gösterme, bağırma, yalvarma, hakaret ve şiddetle varan davranışları⁸⁶ biçiminde gerçekleşmektedir. Tüm bunlar, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin, “talep” düzeyine ilişkin bileşenleri olarak kayda geçmelidir. Bu yönde pek çok kişisel gözlemim olduğu gibi, pek çok vakıf personelinin de bu yönde anlatıları oldu.

Bu aşamalara ilişkin söylenebilecek bir genelleme, anılan talep etme biçimleri nedeniyle sosyal yardımların sosyal yurttaşlık temelinde, bir sosyal hakkın talep edilme kalıplarına yerleştirilemeyecek olmasıdır. Talep, yardıma başvuru ya da ardından gelen diğer aşamalarda, genelleştirilemeyecek olsa da tarafımda gözlemlenen kimi örneklerde, adeta acındırma-yalvarma ve uç örneklerinde dilenme tarzında, “kamudan di-

⁸⁵ Bu kapsamda hazırlanan bir el ilanı ile de Ankara sokaklarına asılmıştır.

⁸⁶ Kamudan talep boyutu, pozitif statü hakları içerisinde, “devlete ya da onun kurumlarına belli bir biçimde davranma yükümlülüğü yükleyen hak ve yetkileri ifade eder”. Bu haklar, “isteme hakları” olarak da adlandırılabilir (Bulut, 2009: 35-36). Aynı şekilde Tanör (1978: 22) de sosyal hakların, devleti kimi borçlar yüklediğini belirtir. Konuyla ilgili kapsamlı bir tartışma için bkz. Tanör, 1978.

⁸⁷ Yardım alanlarının bu tepki verme biçimlerini belirli bir ahlaki değer yargısı ile değil, nesnel koşulların biçiminde aktardığını da not etmem gerekir.

lenme”⁸⁷ olarak adlandırılabilir bir davranış örüntüsünü oluşturmuştur. Özügürlü’nün (2005b: 93) da belirttiği gibi, “yoksulların talepleri yurttaşlık hakları gibi değil; fakat yurttaşlık statüsü sona ermiş insanların talepleri gibi” gözükmektedir.⁸⁸ Bu nedenle, bu örnekte, kamusal olarak hak statüsü içerisinde olmayan bir uygulamanın, toplumsal düzlemde hak statüsü içerisinde inşa edilmesi de mümkün olamamaktadır. Gerçekleşen ise hak algısının, belirli bir ihtiyaç, mecburiyet, alışkanlık ve psikolojik bağımlılık sarmalı ile ve bu sarmalın ardından devreye girmesi ile birlikte oluşmasıdır. Söz konusu olan sosyal yardımlar olunca, hak alma ve hak kını isteme, bir imkân olarak bile belirememektedir. Sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini diyerek kavramaya çalıştığımız ilişkiler seti de, bu tür davranış örüntülerine yaslanarak gelişmektedir.

Oldukça tekil kalsa da bu genellemenin istisnalarından söz etmek mümkündür. Bu istisnaları, Dikmen Vadisi’nde yaptığım görüşmelerde gözlemledim. Bu görüşmelerde, eksikli de olsa “sosyal yardım hakkı bilincinin oluşumu”nun daha ileri örnekleri ile karşılaştım. Bunu, vadiye sürdürülen barınma hakkı mücadelesinin etkileri çerçevesinde yorumlamak mümkündür. Zira, görüşmeciler⁸⁹ de bu şekilde yorumlamışlar ve haklarına sahip çıkmayı barınma mücadelesi içerisinde öğrendiklerini belirtmişlerdir.

Büyükşehir Belediyesi’ni arayıp, bir saat kontörlerim gitti. (...) laf yarışına çok girdim. “Haksızlık yapıyorsunuz, biz de bu ülkenin vatanda-

⁸⁷ Burada dilenme sözcüğünü ve kamudan dilenme kavramsallaştırmasını kullanma konusunda tereddüt ettiğimi söylemeliyim. Nihayetinde yoksulun yardım isteme davranışına dönük bu ifadenin kullanılması, belirli bir aşağılamayı da çağrıştıracaktır. Bu sözcüğü kullanırken, bir genelleme içermediğinin altını bir kez daha çizmek isterim; ancak karşılaştığım ve anlatılan kimi örnekler, yoksulun, vakıf temsilcilerinden yardım isterken gösterdiği davranışlarını açıklayabileceğim başka bir kavram bırakmadı. Ayrıca, vakıf çalışanları bu tür örneklerin çok sıklıkla yaşandığını da aktardılar. Bu nedenle “davranış örüntüsü” deme noktasındaki kuşkuvarımı önemli ölçüde aştım.

⁸⁸ Özügürlü (2005b: 93), bunun sosyal politikaya dönük bir anlayış farkını da içerdiğini belirtir ve şöyle der: “Bir hizmetin hak statüsünde genelleşmesi ile (statüde eşitlik) ‘ona gerçekten ihtiyaç olanlara’ sunulması arasındaki fark, esasında sosyal politika ile diğer koruyucu politikalar (hayırseverlik, klientalizm, paternalizm gibi) arasındaki farktır. Bu aynı zamanda, mülkiyetleri vatandaş olarak kavramakla, yardım bağımlısı bir düşkün olarak kavramak arasındaki farka da işaret etmektedir.”

⁸⁹ Dikmen Vadisi’nde, kendileri gibi düşünmeyen, süren barınma hakkı mücadelesine oldukça mesafeli bakan insanların da olduğu ve bu insanlarla yardımlar söz konusu olduğu zaman da karşı karşıya gelindiği belirtilmiştir. Görüleceği üzere, yardımlar, özellikle dağıtıldıkları alanlarda yaşanan siyasal ve ideolojik karşıtılıklara eklemlenen bir özellik taşımaktadır ve sosyal yardım rejimi de bu tür bir özellik etrafında oluşmaktadır.

şıyız, neden vermiyorsunuz?” (Bunda barınma mücadelesinin) etkisini düşünüyorum, burada gözüm açıldı. Konuşmayı, mücadeleyi her şeyi burada öğrendim. (...) Öyle bir mücadele olsaydı katılırdım. Tek başıma yapamam; ama öyle bir çoğunluk olsaydı, onlara destek olur, gider, görevimi de yapardım. (Ahu)

Sosyal Yardım Hakkı Bilincinin Oluşumu

Sosyal yardımları giderek bir hak olarak görme eğilimi güçlenmektedir. Çalışmada, bu olgunun, sosyal yardımlar etrafında oluşan hak bilincinin ilk belirtileri çerçevesinde, “sosyal yardım hakkı bilincinin oluşumu” şeklinde kavramsallaştırılması denenmiştir. Ancak bunun talep boyutuyla birlikte oluşabilmesinin mevcut nesnel ilişkiler zemini içerisinde sınır ve hatta olanaksızlığı yukarıda gösterilmeye çalışılmıştır. Bu sınır ve olanaksızlıklar, yardım hakkı bilinci oluşumunun ilk eğilimleriyle birlikte sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplinini var eden etmenlerle birleşmektedir, ona içkindir.

Kamusal sosyal yardım ağı, önemli ölçüde hak çerçevesinde algılanmaktadır. Dolayısıyla, mevcut olarak sosyal bir hak kapsamında dağıtılmanın yardımlar, alanlar tarafından genel hatlarıyla bir hak olarak değerlendiriliyordu. Ancak bu değerlendirme yukarıda açıklamaya çalıştığım gibi, sosyal devlet karşısında, talep edilebilen ve pazarlık konusu yapılabilen bir hak kavrayışına değil, ihtiyaç, mecburiyet, alışkanlık ve psikolojik bağımlılık sarmalına, paternalist sosyal devletin, yoksula bakma yükümlülüğü düşüncesine ve verilen oyun karşılığı olarak yardımın yapılması zorunluluğu algısına dayanmaktadır. Yine de sosyal yardım hakkı bilincinin ilk izlerinin oluştuğu şeklindeki savı destekler biçimde berrak bir sosyal hak bilincinin varlığından da söz etmek mümkün gözükmemektedir:

Ben alırım, o benim vatandaşımın verdiği vergilerin şeyidir. (...) Alırım, o cebinden vermiyor onu bana. Senin paranı o çalışanın parasını veriyor bana. (Hüseyin)

Benim doğal hakkımdır, benim ihtiyacım var. Hangi parti olursa olsun, benim o hakkımdır ya, durumum ortada benim. Şu parti geldi şöyle yapıyor da, bu parti böyle, ben bunu düşünmem. Doğal hakkım neyse, devlet bana bu yardımı yapması lazım. (Muhsin)

Biz varız da devlet var, millet var da devlet var. Millet olmasa, devlet olur mu? Sen kime yardım ediyorsun, kimin malını kime peşkeş çekiyorsun, o bizden gidiyor, zaten bizim vergilerimizle. (Gülten)

Kamu-Özel Ayrımı

Yardım-hak ilişkisini tartışırken, kamusal ve özel sosyal yardımın nasıl algılandığına dönük bir ayrımın olup olmaması da sosyal yardım rejimini bütünleyen önemli etmenlerden biri olarak belirmektedir. Özel sosyal yardım kuruluşlarından gelen ya da gelebilecek olan yardım, hak olarak nitelendirilmemekte; “*O yardım*” denilmekte ve hak edilmemiş bir yardım olarak görüldüğü için, özel sosyal yardım ve hak ilişkisi, “*Ona hakkım yok ki*” şeklinde ifade edilmektedir.

Çengelci’nin (1993: 21) de işaret ettiği üzere, “tabiatıyla, vatandaşlık açısından bir hak olarak müracaat edilebilecek kuruluşlar ancak kamu ya ait olanlar veya kanunlarla ve/veya idarî kararlarla kendilerine sosyal yardım görevi verilmiş kuruluşlar”dır. Yardım-hak ilişkisinde, kamu ve özel sosyal yardım arasında, yardımın hak olup olmaması bakımından, belirgin bir açı bulunmaktadır. Yardım alanlar, istisnaları olmakla birlikte, devletten gelen yardımı hak olarak görme yönünde güçlü bir eğilim sergilerken, özelden gelen ya da gelebilecek yardımı, hak değil, “yardım” olarak nitelendirme eğilimi sergilemektedir. Bunu gerekçelendirirken de yardımı yapanın devlet olması basit nedeninin ötesinde, devletin yardımı herkese vermesi, özel sosyal yardımın ise herkese vermemesi nedeni belirtiliyordu. Böylelikle, yardım alanlar nezdinde sosyal hakkın kavramsal bilgisine sahip olunmasa da hakkın yurttaşlık temelinde, herkese dönük bir uygulama olduğunun “sezgi”sinden söz edilebilir. Bu da devletten sosyal hak talebi ve buna uygun toplumsal davranış biçimlerine bürünme noktasına şu an için evrilmese de, yardım alanlarda yardımlar etrafında oluşan hak temelli bir bilincin ilk nüvelerinden söz etmek mümkün gözükmektedir. Bu bilinç biçiminin, sosyal yardımlara (katılım esasına dayalı olmayan primsiz rejim), birikim ve dağıtım açısından bir tür sosyal güvenlik sisteminin katılım esasına dayalı primli rejim ayağı statüsü niteliği fettiği gözlemlenmektedir.

Ona utanırım, eğer kişiden, bireyden gelmiş olsaydı. (...) Bana acıdıkları için veriyorlar derim, almak istemem. (...) bakın, devlete vermiş olduğun şey, benim elektriğimden, suyumda normal KDV vergilerdi. Ben çalıştım, zamanında sigortalardan, bilmem ne primleri, şu primleri, bu primleri benden kesilen yardımlar, benden kesilen paralar. Eşimden, sizden, ondan bundan, ben kendi hakkımı alıyorum; çünkü ben de hizmet ettim devlete zamanında. Keserken kesiyorlarsa, ben iyiyken

iyiysem, düştüğümde de yardımımı alırım. Devlet demiyor zaten, başış toplayıp da vermiyor bunları bana. (Sema)

Benim gibi hiç kimi kimsesi yoksa bir insanın, onun hakkıdır derim. Önemli olan devletin yardımıdır, tabii hakkım diyebilmem için; ama senin gibi herhangi bir yerden geldiyse, o da artık Allah razı olsun dersin, başka ne diyeceksin? (Muhsin)

Sosyal Yardım ve İstihdam İlişkisi

Sosyal yardım rejiminin tartışılan boyutlarından biri de istihdamla ilgilidir.⁹⁰ Tartışma, kurumsal bazda, yardım-istihdam ilişkisi zemininde, toplumsal bazda ise, yardım alanların istihdamla kurdukları ilişki zeminindedir.⁹¹ Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Tekstil-Deri-Hazır Giyim Çalışma Grubu Raporu’nda (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014b: 179), sosyal yardımlar, işgücü bulmada yaşanan sorunlar arasında ikinci sırada sıralanmaktadır. Bu gelişmeler politika metinlerine de yansımış durumdadır. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014a: 44), Orta Vadeli Program (2014-2016) (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014c: 48), Orta Vadeli Program (2015-2017) (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014c: 21) ve Orta Vadeli Program (2016-2018)’de (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015: 20) İstihdam Politikaları başlığı altında, “Yoksul kesimin istihdam edilebilirliğinin artırılması ve üretken duruma geçirilmesine öncelik olarak sosyal yardım-istihdam bağlantısı güçlendirilecektir” ya da “Sosyal yardım alanlar ve çalışabilir durumdaki kesimlerin üretken duruma getirilerek sürdürülebilir gelir elde edebilmelerinin sağlanmasına öncelik olarak aktif işgücü piyasası politikaları yürütülecektir” denilmektedir. Orta Vadeli Program’da (2013-2015), sosyal yardımların, yoksulluk kültürü⁹² yaratmayacak biçimde, sosyal yardım ve istihdam bağlantısı güçlendirilerek sunulacağı, çalışabilecek durumda olanlarla olmayanlara öncelik sosyal yardımların farklılık arz edeceği ve “sosyal yardım alanlarının işgücü piyasasına geçişini hedefleyen ve özendiren uygulamalar”ın

⁹⁰ Bkz. Demir Şeker ve Hacımahmutoglu, 2013; Akkaya ve Kaya, 2013; Keskin, 2013; Taşaltın, 2013; Yener, 2013.

⁹¹ Bkz. Sallan Gül ve Gül, 2006; Sallan Gül ve Gül, 2008; Aydın, 2012; Şahin, 2012. Ayrıca, genel olarak yoksulluk-istihdam ilişkisini ele almakla birlikte, yardım-istihdam ilişkisini de tartışan bir alan çalışmasının sonuçları için bkz. Buğra Kavala ve Keyder, 2008. Çeşitli yardım türlerinden yararlanları içerecek şekilde, yardımlarla çocuk işçiliği arasındaki ilişkiyi ele alan bir alan araştırması için bkz. Boybek, 2009.

⁹² Bkz. T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010.

yaygınlaştırılacağı belirtilmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2012b: 21, 55-56). Aynı hedef, “yoksul kesimin istihdam edilebilirliğinin artırılması ve üretken duruma geçirilmesi” vurgusu ile Onuncu Kalkınma Planı’nda da yer almaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013a: 48).

Yardım-istihdam ilişkisini kurmaya dönük bir gereksinimin, sosyal yardımların, çalışmayı engellememesi ve işgücüne katılımın önünde bir engel oluşturmaması yönündeki yapısı ve buna neden olan birikimle ilgili süreçlerin⁹³ yanında gerek kamuoyunda gerek akademide gerekse de yasayıcıda yardımların, kişileri çalışmaktan uzaklaştırdığı yönündeki algı nedeniyle de oluştuğu söylenebilir.

Bizim gözlemlerimiz ise, yardım-istihdam ilişkisinin kamusal olarak oluşturulmuş bir eylem etrafında örgütlenmek ve düzenlenmekten çok, yardımlar ve onu çevreleyen koşulların yapısal özellikleri dolayısıyla, daha çok nesnel dinamikler tarafından kuruluyor oluşudur. Bu anlamda, *ilk* olarak, kapitalizmin, kişi ve hanenin geçimini ücret gelirine tabi kılan yapısının pekişmesi ve gündelik yaşamın devamı ve hanenin yeniden üretimi açısından nakit gereksiniminin giderek belirginleşmesi, kişileri, sosyal yardım alsalar dahi, çalışmaktan vazgeçemeyecekleri emekçi/emek gelirine dayalı bir yaşam disiplininin içerisine sokmuştur. Bir diğer anlatımla hanehalklarının mülksüzleşme ve işçileşme eğilimleri ile sosyal yardım alma eğilimlerinin birbirine paralel bir biçimde geliştiği söylenebilir. Bir vakıf görevlisi, “*Aslında yatma diye bir şey yok, arka planda çok çalışıyorlar. Ama bizim göremediğimiz kayıt dışı çalışıyorlar. Yoksul yardım alıyorum, yan gelip yatayım, yatmıyorlar aslında*” demektedir. Bu saptamayı, nicel olarak yardım alanların tümüne dönük bir genelleme değil; ama yardım alanların yaşamını kuşatan oldukça güçlü bir eğilim ve görüşmeler ve gözlemlerimizin ardından elde ettiğimiz bir bulgu olarak değerlendirmek gerekir. Elbette bu saptamanın, pek çok yardımdan yararlanıp da ailesiyle birlikte yaşayan boşanmış kimi kadınlar, çalışma gücünü yitirmiş yaşlılar, bakmakla yükümlü ağır engelli yakını olan ve yardım alan kişiler, vs. gibi istisnaları bulunmaktadır. İkinci olarak, yardımların miktarı kişileri emek gücünü arz etmekten imtina ettirecek bir düzeyde olmadığı için, yardımların, yoksulu çalışmaktan uzaklaştırdığını söylemek pek olanaklı gözükmemektedir.⁹⁴ Elbette, bu noktada, kriter dışı kimi

⁹³ Bu noktanın ayrıntılı çözümülemesi, çalışmanın kuramsal kısmında yapılmıştır.

⁹⁴ Şayet öyle olsa bile, kişilerin işgücü piyasasının mevcut koşullarında, kendilerinin de deneyimli

durumlar yaratarak yardım alan ve çalışmayan belirli bir grubu parantez dışına almak gerekir. Üçüncü olarak, gözlemlerimiz ışığında, enformel düzeyde, vakfın ve vakıf personelinin yardım alanlara ya da başvurularına dönük çalışmayı teşvik edici yaklaşımlarından söz edilebilir. Bu, kimi zaman birebir ilişki içinde vakıfta ya da hane incelemelerinde sözel bir biçimde olabildiği gibi, çalışabilir durumda olduğu gerekçesiyle yardımın verilmemesi ya da kesilmesi gibi biçimlerde de olabilmektedir. Bu anlamda, yardımın kesilmesinin, çalışma disipliniyi sağlayıcı ve güçlendirici bir cezalandırma ve “terbiye” aracı olarak işgücü piyasasına dönük olarak içselleşmesinden söz etmek mümkündür.

Yardım-istihdam ilişkisinin, standart ve uygulama birliği sağlanmış bir biçimde yürütülen bir kamusal eylem olarak gerçekleşmediği söylenebilir. Yardım-istihdam ilişkisinin, yukarıda sayılan nedenlerden ötürü, vakıflar ve vakıf personeline ilişkin öznel ve kapitalizm, işgücü piyasası ve yardımlarla ilgili olarak da nesnel dinamikler etrafında şekillendiği ifade edilebilir.

Katılımcı gözlem yoluyla dahil olduğum hane incelemelerinde, sosyal yardım inceleme görevlisinin, birebir konuşmalarda, devamlı olarak hane üyelerinin çalışabilir durumda olduğunu ya da olmadığını yokladığı dikkat çekmiştir. Burada bir örtüşme söz konusudur: Yardım sistemi, yardım alanların çalışma durumlarını ilk sıralarda dikkate almakta ve inceleme görevlileri hane üyesi bireyleri çalışma yoklamasından geçirmekte iken, yardım alanların da yardımlar ve geçim şartları söz konusu olduğunda, içinde oldukları ya da olageldikleri istihdam ilişkisinin sorunlarını ve işsizliği temel dinamik olarak anmaları, sosyal yardım rejimi açısından anlamlı bir örtüşme olarak yorumlanabilir. Her iki düzlemde de çalışma faaliyeti ilk anılanlar arasındadır. Bu, sosyal yardım rejiminin istihdama dönük olarak yapılandırıldığına ilişkin bir işaret olarak yorumlanabilir.

Kurumsallaşma

Sosyal yardım rejiminin kurumsallaşma ayaklarından biri de yardım-istihdam ilişkisi alanında yaşanmaktadır. Öne çıkan iki temel gelişme, 1 Nisan 2010 tarihli Ekonomi Koordinasyon Kurulu kararı ile kabul edilen “Sosyal Yardım Sisteminin İstihdam ile Bağlantısının Kurulması ve Güçlendirilmesi Eylem Planı”⁹⁵ ve 6 Mayıs 2014 tarihinde Resmi Ga-

⁹⁵ Ayrıntıya göre, çalışma yaşamına dahil olmak istememesinden daha doğal ne olabilir?

⁹⁶ Konuyla ilgili kurumsal gelişme şöyle bir seyrizlemiştir: “17.02.2012 tarihinde Aile ve Sosyal

zete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023) ve Eylem Planları (2014-2015)" (ÇSGB, 2014) başlıklı metin kapsamında yer alan "İstihdam-Sosyal Koruma İlişkisinin Güçlendirilmesi" başlığı altında yer alan politika setleridir. Anılan Eylem Planı kapsamında da, yardım başvurusunda bulunan kişilerin kayıtları Sosyal Yardım Bıyık Sistemi ve Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi üzerinden İş-Kur veri tabanına kaydedilmektedir.

Ayrıca, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2014) tarafından ülke genelindeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'na gönderilen "Sosyal Yardım-İstihdam Bağlantısının Etkinleştirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar" konulu genelgede, "sosyal yardım yararlanıcılarının istihdama kazandırılması, çeşitli sosyal yardımlarla istihdamın teşvik edilmesi ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma (SYD) Vakfı personelinden bir kişinin 'Geçici İstihdam Görevlisi' şeklinde çalıştırılması"ndan söz edilmektedir. Genelge kapsamında, "İstihdamı Teşvik Yardımları" başlığı altında, "İşe Yönlendirme Yardımı" ve "İşe Başlanma Yardımı"ndan⁶ söz edilmektedir. Ayrıca, genelgede, "Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımlarından faydalananlar, Geçici İstihdam Görevlileri aracılığıyla ya da kendi çabalarıyla işe yerleşmeleri halinde, 3 yıl içinde, çalıştığı süreler göz önünde bulundurularak en fazla 12 ay Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımlarını almaya devam ederler" denilerek, çalışmanın teşvik edilmesine paralel olarak, yardım almanın da teşvik edildiği anlaşılmaktadır.

Vakıfların, bir işgücü piyasası kurumu gibi çalıştığını kanıtlar niteliktedir. Ancak bu politika ve uygulama seti içerisinde, yaratılacak istihdamın niteliği konusunda bir bilgi mevcut değildir. Bu anlamda yoksulların çoğunlukla esnek istihdam kapsamında düzensiz, geçici işlerde çalıştırılacağı yönünde bir algı oluşmaktadır. Zira, Onuncu Kalkınma Planı'nda (2014-2018) (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013a: 164), "sosyal yardım-is-

Politikalar Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı arasında imzalanan İşbirliği Protokolü ile 'Sosyal Yardımlar ile İstihdam Bağlantısının Etkinleştirilmesi' başlığı altında Bakanlıkların yükümlülükleri tanımlanmıştır. İmzalanan bu Protokol ile birlikte" Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü "ile İŞKUR arasındaki 28.04.2010 tarihinde imzalanan 'Sosyal Yardımlar-İstihdam Bağlantısı İşbirliği Protokolü' sona ermiştir" (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014b: 134).

⁶ Kocaeli ve Denizli'de pilot çalışması gerçekleştirilmiş bir projeye göre, sosyal yardım alanların, İş-Kur ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'nın koordinatörlüğünde bir iş görüşmesine girmeleri halinde, ulaşım masrafı ve işe kabul edilmesi halinde fotoğraf çekimi ve sağlık raporu da dahil olmak üzere tüm masraflar üstlenilecektir. İşte 15 gününü dolduran kişiye 334 TL harçlık verilecek; kişi, aynı işte 6 ay çalışırsa, kömür yardımı da alabilecektir (Boyacıoğlu, 2013).

“...bağlantısının güçlendirilmesi”, “esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılması” ile birlikte anılmaktadır.

Ekonomik düzlem içerisindeki gelişmeler üzerinden ilerlemek gerekirse 2011 Mart ayı sonu itibarıyla vakıflar tarafından İş-Kur’a yönlendirilen 15-64 yaş aralığında 1.067.498 kişi bulunmaktadır. Bu kişilerden 1.000’i bir işe yönlendirilmiştir. İşe yönlendirilenlerden ise, 26.000’i işe yerleştirilmiştir. 61.728 kişi ise, İş-Kur’un “herhangi bir mesleği öğrenen, mesleğinde yetersiz olan veya mesleği iş piyasasında geçerli olmayan (...) işsizlerin; işgücü piyasasında ihtiyaç duyulan mesleklerde eğitilip, becerileri geliştirilerek veya meslekleri değiştirilerek istihdam olanaklılıklarını artırmak amacıyla düzenlenen mesleki eğitim ve/veya rehabilitasyon faaliyetlerinden olan Kurslara başvurmuş olup 2011’de bu kurslara katılmıştır” (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2013b: 22). 2012-2014 Eylül dönemi aralığında vakıflara “başvuran ve sistem üzerinden İş-Kur’a yönlendirilen kişilerden yaklaşık 396 bininin İş-Kur’a kaydı yapılmış, 179 binine başvuruna yönlendirilmiş, 51 bini işe yerleştirilmiş, 97 bini işgücü geliştirme kurslarına başvurmuş ve başvuranlardan yaklaşık 32 bini kursa katılmıştır” (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014a: 123). İşgücü piyasası sorunlarına sinen aktifleştirme stratejisi çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bu gelişmelerin, pratik karşılıklarına bakıldığı zaman, yardım-istihdam ilişkisinin kurumsal düzlemde ilerletilmesine dönük, belirgin bir başarı⁹⁷ sağlandığı söylenemez.⁹⁷ Bu çerçevede, kamusal olarak, yardım-istihdam arasında bağ kuracak nitelikte kimi çalışmalar yapılmaktadır, ancak bu faaliyetler Türkiye çapında, uygulama birliği sağlanmış, tutarlı ve standart bir biçimde yürütülememektedir.

⁹⁷ Yardım-istihdam ilişkisinin oluşturulmasında, Denizli’de Denizli Merkez Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı ve İş-Kur İl Müdürlüğü’nün ortak çalışması olan bir pilot uygulamadan söz edilmektedir. Bu uygulamanın, Gaziantep, Urfa, Kocaeli ve Bursa’ya yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Buna göre, Denizli Merkez Vakfı, yardım alan kişileri İş-Kur’a bildirmektedir. İş-Kur İl Müdürlüğü kişiyi uygun bir işe yönlendirir ve kişinin iş görüşmesine gitmesi için oluşan masrafları 3 kereye kadar vakıf tarafından karşılanır. Kişinin işe yerleşmesi halinde, gerekli olan sağlık raporu, fotoğraf vd. giderler de vakfın sorumluluğundadır. Kişi işe başladıktan 15 gün sonra, İş-Kur’un bildirimi üzerine kişiye asgari ücretin brüt tutarının 1/3’ü tutarında bir yardım vakıf tarafından verilir. Kişinin işe düzenli olarak devam etmesi durumunda, ilk yıl vakıf tarafından kömür yardımı da verilir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, 2013b: 22). Bu örnek, yardımı yapan istihdam eden kuruma olmasa da çalışma karşılığı yardım uygulamalarının bir biçimi olarak değerlendirilebilir.

Yardım-istihdam ilişkisinin kurulmasının işgücüne dönük eksik kalan ayaklarından biri olarak yardım alan işgücü kitlesinin nitelik düzeyi bakımından düşük olmasına işaret edilmektedir. Ayrıca, bir bakanlık uzmanı İş-Kur veri tabanına yardım alanların sayısının düşmesinin ardından yapılan geri dönüşlerin oldukça yavaş olduğunu ifade etmiştir. Kurumlar arasında koordinasyon sağlanmadığı ve bir mevzuat birliği oluşturulmadığı için, yardıma başvuran ve yardım alan kişi sayısında herhangi bir azalma görülmemektedir. Bir vakıf görevlisi, kurumsal çalışma tarzı olarak istihdamı teşvik edici yönde çalışmaktan çok, kişileri “daha çok sosyal yardıma teşvik ediyoruz” demektedir. Buna karşın, yardım-istihdam ilişkisinin kurulmasında, yardım yapılması yönünde kararın verilmesinde, yaş da önemli faktörlerden biri olarak belirlemektedir. Özellikle -bekâr- gençlere, kimi muhtaç durumdakiler hariç, çalışmayı teşvik etmek için yardım verilmediği belirtilmiştir.

Kurumsallaşma ve yapılan yardımlara dönük ihtiyaç tespiti ve yoklama kriterlerinin de sigorta ve gelir yoklaması olarak gözüксе de işgücü piyasası ile dolaylı ya da dolaysız ilişki yoklaması biçiminde gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Yardım başvurusunda bulunan ya da alan hanehalkları açısından sigorta, işgücü piyasası ile doğrudan ilişkili bir kategori olarak gözükmürken, gelir de mülk üzerinden elde edilen bir geliri değil, çalışma ile bağlantılı bir geliri ifade etmektedir. Dolayısıyla gelir ve sigorta yoklaması, fiiliyatta çalışma yoklaması olarak gerçekleşmektedir. Sistem ihtiyac tespiti ve yoklama kriterleri bakımından da yardım-istihdam ilişkisinin kurulmasına dönük olarak yapılandığı söylenebilir.

Bunlar üç başlık altında toplanabilir. İlk olarak kişinin sigortasının varlığı, sürekli yardımlara engel olmaktadır. Bunlar vakıf tarafından yapılan periyodik yardımlar ve Şartlı Eğitim ve Sağlık Yardımlarıdır. İkinci olarak, sosyal sigortanın varlığı, 2022 sayılı yasa kapsamındaki, engelli yakını yardımını da etkilemektedir. Son olarak ise, engelli ya da yaşlı aylığında ise, başvuran kişi dışında hanede sigortalı varsa, bu durumdan gelire, muhtaçlık kriterine (hanede kişi başına düşen gelirin asgari ücretin net tutarının üçte birinden az olması) bakılmaktadır. Bunun dışında, sosyal sigortanın varlığı, kömür ve gıda yardımı ve vakıf tarafından verilen eğitim yardımlarını etkilememektedir. Verilen farklı yardım türlerine dönük yoklama kriterlerinin, istihdam ilişkisinden bağımsız bir biçimde oluşmadığı gözükmektedir.

Yardım-istihdam ilişkisi alanındaki kurumsallaşma ve gelişmelerin, ih-
 tiyaç tespiti boyutu üzerinden, özel sosyal yardım kuruluşlarında da var ol-
 ması görülmektedir. Bir özel sosyal yardım kuruluşu, hanede çalışabilecek
 birinin varlığının yardım kararının verilmesinde etkili ve hatta be-
 lirlenimci olduğunu belirtmiştir. Özel sosyal yardım kuruluşlarının, devlet ve
 işgücü piyasası arasında ilişki tarzı içerisinde, sosyal yardımlar üzerinden
 işgücü piyasasının düzenlenmesine, devlet dışı bir aktör olarak dahil ol-
 ması da dikkat çekicidir. Bu anlamda, sosyal yardım rejiminin, çalışma ile
 olan bağı güçlendirilmesi ve çalışmayı teşvik üzerinden, işgücü piyasası-
 nı düzenleyen boyutunun, sadece kamusal düzlemde değil, aynı zamanda
 özel sosyal yardım alanı üzerinden de kurulduğu gözlemlenmektedir.

Yardım-istihdam ilişkisinin kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesin-
 de, vakıfların önemine de dikkat çekilmiştir. Bir bakanlık uzmanı, yar-
 dımlar dolayısıyla, istihdama katılım bağı zayıflamış olan kişiyi, işgücü
 piyasasına yönlendirme konusunda, vakıfların rolünün önemine işaret et-
 mektedir. Bu tür örneklerle vakıflarda da karşılaşmıştır. Vakıfların, bir
 yandan devletin sosyal yardımlar üzerinden işgücü piyasasına müdahale
 etme tarzının aracı ve taşıyıcı kurumu olduğu diğer yandan ise, sosyal
 yardımların sermaye birikimi ve işgücü piyasası dinamiklerine açık ka-
 rakterinin bu sefer sosyal yardım alanına doğru kurumsal taşıyıcılığını
 üstlendiği gözlemlenmektedir. Böylelikle vakıfların, devlet ve işgücü pi-
 yasası arasındaki ilişkide, gerçekte tek bir doğrultuyu ifade eden biri iş-
 gücü piyasasına diğeri sosyal yardım alanına doğru ters yönlü iki hareketi
 sağladığı söylenebilir.

Çalışmamayı Teşvik

Sosyal yardım-istihdam ilişkisinin önemli başlıklarından biri de yar-
 dımların çalışmamayı teşvik ettiği yönündeki görüşlerdir. Özellikle ku-
 rum temsilcilerinde, bu yönde bir görüşün belirginleştiği söylenebilir.
 Bir bakanlık uzmanı, yardım-istihdam ilişkisi çerçevesinde ilk sorunun,
 “yardımların insanlarda bağımlılık haline gelmesi, bağımlılık yapması,
 insanları çalışma hayatında uzaklaştırması, tembelliğe sürüklemesi” ola-
 rak değerlendirmektedir. Bir vakıf görevlisi de yardımların çalışmayı de-
 ğil, çalışmamayı özendirdiğini ileri sürerek, bunun nedenlerinin, bir kişi
 ya da haneye belirli bir zaman diliminde farklı kurumlardan çok fazla üst
 üste, kimi zaman asgari ücret tutarının üstünde bir gelire denk gelecek
 miktarda yardım gitmiş olmasında yattığını ifade etmiştir.

Yardım alanlar arasında da bu görüşte olanlar vardır. Huriye, “(...) *ilk beş kuruş devletten para da alıyor. İşsizlik parası, yardım parası, yok bil mem ne parası. Niye çalışsın ki salak?*”; Songül ise, “*Doğru, yatan var çalışmıyor, gıda yardımı alıyor, pancar gibi kızarıyor evde, yatıyor*” demektedir. Buna karşın, yardımların çalışmamayı teşvik etmemesi olgusu, genelleştirilemeyecek bir durum gibi gözükmektedir. Bu aynı zamanda, yardım alanların, çok büyük ölçüde, toplumun çalışan yoksul olarak nitelendirilebilecek kesimi içerisinde yer aldığını da göstermektedir. Yardım alanların bu konudaki görüşleri iki farklı eğilimi yansıtmaktadır. Bu eğilimlerden *ilki*, sosyal yardımlar temelinde oluşan kişiler arası rekabet ve parçalanma eğilimi⁹⁸ ile birleşen bir biçimde, yardımların “çalışmayı bitirdiğini” ileri sürmektedir. Bu görüş, işsizliğin, güvencesiz işlerin ve çalışmanın nedenlerini sorgulamaksızın, yardım alan geniş kitle içerisinde, yardımlardan dolayı oluşan “yan gelip yatma” davranışına işaret etmektedir. Bu görüşün kimi olgusal karşılıklarına rastlamakla birlikte, bunun yardım alan kişinin işgücünün nitelik düzeyi, cinsiyeti, yaşı, çocuk sahibi olup olmaması vb. sosyo-kültürel özelliklerinden bağımsız bir biçimde değerlendirilemeyeceği gözlemlenmiştir. Diğer bir nokta ise, yardım alma stratejileri çerçevesinde, kriter dışı kimi durumlar (boşanıp birlikte yaşama, başkasının kanı ile engelli raporu alma) yaratarak yardım alma idi. Kriter dışı, yasanın etrafından dolanarak alınan yardımlar arasında da, süreklilik arz eden engelli yardımlarının, çalışmayı olumsuz etkilediği bulgusuna erişilmiştir.

İkinci eğilim ise, yardımların çalışmamayı teşvik ettiği görüşüne kılınmamakla birlikte, yardım alanlar arasında çalışmama eğilimi varsa, bunun sunulan işlerin niteliğinden kaynaklandığını savunmaktadır. Bunun arkasında, kişisel ve kendi etrafındaki gözlemlerine dayalı çalışma ve işgücü piyasası deneyimi bulunmaktadır.⁹⁹

Bir vakıf görevlisi, yardım-istihdam ilişkisi çerçevesinde, yardım alanların işgücüne katılımına dönük kişisel gözlemlerinden hareketle yardım alanların ortalama yüzde 25'i iş ararken, yüzde 75'inin iş aramadığı şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır. Bu, çok anlamlı bir değerlendirme gibi gözükmemekle birlikte, aynı zamanda yardım alanların yaş ve

⁹⁸ Bu konu ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

⁹⁹ Yardım alanların bu yöndeki görüşleri çalışmanın ileriki bölümlerinde ayrıntılı olarak sunulacaktır.

malîyet dağılımı, işgücü piyasası deneyimleri ve nitelik düzeyleri gibi unsurları da gözden uzak tutmaktadır. Aynı görevli, kişilerin işgücü piyasasına kayıt dışı, düzensiz ve geçici işler aracılığıyla dahil olduklarını ifade etmektedir. Bu çalışma kapsamında da sosyal yardımların, çalışma faaliyetine, bu tür işler aracılığıyla dahil olan kesimlerin geçimine ücret dışı bir geçim aracı olarak dahil olduğu ve düşük ücretli, düzensiz, geçici ve güvencesiz çalışmayı katlanılabilir kıldığı ve böylelikle, işgücü piyasasında esnek ve güvencesiz işlerin varlığını yeniden üreten bir yapıya sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bakanlık daire başkanı, yardım-istihdam ilişkisinde, yardımların çalışmayı teşvik edip etmemesi konusunda tek bir doğrultunun olmadığını, yardımların istihdamı teşvik edici bir biçimde uygulandığından söz edilememekle birlikte, bunun aksini iddia etmenin de doğru olmayacağını, bunun yerine, kişileri suçlamaktansa kayıt dışılık, uzun sürelerle çalışma ve asgari ücret düzeyi gibi işgücü piyasasına ait yapısal faktörler üzerine eğilmenin anlamlı olacağını söylemektedir.

Kayıt Dışı Çalışmayı Teşvik: “Ben söyleyeyim de sigortamı kapatsınlar”

Dikkat çeken noktalardan biri, sosyal yardımların kayıt dışılığı tetikleyen bir eğilime sahip olmasıdır. Bu eğilim, alan araştırması sırasında gerek kurumlarla gerekse yardım alanlarla görüşme boyutlarında, dinlenen ve gözlemlenen bir durum olarak bulgulanmıştır. Bir vakıf görevlisi, yardım alanların yarısından fazlasının iş seçtiğini, sosyal yardımların kayıt dışı çalışmaya yönlendirme etkisini ve vakıfların da kayıt dışılığı benlediğini söylemektedir. Bu olgunun çeşitli kaynakları vardır. İlk olarak, yardım alanlar açısından ihtiyaç tespiti ve yoklama kriterlerine dönük bilgi eksikliği, yardımın yapılması ve devamlılığının sigortanın varlığı ile ilişkili olmasa bile kişileri kayıt dışı çalışmaya ve kayıt dışı işleri kabul etmeye itmektedir. İkinci olarak, başvuru ya da alınan yardımın devamlılığının sigortanın varlığı ile ilişkili olması da kişiyi kayıt dışı çalışmaya ya da kayıt dışı işleri kabul etmeye teşvik etmektedir. Üçüncü olarak ise, bu iki başlık, nesnel olarak üretim noktasında işverenlerin kayıt dışı çalıştırma eğilimi ile birleşmektedir. Bu üç eğilim, yardım-istihdam ilişkisinin kayıt dışı çalışma boyutunda karşımıza çıkmaktadır.

İhtiyaç tespitine ilişkin sorunlarla, işgücü piyasası ile bağlantılı sorunlar iç içe geçmiş gözükmektedir. Sosyal yardımlar, kendi etrafında oluşan

ilişki setleri ile birlikte düşünüldüğünde, psikolojik düzeyde bağımlılık yaratan yönü ile birleşerek yardımın kesilmesinden, kişileri kayıt dışı çalışmaya yönelten bir eğilim yaratmaktadır. Bu eğilim, özellikle kayıt dışı çalışmanın yaygın olduğu geçici ve düzensiz işler yaratma biçiminin deki sermaye birikim stratejisi ile birleşmektedir.

Sosyal yardımlar, işgücü piyasası yapısı ve yardım alanların çalışma hayatıyla ilişkisi bağlamında incelendiğinde, yardım alanların, yardımların kesilmemesi hedefi doğrultusunda, kayıt dışı çalışmaya yönelme eğilimleri söz edilebilir. Bunun işgücü piyasası ve çalışma ilişkilerine dönük sonuçları da vardır. Erdoğan ve Kutlu'nun (2014: 103) da belirttiği gibi, "böylelikle, sosyal güvencenin kapsamı dışında, kurlsız bir ortamda ve sendikal temsil olanağına da kavuşamayarak çalışan geniş kesimlerin yoksullaşabilmesinin koşulları olgunlaşmış olmaktadır. O halde, sosyal yardımlar, bir yandan çalışan yoksulluğunu da içerecek şekilde sosyal kuruma politikalarının içerisinde geniş bir yer tutarken diğer yandan işgücü piyasasına dönük yarattığı etki ile çalışan yoksulluğunu besleyen bir yapıdadır".

Kurumun Çalışmayı Teşvik Etmesi

Vakıflar ve özel sosyal yardım kuruluşları çerçevesinde kurumsal aktörler, yoksulun işgücü piyasasına katılımını teşvik eder bir tarzda çalışmaya eğilimi taşımaktadır. Dolayısıyla her iki kurumun da devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkinin kurulmasında, birer sosyal yardım örgütü olarak dinamik bir rol üstlenme yönünde güçlü bir eğilim barındırdıkları söylenebilir. Alan araştırması süresince, vakıfların çalışma tarzları ve hane incelemelerine dönük gerçekleştirilen bireysel sohbetlerde, çalışmavurgusunun sıklıkla yapıldığını gözlemledim. Bir vakıf görevlisi, "Gimimizde, haneye girdiğimizde zaten en genel istihdama yönelik çalışmaları yapıyoruz"; bir diğeri ise, "Bak kaç yıldır alıyorsun, eşin niye çalışmıyor deyip kestiklerimiz de oluyor. Bakıyorum dosyaya hiçbir ailede çalışmıyor. Kesilmesi gerekiyor" diyerek çalışmaya katılım ile bağlantılı olarak yardımları kestikleri belirtmektedir. Bir özel sosyal yardım kuruluşu ise, "Diyelim bir aileye yardım yapıyorsunuz, bir defaya mahsus borçlunı kapatıyorsunuz. Evinin durumunu düzelttikten sonra, arkadaş bunalım sonra genç yaştasın, çalışman lazım, senin yardımını kesiyoruz diyorlar dediklerini aktarmaktadır. Bu örneklerden de görüleceği üzere, kurumlar

adamların sürekliliği boyutunda da adeta bir işgücü piyasası kurumu gibi çalışmaktadırlar.

Şimdi ben oraya gidiyorum, hayat hikayeni anlatır gibi sorular soruyor. Mesela “Bir gelirin var mı, kaç çocuğun var, eşin ne iş yapıyor, sen niye çalışmıyorsun” diyor. Bir de yüzüne söylüyor mesela, “Sen niye çalışmıyorsun, gençsin, güzelsin, sağlıklısın, sen niye o zaman oturuyorsun, çalışsana” diyor. (Ahu)

Sosyal yardımlarla kadınların hane içi ve dışı emeğinin düzenlenmesi yanında da bir ilişki vardır. İleri daha ayrıntılı tartışılacağı üzere, sosyal yardım rejiminin oluşumunda, kadınlık ve toplumsal cinsiyet rolleri önemli bir yer tutmaktadır. Sosyal yardımlar, kadınların hane içi toplumsal cinsiyet rolünü yeniden üreten bir unsur olarak hanenin iktisadi, sosyal ve kültürel yaşamına yerleşmiş durumdadır. Bu aynı zamanda, kadının gelir getirici bir cinsiyet olarak, işgücü piyasasında kayıtlı ya da kayıt dışı; ancak ücretli çalıştığı kişi çerçevesindeki bir işte çalışmaya katılmasından çok, hane içi, el emeğine dayalı geleneksel kimi işler yapmasını yeniden üretmektedir. Bu anlamda sosyal yardım kurumları tarafından da beslendiği görülmektedir:

Kadın bu süreci hızlandırıyor bizim aracılığımızla. Biliyor ki, bu yardımların sonu yok. Bir yıl sonra muallakta, bugün var, yarın yok. (...) biz evlere gittiğimizde soruyoruz, ablacığım bu yardımlarla nereye kadar, sen bir şu işin ucundan tutuver diyoruz. (...) En kötü ihtimal diyoruz ki, evde bir şeker bazlama, yufka yap sat, halı yıkamaya git. Komşularına bir şeyler yap diyoruz. Ev içi ekonomiyi de canlandırıyoruz. (Vakıf görevlisi)

Hayatı sahiplerinin, evlerini ek iş yaparak geçindirmeleri beklenmektedir. Çalışma yoklaması, yardımı hak ediş koşullarının araştırılması ve yardımların verilmesinde sınırları esnek ve gevşek bir özellik taşımaktadır. İstihdama katılım vurgusu, adeta bir çalışma yoklamasına bağlıdır; ancak düşük ücretli, sigortasız, güvencesiz ve düzensiz işlerde çalışmanın oldukça yaygın olması nedeniyle bir koşul olarak değerlendirilememektedir. İşgücü piyasasının bu yapısı, hanehalklarının sosyal yardıma duyduğu gereksinimin temellerini oluşturmaktadır. Ancak, sosyal yardımların verilmesinde ya da yardım yapılmasına uygunluğun yanında, çalıştırmaya yönlendirmenin baskın bir biçimde öne çıkması, kadında kişinin işgücü piyasasında, nerede, hangi işi bulursa çalışmasıyla ilgili bir pratiği beraberinde getirebilir; ki bizzat bu, hanehalklarının sosyal yardıma ihtiyaç duymasının temelinde yatan güvencesizleşme ve

düşük nitelikli işlerin yaygınlaştırılması anlamına gelmektedir. İstihdam katılım özellikleri ve sosyal yardım arasındaki bu kısır döngü, sosyal yardım rejiminin işgücü piyasası kaynaklı sorunlarının kanıtı niteliğindedir.

Yardım alanlara dönük bu yaklaşım, sosyal yardımların içinde gerçekleştiği neo-liberal emek anlayışı ile uyumludur. Yardım başvurusunda bulunan kişinin, emek gücünü satmak zorunda olan ve işgücü piyasasındaki varlığından ibaret görülen bir metaya indirgenmiş olduğu görülmektedir. Bu, yarı kamusal bir düzenleme tarzı olarak, devlet yapılanması içerisinde, yukardan aşağıya doğru, çalıştırmacı anlayışın yerleşiklik kazandığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu mantık içerisinde, yoksa ulaşılan yöneltilecek çağrı şöyle özetlenebilir: “Çalışmalısın, çalışabilecek durumdasın, iş bul ve çalış.” Bu çağrı, piyasanın dolaysız etkisi altında, itilmeye ya da çekilmeye çalışılan çalışma ilişkilerinin niteliğini sorgulama dışı bırakmaktadır. Nitekim gerek bir vakıfta farklı kademelerde görev yapan kişilerin cümleleri gerekse bir vakıf personelinin “*Çalışana iş bul*” cümlesi bunu yansıtmaktadır.

Sosyal Sigorta Yoklaması

Sosyal sigorta yoklaması, düzenli merkezi sürekli yardımları (günlük eğitim ve sağlık yardımı, muhtaç asker ailelerine yönelik düzenli nakit yardım programı, eşif vefat etmiş kadınlara yönelik düzenli nakit yardım programı) ve engelli yakını yardımını doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla, sigorta yoklamasının, yardım kararının verilmesinde bir ihtiyaç tespiti unsuru olarak yer aldığı ve ihtiyaç tespitlerinin, uygulamada, çalışma yoklaması olarak gerçekleşmesinin ayaklarından biri olduğu söylenebilir. Böylelikle, sigorta yoklamasının, yardım-istihdam ilişkisinin oluşumundaki önemli bir boyut olduğu düşünülebilir.

Sigorta yoklamasının, sosyal yardımın verilmesi veya verilmemesi ile tam edip etmemesi üzerindeki etkisinin yanında, işgücü piyasasına dolayısıyla hanehalklarının geleceğine dönük sonuçları da vardır. Yardım kararının verilmesinde uygulanan sigorta yoklaması, sonuçları bakımından, yardım alanların kayıt dışı çalışmaya dahil olması yönünde belirgin eğilimi barındırmaktadır. Bu bir sermaye stratejisi olarak işgücü piyasasının kayıt dışılık üreten yapısı ile birleşirken, diğer yandan da hanehalklarının sosyal güvenlik sorunlarını artırmakta, dolayısıyla sosyal yardım uygulamaları bir yönüyle sosyal güvencesizlik yaratmaktadır.

Yardım alanlar sigorta yoklamasını, “Sigortaya dayalı, bilgisayar kılınıyor vermiyor. Sigortalı olursa bilgisayar vermiyor diyorlar” (Ömer); “Benim kömürümü işe girdiğim ay, sigortamı gördüğüm ay benim Mumak’tan o sene kestiler” (Burhan); ve “Askerlik parası diye bağırdı, 50 milyon asker ailelerine yardım yapılacak diye, ben iki kere o halimle vuruluyerek kaymakamlığa gittim geldim. Oraya gittim, bana ‘Bir ay sonra ald’ dedi. Eşimin sigortası var ya, eşimi araştır yarısı icraya kesiliyor, varist şey yapıyor, ne kalıyor bana? Eşimin sigortasının yüzünden asker parasını vermediler” (Özlem) ifadelerinde yansıdığı biçimiyle deneyimlenmektedir. Öte yandan, sigorta yoklamasına ilişkin kriter dışı uygulamalara da rastlanmaktadır:

Benim bir alt komşum, onun da var sigortası. O aldı, bir alttaki alamadı. Dedim “Sen nasıl alamıyorsun, benim sigortam var, ben aldım. Ben de aynı senin durumundayım. Arkadaş da aynı senin durumunda aldı”. Sevindik, çok sevindik, kömür aldı diye. Bakın kaymakamlıktan, belediye demiyorum. O arkadaş alamadı, şimdi kömürü bitmiş, “Üç kömürüm kaldı” dedi. “Ne yapacaksın?” dedim, “Ne yapacağım yapacak bir şey yok, gidip alacağım” diyor. Ona vermedi kaymakamlık. (Huriye)

İhtiyaç Tespiti Süreçleri ve Sosyal Yardım Verme Biçimi

Bu başlık altında ihtiyaç tespiti süreçleri ve sosyal yardım verme biçimi, kamusal ve özel sosyal yardımlar bakımından ele alınacak olup, bu süreçlerin özel bir uğraşı olan hane incelemesi ayrıca değerlendirilecektir.

Kamusal Sosyal Yardım

Sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağının ve alan dinamiklerinin oluşumunda önemli başlıklardan biri de, yardım kararının verilmesine dönük ihtiyaç tespiti kriterleri ve kayırmacılık yönündeki güçlü eğilimlerdir.

Belediye ve vakıflar kanalıyla verilen sosyal yardımların, karar alma süreçleri itibarıyla, siyasal,¹⁰⁰ mezhepsel/dinsel ve etnik etki ve kayırmacılığa açık bir yapı¹⁰¹ arz ettiği söylenebilir. Bir belediyede yaptığım

¹⁰⁰ Bu muhtar, Mütevellî Heyeti toplantısına gitmeden 1 gün önce, belirli dosyaları kendisi için topladığını söyledi. Diğer üyeler de böyle yapıyordu. Bu şekilde, muhtar, “ertesi gün (...) Partisi ne komitü alacağını” belirtti. Bu arada sosyal yardımlar, aynı zamanda, halk arasında siyasetle bağlantılı bir tehdit mekanizmasına da dönüşebiliyor; bu potansiyeli barındırıyor. Aynı muhtar muhtemelen bir siyasal partinin üyesi idi. Buna yaslanarak, mahallede “Muhtara oy verirsiniz, yardımınız bizi alır” şeklinde bir söylentinin yayıldığını da ifade etti.

¹⁰¹ Bu ölçü, yardımlar açısından bir eğilim olduğu ve sosyal yardım rejiminin bu boyutunu karakter-

görüşmelerde, yardımlar için kişisel başvuru yapılması uygulamasına karşın, muhtarlar ve AKP mahalle temsilcilerinin de kişiler için yardım başvurusunda bulunduğu ve bu kişiler için özel olarak bazı yardımların yapılmasını isteyebildiği, yardıma başvurmuş kişilerin işlerini halletmeye çalıştığı belirtilmiştir. Aynı belediyede, siyasal kayırmacılık çerçevesinde, sosyal inceleme ekibine, öncelikle gidilmesi gereken adreslerin verildiği ve bunun süreklilik kazanmış olduğu da ifade edilmiştir.

Anılan yapı, vakıf Mütevelli Heyeti üyelerinin siyasal yönelimleri ile doğrudan bağlantılı gözükmektedir. Görüştüğüm bir vakıf görevlisi, bu konuyu gündeme getirmekte, verdiği yardım kararlarının değiştirilmesinden şikâyet etmekte ve bu durumun siyasal köklerine işaret etmektedir.

AK Parti üyesi bir hanımefendi burada ve birkaç kişi, üye olduğu için bir ton fazladan kömür geldi ve gözümüzle gördük. (...) Sonradan üç kez daha kömür dağıtıldı. Alan kişi bir daha aldı, sen nasıl aldın, ben de gideyim alayım. Sen de aynı kömürü aldın, bir ton sen aldın, bir ton ben aldım, bir ton o aldı. Ama sana niye üçüncü kömür geldi, niye geldi, nasıl geldi? (...) siyasetle ilgili. (...) Onunla bağlantılı, başka neyle bağlantılı olacak. (Huriye)

Sosyal yardım rejiminin, ihtiyaç tespiti boyutuna ilişkin, yardım alanlarda derin bir güvensizlik vardır. Bu güvensizlik, *ilk* olarak dikey bir biçimde bir yandan vakıf ve belediyeleri içeren kamusal sosyal yardım otoritesine yönelebildiği gibi, yardım alanlar arasındaki rekabet ve parçalanmış örneklere pekiştirecek bir biçimde yatay düzlemde de gerçekleşmektedir. Güvensizliğin kamu otoritesine dönük dikey düzlem içerisindeki sözel ifadesi, “*Daha çok ihtiyacı olanlara vermiyorlar. İhtiyacı olanlara doldururlar*” (Goncagül); “*Kayırmacılık, ihtiyaç tespitinde sorun var*” (Lale) şeklinde olmaktadır. Gülten ise, tersi görüştedir: “*Yok, zengin neylesin, zengin onu ne yapsın, onu yemez, koymaz kapısına. Ben zengin olayım mesela almam onu, yemem onu. Zaten araştırıyor, üzerinde bir para varsa vermiyor, nasıl zengin alacak ki?*” Yardım alanların bu şikâyetlerinin ardından, kamudan, ihtiyaç tespitinin daha sağlıklı bir biçimde yapılabilmesine dönük bir istemleri de bulunmaktadır. Emine, “*Tespit edecekleri fakiri fukarayı, ona göre verecekler, tespit etmeleri lazım, tespit eden yok*” demektedir. Yardım alanların ihtiyaç tespitine dönük *ikinci* tepkisi yatay bir düzlemde kendi aralarında gerçekleştiği ve sosyal yardım rejiminin yoksullar arası ayrışma örneklere dönük olarak oluşturduğu görülmektedir. rize eden mutlak bir özellik arz etmediği için, “açık bir yapı” denilmiştir.

Abi onun evi var, arabası var. Ne hakla alıyor ki, o alana kadar bir başka fakir alsın. (...) zengin de fakir de yazılıyor. Zenginlere vermesin, fakirlere daha çok versin. (Ömür)

Güzelim, dar gelirli insanlar için çok çok iyi. Ama durumu iyi olup da alanlar da vicdansız. (...) Gerçekten ihtiyacı olanları devlet araştırarak, inceleyecek. O insanlara yardım edecek, (...) ihtiyacı olmayan kişiyi de araştırсын, yok kardeşim senin ihtiyacın yok diye vermesin. (...) adamın dört dörtlük durumu var. Adam kömür alıyor, yiyecek alıyor. (Özdemir)

Ayrıca, muhtarlık ve yardım ilişkilerine dönük olarak bir güvensizlik algısından söz edilebilir. Yardım alanların, yukarıda anlatıldığı üzere, muhtarları, sosyal yardım rejimi içerisinde önemli bir mevki olarak görme eğilimleri sürmektedir. Bu görüşe göre, muhtarlar, yardım yapılmasını sağlayabileceği kadar, sona erdirebilen de bir konumdadır: Bekir, “*Yok, mesela arabası vardır üstünde, bilmem neyi vardır. Muhtar şey yapmıştır, almıyordur. Her şey muhtardan geçer zaten*”; Ali ise, “*Mesela muhtar okulaşın olduğu zaman fazla yazıyor*” demektedir.

Bu güvensizlik eğilimi, gündelik yaşam ve devletin farklı kurumlarındaki iş halletme biçimleri ile ilişkilendirilerek oluşmuş gözükmektedir. Bu noktada da öne çıkan faktör, kurumda tanındığın olması düşüncesidir. Aynı zamanda, vakıflar üzerinde yardım başvurusu yapacak, yapmış kişilere dönük Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, valilik, milletvekili danışmanları, Başbakanlık İletişim Merkezi gibi makam ve makamların özel kalemlerinden gelen ve seçim zamanları yoğunlaşan bir basınç olduğu ve bu makamlardan gelen isimlere başvuru ya da yeniden ihtiyaç tespiti sürecinde öncelik tanındığı da anlatılmaktadır. Gerçekten de yardıma kişisel ilişkilere dayalı olarak erişilmesinin çeşitli örneklerinden söz edilebilir. Yardım alanların deneyimleri ise şöyledir:

Yardımda da aynı orada bir adamın varsa, her işin takır takır gider. (...) Ama her yerde şimdi torpil söküyor, onu biliyoruz. (Hande)

Yine içinde adamı olanlar. Bunda yine belediyeden mahalle temsilcilerinin eli var, (...) belediye'deki adamı olanların parmağı var. Bana niye gelmiyorlar, ben de sigortalıyım. Benle birlikte aynı parkta çalışıyor, aynı parkta kömürünü aldı, vakıftan aldı, belediyeden de aldı, ben niye alamıyorum? Gıdasını da alıyor, yardım parasını da alıyor. (Mehmet)

Yardım alanlar arasında, ihtiyaç tespitine ilişkin düşünceler güvensizlikle sınırlı değildir; ihtiyaç tespitinin geçim ve hayat şartları gerçeğini yansıtmıyor olduğu eleştirisi de yöneltilmektedir:

Başımızda ne bileyim, bu Başbakan, sözünü veren, tutan bir başbakan olursa yapar. Veriyor; ama onu bir araştırmıyor. Geliyor senin sigortanın var, sana para yok. Ne bileyim askerden şey yapmıyorum sadece, yok senin sigortan çıkıyor. Gelip benim evimi bir araştırsın, durumuma bak baksın ondan sonra. (Özlem)

Herhalde ki yapmak zorunda, nasıl yapmak zorunda? Şimdi geldi benim kapıma, dışarıdan bir kere baktı kaymakamlık. Bir kez geldi içeriye, zaten evin dışından bakması yeterliydi. İki oda, yerde oturuyordum. Gecekonuda oturuyordum, üstünün çatısı bile yok, sadece bu levhalar var ya, levha ondan sonra evim her yerden yıkık, dökük, görünüşü çok viraneydi. Sadece bir kere bakıp gitmeleri yeterliydi (Huriye)

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarında İhtiyaç Tespiti Süreçleri ve Sosyal Yardım Verme Biçimi

Sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağının anlaşılmasında, vakıf faaliyetleri, ihtiyaç tespiti ve vakıfların yardım verme biçimi arasındaki ilişkinin de incelenmesi gerekir.¹⁰² Bu ilişkinin betimlenmesi gereği kadını sorunlu yanlarının da açığa çıkartılması önemlidir. Sosyal yardım rejiminin sorunları içerisinde, çok başlı ve standart yoksunu yapının, temelde yoklama kriterleri ve ihtiyaç tespiti aşamasından başladığı söylenebilir. Vakfın ihtiyaç tespitinin çeşitli aşamaları bulunmaktadır. Bu aşamaların içerisinde, Sosyal Yardım Bilgi Sistemi'nde yardım başvurusunda bulunan kişi ve haneyle ilgili bilgilerin bir dosyada birleştirilmesinin ardından başvuru sahibinin konutunda gerçekleştirilen hane incelemesi, yardımın yapılmasına ilişkin verilen kararda oldukça belirleyici bir rol oynamaktadır. Bir vakıf görevlisinin, hane koşullarına ilişkin gözlemlerinden yola çıkarak, kişi ve hane, hane geliri ve kişi başına düşen gelire dayalı ihtiyaç tespiti ve yoklama kriterlerini karşılamasa da, hane koşulları gözönünde bulundurularak, yasanın önemsiz kalabileceğine dikkat çekerek, "*Verdim önemli değil, kaldırı at yasayı*" dediği gözlemlenmiştir. Vakıf görevlisinin yardım yapılması yönünde bir karar vermesinde, hanenin fiziksel şartları, nasıl bir mahallede yaşandığı, sosyo-ekonomik yapı (istihdam durumu, gelir ve eğitim düzeyi, kimi örneklerde buzdolabındaki yiyecek durumu,¹⁰³ vs.), ikamet edilen konut türü (apartman dairesi, gecekondu

¹⁰² Vakıflarda 2008 öncesine kadar ihtiyaç tespiti işlerinin polis ve jandarma tarafından yapıldığı anlatılmıştır.

¹⁰³ Bir vakıf görevlisinin, "*Evet gıdaya da ihtiyaçları oluyor. Tabii ki dolaplarına baktığını...*"

banaka, çadır, vs.) ve evde bulunan eşya durumu önem taşımaktadır. Hatta hane koşullarına özellikle dikkat edilmekte, bir vakıf görevlisi, “*Ev belirlenme kriteri; çünkü cebinde olan evinde oluyor*” demektedir. Bu eğilimin etkili eğitim ve sağlık yardımı için de geçerli olduğu söylenebilir. Bu yardım türünün verilmesinde hedeflenen yüzde 6’lık dilimin belirlenmesinde kişi ve hanehalklarının yaşamlarını sürdürdüğü hane şartlarının yanı sıra mahallenin semt ve ilçedeki yeri ve başka bir dizi faktör de önem taşımaktadır. Hanenin iç ve dış görünüşü ve yaşam şartlarının, yardım yapılmasına dönük kararın verilmesinde etkili unsurlardan biri olması, başvuru sahiplerinin tepkisini de çekebilmektedir. Bunun bir diğer yönü de, yardım kararını etkilemeye dönük olarak, hane incelemesi öncesinde evdeki kimi eşyaların saklanmasıdır.

Ne hissettim? Sinirlendim; çünkü eşyaya göre yardımın verilmesini garipsedim. Eşyası, giysisi olmayan insanlar mı yardım alacak diye öyle düşündüm. Hatta ben memura dedim, “Ne yapayım ben ya dedim, eşyalarımı mı saklayım yahut da eski püskü mü olması lazım? Ben yeni gelinim, bunlar olacak” dedim. “Eşyası olan yardım alamayacak mı, ne yapalım, biz yardım almayalım da eşyaları mı yiyelim, eşyalarım mı pişirelim?” diye hatta böyle memurla konuşmuştum. (Ahu)

Ayrıca gelir, sigorta ve hane koşulları yoklamasının yanında, mülk sahipliği çerçevesinde, ev ve araba yoklaması da yapılabiliyor. Bu, çoğunlukla, sistemde kişi üzerinde görünen bir ev ve arabanın varlığı koşullarında oluyor. Kişinin yardım aldığı süre boyunca araba alması durumunda yapılan yardım kesilebiliyor.

İhtiyaç tespitinin yapılmasında, hanenin giderlerinin hesaplanmasının ardından, gelirin belirlenmesine dayalı bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yapılmama, bir vakıf görevlisinin “*Hiç gelir beyan etmiyorsa, yasa gereği gelire bakıyoruz. Evin kirası, ısınma gideri, eğitim masrafı ne, ‘Sigara alıyor musun?’ biz bunları topluyoruz*” diyerek ifade ettiği biçimiyle gerçekleşmektedir. Muhtaçlık kriteri ve hane inceleme görevlisinin inisiyatif doğrultusunda tutulan raporun ardından, Vakıf Müteveli Heyeti’nin kararıyla karara dayanarak yardım yapılmakta ya da yapılmamaktadır.

Müteveli Heyeti; yardımların verilmesinde en büyük sıkıntı orası. Kendini akıl atfeden 5-6 kişiyi toplayıp, bir ilçe ya da il idaresinden

“*Her şey bir dolapta bir bayanı orada yalnız bırakamazsınız*” ifadesi, ihtiyaç tespitinin hane içindeki ayağının aynı zamanda “buzdolabının doluluk yoklaması” biçiminde gerçekleştiğini de göstermektedir.

insanların yardım almasına sebep olan kişiler bunlarmış; ama o zaman hane incelemesinin mantığı kalmıyor. Sonuçta çoğu zaman eve gidene verdiği karar dışında da kararlar verilebiliyor. (...) Ben bu konuyu açıklıkla söyleyebilirim. Üzerlerindeki baskıdan dolayı zaten istenilen kararları vermediklerini hiçbirisi iddia edemez. (Vakıf görevlisi)

Vakıfların ihtiyaç tespitine eklenen bir diğer nokta ise, çevre araştırmasıdır. Vakıf hane inceleme uzmanı, başvuru sahibinin beyanlarında çelişkili ya da kendisi açısından inandırıcı olmayan bir yan gördüğünde, çevre araştırması yapabilmektedir. İhtiyaç tespitinin bu evresinde, kişinin hane incelemesi sırasında kendisiyle ilgili beyan ettiği bilgiler, çoğunlukla komşularına sorulmaktadır. Katılımcı gözlemci sıfatıyla yer aldığı ihtiyaç tespitlerinde, çevre araştırması aşamasına da tanıklık ettiğim Kişisel gözlemlerime dayanarak, çevre araştırması kapsamında, komşuları hakkında soru yöneltilen insanların, belirli bir çekinmeyle de olsa, komşuları hakkında sahip oldukları bilgileri vakıf uzmanlarıyla paylaştıkları söylenebilir. Böylelikle çevre araştırması, bir diğer anlatımla, “yoksulun yoksula sorulması”, yoksulun “yardım almayı garantileme stratejileri”ni engellemenin bir aracı olarak işlev görmek ve dolayısıyla, ihtiyaç tespitinin sadece kamusal bir etkinlik olmadığını da göstermektedir. Sosyal yardım rejiminin, ihtiyaç tespiti sürecinde formel sistemin tıkandığı noktada devreye giren bu yöntem, uygulamada, insanların aralarındaki ayırma ve parçalanma örüntülerini pekiştirici bir işlev üstlenebilir.

İhtiyaç tespitinin tamamlanmasında devreye giren bir diğer araç da, komşuların ilerleyen kısımlarında anlatacağımız- ihbar ve şikâyet mekanizmasıdır. Bir vakıf görevlisinin işaret ettiği üzere, “*Arada kaçanlar ya da bizi kandıranlar olabilir; ama bunları bir süre sonra kesinlikle tespit ediyoruz. Ya ihbar geliyor ya komşuları şikâyet ediyor ya bir şekilde biz burada bir ilişki yakalıyoruz. En fazla bir iki alabilir; üçüncüde kesinlikle yakalanıyor*”

Yoksulun belirlenmesi ve ihtiyaç tespiti sürecinde çevrenin rolüne ilişkin bir diğer nokta ise, çekindiği ve utandığı için yardıma başvuramayacakların, kurumlara komşuları tarafından bildirilmesidir. Bunu, bir vakıf görevlisinin, “*Vakfa söylüyorlar, kaymakamlığa, belediyeden geliyor çok zaman. (...) Yerinde inceliyoruz. İllâ ki buraya başvurmasına gerek yok. (...) şu şu adreste şu şu vatandaş var. Gidiyoruz, bakıyoruz, gerçekten durumu zayıf olan birisi. Gelip buraya dosyasını açıp, yardımlardan faydalandırılmasını sağlıyoruz*” ifadelerinde görebiliriz. Vakıflarda değili

muhtarlar ve kimi yardım alanlarla yaptığım görüşmelerde, özellikle belediye yardımları üzerinden, yoksulun belirlenmesinin bu biçiminin siyasal kullanım ve kayırmacılığa açık bir boyutu olduğu gözlemlenmiştir. Ancak kullanım ve kayırmacılığın bu biçimi, vakıf ya da belediye tarafından değil, çekindiği için gidemeyen yoksulu bildiren kişi tarafından yaratılabilir.

Sosyal yardımların kurumsal yapısının teknolojik altyapısının Sosyal Yardım Bilgi Sistemi çerçevesinde oturtulması ve sistem üzerinden, banka hesapları¹⁰⁴ ve başka bir kuruluştan yardım alıp almadığı bilgisi dışında gelir ve geçim araçları yoklamasına dönük ihtiyaç tespitinin de daha sağlıklı bir biçimde işlediği belirtilmektedir. Hane incelemesindeki beyanlarla, SOYBİS’ten kontrol aşamasında haneye ilişkin tablo arasında, kimi zaman azımsanmayacak bir fark ortaya çıkabilmektedir. Bunun, gizleme, eksik yanıt, soruyu anlamama, atlayıp söylememe, çelişkili beyan, vs. gibi çeşitli nedenlerinden söz edilebilir. Ancak merkezi bilgi sistemi üzerinden, kişinin beyanındaki eksik ya da çelişki yakalanabilmektedir.

Bir bakanlık uzmanı, muhtaçlık tespitinin daha nesnel kriterlere dayalı olarak gerçekleştirilmesiyle birlikte, hak eden hak etmeyen ayrımının daha dengeli bir biçimde sağlandığını belirtmektedir. Buna karşın, farklı yardım türlerine dönük ihtiyaç tespitlerinin, ilerleme kaydedilmiş olması-na karşın, vakıflar arasında bütünüyle ortaklaştırılamadığı görülmekte ve buncalklarının farklı yoksulluk ve yardım gereksinimi durumları, farklı vakıflarda farklı biçimlerde sonuçlanabilmektedir. 2022 sayılı yasa kapsamındaki ve sigorta yoklamasına dayalı yardım türlerinde kriterler daha katı bir biçimde uygulanırken, gıda ya da kömür yardımlarında kriterlerin daha fazla esnetilebildiği söylenebilir. Bu çerçevede, uygulamada tanımlı ve nesnel ölçütlerden söz etmek bütünüyle olanaklı değildir:

Tespitte sorunlu anlar yaşanıyor. Bir, inceleme yapan personel açısından sorunlu yanlarımız var. İki, karar verilme aşamasında objektif kararlar çıkmıyor. Üç, (...) kime göre yoksul, neye göre yoksul tartışması var. Bunun için bir objektiflik ya da bir kriter tam olarak belirlenmiyor. Elbette ki insanla çalışıyoruz; ama bir objektiflik de yok. (...) vatandaş (...), incelemeye giden kişinin ruh halinden dolayı yardım alamıyor ya da tamamen alamayacak tipteki bir insan yine alabiliyor. Bunu belirleyen bir standardı yok yardım kriterlerimizin. Yasayı koyuyorlar; ama 243 lira.¹⁰⁵ Zaten buradaki bizim çalıştığımız insanların çoğu ka-

¹⁰⁴ Bu çalışmanın basılmasından hemen önce, banka hesapları ile ilgili de bir çalışmanın yapıldığına söz edilmiştir.

¹⁰⁵ 11. alan araştırmasının yürütüldüğü sırada, asgari ücretin net tutarının 1/3’lük dilimi olan

yıt dışı. Adama insanların beyanı üzerinden gittiğimizde zaten onlar bizden daha iyi bildikleri için bu yoksulluk sınırını, ona göre beyanda bulunuyorlar. (Vakıf görevlisi)

Bir vakıf görevlisinin “Onların zaten evlerine baktığımızda, hayat koşullarına bilinçsizliğine baktığımızda, zaten ister istemez ne kadar para kazansa da, en kötü ŞNT yardımıyla desteklemek zorundasınız” diyerek sigorta yoklamalı bir yardım türü olan şartlı eğitim ve sağlık yardımı ile ilgili söyledikleri, gelire dayalı ihtiyaç tespiti biçimine dönük standart yoksunluğunu göstermektedir. Belirli bir yasal çerçeve olmasına karşın, hane inceleme görevlisinin inisiyatifi, yardım kararının verilmesinde etkili olabilmektedir.¹⁰⁶ Çalışmanın diğer kısımlarında verdiğimiz örneklerde olduğu gibi, bir vakıf görevlisinin, “Bir dosyayı vicdanen rahat etmeden elimden bırakmıyorum” ifadesi, hane incelemesi ve yardım kararı sürecinin öznel boyutlarına dikkat çekmektedir. Çalışanların “vicdanen rahat etme” duygusunun, yer yer vakıf yönetimleri tarafından yerleştirildiği de anlatılmaktadır. Üstelik vicdan boyutunun, muhafazakârlıkla birleşmiş bir biçimde gündeme getirildiğine dönük eğilimler de belirmektedir.

(...) yardım verilmeyecek insanlara kendiliğimizden verdirtiriyoruz. Bence çünkü (...) yaşanan ya da bu işin yapılan yerin kültürü çok etkilidir. (...) biraz muhafazakâr yapıya sahip ve yardım anlamında da yapılan konuşmalarda, toplantılarda bu muhafazakârlık yönünden konuşulduğunda ve insanların, özellikle çalışanların vicdanlarıyla hareket etmeleri gerektiği, vicdanın bir adım daha önde olması gerektiği konusunda toplantılar düzenlendiğinden dolayı insanlar da ister istemez kendilerini bunu koşullandırıyor. (...) toplantılardaki vicdancılık ya da işin inanç kısmıyla alâkalı olduğundan dolayı ben arkadaşlarımla inançlarının üzerinden yardım vermeye yönelttikleri... Çünkü iş yerinde kimse kabul etsin ya da etmesin çok ciddi bir mobbing var. (Vakıf görevlisi)

Yardım yapılmasına ilişkin kişisel inisiyatif sadece sosyal yardım rejiminin yapısal özellikleriyle bağlantılı ve uyumlu değildir. Vakfın yaklaşım ve çalışma tarzı kadar, vakıf görevlisinin mesleki bakış açısı da önem kazanmaktadır. İhtiyaç tespitine sadece gelir testi odaklı değil, hanede kişi

muhtaçlık gelir düzeyi idi.

¹⁰⁶ Bakanlık uzmanının görüşleri şu şekildedir: “Hane incelemesine giden vakıf görevlisinin dı-subjektif görüşlerine de yer veriliyor. (...) Subjektif kriter her zaman hata yapmaya açıktır; ama sub-jektif kriterlere de yer vermezseniz, (...) bu özel duruma özgü koşulları da göz ardı etmek durumu da kalırsınız.”

başına düşen gelir, muhtaçlık kriterinin üzerinde olsa da sosyal hizmet bakış açısıyla da bakan meslek elemanlarının, yardım kararlarını daha geniş bir perspektiften bakarak verdikleri söylenebilir. Bu eğilim tüm vakıflar için genelleştirilemeye de vakıflarda istihdam edilen personelin mesleki ve eğitim nitelikleri itibarıyla da vakıfların yaklaşım ve çalışma tarzları arasında bir uyum ve standart birliğinden söz etmek mümkün gözükmemektedir.

Sosyal yardımlar, talep değil, arz odaklı olarak şekillenmiştir. Bu anlamda mülracaatçının istediği yardımla kendisine uygun görülen yardım birbirinden farklı olabilmektedir. Böylelikle, sadece kömür yardımı isteyen bir kişiye, aynı zamanda sağlık güvencesi yapılıp, gıda yardımı da bağlanabilir; ancak kişilere istediği yardımın yapılması söz konusu değildir.

Vakıflarla ilgili dikkat çekici bir nokta da vakıfların faaliyetlerini örgütlenme serbestisidir. Yaygın olmamakla birlikte, vakıflar sadece sosyal yardım odaklı değil, sosyal hizmet ve sosyal yardım birlikteliğini sağlayacak bir biçimde, istihdam eğilimli ya da odaklı olarak, faaliyetlerini düzenleyebilmektedir. Türkiye genelindeki vakıfların çoğunun, sosyal yardım odaklı bir biçimde faaliyette bulunduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bir sosyal görevlisi, kendi faaliyet alanlarının sadece yardım etmekle sınırlı olmadığını, sosyal yardım, sosyal hizmet ve istihdam bütünlüğünü sağlayacak bir biçimde geniş bir yelpazede gerçekleştirdiğini söylemektedir.

İhtiyaç tespiti süreci, işgücü piyasasının yapısıyla ilgili çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Türkiye işgücü piyasasında esnek, düzensiz ve kayıt dışı çalışmanın yaygınlığı ve yardım alanların büyük çoğunluğunun bu tür şartlarda istihdam ediliyor oluşu, ihtiyaç tespiti sürecine ek sorunlar olarak çıkmaktadır. Vakıfların, yoksulun yaşamı ve geçimi açısından, önemli sağlayabilecek bir özelliği de, ihtiyaç halinde yapabildiği “hızlı ve etkin müdahaleler”dir. Buna karşın kimi durumlarda başvuru sayısının fazla, gerekli sayısının ise az olmasından kaynaklı olarak, anında müdahale edilemediği de söylenmektedir. Yılın belirli dönemlerini de içerecek şekilde vakıfların vakıfa değişen bir durum olmakla birlikte, başvuru ile hane taraması arasındaki zaman farkı, başvuru sahiplerinin en çok şikâyet noktaları konulardan biri olarak gözükmektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Bu vakıfla yaptığım görüşme sırasında, bir kadın, oldukça sinirli bir şekilde, başvurusunun üzerindeki baskıya karşı hane taramasına gelinmemesinden şikâyet ediyordu. Kadın, daha önce kısımkama çıkacağını söyleyerek yanımızdan ayrıldı. Bu aynı zamanda, çalışmanın ilerleyen kısımlarında belirteceğim, yoksulun vakuf çatısı altındaki şikâyet temelli davranış biçimi ile

Vakıfların yoksulluk, yardım yapma biçimi ve ihtiyaç tespiti ilişkisinde, dikkat çeken noktalardan biri, kurumsallaşmayla ilgili kısımda anıltıldığı gibi, yardımın anlık gereksinimleri karşılamaya dönük de bir özel liğinin olmasıdır. Bu çerçevede, bir vakıf görevlisinin “*Gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaştırıyoruz, hem de hızlı bir şekilde ulaştırıyoruz. (...) Hatta bazen vatandaşın gerçekten problemini o anda çözüyoruz*” cümlesinde görülebileceği üzere, vakıflar, işgücü piyasasıyla bağlantılı ücret ve kamusal sosyal güvenlik mekanizmalarının sağlayabildiği sosyal güvenceden yoksun geniş kesimlere, ihtiyacın olduğu anı izleyen kısa bir zaman dilimi içerisinde müdahale edebilme olanağına sahiptir. Bunun yoksulun gereksiniminin kısmen karşılanması dışında kimi sonuçları da vardır. İlk olarak, bu tür hızlı ve anlık yardımlar, bu sınırlar içerisinde kalmamakta, geçim ve hayat şartları ve yardımın yoksul açısından oluşturduğu sürekli kazanma beklentisinin de etkisiyle kalıcılığa eğilimi sergilemektedir. İkinci olarak ise, bu tür palyatif çözümlerin, yoksulun geçim gündemini daha fazla yerleşmesi, yaşanılabilir ücret ve kamusal sosyal güvenlik mekanizmalarına dönük istemi olmasa da beklentiyi aşağıya çekmektedir. Dolayısıyla, anlık gereksinilen bir durum, yoksulun etrafındaki yardım alma davranışını ve yardım almaya dönük beklentiyi artıran ilişkilerin de etkisiyle, anlık gereksinimden geçimin üstlenilmesine doğru bir dönüşüm eğilimindedir. Tarihsel bir bakış açısıyla bunun, kişinin sosyal güvenliği açığının devlet tarafından üstlenilmesine dönük bir istem ve beklentinin ürünü olduğu, güncel olarak ise, bunun paternalist bir sosyal devlet algısı içerisinde gerçekleştiği söylenebilir.

Belediyelerde İhtiyaç Tespiti Süreçleri ve Sosyal Yardım Verme Biçimi

Sosyal yardım rejiminin önemli ayaklarından biri de yerel yönetimlerin faaliyetleridir.¹⁰⁸ Bu faaliyetlerin, kişi ve hanenin diğer kamu ya da özel yardım kuruluşlarından gelen yardımlarla birleşerek, hanenin gelir ve yeniden üretimine eklemlendiği görülmektedir. ABB sosyal yardım görevlisinin “*Belediye deyince akla yardım geliyor*” sözleri sadece yardım alanlar değil, almayanlar için de genelleştirilebilecek bir ilişki biçimini yansıtmaktadır. Yerel yönetimlerin seçime dayalı yapısı, yardımın siyasal niteliğini daha da belirgin kılmaktadır.

uyum sergiliyordu.

¹⁰⁸ Bkz. Aslaner, 2008; Aydoğan, 2009; Fırat, 2013; Öztürk ve Gül, 2012.

Yerel yönetimlerin bu faaliyetleri esas olarak AKP’li yıllarda artış göstermekle birlikte, özellikle Refah Partisi’nin İstanbul Büyükşehir Belediyesi deneyiminden devralınan bir sosyal yardım pratiği mirasının da bulunduğu söylenebilir. Bu arada, AKP’li belediyelerin sosyal yardım faaliyetlerini artırarak, diğer belediyeleri de bu yönde bir çalışma tarzını benimseyen bir sosyal politika ortamının oluşuma katkı sundukları da görülmektedir. Böylelikle, yerel yönetimlerin sosyal yardım faaliyetlerinin, sosyal yardımın hem yerel hem de merkezi düzeyde yerleşik bir politika seti olarak kalıcılışmasında önemli bir yerinin olduğu da ileri sürülebilir.

Merkezi ve yerel ihtiyaç tespiti süreçlerinin, çok başlılık ve standart birliği yoksunluğu bakımından buluştukları gözlemlenmektedir.¹⁰⁹ ABB’de Sosyal Hizmetler Başkanlığı, Sosyal Yardımlar, Planlama ve Koordinasyon Şube Müdürlüğü çatısı altında, puanlama sistemine (100 puan ve üzeri: gıda+kömür; 150-180 puan ve üzeri: gıda+kömür+ekmek) dayalı bir yardım verme biçimi vardır. Bu sistemde, özellikle ekmek yardımına talep fazlalığından ötürü, puan sınırının 200’e yükseltilmesi öngörülmektedir. Bu gelişme, yardımların yaygınlaşması temelinde yardıma başvuran kişi sayısındaki artışın yanı sıra yoksullaşmanın da bir göstergesi sayılabilir.

Altındağ Belediyesi’nde hane incelemesinin ardından yardım kararı bu Komisyon tarafından alınmaktadır. Belediyenin yakın zamanda aldığı bu karara göre, mükerrer yardımları önlemek için, ABB ve ilçe vakfından yardım alan kişiye ek yardım verilmemesinin kararlaştırıldığı belirtilmiştir. Bunun, mükerrer yardımların önüne geçerek, belediyenin verdiği yardımları yaygınlaştırmak amacıyla uygulandığı söylenebilir. Altındağ Belediyesi’nin ihtiyaç tespiti sürecine göre kişiler, sigorta, gelir, tüketim malı, mülk ve otomobil sahipliği vs. gibi yoklamalardan geçirilmektedir. Bu olgu, bir belediyenin sosyal işler birimi çalışanı tarafından, “*Onun ne istediği çok değil, bizim ne gördüğümüz önemli. Çalışıyor mu, SGK’sı var mı? Başka yerden alıyorsa, vermiyoruz. Plazması varsa, malboro çiyorsa, arabası varsa alamaz. Elini uzatıyor, buraya kadar altın varsa alamaz*” şeklinde ifade edilmiştir. Hane incelemesinin ardından verilen Komisyon kararına göre, “Altınay gıda çeki” bir defaya mahsus olarak da verilebileceği gibi, daha farklı şekillerde de verilebilmektedir. Yardımın tekrarlanması ihtiyacı tespitine bağlıdır.

¹⁰⁹ Bu noktada, kamusal sosyal yardım aktörlerinin ihtiyaç tespiti süreçlerinde kullandığı -sosyal- talep/başvuru formlarının tarafınca karşılaştırmalı olarak incelendiği de not edilmelidir.

Mamak Belediyesi, yardımlarını, Mamak Dayanışma Merkezi aracılığıyla dağıtmaktadır. Belediye'nin verdiği yardımlarda, belediye bütçesinin yanı sıra hayırsever kişilerin özellikle Ramazan aylarında, çeşitli marketler üzerinden bağış olarak verdikleri gıdalar temel kaynakları oluşturmaktadır. Belediye, çek ve koli biçiminde gıda, eğitim yılı başlarında kırtasiye ve ikinci el eşya yardımlarında bulunmaktadır. Belediye, yardım başvurularını, ihtiyaç sahiplerinin, kendi durumlarını anlattıkları bir mektupla kabul etmektedir. Mamak Belediyesi'nin sürekli yardım verme biçiminde bir uygulaması olmadığı, daha çok Ramazan ayına dönük olarak çalıştığı ifade edilmiştir.

Çankaya Belediyesi'nin yardım kurumu, Çankaya Yardımlaşma ve Ekonomik Dayanışma Derneği'nin (ÇAYED) ise, "*Muhtaç olmayan kişi gelmiyor. Muhtaç olmayan kişi avuç açmaz*" anlayışı doğrultusunda beyan eden alan daha esnek bir yardım verme sistemi vardır. Kişiye herhangi bir sığınca yoklaması vb. yapılmamakta, kimi zaman hane ziyaretleri olabilmekte; ancak yardım kararı çoğunlukla muhtar üzerinden verilmektedir.¹¹¹

Yenimahalle Belediyesi de sosyal yardım faaliyetleri çerçevesindeki kapsamı sadece gıda ürünleriyle sınırlı olmayan "Yenikart" adlı bir kart dağıtıyor.¹¹² Kart uygulaması, belediye tarafından bir model uygulaması olarak görülüyor ve genişletilmesi düşünülüyor. Vakıfların yardım verme biçimiyle karşılaştırıldığında, hane ziyaretlerine dayalı olsa da ABB'nin ihtiyaç tespiti süreçlerinin daha esnek bir yapıya sahip olduğu söylenemez. Bu anlamda, vakıf sosyal yardım faaliyetleriyle karşılaştırıldığında, en az 15 yıldır ABB'nin dağıttığı yardımlarından yararlanan hanelere rastlanabilmektedir ki, bu tür hanelerin sayısı hiç de az değildir.

¹¹⁰ Buna karşın, alan araştırmanın sırasında, belediye bünyesi dışında kişilerle yaptığım görüşmelerde Mamak Belediyesi için muhtarların yanı sıra, AKP'nin mahalle temsilcilerinin de kişiler için yardım başvurusunda bulunduğu, yardım başvurusunda bulunmuş kişilerin, işlemlerinin hızlandırılmasını isteyebildiği ya da özel olarak belirli kişiler için belirli yardımları isteyebildiği belirtilmiştir.

¹¹¹ ÇAYED, 2009'dan bu yana faaliyette; ancak esas olarak 2010'dan bu yana aktif. Alan araştırması sını yürüttüğüm dönemde, 6500-7000 kayıtlı yardım alan kişi vardı. Gıda, giysi ve nakit yardımları yapılıyor. Giysi yardımının daha çok okulların açıldığı dönemde yapıldığı belirtiliyor. Bayram zamanlarında yardımlarda artış oluyor. Demek'in Türkiye İş Bankası ile anlaşmalı bir kart sistemi var ve kişiler cihazın olduğu tüm yerlerden alışveriş yapabiliyor. Karta 50 TL yüklenebiliyor. Ancak karta çoğunlukla bayram öncesi yükleme yapıldığı belirtiliyor.

¹¹² Yenimahalle Belediyesi'nin Yenikart adlı bir yardım kartı bulunuyor. 2 ayda 1 defa 200 TL olarak veriliyor. Belediye tarafından bu bir model uygulaması olarak görülüyor ve genişletilmesi düşünülüyor. Kart, şu ana kadar 2000 kişiye verilmiş durumda ve bu yaklaşık 10 bin kişinin bu kartla verilen tutardan yararlanabildiğini gösteriyor. Ayrıca, kartla sadece gıda değil, Yenimahalle'deki kimi anlaşmalı yerlerden başka ürünler de alınabiliyor.

Muhtarlıklar ve Sosyal Yardım İlişkileri

Sosyal yardım rejiminin yerelliklerdeki aktörlerinden biri de muhtarlık makamı ve muhtarlardır. Alan araştırmasında, Ankara’nın belirlediğim ilçelerine bağlı kimi mahalle muhtarları ile görüştüm. Bu muhtarların belirlenmesinde, yardımların görece yoğun dağıtıldığı ve dağıtılmadığı yerler olmasına göre bir ayırma yaslandım. Böylelikle, yardım ilişkilerinin muhtarlık faaliyetleri açısından yerini tespit etmeye çalıştım. Kimi görüşmelerin, görüşme sorularını aşan bireysel sohbetlere dönüştüğü de oldu. Yaptığım görüşmeler sonucunda, yardımların güncel gerçekleşme biçimi ile muhtarlık kurumunun ilişkisinin, yardımların dağıldığı alanın dinamikleri ve yardım alanlar hakkında bilgiler verdiği söylenebilir.

Muhtarlar, sosyal yardımların verilmesi ve dağıtımı süreçlerinde, muhtarlık kurumunun işlevsizleştirildiğinden söz etmekte ve önemli ölçüde, muhtarların yardımlara ilişkin sorumluluklarının azaldığını; ancak görevliler yardım verilecek kişinin adresini bulamadıklarında kendilerine haber verildiğini¹³ anlatmakta ve muhtarlık makamının yardımlarla ilgili bir çıkâyet ve talep mercii haline geldiğini ifade etmektedir. Bu durumu, işlevsizleşmeden çok, muhtarların yardımlarla olan ilişkisinin biçim değişmesi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Muhtarlık ve yardım ilişkileri açısından ilk planda söylenebilecek noktalardan biri, özellikle 2007 sonrasında, kömür ve gıda çeklerinin dağıtımının muhtarlıklardan alınmasına karşın, zaman içerisinde muhtarların gündelik işleri içerisinde yardımların kapladığı yerin daha da artmasıdır. Böylelikle, muhtarlığın yardım sürecindeki konumu, gerekli belgeleri vermekten ibaret gözükmeyle birlikte, muhtarlık makamı, fiiliyatta, en azından yardım alanların gözünde ve özellikle de gecekondu mahallelerinde önemini korumaktadır. Bu durumun olgusal karşılığını bir muhtarın, “Yardım alıyor bizden biliyor, yardım alamıyor bizden biliyor” cümlesiyle görebiliriz. Ömür, “Bir ara kesildi, eşiniz pazarcı diye. Tekrardan bayıyınca, muhtar yaptı”; Bekir, “Muhtar şey yapmıştır. öyle alıyordu. Bu şey muhtardan geçer zaten”; Ali, “Mesela muhtar arkadaşın olduğu zaman fazla yazıyor, normal yazıyor” diyerek ifade etmektedir.

¹³ Çankaya Belediyesi’ne bağlı, Çankaya Yardımlaşma ve Ekonomik Dayanışma Derneği (ÇA-ED) temsilcisinin konu ile ilgili söyledikleri şu şekildedir: “Dernek aktif olarak faaliyet yürütmemektedir. Yardım, belediyeden muhtarlıklara iletiliyor ve oradan dağıtılıyor. Ancak şimdi dernek kendisi dağıtıyor; ancak şimdi (...) adres bulma konusunda muhtarlardan faydalanılıyor.”

Yardımlar geliyor, bunu başbakanımız da duysun. Yardımlarımız geliyor, geliyoruz muhtara yükleniyoruz, “Sen bize yapmıyorsun, sen şöyle yapmıyorsun” falan. Muhtar “Benle ilgisi yok, ben sadece bu kâğıt yapmak zorundayım, onu da götüreceksiniz belediyeye, kaymakama vereceksiniz. Ben vermezsem suçlu benim” diyor. Ama bizler de geliyoruz muhtara yükleniyoruz. (...) “Bize yazmıyorsun yardımı, sen yapmıyorsun, sen şey yapmazsan bize yardım verirler. Senin yüzünden alamıyoruz” diye muhtarla kavga ediyoruz. (...) Dövmeye bile geliyorlar. (...) Bu yardımlardan dolayı, “Ona veriyorsun da, bana niye yapmıyorsun?”, halbuki hepimizi de eşit tutuyo. Kaymakamlığa da gitti, muhtarın ilgisi yok diyor; ama biz geliyoruz muhtarı rahatsız ediyoruz (Gülcan)

Bu noktayı bir parça açmak gerekirse, muhtarların çek dağıtması sonucuna ermiş ve yardım başvurularında fakirlik ilmuhaberi verilmesi şartı, teknik olarak ortadan kalkmış olmakla birlikte, muhtarların yardımlarla olan teması daha da güçlenmiştir denilebilir. Şu anlamda: İlk olarak, yardımların çıkıp çıkmamasında muhtarlıklar, bir karar mercii “olmadıkları” halde bu şikâyet merci olarak, yardım alanların gözündeki geleneksel konumlarını sürdürmektedir. Buna karşın, kurum görevlilerin hane incelemesi yapmadan muhtardan görüş alarak yardım kararı verdikleri de söylenmektedir. Bu noktada bir parantez açmakta fayda var: Muhtarların karar mercii olmaması, teknik sınırlar içerisindeki bir konu gibi gözükmektedir; çünkü muhtarlar, gerek üyesi oldukları vakıf mütevellî heyeti toplantılarında gerekse siyasal bağlar üzerinden kişilerin yardımlarına dönük karar düzeyinde belirleyici olabilmektedirler. Yardım alanların muhtarlıkları bu şikâyet mercii olarak görmesi çerçevesinde, yardım alanların, yardım kararı, yardımın verilmesi ve dağıtılmasına ilişkin bir sorun yaşadıklarında ilk başvuru adreslerinin muhtarlıklar olduğu belirtilmiştir. Bunun yardım alanların kendi içlerinde ve muhtarlarla olan ilişkilerinde bozucu etkileri vardır. Muhtarlar, kimi zaman, kendi tanıdıklarına yardım verme, çıkmayana yardım verme üzerinden yanlı davranmakla suçlanmaktadırlar (Bu şikâyetlerin, muhtardan muhtara değişmekle birlikte haklılık payı olduğu da bir gerçektir). Bunun, yoksullar arasında, yardımlar temelinde oluşan rekabet ve parçalanma örüntülerini derinleştirdiği söylenebilir:

Bir insanın da kayınbabası muhtar olunca, daha çok sıkıntılı oluyor, bir şey insan almaya korkuyor. Bir yerden insan çekiniyor, torpilli mi, sen alıyorsun da, ben niye almıyorum? Hepsî de diyor bunu, bir kişi demiyor, hepsî diyor. (...) Bak benim kayınbabam muhtar, (...) ben kömür aldım, “Senin kayınbaban yapıyor” diyorlar. (Cansen)

İkinci olarak, yardımların dağıtılmasında muhtarlıkların rolü ve yeri yeniden tanımlanmışken, fiili düzlemde, muhtarlıklar halen daha önemini korumaktadır. Mütevelli Heyeti’nde muhtarların rolü ve yardım alan bulgülerinin muhtarlıklarda toplanması ve oradan kurumlara iletilmesi¹¹⁴ gibi kimi örnekler üzerinden, muhtarların yardımların verilmesindeki rollerinin biçim değiştirerek de olsa sürdüğü söylenebilir. Muhtarların yardımlarla ilgili sorumluluğu teknik olarak azalmasına karşın, gündelik işleri içerisinde yardımlara ayırdıkları süre ya da geçmişe göre yardımlara harcadıkları zaman artış göstermiştir. Görüştüğüm bir mahalle muhtarının söyledikleri ilginçtir: Muhtar, yardımların dağıtılacağı gün, yaşanan sorunlardan kaynaklı olarak muhtarlıkta durmadığını ve makamını terk ettiğini ifade etmiştir.

Muhtarların sosyal yardımlarla ilgili konumu çerçevesinde 2007’den bu yana kimi değişiklikler olduğu belirtilmiştir. Görünüşte, muhtarların sosyal yardımların bağlanması ve dağıtılması ile ilgili sorumlulukları azalmış; ancak görünen o ki, muhtarların konumu sosyal yardım rejimi içerisinde sadece biçim değiştirmiştir. Anlatılanlara göre, 2007 öncesinde, kişi, aile beyan formu, fakirlik ilmuhaberi ve ikametgah ile ilçe belediyesi, büyükşehir belediyesi kaymakamlık ve STK’lara başvuruyordu. Ayrıca, muhtarlar kişilerin yardım başvuruları ve yardımların dağıtımı ile daha fazla ilgileniyordu. Ancak 2007 tarihinden sonra bir sistem değişikliğine gidilmiştir. Görüşmelerimde, 2007 sonrasında muhtarlık makamının sosyal yardım işlerindeki görev ve sorumluluğunun azaltılmasının ardından bu makamın ikamesi olarak, AKP’nin mahalle temsilciliklerinin daha fazla öne çıktığı belirtilmiştir. Bu süreçten itibaren, mahalle temsilciliklerini merkeze alan bir sosyal yardım dağıtım ağı örgütlenme çabasından söz edilebilir. Bu çerçevede, AKP’nin mahalle temsilcilerinin mahallelerde nüfus cüzdanı fotokopileri toplayıp ve yardıma yazdırılacak kişilerin adreslerini alıp ABB’ye gittikleri anlatılmaktadır.¹¹⁵

¹¹⁴ Mahalle muhtarı, kaymakamlıktan ya da belediyeden aranıp, kendisinden asgari ücretli olup da 2-3 çocuğu olanların kimlik fotokopilerini getirmesinin istendiğini belirtmiştir. Bir belediyede yaptığım görüşmede, ki bu, hemen yukarıda andığım muhtarın mahallesinin bağlı bulunduğu belediyedir; muhtarların kişiler adına yardım başvurusu yapabildiği, başvuruda bulunmuş kişilerin işlemlerinin hızlandırılmasını ya da belirli kişiler için belirli yardımları isteyebildiği ifade edilmiştir. Bunlar tekil örnekler gibi gözükmele birlikte, yaygınlaşmaya açık bir yapının varlığını işaret etmektedir.

¹¹⁵ Ayrıca, kişiye “Sana AKP’den/belediyeden, vs. yardım aldırırım” denilerek, oy istendiği ya da bir siyasal bağ yaratılmaya çalışıldığı da belirtiliyor. AKP mahalle temsilcilerinin, sorunları belirli ölçülerde halledebilme gücü bulunuyor. Hatta kimi zaman muhtar gibi çalıştığı söyleniyor. Bunun

2007 öncesi ve sonrasına ilişkin bir diğer nokta da, yardım başvurusunda istenilen belgelerin etkileri ile ilgilidir. 2007 sonrasına ilişkin düzenleme ise, muhtarların devre dışı bırakıldığı, bireysel başvuruya dayalı bir sistemin yerleştirilmesidir. Burada da normalde gerek olmamasına karşın ABB ve ilçe belediyeleri fakirlik ilmuhaberi ve ikametgah istenmektedir. Daha önceki sistemde ABB’ye başvuruda, hanede kaç kişinin yaşadığını belirten aile beyan formu istenmektedir. Böylelikle yanlış beyana dayalı yardım dağıtımına ön açan bir yapının ortaya çıktığı söylenmektedir. Öte yandan Belediyelerin, AKP üzerinden gelen kişinin evine incelemeye gerek duymayarak gitmediği de anlatılanlar arasındadır.

Muhtarlık-yardım ilişkisindeki bir dinamiğin de siyasal temelde şekleştirdiği söylenebilir. Buna göre, AKP’li olarak bilinmeyen, -kimi zamanlarda CHP’li olarak bilinen- muhtarlara mahalleye yardımların gelip gelmediği söylenemeyebiliyor. Ancak AKP’li olarak bilinen muhtara özellikle söz veriliyor ve muhtarın yardımların dağıtılması esnasında başında durması isteniyor. Böylelikle, hem söz konusu muhtara hem de yardım dağıtımından dolayı belediyeye destek sağlanmış olduğu vurgulanan noktalardan biri. Ayrıca ilginç bir veri olarak, görüştüğüm muhtarlardan birinin, kendi disinin yerinde AKP’li bir muhtar olsaydı, mahallede yardım alan haneye sayısının 50-60 değil, 150-200 olacağını belirtmesi de yardımların siyasal etki ve kullanıma açık doğasını gözler önüne sermektedir.

Muhtarların, yardım verilmesi sürecindeki öznel konumlarının belirlenmesi ölçülerde süreklilik arz ettiği söylenebilir. Buğra ve Keyder (2003: 400) bazı muhtarların, kimi vatandaşlar için istenilen belgeleri düzenledikten sonra, kaymakamlığa telefon edip, yardım başvurusunun reddedilmesini yönünde görüş bildirdiklerini belirtmektedir.¹¹⁶ Bu örnek de, sosyal yardımların verilmesinde, ideoloji ve kültürel kimlikler gibi öznel kimliklerin surların devreye girebileceği standart birliğinden uzak bir yapının varlığına işaret etmektedir. Görüştüğüm bir diğer mahalle muhtarı ise,¹¹⁷ mahallede

mahallelerde, “gıdasını getirme” ve “işini halletme” algısı üzerinden AKP’ye ciddi anlamda oy kattığı söylenebilir. Muhtarlıklar ve AKP’nin mahalle temsilcilerinin sosyal yardımlar teminindeki konumunun değişimi, 2007 sonrası, AKP, devlet ve siyaset ilişkilerine dönük daha genel bir bakış açısı yapılarının parçası olarak da değerlendirilebilir.

¹¹⁶ Buğra ve Keyder’in (2003: 51), yoksul hanelere nakit gelir desteği önerisinde bulundukları ve bu yoksul hanelerin saptanmasında, sosyal hizmet uzmanları ile muhtarların birlikte çalışması gerektiği görüşü ortaya koyulmaktadır. Bu durumun, sosyal yardımların verilmesinde, muhtarların rolü olabildiği öznel süreçlerin yeniden üretilmesine katkıda bulunabileceği not edilmelidir.

¹¹⁷ Bu muhtarlığa girdiğim anda içeride halihazırda bir mahalle sakini ile muhtar arasında mahallede

ınkinlerinin kömür yardımı alabilmek için “araya siyaset sokma” çabından yakınıyor ve buna karşılık, “Buna gerek yok, zaten uygun olana veriliyor” diyordu. Muhtar ardından bana dönüp, yardım verilmesi süreci ile ilgili kendi rolü ve siyaset ilişkisi çerçevesinde, “İstersem bir gecede buradan (...)’ye¹¹⁸ oy çıkartırım” diyordu. Gözlemlediğim bir diğer örnek ise şu şekilde gerçekleşti: Katılımcı gözlem yoluyla bulunduğum hane incelemeleri sırasında, bir vakıf görevlisi, bir eve mutlaka gitmeleri gerektiğini, elindeki dosyanın özel bir dosya olduğunu; çünkü üzerinde Mütevellî Heyeti’nde olan bir muhtardan kaynaklı ciddi bir baskı olduğunu söylüyordu. Bir başka mahalle muhtarına göre ise, 10 yıl önce muhtarlar daha rahattı. Muhtar, yardımlar teknik olarak muhtarlar üzerinden yürütülüyormuş gibi gözükse de muhtarların hâlâ belirleyiciliği olduğunu ifade ediyor ve hatta “Muhtar isterse, yardım alacak kişiye aldırılmaz; yardım alımayacak kişiye aldırır” diyordu.

Özel Sosyal Yardım ve Özel Sektör

Bu başlık altında sosyal yardım rejimi altında ihtiyaç tespiti süreçleri ve sosyal yardım verme biçimine özel sosyal yardım kuruluşları ve özel sektörün dahil olma özellikler ele alınacaktır.

Özel Sosyal Yardım Kuruluşlarında İhtiyaç Tespiti Süreçleri ve Sosyal Yardım Verme Biçimi

Sosyal yardım rejiminin çözümlenmesinde, dışarıda bırakıldığında eksik olacak bir ayak özel sosyal yardımlardır. Bu çalışma kapsamında da Türkiye’de -ve aynı zamanda Türkiye dışında- yaygın yardım faaliyetlerinde bulunan özel sosyal yardım kuruluşları ile ayrı bir soru formu etrafında görüşülmüştür. Özel sosyal yardım kuruluşlarının, sosyal yardım rejimini bütünleyen ve kamusal sosyal yardıma paralel bir ağ ve yapı oluşturması olgusu, bu görüşme ve gözlemlerden çıkan en belirgin sonuçlardan biridir.¹¹⁹ Bir özel sosyal yardım kuruluşu, Türkiye genelinde

oğün gelen kömür yardımı üzerine gerilimli bir telefon görüşmesi gerçekleşiyordu.

¹¹⁸ Muhtarın burada ilgili partinin adını anması, kendi siyasal yakınlığından değil, muhtarı olduğu mahallenin geleneksel siyasal eğilimlerinden ve söz konusu partiye olan uzaklığından kaynaklanmaktadır. Bir diğer anlatımla yardımların oy verme davranışına ilişkin etki ve gücünü anlatabilmek amacıyla, bu tür bir siyasal karşılık zemini örneğini seçmiştir.

¹¹⁹ Bir belediyede, yaptıkları yardımların, Deniz Feneri, vd. kadar fazla ve yaygın olmadığı belirtilmiştir. Bu noktada, ilk akla gelenin vakıf şeklinde örgütlenen merkezi kamusal sosyal yardımlar değil de özel sosyal yardımlar olması dikkat çekicidir.

yardım yaptıkları aile sayısının 590 bin civarında olduğunu söylerken, bu sayı fert bazında düşünüldüğünde, 2,5 milyona yükselmektedir. Bu kuruluşun yaptığı yardımlar, giysi, yakacak, temizlik, kurban eti, kira, eğitim yardımı çerçevesinde kırtasiye seti ve burs yardımlarını ve sağlık malzemesi yardımlarını içermektedir. Ayrıca, ailelerin, düğün masrafı gibi özel durumlarını içeren gereksinimlerine dönük yardımlar da yapılabilmektedir. Derneğin mülki amiri, İl Dernekler Müdürlüğü’dür ve dernek, kamu yararı statüsü taşımakta, izin almadan yardım toplama yetkisine sahiptir.

Özel sosyal yardım kuruluşları da yardım kararının verilmesi sürecini de ihtiyaç tespiti yapmaktadır. Görüştüğüm bir kuruluşun ihtiyaç tespiti kapsamında, bir kriter olarak kişinin başka bir kurumdan yardım alıp almadığı sonuç üzerinde etkili olabilmektedir. Ailenin gelir düzeyi, sosyal güvencesinin olmaması ve özellikle de dul ve yetim ağırlıklı aile yapısı yardımın verilmesinde önem taşımaktadır. Yapılan yardımlar, ailenin durumuna göre, periyodik ya da bir kerelik olarak değişebilmektedir. Ailedeki kişi sayısına göre, ayda bir, üç ayda bir ya da altı ayda bir şeklinde gıda yardımları yapılabilmektedir. Yönetim Kurulu, ailelerin bulunduğu konuma göre yardım kararı almaktadır. Kimi aileye sadece tek bir yardım yapılabilirken, kimine ise, verebildikleri tüm yardım türlerinden verilebilmektedir. Bu kuruluştan yardım alan kayıtlı bir ailenin her yıl, kaydının yenilemesi gerekmekte ve ardından dernek yeni bir sosyal inceleme dilini gerçekleştirmektedir. Bu, görüştüğüm dernek temsilcisinin sözlerini “İşimizi isabetli yapalım, gerçekten güzel karar alalım, aileleri isabetli olsun. Çünkü, emanetçiyiz” şeklinde yansıtmaktadır.

Bununla birlikte, dernek yardımları, sadece bireysel başvuru değil aynı zamanda, ihtiyaç sahibi olan kişi için dışardan bir başvuru üzerine de gerçekleşebilmektedir. Hastane yönetimlerinin derneğe müracaat ettikleri ve dernekten yardım talebinde bulundukları ifade edilmiştir. Bu kapsamda, yeni doğan bebek ve annenin temel gereksinimlerini içeren, dernek temsilcisinin sözleriyle, “tatlı bir poşeti” resmi evraklarla hastanın yönetimine teslim etmektedirler.

Öte yandan görüştüğüm bu derneğin faaliyetlerinin sadece yardımlılıla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda ailelere dönük, “*Kendi ayaklarınız üzerinde durun, kendi rızınızı kendiniz kazanın*” diyerek, kimi sosyal projeleri ve metal işleri, kuaförlük ve berberlik gibi mesleki kurslar da bulunmakta

radır. Bu anlamda, dernek kendisini, “sadece gıda yardımı ya da muhtelif olak tefek yardımlar yapan bir hayır kuruluşu” olarak değil, “proje avcısı” olarak nitelendirmekte ve çalışmalarının temel olarak sosyal yardımlarla sınırlı kalmayıp, sosyal hizmet alanına doğru genişleme eğiliminde olduklarını belirtmektedir.

Görüştüğüm ikinci derneğin ise, Türkiye çapında 40 şubesi bulunmakta; ancak dernek, 81 ilin tamamında faaliyet yürütmektedir. Bu kapsamda 260 bin aileye ulaşmaktadırlar.¹²⁰ Dernek, gıda, giyim ve ev eşyası yardımı yapmaktadır. Bu dernek, diğerinden farklı olarak, yardım kararına dönük ihtiyaç tespiti sürecinde, kira, çalışan kişi sayısı, çocuk sayısı, engelli çocuğun varlığı, kadının dul ve erkeğin hayatta olup olmaması gibi kriterler etrafında bir puanlama sistemi uygulamakta ve sosyal inceleme uzmanının kişisel görüş ve gözlemleri de etkili olabilmektedir. İhtiyaç tespitinin, hane içi sosyal inceleme dışındaki hane dışı boyutunda, muhtar, komşu, vakıf ve belediyeden de kişi ve hane hakkında bilgi alınabilmektedir. Böylelikle, kamusal ve özel sosyal yardım aktörleri arasında fiili olarak kurulmuş ve belirli ölçülerde işleyen bir koordinasyondan söz etmek mümkün gözükmemektedir. Bu noktada, kamusal sosyal yardım kuruluşlarında var olan bilgilerin bu şekilde yaygınlaşmasının yasal ve kurumsal zemini de ayrıca incelenmelidir. Sosyal incelemenin ardından, sosyal inceleme komisyonunun belirlediği sonuç yönetim kuruluna bir rapor eşliğinde iletilmekte ve karar bu kurulda alınmaktadır. Puanlama sistemi, yardımın yapılıp yapılmamasıyla ilgili bir taban puanı içerse de, hanein çocuk sayısının ya da okuyan çocuk sayısının fazlalığı, afet durumu gibi özel durumlarına göre puanlamada kimi esnemeler yapılabilir. Puanlama sistemi içerisinde en büyük faktörün gelir seviyesi olduğu belirtilmektedir. Buradaki basamaklar ise, 0-200 TL arası, 200-300 TL, 300-500 TL, 500 TL ve üzeri şeklindeki gelir dilimlerini içermektedir. Hane içerisinde sigortalı işte çalışan bir kişinin varlığı durumunda, çocuk sayısına bakılmaktadır. Burada çocuk sayısı, bunlar arasında okuyanların sayısı ve eğitim kademeleri de yardım kararının verilmesinde etkilidir.

Bu derneğin, sosyal yardım alanlarla kurdukları ilişkide istihdam boyutu da yer kaplamaktadır. “*Bazen yardım almaya gelirken, ben çalışmak*

¹²⁰ Bu derneğin, faaliyetlerini “model olarak almak isteyen” ve bu çerçevede, kendilerini ülkelerine davet ederek eğitim-görüş alan Brezilya, Tunus, Kenya gibi ülkeler de vardır. Bu, aktif olarak çalışan özel sosyal kuruluşlarının faaliyetlerinin çapı ve yaygınlığı hakkında bir fikir de vermektedir.

istiyorum; ama iş bulamadım, bana yardımcı olur musunuz?” diyenleri olduğu kadar, işgücü arayışı içerisinde olan işverenlerin de bulunduğu belirtilmiştir. Bu işlerin de büyük ölçüde, yardım başvurusunda bulunanların vasıf düzeyleriyle paralel bir biçimde, çoğunlukla vasıf düzeyi düşük ve güvencesiz olarak nitelendirilebilecek işler olduğu söylenebilir. Böylelikle, özel sosyal yardım kuruluşlarının da yer yer iş aracılık faaliyetleri çerçevesinde, iş bulma kurumu gibi çalıştığı söylenebilir. Ancak, bunun, kamuya ya da özel sektöre paralel bir nitelik taşıdığını söylemek mümkün değildir.

Özel sosyal yardım kuruluşları, bireysel yardım verme ve hayırseverlik girişimlerine de aracı rol üstlenmekte ve bireysel hayırseverlik girişimlerini örgütlü/kurumsal bir zemine taşıma eğilimini de göstermektedir.

Özel Sektörün Sosyal Yardım Faaliyetleri ve Kamusal-Özel Sosyal Yardım

Sosyal yardımların artışı, yaygınlaşması ve sosyal politika araçları içerisinde öne çıkması, sadece kamusal ve özel sosyal yardım aktörlerinin faaliyetleriyle değil, sosyal yardımlara dayalı sosyal politika paradigmasının yerleşmesi biçiminde gerçekleşmiştir. Bu olgu, sosyal yardım rejiminin oluşumunun düşünsel kaynakları kadar, pratik var oluşuna ilişkin sonuçlar da doğurmuştur. Kamusal ve özel sosyal yardım kuruluşlarının faaliyetleri, aynı zamanda özel sektörü de harekete geçirmiş, kimi özel sektör kuruluşları, kamusal ve özel sosyal yardım kuruluşlarıyla ortak çalışmalar yürütmeye başlamış ve kimi örneklerde, bir sosyal yardım aktörü olarak sosyal yardım rejiminin oluşumuna eklemlenmiştir.

Özel sosyal yardım kuruluşlarının, hayırseverliği örgütlemesi sadece bireysel yardımlarla değil, özel sektörün hayırseverlik girişimleriyle de birleşme eğilimindedir. Kimi firmaların sezon sonu ya da fazla üretim kapsamındaki mallarını, özel sosyal yardım kuruluşlarına vermesi gibi durumlar da sosyal yardım rejiminin özel sosyal yardım kuruluşları ve özel sektör ilişkileri bakımından dikkat çeken noktalarından biri olarak değerlendirilebilir. Böylelikle, sosyal yardım rejiminin, özel sektörün hayırseverlik gereksinimini hem açığa çıkartacak hem de kapatacak bir biçimde oluşum eğiliminde olduğu ve kimi özel sektör kuruluşlarının, sosyal yardım rejiminin özel sosyal yardım ayağına, bir yandan hayırseverlik diğer yandan ise stok fazlası ürünleri elden çıkarma gereksinimiyle dahil olduğu söylenebilir.

Kamusal sosyal yardımların yerel yönetim ayağının, muhafazakâr yapı ve özel sektörle eklenmesi, bağışlar üzerinden de gerçekleşebilmektedir. Çankaya Belediyesi’nin ÇAYED adlı derneğine, Ramazan Bayramı’nın önce çeşitli büyük marketlerden ramazan paketleri gönderilmektedir.¹²¹ Marketler, ÇAYED’e bağış yapıyor ve bunun karşılığında bağış makbuzu veriliyor. Bunun dışında, ÇAYED’e bağışta bulunan kişi ve firmalar da bu tür yardımlardan satın alıp gönderebiliyor. Bu gönderimler, derneğe destek olan çeşitli firmalar, vs. aracılığıyla gerçekleşiyor. Ayrıca, bu ilişki ağı üzerinden özellikle ÇAYED’e Ramazan’da gönderilen “Bereket/Bolluk Paketi” örneklerinde olduğu üzere, belirli firmaların reklamının yapılıyor oluşu da dikkat çekmektedir. Büyükşehir Belediyesi’nin dağıttığı kimi yardımların, ihale usulüyle belirli firmalara verildiği de belirtilmektedir.

Özel sektörün sosyal yardım faaliyetleri, sadece özel sosyal yardım kuruluşlarıyla olan ilişkiler çerçevesinde değil, aynı zamanda vakıflar aracılığıyla, özel sektörün “sosyal sorumluluk”, gerçekleşme biçimi olarak ve, hayırseverlik faaliyetleri kapsamında yürütülmektedir. TEMA Holding kurucularından Mustafa Küçük ile gerçekleştirilen bir söyleşi (Küçük, 2010), özel sektörün, sosyal yardım rejiminin oluşum dinamiklerine ne şekilde eklenildiği konusunda bir fikir vermektedir. Küçük’ün yöneticisi olduğu firma, sermaye birikimini hızlandırdığı ve üretim kapasitesini yurtdışı ülkelerde üretim yapacak şekilde genişlettiği ölçüde, hayırseverlik faaliyetlerine¹²² de soyunmuş ve bunu devlet kanalıyla gerçekleştirme kararı çerçevesinde vakıflara yönelmiştir. Verilen bilgilere göre, firma, makbuz karşılığında sosyal marketlere giysi yardımı ve bursları içeren sosyal yardımlarla Türkiye’de 575 vakıfla çalışmıştır. Öte yandan, bunun birbirini tetikleyen çeşitli örnekleri vardır. Firma temsilcisi, kendileriyle birlikte, başka özel sektör kuruluşlarını da harekete geçirdiklerini belirtmektedir.¹²³

¹²¹ ÇAYED görevlisi dikkat çekici bir deneyimini de paylaştı. Muhafazakâr yönelimiyle bilinen bir marketten verilen yardımın büyüklüğü, yardımın dağıtılacağı yerel yönetime göre değişiklik gösteriyor. Yardımlar bu markette 1, 2, 3, 4 şeklinde kategorilere ayrılmış durumda ve derneğe verilen yardım, genellikle 1 ve 2 numara değil, daha küçük bir kutu olan 3 numara oluyor. Dernek görevlisine göre bu, “kazanın dibini sıyırmak” anlamına geliyor. 1 ve 2 numaralı büyük koliler ise, “kendilerine yakın olan”lara veriliyor. Bu kolilerin, özellikle de Büyükşehir Belediyesi’ne verildiği söyleniyor.

¹²² Küçük (2010: 78), yaptıkları yardımları, reklam değil, hayır amaçlı olarak yaptıklarını söylemesine karşın, söyleşi kapsamında yayımlanan yardım fotoğraflarında, çocuklara dağıtılan giysi yardımlarının LCW torbalarıyla verildiği görülmektedir. Bunun LCW markası için bir yandan reklam unsuru olacağı ve bunun yaratacağı etkiyle bir pazar alanı oluşturacağı düşünülebilir.

¹²³ Küçük (2010: 78), hayırseverlik girişimlerini, Birleşik Markalar Demeği’nde gündeme getirdik-

Böylelikle, özel sektörün, sosyal yardım rejimine hayırseverliğin güçlü bir gerçekleşme biçimini yaratacak ve ihtiyaç tespiti süreçlerine vakıflarla birlikte hane ziyaretleri temelinde katılımcı olarak da dahil olma bir aktör olarak dahil olma eğiliminden söz edilmelidir. İhtiyaç tespiti sürecine dahil olması, özel sektörün sosyal yardım rejimi içerisindeki yerini bir aktör olarak sağlamlaştıran ve yeniden üreten bir unsur olarak ele alınmalıdır. Bu dahil olma biçimi, tüm özel sektör-sosyal yardım ilişkisi bakımından genelleştirilemeyecek bir düzeyde olabilir; ancak yine de bu örneğin olması, özel sektörün, sosyal yardım rejimine “basit” bir hayırsever bağışçı değil, karar alma süreçlerine de dahil olabilecek bir aktör olarak dahil olma eğilimini güçlendirebilir. Özel sektörün ihtiyaç tespitine dahil olması, yardım verme-alma ilişkisinin barındırdığı, hiyerarşik ve “gizli” otoriter eğilimlerin, özel sektör bakımından da yaygınlaşmasını beraberinde getirebilir. Özel sektör de kamuyla eşit bir düzlem içerisinde, görüntüde yardım ve bağış vermenin, gerçekte ise, sermaye sahibi olmanın verdiği güçle hane incelemelerine dahil olabilmektedir.¹²⁴

Özel sektörün sosyal yardım rejimine eklemelenme biçimi, ilgili söyleşide de değinildiği üzere, yönetim pratiğini çağrıştırır bir biçimde gerçekleşmektedir. Bu aynı zamanda, yoksulluğun, sadece kamusal düzenleme araçlarıyla değil, özel sektör ve özel sosyal yardımın da dahil olduğu araçlarla yönetişiminin sağlanmaya çalışıldığı bir sosyal yardım rejiminin oluşum eğilimini gündeme getirmektedir. Buğra’nın (2012: 58-66) bu modeli “refah yönetişi” şeklinde ifade ettiği görülmektedir. Burada ise bu olgu yardımlar özelinde, “sosyal yardım yönetişi” olarak anılmıştır.

Özel Sosyal Yardım Kuruluşlarının Faaliyetleri ve Kamusal Sosyal Yardım

Türkiye’de özel sosyal yardım kuruluşlarının faaliyetleri, sosyal yardımların görünürlüğünün artmasına paralel olarak, özellikle 1990’ların

lerini ve bu kapsamda, yaklaşık 30 markanın ortak çalışmasıyla bir Kurban Bayramı’nda demek olarak 100 bin çocuğa giysi yardımında bulunduklarını anlatmaktadır. Özel sektörün sosyal yardım rejimine dahil olma biçimi, yerel dinamikleri harekete geçiren bir tarzı da barındırmaktadır. Kılıçık (2010: 78), Malatyalı olduğu için, gerçekleştirdikleri yardım faaliyetlerini, Malatyalı İşadamları Derneği’nde gündeme getirmiş ve üniversite öğrencilerine vakıf üzerinden burs verme kararını almıştır. Vali ve kaymakamların da harekete geçirildiği bu süreçte, 300 Malatyalı işadamı devreye girmiştir.

¹²⁴ Sadece bağışçı olmaktan kaynaklı olarak, özel sektörün ihtiyaç tespiti çerçevesinde hane incelemelerine dahil olabilmesinin yasal zemini ayrıca ele alınmalıdır.

onları ve esas olarak da 2000’lerle birlikte hızlanmıştır. Bir özel kuruluş temsilcisinin, “*Kamuoyunda bunlar gündeme geldikçe, özellikle yapılan yardımlar hem devletin hem milletin hem sivil toplum kuruluşlarının yaptığı yardımlar gündeme geldikçe, belki bu yardım yapmak isteyen insanları da teşvik edici olması açısından artı kattığını düşünüyorum*” şeklindeki sözleri, buna örnek olarak gösterilebilir. Bu derneklerin yardımları ve bunların kapsamına bakıldığında, özel sosyal yardım kuruluşlarının, sosyal yardım rejiminin, kamusal sosyal yardımla birlikte ihmal edilemeyecek bir öznesi ve –sosyal politika etkinliği olarak değerlendirilmesi mümkün olmasa da– sosyal politika ortamının devlet tarafından teşvik edilen önemli parçalarından biri olduğu söylenebilir. Bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisinin aktardığı, bir ilin Milli Eğitim Şube Müdürü’nün kendilerine dönük, “*Eğer siz gelip bugün oralara sahip çıkmazsanız, bu ciddi bir problem olarak devam edecek*” cümlesi, özel sosyal yardımın bizzat kamu nezdindeki anlamını göstermektedir. Görünen o ki, özel sosyal yardım kuruluşları, kamusal sosyal güvence boşluğunu doldurmaya aday kurumlar olarak algılanmaktadır.

Çengelci’nin (1993: 20), sosyal yardım yapma yükümlülüğü yasalarla belirlenmemiş gönüllü yardım kuruluşlarının, “gerçek anlamda bir sosyal yardım teşkilatı olarak kabul edilmeleri mümkün görülmemektedir” yönündeki belirlemesine karşın, özel sosyal yardım kuruluşlarının, pratikte, özgün ihtiyaç tespiti kriterleri, özel dağıtım ağları ve yıllara dayalı olarak artan yararlanıcı sayılarıyla kamusal sosyal yardıma paralel bir sosyal yardım kolu olarak faaliyet yürüttükleri ve bir yardım ağı inşa ettikleri gözlemlenmektedir. Bu anlamda, özel sosyal yardım kuruluşları, özellikle de geniş çaplı ve yaygın faaliyet yürütenleri, “gerçek anlamda bir sosyal yardım teşkilatı” olma yönündeki güçlü eğilimleri ile sosyal yardım rejiminin ihmal edilemez ve ayrılmaz bir parçası konumuna yükselmiştir.

Özellikle Deniz Feneri ve Kimse Yok Mu? gibi büyük ölçekli yardım yapan kuruluşların faaliyetleri, bir model olarak da kamuda etkisini göstermektedir. Bir dernek temsilcisi, proje konusunda örnek olduklarını, valilik ve belediyelere öncülük eden kimi projeler yaptıklarını ifade etmiştir. Kamu ile özel sosyal yardım kuruluşları arasında, faaliyetlerin içeriği ve örgütlenmesi gibi boyutlar bakımından bir karşılıklı etkilenme sürecinin varlığı gözlemlenmektedir.

Özel ve kamusal sosyal yardım ilişkisinin bir diğer boyutu, kamu adını ve kamu yararına çalıştıkları yönündeki görüşüdür. Burada, özel kuruluşların kamu adına çalışırken, yasal olarak, kamu yararı statüsünün ötesinde, sosyal yardımlar temelinde sağlanan ve giderek yaygınlaşan sosyal yararın, devlet-hükümet-parti ve toplum ilişkisi içerisinde yerleşen ve onu var eden bir biçimde gerçekleşmesi eğiliminden söz edilebilir. Bir diğer anlatımla özel sosyal yardımın artarak yaygınlaşması, algı düzeyinde kamusal sosyal yardımlarla birleşerek belirli siyasal bağlar oluşturan bir karakter taşımaktadır.

Özel Sosyal Yardımlar ve Muhafazakâr Yapı

Sosyal yardım rejimi, içerisinde gerçekleştiği ve yeniden ürettiği siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar bakımından muhafazakâr bir yönelim içerisindedir. Özel sosyal yardım alanının da sosyal yardım rejiminin bu karakterini ve rejimin içerisinde gerçekleştiği ideolojik yapıyı muhafazakâr bir doğrultuda beslediği görülmektedir. Bunun izlerini, özel sosyal yardım kuruluşlarıyla yaptığım görüşmelerde de gözlemledim. Bunun yanı sıra, özel sosyal yardım kuruluşlarının billboard afişleri, internet siteleri, ilanları, vs. gibi toplum tarafından görünür faaliyetleri de bu gözlemlerimi pekiştirdi.

Bu kuruluşların etkinliklerine dönük muhafazakâr yönelimin kimi izleriyle yaptığım görüşmelerde de karşılaştım. Dernek temsilcileri, kendilerinin yardımlar karşısındaki konumlarını “emanetçi” olarak ve yardımların “gerçek ihtiyaç sahipleri”ne eriştirilmesinin gereğini ise, “dinimiz gereği”, “vebal” ve “ahiret” gibi dinsel vurgular eşliğinde açıklıyorlardı. Kendilerini ifade etme ve sunma tarzları ve bunlar içerisindeki söylemlerde de muhafazakâr bir eğilim kendini belli ediyordu. Kadınların kimi yerel yardım kurumlarından yardım alma deneyimi, başın kapatılmasını da içeren kimi dinsel pratikleri yerine getirmelerine bağlı olabilmektedir.

Böyle türbanlı, uzun kollu, öyle. Kafamı örtüyorum (...). Böyle kısa kollu gidersem vermiyor, keser. Elimde bir kart var. Servis aracı var, Yenidoğan’a kadar getiriyor. Kapatıyorum, türbanlı kapatmıyorum da, gene gözüküyor saçlarım da böyle atma gibi atıyorum kapatma değil, türban değil. Oraya gitmeye yakın kapatıyorum. Yaşılsam da türbanlanamam. Bir ben değilim ki, herkes kapalı geliyor. (...) servise binene kadar, servise bindikten sonra (...) atıyorlar üstünü. (Hülya)

Burada (...) Dayanışma Derneği var. Orada herkes topluyorlar, zikir ediyorlar, o dernekte zikir edip, oraya gidip de kayıt olanlar, zikir verenlere ayrı ayrı ev ev kendi adamlarına yardım yapıyorlar, gıda yapıyorlar, parasını, ne bileyim, her şeyini yapıyorlar. Geçenlerde (...) gidelim de kayıt olalım dedim. Komşumla beraber, “Biz de gidelim kayıt olalım, bize de versinler gıda falan, yardım yapsınlar” dedim. Kadının biri “Oraya üye olanlara yardım yapılıyor, zikir derneğine geliyor musunuz siz? Gelmiyorsunuz” dedi. (...) Din kisvesi altında. (...) Onun yüzünden dedim ki, sizin vereceğiniz yiyeceğe de, içeceğe de artık Allah’a büyük söylemeyim “40 gün aç kalsam yine gelip sizin içinize girmem” dedim. (Hande)

İki örnekler, kimi muhafazakâr-İslami dernekler tarafından dağıtılan yardımların, dinsel yaygınlaşma ve kayırmacılık unsuru içerdiğini gözler önüne sermektedir. Görünen şu ki, sosyal yardım rejimi, bu tür İslami kimliği olan çeşitli kuruluşların faaliyetleri bakımından öne çıkmasına zemin sunan, bu tür kuruluşlara ön açan bir yapıya bürünmüş durumdadır ve bu yapı temelinde oluşum göstermektedir.

Sosyal yardımlar, sadece kamusal bir düzenleme ve uygulama olarak kalmamakta; aynı zamanda özel sosyal yardımlar için de ön açan, hatta teşvik eden bir özellik taşımaktadır. Sosyal yardımlar, sadece kamusal bir uygulama olarak yaygınlaşmakla kalmayıp; yardım alanlar, yoksullar ve yoksul mahallelerinin gündelik yaşam deneyiminin oldukça önemli bir parçası haline geldikçe, ölçeği değişmekle birlikte, çeşitli yerelliklerde bu tür faaliyetlerde bulunan dernek, vs. gibi yapıların sayısı ve etkinlik alanı da artış göstermektedir. Siyasal ve ideolojik olarak da iktidar ve toplumdan beslendikleri bir zaman diliminde, kendi dünya görüşlerine uygun bir uygulama ve dağıtım biçimi oluşturmanın zemini oluşuyor gözükmektedir. Hülya’nın başını bağlayıp gitmesi, gerisindeki sosyo-ekonomik nedenlerin yanı sıra bunun da bir ürünüdür. Bu tür bir teşvik biçiminin de mevcut siyasal, ideolojik ve toplumsal iklimde bu biçimde gerçekleştiği görülmekte ve sosyal yardım rejiminin içerisinde olduğu toplumsal-siyasal ve ideolojik yapıları da beslemektedir.

Son olarak, kamusal sosyal yardımlar açısından geçerli olduğunu ve bir siyasal desteğe de dönüştüğünü düşündüğüm bir yaklaşım tarzının, muhafazakâr sosyal yardım kuruluşları için de geçerli olduğunu söyleyebilirim. İki kapsamda, özel sosyal yardım kuruluşlarının sadece yardım alanlar değil, aynı zamanda yardım almayanlar üzerindeki etkilerini ve bu çerçevede

topladıkları desteği de gözönünde bulundurmak gerekmektedir. Böylelikle sosyal yardım rejiminin oluşumu sadece yardım veren ve alan tarafların kendi içlerinde ve aralarındaki ilişkilerle değil, bu tarafların dışındaki toplumsal kesimleri de içererek kurulan bir ilişki biçimi olarak gözükmektedir. Özel sosyal yardım kuruluşları temsilcileri, pek çok kişiden takdir topladıklarını anlatmıştır. Bu arada alıntıda özel sosyal yardım kuruluşlarına dönük muhtaçlık ve el açma temelinde gelişen muhafazakâr teşekkür dilini ve bu dil ile sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altına alınmış kişilerin sosyal yurttaşlık statüsünden dışlanma sürecini birlikte düşünmek gerekir.

Hane İncelemesi

Sosyal yardımlara ilişkin ihtiyaç tespiti ve karar sürecinin en önemli bileşenlerinden biri, hane incelemeleridir. İhtiyaç tespiti sürecinde hane incelemesi aşaması, sosyal yardım rejiminin çözülmesi açısından önemli bir yere sahiptir. O nedenle burada ayrı bir başlık altında tartışılmasına çalışılacaktır. Araştırma sürecinde, katılımcı gözlem yoluyla çeşitli ilçe vakıf uzmanlarıyla birlikte hane incelemelerine dahil oldum. Araştırmamın bu aşamasında kullanılmak üzere bir hane gözlem formu oluşturdum ve hane incelemeleri sırasındaki gözlemlerimi bu forma işledim. Bu yolla bir yandan başvuru sahibi yoksulların sosyo-ekonomik profillerine ilişkin olgusal düzeyde bir fikir sahibi olunurken diğer yandan da sosyal yardım rejimi altında vakıflar özelinde, devlet-hükümet ve yoksullar arasındaki ilişki biçimine dönük gözlem yapılmıştır. Bu anlamda, hane incelemelerinin gerçekleşme biçimi itibarıyla, devlet ve yurttaş ilişkisi kapsamında sosyal yurttaşlığı zedeleyici bir boyutunun olduğu belirtilmelidir.

Bu ilişki biçiminin çeşitli boyutlarından söz edilebilir. Öncelikle söylenmesi gereken nokta, hane incelemelerinin, pratikte bir tür “hane denetimi”ne dönüştüğü olgusudur.¹²⁵ Hane inceleme görevinin kendisi değil ancak bunun mutfak ve buzdolabının, yatak odası ve giysi dolaplarının ve kimi zaman evin diğer odalarının kontrolü ve incelenmesi, başvuru sahibi kadınsa, kadının evli olmadığı bir erkekle birlikte yaşayıp yaşamadığı boşanma aşamasında ise, boşanma kağıtlarının incelenmesi gibi kimi uygulamaları, özel yaşama doğrudan müdahale kapsamında değerlendirilebilecek özellikler barındırmaktadır:

¹²⁵ T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'ndan (2012), bir vakfa gönderilen “Eşi Vefat Eden Kadınlara Yönelik Düzenli Nakdi Yardım Programı”ndan faydalanmaya ilişkin hususları içeren bir yazıda, kadının imzası ile onayladığı maddeler içerisinde “Vakıfça hakkında yapılacak her türlü incelemeyi, araştırmayı (...) kabul ederim” ifadesi dikkat çekicidir.

Geldiler. (...) eve girmiyorlar, geliyorlar adın ne, soy ismin ne, kapının önünde konuşuyoruz. Bazen işte bizim bir komşu var, onun orada top-
laşıyoruz hepimiz. Pek fazla da böyle araştırıyor.¹²⁶ (...) Kaymakam-
lık çok kötü araştırıyor. (...) Kaymakamlık eve kadar giriyor, tuvaletine
kadar bakıyor. (...) İşte televizyonun var mı (...) telefonun var mı, cep
telefonuma varana kadar baktılar, markasına (...) bulaşık makinen var
mı, uydun var mı, bilgisayarın var mı, ondan sonra tabii ki dolabın içi-
ne kadar baktılar. Buzdolabımın içine kadar baktılar. (...) yatak odama
varana kadar (...) açtılar baktılar. (...) Sonra eşyalarımı baktılar, yatak
odama kadar girdiler. Mesela namahrem yer. (...) Hatta ben bilmiyo-
rum ya, birkaç eşyayı da sakladım artık, öyle söyleyeyim. Yardımım
onaylansın diye sakladım, yalan söylemeyeyim. Fırınına varana kadar
bakıyorlar. (Ahu)

Geldiğinde insan kendini bir tuhaf hissediyor. (...) Üzücü oluyor. (...)
kaç odan var diyorlar, yatak odasını sayıyorlar, eşyayı sayıyorlar. (...)
(rahatsız) eder tabii. Eşyayı niye sayıyor? Bakıyorlar, olmuyo o za-
man, rahatsızlık yapıyor insana. (Gülseren)

Bu söylenilen, hane incelemesinin, giderlerin belirlenmesiyle gelir he-
salının yapılması, Sosyal Yardım Bilgi Sistemi’nden elde edilen bilgilerin
bunun beyanlarıyla karşılaştırılarak ihtiyaç tespitinin yapılması ve çevre
taahhütleri aşamalarıyla içiçe geçtiği ve bir bütünlük arz ettiği söylenebilir.

İhtiyaç tespiti sürecinde, kişinin beyanının doğruluğu, özel yaşama
mülahazasıyla sonuçlanmaktadır. Kimi hane incelemelerinde, kadınların,
giysi dolaplarına bakıldığı gözlemlenmiştir. Kişisel gözlem ve deneyim-
lerinde, hane inceleme görevlisi, her ne kadar saygılı bir şekilde izin
almış gibi gözükse de, müracaatçı ile arasındaki ilişkinin hiyerarşik
niteliği gereği, yardım başvurusunda bulunanın bu isteğe “*Hayır, bundan
önce benim özelimdir*” deme olanağı bulunmamaktadır. Hatta, kimi
başvuru sahiplerinin, giysi dolaplarını, mutfak kapılarını ve buzdolapları-
nı kendiliğinden açtığı da görülmüştür. Böylelikle ihtiyaç tespiti, yardım
inceleme görevlisine, kişinin özel yaşamına girebilme “hak” tanıyan ör-
nek bir otoriterliği de beraberinde getirmekte ve her hane incelemesinde
bunu yeniden üretmektedir. Kamu gücüyle desteklenmiş bir tarafa bu tür
bir hak tanınırken, yoksulun, bu gizli otoriterlik karşısında özel yaşamını
açma zorunluluğu, yardım alma sürecinin hak statüsü ve hak oluşumu ile
çelişkili yanlarını ortaya koyarken, yoksullar açısından büyük bir “sosyal

¹²⁶ Yardım alanın bu ihtiyaç tespiti deneyimi, belediyenin uygulamasını anlatmaktadır. Vakıfların
güçleştirdiği ihtiyaç tespiti süreçleri, devamındaki cümlelerde görüleceği üzere daha sıkıdır.

haksızlık” olarak deneyimlenmektedir. Hane inceleme görevlisi şahsında, incelemeyi, pratikte ise denetimini devlet yapmış olmaktadır. Böylelikle, devlet ve yoksul arasındaki hiyerarşik ilişkinin hak temelli olmayan yarıdımlar temelinde yeniden üretildiği söylenebilir.

Bunun hane inceleme görevlileri açısından sorgulanmaksızın yaşama geçirilen, içselleştirilmiş bir uygulama olduğunu söylemek mümkün gözükürken, yoksullar açısından tersi bir eğilimden söz edilebilir. Bunun karşın, hane incelemesinin olumsuz etkilerine inceleme sırasında tepki gösterenlere çokça rastlanamamıştır. Sadece Hande, bu duruma inceleme sırasında sinirlenmiş ve tepki göstermiştir:

Ne bileyim, iyice abartıyorlar. Bir şeyi veriyorsanız, normal durumu biliyorsun zaten. Evine girdiğin zaman zaten eşyasından bilirsin “Zaten dulum, zaten eşim yok, daha neyi inceliyorsunuz” dedim. En sonunda sustular, yazdılar, çizdiler gittiler. (Hande)

Yardım alanların ihtiyaç tespiti süreçleriyle ilgili kabullenışı, hane inceleme görevlisinin öznel algısı, duygusal boyutları, hane inceleme yönteminin eleştirisi, utanç, gerilim, stres, korku unsuru, test edilme ve ıspatlama yükümlülüğü, yoksul görünme çabasıyla birleşmiş gözükmektedir.

O sırada kendimizi öyle bir fakir göstereceğiz ki, işte bir şeyimiz varsa sahlıyoruz, işte bizi fakir görsün de versin. (...) Öyle oluyor işte, ne bileyim lüks olan bir ara çamaşır makinesiydi, çamaşır makinesi olanı yardım çıkmıyordu. Evde ne bileyim plazman olmayacak, üzerinde bir malın mülkün olmak da öyle o gıdayı verecek sana o. (...) Öyle görünmeye çalıştık. (...) Mesela lükse kaçan bir şeyi saklıyoruz. Mesela bir plazmamız varsa saklamaya çalışıyoruz. (...) Kötü, rahat olmuyorum, organlarım birbirine yapışıyo, üzülüyör o stresinen, kalbim fazla atıyor. (...) Tabii heyecan oluyo. (Gülten) ¹²⁷

Katıldığım pek çok hane incelemesinde, yöneltilen sorular karşısında, kendileriyle ilgili bilgi veren başvuru sahiplerinin ağladığını da gördüm. ¹²⁸

¹²⁷ Bu duygu durumları ve davranış tarzlarının edebi bir zeminde resmedildiği bir eser için Kemal Ateş'in Ankaralı yoksulların gündelik yaşam deneyimlerini anlattığı “Toprak Kovgunlar” adlı romana bakılabilir. Ateş (2005: 67-73), 1982 tarihli bu romanında, 1960'lı yılların sonunda asker yardımına başvuran Safire'nin hane incelemesine dayalı yoksulluk ve ihtiyaç tespiti deneyimini, duygu ve davranışlarına ilişkin tüm gerçekliğiyle anlatır. Romanı okurken, katılımcı gözlem yoluyla dahil olduğum hane incelemelerinin gözümün önünden geçtiğini belirtmeliyim.

¹²⁸ Katıldığım hane incelemelerindeki kişisel gözlem ve deneyimlerimi paylaşabilirim. Bir hanede, karşımızdaki kadın çıkarak ağlıyordu. Görevli ise, bir yandan başvuru sahibi kadının geçim koşulları ve genel durumuyla ilgili bilgi toplamaya çalışırken diğer yandan ise aslında alttan alta, kadının doğru söyleyip söylemediğini anlamaya çalışıyordu. Bunun davranış olarak somut bir örneği

Bununla, geçim ve hayat şartlarının zorluğu ve ihtiyaç tespiti sorularıyla birlikte gündeme gelmesi, hane incelemesinin yarattığı basınç ve “kendini acındırma kaygısı” gibi olguların birleşik ve ayrı ayrı ürünü bir davranış biçimi olduğu söylenebilir. Burada, yoksulun, ihtiyaç tespiti sürecinde, kendini acındırma kaygısı” ile ağladığını ileri sürerken, belirli bir değer algısını benimsemiyoruz. Vakıf personeli, süreklileşmiş kişisel gözlemleme dayanarak başvuru sahiplerinin yardım alabilmek için kendilerini acındırdığını ifade etmiştir. Öte yandan, yardım alanlarla gerçekleştirdiği görüşmelerde, hane incelemeleri sırasında hane inceleme uzmanının sorulduğu soruları daha derinlikli bir şekilde sormama karşın, herhangi bir açıklama durumuyla karşılaşmadım. Bu nedenle, yoksulun hane inceleme sürecinde ağlaması, sadece kendini acındırma kaygısıyla değil, bizzat hane incelemesinin yarattığı basınç ve yoksulluğun ispatlanması süreçleriyle birleşmiş bir durum olarak gözükmektedir.

Özel sosyal yardım kuruluşlarının da benzer bir ihtiyaç tespiti yöntemini benimsedikleri, bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisinin, “Bizim gidip ailenin evini inceliyoruz, ummadığı bir vakitte, ummadığı bir zamanda. Buzdolabını müsaade isteyerek açıyoruz. Buzdolabına bakıyoruz, neyi var, neyi yok, nasıl, ne yer, ne içer şeklinde bu tür detaylar bizim için önemli” sözleriyle anlaşılmaktadır. Böylelikle, vakıfların yaptığı hane incelemesine benzer bir ilişki biçiminin özel sosyal yardım kuruluşları için de geçerli olduğu ve vakıflarda temsil olunan kamusal sosyal yardım bürokrasi ile yardım alan arasındaki örtük otoriter ve hiyerarşik ilişkinin özel sosyal yardım kuruluşları temelinde de yeniden üretildiği ve bunun hane incelemelerinde kristalize olduğu söylenebilir.

Muhafazakâr Yapı ve Sermaye Birikiminin Siyasal Karakteri

Sosyal yardım rejiminin önemli özelliklerinden biri, muhafazakâr bir siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılanma içerisinde oluşmasıdır. Bunu besleyen ve pekiştiren çeşitli etmenlerden söz edilebilir. Öncelikle ka-

106. görevlinin, kadının yatak odasına girerek, dolabında erkek elbisesi araması idi. Kadın, kocasıyla aynı olduğunu beyan ediyordu. Görevli, içerde bir dolapta erkek elbiseleri görünce, bunların kime ait olduğunu sordu. Kadın elbiselerin abisine ait olduğunu söyledi. Bu yanıta, görevliyi tatmin etmedi. Kadın, ertaaftan korktuğu için ağlayarak, boşandığını söyleyemediğini belirtti ve muhtemelen bu nedenle yüzüğünü de çıkarmamıştı. Görevli açısından ise, sonuç olumsuzdu.

musal “sosyal yardımların topluma sunuluş tarzı”,¹²⁹ bu sunuluş tarzının algılanma biçimi ve yoksulların bu sunuluş tarzı karşısındaki davranış örüntüleri, sosyal yardım rejiminin içerisinde olduğu muhafazakâr yapıları ve sosyal yardım rejiminin muhafazakâr karakterini pekiştirmektedir. Bununla birlikte, kamusal sosyal yardımlara yön veren siyasal yönetimin muhafazakâr kimliğinin de sosyal yardımların artışında önemli dinamiklerden biri olduğuna işaret edilmektedir. Bunun yanında kamusal sosyal yardım aktörleri yöneticilerinin de yardım dağıtımı ve ihtiyaç tespiti ilişkin anlatımlarında, kamu kaynağı temeli ile “vebal” ve “tüyü bitmemiş yetimin hakkı” gibi dinsel terimlerle bu muhafazakar doğrultu içerisinde bir dil geliştirdikleri söylenebilir.

Yardımların, iktidar tarafından bahsetme pratiği çerçevesinde verilmesi algısı yaratılmasının yanında, kimi belediyelerin Ramazan Bayramı’nda Ömür’ün ifadeleri ile “orucun içinde” verdiği yardımlar ve vakıf uzmanlarının hane ziyaretleri sırasında karşılaştığı muhafazakâr yönelimli ifadeleri (dinsel içerikli teşekkürler, “*Ben de az önce namaz kılıyordum*” cümleleri vs.) buna örnek olarak verilebilir. Vakıf uzmanlarının deneyimleri şöyledir:

Özellikle inceleme sırasında Allah, din şeylerini çok fazla vurgulanması “Ben namaz kılıyordum, az önce” ya da “Bismillah”, “Allah sizden razı olsun”. Bunları baya kullanma oluyor gerçekten. (Vakıf görevlisi)

Alanda somut olarak şöyle bir şey var. İnancın herkesin kendi özelinde bir şeydir; ama (...) normal hayatında Kur’an-ı Kerim’i eline almayan bir vatandaş, siz eve gittiğinizde, Kur’an-ı Kerim’i görebileceğiniz bir yere koyuyorsa ya da Kur’an-ı Kerim’i açıyorsa bu, yardımın inancın özelinde gittiğinin en büyük kanıtıdır bu derim (...). (Vakıf görevlisi)

Belirli bir yardımın, Ramazan Bayramı’nda yapılması, hane ve toplumun yaşam tarzı açısından anlam taşıyabilir. Ayrıca bu, sosyal yardımın muhafazakâr/dinsel yönünü göstermesi açısından anlamlıdır. Bu da bu olgunun Türkiye’de sosyal yardımlara dayalı sosyal politika programının ideolojisiyle gösterdiği uyumu açıklamaktadır. En azından yardım alanlarda bu yönde bir etki yaratması çerçevesinde, muhafazakâr değerlerin kamusal sosyal politikanın bir parçası olarak, sosyal yardımlar çerçevesinde yeniden üretildiği söylenebilir. Bir özel sosyal yardım kuruluşu

¹²⁹ Burada sunuluş derken, dağıtım ile arasında var olan ve daha önce yaptığım ayrımı anımsamak isterim. Sunuluş derken dağıtımın ötesinde, dağıtımı da kapsayıp aşan bir biçimde, sosyal yardımların belirli söylem, ideoloji ve ilişki setleri içerisinde topluma sunulma/aktarıma tarzını kastediyorum.

kurumcusu, “Artış gösterdiği dönemler bu tür STK’larda ramazan ve kurban bayramı. Ramazan yılın 11 ayına eşittir, bir aylık ramazan, yılın 11 ayına eşit bir noktasında eşittir” demektedir.

Sosyal yardım rejimi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar yanında, kurumsal yapılar içerisinde de oluşmaktadır. Bunun çeşitli boyutlarından söz edilebilir. Öncelikle, bu çalışmada ilk bölümlerde ve devamında kuramsal düzeyde açıklamaya çalıştığımız üzere, sosyal yardımlar, tarihsel olarak kapitalist birikim ve sermaye birikim rejimlerinin farklı evreleriyle eklemlenen bir yapısal biçim niteliği taşımaktadır. Bu haliyle, doğrudan üretim noktasına ait bir kategori olmamakla birlikte, emek gücünün ve hanenin emenden üretimi ve denetimi bakımından, kapitalist üretim noktasının düzenlenişine dahil olmaktadır. Böylelikle, tarihsel ve güncel bir iktisadi yapıyla birleşme özelliği sergilemektedir. Ancak sosyal yardım rejiminin, yapısal ve işlevsel bir biçimde oluştuğu ve aynı zamanda da var ettiği iktisadi yapıyla olan ilişkisinin çözülmesinin, sadece kapitalist birikime ait ve olmayan değerlenme alanlarına dönük genel tarihsel esaslar ve hakim sermaye birikim rejimi bakımından yapılması eksik olacaktır. Bu anlamda, ekonomi politik bir perspektifin sosyal yardımların çözülmesine ilişkin yaklaşımı, sosyal yardımların, politik ve ekonomik ayaklarını birleştirdiği oranda, sermaye için bir değerlenme alanı olarak sosyal yardımlar etrafında oluşan sermaye birikiminin siyasal karakterine de işaret etmek zorundadır. Erder ve İncioğlu’nun (2008: 22) belirlemeleri şöyledir:

(...) başlangıçta, “muhtaçlara yardım” biçiminde gelişen “sosyal belediyecilik” uygulamaları, bir taraftan parti yandaşı olan ve çeşitli konularda üretim yapan geniş tabanlı “yeni kentli girişimciler”den erzak, giyecek, yakacak, gıda, kırtasiye, çanta gibi alımların yapılmasını sağlayarak kendi aralarında dayanışmayı sürdürmekte, diğer taraftan bu yardımların dağıtıldığı “yoksul” grupların oy desteğinin devamını sağlamaktadır. Dolayısıyla, “sosyal belediyecilik” olarak kurumsallaşan bu “satın alma-dağıtma” faaliyetleri, parti, geniş tabanlı yeni zenginleşen iş adamları ve yoksul kitlelerin, yeni bir “saadet zinciri” içinde birlikteliklerini sürdürmelerine katkıda bulunmaktadır.

Sosyal yardımlar Türkiye’deki güncel gerçekleşme biçimi bakımından, siyasal destek sağlamanın yanında, yeni bir değerlenme alanı olarak yer yer siyasal karakterli bir sermaye birikimini hızlandıran, diğer bir ifade ile “sermaye birikiminin siyasal karakteri”ni oluşturan siyasal düzlemin etkisini göstermektedir. Hanehalkları açısından fiyatlandırılmamış bir geçim alan

yaratan sosyal yardımlara ilişkin, arkaplanda özgül sermaye-siyaset ilişkilerini barındıran ve siyasal karakterli bir sermaye birikimini hızlandıran bu “politik” düzlem saptaması, kapitalizmin toplumsal ve ekonomik faaliyetin metalaştırılması çerçevesinde, “üretilen her şeyin satılması, kullanılacak her şeyin de satın alınması” gereksinimi (Savran, 2009/2010: 100) ile ilk bakışta çelişkili gözükmeyle birlikte, sosyal yardımların ancak ekonomi-politik bir yaklaşımla çözümlenebileceği anlamına da gelmektedir. “Üretilen her şeyin satılması” ile ilgili sosyal yardımlar açısından bir “çelişki”den söz etmek olanaklı gözükmemektedir. Aynı yardıma konu olan yardımlar, hane halklarının kullanımına sunulmadan önce bir dolaşım sürecinden geçmektedir. Bununla birlikte, aynı yardımların hanehalklarının kullanımına anılan dolaşım sürecinin ardından meta dışı bir biçimde dahil olması nedeniyle kapitalizmin metalaştırmaya dönük nesnel eğilimi ile sosyal yardımların aynı türleri arasında var olduğu söylenebilecek bir çelişki, “kullanılacak her şeyin de satın alınması” gereksinimi noktasında ortaya çıkabilir. Bu olgu, kapitalist üretim ve piyasa ilişkilerine ait bir çelişki gibi gözükmeyle birlikte, bu çalışmanın ileriki bölümlerinde tartışılmaya çalışılacağı üzere, söz konusu ilişkilerin yeniden üretimi açısından bir anlam kazanmaktadır.

Kimi vakıf ve belediyelerden verilen gıda çekleriyle belirli marketlerden alışveriş yapılabilir. Bir vakfın 4 ayda bir verdiği gıda çekiyki (...) market'ten alışveriş yapılabilirdi. Bunun dışında, belediye ve vakıf gibi başka kurumların verdiği çeklerin kullanılabilirdi marketlerin çeşitli siyasal bağlara sahip olduğu biliniyor, en azından iddia ediliyordu. Huriye, bir siyasal parti dolayısıyla aldığı yardım için, *“İstanbul'da kadın kolluğunun vermiş olduğu çek vardı. Çeki alıyorsunuz ve ama onların belirlenmiş olduğu markete gidiyorsunuz. (...) üç market”* diyerek bu noktaya işaret etmektedir. Bu da çekler ve genel olarak yardımlar üzerinden gelişen sermaye birikiminin siyasal karakterine ilişkin bir fikir vermektedir. Böylelikle, çek sistemi üzerinden, belediyelere yakın iş çevrelerinin sermaye birikimi kanallarının açılması ve sosyal yardım rejiminin sermaye birikiminin genel siyasal eğilimleriyle ilişkilenen doğası da kendisini göstermektedir.

Yardım alanların aynı yardımdan çok, yardımı nakdi ve çek biçiminde istemeleri, çek etrafında oluşan sermaye birikiminin siyasal karakterini pekiştiren bir unsur olmaktadır. Bu olguya, bir belediye çalışanı, *“Çek diye bir nevi rant oldu”* ifadesiyle açıklık getirmektedir. Böylelikle, yardım alanların çek biçimindeki yardımı daha fazla beğenmeleri, yardım verme

birikimi-hayırseverlik-sermaye birikimi-zenginleşme-yoksullaşma ilişkisi- ni besleyen bir dinamik olarak belirlemektedir.

Belediye yardımları, satın alma-dağıtma, bağış ve çek sistemlerinin merkezinde durduğu sermaye birikiminin siyasal karakteri ve yardım dağıtımının yoğunlaştığı zaman aralıkları (Ramazan ayı) bakımından, sosyal yardım rejiminin genel siyasal ve ideolojik karakteriyle de uyumludur. Belediyelerde yapılan görüşmelerde, yardım dağıtımının özellikle Ramazan aylarında yoğunluk kazandığı belirtilmiştir. Ayrıca, bu dönemlerde aynı zamanda, hayırsever sermaye sahiplerinin, çeşitli marketler üzerinden, belediyelere bağış yoluyla gıda kolileri gönderdikleri ve bu tür hayırseverlik faaliyetlerinin, belediyelerde yönetime seçilme amacıyla kullanılabildiği de anlatılmaktadır. Bir belediyede, seçim süreçleri öncesinde kimi belediye meclis üyesi adaylarının belirli bir market üzerinden yardım bağışında bulunduğu söylenmiştir. Böylelikle, bir yandan belirli siyasal bağlara sahip firma sahiplerine¹³⁰ yardımlar temelinde yeni sermaye birikim kanalları açılırken diğer yandan ise, sermayenin hayırseverlik faaliyetlerinin sosyal yardım rejiminin önemli bir bileşeni olacak şekilde açığa çıktığı ve arttığı söylenebilir.

Ramazan ayında yardım almanın dinsel çağrışımları, belediyeler ve siyasal iktidar ile yoksullar arasındaki bağ, sosyal yardımlar temelinde muhafazakâr bir tarzda kurulan ilişkinin farklı bir uğrağıdır. Bu tarzdaki bir bağın, aynı zamanda sermaye birikimi ve kapitalizmin devamlılığının, toplumsal düzlemdeki temellerinden biri olduğu söylenebilir. Böylelikle, sosyal yardım rejiminin bir tarafı zenginleştirirken diğer tarafın ise yaratılmış yoksulluğunun çitasını yükselten bir boyutu olduğu belirtilmelidir.

Kamusal sosyal yardımların yerel yönetim ayağının, muhafazakâr yapı ve özel sektörle eklemlenmesi, bağışlar üzerinden de gerçekleşebilmektedir. Örneğin, Çankaya Belediyesi’nin ÇAYED adlı derneğiyle yaptığım görüşmede, Ramazan bayramından önce derneğe, çeşitli büyük marketlerden gıda paketleri gönderildiği ifade edilmiştir. Marketler, ÇAYED’e bağış yapmakta ve bunun karşılığında bağış makbuzu verilmektedir. Bunun dışında, ÇAYED’e bağışta bulunan kişi ve firmalar da bu tür yardımlardan satın alıp gönderebilmektedir. Bu gönderimler, derneğe destek olan çeşitli firmalar, vs. aracılığıyla gerçekleşmektedir. Ayrıca, bu ilişki

¹³⁰ Alan araştırmam sırasında, siyasal bağlara sahip firma/market sahiplerinin, yardım alanlara gıda çeki veren belediyenin bağlı bulunduğu ilçeye bağlı bir devlet kurumunun bürokrata ya da eski bir belediye meclis üyesi olabildiği de anlatılmıştır.

ağı üzerinden özellikle ÇAYED’e ramazan ayında gönderilen “Bereket/ Bolluk Paketi” örneklerinde olduğu üzere, belirli firmaların reklamının yapılıyor oluşu da dikkat çekmektedir. Ramazan Bayramı dönemlerinde yardım dağıtılması, kurumun yapısından bağımsız olarak, yardım alanlar da muhafazakâr bir algı ve bilinç oluşumunu besleyecektir.

Yardım alanların bir bölümünün konuyla ilgili bir fikir ve kanaat sahibi olduğu söylenebilir. Kimi yardım alanlar, özellikle ABB’nin dağıttığı yardımların, ihale usulüyle belirli firmalara verildiği görüşündedir ve yardımların belirli firmaları zengin etme amacıyla yapıldığı da yer yer ifade edilmiştir:

(...) anlaşılmış olduğu müteahhitlerle ihale, adam şart koşuyor, mesela ihaleye verdimse, sen bu gıdayı halkıma vereceksin. (...) Belediye vermiyor, bu gıdayı belediye adı altında veriliyor. Bunu ihaleye vermiş olduğu kişiler veriyor. (...) bunu Melih Gökçek kendisi söyledi zaten. (Bekir)

Tabii, o satan kişi köşeyi dönüyor. Senin malını satıyor para yapıyor. Bu yandaş diyor bak bunu yapan. Benim adamımdır, bunun malı kalmasın, çöpü atılmasın. İhalede alayım, millete dağıtayım. Yarın muhalli idareler seçiminde işte işim iş. (Hüseyin)

Sosyal Yardım Sisteminin Sorunları,¹³¹ Evrimi ve Beklentiler

Sosyal yardım rejiminin kurumsal yapılanmasına içsel çeşitli sorun alanlarından söz edilebilir. Bir bakanlık uzmanı, yardımlara dönük temel eleştirilerin, yardımların bağımlılık yaratması yönü, politik kaygılarla kullanılması ve verimli kullanılmaması olduğunu belirtmiştir. Bu eleştirilerden ilk ikisi, çalışmanın diğer bölümlerinde ayrıca ele alınacak; verimli kullanılmamasına dönük eleştiri ise, aşağıda ve yine çalışmanın ihtiyaç tespiti ile ilgili bölümlerinde tartışılacaktır. Uzmana göre, bu eleştiriler, sivil toplum örgütlerinden gelebildiği gibi, üniversiteler, vakıf çalışanları ve vatandaşlardan da gelmektedir.

Hane Bazlı Parçalı Yaklaşım

Öncelikle, kamunun sosyal yardım alanını kavrayışına ilişkin kimi so-

¹³¹ Burada daha çok kurumsal yapıya referans vermek amacıyla sistem denilmiş, rejim kavramı kullanılmamıştır. Bkz. İkizoğlu, 2000; Buğra ve Keyder, 2003; Esenyel, 2009; Hacimahutoğlu, 2009; Kalağan, 2009; Kaya, 2009; T.C. Cumhurbaşkanlığı DDK 2009; Şener, 2010; Uçar, 2011 Model önerisinde bulunan kimi çalışmalar da bulunmaktadır. Coşkun, vd., 2011; Çetinkaya, 2012

omlardan söz edilebilir. Sosyal yardımları uygulayan merkezi kurumların ve bu kurumların uzanımlarının, sosyal yardım alanı ve sosyal yardım alanlara dönük parçalı bir bakış açısına sahip oldukları gözlemlenmiştir. İnceleme yaptığım bir vakıfta, her hanenin “kendi içinde özel” olduğu, her hanenin kendine göre özelliklere sahip olduğu görüşü çerçevesinde, her hane ile ayrı ayrı ilgilenilmesi görüşü savunuluyor ve vakıf uzman, uzmanları sosyal yardımdan kurtarabilmek için, “*Müdahale planları hazırlamalıyız her aile için, her hane için*” diyordu.

Çoğunlukla, sosyal hizmet bakış açısını yansıtan bu görüş, yoksulu, yardım başvurusuna iten nedenlerin kökenlerindeki ortaklaşmayı gözden kaçırmaktadır. Bu görüşün geçerliliği, her haneyi sosyal yardım almaya iten nedenler, çok büyük ölçüde türdeşleşmiş olduğu için olgusal olarak da sorgulanabilir. Yoksula ve yoksulluğa sosyo-demografik etmenler açısından bakıldığında, hane içi kimi özellikler bu saptamayı yapmaya itebilir; oysa ki, temel ekonomik ilişkiler ve sosyo-ekonomik yapı ve oluşum açısından bakıldığında, her hanenin yaşadığı yoksulluk ve geçim sorunu ile ilgili genel kamusal politika ve koruma mekanizmaları geliştirilebileceği görülmektedir. Bu anlamda, sosyal yardım rejiminin oluşumunda genel kriter ve uygulamalar belirlenmiş gözükmeyle birlikte, uygulamada hane bazlı bir yapının ve yardım alanları geçim ve yaşam koşulları türdeşleşmiş, bütüncül değil, parçalı, tekil bir toplumsal kesim olarak gören bir anlayışın varlığından söz edilebilir.

Standart Yoksunluğu, Çok Başlılık, Yasal Boşluk

Sosyal yardım rejiminin vakıf, belediyeler ve özel sosyal yardım kuruluşlarını da içerecek şekilde kurumsal ayağında, ilk dikkat çeken noktalardan biri de, yoklama kriterlerinin, yardım kararına dönük uygulamaların ve bu kararların ardından verilen yardım türlerinin ve sürelerinin belirli standartlardan yoksun ve çok başlı bir özellik taşımasıdır. 65 yaş aylığı, engelli yardımları, ŞESY gibi yardım türlerinde yasal düzenlemeler ile belirli bir uygulama standardı belirlenmiş olsa da, kriter dışı pek çok uygulamadan da söz edilebilir. Bakanlık ve vakıf uzmanları, yardımlara dönük yasada tanımlı kriterler bulunmasına karşın, bunun pratiğe dökülmesinde çeşitli sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu sorunlar, önemli ölçüde, gelir, sigorta ve geçim araçları yoklamasına dayalı yardım verme biçimi ile yardımların hak olup olmaması ve çocuk sayısını da içerecek şekilde hanenin geçim ve hayat şartları arasındaki gerilimden kaynaklanmaktadır.

İnisiyatif çok kullanıyoruz.¹³² Yasada çok net maddeler var; ama acıyıyoruz, vicdanen rahatsız oluyoruz ve diyoruz ki buna da yardım yapılmalı. Eksik olduğumuz yön bence bu. Yoksa yasada diyor kişi başına düşen gelir 243 lirayı geçtiği zaman o vatandaş yardım almayacak diyor. Engelli maaşında, yaşlılık maaşında anne-baba sigortalıysa almayacak diyor, ki sistem bile bunu kabul etmiyor; ama biz vicdanen kendimizi rahatsız hissettiğimiz durumlar oluyor. O noktalarda sıkıntı yaşıyoruz. Ben bunun büyük bir eksiklik olduğunu düşünüyorum. (Vakıf görevlisi)

Bir bakanlık uzmanının, “*Vatandaş geliyor, ‘Benim hiç param kalmadı Kaymakam bey’ diyor. Kaymakam beyde işte 200-300-500 ne takdir ederse, bu ayki toplantıda çıkıyor*” sözlerinde görüleceği üzere, vakıf yönetimi tarafından yapılabilen tek seferlik yardımları¹³³ da içerecek şekilde bu uygulama birliğinden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Bir başka bakanlık uzmanının belirttiği üzere, “her vakıf kendisi ayrı çalıştığı için, bazısı banka hesabına para yatırabiliyor”.

Belirli bir vakfın standart yoksunu ve çok başlı uygulamaları, il bazında ve giderek Türkiye çapındaki pek çok vakıfta benzer türde uygulamaların yerleşmesi açısından tetikleyici bir etki yapmaktadır. Vakıflara başvuru ve yardım alma ikamet temelinde gerçekleşmektedir. Böylelikle, öncelikle aynı kent sınırları içinde olan ya da farklı bir bölgeden göç eden kişiler, daha önceki vakıfta aldıkları yardımın aynısını, yeni taşındıkları ilçede bulunan vakıftan da beklemektedir. Dolayısıyla, kenti içi ilçeler arası, şehirlerarası ve bölgeler arası göçün yardım rejiminin standart dışı ve çok başlı yapısını pekiştiren bir etmen olarak belirlediği gözlemlenmektedir.

Doğu ya da Güneydoğu Anadolu’da çalışan vakıftaki meslektaşımızla görüştüğümüzde oralara yardımların daha fazla ve daha çok, hatta Doğu’da mevzuatı bile es geçip herkese dağıtıldığını biliyoruz.¹³⁴ Başkent olması ve yoğun göç alan bir şehir olmasından dolayı hem Ankara’nın hem de Türkiye’nin en büyük ilçesi olmasından dolayı bunu Keçiören’de net görebiliyoruz. Doğu ve Güneydoğu’dan çok fazla göç alan bir yer. Vatandaşlar oradaki aldıkları yardımları burada alamayınca şaşırıyorlar. (...) Problem çıkıyor ve (...) yine vatandaşla bizim süratli memize neden oluyor. (Vakıf görevlisi)

¹³² Bir bakanlık uzmanı, bu tür durumlarda inisiyatif kullanarak yardım karar veren vakıf personelinin soruşturma geçirmesi örneğinden söz etmiştir.

¹³³ Tek seferlik yardım uygulamasında, nadiren rastlanmakla birlikte, aynı il sınırları içerisinde, farklı ilçe vakıflarına gidip yardım almaya çalışanlara karşı, bu yardımın tüm vakıflarda gözükebilmesine dönük bir sistem getirilmiştir.

¹³⁴ Vakıf görevlisinin bu sözlerini nicel olgusal karşılıklarıyla akademik düzlemde tartışan bir çalışma için bkz. Yörük, 2012.

Çok başlılığın kaynağı, vakıf uzmanlarının hazırladığı rapor yönünde karar vermeyen Mütevelli Heyeti ve en büyük sorunlarından birinin maddesel ölçütler geliştirememek olduğu söylenmektedir. Muhtarların Mütevelli Heyeti’ndeki varlığı kimi zaman çok başlı, öznel ve standart dışı yapının pekişmesini sonucunu doğurmaktadır.

Yardım rejiminin çok başlı ve çeşitli yasal boşlukları barındıran yapısına ilişkin sistematik olan ve olmayan gözlemlerim de oldu. Bunlar arasında bir vakıfta, hane inceleme uzmanının başvuru sırasında yardıma uygun olmadığı için reddettiği bir kadının ardından vakıf müdürü ile yaptığımız kişisel görüşmede, müdürün “*Ben olsam başvurusunu alırdım*”¹³⁵ cümlesi; başka bir vakıfta görüştüğüm hane inceleme uzmanının, yoklama kriterlerine uygunluk ile hanenin geçim ve hayat şartları arasındaki ilişkilerde, yardımın verilmesi yönünde görüş bildireceği zamanlarda, “*Yanmıyor; ama ben bu durumda yardım vermek zorundayım. Yasayı kaldırırsanız at çöpe*” şeklindeki cümleleri buna örnek oluşturabilir.

Tabii burada önce siyasi iradeyi sorgulamak lazım. Adam on maddelik kanun yaparsa, bunun yönetmeliği yok, tebliği yok, tüzüğü yok. Neye göre yapacak? Oradaki boşluklara göre yapacak. (...) fakru zaruret içindeki vatandaşlara yardım etmek diyor 3294. Fakru zaruretin tanımı ne hocam? Yok. (...) Fakru zaruret ne demek? Ben de fakru zaruret içindeyim kardeşim, bana da yardım edin diyebilirsin şu an. SGK’sı olanlara da yardım yapılabilir diye bir kanuna madde eklediler. Aynı madde içinde, hem üst tarafta “SGK’sı olanlara yardım yapılamaz” diyor. Bir paragraf aşağıya geçiyor, aynı madde içinde SGK’sı olsa da, asgari ücretin 2/3’ünden az hanede kişi başı düşen gelir varsa, yardım yapılabilir” deniliyor. Buyur buradan yak. (Bakanlık uzmanı)

Sosyal hak ve sosyal politika arasındaki ilişkinin mantığı ile uyum sergilemeyen bu örnekler, kişinin belirli bir kamusal sosyal politika aracından yararlanmasını, kişisel inisiyatiflere, olasılıklara ve tesadüflere terk etmektedir. Bu tür durumlar, vakıflar özelinde, muhtaçlık sınırı ile gelir yoklaması temelinde kurala bağlanmış gibi gözükken sosyal yardım uygulamalarının, başvuru ve karar verme aşamalarında bireysel iyi niyet ve yorumlara tabi olduğunu göstermektedir.

“Andığım gözlemim şu şekilde gerçekleşmiştir. (...) Vakfında, yardım talebinde bulunmak üzere, fakıta gelmiş bir kadın, kömr talebinde bulunacaktı ve verilerse gıda da almak istiyordu. Bunu, “*Benimse gıda da alırım, niye almayayım?*” şeklinde ifade etti. Mesai başladığında, içeri girdi; ancak emekli aylığı nedeniyle, yardımın uygun görülmediği yanıtını aldı ve bana yardımların ulaştırılmaz bir şekilde dağıtıldığını yönünde serzenişte bulunarak gitti. Devamında Vakıf Müdürü ile gerçekleştirdiğimiz tanışma sohbeti sırasında az önce yaşadığım bu durumu anlattım. Müdür, “*Ben olsam başvurusunu alırdım*” dedi.

Özel sosyal yardım kurumu temsilcilerinin de sosyal yardımların yapılmasına dönük benzer bir değişim beklentisi içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Kurum temsilcileri de kişinin başka hangi kanallardan yardım aldığını bilemediklerini belirterek, bu durumu kendileri için en büyük sorun olarak nitelendirmiş ve kamuyla birlikte geliştirilecek bir sistemin içerisinde yer almak istediklerini ifade etmişlerdir.

Bu sorunların giderilmesi için, rejimin kurumsal ayağında, ne kadar yardım yapılacağına sistemin kendisinin karar vereceği ve uygulanması zaman içerisinde oturacak bir puanlama formülüne dayalı bir sisteme geçilmiş durumda.¹³⁶ Bir bakanlık uzmanının ifade ettiği gibi, “vakıf mütevellî heyetlerinin takdir yetkisi tamamen ortadan kaldırılmıyor”. Aynı uzmanın belirlemeleri ve kişisel gözlemlerime göre, mevcut koşullar altında, her il ve ilçedeki vakıflar birbirinden bağımsız olarak işlediği için, benzer durumdaki bir kişi ya da haneye verilecek aynı ya da nakdi yardım vakıftan vakıfa değişiklik gösterebiliyor. Bu sistem ile birlikte, bakanlık uzmanının ifadeleriyle “keyfiyetlerin önüne geç(il)mesi, sübjektifliğin ortadan kaldırılması, çok daha objektif kriterlere göre yardımın yapılması” hedefleniyor. Bu bakanlık daire başkanının söylediği üzere, “puanlama sistemi hem bölgesel düzeyde hem de kır-kent düzeyinde bir farklılık oluşturmayı” hedefliyor.

Puanlama formülüne geçilememesinin nedenleri arasında vakıfların faaliyet alanının devamlı genişlemesi gösteriliyor. Buna bağlı olarak puanlama formülünün hazırlanmasında da güncellemeler yapılıyor. Ancak puanlama formülünün tam anlamıyla yaşama geçmesi, bakanlık, vakıflar, diğer kamu kurumları ve özel sosyal yardım kuruluşlarının ortak bir sosyal yardım ağı etrafında bütünleşmesini sağlayan Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi’nin uygulanması ile mümkün olacak gibi düşünülmektedir. Ancak şu an için vakıflar ile bakanlığın Proje kapsamındaki hedeflenen bağlanmasının gerçekleşemediği belirtilmektedir. Proje’nin yaşama geçmesi ve puanlama formülünün işlemesi ile birlikte, bir bakanlık uzmanının ifadeleriyle “doğrudan kişiye bir hesap numarası açılması, onların hesabına yardımın yatırılması, maaş demiyorum, yardımın yatırılması öngörülmektedir. Ancak uygulanması ve ilk etki değerlendirmesi sonuçlarının alınmasının 5-6 yıllık bir zaman dilimini alacağı ifade edilmektedir. Dolayısıyla Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi, puanlama

¹³⁶ Çalışmanın basıldığı süreçte vakıflar puanlama sistemine geçmişti; ancak henüz tam anlamıyla uygulanmıyordu. Ancak ihtiyaç tespiti sürecinde yöneltilen her bir sorunun puan karşılığı olarak için, bir süre puanlama sisteminin uygulanmak zorunda kalınacağı belirtilmiştir.

formülünü de içerisinde barındırarak, sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağının tamamlanmasında bir çatı görevi üstlenmektedir.

Sosyal Yardım Alanların Takibi

Sosyal yardım rejiminin kurumsal ayağındaki önemli sorun alanların-
dan biri de yardım alanların takibi noktasında gerçekleşmektedir. Yardım
alanların vakıf, belediye ve özel sosyal yardım kuruluşları tarafından
farklı süre ve sıklıklarla takip edildikleri belirtilmiştir. Vakıflar, yardım
yaptıkları kişiyi geçim ve hayat şartları bakımından her yıl kontrol etmek-
tedir. Belediye ve özel sosyal yardım kuruluşları da benzer bir uygulama-
nın içerisinde. Ancak bu takip, kimi zaman, yardım alanların yardım
alma ve alınan yardımı sürdürme stratejilerine takılmaktadır:

Kadın boşanıyor eşinden. Biz kriz halinde müdahale ediyoruz. Yar-
dımları bağlıyoruz. (...) Zamanla barışma sürecine girip, eşiyile birlikte
yaşamaya başlayabiliyor ya da biz bunu daha sonradan öğrenebiliyo-
ruz. (Vakıf görevlisi)

Bu durumla ilgili kamunun yanında özel sosyal yardım kuruluşları da
yüküyle bulunmaktadır. Bu tür durumların yaşanması halinde, kişinin ku-
rumdan uzun süre yardım alması ve mükerrer yardım yapılması, kurumlar
açısından başlıca iki sorun alanı oluşturmaktadır. Özel sosyal yardım kuru-
luşları, bunun önlenmesi halinde, mükerrerliğin ortadan kalkacağı ve böyle-
likle daha fazla kişiye yardım edebileceklerini ifade etmişlerdir. Özel sosyal
yardım kuruluşu temsilcisinin verdiği örnekte de görüleceği üzere, yardım
almak ve yardıma –bir biçimde- erişmek bir geçim stratejisine dönüşmüş
durumdur ve bu strateji, kurumlar açısından yardım alanların izlenmesi
sorunu biçiminde yaşanmaktadır: *“Bir aile müracaat ederken, üç dört yere
müracaat ediyor, hangisinden ne çıkarsa. (...) aynı anda üç STK veya vakıf
da yardım yapıyor. Bilemezsiniz bunu, tespit edemiyorsunuz.”*

Çelişkili Beyan

Başvuru sahiplerinin yardıma erişimi sağlayabilmek için çelişkili ya da
uzmanların ifadesiyle “yalan beyan”da bulunması, özellikle vakıf uzman-
larının en çok şikâyet ettikleri konulardan biridir. Bu sorunun yaşanması,
yoksulluk, geçim ve hayat şartları gibi haneler açısından acil çözüm bek-
leyen –ancak yapısal niteliği gereği acilen çözülmesi mümkün olmayan-
nedenlerin yanı sıra rejimin kurumsal ayağında yaşanan aksaklıklar ve

kayıt dışı istihdam gibi unsurlara da bağlıdır. Ancak yine de bu olgunun varlığını sosyal yardım rejimini çevreleyen sosyal politikalar ve neo-liberal dönüşüm sorunu olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Yerel yönetimlerin ve özel sosyal yardım kuruluşlarının yardımları, vakıfların görememesi, yardım kararının verilmesinde sorun yaratan bir unsur olarak belirmektedir. Anılan kurumlardan yardım aldığı halde, yardıma erişim ve yardımı garantileme stratejisi çerçevesinde, yardım almadığını söyleyen kişilerin bulunduğu ileri sürülmektedir. Yanlış ya da burada ifade edildiği haliyle çelişkili beyan, kişinin o sırada üzerinde gözükten bir mülkü bilmemesinden de kaynaklanabilmektedir.

Vakıf personeli, kendilerinin yardım başvurusunda bulunan kişiye inanmak durumunda kaldıklarını ve alınan diğer yardımları görememenin kendileri açısından “çok büyük bir sıkıntı” olduğunu ifade etmiştir. Bu elbette, vakıf personeline temsil olunan kamusal sosyal yardım otoritesinin, yurttaş ile olan ilişkisine dönük de bir fikir vermektedir. Bu durum, ihtiyaç sahiplerinin, kendileri ile ilgili söyledikleri her bilginin yanlış olma olasılığı bulunan, potansiyel “yalancı” bir toplumsal grup olarak kodlanmasını beraberinde getirmektedir. Kuşkusuz ki, bu olgu, sosyal hakların gelişim ve uygulanma mantığı ile taban tabana zıttır.¹³⁷ Nitekim, vakıf personeli de, sosyal yardımların bu tarz gerçekleşme biçimine ilişkin kişisel şikâyet ve rahatsızlıklarını da dile getirmektedir. Bu rahatsızlık, yardımların siyasal amaçlarla kullanımı, istihdama öncelik tanınmaması ve hanenin geçim ve hayat şartları nedeniyle, kriter dışı uygulamalar doğrultusunda karar vermek zorunda kalmaları ya da bu yönde bir ikilemde kalmaları boyutlarını da içermektedir. “Her ay buraya gelmesinler. Her ay kendilerini acındırmaları”¹³⁸ ifadesinde karşılık bulan, yardım alanların davranışlarına ilişkin bir fikir de verebilecek durumlara dönük vakıf personelinin kaynaklanan itirazlar da bulunmaktadır.

Sosyal Yardım Dağıtım Sorunları: “Veriyor; ama rezil ediyor”

Sosyal yardımların, topluma ve yoksula sunuluş tarzı kadar, dağıtım biçimi de bir dizi sorunu barındırmaktadır. Bu sorunları, katılımcı gözlem yoluyla izlediğim iki kömür (Şehit Cengiz Topel Mahallesi, Mamak;

¹³⁷ Bu noktada belirtmek gerekir ki, söz konusu durumun sorumlusu vakıf personeli değildir.

¹³⁸ Alan araştırmam sırasında, vakıf personelinin bu cümlelerini doğrulayan çeşitli gözlemlerim oldu.

Hıdırlıktepe, Altındağ) bir gıda (Hıdırlıktepe, Altındağ) olmak üzere üç yardım dağıtımı gözlemi ve yardım alanlara yöneltilen sorularla belirlemeye çalıştım.

Her iki mahalledeki yardım dağıtımına ilişkin gözlemlerime dayalı olarak, yardımın gelmesiyle birlikte, mahallede yaşayan pek çok kişi, özellikle de kadınların sokaklara döküldüğü söylenebilir. Şehit Cengiz Topel Mahallesi’nde izlediğim yardım dağıtımı öncesinde, sokaklarda neredeyse kimse yokken, bir anda özellikle kadınlar sokaklara çıkıp evlerinin önünde yardım beklemeye ve gelen kömür torbalarını evlerinin önüne yığmaya başladılar.¹³⁹ Yardım belirlenmiş adreslere geliyordu. Yardım alınmayı beklediği halde, yardım çıkmayanlar ise, söyleniyordu.

Hıdırlıktepe’de gözlemlediğim yardım dağıtımı tam bir keşmekeş idi. Utrafta sürekli bir bağırma, aracın kasası etrafında sürekli bir birikme ve birbirini ezme hali vardı. Listede adını gören, soluğu aracın arkasında alıyordu. Kimi listede adına bakmadan, doğrudan arabanın arkasına yaklaşıyor kimi ise, toplu halde ya da tek tek bir köşede ortalığın biraz sakinleşmesini bekliyordu. Bu kişiler de bir yandan kendi aralarında konuşurken diğer yandan da muhtemelen kime yardım çıkıp çıkmadığına bakıyorlardı. Yardımını alan, diğer kolileri bir köşede topluyor ya da toplamadan sırtlayıp evine taşıyordu; ortada tam bir kaos vardı:

Ben en son beklerim. (...) Ne yapayım, cazgırlık mı yapacağım? (...) Yapıyorlar, o ona bağırıyor, o ona bağırıyor, benimki niye çıkmadı bilmem ne. (Bekir)

Çok iztihat oluyor. Sanki ayakkabı kutusunu kapmış gibi kapıyor.¹⁴⁰ (Ömer)

Dağıtımda neyle karşılaşmıyorsun ki? (...) Ne bileyim isim okuyorlar, kargaşa, kalabalık, zor alıyorsun, hatta gıdaların çalınıyor. (...) O da oluyor, bağırıp çağırıp. Zor şartlarla alıyoruz. Sabah erkenden birikiyorlar, bekliyorlar, kamyon gelecek de, liste okuyacak da, kamyon peşine düşüyorsun, ismini arıyorsun, neler neler. Veriyor; ama rezil ediyor. (Emel)

¹³⁹ Bu noktada, T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü’nün (2010) ve T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlaşma Genel Müdürlüğü’nün (2013c) Valiliklere gönderilen genelge ve dağıtımlı yazısında, “izdihama sebebiyet verecek toplu kömür dağıtımından kaçınılması, kömür yardımlarının kişi onurunu incitmeyecek şekilde” yapılması yönünde bir uyarı da mevcuttur.

¹⁴⁰ Burada ayakkabı kutusu benzetmesinin, siyasal gündeme referansla kullanıldığının altı çizilmelidir.

Bir de bunu alırken (...) ana baba günü oluyor arabanın başı. Kimin ne aldığı, kimin ne verdiği belli değil. (...) Bu mahallelerin hepsinde var bu. İtiş kakış, o onu tepiyor, o onu kakışlıyor, kavga ediyorlar. (...) vah-şi bir hayvanın önüne bir av atarsın da, o ondan kıskanır. Aynen öyle yapıyor, bizim milletimiz böyle bir insan. Medeni değiller. (Hüseyin)

Yardım dağıtım görevlilerinin davranışları, yararlanıcıları oldukça rahatsız edebiliyor. Hacer, *"İyi davranmıyorlar. (...) Biraz kızmalar oluyor, bazı bir şeyler oluyo. (...) Sıranı bekle, dur, bir şeyler oluyo işte. (...) Yok, fazla da bağırıyorlar"* demektedir. Kimi durumlarda ise, yardım alanların yardım arabasının peşinden sokak sokak koşması gerekmektedir. Bu da yardım alan açısından hayli sinir bozucu ve gurur kırıcı bir durumdur:

Yardıma verirken böyle küçümser gibi bakıyorlar. Ben de o işi hiç sevmiyorum. (...) Belediyeye gidersin kağıtları verirsin, beş garış suratları. (...) Yardım almaktan gerçekten nefret ediyorum, davranış tarzlarından. Sonuçta ben ihtiyacım var ki başvurmuşum, bu yardıma alacağım. Belki sen de alıyorsun, şimdi şöyle baktım mı, belki arabada dağıtan sen de alıyorsun belki yardım. Sana böyle muamele yapsalar hoşuna gider mi? (Goncagül)

Bir de o gıda geldiği günler çok daha fazla. (...) resmen kamyon peşinde koşuyoruz. (...) Kömürde de çok koştum, gıdada da çok koştum. (...) Bu kadar rahatsızlık olmaz. (Lale)

Bunun yanında yardım dağıtımının bu tarzı, kişinin evde olmadığı durumlarda, yardıma erişememesi gibi sonuçlar da doğurabilmektedir: *"Kömürüm gelmedi, sıkıntılıyım. (...) Belediyeden gelecekti gelmiş, beni evde bulamamış, geri gitmiş, gelmiş, bir daha gitmiş, şimdi gelmiyor"* (Sabiha). Kömür yardımının taşınması, özellikle belirli yaştan üstünde kişiler için sorun yaratabilmektedir: *"Ben geçen kaymakamlık kömüre geldi, zaten tek tabancayım, tek başıma 40 torba zorlandım. Yaş 63, 25 torba kömür, kaldırıp da istifleyeceksin, zaten ufacak yer, zorlanıyorum. Allah'ı şükür acaba bir yerime bir ağrı sızı mı girecek diye insan korkuyor konuşurken"* (Muhsin). Yardımın dağıtımı açısından kimi zaman yaşanan bir diğer sorun da yardıma erişememe sorunudur. Dikmen Vadisi'nde oturan Velit, *"Gidiyorsun diyor çıkıyor, herhangi bir sorun yok, tamam gelecek. Sene bitiyor hâlâ gelecek. Telefon ediyorsun gelecek, çıkmış bir sorun yok, gelecek, hâlâ gelecek"* diyerek, yardıma erişim sorununu dile getirmektedir.

Sosyal yardım alma sürecinin tamamına sinen ve böylece sosyal yardım rejiminin temellerine yerleşen korku faktörü, yardım dağıtımlarında da görülmektedir.

Sosyal yardım almak, başvurudan ihtiyaç tespitine, yardım kararından alınan yardımların belirsizliğine uzanan bir süreç içerisinde, korku unsurlarıyla doludur. Dağıtım süreçleri de gelen yardıma ulaşamama, yardımı alamama/edinememe kaygısıyla yüklü bir biçimde bu korku iklimini tamamlamaktadır.

Görüleceği üzere, sosyal yardımların dağıtım biçimi, sosyal hak düzeyindeki bir uygulamanın yararlanıcı özneye verilme biçimiyle uyumsuzluk göstermektedir. Diğer taraftan, yardımların bu dağıtılma biçiminin, sosyal yardım rejiminin kurumsal yapı, devlet ve yoksul arasındaki ilişki biçimi, yardımların topluma sunulmuş tarzı ve yardım alanların kendi aralarındaki ilişkiler gibi özellikleri düşünüldüğünde, oluşumuyla uyumlu bile olduğu söylenebilir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bir sosyal politika uygulamasının hak statüsünde olmasıyla yararlanıcılarına ulaştırılma biçimi arasında bir ilişki vardır ve yardım dağıtımının bu biçiminin, yoksulların bir sosyal hakka erişimi ve bu hakkı kullanımıyla bir ilgisi bulunmamaktadır. Böylelikle, sırasıyla yardım talebi, hane incelemesi, yardım kararı ve son olarak yardım dağıtımı aşamalarının sosyal yardımların yoksulun geçim ve hayatına bir sosyal hakkın kullanımı değil, sosyal haklardan yararlanma biçimleriyle uyumsuz bir “sosyal haksızlık” olarak dahil olduğu söylenebilir. Bu ilişki biçiminin, yardım dağıtımının ardından, yardımın kullanılması süreçlerinde de deneyimlendiği görülmektedir. Bu da yardımların nitelik ve kalitesinde somutlanmaktadır.

Yardımların Nitelik ve Kalitesi

Dağıtılan yardımların nitelik ve kalitesinin sosyal yardım rejiminin oluşum ve çözülmesinde önemli başlıklardan biri olduğu görülmektedir. Kömür yardımı, vakıf⁴¹ ve belediyeden birlikte geldiği durumlarda bir hanenin kışı çıkarmasını sağlamaktadır. Yardım alanlar, “*Ev büyük, kömür de tez yanıyor. geçiyor. Dermanı yok*” (Burhan) ifadesinde görüleceği üzere, vakfın kömüründense (beyaz torba), ABB’nin kömürünün

⁴¹ “Fakir Ailelere Kömür Yardımı Yapılmasına İlişkin Karar” 25.12.2014 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu karara göre, vakıflar tarafından belirlenen ailelere, asgari 500 kg. kömür yardımı yapılır.

(yeşil torba) **daha çok** dayandığını belirtmektedir. Dağıtılan yardımların nitelik düzeyinin düşüklüğü, görüşmelerde sıklıkla şikâyet edilen durumlardan biri idi. Gıdalar,¹⁴² makarnalar başta olmak üzere son derece sağlıksız ve yenilmemektedir. Koliden çıkan, makarna, zeytin, helva, reçel türleri, nohut, peynir gibi gıda malzemelerinin çok yen(e)mediği söylenmiştir.¹⁴³ Hatta yardım alanlardan biri, dağıtılan helva nedeniyle, helvadan soğuduğunu ifade etmiştir.

Reçeli söyledim, numuneliğini de gelip alın dedim; ama kimse almadı, gelip de bakmadılar bile. Hele nohutu kesinlikle atıyorlar. (...) yardım yapıyorum diyor; ama bir kurdele makarna koy. Bir kurdele makarna koy da bileyim, hiçbir kurdele makarna yok. Kimsenin yemediği, bak-kallarda kalan şeyler. Bir de kanalizasyon borusu, affedersiniz, özür dilerim su borusu gibi makarnalar geliyor, koca koca onlardan geliyor. Buradaki insanlar yemez, buradaki insanların yiyeceği en çok yediği kurdele makarnadır. Bir tane de ondan koy, çubuk makarna koy. (...) Çok seviyor buranın insanları. Çünkü mantıya benzer o, böyle yoğurda katarsın. Bu kıvrım, yuvarlak makarna, hakkatten su borusu gibi. Yenecek gibi bir şey değil çünkü. Hele reçel, bozulmuş, artık tamamen bozulmuş, insan bir kere bakar ya, çocuk bile yemez görse. (...) Yüzde 90 öyle. (...) Büyük bir şirketle herhalde anlaşma var. Nohut hiç yenmiyor, inan tavuk yemiyor nohudu. Pişmiyor, yenmiyor. (...) Yemiyor, hayvan bile yemiyor. Gene de zor kalırsak, zaten zor kalıyoruz, geçim yok, iş yok burada. (Ömer)

Helvadan tiksindirdi, aşağıdan helva alırdık çarşıdan, onu yiyince ne bileyim helvadan soğudum. Helvayı çok severdim. Helvadan gerçekten soğudum. Ama yenmiyor ki, yine de iyi kötü çocuğun çocuğun önüne koyuyoruz mecbur. (...) Tabii mecburluktan yiyoruz. (Emel)

Yokluktan yiyoruz. Yesek şekerimiz çıkıyor, helva tüm şeker. (...) yemesek aç kalıyoruz, mecbur yiyoruz. (...) O şekerin yerine gırmızı mercimek verse ondan iyi. Çorba yapar içerik. (Sabiha)

Yardımların kimi zaman bozuk çıktığı Hüseyin’in “*Reçelin ağzını söyle bir açtım, pıtır pıtır ediyor. Ekşimiş*” ve Gülten’in “*Gıda diyorlar, nere-*

¹⁴² Yardımlar incelendiğinde, dağıtılan kimi markalara benzer isim ve biçimsel olarak pakette markaların piyasada satıldığı görülebilmektedir. “Yayla” bunlardan biridir. Böylelikle, dağıtılan markanın ismi ve paketin biçimi üzerinden, markette satılan “iyi” gıdanın mutfığa girdiği ve kullanıldığı algısının oluşabilme ihtimali düşünülmelidir.

¹⁴³ Yoksul Yasaları ile günümüz yoksulluğu azaltma stratejileri arasında kavramsal ve pratik bağlı kurarken, Engels’in (1997: 371-372), çalışma evlerinde yaşam koşullarından söz ederken, “Yiyecek, en düşük ücretle çalışanın bile çalıştığı süreçte elde edebileceğinden daha berbattır” diye yazdığını anımsatarak, bir analojiye başvurmakta bir sakınca yoktur.

“*vi gıdaysa, yiyince zehirleniyoruz*” ifadelerinde görüleceği üzere yapılan şikâyetler arasında idi. Huriye ise, “*İçinden hatta birini açtım böcek çıktı*” demektedir. Hatta kimi yardımların çöpe atıldığı ve son kullanım tarihinin de geçtiği vurgulanmıştır:

Ben o yardımı sürekli yiyorsam, bazen de tiksindiğim zaman oluyor, yiyemiyorum, çokları atıyor, görüyorum. (...) Bir de bu dağıttıkları şeyler çoğunun tarihi geçmiş. (...) Üç dört tane, vallahi billahi inanmazlar, atmasaydım, attım. (Hüseyin)

Peynir hakikaten peynir değil ya. Biz ziyan olmasın diyerek, çörek deriz onlardan yaptırıyoruz. Tadı kaybolsun da yerik diye, o şekilde yiyoruz düşünebiliyor musun? Normalde yediğimiz bu markette satılan peynirlerden falan değildir bunlar. Çok berbat bir peynir diyeyim sana. Zeytin desen, zeytin zaten acısı alınmamış, zehir gibi zeytin çıkıyor, reçel desen aynı bozuk. Zaten fazla tüketimi yok zannettiğime göre. Çünkü tarihlerinden dolayı. (Orhan)

Kimileri ise, çöpe atmak yerine, atmayıp daha sonra kullanmak üzere sakladıklarını, köye gönderdiklerini ya da daha fazla ihtiyacı olanlara verdiklerini belirtmiş; kimisi ise, yardımı çöpe atmaya vicdanının elvermediğini parasız kaldığı zaman kullanabileceğini ya da dilenciye verdiğini anlatmıştır. Kimi yardım alanlar ise, “*Yardımla halkın gözünü boyamam*” (Gülten) ve “*Biz bunları millete verirsek, millet ne olursa yer diyor*” (Gülcan) diyerek yardımların nitelik ve kalitesine ilişkin deneyimleri ile yardım etrafında oluşan hak bilinci ve siyaset algısını birleştirmiş gözükmektedir. Yardımların nitelik ve kalite bakımından düşüklüğünü kabul etme eğiliminden de söz edilebilir. Bu kimi zaman dinle denetim altına alınmış gözükmeyle birlikte kimi zaman da yapılan yardımların nitelikli olmasını beklememeye dönük bir önkabulle birleşmiş durumdadır.

O yağdan hiç pişman değilim ben, gayet iyi, salçası da güzel, fena değil. Çok iyi kaliteli salça verecek değiller tabii ki de. Allah bilir kaç kişiye veriyorlar. (Sema)

Talep oldukça artmış. (...) O yüzden bu kadar kaliteli şey veremeyecek duruma geldiler. Bence kalite seviyesi ondan düştü. Eleseler onları, hakikaten ihtiyaç sahiplerini tespit etseler, bence çok daha kaliteli şeyler yapacaklar. (Lale)

Alan araştırmamı yaptığım dönemde gıda yardımının içeriğinde bir derinlik olmuştur. Bu konu, daha çok yardım alanların gözünde oy kaygısı ve çeşitliliği değerlendirilmiştir. Bu duruma tepkili olanlar da vardı:

Biraz azbuçuk iyi oldu reçel de, vişne oldu. (...) Atatürk'ün devrimleri gibi olmuş, devrim yapmış. (Gülüşmeler) (...) Ne kadar büyük bu değişiklik Allah. (...) Devrim yapmış. (...) Neyi değiştirecek, bu ayva reçeli neyi değiştirecek ki, neyi, ne kadar değiştirebilir ki? İnsanları geleceği reçele mi bağlı? (Gülten)

Yardımların nitelik ve kalitesiyle ilgili duyduğum olgulardan biri de, dağıtılan gıdanın niteliğinin semtine göre değişiklik gösterdiği şeklindedir. Huriye'nin anlatımlarına göre, yardımlar bir, iki ve üçüncü kademe olarak bölümlenmişti:

Birinci kademe daha çok Çankaya taraflarında, zengin taraflara verilen gıdalar. İkinci kademeleri daha orta kesimlere, Boğaziçi ya da Altın dağ gibi, Altındağ da gerçi kırsal olarak. (...) İşte buralarda (Mamak) üçüncü kademeyiz. (...) Büyükşehirin tabii, gene büyükşehir dağıtıyor. Zaten semt semt dağıtıyor, en son bu taraflara dağılıyor gıda, kalan en son koliler, yırtık, çoğunluğun paketleri yırtık, patlak. Ablamın zeytin patlamıştı, düşünün tenekenin içindeki zeytin patlamıştı, koliyi kaktı ramadık. Her yerinden sular akıyordu. Hatta geçen aldığımız zeytin tamamen kapağını açtım, içinde iğrenç bir koku çıktı, direkt tenekeyle çöpe gitti. (...) mümkün değil, onu ben çocuğumu zehirlemek için açıp da kullanamam. (...) Çöpe koyacağım bir şey için sevinmek de boş oluyor. Açtığım zaman bakıyorum ki, Allah kahretsin gene mi bu diyorum ve yiyemediğim için çöpe koyuyorum. (...) Büyükşehirden makarna bolca, salça, çay, şeker, helva, peynir, zeytin, kahvaltılık bunlar. Annem bunlar hep merdiven altı. Ben sağlığım bozulacak diye de tüketmiyorum. (Huriye)

Anlatılanlardan görüleceği üzere, sosyal yardımlar nitelik ve kalite yönünden pek çok sorunu içermektedir. Yardımların nitelik ve kalitesinin, yardım dağıtım sorunlarına benzer bir biçimde, sosyal hakkın kullanımı, devlet ve yurttaş ilişkisi ve sosyal yurttaşlık statüsü bakımından sosyal yardım rejiminin genel oluşum özellikleriyle uyum sergilediği görülmektedir.

Sistemde Değişimin Yönü

Sosyal yardım rejimi, kurumsal gelişmeler bakımından da kendi içerisinde dinamik bir yapı sergilemektedir. Kamusal sosyal yardımlar açısından kurumsallaşma eğiliminin Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi'ni yaşama geçirecek şekilde süreceği anlaşılmaktadır. Proje kapsamında puanlama formülünün uygulanma hedefi çerçevesinde, yardımların nesnel ölçütler etrafında verilmesi yönünde kimi adımların atılacağı

ğı görülmektedir. Projenin hedef kapsamı düşünüldüğünde, özel sosyal yardımı da içeren bir ağdan söz edilmesi nedeniyle, özel sosyal yardım kuruluşlarının etkinliğinin de devam edeceği sonucuna ulaşılabılır.

Ayrıca, sosyal politika araçları açısından düşünmek gerekirse, sadece sosyal yardım yapan bir kamusal etkinlik tarzından çok, sosyal yardım, sosyal hizmet ve istihdam bütünleşmesini hedefleyen bir anlayış ve yapının belirginleşmeye başladığı söylenebilir. Bunun izleri, hem bakanlık hem vakıflar hem de özel sosyal yardım alanında gözlemlenmiştir. Belediyeler de dahil olmak üzere sosyal yardım rejiminin anılan kurumsal aktörleri, görev ve sorumluluk alanının sadece sosyal yardım dağıtmak olarak belirlendiği bir yapıdan çok, aile temelli, kişi ve ailenin sorunlarını giderip, ihtiyaç sahiplerini kendi kendine yeter hale gelebilme (işgüçlü piyasasına dahil olma) potansiyelini açığa çıkartıcı bir tarzda, sosyal yardım-sosyal hizmet-istihdam bütünleşmesinin¹⁴⁴ sağlandığı bir etkinlik düzeyinin oluşumunun ilk adımları içerisinde. Bir bakanlık daire başkanının ifadeleri ile yapı, “sadece yardım götürmektense, daha çok sosyal hizmet ve kişiyi aktifleştirmeye dönük proje bazlı hareket etmeye dönük bir değişim” göstermektedir. Aynı daire başkanı, sosyal yardımların eksik yanını, “minimum gelir düzeyine geçilmemiş olması, aile ve hak temelli olmaması, daha sistematik olmaması” olarak sıralarken, sosyal yardım, sosyal hizmet ve istihdam bütünleşmesinin sağlanması hedefinden söz etmektedir. Böylelikle, daire başkanı, “*Hem akademik düzeyde hem de uygulama düzeyinde (...) hak ettiği halde sosyal yardım alamayan kişiler üzerinde yoğunlaşmalıyız*” diyerek, hem sorunun varlığına işaret etmekte, aynı zamanda da sistemin kendi iç evriminin sonucunda varması hedeflenen noktaya ilişkin bir fikir de vermektedir.

Beklentiler: Sosyal Yardımlar Nasıl Bir Yapıya Kavuşmalı?

Sosyal yardım rejiminin sorunlarını ve kurumsal değişimin yönünü ortaya koyabilmek bakımından rejimin kurumsal yapısını oluşturan bileşenlerin beklenti ve önerilerini paylaşmak yerinde olacaktır. Önemli sorunlardan biri olarak beliren çok başlılığın ortadan kaldırılması gerektiği söylenmektedir. Bunun için devletin, kamusal ve özel sosyal yardım kuruluşları ile ilgili bir düzenleme getirmesi gerektiği savunulmaktadır.

¹⁴⁴ Nitekim Onuncu Kalkınma Planı’nda (2014-2018) (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013a: 158), “sosyal yardım ve hizmetlerde bütüncül bir anlayışın geliştirilmesi”nden söz edilmektedir.

Bir vakıf görevlisi, “bu kurumlar(ın) tamamen kendi öznel ölçütlerinde, kendi dünya görüşlerine göre” yardım yaptıklarını ifade etmekte, bir diğeri ise, yasal boşluğu ortadan kaldıracak bir biçimde, vakıfların verdiği yardımların ayrı yasalarda tanımlanması gerektiğini savunmaktadır.

Bir bakanlık uzmanına göre, “sosyal yardım programlarından ziyade proje tarzı, istihdama yönelik projelerin daha fazla olması gerektiğine ilişkin eleştiriler gelebiliyor”. Yardımların, yararlanıcıları “tembelliğe” ittiği yönünde görüşler bulunmaktadır. Bakanlık uzmanı, bu eleştirilerin vakıf çalışanlarından geldiğini belirtiyor ve kişiyi daha fazla “kendi kendine yetebilecek düzeye” taşıyacak projelerin uygulanması gerektiğini savunuyor.

Bir bakanlık uzmanı, çalışabilir durumdaki yoksullarla çalışamaz durumdaki yoksullar arasında bir ayrıma gidilmesi gerektiğini belirtiyor ve çalışamaz durumdakilerle, “çalışma hayatına girebilecek kişilere yapılan yardımlar arasında bir fark oluşturulabilir” diyor.¹⁴⁵ Bir vakıf görevlisi de, çalışabilir-çalışamaz ayrımına dönük bir düzenlemeye gereksinim olduğunu savunuyor. Böylelikle, sosyal yardımların daha fazla istihdam odaklı bir biçimde yeniden yapılandırılması gerektiği görüşü öne çıkmaktadır. Bir vakıf görevlisi, insanları sosyal yardımlardan kurtarmaya dönük hane hane ve aile için müdahale planları hazırlanması gerektiğini ifade ediyor. Sosyal hizmetlerin önemine dikkat çekiliyor ve sosyal yardımların sosyal hizmetlerle birlikte yürütülmesi gerektiği savunuluyor.

Vakıflara ayrılan periyodik payların yetersiz olduğu da bakanlığa vakıflar tarafından iletilen bir diğer eleştiri konusudur. Ayrıca, vakıf sosyal yardım inceleme görevlileri, iş yüklerinin çok fazla olduğundan şikâyet etmekteydi.

Özel sosyal yardım kuruluşlarının, yardımların kurumsal yapısı ve iltisap tiyâç tespiti süreçlerine ilişkin dikkat çektiği noktalardan biri mükerrer yardımlar ve bunların belirlenememesidir. Bu kuruluşlar diğer özel sosyal yardım kuruluşları ile birlikte çalışarak, mükerrer yardımların önlenmesi gerektiği görüşündedir. Alan araştırmasının özel sosyal yardım kuruluşlarını kapsayan ayağında, devletin, ortak projeler üretilmesi, devletin ve özel sosyal yardım kuruluşlarının mükerrer yardımlarının engellenmesi¹⁴⁶ konusunda, koordinatör görevi ile sorumluluk almasına dönük

¹⁴⁵ Bu ifadede görülebileceği üzere, yoksulların çalışabilir ve çalışamaz durumdakiler olarak ayrıştırılmasına dönük tarihsel eğilimin, yeniden üretildiği anlaşılmaktadır.

¹⁴⁶ Bu çerçevede, Onuncu Kalkınma Planı’nda (2014-2018) (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013a: 198)

lır beklenti gözlemlenmiştir. Bu, özel sosyal yardım kuruluşlarının faaliyet alanlarının genişlemesi kadar, kamusal sosyal yardım ağına ve politik karar alma süreçlerine dahil olmaları anlamına da gelmektedir.

İşte siz geldiniz, yardıma muhtaçsınız, bize müracaat ettiniz, ben devletin oluşturduğu o sisteme girmeliyim. Herhangi bir kurumdan yardım alıyor mu, onu görmeliyim. Kimse Yok Mu? da oraya girmeli. Cansuyu da oraya girmeli, İHH da oraya girmeli ki daha sağlıklı bir sistem yürüsün. Çok daha iyi olabilir, çok daha koordineli yürütebilir. STK’lar da bu işin içine katılarak ortaklaşa bir fikir alışverişinde bulunup, ortak bir yol izlenilebilir. Çünkü, tekrar söylüyorum, hakikaten ciddi verilere sahip kurumlarınız bizler. Çok özel bilgileri var ailenin. (Özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi)

Sosyal Yardım Rejimi Altında Yaşamak: Sosyal Yardım Alma ve Alıcısı Olma Disiplininin Oluşumu

Çalışmanın bu bölümünde, sosyal yardım alanların, kurumsal yapıyla birlikte sosyal yardım rejimini var eden davranış ve düşünme biçimleri açığa çıkartılmaya çalışılacaktır. Bu başlıklar altında, sırasıyla yardım alanların çalışma ve işgücü piyasası deneyimi; geçim ve hayat şartları; gündelik yaşam deneyimi ve ürettikleri ideolojiler, toplumsal cinsiyet örüntüleri ve son olarak gelecek beklentileri, umutları ve hayalleri incelenecektir.

Tüm bu olgular, kavramsal düzeyde, sosyal yardım rejimini var eden ve sosyal yardım rejimi altında yaşama biçimine dönüşen bir sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini oluşumu sorunsalı etrafında ele alınacaktır. Sosyal yardım rejiminin oluşumu, aynı zamanda, rejimin içerisinde olduğu iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılarla uyumlu bir yardım alan/yoksul tipinin/türünün oluşumunu da gerektirmiştir. Bu tipin, sosyal yardım rejimini var edecek çeşitli davranışları, düşünceleri, içerisine girdiği ve yarattığı ilişkiler vardır. Çalışma boyunca olgusal dayanaklarına kavuşturulacak olan tüm bu davranış, düşünce ve ilişkiler, kavramsal düzeyde, sosyal yardım rejiminin oluşumuna paralel bir sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin oluşumunu beraberinde getirmiştir. Sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini, yardıma başvurma, ihtiyaç tespiti ve yardım alma süreçlerinin yanı sıra yardımı kullanma, yardımların geçim ve hayat şartları içerisindeki yeri, yardımlar öncesinde ve sonrasında yardım alanların iş-

¹“Sosyal yardım ve hizmetlerde kamu, özel kesim ve STK’lar arasında koordinasyon ve mükerrerliklerin önlenmesi” konusunda etkinliğin sağlanmasından söz edilmektedir.

gücü piyasası ile ilişkilendirme biçimi, yardımlar dolayısıyla belirli davranış tepki ve düşünme biçimleri geliştirmeyi de içeren bir süreç ve durumdur. Sosyal yardım rejiminin mevcut haliyle oluşumu ve sürdürülebilmesi için yardım rejiminin genel özellikleriyle uyum sergileyecek bir yardım alanı yoksul tipine/türüne gereksinim vardır. Rejimin bu haliyle varlığını koruyabilmesi için yardım alanların, belirli davranış ve düşünme tarzları etrafında disiplin altına alınmış olması gerekir. Bu sosyal yardım rejiminin ve onun içerisinde olduğu iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapıların genel çıkarlarıyla uyumlu; ama yoksulların sınıf aidiyetleriyle uyumsuz ve ilgisiz bir takım davranış ve düşünme tarzlarını beraberinde getirmektedir. Daha soyut düzlemde, sosyal yardım rejiminin birikim rejiminin gerekliliğiyle sadece yasal ve yönetsel olarak değil; aynı zamanda toplumsal davranış örüntülerini, kültürel değerleri, düşünme tarzlarını da içeren uyumlu bir yapısal biçim olarak eklenmesinin koşulları ancak bu şekilde oluşabilir.

Burada, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin, sosyal yardım rejimini var eden bir unsur olarak bu ilişkiler setinin içerisine yerleştirilip önkabulüyle hareket edilmiştir. Sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini olarak kavramsallaştırdığımız ilişki biçimi, sosyal yardım rejimini ne içkin; ancak onunla sınırlı olmayan, toplumun giderek genişleyen bir kesiminin egemen yapılarla uyumlu ve onları yeniden üretecek davranış ve düşünme tarzlarını anlatmaktadır. Dolayısıyla sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini, kendi içerisinde birbirleriyle içsel bağlantıları olan ve sosyal yardım rejimini var eden bir davranış ve düşünme tarzlarının organik bir birliği ve bütünü olarak kavramsallaştırılabilir.

Çalışma ve İşgücü Piyasası Deneyimi

Çalışmanın bu bölümü, yardım alanların nasıl bir çalışma ve işgücü piyasası deneyimi içerisinde yer aldıklarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu deneyim, yardım alanların bir toplumsal sınıf özelliği olarak değerlendirilmiştir.

Sosyal Yardım Alanları Tanımlamak ve Kavramsallaştırmak

Sosyal yardım alanların “kim olduklarının” belirlenmesi, sosyal yardım alanlarla sosyal yardım rejiminin içerisinde olduğu iktisadi yapı

teorideki kavramsal bağın kurulması bakımından anlamlıdır. Sosyal yardım rejimi, iktisadi yapı ve sosyal yardım alanlar arasındaki kavramsal bağın kurulması için, sosyal yardım alanların toplumsal sınıf aidiyetlerinin altının çizilmesi gerekir. Bu, yoksullar ve yoksulluk sorununun, sınıf ilişkileri ve sınıf kökünden ayrıştırılarak ele alındığı ve bir politika konusu yapıldığı neo-liberal evrede ayrıca önemlidir. Yukarıda, yardım alanların yoksulluğun oluşum nedenlerini, yoksulluğun ait olduğu toplumsal gerçekliğin, yardım alanlar tarafından deneyimlenme biçimi bakımından ele alındığı, üretim noktası ve işgücü piyasası etrafında gerçekleşen bu deneyimin ise, yardım alanlara gerçek toplumsal aidiyetlerini kazandırdığı belirtilmişti. Bu, toplumsal sınıf aidiyetidir.

Sosyal yardım alanyazınında yardım alanların salt yoksul ve yardım alan kimlikleriyle tanıtıldıkları ifade edilmişti. Burada tartışılan, yardım alanların, yardım dağıtımı, yardımlardan yararlanma, yardım algılaması, yoksullaşma, işsizlik vs. gibi yardım ilişkileri etrafındaki halleriyle nasıl ifade edildikleri değildir. Bu anlamda, sosyal yardım alanlar kimi çalışmalarda, yardım alanlar, yararlanıcılar, sosyal yardım yararlanıcıları (Demir Şeker ve Hacımahmutoğlu, 2011), fayda sahipleri, faydalanıcıları (Hacımahmutoğlu, 2009), sosyal yardımlardan faydalananlar (Yener, 2013), muhtaç, yardıma muhtaç kişiler, muhtaç aileler, yoksul, ihtiyaç sahipleri (Buğra ve Sınmazdemir, 2007; Hablemitoğlu, 2010) gibi ifadelerle anılmaktadır. Ancak burada eleştirilen, cümle içerisinde nasıl ifade edildikleri değil, çalışmalar boyunca, yardım alanlara dönük yapı bağımlı bu kavramsallaştırma eksikliğidir. Nitekim, bu çalışmanın alan kısmında da, yardım alanlara dönük benzer terimler kullanılmıştır.

Ayrıca, sosyal yardımları konu edinen çalışmalarda, yoksulların nasıl kavramsallaştırılacağına ilişkin bir ortaklıktan söz edilememektedir. Belirtilmelidir ki, bizim için önemli olan, sosyal yardım alanların, yoksul ve yardım alan kimliklerinin ötesinde toplumsal sınıf bağını da içerecek şekilde bir süreç ve kavramla tartışılmasıdır. Uçar’ın (2011) çalışmasında, kadınları yoksul kimliklerinin ötesinde, sınıf ilişkileri içerisindeki yerleşime oturtan bir kavramsallaştırma görülmemekle birlikte, kadın yoksulluğunun işgücü piyasası kökenlerine ve farklı işçilik biçimlerine ilişkin kaynaklarına dikkat çekilmektedir. Altındağ (2007: 21-22) ise, vakıfların yardım verdiği kişileri “toplumun en alt kesimi” “sınıf altı” olarak ifade etmiştir. Ancak burada bir kavramsallaştırmadan söz etmek mümkün

gözükmemektedir. Yılmaz (2008) da, yardım alanları “yeni yoksulluk bağlamsal arka planı” içerisinde, “sınıf altı” olarak kavramsallaştırmanın uygun düşeceğini söylemiştir. Çalışma, doğrudan sosyal yardım alanları değil, genel olarak yoksullara odaklanmakla birlikte, yardımların görülen yoksullar açısından önemini anlatmaktadır. Kök (2011), doğrudan sosyal yardım alanlara odaklanmasa da, sosyal yardım da alan yoksullarla görüşmeler yaptığı çalışmasında, yoksulluk, sınıf ve çalışma bağlantısını dönük tarihsel olarak geliştirilmiş bir kavramsallaştırma çabası sergilemiştir. Bu çerçevede, kapitalizmin ilk dönemlerindeki yoksulun yerini, aylaktan emekçiye doğru bir gelişim olarak tanımlarken, güncel olarak örneklem grubunu “yeni kent yoksulu” olarak kabul etmiş ve bu kesimin, emekçiden alt sınıfa doğru bir evrim geçirdiğini ileri sürmüştür. İkizoğlu (2000) da herhangi bir kavram inşası yapmamakla birlikte, yardım alanları “kent yoksulu” kapsamında ele almıştır. Doğrudan sosyal yardım alanlara odaklanmamakla birlikte, yoksul kavramı etrafında yeni kavramsallaştırmalardan söz etmek mümkündür. Buğra ve Keyder (2003), yardım alanları da içerecek şekilde, “toplumsal dışlanma riski taşıyan, kenarda kalan, özellikle ekonomik ilişkiler açısından sistemle bütünleşmesi giderek zorlaşan bir tabaka”yı “yeni yoksul” kavramıyla anmaktadır. Yardım alanlar da bu grubun içerisine dahil olmaktadır.

Yardım alanların kim olduğu sorusuna verilecek cevap çeşitli unsurlardan oluşabilir. Örneğin, yaşam tarzı ve refah göstergeleri ele alınabileceği gibi, gelir, eğitim düzeyleri ve ağırlıklı yaş grupları da yardım alanları çeşitli biçimlerde tanımlayacak değişkenler olarak nitel ve nicel bir bulguya sürecinin öğeleri olabilir. Biz bu çalışmada, bu tür bir nitel ve nicel döküm yapmak yerine, belirlenen nitel araştırma desenine uygun olarak, yapılan görüşmelerden ve gözlemlerden elde edilen sonuçları, nicel göstergeler bakımından değerlendirmeyeceğiz. Nicel olarak sadece kimi yığılma grubu, gelir düzeyi gibi başlıklarda aralıklara değineceğiz. Ancak izleyeceğimiz temel yol, çalışmanın kuramsal ve kavramsal kabulleriyle uyumlu olarak, yardım alanları belirli bir sınıf ilişkisinin içerisinde bu toplumsal sınıf oluşumu temelinde ele almak olacak. Bu, yardım alanları ilişkin bilgi yığınlarını gözlemlendiği haliyle sunmaktansa, çalışma açısından kavram-olgu bağlantısını kuracak ve belirli bir kuramsal ve metodolojik bütünlük oluşturacak şekilde, yeniden kavramsallaştırma çabasını gerektirmektedir. Bu anlatılan, çalışmamız açısından metodolojik bir po-

neyon olarak belirlemektedir. Bunun anlamı şudur: Yardım alanların kim olduğuna ilişkin soruya vereceğimiz yanıt, alan gözlem ve bilgilerinden oluşur. “toplumsal dinamiklere ilişkin makro düzeyde tarihsel, ekonomik ve politik bilgilerden” kaynaklanmaktadır (Boratav, 2004c: 19). Boratav (2005: 10), bu belirlemeyi başka bir çalışmasında şöyle ifade eder: “Toplumsal sınıfların dinamiklerini, oluşumunu incelemeye kalkışmak için tüccar ve berrak bir sınıf anatomisine sahip olmak gerekecektir. Bu tür bir anatomik incelemeye imkân veren kavram çerçevesi, ampirik olarak inşa edilemez; belli bir kuramsal hareket noktasına gerek duyacaktır.” Bahçe (2011: 364) de birey ve hanehalklarının toplumsal sınıf oluşumlarına ilişkin makalelerinde, “toplumsal sınıfların başta teorik olarak kurgulanmış” dinamik kategoriler olarak belirlendiğini yazmaktadır.

Yardım alanların kim olduğuna ilişkin bizim hareket noktamız da, alan araştırması sırasında edindiğimiz bilgiler ve yaptığımız doğal ve sistematik gözlemler değil, kuramsal pozisyonumuzdur. Boratav’a (2004c: 165) atıfta bulunarak, çalışmadaki amacımız, yardım alanların sınıf konumlarını, alan bilgi ve gözlemlerimiz doğrultusunda ispatlamak değildi. Boratav’a göre, “sınıf yapısının önemi, mikro düzey bulgulardan bağımsız olarak ortadadır ve makro düzey toplumsal çözümlemelerle, tarih boyutlu çalışmalarla kanıtlanmış durumdadır”. Bu anlamda, amacımız sınıfın varlığını ispat etmek değildi; ama bunu ifade edebilmek için, elbette belirli gözlemler gerekiyordu. Nitekim bu çalışma da gözlem ve görüşme süreçlerinde, sosyal yardımlara ilişkin kişi, hane ve topluluk¹⁴⁷ deneyimlerini olduğu kadar, sınıf ilişkilerine dönük deneyimlerin çekirdeği olarak özetlenebilecek işgücü piyasası, çalışma ve emek etkinliğine ilişkin deneyimleri öğrenme yoluna da başvurmuştur. Bu güzergah içerisinde, temel kavramsal saptamamız şudur: İdeolojik, siyasal, kültürel, hatta biyopsikolojik deneyimleri de içerecek bir biçimde genel toplumsal kategoriler içerisinde düşünüldüğünde, sosyal yardımlar makro düzeyde bir sınıf deneyimi olarak yaşanmaktadır. Sosyal yardımların, bir sınıf deneyimi olarak yaşandığı yönündeki savımız, yukarıda sözü edilen tarihsel bir

¹⁴⁷ Buradaki topluluk vurgusu, çözümlemenin temel odağı olan toplumsal sınıf kategorisini dışlamamaktadır. Yukarıdaki anlatımlarımızda, bunu açık bir biçimde ortaya koyabildiğimizi düşünmüyoruz. Kişi ve hanenin yanında topluluk ifadesini kullanmamızın nedeni, doğrudan sosyal yardımların dağıldıkları farklı ikamet ve yaşam birimlerindeki (mahalle, apartman, sokak, hane, vs.) gerçekleşme biçimlerine ilişkindir. Bu anlamda, yardımlar ve etrafında oluşan ilişkiler, kişi ve haneler açısından, sadece hanenin içerisinde değil, anılan farklı ikamet birimlerinde yaşamlarını sürdüren toplulukla birlikte gerçekleşen ve yeniden üretilen örüntülere yol açmaktadır.

eğilimi de yansıtmaktadır. Çalışmada, sosyal yardımların, işçi sınıfı ve yoksullar açısından, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimini piyasa karşısında genişletme doğrultusunda fiyatlandırılmamış yaşam ve geçim alanları olarak anlam kazandığı gözleminde bulunuyoruz. Bunun tarihsel bir eğilim olduğu söylenebilir. Bu anlamda, çalışmada, yardım başvurusunda ya da yardım alma stratejilerinde cisimleşen, artan yardım talebi ve beklentisinin, anılan tarihsel eğilimin, sınıf açısından, sınıf mücadelesi formu dışındaki güncel bir gerçekleşme biçimi olarak değerlendirilebilirliğini düşünülüyor.

Bu arada, hemen not etmek gerekir ki, yoksul ve yoksulluk, alan arayışında çalıştığım grubun, sosyal ve ekonomik halini ifade eden bir kavram olabiliyor. Ancak üzerlerine adeta yapışan yoksul kimlikleri, gerçek toplumsal aidiyetlerinin şekillendiği işgücü piyasasını, yoksullaşma sürecinin temel bir bileşeni olarak görmeme eğilimini de barındırıyor. Yardım alanların hali, üretim ilişkilerinden ayrıştırılmış bir yoksul kimliği, -hatta vakıflar söz konusu olduğu zaman ihtiyaç sahibi ya da çok dulus teknik terimlerle müracaatçı denilebiliyor- ile tanımlanıyor. Oysa ki, bu kavram ve terimlerin, yardım alanların geçim ve hayat şartlarını bütüncül olarak açıkladığı söylenemez.

Yardım alanlar, enformel sektör kapsamında, teneke toplama, hurdacılık, atık kağıt işçiliği ve toplayıcılık türü işlerle uğraşıyorlar. Kadınlık için gelir getirici faaliyet, ev işçiliğini de içerecek şekilde ya çok kıtık sürelerle ve düzensiz bir şekilde süren çalışma deneyimleri olarak belirlenebilir. Erkekler için de benzer bir durum söz konusu. Sigortasız çalışmaları çok yaygın. Bu anlamda, yardım alanları, sınıfın bir parçası olarak değerlendirilecek bir biçimde çalışan yoksul¹⁴⁸ olarak nitelendirmek yerinde olacaktır.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Çalışan yoksulluğu üzerine kavramsal sorunları da içeren bir tartışma için bkz. Erdoğan ve Kılıç, 2014.

¹⁴⁹ Yapılan çalışmalar, sosyal yardımların, iktisaden faal olan yoksul nüfus kesimleri, yani çalışan yoksullar açısından önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Hacımahmutoğlu’nun (2009: 78) Ankara’nın Keçiören Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı bünyesinde yapmış olduğu çalışmasının sonuçlarına göre, tüm yardım türlerinden en az birini alan yardım alanların büyük çoğunluğu “düzenli ya da düzensiz olarak” bir işte çalışmaktadır. Sallan Gül ve Gül’ün (2008: 387) Kocaeli, Denizli ve Mersin’de yaptıkları çalışmada da, yardım alanların “genellikle sigortasız ve geçici enformel işlerde çalıştıkları, düzensiz ve yetersiz gelirleri nedeniyle yoksulluktan kurtulamadıkları için yardımlara başvurdıkları” saptanmıştır. Yukarıda sayılan yardım türlerinin, doğrudan çalışan yoksullara yapıp yapılmadığına ilişkin kesin ve ayrıntılı bir tasnif yapabilmek olanağı bulunmamaktadır.

Yardım alanların, geçimin idamesine dönük iki mecburiyetin basıncı altında yaşamlarını sürdürdükleri görülmüştür. Bunlar, biri güvencesiz çalışma ve gelir yetersizliğinden kaynaklı olarak yardım alma diğeri ise, emek gücünü satarak çalışma mecburiyeti olarak ifade edilebilir. Bu anlamda, yardım alanların, mülksüzleşme ve işçileşme temelinde gelişen bu iki mecburiyetin basıncı altında emekçi bir yaşam disiplinine tâbi halde oldukları söylenebilir. Bu olguyu, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplinin, çalışma ve işgücü piyasasıyla bağlantılı olan boyutu olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bir diğer anlatımla sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin, bir yandan güvencesiz çalışma diğer yandan emek gücünü satmaya dönük bir piyasa baskısı temelinde oluşum gösterdiği söylenebilir. Dolayısıyla, yardım alanların, çoğunlukla işçi sınıfının bir parçası sayılabilecek; zaman zaman güvencesiz çalışma koşulları ve vasıf- lar emek özelliğiyle enformel sektör içerisinde gündelik ve düzensiz; ancak emek kullanımına dayalı işler üzerinden gelir eden bir profil çizdikleri görülmektedir. Yardım alanlar, faal ve yedek işgücü ordusunun mülksüzleşmiş birer üyesini oluşturacak bu özellikleriyle toplumsal proletaryaya dahil edilebilirler.¹⁵⁰ Bu arada, kimi yardım alanların hanehalkı temelinde, özellikle gençlik grupları açısından temelinde, yer yer lümpen proletarya özellikleri de sergileyen, uzun süreli sosyal yardım alan hanehalkı özellikleri içerisinde, uzun süreli işsizlik koşullarını deneyimleyen ve “başıboş dolaşan” bir kitle olarak alt-proletaryaya dahil edilebileceği de söylenebilir (Öngen, 1996: 200). Çulhaoğlu (2002: 324) kent yoksulları için söylenmiş; ancak yardım alanlar için de genelleştirilebilecek şu belirlemede bulunur:

Türkiye’de kent yoksulları, ancak genel proleterleşme ve sınıf oluşumu süreçleriyle birlikte ve bu süreçlerin içinde tanımlanabilir. Proleterleşme ve sınıf oluşumu süreçleri içinde yer alan kent yoksulları, verili herhangi bir anda, göç etmişlik ve kırsal kökenin yanı sıra, emek gücünün yeniden üretimi bağlamında eğitimsizlik, vasıfsızlık, konutsuzluk, işsizlik, daha düşük yaşam standartları gibi göstergelerle teşhis edilebilirler. Ancak, söz konusu göstergelerin bu kesimi diğer emekçi-

maktadır. Tersine bir bulgu, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2010: 10) tarafından yapılan bir araştırmada yer almıştır. Buna göre, gelir getiren bir işte çalışıp çalışmadığı sorulan yardım alanların (2032 kişi) yüzde 86,6’sı, herhangi bir işte çalışmadığını belirtmiştir. Burada önemli olan nokta, yanıtlayıcıların cinsiyet durumudur. 2032 kişinin 1274’ü kadındır. Böylelikle, bu verinin, yardım alanların istihdama katılım durumlarına ilişkin geneli yansıtacak bir nitelik taşımadığı söylenebilir.

¹⁵⁰ Kent yoksulları ve enformel sektörün sınıf konumunu toplumsal proletarya bakımından ele alan çalışmalar için bkz. Çulhaoğlu, 2002; Yurtsever, 2012.

lerden yapısal anlamda ayrı kılacak kalın bir sınır çizgisi oluşturmaması Türkiye’deki kapitalistleşme ve kentleşme süreçlerinin bugünkü aşamasında mümkün değildir.

Vakıfların sosyal yardım faaliyetlerinin hedef kitlesi içerisinde eşi vefat etmiş ve boşanmış kadınlar, yaşlılar, engelliler azımsanmayacak bir düzeyde yer almaktadır. Bir vakıf görevlisi, yardım başvurusunda bulunanları, “Genelde rutindir” diyerek “anne, baba, çocuklar veyahut yağılı birlikte yaşayan çiftler, engelli maaşı için başvuran aileler veya ailesiz ve engelli olan kişiler, boşanmış kadınlar, eşi vefat etmiş kadınlar” şeklinde sıralamaktadır. Özel sosyal yardım kuruluşu görevlisinin verdiği bilgilere göre, yardım faaliyetleri içerisinde boşanmış ya da eşinin terk ettiği çocuklu kadınlar önemli bir yer tutuyor. Bu haliyle, sosyal yardım, özel olarak da özel sosyal yardım kuruluşları, bu durumdaki kadına dönük kamu sal sosyal güvence boşluğunun doldurulmasında önemli bir unsur olarak beliriyor. Yetersiz gelir ve düzensiz çalışma dışında, eğitimsizlik, hastalık, boşanma ve cezaevine düşme, hanehalklarının ortak sorunları arasındadır.

Yardım alanlar, genelde orta yaşlılar ve daha gençlerden oluşuyor. Bu özel sosyal yardım kuruluşu görevlisinin verdiği bilgilere göre, genellikle 20-40 yaş aralığında, bir vakıf görevlisinin verdiği bilgilere göre ise, yardım alanlar orta yaş ve üstü (40-45 yaş ve üstü) bir aralıkta toplanıyor. Kadınlar bir tarafa bırakılacak olursa, yardım alanların çalışabilecek durumda olan bir toplum kesimini içerdiği görülüyor. Bir diğer anlatımla yardım alanların toplandığı yaş aralığı da yardımların, işgücü piyasasının dinamiklerine tabi yapısı hakkında bir fikir veriyor.

Sosyal yardım rejiminin oluşum özellikleri ve gelecekteki yapılanımları hakkında bir fikir verecek önemli bir gelişme de yardım başvurusunda bulunan ve yardım alanların yaş aralığının aşağıya doğru bir eğilim içerisinde olmasıdır. Bir vakıf görevlisi, bu durumu “Yeni trend gençler de yükseliyor, gençlerin sayısı. Az önce de dedim ya döngü, anne almış, baba almış çocuklar da buradan görüyorlar evlenir evlenmez yardıma başvuranların da sayısı da giderek artıyor” diyerek açıklıyor. Yardıma ilişkin gereksinim, mecburiyet ve alışkanlık sarmalının aileden çocuğa geçtiği ve emekçi sınıflar içerisine dahil edilebilecek hanelerin çocuklarının da benzer sınıflar konumlarını korudukları, hatta kimi zaman babalarından aynı işi devraldıkları ve geçim şartlarını düzeltemedikleri için, yardıma da başvurdukları ve yardım aldıkları belirtilmektedir. Başvuranların çoğunluğunun kadın

olduğu ve yardım alanların da çoğunluğunun orta yaş düzeyinde oldukları görülmektedir. Bununla birlikte, sosyal yardım talebinde bulunma ve alma eğiliminin gençlerde ve genç çiftlerde giderek artış gösterdiği, yardımların yararlanmaların “giderek gençleştiği” de gözlemlenmektedir.

Yoksulluğun konut türünden (gecekondu-apartman dairesi) tamamen olmasa da önemli ölçüde bağımsız bir olgu olduğunu söylenebilir. Sosyal yardım alanların, çoğunlukla gecekondu semtlerinde ikamet edenlerden oluştuğu yönünde bir algı varken, Keçiören ve muhtemelen Ankara’nın başka ilçeleri ve mahalleleri de bunun tersi örneklerle dolu. Araştırma sırasında gittiğim evlerin çok büyük bir çoğunluğu apartman dairesi idi ve kimi evlerde, gittiğim gecekonduculardan çok da farklı bir hayatın sürmediği görülmüyordu. Geçim ve hayat şartları, gelir elde etme yöntemleri ve hastalık, boşanma gibi etmenler açısından, belirli bir türdeşlikten söz edilebilir. Bu anlatılanlar temelinde, yardım alanların ya da yardıma başvuranların, geçim ve hayat şartları, işgücü piyasası deneyimleri ve çalışma biçimleri açısından bir türdeşleşme içerisinde oldukları söylenebilir. Bu türdeşleşmenin çalışma ve işgücü piyasası deneyimi temeline ayrıntılarıyla odaklanabiliriz.

Sosyal Yardımlar, Çalışma ve İşgücü Piyasası Deneyimi

Çalışmanın bu bölümü, kavram-olgu bağlantısının kavramsal ve olgusal düzeyde oluşturulması bakımından önemlidir. Bu çalışmanın kavramsal düzeyde inşası, doğrudan üretim noktasına ait bir kategori olmayan sosyal yardımların, üretim noktasıyla dolaylı ilişkisinin belirlenmesi üzerine kuruludur. Bu dolaylı ilişki, bize, sosyal yardımların gerek kavramsal gerek olgusal olarak bir işgücü piyasası kurumu olduğunu söylemektedir. Bu dolaylı ilişkinin olgusal dayanakları bulunmaktadır. Çalışmanın alan araştırması kısmında bu dayanakları kavram-olgu bağlantısını kuracak bir biçimde serimlemeye çalışıyoruz. Sosyal yardımların, üretim noktası ve kapitalist birikim ile olan bağı, sosyal yardım rejimini birbiriyle örtüşecek biçimde üç düzlemde kuşatır. Bu düzlemler, 1) sosyal yardımların –yapısal biçim olarak- üretim noktası, kapitalist birikim ve işgücü piyasası dinamiklerine tabi yapısı, 2) sosyal yardım alanların toplumsal sınıf aidiyetleri ve 3) kişi ve haneleri yardım almaya iten sürecin üretime katılma, çalışma ve işgücü piyasası deneyimine açık yapısıdır. Bu üç düzlemi birbiriyle örtüşüren ise, üretim noktasının sadece sosyal yardımlar değil,

aynı zamanda toplumdaki temel ilişkilerin ve üretim noktasıyla kurulan ilişkinin toplumsal sınıf oluşumunun da kökü olmasıdır. Dolayısıyla sosyal yardımların düzenlenmesinin temel kaynağı, sosyal yardım alanların sınıfsal aidiyetleri ve yardım alanları yardım almaya iten süreç örtüşme halindedir. Çalışmanın bu bölümünde bu örtüşme noktasının, yardım alanlar açısından deneyimlenme biçiminin olgusal karşılıkları ele alınacaktır.

Sosyal yardımların bir işgücü piyasası kurumu olmasının olgusal dayanakları sadece, işgücü piyasasının düzenlenmesi ve somut olarak yardım-istihdam ilişkisinin kurulmasındaki yeri bakımından değil, aynı zamanda yardım alanların üretim noktası ve işgücü piyasasıyla ilişkisi bakımından da ele alınmalıdır. Dolayısıyla, sosyal yardımlara bir işgücü piyasası kurumu niteliği katan unsur, salt sosyal yardımların politika ve düzenleme olarak içeriği değil, aynı zamanda yardımlardan yararlananların işgücü piyasasındaki yeridir.

Bu nedenle, sosyal yardımlara ait toplumsal gerçekliğin bu boyutu, öncelikle yardım alanların, çalışmadıkları ve kamuoyundaki yaygın kanıya göre, “tembel, iş aramayan, yan gelip yatan, işsiz-güçsüz” oldukları yönündeki miti yeniden gözden geçirmeyi gerektirmektedir. Burada bu parantez açmakta fayda var: Alan araştırmam sırasında, söz konusu mitin, sadece çalışıp-yardım almayan toplum kesimlerince değil, çalışıp-yardım alanlar tarafından da yeniden üretildiği gözlemlenmiştir. Böylelikle, yardım/yardım alan-çalışma ilişkisine dönük görüşlerin, sadece yardım alanlar ve almayanlar arasında değil, aynı zamanda yardım alanlar, yoksullar arasında da bir iç parçalanma eğilimini besleyen bir tarzda oluştuğu söylenebilir. Yardım alanların işgücü piyasasıyla kurdukları ilişkiye dönük söz konusu mit, “çalışmaya” ilişkin belirli değer yargılarını¹⁵¹ barındırdığı kadar, şüphesiz bir gerçekliğe de yaslanmaktadır. Ancak bu gerçeklik, yardım alanların öznel tercihlerinin ötesinde,¹⁵² nesnel zorunluluklara dayalı

¹⁵¹ Yardım alanlara dönük bakış açısı, sadece çalışma etrafında oluşan değerlerden değil, giderek öne çıkma eğilimi taşıyan bir siyasal taraflaşmadan da beslenmektedir. Buna göre, özellikle belirli toplumsal çevrelerde yaygınlaşan eğilim şudur: Yardım alanlar hem çalışmayan hem de çalışmadıkları gibi aldığı yardım karşılığında oyunu veren bir toplumsal kesim olarak kodlanmaktadır. Bu kodlama, sosyal yardım ve oy verme davranışı arasındaki “doğrusal ilişki”nin mutlaklaştığı görülmektedir. Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde, bunun pek çok örneğiyle doğal gözlem çerçevesinde karşılaştım. Bu da elbette bir gerçekliğe dayanan ikinci bir mit olarak kayda geçmelidir.

¹⁵² Elbette bu noktada, yardım almayı garantileme stratejileri çerçevesinde anlatılan çeşitli örnekler dışı tutulmalıdır. Gerçekten de yardımlar, özellikle engelli yardımı gibi nakit ödemeye dayalı yardımlar, çalışmaktan kaçma davranışının zemini olarak işlevselleşebilmektedir. Alan araştırmaları

dır: Sosyal yardım alanların işgücü piyasasıyla olan ilişkisi düzensizlik arz etmekte, yardım alanlar, işgücü piyasasıyla ilişkileri bakımından, düzenli iş olanaklarına sahip olmayan bir profil çizmektedir.¹⁵³ Sosyal yardım alan hanelerin temel geçim kaynağı çok büyük ölçüde, düzensiz ve güvence-siz işlere dayanmaktadır. Bu yönüyle, yardım alanları, hane bazında dü-şündüğümüzde, işsiz yoksul yerine, çalışan yoksul olarak nitelendirmek yerinde olacaktır. Buğra Kavala ve Keyder’in (2008: 27) de işaret ettiği üzere, yoksulluğun nedeni işsizlikten çok, yapılan işlerin niteliğinde saklı görülmektedir. Bu işler, işgücü piyasasında ücret gelirin dayalı kayıtlı ya da kayıtsız işlerin yanı sıra, hamallık, seyyar satıcılık, işportacılık, atık ka-ğıt işçiliği, serbest çalışma gibi, enformel sektör kapsamına giren düzensiz işler olarak sayılabilir. Alan araştırması sürecinde kayıtlı çalışma ilişkisi içerisinde olup da yardım alan çeşitli hane örnekleri ile karşılaşmış olsa da¹⁵⁴ halihazırda, sosyal yardım almanın kayıtlı çalışanlar arasında yaygın görün-ken bir durum olduğunu söylemek mümkün olmasa da, yardımların artış ve yaygınlaşması ve muhtaçlık gelirin dayalı ihtiyaç tespiti yöntemi nedeniyle orta vadede giderek artış göstermesi beklenmelidir.

Yoksulluğun işgücü piyasası deneyimine açık ve bu deneyimin belirle-nimini altındaki yapısı net bir biçimde kendini göstermektedir. Yardım alan-ların çoğu, yardım gereksinimi ve taleplerinin, mevsim etkisi nedeniyle, yaz ayları düşüp, kış aylarında artarak, işgücü piyasası dinamiklerine açık bir biçimde yılın belirli dönemlerinde artış ya da azalış gösterdiğini ifade etmektedir. Bu aynı zamanda şu demekti: Yardım alanların geçim şartla-rı da işgücü piyasası dinamiklerine bağlı idi. Dolayısıyla, sosyal yardım rejimi altında, yardım almanın bir sınıf ilişkisi olduğu ve yardım alanlar tarafından bir sınıf deneyimi olarak yaşandığını belirtmek gerekir.

Gözlem konusu alan açısından bir kaç eğilimin birlikteliğinden söz et-mek yerinde olacaktır: Buna göre, sistem olarak yardımların ve yardım

alanlarının bu örneklerine rastladım. Bunun yanı sıra sosyal yardımlar, hane içerisinde erkeğin değil; ama kadının işgücü katılımını engelleyen bir özellik taşıma eğilimindedir.

¹⁵³ Yoksulun işgücü piyasası ile düzensiz ilişkisinin nicel ve nitel görünümü için bkz. Erdoğan (ed.) 2007; Sallan Gül ve Gül, 2008; Metin, 2013.

¹⁵⁴ Görüştüğüm bir hane, diğerleri arasında özel bir yer kaplıyordu. Görüştüğüm kadının (Sema) eşi, bu işyerinde sendikali olarak çalışıyordu. İşyerinin, görüşmeyi izleyen aylarda kapanması öngörü-lüyordu. Görüşmecim, eşinin işsiz kalması durumunda, yardıma muhtaç kalacağını ifade ediyordu. Eşi sendikali olmasına karşın, geçim ve hayat şartları ve deneyimleri, görüştüğüm kişilerden ciddi bir farklılık içermiyordu. Bu arada, görüşme ve hane gözlemlerimi içeren alan çalışmamda, çalış-an ya da işsiz yoksullar arasında, sendikali çalışmanın sadece bir hanede karşına çıkmasının, iş-gücü piyasasının genelindeki sendikali çalışma eğilimleriyle uyumlu olduğunu not etmem gerekir.

alanların, işgücü piyasası ve çalışma ilişkisi, tek bir doğrultuyu içermektedir. En genel anlamıyla sosyal yardımların varlığından da bağımsız olarak, geçimin sürdürülmesi ve emek gücünün ve hanenin yeniden üretimi için çalışmaya teşvik eden neo-liberal bir ortamın derinleştiğinden söz edilebilir. Ancak bunun yardımlar bakımından gerçekleşme biçimini bakıldığında, çalışmayla kurulan ilişkinin, -başka bir yol da olmayarak üç biçimde kurulduğu görülmektedir. Bunlardan *ilki*; ki kanımca baskın olan budur; çalışma talebi, isteği, baskısıyla birleşen bir biçimde emek gücünü her daim satma zorunluluğuna dönük bir eğilimdir. Yardımlardan bağımsız olarak varlığını sürdüren bu olgu, gelen yardımın türü ve miktarı önemsiz olmamakla birlikte, nakit gereksinimini karşılama amacını taşımaktadır. Zira, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimi sadece, gıda kolisi ve kömürle sağlanmamaktadır. Barınma, ısınma, ulaşım, diğer gıda maddeleri, eğitim ve sağlık, vd. için belirli bir nakit gereksinimi kendisini dayatmaktadır. Bu gereksinim ve bu gereksinimi çevreleyen neo-liberal ilişkiler seti, yardımların hedefindeki nüfus gruplarını, doğrudan işçi kategorisine dahil olmasa da mülksüzleşme ve işçileşme temelinde, emek gücünü satmaya teşvik eden emekçi bir yaşam disiplinine¹⁵⁵ tabi kılmıştır.¹⁵⁶ Bu olgu aynı zamanda, yardımların, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine, hanehalklarını¹⁵⁷ emek güçlerini satmaktan imtina ettirecek bir pazarlık unsuru olarak dahil olmadığını da ortaya koymaktadır. İkinci eğilim, sigortasız çalışmadır. Yardım alanlar, sigorta yoklamalı, nakit/nakdi yardımların kesilmemesi için kayıt dışı çalışmaya yönelebilmektedirler. Üçüncü; ancak benim gözlemlerime göre, yardım alanlar arasında çok yaygın olmayan bir eğilim ise, çalışmama, yardımlardan dolayı emek gücünü arz etmekten imtina etme halidir. Çokça sözü edilen bu durumla hane incelemelerimde, alan gözlemlerimde ve derinlemesine görüşmelerimde çok fazla karşılaştığım söylenemez. Ancak bu eğilimin erkeklerden çok kadınlar için geçerli olduğu ifade edilebilir. Yardımların, kadının erkek

¹⁵⁵ Daha önce de belirtildiği üzere, bu emekçi yaşam disiplini, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplinin, işgücü piyasasına dönük uzanımı olarak değerlendirilebilir.

¹⁵⁶ Marx (1999a: 21-22), işçinin emek gücünü, "yaşamak için" sattığını belirtir ve bu deneyimi, bir "yaşam etkinliği" olarak değerlendirir: "(...) emek gücünün ortaya konması, emek, işçinin kendi yaşam etkinliğidir. Yaşamını ortaya koyma tarzıdır. Ve işte, işçinin, gerekli geçim araçlarını sağlamak için bir başkasına sattığı, bu yaşam etkinliğidir. Böylece, yaşam etkinliği kendisi için varolabilme aracından başka bir şey değildir. O, yaşamak için çalışır. Onun için çalışmak, yaşamının bir parçası değil, yaşamının feda edilmesidir."

¹⁵⁷ Toplumsal cinsiyet örüntüleri nedeniyle genel bir eğilim olarak kadınlar dışarda bırakılabilir.

nın izni, çocuğun varlığı ve geleneksel rollere dayalı hane içi ve dışı toplumsal cinsiyete dayalı yükümlülüklerini yeniden üreterek, hanenin geçim ve hayat şartları nedeniyle, kadına da yansıyan işgücü piyasasına çıkma ve çalışmaya baskısını azaltabildiği gözlemlenmiştir. Yardımlar-çalışmama ilişkisinde, kimi hileli yollarla yardım, özellikle de engelli aylığı alan çeşitli kesimlerden söz edilebilir. Nitekim, bir vakıf müdürünün de işaret ettiği gibi, iş bulduğunda çalışmayacak olanlar ancak yüzde 5-10 olacaktır.

Sosyal yardımlar bu süreçte, işgücü piyasasını bir yandan düzenleyen diğer yandan ise düzenlemeyen bir politikanın hem kendisi hem de bir parçası olarak belirmektedir. Bir yandan, sosyal yardımları öne çıkartan politikanın bir sonucu olarak da *düzenlememektedir*, çünkü, sosyal yardımlar, sosyal politikanın, işgücü piyasasına ve üretim noktasına en az müdahale eden bir aracı olarak, emek ve sermaye arasındaki ilişkiyi, doğrudan bir politika müdahalesi ve kurallar/yasayla düzenlememe özelliğine sahiptir. Diğer yandan ise *düzenlemektedir*, çünkü, sosyal yardımlara dönük ihtiyaç tespiti kriterleri, doğrudan ve dolaylı olarak çalışma yoklamasına dayanmaktadır. Muhtaçlık taban geliri yoklaması, sigorta yoklaması ve yardım kararının verilmesinde etkili olan hane ve geçim şartları çok büyük ölçüde, kişi ve hanenin işgücü piyasasıyla kurduğu ilişkiyle bağlantılıdır. Örneğin engelli yardımlarının verilmesinde de bütünüyle olmasa da kişinin çalışma engeli olup olmaması kriteri önem taşımaktadır. Böylelikle, yardımlar, işsiz ve çalışan yoksulların, çalışmayla kurduğu ilişki üzerinden, işgücü piyasasının düzenlenmesinde etkili olmaktadır. Böylelikle, sosyal yardımların, çalışmayı teşvik eden bir tarzda verildiği ve çalıştırmacı bir zihniyetle içiçe geçtiği gözlemlenebilir.

Ayrıca, yardımlar, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak eklenmekte ve böylelikle, bir yandan çalışan yoksul hanelerin düşük ücretli çalışma biçimini tolere etmelerini sağlayıp piyasadaki düşük ücretli çalışma düzenini yeniden üretirken diğer yandan da sermaye açısından düşük ücretli çalıştırmanın sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Öte yandan, sosyal yardımlar, miktar ve düzeyiyle kişileri emek gücünü arz etmeye dolaylı yoldan teşvik eden bir “aktif” işgücü piyasası politikası niteliği de taşıma eğilimindedir.¹⁵⁸ Böylelikle emek gücünün arzını teşvik edip, piyasada ücretler arasında re-

¹⁵⁸ Benzer yönde bir vurgu için bkz. Kapar, 2005: 344-345.

kabetin artırılması eğilimlerinin güçlendirilmesi söz konusudur. Diğer taraftan tek tek işyerleri ve piyasa genelindeki çalışma koşullarını etkileyen yedek işgücü ordusunun, sosyal yardımlar aracılığıyla denetlenmesi ve böylece çalışma koşullarına dönük bu niteliğinin yeniden üretilmesi, kapitalizmin işleyiş yasalarıyla uyumludur. Bu karakteriyle sosyal yardımlar, ücret dışı; ama kapitalist ücretlilik ilişkisini daraltmayan ve yeniden üreten bir yapısal biçim olarak, emek gücünün arzı ve ücretler üzerindeki rekabet oluşturulmasına dönük kapitalist üretim ve piyasa ilişkilerinin devamının garanti altına alınması yönünde kapitalizmin hareket yasalarıyla birleşir. Böylelikle, sosyal yardımlar, ücret dışı bir form olsa da üretimin noktasında, emek ve sermaye arasındaki ilişkinin temel görünümü olan ücretlilik ilişkisine, sosyal yardımların genel yasasını oluşturacak bir biçimde eklenmektedir.

***Güvencesiz Çalışma: “Döndürüyoruz, bazı kırık çıkık işler oluyor”-
“Bir altı ay çalışırım herhalde”***

Yardım alanların, çalışma ve işgücü piyasası deneyimleri içerisinde güvencesiz çalışma, sosyal yardım rejiminin mevsim etkisi, işsizlik ve sırtı gortasız çalışmayla birlikte ve aynı zamanda bu başlıkları da içeren işgücü piyasası bağının en önemli temellerinden biridir. Bu olguyu, “Sosyal yardımların artması ve yaygınlaşmasının kökünde güvencesiz çalışma vardır” şeklinde genişletmek mümkündür. Sosyal yardım rejiminin kurumsal yapısı, bu kurumsal yapı aracılığıyla hayata geçirilen politikalar ve bu politikalara yön veren anlayış, söz konusu gerçeğe gözünü kapatmakla birlikte, güvencesiz çalışma, yardım alanların ısrarla üzerinde durdukları bir konu olarak yardım alanlar tarafından sürekli gündeme getirilmiştir. Bu anlamda, sosyal yardım rejiminin kamu otoritesinin, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişkiyi neo-liberal önkabullerle uyumlu bir biçimde dönüştürme tarzı ve bunun sosyal politikalar içerisinde sosyal yardımların artışına dönük sonuçlarıyla yardım alanların deneyimleri örtüşme; fakat beklenti ve istemleri çatışma halindedir.

Yardım alanların, işgücü piyasasına önemli ölçüde güvencesiz çalışma biçimleriyle dahil oldukları ve çalışma yaşamı içerisindeki yerlerini bu tür çalışma biçimleriyle korudukları söylenebilir. İş değiştirme oldukça yaygın bir durumdur ve yardıma başvuru ve yardım alma süreci, bu güvencesizleşme örüntüsü deneyimi içerisinde yaşanmaktadır. 12 yaşın-

da çalışmaya başlayıp pek çok iş değiştiren Orhan’ın çalışma ve işgücü piyasası deneyimi yardım alma ihtiyacını üreten bir özelliktir. İşgücü piyasasında kayıtlı ya da kayıt dışı ücretlilik ilişkisi içerisinde çalışma ile enformel sektör kapsamında çalışma geçişken bir nitelik taşımaktadır.

Yardım alanların, işgücü piyasasına kayıtlı ya da kayıtsız bir biçimde ücret gelirine dayalı olarak dahil olan kesimlerinin en çok iş güvencesizliği ile ücret güvencesizliğini, içiçe geçmiş bir biçimde deneyimledikleri söylenebilir. İş güvencesizliği, yardım alanlar tarafından düzensiz çalışma ve böylece belirli aralıklarla işsiz kalma, Bekir’in ifadeleriyle “*Düzensiz işler, zaten günlük yaşıyorlar*” şeklinde deneyimlenmektedir. Eşi ütücü olarak konfeksiyonda çalışan ve sürekli iş değiştiren Birsen, “*İşsizlik çok var (...) Mesela işsiz kalmıyor; ama çıkıyor sürekli oranda oraya, oradan oraya giriyor. Diyorum mesela, ‘Burada kaç ay çalışacaksın?’, ‘Bir altı ay çalışırım herhalde’ diyor*” demektedir.

Bir hastanede taşeron işçisi olarak çalışan Burhan, taşeronlaşmanın iş güvencesi üzerindeki olumsuz etkilerini yaşamaktadır. Ayrıca çalışma ortamı Burhan’ın anlatımlarında temsil olduğu üzere, aşağıda hemşire örneğinde verdiği gibi bireysel kanaatlere açık bir yapı arz etmektedir. ABB’de bahçe işlerinde, mevsimlik işçi olarak çalışan Mehmet ise, mevsimlik çalışma biçiminin yarattığı sorunları gözler önüne sermektedir:

Bu benim girdim çıktım beş senem. Sezon biter çıkartırlar, üç ay dört ay kışın çıkartırlar, yazın geri alırlar. (...) bir iş bulabilirsem gidebiliyorum, eğer yevmiye gibi. (...) Mesela bir oto yıkaması, arkadaşlarım olursa. İnşaatlarda bir iş olursa. Kışa geliyor, kışın zaten iş olmuyor. Dediğin gibi, en az on gün çalışırsam, 20 gün yatıyorum. Tabii sigortasız. (Mehmet)

20-25 yıldır araba yıkayan Özdemir, deneyimlediği ücret güvencesizliğini, “*Gelir aynı, fazla yok, para aynı. Eksiliyor da çoğalma yok. (...) Bir de hiç hesapta olmayan işler çıkıyor. Yok çamaşır makinem bozuluyor, yok buzdolabım bozuluyor, yok televizyonum bozuluyor. El elde, baş başta*” diyerek anlatmaktadır. İşçilik geçmişi olmasına karşın uzun yıllar enformel sektör kapsamında gelir elde eden Orhan da kapitalist ücretlilik ilişkisinin doğasını açığa çıkartır bir biçimde, ücretlerin düşüklüğünü “iş-veren tam ağır işlerde çalıştırıp, daha az para” diyerek ifade etmektedir. Bir hastanede taşeron işçisi olarak çalışan Nurgül ise, ücret güvencesizliğinin, ücretlerin düşüklüğünün yanı sıra düzenli yatırılmaması boyutuna

dikkat çekmektedir. Nurgül'ün anlatımları, aynı zamanda, gündelik yaşamın devamı için gereken nakit gereksinimini ve bunun katı bir biçimde gerçekleşen tarih aralıklarını da hatırlatmaktadır:

İş beğenmeme şöyle, eşimin dediği gibi, verdiği iş asgari ücret, aldığımız para eve gelmeden bitiyor. Bir de maaşını düzenli alamıyorsun. Ayın beşi diyor, biri diyor, ayın onbeşi, onunu buluyor. Ondan sonra da aldığımız parayı sağa sola dağıtıyoruz. (Nurgül)

Güvencesiz çalışmanın, yardım alanların, işgücü piyasasında kayıtlı ya da kayıtsız çalışma ilişkisi içerisinde, ücret gelirine tabi olmayan kesimleri açısından deneyimlenme biçimi, enformel sektör kapsamında¹⁹⁹ gerçekleşmektedir. Bu çerçevede, seyyar satıcılık, işportacılık, atık kağıt işçiliği, pazarcılık, hurdacılık, hamallık, vb. biçimlerde çalışmanın oldukça yaygın olduğu söylenebilir. Arada eşiyile birlikte plastik toplayıcı ve bunun dışında sadece 3 ayda bir 300 TL civarında 65 Yaş Aylığı alan Hüseyin, “Döndürüyoruz, bazı kırık çıkık işler oluyor” demektedir. Kağıt toplayıcılığından ev eksenli çalışmaya pek çok iş yaparak “Bu şekilde evimi yürüttüm gitti, bebemi, bebeciğimi o şekilde büyüttüm oğlum” diyen Zehra'nın çalışma deneyimi de buna örnek oluşturmaktadır.

İşgücü piyasasında kayıtlı ya da kayıt dışı olarak çalışma biçimleri dışında, gelir güvencesizliğini içerecek bir biçimde, güvencesiz çalışmanın uzandığı bir diğer alan da “ev”dir. Yardım alan kadınların güvencesiz bu biçimde evde çalışma ve ev eksenli çalışmayı deneyimledikleri gözlemlenmiştir. Bunda, bu tür işlerin hakim toplumsal cinsiyet normlarıyla bağlantısının yanında kadınların vasıf düzeylerinin de etkisi bulunmaktadır. Bu örneklerde kadın, hanenin gelir ve geçim düzeyine katkı çerçevesinde, çocuk bakıcılığı yapmakta, ev işlerine gitmekte ya da evde yaptığı kimi ürünleri piyasaya ya da tek tek kişilere satarak düşük bir gelir elde etmektedir.

Sigortasız Çalışma: “Devamlı sigortasız, devamlı sigortasız”

Sosyal yardım rejiminin oluşumunun işgücü piyasasına dayalı köklerinin sigortasız çalışma temelinde de kurulduğu gözlemlenmektedir. Bunun çeşitli biçimleri vardır. İlk olarak sigortasız çalıştırma, ücretler ve çalışma koşullarının işgücü piyasasının geneline göre düşük bir nitelik taşıdığı işlerde yoğunlaşmaktadır. Özellikle bu tür işlerdeki ücret gelirinin dü-

¹⁹⁹ Enformel sektörün kapsamı ile ilgili olarak bkz. Gökbayrak, 2003: 231-237; Özşuca ve Toksivir, 2003: 1-24.

yıllığı, çalışan yoksulları sosyal yardıma başvurmaya itmektedir. İkinci olarak, sosyal yardım rejimi, sosyal sigorta yoklamasına dayalı olan ve olmayan kimi yardım türlerini içermektedir. Örneğin, kömür, gıda (koli ya da çek), yakacak, eğitim materyali gibi yardımlar, sosyal sigorta yoklamasına bakılmaksızın, hanede kişi başına düşen gelirin asgari ücretin 1/3’ünden az olması (muhtaçlık geliri) kriterine dayalıdır. Diğer yandan, North Eğitim ve Sağlık Yardımı, Engelli Yakını Aylığı, Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Yardım ve Muhtaç Asker Ailelerine Yönelik Yardım gibi çeşitli sigorta yoklamasına dayalı yardımları içermektedir. Ayrıca, Engelli Aylığı ve 65 Yaş Aylığı’nda da hane içerisinde sosyal güvenlik kuruluşlarına bağlı ya da bu kuruluşlardan aylık veya gelir alan bir kişi olsa da muhtaçlık geliri kriteri yardım verme koşulunun oluşması için yeterlidir. Böylelikle, Erdoğan ve Kutlu’nun (2014: 101) belirttiği üzere,

sosyal sigorta yoklamasına dayalı yardımların, kayıt dışı çalışan yoksul hanelere; sosyal sigortanın varlığı halinde muhtaçlık kriterine dayalı yardımların ise, hanede kayıtlı çalışan olsa da gelir ya da hanehalkı özellikleri gereği, hanede kişi başına düşen gelir düzeyinin muhtaçlık kriterinin altında kaldığı kayıtlı çalışan yoksul hanelere yöneliği söylenebilir.

Böylelikle, sosyal yardım rejimi, -belirli yardımlar temelinde- sosyal sigorta kapsamında olan ya da olmayan kişi ve haneleri içerecek şekilde oluşum göstermektedir. Bunun yanında, kimi sosyal yardım türlerinin, sigorta yoklamasına dayalı olmasının, işgücü piyasasında kayıt dışılığı besleyen bir öge eğilimi taşıdığı da söylenmelidir. Gerek kurum temsilcileri gerekse yardım alanlar tarafından ifade edilen bu eğilim, sigortalı çalışmanın, yardım alan kişi ve haneler açısından önemsenmediği anlamına gelmemelidir. 20-25 yıldır araba yıkama işinde çalışıp, sadece 1 yıllık sigortası olan Özdemir “*Güzelim şimdi bizim ilk önce sıkıntımız iş konusunu, sigorta konusu. Önemli olan sigorta. Maaşı az olsun. Güzelim, şimdi Allah vermesin, herhangi başımıza bir olay gelse, sağlıktan herhangi bir olay gelse nasıl kendimizi kurtaracağız?*” demektedir. Burhan, kızının hastalığı dolayısıyla düzenli bir işte çalışamamış olup,¹⁶⁰ sigortanın kendisi için daha önemli olduğunu söylemektedir. Ancak, yardımın türüne (örneğin, nakdi yardım) ve anlık geçim ve hayat şartları baskısına da bağlı

¹⁶⁰ Burada düzenli çalışmama gerçeğinin sorumlusunun, kızının hastalığından çok, aile bireylerinden birinin hastalığının, kişiyi belirli aralıklarla ya da tamamen işgücü piyasası dışında bırakan sosyal güvence sistemi olduğunu düşünmek yerinde olacaktır.

olarak yardım alma, sigortalı çalışmaya göre daha öncelikli olarak tercih edilebilen bir geçim aracı olarak belirebilmektedir. Bunda, yardımla kurulan ilişki gereği, “yardımı ne olursa olsun alma”ya dayalı bir psikolojik bağımlılığın etkileri de yer yer görülebilmektedir. Ayrıca yardımlara ilişkin bir bilgisizlikle de birleşerek, sigortalı çalışmanın, genel olarak yardım almayı engellediği yönünde düşünceler de vardır.

İşgücü piyasasının işsizlikle birlikte en önemli sorunlarından biri olan kayıt dışı çalışma olgusu, yardım alanlar arasında son derece yaygındır. Kişilerin çalışma başlangıcıyla sigorta başlangıcı arasındaki sürenin uzunluğu önemli bir bulgudur. Bekir’in ifade ettiği gibi: *“İlkokuldan sonra başladım ayakkabıya. Bundan 45 sene önce, 45 senedir yapardım. Çiğir ve Çarşısı’nda, Samanpazarı’nda, Güvercin Sokak’ta, Denizciler Caddesi’nde buralardaydım. Çalıştım birilerinin yanında. Sigorta yok. Daha sonra Altındağ Belediyesine girdim. Sigorta başlangıcı 89”*. Bu, çalışmaya ile sigorta arasındaki bağın koptuğu bir çalışma ortamını da doğurmak tadır. Bu bağın olmadığı bir ortamda, sigortasız çalışma, çok uzun yıllar deneyimlenebilmekte ve diğer bir bulgu olarak çalışma yaşamına kayıt dışı işlerle dahil olma, kayıt dışılığın süreklileşmesini de beraberinde getirmekte ve kayıt dışı çalışmayı kabullenme, çalışma yaşamında yer alması ve tutunma stratejisine dönüşmektedir.

Ağabey yedi yaşında babam öldü. Okul okumadım, yurtlarda bılırdım. (...) annem burada Ankaralı biriyle evlendi. (...) o günden beri ben çalışıyorum. Yapmadığım iş, Siteler’de de çalıştım, efendime sorduyeyim, sırtımda taş da taşıdım, inşaatlarda da çalıştım. Ne bileyim fabrikalarda, her türlü işlerde çalıştım. Ama yarım çoğu sigortam olmadığı için, devamlı sigortasız, devamlı sigortasız. (Mehmet)

Eşi, önceleri kaynakçılık yapıp, inşaatlarda çalışmış, görüşmenin geri çekleştiği zaman, bir telefonda çalışan Gökçe’nin, eşi için *“Hatta sigortası olmuştur bir ara”*; ifadesi, sigortasız çalışmanın, çalışan yoksul ve yardım alan haneler açısından boyutlarını göstermektedir. Bir hastanede taşeron işçisi olarak çalışan, Nurgül, *“Düzenli sigortamız yatmıyor. Mesele eşim işe giriyor, girdi şu anda, girdi çıktı yapıyorlar, sigortan tekrar geri başlıyor”* demektedir. Birsen, 13 yaşında başladığı ütücülük işinde 20 yıl çalışıp sadece 3 yıl sigortası yatmış olan eşinin, sigortalı çalışıp düşük ücretle çalıştırmaya razı olduğunu anlatmaktadır. Sigortasız çalışma sorunuyla ilgili olarak söylenebilecek son söz ise, belirli dönemlilik

sigortası yatmış kişilerin, emekliliklerini sağlayabilecek ölçüde sigortalı çalışmaya ilişkin beklentilerinin olmamasıdır.

İşsizlik

Sosyal yardım rejimi ile işgücü piyasası dinamikleri arasındaki bağın en önemli temellerinden biri de işsizlik olgusudur. İşsizliğin 2000’li yıllarda, özellikle de kriz dönemlerini takiben artış eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir.¹⁶¹ İşsizliğin, dolayısıyla da işsiz yoksulluğunun artışıyla sosyal yardımlardan yararlanan kişi sayısındaki artış arasında güçlü bir ilişki olduğu söylenebilir.¹⁶² Bu anlamda, sosyal yardımlar, işsiz yoksulların geçim stratejisi açısından ilk başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. İşsizlik, sosyal yardımlarda artış ve yaygınlaşmanın önemli nedenlerinden biri olmakla birlikte, sosyal yardımların, kişileri çalışmaktan uzaklaştırıp, işsizliği beslediğini genelleştirilebilir bir bilgi olarak söylemek, şu an için pek mümkün gözükmemektedir. Bunu, sosyal yardım rejimi içerisinde, kriter dışı, nakde dayalı ve bir çok kanaldan yardım alma biçimlerinin yaygınlaştığı oranda yer yer güçlenme potansiyeli taşıyan bir eğilim olarak değerlendirmek bilimsel olarak daha yerinde bir yaklaşım olacaktır. Ancak bu çalışmanın kuramsal çerçevesiyle bağlantılı olarak, sosyal yardım-işsizlik ilişkisinin kapitalist birikimin sağlanmasına yönelik bir rolü vardır. Buna göre, sosyal yardımlar, yedek işgücü ordusunun denetiminin yanında, yeniden üretilmesine ve böylelikle, işsiz yığınların varlıklarıyla işgücü piyasası genelindeki çalışma koşullarını etkilemesine katkıda bulunur. Sosyal yardım-işsizlik ilişkisinin, kapitalist birikimle bağlantılı bir diğer yönü ise, yardımların, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimindeki miktar olarak yeri itibarıyla, işsizleri, emek güçlerini satmaktan vazgeçirmeyecek bir düzeyde yapılanmış olması nedeniyle, işgücü arzı dolaşısıyla ücretler üzerinde rekabeti artıracak bir sermaye politikası niteliği taşınmasıdır. Bu yönleriyle, kapitalizmin işleyişinin öznel olarak “bilinçli”, bu anlamda istenilen ve nesnel olarak da ayrılmaz bir parçası olan işsizlik, kapitalist birikimin sürekliliğiyle olan bağıını sosyal yardımlar vasıtasıyla, daha güçlü bir biçimde kurmaktadır.

Yardım alanların çalışma ve işgücü piyasası deneyimleriyle ilgili şikâyetlerinin ilk sıralarında işsizlik gelmektedir. Güvencesiz çalışma, yardım

¹⁶¹ Konuyla ilgili olarak Sosyal-İş Sendikasının (2011) bir raporu incelenebilir.

¹⁶² Konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Fırat, 2014.

alanlar tarafından önemli ölçüde işsizlik biçiminde deneyimlenmektedir. Sabiha, “*Bilmiyorum ki işyeri yok, arıyor bulamıyor, bulsa çıkartıyorlarmış doğru dürüst işyerleri yok. (...) İş sıkıntısı var Türkiye’de*” demektedir. Aynan işler de iş güvencesine sahip olmayan işler olmaktadır. Dolayısıyla iş bulunsa bile, bulunan işlerin niteliği yardım alma ihtiyaç ve mecburiyetini yaratan güvencesiz çalışma örüntüsünü bir döngü içerisinde besler niteliktedir. Bu güvencesiz çalışma ve yardım alma döngüsü olarak tanımlanabilir.

Çalışabilme imkânım var. Gittim temizlik şirketine başvurduğum, 40 yaşında deyince, o da bitiyor. Temizlik şirketi, gideceğim temizlik yapacağım, bir şey yapmayacağım. Mesleğine bakıyor, ne mezunum ondan sonra yaşına bakıyor, sen bu yaştasın, benim işime yaramazsın (Huriye)

Sosyal yardım alanların işsizlik konusundaki görüşlerini oluşturan bu diğer eğilim ise, işsizlik diye bir sorunun olmadığı yönündedir. Bir hastane nede taşeron işçisi olarak çalışan ve öncesinde kızının hastalığı nedeniyle düzenli olarak çalışamayan Burhan, “*Şu anda Türkiye’de işsizlik diye bir şey yok abi*” derken, yıllardır sigortasız olarak otoyolkamacılık yapan ve zaman zaman işsiz de kalmış olan Özdemir, işsizlik sorununun olmadığını ileri sürmektedir. Eşi bir boya fabrikasında çalışan Goncagül ise, “*İnsanlarımızdan kaynaklanıyor. (...) İnsanlarımız yeri geliyor çok çalışıyor, yerli geliyor çok sıhıldım deyip atıyor işi. Bir düzenli iş tutturamıyor, o da bizim insanlarımızda var, devletimizde yok*” demektedir. Bu cümlelerden de görüleceği üzere, yardım alanlar ve yoksullar arasındaki parçalanmış örüntüleri, sadece sosyal yardımlar değil, işsizlik sorunu ve bunun nedenleri temelinde de gerçekleşmektedir. İşsizlik sorununun kaynağını işsizlere yükleyen bu bakış açısı, bulunan işte çalışma davranışı ve ne iş olma yapma anlayışı temelinde, çalışma koşullarına ilişkin pazarlık ve işveren baskı unsurunun gerçekleşme potansiyelini de zayıflatmaktadır.

Yardım alanların bir bölümü ise, Ömür’ün “*İş yok. (...) Bilmiyorum ki iş yok, gittin mi hiçbir yerde sigortalı bir iş vermiyorlar. (...) Bilmiyorum ki, bizim de aklımız ermiyor*” ve Gökçe’nin “*Fazla öyle şeyleri kafam almıyor, düşünmüyorum*” ifadelerinde görülebileceği üzere, işsizliğin nedenleri konusunda bir fikir beyan edememektedir. Sosyal yardım rejiminin işsizlik boyutunun bir diğer yönü de kadınların çalışma yaşamındaki yeriyle ilgilidir. Sosyal yardımların, kadını eve kapatan ve kadının gelir getirici faaliyetini toplumsal cinsiyet rolleriyle uyumlu bir biçimde yerine getirmesine izin veren erkek egemen toplumsal ve ideolojik yapının

İkinci, bu yapıyı yeniden üreten bir unsur olarak yerleştiği söylenebilir. Bu olgu, “*Daha önce çalışmadığım için ne iş yapabilirim, bilemiyorum. Hiçbir fikrim yok*” (Zeliha) şeklinde dile gelmektedir ve kadını çalışma yaşamını dışına ittiği gibi, hanenin de içersine kapatmaktadır.

Mevsim Etkisi

Sosyal yardım rejiminin işgücü piyasası dinamiklerine bağlı yapısını, yardım talebinin artış ve azalış gösterdiği zaman dilimlerinden de izlemek mümkündür. Yardım talebi ve dağıtımı, kış aylarında artış, yaz aylarında ise azalış göstermektedir. Bunun kökenlerinde, kış aylarının, iklim yapısı gereği yarattığı kömür gereksiniminin¹⁶³ yanı sıra, işgücü piyasaları üzerindeki mevsim etkisi ve bu mevsim etkisinin yarattığı işlerin türü yatmaktadır. İnşaat, mobilya sektörünün canlanması üzerinden hem bu iş alanlarında çalışma hem de hamallık ve park ve bahçelerde çalışma üzerinden bahçıvanlık vs. gibi işlerin yaygınlaştığı dönem olan yaz ayları, kamusal ve özel sosyal yardıma yapılan başvuruların azalış gösterdiği bir dönemdir. Bir vakıf görevlisi, “*Mevsimlik işçiler var. İnşaat işi. Yüzde 80 sitelerde çalışıyor. Düzenli SGK yapan yer çok az. Kışın, mevsimlik işçiler çalıştığı için, boya-badana, kışın inşaat olmaz, yazın olan işler. Bu nedenle yardım kışın artıyor*” demektedir.

Bu olgu, sadece sosyal yardım rejiminin işgücü piyasası dinamiklerine açık yapısı hakkında değil, aynı zamanda yardım alanların ne tür işler üzerinden çalışma yaşamına dahil olduklarına ilişkin de bir fikir vermektedir. Yardım almanın köklerinde yatan işgücü piyasası ve güvencesiz ve dengesiz çalışma pratiği ve güvencesiz çalışma ve yardım alma döngüsü yıl içerisinde yardım başvurularının artış ve azalış gösterdiği dönemler takip edilerek de irdelenebilmektedir. Yardım alanlar, konuyla ilgili deneyimlerini şöyle anlatmıştır: Gülcan, “*Kışın dert ayı derler ya, kışın daha çok. Mesela kışın beyin çalışmıyor, yazın nereden olsa sen çağırırsın bu iş yaptırırsın, o gelir bir iş yaptırır. Bir de evim benim kira, kirayı veremedim mi öldüm. Veremiyorum, 200 ’ü veremiyorum*”; işçilik geçmişi olup, seyyar satıcılık yapan Orhan, “*İllâ ki kışın daha fazla isteriz. (...) çalışmıyorsun, soğuk havalar, işle bağlantılı, işe gidiyorsun ekmek ge-*

¹⁶³ Bu yardım alanın deneyimi şöyledir: “*Bu kömür olayında benim hiçbir durumum yoktu kömür bulamıyordum. Ama vallahi bu kömürü dört gözle bekledim, gıda hadi neyse dedim, öyle böyle kuru soğan kırıyorum. aç da durumum, açta dururum; ama bu kış günü ben kömür alamam dedim. (...) Tabii kışın daha çok. (...) Tabii iş oluyor, olmuyor, özellikle mesela yazın ben nasıl diyeyim, yazın ben kömürü ihtiyac duyuyorum, kışın da kömüre.*” (Ahu)

tiremiyorsun, kazancın olmuyor, illâ ki ister istemez belediyenin verdiği erzağa talim etmeye çalışıyorsun” demektedir.

Son olarak yoksulun yardım alma davranışına ilişkin bir noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Sosyal yardım rejimi ve işgücü piyasası bağının, mevsim ve çeşitli sektörler ilişkisi temelinde kurulması, aynı zamanda, hanenin geçim ve hayat şartlarının, ücret gelirine dayalı olarak sosyal yardım dışı bir kanaldan beslendiği zaman, kişilerin, sosyal yardım almaktan vazgeçtiği anlamına da gelmektedir. Bir diğer anlatımla hane halkları, iş bulup çalışmaya başladıkları zaman daha fazla yardım almak istememektedir. Bu, yardımsız yaşama isteğinin bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir. Böylelikle, sosyal yardım alanların, “sürekli ve daha fazla yardım almak isteyen” bir toplumsal kesim olarak kodlanması sorgulanmalıdır; sosyal yardım almak bir keyfiyet değil, bir mecburiyettir. Yardım alanlar, gereksinim halinde, sürekli ve daha fazla yardım istemekle birlikte, yardıma gereksinim duymadıklarını düşündükleri anda, yardımsız yaşama istekleri önplana çıkmaktadır. Sosyal yardımlar, işgücü piyasası ve mevsim etkisi arasındaki ilişki, bunu kanıtlar niteliktedir.

“Tanıdığın Olacak”

Türkiye’de belirli bir kamusal ya da özel yarara erişmeye dönük en temel kanalların, yardım alanların çalışma ve işgücü piyasası deneyiminde yeniden üretildiği gözlemlenmektedir. İş bulma ya da bulamama hataları, belirli bir mevkide tanıdığın olup olmamasıyla ilişkilendirilmeye çalışılmaktadır. Taşeron işçisi Burhan, bu tür bir kanalla kızını tedavi ettirmiş ve iş bulmuştur. Ancak, bir kargo firmasında çalışan Şenol, Huriye’nin tesisatçı eşi, mevsimlik işçi Mehmet, Burhan kadar şanslı değildir; iş bulmak için tanıdık “dayı”ları yoktur.

İş bulma ve arama kanallarının tanıdıklar üzerinden gerçekleşmesi ve bunun kabullenilmesinin çeşitli sonuçları vardır. Öncelikle, “tanıdık” üzerinden bulunan işin çalışma koşulları ve ücret düzeyi önemli oranda sorgulama dışıdır. Ayrıca, işgücü piyasasına “tanıdık” üzerinden dahil olma, çalışma hakkı çerçevesinde kamusal iş bulma yükümlülüğünü ve kamudan sosyal hak talebini zayıflatmaktadır. Bunun bir diğer sonucu ise iş bulamamanın, kavramsal olarak ise işsizliğin, toplumsal sınıf ilişkileri bakımından anlam ve yerine dönük belirli bir bilinç biçimini beraberinde getirmektedir ki bu işsizliği “bireysel” bir düzleme indirgemektedir. (Çayır

ki işsizlik, kapitalizmin işleyiş yasalarıyla uyumlu, toplumsal ve kolektif bir ilişki biçimidir. İşsizliğin toplumsal olması, onun bireysel düzleme ait olmamasından, kolektif olması ise, sebep ve sonuçlarıyla ortak bir biçimde deneyimleniyor olmasından kaynaklanmaktadır. Oysa ki, iş bulma ya da bulamama süreçlerinde tanıdığın varlığı ya da yokluğu, toplumsal ve kolektif bir ilişki biçimi olan işsizliği, toplumsal gerçeklik içerisindeki yerinden kopartmakta ve bireysel bir zemine indirgemektedir. İşsizliğin ya da iş bulmanın indirgendiği bu bireysel zemin, siyasal ilişkilere de açık bir yapı arzılemektedir. İşsiz kalmak üzere olan Mehmet şöyle söylemektedir:

Bankalar sıkıştırarak, icralıksın. Ev dediğin gibi evle papaz oluyorsun, eve bir ekmek getireceksin, para verecek. Ben eve getirmeden, bu kadin nereden verecek? Sağdan soldan iş arayacağıma, var işim, devam etsem, biz CHP ne güzel, adamını çıkartmıyor. Ben AK Parti olarak vatandaşım şöyle böyle değil, beni de çıkartma, beni de sözleşmeye al. Aldıklarını alıyor, içeride adamı olanları alıyor sözleşmeye. Sözleşmeli de var, çıkmıyor, ama ben gene diyorum çekinmiyorum. Partiye çalışan yine benim, kafadan işten çıkan yine benim. Bir Ak Partili olarak ben aynısını böyle düşünüyorum. Ne olacaksa olsun önemli değil. İsim istiyorsan, isim de veririm. Hiç çekinecek şeyim yok. (Mehmet)

Sağlık Nedenleriyle Çalışamama

Yardım alanların çalışma ve işgücü piyasası deneyimi içerisinde, sağlık nedenleriyle çalışamama olgusu belirli bir yer kaplamaktadır. Kalıcı ya da geçici hastalık olgusu, yoksullar arasında oldukça yaygındır.¹⁶⁴ Bora (2007: 112), “Yoksulluk Halleri” adlı çalışma içerisinde yer alan yazısında, bu olguya ilişkin gözlemlerini, “girdiğimiz bütün evlerde hastalık vardı. Gördüğümüz kişiler, eşleri ya da çocukları, sakatlık ya da kronik hastalıklarla yaşıyorlardı. (...) Hastalık ve sakatlık, tıpkı yoksulluk gibi kuşaktan kuşağa aktarılıyor gibi görünüyor” diyerek açıklamaktadır. Ben de gözlem ve görüşme için girdiğim hanelerin pek çoğunda engelli ya da hasta bir bireyle karşılaştım ve bu durum, hanehalklarının çalışma durumunu etkileyebiliyordu. Ancak konuya ilişkin dikkat çeken ve sorgulanması gereken nokta, kişiyi hastanın varlığı halinde çalışmaktan alıkoyan bir ortamın oluşmasıdır. Bu kamusal sosyal güvence boşluğuyla açıklanabilir.

¹⁶⁴ Yoksulluk Halleri (Erdoğan, 2007) adlı kapsamlı nitel çalışma, yoksulun sağlık sorunlarına ışık tutması bakımından anlamlıdır. Derinlemesine görüşmeler okunduğunda, yoksulun sağlık sorunlarının gerçekliğiyle görülmektedir.

Çocuğun Varlığı

Yardım alanların hane içi demografik görünümü açısından ilk dikkat çeken unsurlardan biri, çok çocuklu hane yapısıdır. Bunda geleneksel değerler kadar çok çocuk yapmayı teşvik eden hakim siyasal-toplumsal ve ideolojik ortamın etkilerini de gözlemlemek mümkündür. Hane bazında düşünüldüğünde, çalışan yoksulluğunu pekiştiren ve aile ve doğrudan çocuğa dönük sosyal yardımları artıran bir boyutu da olan çok çocuk sahibi olmak, özellikle kadının işgücü piyasasındaki varlığını engelleyen bir etmene bürünmüştür. İki çocuk sahibi Huriye, *"Olmuyor, olamıyor. denedim bir ay çalıştım, geri çıkmak zorunda kaldım"* demektedir. Sağlık nedenleriyle çalışmama olgusunda olduğu gibi, çocuğun varlığının kadının işgücüne katılımına engel oluşturmayacak bir kamusal kreş ağının yokluğu ve özel kreşlerin pahalılığı ve yoksulun çocuğuna bakması için bakıcı tutma olanaksızlığı, çocuğun varlığını, işgücüne katılımın önünde bir engel olarak dikmektedir.

Erkeğin İzni ve Onayı

Kadının işgücüne katılamaması, erkek egemen/patriyarkal ilişkiler seti içerisinde erkeğin izniyle de bağlantılıdır. Kadın, ancak erkeğin, ki bu erkek, koca, baba, kardeş, oğul ve diğer akrabalar da olabilir; izin ve onayına tabi bir biçimde çalışma yaşamı içerisinde yer alabilir. Ancak aşağıdaki alıntılarda da görülebileceği üzere, erkek egemen yapı, kadının işgücü piyasasıyla bağını, en azından istek ve düşünce düzeyinde yok edebilmiştir değildir. Bir diğer anlatımla kadınlar, bu örnekte çalışma olgusunda kendi disini dışı vuran; ancak patriyarkal yapı tarafından sürekli engellenen bir potansiyeli de barındırmaktadır. Ümran, *"Babam izin verse, şu an gıdelerim bir iş bulurum çalışırım, ağır olsa da yaparım. Neden mecburiyetten geçim sağlamak için, eve bir katkım olur. (...) Ben iki üç iş buldum, babam izin vermedi. (...) bizde yok, yasak"* demektedir.

Kadının çalışmasının engellenmesiyle hanenin geçiminde sosyal yardımın yeri arasında da dolaylı bir ilişki gözükmektedir. Ahu, bu durumu *"Ben de eşimle kötü mü olayım, boşanayım mı? Adam çalıştırmıyor, ne yapayım ya boşanacağım ya da oturup böyle yardımlara gideceğim"* diye ifade etmektedir. İzin ve onayın çıkması, kadının, hane içi toplumsal cinsiyet yükümlülükleriyle uyumlu işlerde çalışabilmesiyle mümkündür. Ömür, *"Bayan oldukları için çalışma hakkı vermiyorlar. (...) Hep banyon"*

olsa, çalışırım ben, erkek olmasın. (...) Ama işin içinde erkek olduğu için izin vermezler bizlerde” diyerek toplumun, ailenin ve işgücü piyasasının patriyarkal yapısıyla uyumlu iş beklentisini içselleştirmiş gözükmektedir:

“İş beğendiremiyoruz”, “Alıyor yardımı yatıyor”, “Milletin yardımlardan rahatı yerinde” söylemi: “Beğenilecek iş değil.”

Hem yardım alanlar arasında hem de toplumsal düzlemde yardımlar temelinde parçalanmaya neden olan, yardım alanların, yardımlardan rahatlarının yerinde olduğu, yan gelip yattığı, iş beğenmediği yönündeki kimi söylemlerin,¹⁶⁵ yardım alanların deneyimi bakımından geçerliliğini sorguladım. Bu sorgulamanın sonucunda, ayrışma ve parçalanma eğilimiyle uyumlu bir biçimde bu düşünceye katılan yardım alanlar olduğu gibi, işgücü piyasası deneyiminden yola çıkarak, bu söylemi eleştiren ve çürütenler de olmuştur. Eşi sendikalı olup bir süre sonra işyerinin kapanacak olması nedeniyle işsiz kalacak olan Sema, bu söyleme ilişkin, *“Gülerim ona, benim eşim yeri geldi yıkamada çalıştı, (...) şu an işsiz kalacak. Gitti tekrar yıkamayla konuştu. Tekrar girebilir miyim acaba diye. Sigortası yok, ne kadar para alacak şu havada yıkamada düşünün. İş bulsa gidip çalışacak”* demıştır. İş beğenmemeye ilgili olarak Gülten, sunulan ve bulunan işler için, *“Beğenilecek iş değil”*; Orhan, *“İş beğendiremez diye bir alakası yok da, en kötü şartları veriyorlar. En kötü şartlarda sen çalışabilir misin? (...) O şartlarda da kimse çalışmak istemez. budur”*; Hülya ise, *“İş beğenmeme yok, iş beğenme de zor. Çalışmak zor”* demektedir.

¹⁶⁵ Günümüz liberal ve neo-liberal tezler de yoksulluk yardımlarının işsizliği körüklediği savını öne sürmektedir. Cordonnier’e (2014: 68) göre, bu savın ileri bir örneği, “yoksulların sefaleti”nin nedenlerini, “onlara yapılan yardımlar”da görür. Bu destekler, çalışmamayı teşvik eder ve yararlanıcıları, “gayretsiz, tembel, parazit” kılar. Bu teze göre, yararlanıcılar, “gevşek ve rahat bir yaşam sürerken, cesur olanlar bu tembellerin giderlerini ödemek için çalışırlar”. Esin (1982: 124), “yoksulların yoksulluğunu hafifletecek yardımların, üretken olmayanların üretken olanları sömürmesine varacağı hakkındaki kaygı ve korkular her zaman genel geçerliğini korumuştur” diyerek, konuyla ilgili tarihsel bir genellemeye varmıştır. Buna benzer bir eğilimin günümüz Türkiye’sinde de baş gösterdiğini sistematik olmayan gözlemlerime dayanarak söyleyebilirim. Toplumun ücretli çalışmaya katılarak vergi ödeyen kesimlerinin bir bölümünde, temelinde siyasal ve ideolojik dinamiklerin ürünü olan sosyal yardımların dağıtımına dönük şikâyetler ve sosyal yardım kurumlarına duyulan derin güvensizlik, yardım alanlara dönük ayrımcı ve damgalamaya dayalı söylemlerle birleşmiş durumdadır. Bunun çeşitli biçimleri ile gündelik yaşamda karşılaştığım için, alan çalışmamda bu ilguyu bir soruyla formüle etmenin yerinde olacağını düşündüm. Cordonnier’in (2014: 73) söylediği gibi, “bilimsel olarak ispatlanması gereken şey, işsizlik döneminde çalışmayan kişilerin aşırı tembel olduklarını söylemektir”.

Ben buna katılmıyorum. Kendimden başlayalım. Beni çıkartmasalar niye, ben şimdi kendim mi çıkıyorum? Ben 4-5 ay nisana kadar boş kalacağım, niye boş kalayım? Benim evin ne yiyecek? Maaş beğenmezlik yapmıyorum, bu paraya çalışılmaz demiyorum. 800 alıyorum, çalışıyorum. Yine bir evimin ihtiyacını görüyorum, yine ailemle huzurum oluyordu. Şimdi, ben ne yapacağım? Belediyeye soruyorum, milletvekillerine soruyorum, hepsine soruyorum; Başbakan'a kadar soruyorum. (...) Bir yanıt alamıyorum, yanıtım yok. (Mehmet)

Çalışma/İşgücü Piyasasına Dönük İdeoloji ve İşveren Algısı

Çalışma ve işgücü piyasası deneyimine dönük bu tür bir yapısal ilişki seti içerisinde, yardım alanların çalışma/işgücü piyasasına dönük ürettikleri ideolojiler ve işveren algıları da önem taşımaktadır. Bu noktada, aynı zamanda toplumsal sınıf bilinci oluşumunu da zedeleyecek bir kaç eğilimden söz edilebilir. İlk olarak, yardım alanlar arasında yardımlar temeline oluşmuş olan ayrışma ve parçalanma eğilimlerinin, yardım-çalışma ilişkisinin gerçek niteliğini perdeleme işlevi gördüğü söylenebilir. Buna göre, yardım almanın çalışma ve işgücü piyasasından kaynaklanan kökleri, yardım alanlar arasındaki ayrışma ve parçalanma eğilimleri nedeniyle ikincilleşmekte, işgücü piyasasının yardım almakla sonuçlanan işsizlik ve güvencesizlik üreten yapısı gizlenmiş olmaktadır. Bekir, “*Kimse aç kalmaz ya, Allah herkesin rızkını vermiştir. (...) işsizlikten değil, tembellikten aç. (...) Zaten ne iş olursa yaparsın. Gidiyordum Bentderesi'nde iki arabu çeviriyordum, yolumu buluyordum*” demektedir.

İkinci olarak, bu gizlenme, aynı zamanda yardım-çalışma ilişkisi kapsamında, yardımların insanları çalışmaktan alıkoyduğu düşüncesiyle de birleşerek pekişmekte, bu durum da çalışma ve işgücü piyasasına dönük bir ideoloji oluşumuna eklenmektedir. Yardım alanlar arasında, “*Yardıma alıp yatıyor*” şeklinde özetlenebilecek bir söylemin yaygınlaşma eğilimindedir.

Üçüncü olarak yardım alanların, çalışma ve işgücü piyasasına dönük ideolojileri bir bilinmezi de içermektedir. Ücretli çalışma ilişkisini deneyimlemiş yardım alanlar, çalışma yaşamının işçi ve işveren tarafları arasındaki eşitsiz ilişki biçiminin farkında olmakla birlikte, bu ayrımın köklerini kavrayış eksikliği içerisinde.

Ben ne kadar çok çalışıyorum, yeri geliyor işte her işi yapıyorum; ama ben niye bu kadar az alıyorum? (Yanıtını) bulamıyordum, kimseyi suçlayamazdım, o kadarını veriyorlardı. O kadar zam yapmıyorlardı. (Sema)

Nerede görüyorsun, ezgin halde görüyorsun; ezik halde görüyorsun. Herkese bakıyorsun, tamam adam Allah daha çok versin, kimsenin malında, canında gözümüz yoktur. Adam vaktinde çalışmış, etmiş almış. Ama bizler de çalıştık; ama bilmiyorum artık bizim harcamamızdan mı veya da ne bileyim? (...) Ah onu bir anlayabilsem. Şimdi iyi kötü başımızı sokacağımız bir buraya aldık. İyi ki o zaman burayı almışız, yoksa şimdi ev sahibiyile, çocuğuyla uğraşmak bir dert. (Özdemir)

O kişiden benim ne eksikliğim var diyorum. Neden mükemmel yaşıntısı var da, ben böyle sefilleri oynuyorum diyorum. (...) Sorguluyorum, neden niçin diyorum. Keşkeleri (buluyorum), sen benim evime girsen, mutfağında keşkeler, keşkeler olmasaydı diyorum. Kişi iyiydi, kötüydü kendi yaratır diyorum. (Ebru)

Dördüncü olarak, yardım alanlar, üretimle kurdukları ilişki ve gelir elde etme yöntemleri bakımından, emek gücünü satmaya dönük emekçi bir yaşam disiplini içerisinde olmaları nedeniyle işçi sınıfının içerisine yerleştirilebilecek bir özellik sergilemelerine karşın, sınıfın genel özellikleriyle uyumlu bir biçimde toplumsal sınıf bilinci oluşumundan uzak bir yapı sergilemektedir.

-Güvenceli- Çalışma ve İş Talebi

Sosyal yardım rejiminin işgücü piyasası ayağında, yardım alanlar açısından dikkat çeken noktalardan biri, yardım alma sürecindeki çalışma ve işgücü piyasası deneyiminin doğrudan etkisine paralel olarak, yükselen güvenceli çalışma ve iş talebidir. Yardım alan kişi ve hanelerin geçim ve hayat şartlarına dönük sorunların temelinde çalışma ve işgücü piyasasından kaynaklı sorunların varlığı, çıplak bir biçimde kendini göstermektedir. Kendini açık bir biçimde gösteren bir diğer olgu da yardım alanların, -adı bu şekilde konmasa da- güvenceli çalışma istemidir. Bu istem, taşeron işçisi Burhan’ın “*Bizim tek düşüncemiz, çalışıp, iş buldukça işimizde devam etmek*” sözlerinde görülebileceği üzere, çalışma isteğiyle birleşmiştir. Bir vakıf görevlisi, yardım başvurusunda bulunanlar arasında iş isteyenlerin de oldukça fazla olduğunu söylemiş ve bunlardan bazılarını İş-Kur’a, çeşitli sertifika programlarına yönlendirdiklerini ifade etmiştir. Dolayısıyla, güvenceli iş talebinin, üretmek ve çalışmak isteğiyle içiçe geçtiği görülmektedir.

Güvenceli iş talebiyle çalışma talebi, cinsiyet temelinde bir ayrışma eğilimindedir. Çalışma ve işgücü piyasası deneyimi olan erkekler, güvenceli bir iş taleplerini, özellikle daha önce çalışmamış kadınlar ise, güven-

celi bir işten daha çok, çalışabilme beklenti ve isteklerini dile getirmişlerdir. Goncagül, bu beklentisini, “Çalışacağım tabii, istemem mi?” diye ifade etmektedir.

Bir şeyler yapmak istiyorum, üretmek istiyorum, anlatabildim mi? Mesela, ben kadın dayanışmada takı yapıyorum, nakış yapıyorum, bazı kermeslerimiz var. Bunları bizim gençlere sundum. Gençlere destek olsun diye, onlar bizim, benim çocuklarım dedim. Üretmeyi seviyorum, azim var, mücadele var. Bunları çok seviyorum, yaşamı seviyorum, koşturmayı seviyorum. Ben boş durmayı sevmiyorum açıkçası. Mutlaka uğraşılacak bir şeylerim olacak, bir şeyler üretmek istiyorum (...) Kadının yapmadığı bir şey yoktur biliyorsun. Kendi karınca karınca diyelim, kendi çapımda bir şeyler yapmaya çalışıyorum. (Ebru)

Kadınların, güvenceli bir iş beklentilerini, çoğunlukla eşleri ve çocukları için ortaya koydukları söylenebilir. Handan, “Oğluma güveniyorum Düzenli bir iş olursa” diyerek, çocuğu için düzenli bir iş beklentisini dile getirmektedir.

“Ne iş olsa yaparım”

Yardım alanların işgücü piyasasında yer alma istemi, vasıf düzeyi, kişisel özellikler ve toplumsal cinsiyet normları da gözetilerek her işin yapılabileceği yönünde bir beklenti içerir. Ahu, her zaman hayırlar içinde olan işi, bir temizlik şirketine girmek olarak ifade etmekte ve “Kötü bir iş olmamak kaydıyla yaparım her işi” demektedir. Hande, gelecek yıl çocuğunu okula verdikten sonra, “Zaten iş ortamına kendimi atacağım ve yine yukarıda söylenen noktalara paralel olarak, “Izgaracıyım, bulayık da yıkarım, onu da yıkadım, tuvalet de temizledim. Hepsini yaptığım için hangi iş olursa olsun girerim. Ama lokanta üzerine girerim” demektedir. Bu örneklerden de çıkarsanabileceği gibi, yardım alanların iş beklentileri, ücret ve çalışma koşulları bakımından çok yüksek düzeylerde ya da asıl iş değil, asıl işe yardımcı işlerde¹⁶⁶ çalışma beklentisi bulunmaktadır.

Ne iş olsa yaparım derken, iş yapılırsa da, yaşama göre hafif iş de var, ağır olan bir iş de var. Şimdi benim kaldıracacağım bir iş olur, onu seve seve yaparım. (...) nasıl tarif edeyim, şöyle bir yerde duracaksın, adını gelecek, burası mı şurası mı, diyelim ki bir danışma yeri gibi bir yer

¹⁶⁶ Asıl iş-yardımcı iş ayrımı, alt-işveren/taşeronluk ilişkisinin temelidir. Buradaki ayrım sadece içinde yer alma beklentisinde olunan işlerin, asıl işler olamayacağından kaynaklanmamakta, aynı zamanda gerçekten de ancak taşeron işçisi olarak çalışabilmeye dönük somut bir istek ve beklentiden de kaynaklanmaktadır.

(...) kültürüme göre de konuşuyorum, daha güzel bir mevki makam zaten o bize düşmez. (...) Zaten yapacağım iş de odur, yol göstermek gibi bir şey. (Muhsin)

Ben şu an kapıcılığı düşünüyorum örneğin. Çünkü hem evimde çocuklarımla beraber olacağım, hem kira vermeyeceğim. Ben yardım mardım bile istemiyorum, düşünün. Bir kapıcı dairesi bulsam en şeyi, düşünsene. O da zaten zor, en lüks oldu artık, kapıcılık bile çok lüks oldu. Kapıcı dairesi bulacaksın, kira vermeden oturacaksınız. İyi kötü bir maaşınız olacak, evinizin içinde hem çocuklarınızı idare edeceksiniz, hem de para kazanacaksınız. Düşünsene, şu an ben onu arıyorum.. (Huriye)

En sonunda İŞKUR’a ne iş olursa yaparım dedim. Affedersin bulaşıkçılık bile yapacağım dedim. Çocuklar diyor ki bana, niye bulaşıkçılık-mış, bırak kalsın diyor. Artık o duruma geldi. (Orhan)

“Devlet İşi Nasip Etsin”

Yardım alanların çalışma isteği içerisinde, devletin halen daha önemli bir beklenti unsuru ve güvence kaynağı olarak algılandığı gözlemlenmektedir. Örneğin, Hacer, *“Devlet işi olsa daha iyi olur, güvenli”*; Orhan, *“Rahat, devlet memurluğu en azından. Devlete sırtını daya derler ya, onun gibi. O şekilde düşünüyorum ben”* demektedir. Hande ise, yardım alma - çalışma ilişkisinde, çalışmayı yardım almanın karşısına yerleştirecek, yardım alanlar için genelleştirilebilecek cümlelerle devlette güvence- li çalışma talebini yinelemektedir:

Çok darda kalmadığı müddetçe almasın. Çocuklarımla ikisinin de, bak üç çocuğum var, Allah hiçbir zaman, devletin kapısına düşürmesin, yok kömürmüş, yok, kendilerini kavuracak devlet işi nasip etsin! O para zaten onlara bey gibi yeter. İstemem ya, gerçekten istemem.

Sosyal Yardım Almak Yerine Sigorta ve Güvence İsteği

Sosyal yardım alanların sosyal yardım rejimini var eden davranışla- rı arasında dikkat çeken öğelerden biri, yardım almak yerine güvenceli çalışma talebinin varlığıyla daha fazla yardım alma isteği arasındaki ge- nilimdir. Güvenceli çalışma, işten atılma ve ücretten kesinti kaygısı taşı- madan, sigortalı ve yardım alanlar açısından yardıma muhtaç etmeden yaşanılabilir ücret düzeyindeki bir işi tarif etmektedir. Mevsimlik işçi olan Mehmet’in eşi Özlem ve taşeron işçisi Nurgül, bunu şöyle anlat- maktadır:

Benim eşimi işten çıkarmasın. İş versin, ben giderim marketten istediğim gibi alırım. İstemiyorum da, nice yetim hakları var. Onu istemiyorum, iş verirse, işten çıkarmazsa, doğru düzgün maaşı düzgün verirse, öyle daha iyi olur. (Özlem)

Aydan aya düzenli maaşımızı verseler, aydan aya düzenli sigortamızı falan neyi yatarsalar, hiç aksatmadan, etmeden herkes Allah'a çok şükür der, Allah onun bereketini verir, rızkını verir. Çalışır, güzelim maaşımızı alırız. Sigortadan kesiyorlar, maaştan kesiyorlar. (Nurgül)

Yardım alanların yardım almak yerine, çalışma isteği, *"İş ver kardeşim, dilenci konumuna girmeyeyim. Bana de ki, sen şu işi yaparsın"* (Hüseyin); *"Çalışmadan devletten yardım, o da çözüm değil. İş versin, çalışsın, çalışan bir Türkiyeyiz, çalışmayı severiz biz, versin çalışalım"* (Gülten); *"Kömürü ben belediyeden bekleyeceğime, düzgün bir maaş alıp, ben paramla alaydım"* (Mehmet) şeklinde ifade edilmektedir.

Yardım alanların, yardım almak yerine, güvenceli bir işte çalışma talepleri, kendi içerisinde bir uyum ve uyumsuzluğu barındırmaktadır. Uyum noktası şudur: Yardım alanlar, yardıma başvurma ve yardım alma süreçlerinin nedenleriyle uyumlu bir biçimde, bu nedenleri ortadan kaldırma amacı çerçevesinde, düzenli bir gelir getirecek güvenceli bir işte çalışma isteğindedir. Uyumsuzluk noktası ise, yasa yapıcının politika ve uygulamalarıyla yardım alanların beklentileri arasındadır. Yasa yapıcının devletin işgücü piyasasına müdahale tarzının neo-liberal önkabulce doğrultusunda şekillenmesini içeren politika ve uygulamaları, güvencesiz çalışma ortamının hazırlanmasına katkıda bulunmuştur. Aynı müdahale tarzı, sosyal koruma ve sosyal güvencenin, işgücü piyasasında güvenceli işlerin yaratılmasıyla değil, çalışan ve işsiz yoksulluğunun yönetiminin,¹⁶⁷ sosyal yardımlar aracılığıyla yerine getirilmesini yaratmıştır. Yardım alanların beklentileri ise tam tersi yöndedir. Yardım alanlar daha fazla yardım değil, daha güvenceli işlerde çalışma isteğindedir:

Almasam, daha düzenli bir işte çalışsam daha iyi olur. Yardımı bir kere nara bırakalım da, benim elim ayağım tutuyor, çalışayım, çalışayım, daha düzenli bir kendi emeğimin karşılığını alayım diyorum. (...) ben den gücüyle. (Ebru)

Gözüm, yardım istemiyorum, bana iş versin. Benim güvencemi versin, ben onun yardımını istemiyorum, ben kendi bileğimle, ben kendi emeğimle çocuk çocuğumu geçindireyim ki, çocuk çocuğuma karşı kafam eğilmesin. (Velit)

¹⁶⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan ve Kutlu, 2014.

Geçim-Hayat Şartları ve Sosyal Politika Deneyimi

Yardım alanlar, sosyal yardım rejimi altında yaşama üst başlığı altında, çalışma ve işgücü piyasası deneyimi temelinde belirli geçim ve hayat şartları içerisinde bulunmakta ve bir sosyal politika deneyimine de sahip olmaktadır.

Geçim ve Hayat Şartları

Yardım alanların içerisine çekildikleri geçim ve hayat şartları, sosyal yardım rejimi altında yaşama deneyimi çerçevesinde şu başlıklar altında tartışılabilir.

Güvencesiz Yaşam, Yoksulluk Manzaraları ve “Sefalet Alanı”

Yardım alanlar, çalışma ve işgücü piyasası deneyimlerine paralel olarak belirli geçim ve hayat şartları içerisinde yaşamaktadırlar. Bu belirleme, aynı zamanda, çalışma ve işgücü piyasasıyla kurulan ilişkinin, emek gücünün ve hanenin yeniden üretim alanı bakımından anlamını göstermektedir. Kişi ve hanelere ait yoksulluk manzaraları ve “sefalet alanı”nın kökeninde, kapitalist birikim ve işgücü piyasası dinamikleri yatmaktadır. Marx (2011: 619-623), görelî artık nüfusu, “akıcı, saklı ve durgun” olarak üç parçaya inceler. “Sefalet alanının sakinleri” olarak nitelendirdiği bölmeyi, görelî artık nüfusun “en dipteki tortusu” olarak ele alır. Buradaki “sefalet alanı” ifadesi de buna referansla; ancak sadece yaşanan gerçek sefaleti anlatmak için değil, aynı zamanda söz konusu kategorinin, kapitalist birikim ile olan bağına da işaret etmek amacıyla kullanılmıştır. Marx (2011: 622), “sefalet alanının sakinleri”ni, suç alanı¹⁶⁸ dışında, çalışabilecek durumdakiler; yetim ve yoksul çocuklar, “çalışabilecek halleri kalmamış kimseler” ve “zavallılar, çalışamayacak durumda olanlar, işbölümü nedeniyle uyum yeteneğinden yoksun kalmış çaresizler, normal emekçi yaşını aşan kimseler, sakatlar, dullar” şeklinde dilimlere ayırır. Bu bölümlendirmelerden sonra Marx (2011: 622), sefaletin, kapitalist birikim ile olan bağını yedek işgücü ordusunun varlığı üzerinden tanımlar:

Sefalet, faal sanayi ordusunun hastanesi ve yedek sanayi ordusunun safrasıdır. Görelî artık nüfus üretimi sefalet üretimini içerir; bu nüfusun varlığı ne kadar zorunlu ise, onun da varlığı o kadar zorunludur; sefalet, görelî artık nüfusla bir arada, kapitalist üretimin ve zenginlik artışının bir varlık koşulunu oluşturur.

¹⁶⁸ Alan araştırmasını gerçekleştirdiğim kimi yerler, uyuşturucu satışının da son derece yaygın olarak yapıldığı mahallelerdi. Yaptığım görüşmelerde buna da bolca dikkat çekildi.

Görüleceği üzere, sefalet, kapitalist birikimin genel yasasının hem bir bedeli ve aynı zamanda da bir sonucudur. Bu anlamda, az sonra sefalet alanından aktaracağımız yoksulluk manzaraları, çalışan yoksulluğunun olduğu kadar, görelî artık nüfusun farklı dilimlerinin de güvencesiz yaşam temelinde kurulan toplumsal görünüm ve deneyimleridir. Bir diğer anlatımla güvencesiz yaşam, yoksulluk ve sefalet deneyiminin, güncel gerçekleşme biçimidir. Sosyal yardımlar, bu görünüm ve deneyimlerin içerisine yerleşir ve yoksulluk manzaraları ve sefalet alanının temel bir parçasını ve yeniden üretim koşulunu oluşturur. Yoksulluk ve sefalet, bu halleriyle ve sosyal yardımlarla da beslenmiş bir biçimde, kapitalist birikimin hem bir sonucu; ama aynı zamanda da varlık koşuludur ve sosyal yardımların genel yasası ile birlikte kapitalist birikimin genel yasasının işleyiş koşullarını ve devamlılığını sağlar. “Sefalet alanı”nın kimi deneyimlenme biçimleri,¹⁶⁹ görünür kılınmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede, yardım alanların yoksulluk ve sefalet deneyimleri, sırasıyla çalışma, nakit gereksinimi, mahalle-hane koşulları, beslenme koşulları, sosyal politika ve yardımlaşma deneyimleri çerçevesinde oluşan yaşam koşulları bakımından serimlenecek ve tüm bunlar, sosyal yardım rejimi altında güvencesiz bir yaşam halinin oluşumu olarak ele alınacaktır.

Yoksulluk ve sefalet, aynı zamanda çalışma koşullarının da sefaleti üzerine kuruludur. Yardım alanların, görelî artık nüfusun farklı bölme ve dilimleri temelinde –kategorik ayrımlar oluşturmamakla birlikte- ayrıştırılabileceği görülmektedir. Görüştüğüm kadınların bir bölümü, görelî artık nüfusun en dipteki tortusuna yerleştirilebilecek bir biçimde dul ve düzenli bir işte çalışamayacak bir özellik sergiliyordu. Gülsüm, “*Eşyaları onun bunun pisliğini temizleyerek aldım*” demektedir. Yardım alanların, çalışma deneyiminden kaynaklı şikâyetleri, çalışma karşılığı elde edilen ücret düzeyleri ile de bağlantılıdır. Şikâyetler, elde edilen gelirin, harcamalara yetmediği şeklindedir. Yardım alanlardan kimileri, görelî artık nüfusun en dipteki tortusunun çalışabilecek durumdakiler dilimine dahil edilebilirdi. Örneğin, eşi enformel sektörde çalışan, kendisi de ev eksenli olarak çalışan Gülten, “*Gider çok, harcama çok, gelir yok*” demektedir ve isyanını şöyle dile getirmektedir:

Mesela ben 50 yaşındayım, niye bir tatile gidemedim, gidemez miyim istesem, sağlığıma baktıramıyorum doğru düzgün. Niye gitmek

¹⁶⁹ Bu bölümde yoksulluk ve sefaletin toplumsal görünüm ve deneyimlenme biçimlerini daha çıplak bir şekilde yansıtabilmek ve yardım alanların anlatım akışını bozmamak amacıyla, kimi uzun alıntılara yer veriyorum.

istemeyim ki, onlar zengin oldu diye hayat, onlara mı verilmiş, yaşam onlara mı verilmiş? (...) Tabii ben öyle düşünüyorum, biz dünyaya anamız bizi çile çeksin mi diye doğurmuş getirmiş? Çekmek istemiyorum artık. (Gülten)

İstanbul’da ev eksensli çalışıp, Ankara’ya geldikten sonra, Ankara’nın sosyo-ekonomik yapısı gereği, bu tür işlere alıcı bulamadığını ifade eden Huriye, *“İşsizlikle, parayla ilgili, hiçbir şeye yetmiyor ki, önceden dediğim gibi ben beş on lirayla kendimi geçindirebilirken ya da bu patik parakımı ya da öbürüyle kendimi geçindirebilirken, şimdi bu mümkün değil”* demektedir ve bundan dolayı eşiyle çeşitli gerilimler yaşadığını anlatmaktadır. Büyükşehir Belediyesi’nde mevsimlik işçi olarak çalışan Mehmet’in eşi Özlem, *“Ben üç tane binaya bakıyorum, 9’ar ev var. Aldığım 250 milyon para, elektrik, kirayı ancak ödüyorum. (...) Her istediğini alamıyorum, yiyemiyorsun. (...) Vah, böyle hayat”* diyor. Gülseren ise, yardım alan emekçi hanenin gelir ve gider dengesizliğini, *“Bir kişi çalışıyo, beş altı kişi yiyo. Bunun ev kirası, elektrik, su parası, telefon parası, kazandığı para yetmiyor. Bayan ne yapsın, evde ne bulursa on pişiriyor. Onu da pişirebilirse”* diyerek açıklamaktadır. Mehmet’in anlatımları, sefaletin çalışma ve ücret temelinde kurulmasının yanında, geçimin idamesi için nakit gereksinimini kapatma çerçevesinde başvuru yollarının, yoksulluk ve sefaleti derinleştirdiğini göstermektedir.

Yardım alanların anlatımları, gündelik yaşamın idamesi için nakit gereksinimine işaret etmektedir. Mehmet, bu olguyu *“Elektrik para, su para, efendime söyleyeyim gezmen para, yatman para, kalkman para. Ben 30’undan sonra ben ne yapacağım, onu düşünüyorum. (...) Belki de evim dağılacak, bulamayacağım iş”* diyerek anlatmaktadır. Eşi taksicilik yapan ve kendisinin de çalışmasına izin vermeyen Ahu, paranın yaşam ve geçimindeki merkezi yerinden söz ederken, para harcayabileceği için evinin yakınındaki alışveriş merkezine hiç gitmediğini ve hiçbir sosyal faaliyete katılamadığını anlatmaktadır.

Yardım alanların, yoksulluk ve sefaleti, çalışma kökünden türeyerek, mahalle ve hane koşullarına da yansımaktadır. Yardıma başvuran ya da yardım alan kişilerin mahalle ve hane koşulları bakımından mutlak bir birdeşlik içerisinde olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Ancak yine de ortalama yardım alanın, apartman dairesi de olsa normalden daha küçük evlerde, apartman ise, giriş ya da çoğunlukla bodrum katlarda

ikamet ettiğini gözlemledim. Gözlem ve görüşme amacıyla girdiğim hanelerin azımsanmayacak bir bölümü, ortalama ısınma seviyesinin altında idi. Kendilerinin de ifade ettiği üzere, sobalı olmayan evlerde ısınma sorunu yaşanabiliyordu. İki çocuğu olan ve sağlık sorunları nedeniyle temizlik işlerinde çok çalışmayan Gülsüm, barınma koşulları çerçevesinde “*Yıllardır doğru dürüst gaz yakmıyorum*” diyordu. Yardım alanların önemli bir bölümünün kirada oturduğu söylenebilir. Ev sahibi olmak istemekte; ancak Ömür’ün, “*Evin olsa, hiç olmazsa daha düzgün olur. Onun da olması biraz zor. Bilmiyorum, çok zor, bir ev 150-180 milyar, hiç güç yetmez, böyle gideceğiz demek ki*” ifadelerinde görüldüğü gibi, bu konuda da bir umutları bulunmamaktadır.

Yardım almanın konut türünden bağımsız bir olgu olduğu ve genel olarak hane koşullarının olumsuz özellikler sergilediği görülmektedir. Yardım alanlar, apartmanlardaki kiraların yüksekliği nedeniyle, gecekonduda oturmayı tercih edebilmektedir. Özellikle kentin belirli bölgelerindeki gecekonduda yaşam, ciddi olumsuzlukları beraberinde getirebilmektedir. Mamak Dostlar Mahallesi’nde bir gecekonduda oturan Huriye, daha önce İstanbul’daki hane koşullarıyla ilgili olarak, “*Orada da gecekonduyduk ama orada iki odanın içindeydik. Çok küçük, diyorum ya bir oda bu salonda, mutfak bile yoktu ve tuvalet vardı. Suyumu lavabodan, çok affedersiniz, el yüz yıkadığımız tuvaletteki lavabodan alıyordum, öyle geçiniyordum. (...) On yıl. (...) yaptığım işlerle yardımlarla falan onları karşılamaya çalışıyordum*” demektedir.

Kurulum özellikleri itibarıyla, kentin daha dış kısımlarına kurulum olan gecekondular daha büyük, kentin daha iç kısımlarındaki gecekondular daha küçük yapıdadır. Kentin dışına kurulan gecekondu mahallelerinin tipik örneklerini Mamak ilçesine bağlı Dostlar ve Tepecik Mahallesi’nde kentin içine kurulan ve burada gelişen gecekondu mahallelerinin tipik örneklerini ise yine Mamak ilçesine bağlı Şehit Cengiz Topel ve Altındağ ilçesine bağlı Hıdırlıktepe, Yenidoğan, Çiçin, İsmetpaşa ve Kale bölgelerinde gözlemlemek mümkündür. Özellikle yardımların dağıtıldığı kentsel mahalleler kentsel dönüşüm alanıdır. Bu nedenle gecekondu yıkımları mahallenin yaşam koşullarını olumsuz yönde etkilemektedir. Kale Mahallesi’nde oturan Gülcan, gecekonduda yaşamın zorluklarını, “*Burası gecekondu bölgesi, mahrum bölge. Şu evlerimizin içinden hep sular çıkıyor fareler cirit oynuyor, toprak evler, bir yanını yapıyorsun, bir yanı akıyor*”

“Bu zamanına geliyor, bana oy ver, ben sana ne diye oy vereyim?” diyerek anlatmaktadır. Altındağ ilçesinin kimi bölgelerinin özellikle kentsel dönüşümüne tabi tutulduğu gözlemlenmiştir. Bu ilçe sınırları içerisinde, özellikle Çiğir ve Aktaş’ta kapsamlı gecekondu yıkımları olduğu ve yıkılan bu gecekonduların yerine TOKİ’lerin yükseldiği gözlemlenmektedir. Araştırmamızın bir bölümünü yürüttüğüm Hıdırlıktepe de yıkım kapsamındaydı ve bu kapsamda önemli sayıda gecekondu yıkılmıştı ve bu yıkımın etkisi pek çok mahalle gerekse hane bazında ciddi ölçülerde sürüyordu, Hıdırlıktepe’de oturan Cansen bu durumu, *“Mahalleyi görüyorsun, çöp oldu gitti, param olsa ben de gideceğim şimdi, hiç durmayacağam, çöpün içinde kaldım, inanki bak, yemin ederim yok”* diyerek ifade ediyordu.

Bu temelde gelişen mahalle-hane koşulları içerisinde, yardım alanların beslenme ve mutfak koşulları, yoksulluk ve sefalet alanının bütünleyeni olarak hanenin geçim ve hayat şartlarına eklenmektedir. Yardım alanların sağlıklı beslenme koşullarına sahip olduğunu söylemek güçtür. Bu süreçte, gelen gıda yardımlarının nitelik ve kalitesinin yanı sıra yardım alanların beslenme biçimlerinden de çıkartabilmekteyiz. Gülcan ve Gülten, bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Bir evde mesela beş altı nüfusun, kazanç olmayınca, bir gün patates pişiriyorsun, bir gün fasülye pişiriyon, bir gün pilav yapıyorsun, bir gün makarna pişiriyorsun, günümüz öyle geçiyor, böyle geçindiriyoruz. (...) alabilirsek arada bir ıspanak, pırasa alıyoruz. (...) tekrar gene hep hamur işlerine dönüyoruz. (Gülcan)

İyisini yiyemezsen karın doyurucu bir şeyler yiyorsun mesela. Gıda alamıyorsun da, karın doyurucu, sadece o, mesela ekmek de yesen karın doyuyor en azından. (Gülten)

Bu anlatılanların dışında, kimi yardım alanların çok daha olumsuz beslenme koşulları içerisinde olduğu da görülmektedir.

Şimdi biz bunları hepsini bıraktık, zengin et yiyecek, fakir de kemik kemirecek. Eğer o kemiği de bulabilirsek. Buyurun kasaba girelim, kasapta eskiden kemiği alıp köpeklere veriyorlardı, şimdi kemiği bile satıyorlar. Biz bu duruma geldik. (Velit)

30 kuruş veriyorum, bir tane ekmek alıyorum. Bakkalın oradan yiye yiye eve geliyorum, benim bir günümü geçiriyor. Bunun yanında yağ olmuş olmamış, fark etmez benim için. Açlığımı gideriyorsam bunu yiyorum. Belediye bana onu isterse verir, isterse vermez. İlla belediye bana versin değil, ben belediyeye güveniyorum duygusu yok içimde.

Ekmek bulurum, sana yağı çalarım, yavan yerim, soğan kafasına vururum, kırarım yerim, bulgur ıslatır yerim. Ben gider ekmeği fırından alırım, yiye yiye öyle gelirim. Bir tas su içerim üstüne, Allah’ıma şükrederim. (...) benim masrafım yok. Ben mesela bugün canım şunu istedi, şunu alayım yok bende. Yok, nefsim istemiyor yapmak. Bal da getirir, baklava da getirir, her şey tadında yenir, moralle yenir, moral yok ki (...) Ben 50 kilo geliyorum, 50 kilo adam mı olur? Bitmişim, sen bunu devlet olarak gelip de, bu kadar yerde oturulmaz, sana da bir gelecek sağlayalım demiyorlar. Bu yok, bu olmadığı müddetçe, bu Türkiye’de hiçbir şey olmaz. (Hüseyin)

Hüseyin’in yukarıdaki sözleri, satır aralarına dikkat ederek okunduğunda, belediye yardımları çerçevesinde, kendi içinde bir sosyal politika deneyimini de barındırmaktadır. Hüseyin’in belediye yardımlarına dönük görüşleri, yardımlardan bir sosyal hak ilişkisi içerisinde yararlanmadığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu anlamda, sosyal yardımların yoksulluğu azaltmadığı gözlemine ek olarak, yardımların yoksulluk ve sefaletin bir parçası olarak emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine eklenmediği söylenebilir.

Yardım alanların yoksulluk ve sefalet manzaraları, sosyal politika deneyimleriyle birleşmiş bir biçimde gerçekleşmektedir. Yardım alanlarının sosyal haklara dayalı kamusal sosyal güvencenin dışında yer aldığı görülmektedir:

Sosyal güvencem yok. Yeşil Kartlıyım, bir emekliliğim, bir sağlık güvencem hiçbir şeyim yok. O konuda rahat değilim. Geleceğe dair hiç bir şeyim yok, ne evim, ne arsam, ne bileyim sağlık güvencem var. Ben hastalansam, ben ortada kaldım, hiçbir şeyim yok. Yaşlılığımı düşünüyorum şu anda. Bir emekli maaşım yok, bir gelirim de yok, mesela ben ne olacağım, onu bile düşünüyorum şimdiden. Çocuklarım kendilerini kurtarsın diye çalışıyorum, okusun diye çalışıyorum. Okursa kendisi ne, okumazsa da artık yapacak bir şey yok. (Ahu)

Yardım alanlar, yaşadıkları yoksulluk ve sefalete ek olarak, hak temelli kamusal sosyal güvence mekanizmalarından dışlanırken, bir sosyal haksızlık biçiminde deneyimlenen sosyal yardım ağına dahil olarak kamusal sosyal politika ve özel sosyal yardım alanına içermektedir. O halde, sosyal yardımlar, büyük bir sosyal haksızlık olan yoksulluk ve sefalet olgusunun bir parçası olmaktadır. Yardım alanlar, kamusal sosyal güvence mekanizmalarından dışlandıkları ölçüde, bu güvence boşluğunu kamusal

lıyış mekanizmalarla kapatmaya çalışmaktadır; bunun siyasal tercihlere¹⁷⁰ dönük bir etkisi de olmaktadır.

Yardım alanların yoksulluk ve sefaletiyle ilgili bir diğer olgu da kendi aralarındaki ya da dışardan gelen yardımlaşma pratikleridir. Bu olgu, Özdemir tarafından, “*Adam misal çıkarır 50 lira verir veya 100 lira verir. Çocuğu alır; ama gene Allah razı olsun*”; Zeliha tarafından ise, “*Çocuğun vaktini, bezini alamadığım oldu. Komşular yardım etti*” denilerek açığa çıkmaktadır. Böylelikle yardımlaşmanın, aynı sosyal yardımlarda olduğu gibi, yoksulluk ve sefaletin sonunu getirmeyen; ancak çıkmasını yükselten bir unsur olarak belirdiği görülmektedir.

Yardım alanların yaşam koşullarına ayna tutacak bir biçimde, çeşitli yoksulluk ve sefalet öyküleri dinledim:

Artık giyinmeyi boşverin, onu geçtik zaten, ne bulursak giyiyoruz iyi kötü. Kızımı yırtık ayakkabıyla çok gönderdim okula. Oğlum bunu yaşamadı; ama kızımı çok gönderdim. O çocuğa o ayakkabıyı giydirirken, içine iki tane poşet geçiriyordum, kışın ayağın ıslanmasın diye, o çocuğa onu giydiriyordum, yeter ki ıslanmasın, onunla çok gitti benim kızım okula. (Huriye)

1 milyon, sadece bir küçük 1 milyon, 1 TL ile galdığımı bilirim, sabah ekmek alırım ona dediğimi bilirim, düşündüğümü bilirim. 1 TL isterdim o zaman birilerine sesimi duyurup da. (Gülten)

Füm bu sayılanların ardından, kapitalist birikimin işerliğine koşut olarak, emeklilik artışına paralel bir biçimde, bir bütün olarak yaşamın, güvencesiz bir biçimde yoksulluk ve sefalet içerisinde geçtiğine dönük bulgular hiç de az değildir. Hüseyin, Mehmet, Ali ve Özdemir, böyle bir yaşam sürmektedir:

Ortalama günüm sabah kalkıyorum, elimi yüzümü yıkıyorum, iki bardak çay içebiliyorsam içiyorum. Canım istiyorsa, kayıntı da yapmıyorum, yapmadığım zaman bile oluyor. Acıktığımı bile hissetmiyorum. Kafamda bir sürü düşünceler var. 66 yaşına girdim, hiçbir şeyim, hiçbir güvencem de olmadığı için, işte bu gördüğünüz 3 metreye 3,5 metre odada 35 senedir yaşam mücadelesi veriyoruz. (...) Son devrelerimi yaşıyorum. (...) Ben fazla bir masraflı insan değilim. O aldığım 300 liradan yeri geliyor şu çocuğa üç lira, beş lira. Her geldiğinde, “Dede bir liran var mı?”. E hadi buyur, ben bu hayattan ne zevk alacağım ki; bu devletten ne zevk alacağım ben, bitmişim ben. (...) 65 yaşındayım, 66

¹⁷⁰ Burhan, kızının ameliyatına aracı olan bir dernek dolayısıyla oyunu belirli bir yönde kullandığını ve seçim zamanında kızının hastalığı ile ilgili mahalleye gelen siyasi parti temsilcilerinden yardım topladığını anlatmıştır.

yaşındayım, ben yaşamadım diyorum. Benim hiçbir zaman sevimli bir günüm geçmedi; sevimli günü ben hiç bilmem, hatırlamam. (Hüseyin)

Bulursak yiyorduk, bulamazsak yemiyorduk. (...) dört dörtlük bir hayat yaşıntım yok. (...) Kredi desen kredi çekemiyorum, yok sicilime işlendi, ödeyemiyorum. Allah sonumuzu hayra getirsin. (...) Ben böyleyim, yine bu sefillikle, böyle borçla, dertle sürüneceğim. (Mehmet)

Bazen öyle bir gün oluyor ki, olmaz değil. Az önce buyurduğum gibi birisini alıyorsun, birisi bitiyor. Onu alıyorsun, tekrar öbürü çıkıyor. Hepsini bir toplu halde alamıyorsun. (Özdemir)

Yardım alanların, düşkünleşme ve yaşananların da etkisiyle yer yer vazgeçiş ve derin bir umutsuzluğa kapılma eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir.

Yuvan yıkılıyor, boşluğa düşüyorsun. Çocukların bir şeyi yok boşluğa düşüyorsun, çocuğun içeri girdi boşluğa düşüyorsun. Bir yerden bir şey deyip de gelen, destek çıkmayınca tam boşluğa düşüyorsun. Boşluk, her şey boşluk. (Hande)

Allah’a şükür tamam insanız da, insanlıktan çıkmış gibi görüyorsunuz ben kendimi. (...) Durum ortada nereye gideceğimi şaşırmış vaziyetliyim, bu budur. (...) İnsanlık bu mu, yaşantı bu mu? (...) zaten batmışım ben. (...) Artık afedersin kedi köpek dışarıda geziyo, insansan ondan bir farkın yok ya, bir başını sokuyorsun, Allah akıl fikir vermiş, şurada ısınıyor musun, sıcak soğuk biliyorsun, bundan bir farkımız var mı? Sözde insanız biz. İnsanlık bu mu? O zaman bir şey de düşünecek devlet, böyle olmaz ki. (...) Valla abi, karmakarışık, düşünüyor mu, düşünmüyor mu bilmiyorum. (...) yarın bir gün bir yerde ölüp gideceğimi bu budur. (Muhsin)

Geçim ve Hayat Şartlarındaki Değişimin Yönü

Sosyal yardım rejimi, neo-liberal politikaların etkisi altında derinleşme eğilimi gösteren geçim ve hayat şartlarında bir gerileme süreci temellilik oluşturmaktadır. Alan araştırmasında bu olgu, tüm gerçekliğiyle ortaya çıkmıştır. Yardım alanlar, yıllar içerisinde, geçim ve hayat şartlarının dalaşa kötüye doğru bir değişim geçirdiğini belirtmiş ve bu değişim sürecini paralel olarak, yardımların emek gücünün ve hanenin yeniden üretiminde kapladığı alan artış göstermiştir:

Vallahi maddi yönden kötü. Daha kötüye gitti. Bundan beş on yıl önce diyelim 300 bin maaşla dört dörtlük geçiniyordum. Şu anda 870 alıyorum, ucu ucuna zor getiriyorum. Kredi kartlarım dolu yatıramıyorum

İcralık oldum, mecburen kredi çektim, gene icralık oldum. Hiçbirisini ödeyemiyorum ve hiçbir sosyal hayatımdan güvenlik alamıyorum. Bu kadar diyeyim. (Mehmet)

Eskiden daha iyiydi. Çünkü paranın ne olduğunu biliyorduk, para harcamasını biliyorduk. Şu anda paran da olsa harcasan da hiçbir kıymeti yok. (...) Birikintin yok, (...) şu anda geçinme şartları daha zor. (“Neden böyle oldu?” sorusu üzerine) Çok güzel bir soru. Herhalde ekonomiye bağlıyorum ben genelde yüzde yüz. Hayat şartları pahalı, her şey pahalı, pahalılıktan yerleşemiyorsun, edemiyorsun. (Orhan)

Kötüye gitti. (...) Bir şekilde itile kalkıla yaşamımı sürdürmeye çalışıyorum. Şu anda kış günü çok kısmalarım var. Ayakta durabilmem için, yaşama için bazı şeylerde fedakarlık yapıyorum. Mesela şu anda doğalgazımı kapattım geldim, akşamları yakıyorum. Mutfaktan bazı gıdalarımı kesiyorum. (...) ahım şahım et alamıyorum. Çok mükemmel bir şekilde tabii ki, herkesin şeyi olarak mümkün olduğu kadar az az alıyorum. (...) Kilo değil de, gram gram diyelim. (Ebru)

Geçimin idamesinde ücret gelirinin yanı sıra yardımların da önemli bir rol oynamaya başladığı, hatta kimi durumlarda ise, geçimin sadece yardımla aracılığıyla sağlandığı da görülmektedir. Ayrıca, çeşitli sağlık sorunları yaşanmasıyla geçimin kötüleşmesi arasında da ciddi bir bağ gözükmektedir. Yaşanan sağlık sorunları dolayısıyla oluşan çalışma gücü kaybıyla yardım alma arasında bir ilişki kurulabilir. Bu olgu, bir yandan sağlık sorunlarının geçimi olumsuz etkilemesi çerçevesinde, sağlık-geçim-sosyal devlet ilişkisi hakkında bir fikir verirken diğer yandan da geçimin doğrudan çalışmaya gücü ve çalışma ile olan bağının da bir göstergesidir.

Hanede yaşanan bir ölüm ve sigorta kapsamının dışına çıkma durumları, sosyal güvence açığının oluşması, sosyal yardıma yönelmeye neden olmaktadır. Sosyal yardım alanlar arasında, özellikle de kadınların sosyal yardım almasının arka planında bir ölüm olayına rastlanabilmektedir. Sabiha, “Kocam öldüğünden bu yana alıyorum, yalan mı söyleyeyim?”; Birsen, “Önceden kayınpederim vardı, aynı evde kalıyorduk. Onunla olduğumuz zaman iyiydi, evi ayırdık, kayınpederim öldü. Şu anda zor, eve iki maaş girince kolay oluyor; ama tek maaş olunca zor oluyor” demektedir.

Ne bileyim önceden eşim vardı çalışıyordu, bir şeyler getiriyordu. Şimdi ölünce zorlaştık. Ben çalışmıyordum zorunda kaldım. İyiydi, çocukların babasıydı, sonuçta getirirdi, çalışırdı, bahardı en azından beni kimseye muhtaç etmezdi. Yardıma bile göndermezdi, hiçbir tarafa göndermezdi. (Emel)

Geçim-Ücret Beklentisi ve Kanaatkâr Yaşam Tarzı

Yardım alanların geçim ve ücret beklentisinin, sosyal yardım rejiminin işgücü piyasasıyla olan bağına tamamlayacak bir şekilde oldukça düşük olduğu söylenebilir. Örneğin, eşi (Mehmet) belediyede mevsimlik işçi olan Özlem, “*Yarım maaş versin, tüm vermiyorsa*” demektedir. Pazarıcı Ali’nin kızı Ömür, asgari ücret alması durumunda, yardımlara ihtiyacı kalmayacağını belirtirken, eşi boya fabrikasında çalışan Goncagül, “*Kötü maaş değil 600-700 milyon. 600-700 milyonla bir aile bir sene geçiniyor*”; eşi çalıştığı farklı geçici işlerin ardından şimdi bir kargo firmasında çalışan Cansen, “*İyi bir yüksek maaşlı iki milyon maaş olsa, beni kurtarır. İki milyara kadar kurtarır. 1.500 de kurtarır*”, belediyede mevsimlik işçi Mehmet, “*En az 1 lira abi. Tabii, sigortalı olarak en az 1 lira*”; Burhan, “*970 vereceğine, maaşımı biraz daha düzenli, 1200 verse, 1300 verse, benim maaşımı 1300 yapsın, yardımımı kessin*” demektedir. Bu ifade, sosyal yardımın, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine ilişkin deneyimlenme biçimi itibarıyla ücretin üzerine eklenen ücret dışı bir geçim aracı işlevi gördüğünü ve böylelikle düşük ücretli çalışmayı belirli ölçülerde katlanılabilir kıldığını kanıtlar niteliktedir.

Düşük ücret beklentisinin yer yer sınıf içi ayrımları da derinleştiren bir içerik kazandığı görülmektedir. Ücretler arası farklılıklar, teknik ve sosyal işbölümünün uzanımları değil, aynı zamanda sınıf içi ayrımların da temellerinden biri olabilmektedir. Çeşitli güvencesiz işler bulmasına kızının babası (Ali) çalışmasına izin vermeyen Ümran, “*Şahsen benim evim olsa, arabam olsa greve gitmem*,”¹⁷¹ asgari ücret bana yeter” demektedir.

Görüleceği üzere, geçim ve ücret beklentisi, işgücü piyasasında düşük ücretli çalışmayı ve emek ve sermaye arasındaki ücretlilik ilişkisinin mevcut formunu yeniden üretecek bir biçimde oldukça düşüktür. Bu beklenti, toplumsal ve kültürel olarak “kanaatkâr yaşam tarzı” ile de birleşimi durumdadır. Bu yaşam tarzını, Ömer, “*Biz azla da kanaat getirebiliyoruz*”; Ali, “*Fazla zenginlik de istemiyoruz, fazla da istemiyoruz, normal bir evim olsaydı*” diye ifade etmektedir. Bu kanaatkâr yaşam tarzının yer yer şükretmeye dayalı motifler sergilediği de görülmektedir. Örneğin Ebru, “*Kendime şükrediyorum, daha benden beteri var diyorum. Hıllı me şükrediyorum*” demektedir. Ayrıca, sosyal yardımların, bu şükretmeye

¹⁷¹ Görüşmenin yapıldığı gün kamu emekçilerinin iş bırakma eylemi vardı.

dayalı, kanaatkâr yaşam tarzını beslediği de gözlemlenmektedir. Huriye, buna örnek olarak, “*Tabii buna da şükür diyen o kadar çok ki. En azından diyorlar ekmeğimizi veriyor, karnımız doyuyor, ekme veriyor. Bir de ekme yardımı var*” demektedir. Bu söylenenleri destekler bir biçimde, bu vakıf görevlisi, gözlemleri çerçevesinde, “*Azı biliyor, azla yetiniyor*” yorumunu yapmaktadır. Muhsin ise, “az”ı içselleştirmenin yardımlar temelindeki gerçekleşme biçimini, “*Bir laf vardır, azı bulamayan çoğu hiç bulamaz ya, işte idare ediyor millet anla*” diyerek ortaya koymaktadır.

Sosyal yardımların, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine eklenilen ücret dışı bir geçim aracı ve üretim noktasında ve işgücü piyasasının genelinde ücretlilik ilişkisini düzenleyen ücret dışı bir form olduğu belirtilmişti. Bu haliyle sosyal yardımlar, işgücü piyasasında ücretlerin sermaye tarafından düşük tutulabilmesinin, çalışan yoksullar açısından, düşük ücretli çalışmanın tolere edilebilmesinin, işsiz yoksullar açısından ise, düşük ücretli işlerin kabul edilebilmesinin bir koşuludur. Böylelikle sosyal yardımlar, işsiz ve çalışan yoksullar açısından zaten düşük olan ücret beklentisinin daha da aşağı çekilmesi ve böylece, işgücü piyasasında ücretler genel seviyesi üzerinde sermaye lehine bir baskı oluşturulabilmesinin bir aracı olarak işlev görmektedir.

Yardımlaşma ve Dayanışma İlişkileri

Türkiye’nin aile merkezli geleneksel refah rejimi içerisinde, aile ve komşuluk arasındaki dayanışma ilişkileri önemli bir yer tutmaktadır. Yoksullaşma, göç, apartmanlaşma, vb. nedenlerin etkisiyle bu ilişkilerin zayıfladığı söylenmekle birlikte, özellikle göçle gelmiş kişilerin yerleştiği yerlerde ve gecekondu mahallelerinde, komşuluk ve aile temelli dayanışma ilişkilerinin,¹⁷² hâlen daha Türkiye’nin refah rejimine piyasa dışı bir karakter katacak bir biçimde varlığını koruduğu söylenebilir. Bu çalışma açısından önemli olan nokta, sosyal yardımların bu sürece nasıl eklenildiğidir. Bu nedenle burada, Türkiye’de yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerinin genel bir çerçevesi değil, sosyal yardımlar temelindeki

¹⁷² Bu konudaki belirlemeler için bkz. Buğra, 2001; Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2002; Özbek, 2002. Atıf yapılan ilgili çalışmaların, 2001 ve 2008 krizleri öncesinde gerçekleştirdiği ve sosyal yardımlara ilişkin esas gelişmenin bu dönemlerde olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç’ın (2002) çalışmalarında, “aile havuzu” olarak kavramsallaştırdıkları dayanışma ağına sosyal yardımların, ilgili çalışmanın yapıldığı dönemle karşılaştırıldığında, çok daha baskın bir biçimde girdiği söylenebilir.

gerçekleşme biçimi, sosyal yardım rejiminin bir oluşum özelliği ve geçiş olarak olgusal temelleriyle ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Yardım alanların kendi aralarındaki yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerinin, belirli ölçülerde sürdüğü gözlemlenirken, özellikle, birlikte ve kabalık bir yaşam biçiminden uzaklaşmış aileler açısından, akrabalık ilişkileri temelli yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerinin azalma eğiliminde olduğu söylenebilir. Erdoğan’ın (2007) derlediği Yoksulluk Halleri adlı çalışmadaki derinlemesine görüşmeler, akrabalar arasındaki yardımlaşma ve dayanışma örüntülerinin çözüldüğü yönündeki eğilimi sergilemektedir. 2001 krizi döneminde gerçekleştirilen görüşmelerin ardından geçen zaman dilimi, söz konusu eğilimin derinleşmiş olabileceğini düşündürmektedir. Adaman ve Keyder’in (2006: 102-103, 132) çalışmalarında, görüşmelerin gerçekleştirildiği tarihte, son 2 yıl içerisinde alınan ayni ve nakdi yardımın yüzde 25’inin eş, dost, tanıdık ve akrabalarından geldiği sonucuna ulaşılmış; borçların büyük kısmının, akraba ya da arkadaşlardan çok, mahalledeki bakkal, kasap ya da ev sahiplerine olduğu da bulgulanmıştır. Yazarlara göre, “yoksulluğun bu denli yaygın oluşu, kişilerin sosyal ağlarının daralması sonucunu beraberinde getirmektedir-dolayısıyla, bu kaç yıl öncesinde eş, dost, tanıdık aracılığıyla halledilebilen işlerde artık kimseden yardım alınamaz duruma gelinmiştir”.

Aynı çalışmada, en fazla belediyenin yaptığı yardımın katkısının olduğunu belirtmişlerdir ki, bu temel tüketim maddeleri, gıda ve kömür yardımını da içerecek şekilde verilen yardımın, hanenin geçim ve yeniden üretimine en fazla katkısının olmasını doğallaştırmaktadır. Yardım alan hanelerin önemli bir bölümünün, gecekonduda ya da apartman dairenelerinde olsa da sobalı evlerde ikamet ettiği düşünüldüğünde, özellikle belediyenin verdiği kömür yardımlarının, hanenin kışı çıkartmasına yetebildiği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, aile ve akrabalar arası yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerindeki zayıflama eğiliminin nedenleri arasında, geçim sıkıntısının etkileri olduğu kadar, yardım mekanizmasının genişlemesinin akrabalık temelli yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerini çözücü etkisinin de olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir.

Dayanışma ilişkilerinin, sosyal yardımlar bakımından bir çözümlemesi yapılacaksa, yardımların bu dayanışma ilişkilerine dahil olan bir yapıya olma niteliği taşıma eğilimi sergilediği söylenebilir. Bu anlamda, geleneksel dayanışma ilişkileri, yardımlar temelinde de varlığını korumaktadır.

ve yeniden üretilmektedir. Kimi kişi ve haneler açısından kömürün ticaret konusu yapılmak ve yenmeyecek durumda olan gıda malzemelerinin çöpe atılmak yerine, yardımlardan yararlanamayan ya da daha fazlasına ihtiyacı olanlara verildiği söylenebilir. Kömür, ticarete konu olmak yerine, yardımlaşma ve dayanışma amacıyla kullanılabilir.

Yenmeyecek durumdaki gıda maddelerinin yardımlaşma temelindeki dağıtımına örnek olarak, Zehra, *“Hepsini yemiyoruz ki. Daha fakirlere de veriyor, benden düşkünleri de var. Zaten belediyenin bütün gıdasını hiç almam, bir peynirini, zeytini de almam, peynirini alırım, çayını alırım, şekerini tamam, gerisini hiç almam. Veririm fakire fukaraya, konu komşuya veririm”*; Ömür, *“Köydekiler bir şey bulamayınca, biz de köye valluyoruz”* demektedir. Sosyal yardım temelinde gerçekleşen dayanışma ilişkileri, ya kişinin yardımın niteliğine dönük görüşleri nedeniyle, kendisinden daha kötü durumda olan kişiye yardım vermesi ya da yardım çıkmayan kişiye yardım verilmesi biçiminde gerçekleşmektedir. Orhan, *“Yardımlaşma için veriyorsun, affedersin bizden daha gariban insan oluyor. Kocası cezaevinde oluyor, çıkmayana yardımlaşma bu”* demektedir. Dolayısıyla sosyal yardımlar, dağıldıkları alanlarda, başka bir düzlemde bir iç yeniden yardımlaşma mekanizmasını da yaşama geçirmektedir.

Böylelikle, yoksulların bir bölümünün, aslında yardımlardan kurumsal ve resmi olarak yararlanamasa da sosyal yardımlar temelinde gelişen bu dayanışma ilişkileri dolayısıyla, kurumsal olmayan ve gayri-resmi sosyal yardım ağının içerisine dahil oldukları söylenebilir. Bu kesimleri de sosyal yardımlardan yararlanan nüfus dilimi içerisine dahil etmekte bir sakınca gözükmemektedir. Görgül olarak olmasa da çıkarım ve güçlü bir olasılığa dayalı olarak, yardımlardan bu şekilde yararlanan ya da sosyal yardım ağına bu biçimde dahil olan kesimlerin de yardım alanların, sosyal yardım rejimini var eden davranışlarını yeniden ürettiği söylenebilir.

Kentsel Dönüşüm

Yardım alanların geçim ve hayat şartları içerisinde mahalle ve hane koşullarını tanımlayan önemli öğelerden biri de kentsel dönüşümdür. Yardım almak konut türünden bağımsız bir olgu olarak gerçekleşmekle birlikte, özellikle gecekonduda ikamet edenlerin bir bölümü, kentsel dönüşüm ve yıkım tehdidiyle karşı karşıyadır. Yıkım kapsamında olan Hıdırlıktepe’de oturan Orhan, bu tehdidi, *“Büyükşehir elimizi kolumuzu kesti”*; aynı ma-

halleden oturan Bekir ise, “*Belediye huzursuzluk yapıyor, evini yıkıyor. (...)* En son nasıl kalırız biliyor musun, adam gelir elektriğini suyunu keser, telefonunu keser, çık der gider” diyerek anlatmaktadır. 1998 yılından bu yana Mamak Şehit Cengiz Topel Mahallesi’nde oturan Burhan, mahalleye geldiğinden bu yana sürekli yıkılacak denilmesine karşın, yıkımın gerçekleşmediğini söylemekte ve yıkımın kira artışına dönük olumsuz etkilerinden söz etmektedir. Yine yıkım kapsamında olan Yenidoğan’da oturan Lale ise, “*Kiraya gitsem ben, 600 liraya hangi birini karşılayım mesela, dolayısıyla yıkıma kadar beklemek, üç beş kuruş verecekler, çünkü tapulu bizim evimiz. Belki ufak bir ev alabilirim, belki kredi*” demektedir. Öte yandan, kura ile TOKİ’den ev verilenler, evin uzaklığından ve küçüklüğünden şikâyet etmekte ve aslında kentsel dönüşüme karşı olmadıklarını; ancak yerinde bir dönüşüm yapılmasını istediklerini belirtmektedir.

Hıdırlıktepe’de, yıkım tehdidinin yarattığı belirsizlik sürecinin, geçim ve hayat şartlarının üzerine ek bir olumsuzluk olarak yerleştiğini gözlemledim. Bu çerçevede; özellikle Melih Gökçek etrafında biriken bir tepkiden söz etmek mümkündür. Ancak bu kimi zaman Emel’in “*Zengin Melih Gökçek. Ankara’yı almış eline. Yok kötü de değil, iyi yapmış. Buralarda kentsel dönüşüm yapsın, bu gecegondur kalsın, şuralar kalsa ne olur, Ankara’nın pisliği, iyi yapmış yıktığına*” cümlelerindeki gibi, karmaşık bir bilinç yapıyla birlikte varlığını koruyordu. Ayrıca, kentsel dönüşüm temelinde belirli bir tepki biriktiğinden de söz etmek mümkündür. Birsen, “*Bir de ben çık gızıyorum. Bu sene bizim mahallemizi yıktı diye. Melih Gökçek’e, Tayyip’e*”, Ömer ise, “*Aslında operasyonunu Melih Gökçek’e yapılması gerek. Büyükkarant dönüyor burada. Zengin çok zenginliyor*” demektedir.

Kentsel dönüşümün aynı zamanda bir mücadele başlığına dönüştüğü alanlardan da söz etmek mümkündür. Altındağ’da kentsel dönüşüm alanı olan Hıdırlıktepe, Atıfbey, İsmetpaşa’da bu yönde yaygınlaşamamış kimi çabalar bulunmakta iken, en etkili mücadelenin Mamak’ta ve Dikmen Vadi’de yürütüldüğü söylenebilir.

Melih Gökçek’in bir televizyona çıktı, bir kelimesi vardı biliyor musunuz? “Ben orada şu kadar eve yardım ediyorum, ben oraya gittiğim zaman, hiç kimse benim karşımda durmaz, evleri verir, ben de yıkarım” dedi. Şimdi bana yardım verdi, kömür de verdi, gıdam da gelince evim olmayınca ben bunu ne yapacağım? (...) Bizim hayatımız bu, burada keyf için hiç kimse bu çöpin içinde yaşamaz. Haksızlığı mu

dük, haksızlığın karşısında direndik, direnmeye de devam edeceğiz. Herkes gitsin, tek başıma kalırsam, ne zaman gelirse, başıma yıkarsa, beni sokağa atarsa, onu da o zaman düşünürüm. Ne gidecek yerim var, ne yapacak işim var. (Velit)

Yoksulluğu İspatlama

Sosyal yardım yapılmasında yoklama ölçütleri ve ihtiyaç tespiti süreçleri, yoksulluğun ispatlanması olarak gerçekleşmektedir.¹⁷³ Bir diğer anlatımla yardım verilmesine karar verme süreci, devlet açısından, ihtiyaç ve muhtaçlık tespiti olarak yaşanırken, yardım alan için yoksulluğun ispatlanması olarak deneyimlenmektedir. Bu, sosyal yardım aktörleri açısından, yardım alanların yaşadıkları yoksulluğu, hane incelemesi sırasında, hane inceleme görevlisine ispatlama yükümlülüğü biçiminde gerçekleşmektedir. Bu süreç vakıflar açısından birbirini izleyen bir kaç aşamayı içerir. Öncelikli olarak, Sosyal Yardım Bilgi Sistemi çerçevesinde yardım başvurusunda bulunan kişi ile ilgili bilgiler elde edilmektedir. Elde edilen bu bilgiler ışığında, hane incelemesi sırasında, yardım başvurusunda bulunan kişiye harcamaları ve geçim ve hayat şartlarıyla ilgili yöneltilen sorularla hanenin ortalama aylık gideri belirlenmekte, bir diğer anlatımla kişi ve hanenin sosyo-ekonomik profili çıkartılmaktadır. İşte bu süreç, yardım başvurusunda bulunan kişi tarafından yoksulluğun ispatı olarak deneyimlenmektedir. Hane incelemeleri, kimi zaman sadece geçim ve hayat şartlarına ilişkin çeşitli soruların ötesine geçerek, özel yaşama ilişkin sorular ve hane içi özel yaşam alanlarının gözlenmesiyle de birlikte gerçekleşebilmektedir. Son aşama ise, Vakıf inceleme görevlisinin, kişi ve hane ile ilgili hazırladığı raporu, Mütevelli Heyeti’ne sunması ve burada alınan karar sürecidir.

Burada bizim açımızdan daha fazla dikkat çekici olan nokta, hane incelemesi esnasında yardım başvurusunda bulunan kişi tarafından, ihtiyaç tespitinin yoksulluğun ispatlanması olarak deneyimlenme halidir. Katılımcı gözlem yoluyla dahil olduğum hane incelemelerinde ve derinlemesine görüşmelerimde, bunun yoksullar açısından ciddi olumsuz duygu durumlarıyla sonuçlandığını gözlemledim. Hane inceleme görevlisinin evdeki varlığı ve bununla birleşen yoksulluğun ispatlanma yükümlülüğü, kişide beklenti, kaygı, utanma, çekinme, tedirginlik, korku ve kimi zaman ağlama biçiminde gerçekleşen daha şiddetli duygu durumlarıyla sonuçlanıyordu.

¹⁷³ Yoksulluğu ispatlama, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı yaklaşımında, “kanıta dayalı sosyal politika anlayışı” çerçevesinde yaşama geçmektedir. Bkz. Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2014).

İlgili alanyazında, yoksulluk ve muhtaçlığın ispatlanmasının kişi üzerinde kimi olumsuz etkileri olduğu tartışılmıştır. Buna göre, “sosyal yardımlardan yararlananların, muhtaç durumda olduğunu tanıtlama zorunda kalmakla bir tür vesayet altına girdikleri, resmi mercilerin anlayış ve takdirine bağlı tutuldukları (...) bu durumun ise, yardım görenler için küçültücü ve onur kırıcı bir durum olduğu ileri sürülmektedir”. Bunu reddeden görüşler bulunmakla birlikte, muhtaçlık ispatının olumsuz etkilerini kabul eden; ancak bu etkinin cömert ve ispat şartından arındırılmış sosyal yardım uygulamaları ile aşılabileceği yönünde görüş belirten de olmuştur (Dilik, 1972: 5-6). Yoksulluğun ispatlanma yükümlülüğünün, yoksul üzerindeki olumsuz etkileri sosyal yardımlar söz konusu olduğunda kanımca önemli bir tartışma başlığı gibi gözükmekle birlikte, Çengelci’nin (1993: 27) de işaret ettiği üzere, “insanları psikolojik açıdan etkileyen unsuru, sosyal yardımların muhtaçlık tespiti araştırmalarında değil, muhtaçlığın bizzat kendisinde aramak daha uygun bir düşünüş tarzı” olacaktır. Yoksulluğun ispatı, yoksulluğun yarattığı tahribatin üzerine binen bir etmen olarak belirmektedir:

Geliyor senin evine buzdolabın var mı, çamaşır makinen var mı, bunu niye soruyor? Zaten her evde olan şey, her evde çamaşır makinesi yok mu, var. Buzdolabı yok mu, var. Bunu soracağına, herkeste var. Evine geliyor, madem yapacaksın bunu muhtarlıktan öğren. Olumsuz etkileri tabi. (...) Sen benim evime geliyorsun, her şeyimi soruyorsun. Ailemin içine kadar geliyorsun, etkilemez mi? (...) Adamın zoruna giden zaten o, ispatlıyorsun yani, neyi ispatlıyorsun, ben senin neyini ispatlayacağım? (...) İspatladım ben kendimi. (Bekir)

O beş kutu makarnayı almak için de gıdayı, onu almak için de üzerine de hiçbir şey olmayacak, evin olmayacak, çadırda oturacaksın, arabını olmayacak, sigortan, maaşın olmayacak. (Gülten)

Sosyal yardım rejiminin oluşum dinamiklerinin açığa çıkartılabilmesi ve şu ana kadarki belirlemelerimizi desteklemesi bakımından, yardım alanların ihtiyaç tespiti süreçlerinin farklı aşamalarında kullandıkları ifadeler ve kendilerini ifade etme biçimlerine yer vermek uygun olacaktır. Yardım alanların kendilerini ifade etme biçimleri ve kullanılan ifadeler, sosyal yardımların, bir sosyal hak kategorisi içerisinde değerlendirilemesinin bir bütünleyeni olarak belirmektedir. Başlıca üç eğilimden söz etmek mümkündür: Bu eğilimlerden *ilki*, yardım talebi ve beklentisini gösterirken, niyet edilmiş bir biçimde olsa da olmasa da içerik olarak gereksinimin aciliyetini ortaya koymaya dönük kendini acındırma ve yarı

yer yalvarmaya dayalı bir dili yansıtmaktadır. Hane gözlemlerim sırasında, engelli bir çocuğu ile oldukça dökük bir gecekondu oturan bir babanın yardımın aciliyetini ifade etmek için kullandığı, “*Mutfak da boşaldı; girip bakabilirsiniz*” ; yine bir diğer hane gözleminde yardım başvurusunda bulunan bir kadının sarfettiği, “*Gıdayı almalyım. 12'nci ayı bekleyemem*” cümleleri; yardım başvurusunda bulunan bir kişinin, vakıf görevlisine “çok perişan” olduğunu tekrarlaması, ilk eğilime örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, pek çok hane gözleminde karşılaştığım bir olgu olarak, kadınların ağlaması da bu eğilimin içerisine yerleştirilebilir. Yardım başvurusunda bulunanlar, “*Ne olur yardım edin, çok zor durumdayım, evimi geçindiremiyorum*”; “*Muhtacım fakirim diyor. Durumum yok*” türü ifadelerle yoksulluklarını ispatlamaya çalışmaktadır. Yardım veren ve alan arasındaki örtük otoriterliği de barındıran bu ifadeler, bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisinin “*boyun bükük insanlar*” diyerek, onların ağzından aktardığı “*Bizim durumumuz bu, takdir Allah'ın, kararsızın, verirsiniz verirsiniz, vermezseniz ne yapalım, bizzorla sizden bir şey alacak değiliz*” cümlesine paralellik arz etmektedir. Aynı şekilde vakıf müdürlerinin yanında söylenen, “*Bir yardımcı olun*”; “*Ocağına düştüm*” türü ifadeler de tamamlayıcı niteliktedir.

İkinci eğilim, yardım talep ve beklentisini dinsel terim ve davranışlarla gösterme çabasıdır. Siyasal iktidarın muhafazakâr yönelimleriyle de uyumlu bir biçimde dinsel söylem ve pratiklerin açığa çıkartılması örnekleriyle karşılaşılmaktadır. Çalışmanın diğer bir bölümünde de anlatmaya çalıştığım gibi, dinsel bir içerikle teşekkür etme ya da bir vakıf görevlisinin belirttiği üzere, Kuran'ı görünür bir yere koyma; “*Ben de şimdi namazdan kalkmıştım*” gibi söylemler geliştirme, bu eğilime örnek olarak verilebilir. Bir vakıf görevlisinin anlattığı üzere, anılan dinsel terimlerle teşekkür etme, siyasal şahıs, makam ve ilişkilerle birleşme eğilimi sergilemektedir.

Üçüncü eğilim ise, bağırma ve yer yer şiddeti içeren tepkisel davranışlardır. Bu kapsamda, vakıf görevlilerine karşı gösterilen ve genellikle bağırma biçiminde, vakıfla kurulan ilişkinin belirli bir aşamasında açığa çıkan şiddet örnekleri sayılabilir. Bu davranışların, vakfa ilk kez gelenler değil, ikinci ve üçüncü kez gelip de yardım almayı içselleştirmiş kişilerce yapıldığı ve diğer başvuru sahiplerini de etkilediği ve işini halletmeye dönük bir davranış örüntüsüne dönüşme eğilimi taşıdığı söylenmektedir. Ben de alan araştırmanın vakıflarda yürüttüğüm aşamalarında irili ufaklı bu tür davranışlara şahit oldum.

Sosyal Yardımların Geçimdeki Yeri ve İhtiyaçları Karşılması

Sosyal yardımların hanehalklarının geçim ve hayatlarındaki yıllara dayalı artan anlam ve önemi, sosyal yardım rejiminin oluşumu açısından önem taşımaktadır. Bu noktada, temel bir bulgu olarak, yardımların geçimdeki yeri ve önemi ile ihtiyaçları karşılması arasında bir açığı gözlemlemekteyiz. Yardım alanlar, yardımların geçimleri açısından önem taşıdığını belirtmekle birlikte, ihtiyaçlarını karşılamadığını söylemektedir. Yardımların kişi ve hanelerin yaşamlarında maddi ve manevi yönden önemli bir yer kapladığını, ihtiyaçlarını gerektiği gibi karşılamasa da, geçimleri açısından, belirli bir süreye yayılan geçim planının bir parçasını oluşturacak şekilde, önem arz ettiğini giderek belirginleşen bir olgu olarak gözlemledim. Buradan çıkartılabilecek sonuç şudur: Hanenin geçimi ile ihtiyaçları arasında bir örtüşme değil, belirgin bir açığı vardır ve kişilerin hanenin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Geçim düzeyi, ihtiyaçların geçiminde kalmaktadır.

Yapılan nakdi ve aynı yardımların maddi tutarları açısından bakıldığında, yapılan yardımlar değişkenlik göstermekle birlikte, devlet, bir haneye çocuk yardımı, yaşlılık aylığı, dul yetim maaşı, gıda kolisi, kömür ve ekmek yardımları vs. birlikte ya da ayrı ayrı düşünüldüğünde, bir haneye yılda ortalama nakit bazda, 1000 ila 2500-3000 TL tutarında bir yardım yapmış olmaktadır. Engelli yardımı gibi nakit bazda düzenli yardım kategorileri de dahil edildiğinde aktarılan tutar yükselmektedir. Bu da sosyal yardımın konusu haneler için önemli bir miktar anlamına gelmektedir.¹⁷⁴

Yardımların, karşılıksız bir geçim aracı olarak algılanması ve ancak çalışma ile birleşerek nakit gereksinimini kapatan bir ek gelir olarak görülmesi, çalışma boyunca işlemeye çalıştığımız temel savlarımızı doğrular bir nitelik taşımaktadır. Bu sav şudur: Yardımlar, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine eklenen ücret dışı bir gelir türü, geçim aracı ve üretim noktası ve genel olarak işgücü piyasasında ücretlilik ilişkisinin yerleşen ücret dışı bir yapısal biçimdir. Çalışma, bu soyutlama ve kavramsal genellemeyi, olgusal dayanaklarına kavuşturma çabasıdır.

¹⁷⁴ Sosyal yardım kapsamında ortalama bir hanenin alabildiği potansiyel kimi yardımlar ve bunların toplam parasal karşılığıyla ilgili bir haberde, bunun aylık bazda haneye en az 600 TL civarında bir nakit transferi anlamına geldiği belirlenmiştir. Biz, alan araştırmamızdan çıkarttığımız sonuçlara göre, bunun yardım alan kişi ve haneler açısından genelleştirilebilir bir sonuç olduğunu düşünmüyoruz. İlgili haber için bkz. Özgür, 2014.

Sosyal yardımlar, hanehalklarının geçim ve hayat şartlarına dahil olma ve yerleşme biçimleri açısından bakıldığında, aynı zamanda bir sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini de yaratmış gözükmektedir. Yardımların, hanehalkları üzerinde bir yandan bu disiplinin içerisinden geçerek diğer yandan da bu disiplini oluşturacak bir biçimde etkili olduğu söylenebilir. Yardımların, hanehalkları açısından anlam ve önemi, geçimdeki yeri ve ihtiyaçları karşılama boyutları, bu sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini oluşturan öğeler olarak değerlendirilebilir.

Yardımların yoksulun yaşamında maddi ve psikolojik yönleriyle önemli bir yer kapladığı söylenebilir. Maddi boyut açısından söylemek gerekirse, sosyal yardımların, kriz anlarında müdahale etme bakımından önem taşıdığı söylenmekle birlikte, kriz anlarının ötesine geçerek, giderek bir geçim odağına dönüşme eğilimi barındırdığı belirtilebilir. Bu anlamda başta vakıflar olmak üzere, diğer sosyal yardım aktörleri de kurumsal olarak, hanehalklarının geçim ve hayatları bakımından bir sosyal politika merkezi haline dönüşme eğilimi taşımaktadır:

Biz, burada belirtilen “bağımlılık” halinin, vakıf görevlisinin sözlerinde kimi ipuçları bulunan ve kültüre dönüşen psikolojik boyutlarıyla birlikte kavranabileceği görüşündeyiz. Yoksa, sosyal yardımların, kişileri, emek güçlerini satmaktan alıkoyacak ve tüm geçimlerini üstlenecek bir sosyal politika aracı olarak bir bağımlılık yarattığı görüşüne katılmıyoruz. Yardımların geçim açısından önemi, sadece farklı yardım türlerinin geçimdeki yeriyle değil, yardım alanlarda yarattığı psikolojik etkilerle birlikte değerlendirilmelidir. Yardımların yoksulun yaşamına maddi boyutlarının ötesinde, “psikolojik bağımlılık” yaratmaya dönük bir boyutla da dahil olduğu söylenebilir. Yardım almak, devletin, hanehalklarının yaşamına uzanan bir kolu olarak görülerek, hak temelli bir biçimde olmasa da sosyal yurttaşlığın hissedilmesi şeklinde deneyimlenmektedir. Bu nedenle kesilmesi durumunda, oluşan psikolojik bağımlılığın etkisiyle ciddi tepkileri verilebilmektedir. Bir vakıf görevlisi, “*Yardımlı kesilen çocuğu ölmüş gibi hissediyor*” demekte, yardımı azaltılan bir kişi intihar edeceğini söyleyebilmektedir. Bu anlamda, yardımların, kişiyi yatıştırma, rahatlatma ve iyi hissettirme gibi hem bir amacı hem de bir işlevi bulunmaktadır.

Yardımdan yararlanmanın eğitime devam ve sağlık hizmeti alma ile şartlanmış olması, yardımların hanehalkları açısından yerini pekiştiren bir

sonuç doğurabilir. Öte yandan, eğitime devam ve sağlık kontrolleri gibi temel alanların, yardımlarla yerine getirilmesi, yardımların yoksullar açısından bir denetim unsuru işlevi görmesiyle sonuçlanabileceği gibi eğitim ve sağlığın hanehalklarına yardımlar dolayısıyla sunulması, devletin, eğitim ve sağlıkla ilgili sorumluluklarını yerine getiremediğinin de bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Sosyal yardımların, hanehalklarının geçim ve hayatlarının ve emek gücünün ve hanenin yeniden üretiminin doğal bir uzantısı olma eğilimi giderek güçlenmektedir. Böylelikle, yardımlar, yoksullar açısından, adeta erişilmesi ve alınması gereken bir geçim aracı niteliği taşımaktadır. Yardım almanın bir ihtiyaç, hatta bir zorunluluk olduğu gerçeğini gözden kaçırmamakla birlikte, yardım alanlarda yer etmiş, *“Herkes alıyor, biz de alıyoruz”* anlayışından söz edilebilir. Bir vakıf görevlisi, *“Gıda+kömürü banko almaları gereken yardımlar olarak görüyorlar”* demektedir.

Yardımların bir sosyal güvence unsuru olarak, geçim ve hayat şartlarına, en fazla mutfığa ve bütçeye destek olma konusunda dahil olduğunu söyleyebilmekteyiz. Burada da gıda ve kömür, hem evde ısınma hem de ticarete konu olması bakımından hane bütçesine destek olmaktadır. Ancak burada da gerek kişilerin çalışma ve işgücü piyasası dinamikleri etrafındaki geçim düzeyleri gerekse yardımların siyasal etki altında olduğu düşüncesi dolayısıyla ciddi bir güvensizlik ve belirsizlik algısı bulunmaktadır. Öte yandan yardımların nitelik ve kalitesi de ciddi bir şikâyet unsurudur. Böylelikle, özellikle, makarna, nohut, zeytin, helva, peynir ve reçel gibi kimi gıda maddelerinin ne kadar kullanılabildiği de şüphelidir.

İhtiyaç ve Mecburiyet

Yardım alanların, sosyal yardım rejimini var eden yardımlarla ilişki kurma biçimleri içerisinde ilk söylenmesi gereken noktalardan biri, “ihtiyaç” ve “mecburiyet” olgusudur. Bu olgu, yardımların aynı zamanda kişi ve hanenin geçim ve hayatındaki yeri ve önemine ilişkin de bir fikir vermektedir. Yardıma başvurma ve yardım almaya dönük doğrudan ifade edilen ya da saklı bir şekilde satır aralarında okunabilen ihtiyaç ve mecburiyet kendini sürekli göstermiştir. İhtiyaç ve mecburiyetin ortadan kalktığı zamanlarda yardım almamaya dönük eğilimler de ihtiyaç ve mecburiyet olgusunu kanıtlar niteliktedir. Ömür, *“Bizim damımız yok, kirada oturuyoruz, arabamız yok, mecbur alıyoruz”*; Ali, *“Ne diyorlar, sen çalışıyor*

sun. nerede çalışıyorum, haftada bir gün çalışıyorum, onun için gözünüze değiyor. Ev kalabalık, o yüzden yani mecbur kalıyoruz öyle diyoruz. (...) Yine Allah razı olsun veriyorlar” demektedir.

İhtiyaçların karşılanması: “İhtiyacımızı tabi karşılamıyor” - “Akmasa da damlıyor” - “Öldürmüyor da Kondurmuyor da” - “Bir aylık geçimimizi karşılıyor” - “Sonrası yine aynı hüsrân”

Yukarıda da söz edildiği gibi yardım alanlar, yardımların geçimleri açısından önem taşımakla birlikte, ihtiyaçlarını karşılamadığını ifade etmektedir. Bu, bir yandan yardımların miktar ve düzeyine ilişkin bir fikir verirken diğer yandan da geçim ve ihtiyaç arasındaki dengesizliğe işaret etmektedir. Gıda yardımlarının, hanenin geçimi içerisinde ortalama 1-1,5 ayda tüketildiği söylenebilir. Burhan, *“Bir ay işte insan bir rahatlıyor. (...) ama ondan sonrası yine aynı hüsrân”* demektedir. Bu zaman dilimi için hanehalklarına, kimi gıda ve tüketim maddeleri temelinde, fiyatlandırılmamış bir geçim alanı ve düzeyi sağlayan sosyal yardımlar, miktar ve düzeyleri bakımından, tükenmelerinin ardından, hanehalklarının, tekrar fiyatlandırılmamış kanalları terk etmelerini sağlayacak bir biçimde yapılanmıştır. Böylece, özellikle aynı yardımların, kişilerin bütün bir geçimini tıstlenecek düzeyde olduğunu söylemek mümkün değildir. Sürekli nakdi yardımlarda ise, yer yer tersi eğilimler söz konusu olabilmektedir; ancak bu yardımlar, miktar düzeyi ve özellikle yardımların yöneldiği grupların (örneğin engelliler) özel gereksinimleri nedeniyle, hanehalklarını geçimlerini nakit gereksinimine tabi olmadan ve dolayısıyla çalışmadan sürdürebilmelerine imkân vermeyecek bir tarzda şekillenmiştir. Böylelikle, çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesinde anlatmaya çalıştığımız üzere, yardımların, işgücü piyasası dinamiklerine tabi olarak yapılandığı, sosyal yardım rejiminin de bu temelde oluşum gösterdiği söylenebilir.

Hanehalkları, sosyal yardım aracılığıyla ihtiyaçlarını karşılayacak bir geçim düzeyine erişememektedir. Emel, *“Akmasa da damlıyor. Geçimimi sağlıyor değil, sağlamıyor. Senede bir sefer bir gıda alıyoruz. (...) İhtiyacımızı tabii karşılamıyor he; ama yine de iyi, iyi kötü alıyoruz”*; Hüseyin, *“Öldürmüyor da, kondurmuyor da”*; Burhan, *“(...) alsan bir türlü almanınca gene perişan oluyorsun, alsan çöpe gidiyor. Hep sorun, almadığın zaman çay şeker bu sefer de ondan oluyorsun”* demektedir.

Mecburiyet: “Perişan olurum” - “Hayatım durur” - “Sefil olurum” - “Yemek zorundayım”

Yardım alanların tümüne dönük genelleştirici bir karakter taşımasa da yardımların, özellikle yardımlar dışında bir geçim kaynağı olmayan hanehalklarının geçim ve hayatında oldukça önemli bir yere sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu olgu, yoksulluğun derecesine göre de değişiklik göstermektedir. Nurşen, “Çok yer kaplıyor. Onlar olmasa belki de aç olacağız”; Zehra, “O beni ayakta tutuyor”; Emel, “Hayatım durur. oğlan çalışmak zorunda kalır, çalışırsa okul hayatı biter, bir şeyler olur, iyi bir durum olmaz” demektedir. Gülcan ise, kesilmesi durumundaki halini “() zaman sefil olurum” diyerek anlatmaktadır.

Yardım alanlardan kimileri, kimi gıda yardımlarını atabilir ya da bir başkasına verebilirken kimileri, nitelik düzeyi ve kalitesi düşük de olsa o yardımı yemek zorunda olanlar da vardır. Gülcan, “Mutfak şeyimi karşılıyo. Kötü de olsa muhannete muhtaç olmuyorum. Evimde iyi kötü yapıp yiyorum” demektedir. Velit ve Ömür’ün sözleri de bu noktada önemlidir

Bu yardımım olmasa, ben evime bir ekmek alamıyorum. Ben onunla geçiniyorum. Biz kaliteyi unuttuk gözüm, kalite yok, önümüze ekmek geldiyse oturup yiyoruz, elhamdülillah deyip kalkıyoruz. Şimdi gözümü bak ben evimde tencere piştikten sonra, ben kötüdür diyemem. Onu diyen adam yüzde yüz geliri var, onun için söylüyor. Benim gelirim olmadığı için, evet belki sen yiyeceksin; ama ben yemek zorundayım, başka bir gelirim yok. (Velit)

Allah razı olsun, iyi kötü veriyor işte. Hadi hiç vermese ne yapacak sın? (...) her yerden alıyorum, çok şükür, tamam pek kaliteli olmasa da, ne yapacaksın idare ediyoruz işte. (Emel)

Alışkanlık ve -Maddi ve Psikolojik- Bağımlılık Kültürü: “Yemek şart değil, paketi almak zevk” - “İyi la diyoruz yardım geliyor”

Yardımların, yardım alanların geçim ve hayatları içerisindeki psikolojik yönünden de söz edilmelidir. Bunun ortaya koyulması, yardım alanların yardımla kurdukları ilişkinin açığa çıkartılması bakımından sosyal yardım rejiminin oluşum dinamiklerinin belirlenmesi çerçevesinde önem taşımaktadır. Sosyal yardımlarla kurulan ilişkinin, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplinini yaratan etmenler arasına yerleşecek şekilde psikolojik bağımlılık kültürü eğilimi oluşturacak bir biçim aldığı gözlemlen-

mektedir. Kimi kurum uzmanlarının da benzer bir görüşte olduğu söylenebilir. Örneğin bir bakanlık uzmanı, “*Ciddi anlamda bağımlılık yönü var*” demektedir. Bir vakıf görevlisi ise, yardımların yoksulluğu engellemediğini, buna karşılık “insanları bağımlı hale” getirdiklerini ifade ederken bir diğeri, insanların, psikolojik olarak yardıma ihtiyaç duyduklarını hissetmeleri nedeniyle, yardımları vazgeçilmez gördüklerini belirtmektedir. Bunu destekler bir biçimde Burhan, “*Manevi olarak, psikolojik olarak millet rahatlıyor. Öyle maddi bir şeyi yok. Şimdi ben düşünüyorum, mesela yağ bitmiş, aradan üç gün sonra yardım gelecek. İyi la diyoruz, yardım geliyor*” demektedir. Birsen ise, yardımların psikolojik etkisini, “*Sıkıntının bir kısmını karşılıyor. (...) Kafan rahatlıyor en azından. (...) Akşam yemeğini düşünüyorum, bugün ne pişireceğim diye düşünüyorum. Kafanın içine binbir soru var. Evde bir şey olmayınca, gelen yardımlara bakıyorsun*” diye açıklamaktadır. Ömer’in, “*Yemesek de çok önemli, yeter ki alalım o paketi. Yemek şart değil, paketi almak zevk. O beş taneyi vikleyip, evine getirmek.*¹⁷⁵ *Ye yeme*” şeklindeki sözleri, yardımlar etrafındaki alışkanlık, maddi ve psikolojik bağımlılık kültürüne dayalı ilişki biçimini özetlemektedir. Dolayısıyla yardım almak, aynı zamanda bağımlılık kültürünü yaratarak gerçekleşen bir alışma ve giderek bir alışkanlık oluşumu sürecidir:

İlk kez aldığımda utandım. Eve getirirken ben de çalışabilsem, almasam, daha iyi olmaz mıydı, niye bunları alıyorum dedim. Ama sonradan sonraya şunu düşünmeye başladım. Bu yardımlar bizlerin oradan, buradan kesilen paraları değil mi? Senden, benden, babamdan, eşimden, hepimizden kesilen paralar. Zamanında ben de bu devlet için hizmet verdim. Hizmet verirken kesiyorlardı. Ben kendi paramı alıyorum şu anda. (...) Hakkım olanı alıyorum. (...) Ben o yardımla beraber çocuklarım neredeyse 3,5-4 ayımı verebiliyorum. Nasıl sürdürebilirsiniz, yani şunu düşünüyorum, ben sevinerek alıyorum. Açıkçasını söyleyeyim. Üzülüyorum, işte depresyona giriyorum diyemem. (Sema)

Yardım almanın, başkalarının da yardım almasını pekiştirecek bir biçim aldığı söylenebilir. Zehra, başkalarına ithafen “*Ben çok kıskanıyorum alımları, bana da çıksın diyor, o aç gozlu*” demektedir. Bu bağımlılık eğiliminin, yardım kesileceği için çocuğunun engel durumunun düşmesine üzülen anneler yaratacak boyutlara eriştiği de söyle-

¹⁷⁵ Bu olguyu, Hıdırlıktepe’de katılımcı gözlem yoluyla izlediğim yardım dağıtımı esnasında, yardım alanın, sırtına vurduğu gibi evine götürmesi davranışında da gözlemledim.

nenler arasındadır. Kesilmesi durumunda, yardımların psikolojik bağımlılık yönünü göstermesi bakımından, insanların “kaybetme duygusu” yaşadıkları da belirtilmiştir. Dolayısıyla bu korkunun, sosyal yardım alını ve alıcısı olma disiplini oluşturduğu etmenlerden biri olduğu söylenebilir.

Yardımların yarattığı alışkanlık ve bağımlılık yönü biçimindeki bu olgunun temellerinde, yardımların geçim ve hayatın erişilmesi gereken ve yer yer zorunlu doğal bir uzantısı haline gelmiş olması eğiliminin yanı sıra sosyal yardımların, paternalist sosyal devletin, hanenin geçimi içerisindeki bir kolu olarak algılanması ve kendileriyle ilgilenilmesi, kendilerinin düşünülmesi, hatırlanması fikrinin de yattığı söylenebilir. Bu vakıf görevlisine göre, yardım alanlar, yardımlar aracılığıyla, sorunlarıyla ilgilenilmiş ve çözüm bulunmuş hissiyatı içerisine giriyorlar ve mutlu¹⁷⁶ oluyorlar. Görevli, yardımları, “Devletin sıcak bir eli olarak görmüşler artık. (...) ilgilenilmek biraz hoşlarına gidiyor galiba” demekte ve yardım alanların, “Bizim sırtımızı dayayabileceğimiz bir kapımız var” diye düşündüklerini söylemektedir. Aynı görevli, insanların kimi sorunlarını çözüm bulduklarını ifade etmekte; “İpten aldığımız insanlar da oluyor” demekte ve eklemektedir:

Olgusal olarak yardım-istihdam ilişkisine yerleşebilecek; ancak yardımlara dönük alışkanlık ve bağımlılık eğilimini de ortaya çıkartacak bir biçimde, çeşitli firmaların vakıfları bir istihdam kaynağı olarak görüp, istihdam edilecek kişiler için vakıflara başvurabildikleri belirtilmiştir. Ancak vakıf görevlileri, bu iş olanağını yardım alanlara ilettiklerinde, olumsuz bir yanıt aldıklarını söylemektedirler. Bir vakıf görevlisi, bu durumla ilgili olarak, “Zaten burada yardım ediyorlar bana, ben niye bir de gidip fiziksel olarak emek harcamayım da yorulayım diye düşünüyor” demektedir. Bu tür durumların yaygınlığı tartışmalı olmakla birlikte, bu tür istihdam olanaklarını reddeden kişilerin kayıt dışı olarak bir başka yerde istihdam edildiği ve kayıt altına girdiğinde, yardımının kesileceğine ilişkin

¹⁷⁶ Bu mutluluk halini, gıda yardımı dağıtımını katılımcı gözlem yoluyla izlediğim Hıdırlıktepe’de de gözlemedim. Hemen herkeste bir heyecan ve mutluluk hali vardı. Bu mutluluk elbette ki, yoksulluk ve sefaletin giderilmesine dönük bir mutluluk değildi. Kanımca bunun arkasında, yardım alarak buzdolabının kısmen dolması, bitmekte olan temizlik maddelerinin yerlerine yenilerinin gelmesinin yanı sıra bizzat yardımın gelmesine dönük (yardım alma kişiye, yardımın gelmesi, gönderene referans verir) bir alışkanlığın/alışmışlığın da yarattığı, devlet tarafından düşünülme/yatırılmayı da kısmen içeren anlık bir mutluluk ve iyi hissetme vardı. Yardımın gelmesi de, yoksullar açısından, yaşamlarına ilişkin, olması gereken, zaman zaman da olan, kısa süren bir mutluluk kaynağı, yaşamlarının bir tamamlayıcısı idi.

bir korku taşıdığı tahmin edilebilir. Bu olgu da yardımların alışkanlık ve bağımlılık yönüne ilişkin bir fikir vermektedir.

Yardım almayı alışkanlık haline getirme ve yardımlar etrafında bir madde ve psikolojik bağımlılık kültürünün oluşumunun temel görünümlerinden biri de aynı yerden birden fazla ve farklı farklı yerlerden yardım alma çabasıdır. Çankaya Belediyesi’nin yardım kurumu olan ÇAYED temsilcisi, “*Ayda bir kaç kez yardım isteyenler olabiliyor*” demektedir. Bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi ise, alışkanlığın gerçekleşme biçimini, “*Vatandaş alışmış, işte ben giderim bugün Deniz Feneri Derneği’ne bir gıda kolisi oradan alırım, bugün giderim belediyeye kömürümü alırım, bugün giderim Kimse Yok Mu’ya oradan da giysimi alırım diyor. Ne yapacağım çalışıp da, zaten bana bakan birileri var diyor*” diyerek anlatmaktadır.

Fiyatlandırılmamış Bir Geçim Aracı Olarak Algılama ve Deneyimleme

Sosyal yardım rejimi, içerisinde gerçekleştiği iktisadi yapılar bakımından, ekonomiye yön veren geniş bir neo-liberal metalaşma ve piyasalaşma olgusu etrafında oluşmaktadır. Hanehalklarının geçim ve hayat şartları da emek gücünün ve hanenin yeniden üretim alanları bakımından metalaşma ve piyasalaşma olgusunun basıncı altındadır. Buna işgücü piyasasında ücretli çalışma faaliyetinin ve dolayısıyla gelirin düzensizliğini de eklemek gerekir. Bu ortamda, hanehalklarının neo-liberal fiyatlandırma/piyasalaştırma stratejilerinin dışında bir geçim ve hayat şartına erişme, gündelik yaşamın idamesindeki nakit bağının gevşetilmesi ve ücret gelirinin ya da ücret dışı bir biçim alan gelirin korunması amacı içerisinde oldukları gözlemlenmektedir. Aynı sosyal yardımlar da bu amaç içerisinde, alım satım konusu olmayan bir yapı sergileyerek yardım alanların geçim ve hayat şartlarına eklenmekte; fiyatlandırılmamış bir geçim aracı olarak deneyimlenmektedir. Sema, yardımı aldıktan sonra üç ay alışveriş yapmadığını söylemektedir. Cansen, “*Aha dün gittim 100 milyonluk evime ihtiyaç aldım geldim. Yağdı, şekeri, salçasıydı, gahvaldılığıydı, çocuğumuzun çocuğumuzun kıyıntısıyla, yiyeceği içeceği. Dün 100 milyon para gitti. Belki gıda geleydi, 100 milyon cebime kalırdı*”; Birsen, “*600 milyon verip de niye kömür alayım? Zor olur bizim için. 20 milyon olmuş bir yağ mesela. Cebimden niye vereyim, mesela onu kullandım, üç ay bir kullandım, yeni bitti, yeni aldım yağı. Ona verene kadar çocuğuma başka bir şey alırım,*

üstüne başına alırım” demektedir.¹⁷⁷ Dağıtılan yardımlar içerisinde, tutar olarak yüksek ve hanenin temel ısınma aracı olduğu için, özellikle kömür yardımının, yardım alanlar tarafından çok önemsendiği söylenebilir:

Benim geçimim için önemli. 575 lira şimdi 1 ton kömür. 40 torba yapıyor, ben 575 lirayı kömüre veririm, eşimin aldığı 960 lira. Ne kalıyor bana 400 lira, bunun elektriği, suyu var, çocukların maması, bilmem nesi var. Çocuk kahvaltısı yaptığı zaman yumurta istiyor. Ben bugün akşam börek istiyorum dediği zaman, benim alabilmem için o yardımı almam gerekiyor. Çünkü benim o 575 lirayı kömüre verebilecek gibi bir lüksüm yok. (Sema)

Tüm bunlar, emeğin, emek gücünün yeniden üretim alanlarını sermaye karşısında, fiyatlandırılmamış bir karakter kazanacak bir biçimde yeniden inşa etme yönündeki tarihsel hareketiyle uyumludur. Bu hareket, aynı zamanda refah devletinin köklerini de oluşturur. İşte, bu tür bir ilişki biçimi içerisinde, sosyal yardım rejimini oluşturan dinamikler arasında, yardımların, fiyatlandırılmamış bir geçim aracı olarak algılanması ve deneyimlenmesini de eklemek gerekir. Bu olgu, sosyal yardımların, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimindeki ücret dışı yerini pekiştirir ve bir ücret dışı form olarak ücretlilik ilişkisine eklenme biçimini sağlar. Bu da sosyal yardımlara, fiyatlandırılmamış olsa da kapitalist bir karakter katar.

Nakit Gereksinimini Kapatma ve Ek Gelir Olarak Görme: “Yarana Merhem Oluyor”

Sosyal yardım rejiminin, iktisadi yapılar olarak kavramsallaştırılan üretim noktası ve işgücü piyasası ile eklenme düzeyi içerisinde, yardımların nakit gereksinimini kapatan bir ek gelir olarak görülmesi olgusu önem taşımaktadır. Ahu, *“Mesela benim bu yardımım geldi, biraz daha ferahladım, en azından kesem biraz daha düzeldi diyeyim”* demektedir. Geçimin sürdürülmesi açısından, yardımlara nakit kazanç muamelesi yapıldığı da görülmektedir. Goncagül, *“Bana sadece kaymakamlık çek veriyor, bir de kömür. 100 liralık geliyor, kaynanamınki geliyor, anneminki geliyoe. üçünü bir alıyorum, üç eve bölüşürüyorum”* demektedir.

Bu olgu, fiyatlandırılmamış bir geçim aracı olarak görme ve deneyimlemeye ek olarak yerleşmektedir. Buna ek olarak, sosyal yardımlar, emek

¹⁷⁷ Gıda ve temel tüketim maddeleri yardımı açısından bakıldığında, Huriye, bu yardımların piyasa karşılığının benzer bir kalitede alındığı zaman 200 TL ile 300 TL arasında tutacağını belirtmiştir. Konuyu sorduğum diğer yardım alanlar da benzer bir fiyat aralığı biçimindedir.

gücünün ve hanenin yeniden üretimine katılan ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı ve ücretlilik ilişkisine eklenilen ücret dışı bir form olma özelliğine dönük olgusal dayanaklarına yardımların nakit gereksinimini kapatan bir ek gelir olarak deneyimlenmesiyle de kavuşur. Emek gücünün ve hanenin yeniden üretiminde ve geçimin idamesinde, bir geçim stratejisi olarak, nakit gereksinimini kapatan bir kanal ve ücreti tamamlayan ve ücrete eklenilen bir unsur niteliği taşır.

Kaymakamlık kömürümü veriyor. Kömüre para harcamıyorum. Kömürün parası cebime kalıyor diye düşünüyorum. 100 milyon çek alıyorum yetmiyor; ama sonuçta gene yardım geliyor. Bir yerde bir yarana merhem oluyor. Belki o gün param hiç yok cebimde, ihtiyacım var. O onun yanında merhem oluyor. Yeri geliyor karşılıyor, niye yalan söyleyeyim, yeri geliyor cebimde beş kuruş param olmuyor, ne yapacağım, ne edeceğim diye düşünüyorum. Kaymakamlığının çeki çıkmış, gel al diyorlar, gidiyorum alıyorum. (Goncagül)

Çalışma ile Birleşme ve Çalışma Mecburiyeti

Sosyal yardımların, hane bakımından anlam ve önemi, geçimdeki yeri ve ihtiyaçları karşılamasına ilişkin şu ana kadar söylenenler, çalışma ve işgücü piyasası ile kurulan ilişkiye dönük açık ya da örtük bir anlamı da barındırmaktadır. Kişi ve hanelerin yardımlara dönük ihtiyaç düzeyi, en genel anlamda, çalışmaya dönük bir gelir elde etme biçimiyle ilişkilidir. Bir diğer anlatımla yardımların, ancak çalışma ile birleştiği oranda geçimin idamesi açısından bir anlam taşıyabilir.

Kendisi ev temizliğine giden, kızı markette, oğlu sanayide kaportacı olarak çalışan Handan, “*Belediye ve vakfın yardımıyla çok şükür. Biraz kendimiz biraz yardım*” derken, aslında bunu anlatmaktadır. “Çalışmaktan dolayı ihtiyaç oluyor” diyen Ömür de aynı noktaya işaret etmektedir. Goncagül’ün, “*Yardımlar çalışmaya ihtiyacı olmayacak kadar vaşatıyor mu?*” soruma karşılık verdiği, “*Yok, yaşıtmıyor*”; “*Yardım aslında çalışmaktan da alıkoymuyor insanları öyle değil mi?*” soruma karşılık, Zehra’nın verdiği, “*Yok oğlum nerede?*” şeklindeki yanıtlar da yardımların kişileri emek güçlerini satmaktan alıkoymayacak bir miktar ve düzeye sahip olduğunu; dolayısıyla yardımların çalışma ile birleşme mecburiyetini ortaya koymaktadır. Bu anlamda yardımlar gelse de gelmesede emek gücünü satma ve çalışmaya dönük bir mecburiyet ilişkisi vardır. Bu mecburiyet ilişkisinin, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin, emek gücünü satma disiplini boyutunu oluşturduğu söylenebilir.

Bir vakıf görevlisinin, “Aile bütçesine bir katkı gibi düşünüyorlar. Aslında evde bir kişi çalışıyorsa, evin ikinci çalışanı ya da evde çalışan yoksa o anlık çalışmam oluyor onlar için” şeklindeki sözleri, yardım-çalışma ilişkisi çerçevesinde önem taşımaktadır. Goncagül ve Hande’nin emek gücünün ve hanenin yeniden üretimi çerçevesinde, gereksinimlerin sadece yardım kolisinden çıkanlardan ibaret olmadığını anlatan ve yardım ve çalışma arasındaki birleşik ilişkinin gerçek bilgisini ortaya koyan cümleleri ise şöyledir:

Bence yardım gelse de çalışmak mecbur zorundasın. Yardım boğazına geliyor; ama bu evin elbisesiydi, zartıydı, zurtuydu, falandı, fıstığıydı, onu kim karşılayacak, onu da mı devlet karşılayacak? (Goncagül)

Ben ev işlerine gitmezsem zaten karşılamaz. O çocuğumun 300’ü olmasa, ben zaten karşılayamam. Getirdiği kömürle, gıda. Benim kırım, elektriğim kim nereden alacağım ödeyeceğim? Mecburen gidip de bir yerlerde çalışmam gerekli. (...) Oğlumun içeride olması beni etkiledi. Gıda geliyor, kömür geliyor, ben arada bir ev işine gidiyorum. Sosyal Hizmetlerden aldığım yardım, temel olarak. (Hande)

Sosyal Yardımsız Yaşama ve Daha Fazla Sosyal Yardım İsteği

Sosyal yardım rejiminin oluşum dinamikleri içerisinde, hane üyeleri, geçim ve hayatlarını ve hayatlarının geri kalan kısmını yardımlarla sürdürmek istemeseler, hatta buna yer yer nefret düzeyinde tepki duysalar da, güncel olarak daha fazla yardım yapılmasını istemektedir. Gülten, yapılan yardımların miktarından şikâyet etmekte ve daha fazla yardım yapılmasını istemektedir:

Üzerinde hiçbir şey olmayacak, araştırıyor bir de. Araştırması iyi de, bir meblağ bir şey vermiyor ki, hediye olarak versin, bu hediyedir. Birbirine bile, konu komşuya bile o kadar yardımda birbirine bile veriyorlar yeri geliyor. Bir de devlet yardımı, devlet yardımı beş kutu değil. Yardım veriyorsa, tam fakire veriyorsa, zaten biz de fakir geçiniyoruz refah günümüz geçmiyor. (Gülten)

Mehmet’in eşi Özlem, “20 senedir yardım alarak geçiniyorum. Annem bundan sonrasını istemiyorum”; Hande, “Yardımlarla yaşamını sürdürmek ister misin?” şeklindeki sorum üzerine, “Aman aman aman” diye yanıtlı vermektedir. Cansen, “Param olmadığı sürece almak isterim. Param olduğu sürece de almam”; Hacer, “İstemem. Yok fazla da mutlu olmuştum, ne mutlu olacağı şu yardımdan” demektedir.

Bu, bir yandan yardım almadan yaşamak isteme, yardım almaya ve yardımlara tepki duyma diğer yandan da daha fazla yardım yapılmasını isteme hali, birbiriyle çelişiyor gibi gözükse de kişilerin geçim şartlarına ve bunun merkezinde duran ücretlilik ilişkisi ve işgücü piyasasına dahil olma biçimlerine ilişkin girdikleri büyük çıkmazı gözler önüne sermektedir. Bu aynı zamanda, emekçi karakterli; düzensiz ücret gelirinin yanı sıra ücret dışı geçim araçları ile yeniden üretim koşulları sağlanan ve denetlenen yoksul hanelerin bir aşmazıdır. Yardım alanların belirli yaşam hallerinin çatışma, basınç ve gerilimi altında yaşamlarını sürdürdükleri söylenebilir: Bir yandan yardım almadan yaşama ile halihazırda dağıtılan yardımların çoğaltılması ve sıklaştırılması isteklerinin biraradalığı ve yardımsız yaşama isteğini güvenceli çalışma talebi ile birleştirme anlayışı, yardım alanların önemli bir bölümünde karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada, yardımlar ve işgücü piyasası arasındaki ilişkiyi tartıştığımız bölümde, hanehalklarının yardım başvurularındaki artışın mevsimler temelinde farklılaşmasının altında, esas olarak işgücü piyasası dinamiklerine ait nedenlerin yattığı belirtilmişti. Kış aylarında, mevsim şartlarına göre talep edilen yardım türlerini (örneğin kömür) de gözardı etmeden, piyasanın canlanması ve yeni istihdam olanaklarının doğmasıyla birlikte, yaz aylarında, yardımlara olan talebin azaldığı gözlemlenmiştir. Bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi, bu olguyu, “İnşaatlar başladığı için, adam çalışmaya başlıyor. O dönemde bakın, bu otomatikman düşmesi bize şunu gösteriyor. Demek ki yardım dağıttığımız insanlar hakkaniyetli insanlar. Adam çalışmaya başladığında yardımı istemiyor. Bu çok güzel, bizi de aslında mutlu ediyor bu” diyerek açıklamıştır. Sema’nın aktardığı “*Bize dediler ki yardıma yazılın*” ifadesinde olduğu gibi, kişi çalışsa ve yardıma ihtiyacı olmasa da yardım almadan yaşama isteği olmakla birlikte, yardım almayı dayatan bir durumdan da söz edilebilir. Buna bağlı olarak hanehalklarının gelirlerinde meydana gelen artışa paralel olarak yardım talebinin düşmesi, yoksulların, asgari de olsa emek gücünün ve hanelerin yeniden üretimi için gerekli gelir düzeyine erişme olanağına kavuştuklarında, geçimlerini temel olarak sosyal yardım dışı kanallar üzerinden karşılama çabalarının bir ürünü olarak yorumlanmalıdır. Bir vakıf görevlisi bu durumu, “*İş bulduktan sonra, diyorum ya cebinde olan evinde oluyor. (...) Durumunu düzelttiğinde gelmeyen insan da çok fazla*” diye anlatmaktadır.

Bu noktada, yardımsız yaşama istek ve beklentisi arasında bir ayrım yapmak da gerekiyor. Yardım alanlar, yardımsız yaşamak istemekte; ancak bunun gerçekleşme beklentisi söz konusu olduğunda yer yer derin bir umutsuzluğa kapılmaktadırlar. Velit, “*İnanmıyorum, bu şekil giderse inanmıyorum. Ben bugüne iyi kötü geldim geçtim. Yarın iki tane çocuğum var, bunlar nasıl geçinecek?*”; Mehmet, “*Olmuyor, bu hayatta da olmaz*”; Gökçe, “*Yardıma ihtiyaç duymayacağım gün gelmeyecek. Güvencim yok*”; Hülya, “*İhtiyacım olur herhalde. Hep böyle gider. Verdiği süreçte gider, verirse*” demektedir. Huriye ise, yardımsız yaşamak için işinin şansa kaldığını ifade etmek için, “*Piyangodan para vurursa neden olmasın?*” diyebilmektedir. Özdemir’in yardımlardan kurtulması da belirsizdir; bu aynı zamanda kendi geleceğini görememe haliyle de bağlantılıdır: “*Vallahi onu kurban olduğum Allah bilir, bizler ne diyelim. Şimdi akşamı çıkacağımıza imzamız yok.*” Yardımsız yaşama isteği, her durumda hep bir şarta bağlı gözükmektedir.

Yardım alanlar, yardıma gereksinim duymadan yaşama isteklerini, güvenceli çalışma şartına bağlamaktadırlar. Bu olgu, yardıma başvuru süreçlerinin olduğu kadar, yardım almaktan kurtulmanın temelinde de çalışma ve işgücü piyasasının yattığını göstermektedir. Gülten, “*Biz gıda istemiyoruz, gıda çözüm değil*” derken, aslında buna işaret etmektedir. Özdemir, “*Benim güzel işim olsun, Allah’ıma kitabıma ben almam*”; Zehra ise, “*Doğru dürüst bir çalışanım olsa diyorum. Bu oralara gidip de, perim perişan olana kadar ihtiyacımı görürüm, bu yardıma da muhtaç olmam*” demektedir. Hanehalklarının yardıma muhtaçlık durumu en genel eğilim olarak işgücü piyasası dinamiklerine, çalışma olanak ve beklentisine ve ücret gelirinə tabidir:

Çocuklarım büyük, benim önümde bu yardımlara ihtiyaç duymamış için bayağı bir dönem var; çünkü eşimin işyeri kapanmak üzere. Kapanmak üzere, hazirana kalmadan kapanacak. (...) Ben o yardımlara muhtaç olacağım. Ben çalışacağım zaman, çocuklarım üç dört yaşını basacak ikisi de, ondan sonra ben yardıma muhtaç olmayacağım. Dalın sürer benim. (Sema)

Tüm bu söylenenler, sosyal yardımların yükselişi ve hanehalkları açısından ise, yardıma gereksinim duyma dinamiklerinin, devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki tarzının uzantısını olduğunu ve aynı zamanda sosyal yardımlara yön veren kamusal otoritenin görmezden geldiği noktayı da göstermektedir.

Sosyal Yardım Alanlar Ne Hisseder?

Sosyal yardım rejimi, yardım alanlarda, yardım almanın farklı aşamalarını içerecek şekilde, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplinini besleyen olumsuz kimi duygu durumları yaratacak bir biçimde oluşum halindedir.¹⁷⁸ Bu sav, yardım başvurusu, hane incelemesi/ihtiyaç tespiti ve derinlemesine görüşme aşamalarında, yardım alanların genel yoksulluk hali, geçim zorlukları ve yardım almaktan kaynaklı duygularına ilişkin gözlemlere dayanmaktadır. Bir vakıf görevlisi psikolog, yardım alanlarda duygu durumu bozuklukları, depresyon ve “sosyal kişilik bozuklukları”nın çok fazla görüldüğünü ifade etmektedir. Boşanma oranları çok fazladır; kadının yardıma başvurma sürecinde erkeğin ve eşle olan ilişkilerin tırlı çerçevesinde, boşanmanın oldukça büyük bir etkisi vardır.

Yardım alanlar, özellikle de erkekler açısından yardım almak bir eğilim olarak bir utanç kaynağıdır. Velit yaşadığı bu süreci, oldukça çarpıcı bir biçimde, “*Benim şu anda kafam çoluk çocuğuma karşı eğiktir. Neden desen ben devletin verdiğiyle geçinen bir insanım. Bir babanın en kötü alışığı nedir biliyor musun? Evine ekmek getirmedığı zaman, çoluk çocuğun yüzüne baktıysa, o baba her gün ölüdür. Ben kendim şahsen de o şekil görüyorum*” diyerek aktarmaktadır. Erkeğin yardımla ilişkilenecekten utanması, sadece yardım almakla ilgili değil, daha yardıma başvuru aşamasında başlamaktadır. Erkeklerin yardım almakla ilişkilerinde utanma duygusunu, yardım almanın yanı sıra, erkek olmaktan kaynaklı olarak da yaşadıkları söylenebilir:

Ben hanıma, “Ben ölürüm de gidip oraya yardımı murduma yazılmam, yardım murdum almam” dedim. (...) gurur meselesi yaptık. Oraya vardım, hiç unutmam, 470. sırayı verdiler. Ana baba günü, Osmanlı İşhanı. Saat 11 oldu daha 200 küsurdu. 11’i geçti, 12 oldu 200 bilmem kaç geldi. Dedim ki artık ben dayanamam, gidiyorum dedim. Bir de hep kadın başvuranların. Kadınların içinde bakıyorum şöyle kendimi şey hissediyorum. Ben gidiyorum dedim. Neyse, vallaha kağıdı şöyle verdim. Yönümü şöyle döndüm, kız bir şey dese ben kaçacağım. Şu şekilde önüne koydum, kıza bile bakmıyorum, kız tak tak bilgisayara girdi, işte oradan TC’ye falan. “Beyefendi tamam, siz gidebilirsiniz, 15 gün sonra memurlarımız gelecek” dedi. Bir kaçarım oradan. (Burhan)

Muhsin de her gün mahallesinde dağıtılan ekmek kuyruğuna kadınlar girdiği için, belediyenin ekmeğini alamadığını, “*Her gün kalkıp da orada*

¹⁷⁸ Yardım alanların özsaygısı ile ilgili bir çalışma için bkz. Karadoğan, 2012.

ben sıraya geçemem ki. Gelen şeylere bakıyorum, hepsi bayan, bir tane erkek yok. Onların arasında ben kendimi nasıl böyle göreyim? (...) Olmaz bana da yakıştıramam kendimi. O yüzden hiç aklımdan da geçmedi zaten” diyerek ifade etmektedir.

Kadınların da benzer bir deneyim yaşadıkları; ancak bu deneyimde toplumsal cinsiyetin değil, yoksulluk, yoksulluğun açıklanması, ispatı ve sadece yardıma başvurma ve yardım almanın etkisi görülmektedir. Yardım başvurusu kimi olumsuz deneyimleri de barındırmaktadır. Bir sen kendi deneyimini, *“Bir bağrıışmamız olmuştu kaymakamlıkta birisi bağırımişti bana. ‘Git şunu yaptır da gel’ diye. Onu da bana daha önce söylemediler ki? Yaptırayım, sonradan söyledi, haksız yere bağırıldı, ona çok içerledim, bir de kalabalıktı. Ben de ona bağırıldım da, ‘Daha önceden söyleseydin yaptırırdım’ dedim, zoruma gitti”*; Gülseren ise, *“Yardım iyi bir şey değil, (...) orada kendini bir tuhaf hissediyorsun, kendini ondan biraz aşağı düşürmüş gibi oluyorsun. Sen de bir insansın, ben de bir insanım aslında. Sana bir laf söylüyorlar, (...) onun karşılığını veremiyorsun (...) olumsuz oluyor tabii”* diyerek ifade etmektedir.

Sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini çerçevesinde, yardım başvurusunda bulunanların bir kısmının çaresiz bir durumda oldukları gözlemlenmektedir. Vakıf personeli nezdinde, vakıftan ve devletten bir medet umma ve “dilencilileştirme” eleştirilerini haklı çıkarırcasına, bir “el açımı” hali söz konusu. Yardım başvurusunda genelleştirilebilir bir davranış olarak nitelendirilemese de vakıflarda yaptığım incelemeler ve ihtiyaç tespiti çerçevesinde vakıf görevlileriyle birlikte katıldığım hane gözlemlerim sırasında, yoksulların adeta “dilencilik davranışı”¹⁷⁹ sergilediği çeşitli örneklerle karşılaştım. Bu, dilencililiğin “devlet katı”na taşınması olarak yorumlanabilir. Yardım başvurusu ve hane incelemesindeki sözler, mimikler (medet uman, yer yer sinirli, beklenti dolu gözlerle bakma) ve ses tonunun yanında beden dili, görevlilerle konuşurkenki hâl ve hareketler de bu gerçeğe işaret etmektedir. Bir diğer anlatımla bu, kimi örneklerde dilencinin pratiğinin, sokaktan bir kamu kurumuna taşınması halidir ve kamudan dilencilik olarak kavramsallaştırılabilir. Bir vakıf görevlisinin anlatımlarına göre, yardım alanlar, sorunlarına çözüm bulunması amacıyla telaş içerisinde

¹⁷⁹ Buradaki dilencilik kavramı, aşağılamayı ve mesafeyi içeren belirli bir duygusal, ahlaki ve fiziksel bir tavır yansıtmamakta, tarihsel ve güncel bir vakaya referansla kullanılmaktadır. Ayrıca dilencilik bir olgudur ve bilimsel bir çalışma alanıdır. Bkz. Kalfâ, 2014.

dedir: “Yalvarma, yakarma değil de, bir an önce sorunumu çözme telaşı.” (Gülseren ise, kendi deneyimini, “Sanki dilenmeye gitmiş hissi veriyor (...) davranış şekilleri değişik oluyor, bozuk oluyor, sen gelince azarlanarak konuşuyorlar, yüzüne bakmayarak konuşuyorlar” diyerek anlatmaktadır.

Bu noktada, çaresizlik, dilencileşme ve telaş haliyle birleşen bir diğer duygu ve bunun sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin oluşumuna dönük uzanımlarından da söz etmek yerinde olacaktır: Korku. Korku, yardım alanların gerek gelir kaynakları gerekse yardımlarla ilgili olarak en çok yaşadığı duygulardan biridir. Korkunun sadece, güvencesiz çalışma temelinde üretim noktasında değil, aynı zamanda emek gücünü ve hanenin yeniden üretim alanında da deneyimlenen bir duygu olduğu söylenebilir. Sosyal yardımlar, alıp almama, alma durumunda, kesilip kesilmeyeceklerine dönük bir korkuyu barındırmaktadır.¹⁸⁰ Sabiha, “Nasıl hissettiriyor, gelecek mi gelmeyecek mi, biz ondan korkuyoruz, gelse iyi oluyor” demektedir. Yardım, yoksulun yaşamına kalıcı bir güvence değil, her an çıkabilecek bir korku faktörü olarak dahil olmaktadır. Bu korku dinamiğinin yardım başvurusu aşamasına dönük boyutları da vardır. Özellikle Ömer’in anlatımı, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin oluşumunun, vakıflardaki başvuru sürecine ilişkin temellerine dönük bir tasvir niteliğindedir:

Babasının malı ya, oturuyor burada, orası da bir kurum olduğu için, o kurumdaki sen illa ki bir unvan almışsın. Yanına da vardığın zaman, (...) elin bükülü varacaksın. Benim de şurada Bağ-Kur mu çıkacak, SSK mı çıkacak, insan korkusuyla gidiyor, tedirginleşiyorsun. (Orhan)

İnsanlar oraya varınca sesi çıkmıyor, istediğine istediği şekilde bağırıyor insanlara. Yardımımı acaba kesecekler mi korkusu var insanların. Korku var. Öyle bir saygı yapıyor ki, babasına o saygıyı göstermiyor; onlara gösterdiği saygıyı. Şöyle geç dediği zaman, sanki askeriye gibi, komutan emir veriyor gibi geçiyor. (...) verdikleri insanlar zaten genellikle cahil insanlar. Hakkını alamayan insanlar. (...) benim yiyeceğimi, gıdamı, kömürümü keser bu sefer perişan olacağım diye. Onun için orada emir altında. Evine geleceğim derler, günlerce bekler, başka bir yere gitmez, gelirse bir daha bulamaz beni diye insanlar kendi işlerini göremez, çoğunluk öyle. (Ömer)

¹⁸⁰ Tale, Büyükşehir Belediyesi’nden gurunun yediremediği için daha önce yardım ekmeği almamıştı, ancak belediyeden “Ekmeğinizi alın” şeklinde bir telefon geldiğini, bunun üzerine “Ekmeği almıyordum, diğerleri de kesilir” korkusu ile ekmeği almaya gittiğini anlatmıştır.

Sadece yardım alma değil, aynı zamanda kurum görevlilerinin evlerine gelip, ihtiyaç tespitinde bulunmasının da yardım alanların duygu durumları üzerinde olumsuz etkilere yol açtığı tekrarlanmalıdır. Yoksulluğu ve mağduriyeti yaşamının yanında bir de başkasına ispat etmeye çalışmak, yardım alanlarda yıkıcı kimi sonuçlara yol açmaktadır. Özdemir, bu konuda, “*Olmaz olur mu, acaba bir şey mi araştırarak, acaba bir şey mi olacak? İnsan ister istemez ürperiyor. Karşındaki memurun acaba ne söyleyecek, ne diyecek? Onun karşılığını verebilecek misin?*” demektedir. Görüleceği üzere korku faktörü, yardım alanın yaşamına, başvurunun ardından, ihtiyaç tespiti sürecini de içerecek bir biçimde girmektedir.

Yardım alanlar, muhtaçlık ve ihtiyaçlarını ispat yükümlülüğüne dayanılı,¹⁸¹ onları her adımda yalan söylemediklerini ispatlamaya ve beyanlarını doğrulamaya çalışan bir yardım etme ve inceleme sürecinden geçmektedir. Bu da yardım alanların duygu durumlarını olumsuz olarak etkilemektedir. Bununla bağlantılı olarak, sürekli doğru söylediğini belirtir hali, araştırma sürecinde neredeyse her görüşmede karşılaşılan bir durum olmuştur. Yardım alanlar, devamlı olarak dürüstlüklerinin bir uzanımı olarak, yer yer “*Allahın bildiği kuldan saklanmaz*”, “*Allah çarpsın*”, “*Allah yukarıda yalanı sevmez*” vs.¹⁸² gibi sözlerle yardımlar konusundaki ihtiyaç ve mecburiyet durumlarını ifade etmişlerdir. Burada, devamında gelen cümle ise, “*Mecbur olmasam, ihtiyacım olmasa almam, benden daha kötü durumda olanlar var, onlar alsın*”¹⁸³ şeklinde olmaktadır. Bu çerçevede, kişileri devamlı olarak doğru söylediklerini vurgulamaya iten nedenin, hak temelli olmayan ve bahsedilmiş bir uygulama olarak sosyal yardımların, hak etmeyenlere dağıtıldığı yönünde yaygın kanının yanı sıra yardım alana kadarki ihtiyacı ispat süreci olabilir. Mahallelerde, vatandaşların kendi aralarında, yardımların adeta hak etmeyenlere verildiği şeklinde bir dedikodu/söylenti konusu halinde gelmiş olması da bunun bir nedeni olabilir. Sonuç olarak da yardım alanların, yapılan yardımı hak ettiklerini anlatmaya çalıştıkları tahmin edilebilir.

Başvuru ve ihtiyaç tespiti aşamalarının ardından yardım almak da olumsuz kimi duygularını da beraberinde getirmektedir. Cansen, “*Ne bu*

¹⁸¹ Benzer bir saptama için bkz. Özügür, 2005a: 198.

¹⁸² Velit’in “Benim ağzımda çıkan kelimenin bir fazlası çıksa kellemini keserim. Ben ne diyordum” şeklindeki sözleri bunun ilginç bir örneğini oluşturmaktadır.

¹⁸³ Benzer bir gözlemin Buğra ve Keyder (2003: 46) tarafından da yapıldığı belirtilmelidir.

leyim vallaha zorumuza mı gidiyor artık aldığımız?"; Ebru ise, "Ezikli-
ğim de oluyor, borçluluk da. Niye alıyorum, neden alıyorum?"; Birsen,
"Mesela niye bekliyorum burada diye kendi kendime utandığım, sorgu-
landığım oluyor" demektedir.

Utaniyorum, utaniyorum, gerçekten utaniyorum, gidip de onlara ağız
eğmekten utaniyorum. Nelere kaldık diyorum, kendi kendime kızıyo-
rum. (...) Misal ben herkes gider, ben en son giderim, ben fazla kalaba-
lığa girmem. Giderim varsa alırım, yoksa almam. (Hande)

Yardım alanların, yaşadıkları duygulardan biri de sevinçtir. Zehra,
"Oradan bir tutanağım oldu muydu, insan seviniyor. Oradan desteğim
çıkıyor, orası bana yardımcı oluyor. Gıda geliyor, kömür geliyor deyince,
mecbur seviniyorsun"; Melis, "Psikolojim kömür gelirse iyi olur, sevin-
yoruz" demektedir.

Yardım almanın bir süre sonra, bir sevinç değil, bir üzüntüye dönüş-
tüğünü Gülcan, "Aldığımız gün memnun ediyor, ondan sora üzüyor bizi.
İyi bir şeyler vermiyor ki bize"; Gülten, "Sevinçle açacağımız bir şey de-
ğil"; Hülya ise, sevincinin üzüntüye nasıl dönüştüğünü "Sevinç üzüntüye
dönüşüyor, nasıl dönüşüyor, gene aynı, şu reçel de bari şöyle olsaydı iyi
olurdu, gene mi sen diyorum, hep aynı hep aynı" diyerek anlatmaktadır.

Kayısıyla vişne geliyor şu an, daha bir sevindik. Düşünsene vişne en
azından biraz daha tadı güzeldir, kayısı alışık olduğumuz bir şey. (...) Ben
aslında bu seferki gıdada öyle o kadar sevindim ki, inanın nasıl
sevindim. Dedim daha kaliteli şeyler gönderir. En azından yiyebilece-
ğimiz, çöpe dökmeyeceğimiz bir şeyler olabilir dedik. Açtık ki daha
beter çıktı, diyorum ya makarnayı kullanamadık. Hiçbirini kullana-
madık, diyorum belki daha kaliteli makarna koyar. En azından yiye-
bileceğimiz bir makarna koyar. Gerçekten açtım, hepimiz şok olduk.
Makarnalar patlamış. (...) Yiyebilmen mümkün değil, içine bir paket
tuz koyuyor, bir paketin yarısını suya koyuyorsunuz, sana pişirebili-
rim. (Huriye)

Yardım alanların bir kısmı da yardım aldıkları için bir utanç yaşama-
maktadır. Ebru psikolojisi bozulmakla birlikte ihtiyacı olduğu için rencide
olmadığını, "Mecburum, oradan almazsam böyle aç kalacağım açıkçası.
Aç, resmen açım" diyerek anlatmaktadır. Zehra, "Şimdi iyi bir fakir olma-
sam, zengin olsam tabii ki utanırım. Bunun varlığı var, bak zengin, geli-
yor, alıyor deseler utanırsın. Bu mahallede hiç utanmam" demektedir. .

Sosyal Yardımların İşlevi: Sınıfsal Uzlaşma ve Siyasal İçerme

Sosyal yardım rejiminin ekonomik alan ile politik alanın kesişiminde, bir yandan üretim noktası ve işgücü piyasasına dönük sonuçları nedeniyle sermaye birikim rejiminin garanti altına alınması diğer yandan iş-klientalist yapısı nedeniyle siyasal iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesi çerçevesinde işlevselleştiği ve olduğu gözlemlenmektedir. Sosyal yardımların siyasetle olan ilişkilene biçimi, farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Burada, yardımların sınıf ilişkileri bakımından sonuçlarına, sınıfların uzlaşması ve siyasal içerilme çerçevesinde değinilecektir. Bu makro yapı, yardım alanlar açısından, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin oluşumunun temellerine yerleşen çeşitli davranışlar, ilişki biçimleri ve düşünme tarzları ile birlikte gerçekleşmektedir.

Kamusal ve özel sosyal yardım kuruluşu temsilcilerinin dikkat çektiği noktalardan biri, yardımların sosyal patlamanın önüne geçmesi işlevi idi. Bir vakıf görevlisi, ülkede kendisi gibi çalışan tüm personelin, sosyal patlamanın önüne geçmek için çalıştığını söylemekte ve *“Bir şeyleri düzeltmeye değil, sadece yara bandı olmaya çalışıyorlar. Yarayı kapamak değil o yaranın kan sızdırmasını engellemek üzere yapıyor”* demektedir. Aynı görevli, yardımların sosyal patlamanın engellenmesi temelinde, siyasal içerme ile siyasal iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesine dönük etkisini, *“Hükümetler açısından belki bir kazanımı olabilir. Sosyal patlamanın önündeki en büyük sibop görevini görüyorlar. Çünkü vatandaşın kırsal ve rekli sorunlarını çözüyorlar. Vatandaşın tabiri caizse havasını alıyorlar”* diyerek açıklamaktadır.

Bu noktada, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek’in (2010) *“Eğer bugün Ankara’da bir sosyal patlama yoksa, suç oranları ciddi olarak büyükhirlere nazaran alt seviyelerde bulunuyorsa, yapılan sosyal yardımların ve sosyal projelerin buradaki etkisi çok olmuştur”* sözleri de anımsanmalıdır. Buraya kadar yapılan alıntılarda anılan sosyal patlama potansiyelinin yardımların hiç yapılmamış olması durumunda yaşanıp yaşanmama olasılığı ayrıca ele alınmalıdır.¹⁸⁴ Ancak,

¹⁸⁴ Dikmen Vadisi’nde görüştüğüm Velit’in yardımların kesilmesinin ardından, ne yapacağını ilişkin soruma verdiği yanıt, geneli yansıtmamakla birlikte dikkate değerdir: *“Ondan sonra ne yapacağız, hırsızlık yapacağız, ne olacak, niye onlar deveyi götürüyorlar da, biz de yanındaki kuyuda birer götürsek ne olur, öyle ya nasıl olsa serbest olmuş, hırsız yakalıyorsun dövmüyorsun vuramıyorsun, aldığını aldı, bir şey de yapamıyorsun, biz de hırsızlık yapacağız ne olacak?”* (1 :11)

sosyal yardımların, yoksulların, en genel anlamda farklı, yer yer düzen dışına kayabilecek bir siyasal içerilme potansiyelinin önüne geçme işlevini yüklediği söylenebilir. Sosyal yardımlar aracılığıyla, “bağımlı sınıfların edilgenleştirilmesi”ne (Yıldırım, 2009) dayalı bir siyasal stratejinin yaşama geçebildiği ve bunun sonuçları itibarıyla sadece mevcut siyasal iktidar değil, bir bütün olarak toplumsal düzenin yeniden üretimi ve devamlılığına dönük etkilerinin olduğu gözlemlenmektedir. Sosyal yardımlar temelinde yaşanan bu devamlılık ve yeniden üretim ilişkisi, lüli olarak bir tür sınıf uzlaşması biçiminde gerçekleşmektedir. Bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi, “*Varoştaki insanlarla, işte plazalarla yaşayan veya işte farklı kültürde yaşayan insanları bir araya gelip, toplumun kaynaşmasına ciddi bir katkı sağladığını düşünüyorum, ciddi bir etkisi oluyor*” diyerek aslında sınıf uzlaşmasının bir boyutundan söz etmektedir. Bir vakıf görevlisi ise, yoksulluk-suç ilişkisine dönük vurgusunun yanı sıra toplumsal sınıflar arasındaki uzlaşmanın sosyal yardımlara dönük temellerine işaret etmektedir. Burada sosyal yardımların, ne tür bir mekanizma ile sosyal patlamayı engellediğini ve yoksulları edilgenleştirdiğini de ele almak gerekmektedir. Türkiye’nin geleneksel paternalist devlet ve koruyucu aile¹⁸⁵ merkezli refah rejiminin özellikleri gereği, yoksulların farklı sosyal içerilme kanalları ve geçim stratejileri ile sınıf uzlaşmasına dahil olabileceklerini söylemek mümkündür. Bu anlamda, kanımızca, sosyal yardımların, sosyal patlamayı engellediği fikri, bilimsel olarak tartışmalı bir sav olarak değerlendirilmelidir. Yardımların sosyal patlamayı engellediği savından çok, yoksulların, yoksulluğun yönetimi aracılığıyla, sınıf uzlaşmasına içerildiklerini ve sosyal yardımların da toplumdaki farklı sınıflar arasındaki eklemlenmeyi sağlayacak bir sosyal politika aracı niteliği üstlendiğini söylemek mümkün gözükmektedir. Sosyal yardımlar, neo-liberal evrede derinleşen yoksulluğun yö-

ğınların evlerine gireceğiz, diyeceğiz, biraz de biz yiyeelim, başka bir şey var mı? Gözüüm bak, aç avı fırın yıkar, bu devran böyle gitmez. Hep zengin yiyip de, fakir gözüne bakmaz. Fahir bir patlar verdiyse, devlet değil, onun yedi cediti de kalksa fakiri susturmaz, neden dersin canından vazgeçmiş. Beklentisi yok, beklentisi olmayan insan her şeyi yapar.” (Velit) Velit’in yardımın kesilmesi durumundaki tepkisini özetleyen, “*Tepkim ne olur? Ben önce çıkarım, en zengini kimin zengin nerede gördüysem orada düşman olurum. Yapacağım başka bir şey yok*” sözleri de tekil olmakla birlikte önemlidir.

¹⁸⁵ Halihazırda Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın söz konusu yapıyı güçlendirmeye dönük olarak “Koruyucu Aile” başlığı altında çeşitli çalışmalar yürüttüğü görülmektedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için şu internet sayfası incelenebilir: [http://www.koruyucuale.gov.tr/tr/Ahu'nun "Bu yardımların olmasa, şu anda belki boşanma eşiğine bile gelmiştim"](http://www.koruyucuale.gov.tr/tr/Ahu'nun%20Bu%20Yardımlarını%20Olmasa,%20Şu%20Anda%20Belki%20Boşanma%20Eşiğine%20Bile%20Gelmiştim) sözleri anlamlıdır.

netimi aracılığıyla sınıf uzlaşmasına konu olmuştur. Bunun da özellikle, yoksulların yardımları fiyatlandırılmamış bir gelir türü ve geçim aracı ve ücreti ve kazancı tamamlayan bir nakit olarak deneyimlemelerine ve yardımlarla kurdukları alışkanlık ve psikolojik bağımlılığa dayalı ilişkiden kaynaklandığı söylenebilir. Bu özellikleri ile bir ilişki biçimi ve süreç olarak sosyal yardımların, yoksulların, toplumsal sınıf aidiyetlerini kazandıkları işgücü piyasası dışı kapitalist bir kategori olarak, hakim bir siyasi yasal içerme ve sınıf uzlaşmasını sağlama işlevini taşıdığı belirtilmelidir. Böylelikle, sosyal yardım rejimi, sosyal politikanın toplumsal sınıf uzlaşması oluşturmaya dönük tarihsel eğilimi ile uyumlu bir karakterdedir.

Sosyal Yardımın Ticareti

Sosyal yardım rejiminin oluşumunda, dağıtılan yardımlar etrafında oluşan geçim stratejisini de değerlendirmek gerekir. Esasen kömür yardımı temelinde gerçekleşen bir biçimde, yardımların ticarete konu olmaktadır. Burhan, “*Alalım da işte satalım zihniyeti var millette. (...) dairede gidenlerin çoğu yapıyor. Buradan alıyor kömürünü, götürüyor satıyor*” demektedir. Satıma konu olan kömürün, çoğunlukla daha dayanaklı ve daha uzunyanan, dolayısıyla daha büyük miktarda bir nakde çevrilebilen Büyükşehir Belediyesi’nden gelen ve “yeşil torba” olarak adlandırılan kömür olduğu söylenmektedir. Hülya, bu kömürün niteliğini, “*Yeşil torbanın yerini hiç bir şey tutmaz. Beyaz kömür kokuyor*” diyerek ifade etmektedir. Hangi kömürün satıma konu olacağı çeşitli nedenlere bağlıdır. Gecekonuda yaşamın kültürü içerisinde evlerin ortak biçimde kullanımı koşullarında, kömürün kullanımı da ortaklaşabilmektedir. Mimari olarak iç içe geçmiş hane yapılarının içerisinde, farklı evlerde birlikte yaşayan ve tek hanenin kömür yardımı aldığı hanehalklarının kömürün ortak kullanım biçimlerini yarattığı gözlemlenmiştir. Bu tür durumlarda, daha çabuk tükenen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’nın “beyaz torba”sının satıma konu olduğu söylenebilir. Benzer hane yapıları içerisinde, birden fazla hanenin kömür yardımı aldığı koşullarda ise, daha uzun kullanılabilen “yeşil torba”nın satıldığı düşünülebilir. Hanenin yoksulluk, nakit gereksinimi ve geçim sıkıntısı deneyimlediği doğrultusunda, ısınmadan fedakarlık ederek, nakit değeri daha fazla olan Ankara Büyükşehir Belediyesi kömürünün satıldığı söylenebilir.

Kömürün satılması, kendi içerisinde ticari bir ilişki biçimini de beraberinde getirmiş gözükmektedir ve başlıca üç yöntem dahilinde gerçekleş-

mektedir. *İlk* yöntemde, kömür, bir süre sonra bir tüccara ya da yardıma ihtiyacı olan bir kişiye satılabilmektedir. *İkinci* yöntem, kömürün geldiği anda¹⁸⁶ satılmasıdır. Kömürün hanenin önüne yığılması ya da mahalleye gelmesiyle birlikte kömürü alacak kişi de gelmekte ve kömür, anlaşılan fiyata orada satılmaktadır. Hülya, kömürünü 10 yıldır bu şekilde sattığını, limel ise, daha kömürü kamyonetten indirirken alacak kişi ile pazarlık yaptıklarını anlatmaktadır. *Üçüncü* bir yöntem ise, kömürün, hanenin önüne gelmesine gerek kalmaksızın, kömür dağıtımını yapan görevlinin, kömürü yardım alana götürmektense, doğrudan satın alacak kişiye götürülüp bırakması biçiminde gerçekleşmektedir. Bu yöntemlerden de görüleceği üzere, bir geçim stratejisi olarak yardımın ticareti, giderek daha açıktan yürütülen bir hal almış gözükmektedir. Örneğin, görüştüğüm kişilerden biri, *“Eskiden gizli satardık; şimdi neredeyse ilan vereceğiz kömürü satıyoruz diye”* demektedir.

Yardımın ticareti, nakde dönüşme bakımından esas olarak kömür üzerinden gerçekleşmekle birlikte, giysi ve gıda da satıma konu olabilmektedir. Ayrıca, Çankaya Belediyesi’nin yardımlaşma kuruluşu ÇAYED ile yaptığım görüşmede, kimi erkeklerin, yardım olarak verilen sütü markette sigara ya da içki ile değiştirdiği örnekler de bulunmaktadır. Bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi, *“Gelip bizden gıda alıyor ve bu gıdayı daha sonra götürüp satan insanları tespit etmişizdir. Giysi alıyor, giysiyi götürüp ikinci el olarak farklı yerde satan insanlar olabiliyor”* demektedir.

Bu örneklerde görülebileceği üzere, fiyatlandırılmamış bir geçim aracı, bizzat yardım alanın kendisi tarafından mikro bir piyasa oluşturacak bir biçimde fiyatlandırma stratejisine tabi tutulmaktadır. Egemen bakış açısı, yardımın ticarete konu yapılması olgusunu, ahlaki kategoriler içerisinde değerlendirme eğiliminde iken, tarihsel maddeci yaklaşım, geçim şartlarını düzeltmeye dönük bir stratejinin, kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde, emek gücünü satmak dışında daha fazla nakit elde etme ve para kazanma yönteminin, bir malın kullanım değerini, değişim değerine dönüştürmeyi de içerdiğini ve bunun gerçekliğini kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde bulmuş bir davranış biçimi ve eylemi olarak görebilmemizi olanaklı kılar. Bu anlamda, yardımın bir çeşit ticarete dönüşmesinin, metalar dünyasının algı ve davranış kodları ile uyumlu bir geçim stratejisi olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bunu, yoksulluk

¹⁸⁶ Yardım kamyonunun, kömürü hanenin önüne ya da yakınına yığıldığı an kastedilmektedir.

ve gelir yetersizliği karşısında bir geçim ve direnme stratejisi olarak belirlenmiş ve sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altına alınmış emekçi ve yoksul hanehalkları için, daha fazla gelir elde etmenin kendine özgü bir yöntemi olarak değerlendirmek ve ahlaki ve yargısal kodlardan arındırmak yerinde olacaktır. Bu, meşrulaştırma değil, sosyal yardımların gerçekleşme biçimini, neo-liberal kapitalizm ve sosyal politika ortamı içerisinde eleştirebilmenin öncesini ifade eden bilimsel bir saptama olarak değerlendirilmelidir.

Sosyal Yardım Alma Stratejileri

Sosyal yardım rejiminin, yardım alanlarda daha fazla gelir elde etmenin kendine özgü bir yöntemi ve sosyal yardımlar temelinde bir gerçekleşme biçimi olarak “yardım alma ve yardım almayı garantileme stratejileri” yaratacak bir biçimde oluşum gösterdiği söylenebilir. Bu stratejiler, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin bir uzanımı olarak belirlemekte ve yardım alanların sosyal yardım rejimini var eden davranışlarını eklenmektedir. Bu stratejilerin çeşitli biçimleri, tarafımda dinlenmiş ve gözlemlenmiştir. Gelir ve geçim araçları yoklaması çerçevesinde, sahip olduğu mal ve mülkünü başkasının üzerine gösterme; yardım almayan kişinin üstüne ev, araba yapma; bankaya para yatıracağı zaman, yardım almayan kişinin üstüne yatırma gibi yardım alma ve yardım almayı garantileme stratejilerinden söz edilebilir. Cansen, “*Kimi ev alıyor, bilmem birisinin üstüne yaptırıyor, işte benim gıdam kesilmesin, kömürüm kesilmesin diyerek*”; Hülya, “*Zengin kim, burada oturmuyor, gidiyor. Keçiören’de oturuyor, evi var, arabası var, geliyor gıdasını alıyor, gidiyor. (...) Burayı gösteriyor, nakilini götürmüyor*” demektedir.

Vakıf görevlileri, ihtiyaç tespiti süreçlerinde yanlış veya yalan beyanını oldukça yaygın olduğunu söylemektedir. Kişiler, yardımı alabilmek için gerçek dışı beyanlarda bulunabilmektedir. Bu olgu, muhtaçlık ve yoksulluğun ispat yükümlülüğüne dayalı yapısını ortaya koymaktadır. Yardım almaya dönük geliştirilen stratejiler arasında, ilçe değiştirme, resmî olarak boşanmaya karşın birlikte yaşama ya da eşinden ayrılmayıp, onun kaydını başka yere aldırma gibi durumlar göze çarpıyor. Görüştüğüm bu mahalle muhtarı, kendi bölgesinde, yardım alabilmek için resmi olarak boşanıp birlikte yaşamaya devam eden en az 50 kişi olduğunu söylemektedir. Birsen, “*Mesela, şimdi boşanıyorlar, aynı evde kalıyorlar. O başka*

verden maaş alıyor, o başka yerden maaş alıyor, mesela öyle geçinenler var çalışmadan”; bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisi ise, “Eşiyle boşanıyor; ama birlikte yaşıyor. Ben bir yere müracaat edeyim dul olarak, sen bir yere müracaat et dul olarak” demektedir.

Bunların yanında, özellikle belirli mahallelerde sahte belgeler, sahte kan raporları ile çalışamaz belgesi edinip engelli aylığı alma gibi yasa dışı suistimal örneklerinin çok fazla olduğu (görüşme yaptığım bir mahallede, muhtar hasta bir kişinin otuz kişiye kan verdiğini söylüyordu) ifade edilmektedir. Bunlar içerisinde, bir vakıf müdürünün anlattığı en uç örnek, engelli yakını yardımı alabilmek için, akraba evliliği yapma durumu idi. Çok yaygın olmayan, romanlar arasında bir kaç ailede görüldüğü anlatılan bu durum, özellikle nakit yardım almanın hanehalkları için taşıdığı anlam ve önem konusunda bir fikir vermektedir; ki bu durumu sadece nakit gereksinimi ile açıklamak da mümkün gözükmemektedir. Bunda, ne olursa olsun yardım almaya ve daha fazla yardım almaya dönük bir çabanın izleri bulunmaktadır.

Yardım alanların, yardım alma ve yardım almayı garantileme stratejileri kapsamında, kişisel çaba ve yollarla yardıma erişmeye çalıştıkları da gözlemlenmiştir. Zehra, bir akrabasının şikayeti üzerine belediyeden aldığı yardımın kesilmesinin ardından, ABB Başkanı Melih Gökçek’in eşine kadar ulaştığını ve çeşitli görüşmelerin ardından yardımını tekrar alabildiğini anlatmıştır. Bu örneklerin dışında, yardımların yaygınlaşmasına paralel olarak, kadınlarda görülen bir gündelik yaşam pratiğinden söz etmek yerinde olacaktır. Yardım almayı garantileme stratejileri kapsamında, ayın ya da haftanın belirli günlerinde Vakıflar Genel Müdürlüğü, büyükşehir belediyesi, ilçe belediyesi, vakıf, belediye gibi çeşitli kurumları dolaşmayı alışkanlık haline getirmiş yardım alan kadınlardan da söz etmek mümkündür. Kimi kadınların, her hafta ya da en azından iki haftada bir, dolaşarak kendi yardımları ve genel olarak yardımlarla ilgili bilgi aldıkları ifade edilmiştir. Yardım alan bu kadınlar, düzenli olarak bu kuruluşları ziyaret etmekte ve kendisine verilen ya da verilmesi talebinde bulunduğu yardımlarla ilgili bilgi almaktadır. Bu, kişinin vakıf ile olan ilişkilerini sağlamlaştırmak amacıyla yardım garanti altına almaya dönük bir strateji olarak yorumlanabilir. Bir vakıf görevlisinin anlatımlarına göre, çalıştığı ilçe sınırları içerisinde bu şekilde 40-50 kadından söz edilebilmektedir ve yardım alanlar bu yolla kendini hatırlatmakta ve yardımın çıkmasını ya da süreklileşmesini garanti

altına almayı hedeflemektedir. Sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altına alınmış hanehalklarının sergilediği bu stratejiler, sosyal yardım rejiminin oluşumu bakımından bu tür öğelerin gelişimine açık bir yapının var olduğunu ve artarak yaygınlaştığını göstermektedir.

Sosyal Yardımlara Dönük Tepkiler, Tercihler ve İstekler

Yaptığım görüşmeler, sosyal yardımlara dönük çeşitli tepkiselliklerin de açığa çıktığı konuşmalara ev sahipliği yapmıştır. Yardım alanların sosyal yardım rejimini var eden davranışlarını ortaya çıkarmak kadar sosyal yardımlara ve genel olarak geçim ve hayat şartlarına ilişkin, belirli bir temsiliyet ilişkisi çerçevesinde veya değil, kitlesel ya da bireysel bir biçimde ifade edemedikleri tepkilerini görünür kılmak da bu çalışmanın amaçları arasındadır. Nitekim, yardım alanların, yardımlar hakkındaki görüşleri de pek az bilinmektedir.

Yardım alanların yardımlara dönük görüşleri, önemli ölçüde bir tepkisellik ve şikâyet unsuru barındırmaktadır; ancak bu düşünceler, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altında, bireysel bir düzlemde kalmakta, temsil ilişkileri içerisinde toplu ve kolektif bir nitelik kazanamamakta ve muhatabına ulaşamamaktadır. Yardım alanlar, yapılan yardımlardan dolayı şikâyet etmekte ve kendilerine değer verilmesi bir tarafa, yapılan yardımlardan ötürü değersiz hissetme yönünde güçlü bir eğilim içerisindedir. Yardım alanlar, sosyal yardımlarla ilişkili; ancak onu da aşan bir biçimde, geçim ve hayat şartları açısından kendilerine değer verilmediği görüşündedir. Özellikle gıda yardımları açısından düşünmek gerekirse, yardımlar, ek bir değersizleştirme ögesi olarak hayatlarına dahil olmaktadır. Lale, *"Burada gecekondu muhitinde oturan insanı hayvan gibi görüyorlar. Ne olursa, önüne ne atarsan bunlar yerler, bunlar fakir insanlar diye görüyor. Bunlar fakir, bunlara ne götürsek yesin hesabı yapmasınlar. Ben yapamıyorum, ben yiyemiyorum"*; Gülten, *"Veriyorsun kendi yesin ya da o verenler, kendi sofrasında onları bulunduruyorsa. (...) kendi sofrasında onu yesin çoluğuyla çocuğuyla otursun yesin, verdiği gıdayı onları kullanıyorsa, biz de kullanalım"* demektedir.

İstemiyorum, çünkü bana kepçeyle verip, kaşıkla gözümü çıkarttığını sonra istemiyorum. Senin benim paramı ben istemiyorum. Kendi ürettiği bir şey olsun bana. Benim kapımı çalsın, bir dokunma el sıkışsın. Ne mağdur aileler var, şeyler var, gelsin benimle birebir görüşsün. Ya

kili insanlar, Fatma Şahin Bakan, gelsin kadınlara nutuk atıyor; ama gelsin kapıma gelsin, adresimi şey yapsın. (Ebru)

Gülten ise, yapılanları yardım olarak görmüyordu. Yapılan yardımlara ona göre sadaka denilebilirdi. Gülten, yardımların arkasındaki gerçek toplumsal ilişki biçimini açığa çıkartacak bir biçimde, yardımların insanları bağımlılaştırmak için yapıldığını söylemiş ve yardımları, insanların önüne atılan bir kemiğe¹⁸⁷ benzetmiştir:

Bu yardım değildir, bu insana yardım değil. Bu affedersin, herkesten uzak olsun, köpeğin önüne bir kemik atarsın ya, yalanır, onunla uğraşır ya, aynı o durum. Kemik kemiriyoruz biz böyle, öyle değil mi? O kemik olmazsa biz şimdi hav hav hav. Valla öyle görüyorum ben. (...) Derler ya dişimin kovuğunda kalıyor diye, öyle bir şey. (...) Göz boyama gibi bir şey, kendine bağımlı yapıyor, bağlıyor. (...) Yardım nedir, verdi bak beş kutu yiyecek, bir de kömürü. Bir insanın hayatını bunlar kurtarmaz. O beş kutu yiyecek olmazsa bir şey yiyemiyor mu? (O sırada kendisine dikiş işi gelir.) Yapacaksın mecbur, dizim ağrıyor, yapacağım, çünkü ekmek param yok, siz yiyin (Ses kayıt cihazına doğru sesleniyor.). (Gülten)

Yardım alanların, yardımların yapılmasına dönük tercih ve istekleri, sosyal yardım rejiminin oluşum dinamikleri bakımından çeşitli anlamlar içerir. Bu tercih ve istekler, çoğunlukla, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini çerçevesinde, talep düzeyine erişememiş, “sorunca söylenen”, kişisel bazdaki çeşitli “iç geçirme”ler biçimindedir. Bunun çeşitli istisnaları bulunmaktadır. Çankaya Belediyesi’nin sosyal yardımlaşma kurumu ÇAYED temsilcileri kendilerinden nakit yardımı yapılmasını isteyenler olduğunu belirtmiştir. Ancak bu isteğin, talep düzeyine erişmiş bir biçim aldığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Yardım alanların yardımlara dönük çeşitli tercih ve beklentileri vardır. Yapılan görüşmelerde, yardımların, aynı olarak verilmesinden, nakdi olarak, örneğin bir çek ya da kart olarak verilmesinin daha yerinde olacağı ifade edilmiştir. Bu tercih ve istek, emek gücünün ve hanenin yeneden üretim koşulları ve gündelik yaşamın idamesinin, çok büyük ölçüde

¹⁸⁷ Gülten’in yardımları önlerine atılan bir kemiğe, yardımlardan yararlanmayı da kemik kemirme ve benzetmesi, 1846 yılında İngiltere’de “Andover Çalışma Evi”nde barınan düşkünlere avludaki kemiklerinden ilik emdikleri ve kırık kemiklerini (Jones’tan aktaran Güngör ve Özügür, 1997) olayıyla analoji yapılabilmesine olanak tanımaktadır. Çalışma Evi’nde yaşanan ve skandal olarak nitelendirilerek etkileri ülkeye yayılan bu olay, çalışma evlerinde yaşam koşullarını gözler önüne sermiştir. Bu olayı ele alan bir çalışma için bkz. Anstruther, 1973.

nakit gereksinimine tabi olduğunun da bir anlatımı olarak yorumlanabilir. Emel, “*Valla para yardımının fazla yapılmasını isterim. Niye, her iş parayla oluyor*” derken, bu nakit bağına işaret etmektedir. Böylelikle, evinin önüne koli içerisinde gelen yardımı, yardım alan ya da almayan başkalarının önünde evine taşıyıp, nitelsiz ürünler yemektense, marketten seçmenin daha iyi olacağı söylenmektedir. Hüseyin, “*Ben şimdi her gün çorba içemem, her gün çilek reçeli yiyemem, her gün kayısı reçeli yiyemem. Bunun yerine bu kaç lira tuttu, 50-100 lira versinler şahıslara. Adam da gitsin, canının istediğini alsın*” demektedir.

Gıdaların toplam maliyetini hesap etmiş olsan ya 400 ya 300 lira olur. Bana 500 lirasını toptan elime verirse, giderim en güzel kaliteli şeylerden yerim. Niye Nametyemeyim de, iki liralık sucuklardan yiyeceğim. Makarnayı ben tavuklara vereceğim yerine, kendim yerim, güzel yerlerden alırım, makarnasını alırım, örneğin daha kaliteli yerim. (Orhan)

Kamusal ya da özel yardım kuruluşu tarafından belirlenip, sosyal yardım kolisi içerisinde kendisine sunulan ürün değil, verilen nakit yardımı, kendi parasıymışçasına harcayarak, kendi ihtiyacını alabildiği bir işleyiş tercih edilmektedir. Emel’in “*Kendi maddi durumumuz iyi olsa da gendimiz alsak, kendimiz gitsek alışveriş yapsak, kendi paramızla alsak daha iyi olur*” ifadelerinde görüleceği üzere, çek tercihi, büyük ölçüde kendi parasıyla alışveriş yapma isteğinden kaynaklanmaktadır. Yardımların nakit bazda verilmesine dönük bir tercih ve istek, sadece çek biçimini değil, çek gücünün ve hanenin yeniden üretimine ilişkin gereksinimleri kapatacak doğrudan nakit para yardımı yapılmasını da içermektedir. Sabiha, “*Bunların yerine para verseler ondan iyi, hiç olmazsa, elektriğimizi, suyumuzu yatırırız. Çekten de para iyi*” derken bu gereksinimi açığa vurmaktadır.

Yardım alanların yardımlara dönük tercih ve istekleri, nakit yardımı ile sınırlı değildir. Gıda yardımının daha sık aralıklarla yapılması yönünde bir tercih ve istek belirlemektedir. Birsen, “*Aydan aya yapılırsa daha güzel olur gıda yardımı*” demektedir. Gönderilen gıda yardımı içinde, farklı ürünlerin de yer alması yönünde bir tercih ve istekten söz edilebilir. Özlem bu isteği, “*Fazla olmalı, bir de çok makarna olmasın, değişik bir şeyler. İnsanın ihtiyacına olan şeyler. Hep makarnayı doldurup da göndermesinler*” diyerek ifade etmektedir. Gülten ise, “*Onu istiyor onu niye vermiyor, cimcik makarnası diyoruz mesela, cimcik onu niye vermiyor?*” demektedir. Ayrıca, farklı toplumsal gruplara dönük ayırtıcı

yardım türlerinin yapılması yönünde de tercih ve istekler vardır. Özlem, ev kadınlarına dönük özel bir yardım türü isteğini, “*Ev hanımlarına biraz katkı yapsınlar. (...) çalışmayan ev hanımlarına. (...) ne bileyim ayda bir para yardımı olabilir*” diyerek; Ahu, “*Okuyan, eğitim için yardımların daha çok yapılmasını isterim*” diyerek dile getirmektedir. Goncagül, “*Bana göre kömür biraz daha fazla olması lazım. Bir ton değil de, 1,5 ton olsa belki çoğu eve yeter*” demektedir.

Bu tercih ve isteklerin dışında, yardım kolisinden çıkan tüketim maddeleri etrafında oluşan ve sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplinine eklemlenen “beslenme ve gıda disiplini”nin dışına çıkılarak, hane içi bütçenin kontrolünü kaybetme olasılığı nedeniyle, yardımların nakit olarak ya da çek biçiminde yapılmasına dönük tercih ve isteğe şüpheyle yaklaşanlar da vardır:

Bana çek verdiği zaman ben de insanım. Canım ister, ben de gider yumurta alırım, yağ alırım, sucuk alırım, et alırım; ama on gün yerim, on beş gün yemem. Ben bunu üç ay, bir ay yedim, iki ay ne yapacam? Şimdi bana verecek para üç ay beni geçindirecekse, tabii ki onu isterim. Onu bana ne verecek, bir milyarlık çek verecek? Vereceği taş patlasın yüz lira, yüz elli lira. (Velit)

Kendim görerem alsam illa ki daha iyi; ama şimdi bir düzen tutturmuşlar götürüyorlar, o düzeni nasıl bozacağız? O çeki bana verdikleri zaman ne olacak, ben boğazıma değil de, bebemin şunda gözü kalacak, bunda gözü kalacak, ben gideceğim bunu alacağım. (...) çocuğum yeri geliyor çikolata istiyor, şunu bunu istiyor, bana verilen çeki onlara alsam, evdekiler ne yiyecek? Bir kısmını aldım, evin yiyeceğini, ihtiyacını, gerisi? (Goncagül)

Nakit para tercih ve isteği, aynı zamanda yardımı, sadece nakit ge-çeksinimini kapatma aracı ve ek gelir olarak görme değil, aynı zamanda doğrudan kendisine ait bir gelir, kendi parası olarak görme eğiliminin bir ürünüdür. Bu eğilim, örneğin ilçe belediyeleri tarafından Ramazan ayı içerisinde verilen çek yardımlarını, kendi parasıymışçasına kullanmaya dönük bir davranışı içermekte; bu da yardımları, yardımlarla yaşamayı, geçim ve hayat şartları içerisinde yardımların yerini ve yardımlara dayalı sosyal politika programını daha fazla içselleştirmeyi beraberinde getirmektedir. Bu olgunun, sosyal yardım rejiminin oluşum dinamikleri çerçevesinde bir anlam içerdiğini not etmek gerekir. Ayrıca, çek yardımına dönük bir tercih ve isteğin, vakıflar ve ilçe belediyeleri ile anlaşmalı

belirli marketlerden çek yoluyla alışveriş yapılabilmesine dayanan siyasal karakterli bir sermaye birikimini meşrulaştırmanın ve hızlandırmanın toplumsal temelini oluşturduğu da söylenebilir.

Devletten Hak ve Olanak İsteği: Sosyal Yurttaşlık Talebi

Sosyal yardım alanların devletten çeşitli hak ve olanak istekleri¹⁸⁸ içerisinde olduğu ve bu isteklerin, yoksullara dayatılan sosyal yardımlara dayalı sosyal politika programı ile bir çelişkiyi barındırdığı gözlemlenmektedir. Bu çelişkiyi yaratan istekler, aynı zamanda, tarihsel olarak işçi sınıfı ve yoksulların, hak yaratma amacıyla devlete yönelttiği güvenceli gelecek ve çalışma hakkı talepleriyle uyumludur. Bu uyum, tersinden bir bakış açısıyla sosyal yardım rejiminin, tarihsel anlamda sosyal hakların gelişim çizgisiyle uyumsuzluğunun da bir ifadesidir.

Yardım alanların devletten hak ve olanak istekleri, çeşitli boyutlu içerme-ktedir. Öncelikle, yardım alanların, kamusal sosyal yararları belirli bir hak statüsü içerisinde istedikleri söylenmelidir. Sosyal yardımlara ilişkin kategorik bir reddedişten söz edilemese de kamusal sosyal güvencilerin hak temelli bir biçimde geliştirilmesine ve mümkünse sosyal yardım dışı; yardımına nakit kanallarla yapılmasına dönük bir isteğin var olduğunu söylemek mümkündür. Yoksulluk ve ihtiyacın sağlıklı bir biçimde tespitine dönük bir istek de göze çarpmaktadır. Bu istek, yardımların mevcut halinde deneyimlendiği gibi, her an kesilme tehlikesi içermeyen, yansımalarına bir korku faktörü olarak dahil olmayan, süreklilik arz eden bir sosyal hak özlemidir. Muhsin bu özlemi, “Devlet hiç kimi kimsesi olmayan kimseleri bir tespit etmesi lazım, bunları belirli bir maaşa bağlaması lazım, aydan aya, öyle üç ayda beş ayda da değil. Adamın bir geliri yok üç ay sonra adam ekmeğini nereden bulacak, yemeğini nereden bulacak” diyerek ifade etmektedir. Bu özlem, yardımların ötesine açılan ve yer yer sosyal hak temelli ve kişinin geleceğini garanti altına alan bir vatandaşlık geliri isteğini de içermektedir. Lale’nin, “Devlet bana fazla maaş versün ben de o yardımı almayım, niye benim maaşım 600 lira olsun ya, niye” tepki ve cümleleri bunu yansıtmaktadır. Bu söylenenler, devletin sosyal yükümlülük ve zorunluluklarını anımsatan adı konmamış bir sosyal yurttaşlık tarifidir de.

¹⁸⁸ Burada istek denilirken, yardım alanların içlerinden geçen ve iletilmemiş beklentiler kast edilmektedir.

Çokları fabrikatördür bunların, işveren, holdingdir çokları. Tamam, vatandaşına da bak. Gel yerinde izle, bak başka devlette olsaydım, başka ülkede, vatandaşlık maaşı bağlanırdı bana. Oturduğum bu evde de oturmazdım, oturturmazlardı. Benim gibi çok Türkiye’de, sesini duyuramayan kitle çok. Korkuyolar, niye korkacam kardeşim ya? Sen beni ne yaparsın, en fazla içeriye atarsın, ben içeriyi görmedik adam değilim ki, sen beni ne yapacaksın? Orada da vadem yettiyse, orada da ölürüm, burada da ölürüm. Sen benim geleceğimi sağla, benden geleceğim, çocuklarım var benim, bunlara bir şeyler yap. Kötü yola mı gitsin çocuklarım benim? Aç adam ne yapacak, fırın damı yıkacak. (Hüseyin)

Tabii ki derim hakkımdır. Onu da savunurum, beni doyurmak zorundasın. Ya benim kimliğimi ver, beni başka bir ülkeye gönder, bir ülke bana karşı olayım ya da ben bu Türkiye’de vatandaşlık görevim varsa, vatandaşsam, yaşamak şeyim varsa, beni geçindirmek zorundasın. (...) Hakkımdır verilmek zorundasın. (Velit)

Yardım alanların, devletten sosyal yardım dışı hak ve olanak isteğinin ikinci boyutu çalışma ile bağlantılıdır. Geçimin sürdürülmesinde çalışmaya yapılan vurgu, yardımsız yaşama istek ve beklentisinin de bir uzantısıdır. Dolayısıyla, çalışma isteği ile yardım alanların geçim ve hayatlarını, sosyal yardım dışı, güvenceli ve sosyal güvenlik sistemi kapsamına girecek bir biçimde sürdürmek istedikleri söylenebilir. Huriye, çalışma hakkı isteğini, sosyal yurttaşlık temellerine inerek iletmektedir: *“Belki herkese dediğim gibi, örneğin işsize iş verilse, sıfatına bakılmadan, hangi partiye üye olduğu ileğil, sadece bu bir vatandaş diye bakılsa, bu vatandaşın bu işe ihtiyacı var diye bakılsa ve o imkân ona verilse, zaten bu geçim sıkıntısı olmaz ki.”*

Yardım alanların, özellikle de kentsel dönüşüm alanı kapsamında ikamet edenlerde görülen bir eğilim olarak, yıkım tehdidinin de etkisi ile devletten barınma sorunlarının çözülmesine dönük bir beklenti içerisinde olduğu söylenebilir. Şu an için yıkım tehdidi ciddi bir biçimde hissedilmese de uzun yıllardır bir gecekondu bölgesi olan Kale Mahallesi’nde oturan Gülcan, *“Bizim gibi fakirleri araştırırsa da bir ev alıverse. İlla bize alıvere alsın demiyoruz ki, bize bir konut alsın. Ne var dairelerde bizler de evlerde zar zor dua etsek, Allah razı olsun, bize de mesela bir konut verdi desek”* demektedir.

Sosyal Yardıma Başvurmama

Sosyal yardım rejiminin oluşumunun alan dinamikleri bakımından

dikkat çeken noktalarından biri de çeşitli nedenlerle yardıma başvurmama eğilimleridir. Bunu sadece dar ve kesin özelliklerle tanımlanamayacak bir kesimde gözlemlemek mümkündür. Bu anlamda, toplumun farklı kesimleri için yardıma başvurmama davranışında kategorik genellemeler yapmak mümkün değildir. *İlk* olarak, burada bir vakıf görevlisinin anlattığı üzere, yardım yapıldığını duymadığı için bilgi eksikliği nedeniyle yardıma başvurmayanlar dışında, yoksulların temel olarak çekinme/utanma ve politik nedenlerle yardıma başvurmama davranışı sergiledikleri söylenebilir. Bir kez başvurup yardımı aldıktan sonra, çekinme/utanma bu duygunun atlatıldığı yönünde gözlemler vardır.

Ben utanıyordum, neden utanıyordum? Bak dedim ya önce Bağ-Kur vergi ödeyemiyordum, ödeyemediğim için de Ömer abiden dilekçe kağıdını aldım, götürdüm oradaki Osmanlı İş Merkezi’ndeki binaya vereceğim, inan ters tepkilerle karşılaştım, utandığımdan içeri giremiyorum. Vallahi gidemiyordum; çünkü neden bana vergin var, Bağ-Kur’un var, tamam ben zar zor yatırırdım; ama gelirmi, yaşımı düşürmek için yaptım onu. Onun için gidemiyordum, utandığımdan gidemiyordum. İhtiyaç duyuyordum, iş versin çalışacağım. (Orhan)

İkinci olarak, yer yer mezhepsel özelliklerle de birleşmiş bir biçimde, politik nedenlerle yardıma başvurmama eğiliminden söz etmek mümkündür. Yardımları politik bir karar ve uygulama olarak gören bir anlayışın ürünü olan bu davranışın, sosyal yardım alanların genel davranış ve yaklaşım özellikleri nedeniyle, özel belirli yerler dışında yaygınlaştırılabilir bir olgu olduğunu söylemek mümkün değildir.

Gündelik Yaşam, Siyaset, Toplumsal Cinsiyet Örüntüleri

Çalışmanın bu bölümünde, yardım alanların, sosyal yardım rejimine içkin kurumsal yapı, çalışma ve işgücü piyasası deneyimleri, geçim ve hayat şartları ve sosyal politika deneyimi içerisinde, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disipliniyi oluşturan ne tür gündelik yaşam ilişkileri, örüntüleri ve ideolojiler ürettikleri incelenecektir.

Rekabet, Parçalanma ve Ayrışma

Sosyal yardım rejimi, yardım alanların kendi arasında ve alanlar ile almayanlar arasında ayrışma ve parçalanma eğilimleri etrafında oluşum

göstermektedir. Sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin oluşumunu besleyecek bir tarzda, sosyal yardım alanlar arasında görülen temel ilişki biçimlerinden biri rekabet, parçalanma ve ayrışmadır. Rekabet, parçalanma ve ayrışma eğilimi, sosyal yardım politikası yönelimi açısından, hane bazlı parçalı yaklaşım ve sosyal yardım rejimi altında yaşama deneyimi çerçevesinde, benzerlerinden ayrıştırılmış hanehalkları olgusuna eklenmekte ve sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin bir parçası olarak işlev görmektedir. Sosyal yardım rejimini var eden dinamiklere eklenecek bir biçimde, yoksullar ve giderek toplumun kendi içinde, sosyal yardım temelinde bir parçalanma ve ayrışma eğilimi içerisinde olduğu söylenebilir. Bu eğilim, çoğunlukla politik nedenleri de içerecek şekilde, ihtiyaç tespitinden kaynaklı sorunlar nedeniyle hak eden hak etmeyen ayrımı, işgücü piyasasına katılım ve rekabet ve ihbar-şikâyet merkezli bir biçimde gerçekleşmektedir. Goncagül, “Benim gözümde onlar muhtaç değil. Ama onlar da alıyor bizle aynı yardımı, benim kızdığım konu bu” demektedir.

Adamın evi oluyor, arabası oluyor alıyor. Tam fakir, benim gibi fakiri şey yapmıyorlar, nice insanlar alıyor. İnsan işte ona dayanamıyor. (...) Durumu iyi olan da alıyor. Allah’tan korkusu yok, kul hakkı yiyor, orada yetim hakkı yiyor, öksüz hakkı yiyor. Bazı alamayanlar var, edemeyenler var. Öbür dünyasını düşünmüyor. Kömürü de alıyor, dairede de olsa satıyor, yiyor içiyor. Durumum düzeldiği zaman, borçlarım bittiği zaman, mesela keserlerse hiç gidip de hakkımı aramam. (Özlem)

Yardım alanlar arasında yardım temelindeki rekabet kültürünün ilk izlerinin oluşumundan söz edilebilir. Sosyal yardım, hanehalklarının yaşamına kendi aralarında eşitsizlik yaratacak bir biçimde dahil olmakta ve geçim ve hayat şartları açısından yeni bir eşitsizlik biçimi olarak belirlemektedir. Bir vakıf müdürünü söylediği üzere, “Ben alamıyorsam o da alamaz” anlayışı temelinde, Emel’in, “Valla kızıyoruz biraz, niye ona fazla vermiş dey” sözleri bunun bir örneği olarak gösterilebilir. Bu rekabet kültürü çerçevesinde, yardım almanın, mahallede komşular arasında, “Bana gıda çıktı” ya da “Şu yardımı aldım” türü cümlelere yansıyacak biçimde bir tür reklam gibi algılandığı da belirtilmiştir. Bu olgu, yardım almayı teşvik eden bir mekanizmaya dönüşmektedir. Bir mahalle muhtarı, kişisel gözlemlerimle de örtüşecek bir biçimde, “Aynı apartmanda, Ayşe neden alıyor da Fatma almıyor tartışması ile yoksulluk çözülemez” diyordu. Bu ayrım, sosyal yardım rejiminin yoksullar arasında ne tür parçalanma ve ayrışmalara yol açarak oluştuğunun önemli bir göstergesidir.

Bunun çalışma ve işgücü piyasası deneyiminden kaynaklı gerçekleşme biçimleri de olabilmektedir. Çalışma ideolojisi ile birleşmiş bir biçimde, yardım alanlar arasında, kimi yardım alanların “sosyal yardım tuzağı”na¹⁸⁹ düştüğü yönündeki düşünceler, sosyal yardım ve çalışma temelinde sınıf içi bir bölünmenin de işaretlerini oluşturmaktadır. Bu çerçevede Goncagül, “*Millet yardımı alıyor tamam, ‘belediyeden kömürüm geliyor, gıdam geliyor, kaymakamlıktan kömürüm geliyor, çekim geliyor diyor, benim çalışmaya ihtiyacım yok’ diyor*” demektedir. Bu aynı zamanda yaşamı boyunca yardım alacak olan insanlara dönük bir bakış açısını ve tabii aynı zamanda sınıf içi parçalanmanın yardımlar temelindeki gerçekleşme biçimini de göstermektedir.

Yardımları hak etmeyenlerin aldığı, alanlarınsa yardımın ticaretini yaptığı yönünde yakınma ve şikâyetler oldukça yaygındır. Bu aslında, deneyimlenme biçimi itibarıyla yoksullar arası, kavramsal olarak ise, sınıflar içi bir bölünme, parçalanma, ayrışma ve rekabete işaret etmektedir. Yardım mekanizması başlı başına bir ayırıştırıcı unsur haline gelmiş durumdadır. Ayrıca, sosyal yardım mekanizmasının, yoksullar arasında dayanışma kültürünün gelişmesine de önemli bir katkı sunmadığı, aksine var olan ilişkileri de parçalayıp çözmeye yönünde bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Aydoğan (2009: 94) da sosyal yardımların “vatandaşların yoksulluğunu tanımlarken ve sosyal yardımları” dağıtırken vatandaşlar arasında oluşan toplumsal güvensizlik olgusuna dikkat çekmektedir. Yardımlar, gündelik yaşam içerisinde, dedikodu konusu olarak fazlaca gündeme gelmekte ve çeşitli sürtüşmeler ve husumetler oluşmasının bir nedeni de olmaktadır.

İhbar ve Şikâyet Olgusu

Sosyal yardım rejimine içkin parçalanma ve ayrışma eğilimlerinin kaynaklarından biri, yardım alanlar arasında oluşan ihbar ve şikâyet mekanizmasıdır. Sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin bir parçası olacak şekilde, komşu ve mahalle sakini olan yardım alanlar arasında ihbar ve birbirini şikâyet mekanizması yaygın ve sıkça karşılaşılan bir olgudur. Öfkenin güçlüye yönelmek yerine, kendisi gibi ya da kendisinin den daha güçsüz olana yöneldiğini de gösteren bu olgu, yatay boşalımı

¹⁸⁹ İşsizlik tuzağına referansla kullanılan bu kavram, sosyal yardım almaktan kaynaklı olarak, işgücü piyasasında ücretli çalışma dışında kalmış olma durumunu anlatmaktadır.

kanalları içerisinde yerleşen bir davranış örüntüsüne dönüşme eğilimindedir. Geçimine ilişkin duyduğu bir öfkenin dolaylı bir yansıması ve bu öfkenin yöneldiği tarafın tam da kendisi gibi benzer geçim koşullarında olması dikkat çekicidir. Bu olgu, bir yandan yardım alanlar arasındaki komşuluk temelindeki ilişkilerin sarsılmasını, kavramsal olarak bir sınıf içi parçalanmayı diğer yandan da sosyal yardım rejiminin ihtiyaç tespiti yönteminin eksiklerini gözler önüne sermektedir.

Bir de şikâyet olayı var. Mesela sen benden hoşlanmıyorsun, gidiyorsun açıyorsun belediyeye, benim adımı soyadımı veriyorsun, hiç araştırıp sormadan benim gıdam kömürüm kesiliyor, bu çok yanlış, çok yanlış bu. (...) Çok oluyor, mesela aramızda husumet var, sevmiyoruz, hazzetmiyoruz. (...) Kesinlikle araştırmıyorlar. Mesela en büyük korkum o. (Lale)

Benzer durumlar, özel sosyal yardım kuruluşları için de geçerlidir. Bir özel sosyal yardım kuruluşu, istisnai bir biçimde kendilerine dönük, yardım verdikleri kişiyi tekrar araştırmaları yönünde uyarılar geldiği; ancak bunların “yüzde 10-15”inin gerçek çıktığı belirtilmiştir. Bu nicel veriyi ve özel sosyal yardım kuruluşunun ihtiyaç tespiti yöntemini doğru kabul ettiğimizde, bu uyarıların çok büyük çoğunluğunun burada ifade edilen parçalanma ve ayrışma örüntüleri çerçevesindeki ihbar ve şikâyet olgusunun içerisinde yerleştirilebileceği söylenebilir.

İhbar ve şikâyet mekanizması, bizzat sosyal yardım kuruluşları tarafından da teşvik edilmektedir. İlk olarak, ihtiyaç tespiti sürecinde çevre incelemesi aşamasında, çoğunlukla hane incelemesinin devamında, kişinin beyanlarının komşuları tarafından sınanması yolu izlenmektedir. Bu tam olarak ihbar ve şikâyet olarak adlandırılmasa bile, bunun gerçekleşmesine yol açan ve zemin sunan bir nitelik taşımaktadır. İkinci olarak, doğrudan vakıf görevlisinin, “*Vatandaşa diyoruz ki böyle vatandaşları bilip, tespit ediyorsanız getirin, bu şikâyet değildir ya da birbirini gammazlamak değildir*” dediği gibi, vatandaşları ihtiyaç tespiti sürecine birbirini ihbar edecek bir biçimde katma çabası da görülmektedir. Ancak bunun yaygınlık düzeyi bilinmemektedir.

İhbar ve şikâyet olgusu, yardımların gündelik yaşam içerisindeki yeri hakkında da bir fikir vermekte ve bu olgunun yardım alanların, birbirlerinin yardımlar temelindeki davranışlarını gözlem ve gözetlemeye dönük bir bakış açısı ile takip ettiklerini de ortaya koymaktadır.

Komşularım. (...) Kömür aldılar, alır almaz sattılar. (...) Oluyor olmaz olur mu? Şu ilerde bir sarhoş abi var satıyor. Şu binada bir abla var satıyor. (...) yeri geliyor yemiyorlar, çöpe atıyorlar, yok gıda iyi değil, yok şu değil, yok bu değil deyip duruyorlar. Ama yemeye geldiniz mi, satmaya ticaretine geldiniz mi hepiniz iyisiniz. (Goncagül)

Benim bir arkadaşım vardı, arkadaşımın biraz ağız kavgası yaptık. Ben şikâyet ettim memura, “Sincan’da evi var, burada evi var, arabası var. Kocasından sigortalı maaş alıyor. Buna nasıl veriyorsunuz dedim?” “Şunu bir oku” dedi, baktım iptal yazmış. Arkadaşımınkini iptal etti. Sonra ben kapının önüne geldim, hiç kimseden huylanmasın, şüphelenmesin “Ben şikâyet ettim” dedim. (...) benimle şimdi konuşsa limonlu gusuşuyo. (Gülcan)

Ayrışma ve Parçalanmanın Siyasal Temelleri

Sosyal yardım rejimi içerisinde, toplumda yardım alanlar ve almayanların, yardımlar temelinde ayrışması ve parçalanmasının bir boyutu da siyasal bir temelde gerçekleşmektedir. Sosyal yardım rejimini çevreleyen siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar içerisinde yardım veren ve alanlar, belirli bir tarz siyasetle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilendirilme eğilimindedir. Bu algının sosyal gerçeklik içerisinde mutlaklaştırılmaması gereken bir karşılığı da vardır.

Bu ayrışma ve parçalanma eğiliminin kaynakları birbiri ile üst üste binme biçiminde gerçekleşmektedir ve bu kaynaklar arasında, sosyal yardım alanları, kamu kaynaklarını israf eden, geçim ve yaşamını devletin ve vergisini veren toplum kesimlerinin sırtından sürdüren bir “asalak” olduğu yönünde bir algı da vardır. Sosyo-ekonomik temeldeki bu ayrışmanın üzerine, siyasal ayrışma biçimleri binmekte ve verdiği vergiler sayesinde yardım alan, “dolayısıyla yaşayan” kesimlerin oyunu iktidar partisine verdiği yönünde bir algının belirli toplum kesimlerinde güçlü bir biçimde kabul gördüğü gözlemlenmektedir. Bu algının ilk izleri, “*İki torba kömüre oyunu satıyor*” biçimindeki bir cümlede bir süredir yankı bulmaktadır. Zaman içerisinde ise, seçimlere dönük siyasal ve toplumsal gelişmelerle birlikte düşünüldüğünde, yardım alanları, potansiyel oy tabanı ve yardımı alıyorsa, oyunu da “kesinlikle verecek” bir toplumsal kesim olarak gören iki bakış açısının biri siyasal biri ise toplumsal düzlemde belirginleştiği gözlemlenmektedir. Bu anlamda, sosyal yardım rejiminin çift taraflı bir biçimde fazlasıyla siyasal bir karakter kazandığı rahatlıkla söylenebilir;

ki bu sosyal politikanın yurttaşlık temelli doğası ile bir çelişki arz etmektedir. Bu eğilimleri, doğal ve sistematik gözlemlerimde ve farklı toplum kesimleri ile sosyal yardımlar üzerine yaptığım bireysel sohbetlerde belirleyebilme fırsatım oldu.

Yardım alanların da kendi aralarında yardımlar temelinde siyasal bir boyut kazanarak ayrıştığı gözlemlenmektedir. Kimi mahallelerde, alınan yardımdan ötürü ya da değil, oyunu mevcut siyasal iktidar doğrultusunda kullanan kimi yardım alanlar, yardım alıp da oyunu vermeyenlere, “Yardım alıyorsun; ama oyunu vermiyorsun”; “Madem yardım alıyorsun, oyunu da ver”; “Oyunu vermeyeceksen yardımı da alma” diye yaklaşmaktadır. Bu anlamda, sosyal yardım-oy ilişkisinin, siyasal iktidarın örgütleyici ya da harekete geçirici ek bir müdahalesine gerek kalmaksızın, yardım alanlar arasındaki siyaset ve oy verme temelindeki ayrışma çerçevesinde de kurulduğu söylenebilir. Böylelikle, sosyal yardım rejiminin içerisinde olduğu siyasal-toplumsal ve ideolojik yapıların, kendi kendini örgütleyici bir boyutu olduğundan da söz etmek mümkün gözükmektedir. Sosyal yardımların siyasal karakterinin yardım alanlar nezdinde ve onlar tarafından kendiliğinden örgütleyici bir biçimde yeniden üretilmesi, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin bir boyutu olarak belirmektedir.

Yardımların yardım alanlar ve almayanların kendi içlerindeki ve aralarındaki parçalanmayı mezhepsel ve siyasal zeminde artırcı bir yönü de vardır. Alevi olup da yardım alanların, yine aynı mezhebe bağlı olup da yardım almayanlar tarafından, eleştiri ve hakarete maruz kaldığı yönünde kimi örnekler¹⁹⁰ bulunmaktadır. Yoksulun yardım alması, siyasal taraflaş-

¹⁹⁰ Burada ABB’nin bir yardım dağıtımı esnasında yaşanan bir olay, yardım alan ve almayanlar arasında, mezhepsel temelde yaşanan bir siyasal eleştiri örneği olarak belirmektedir. Bir mahalle sakininden dinlediğim üzere, ikamet edenler içerisinde Alevi nüfusun ağırlıkta olduğu bilinen Ankara’nın Tuzluçayır mahallesinde, yardım alanların Alevi olduğu önkabulüyle hareket eden, muhtemelen başka bir Alevi vatandaş, Büyükşehir Belediyesi’nden yardım aldığı için, yardım alanlara kızılıyordu. Onlara, “Sen bu yardımı nasıl alırsın? Utanmıyor musun, bunu yiylene kadar zehir ye? Alevisiniz, Alevi insanlar el açan insanlar değildir. Tuzluçayır’a yakışmıyor” şeklinde cümlelerle çıkışılıyordu. Yardım alanlar, “Mecburuz” derken, etraftan kimileri ise, “Ölsem yemem” diyordu. Bu örnekte görülebileceği üzere, yardım alma temelinde gerçekleşen ayrışma, mezhepsel ve siyasal bir boyut kazanırken, mekânsal bir değişiklik de göstermektedir. Bu anlamda, kimi yerde sosyal yardım, muhakkak erişilmesi gereken bir geçim aracı niteliği kazanırken kimi yerde ise, dillendirilmeyen bir “utanç kaynağı” olabilmektedir. Nitekim mahalle sakininin anlattığı bu örnekte de anılan tartışmanın ardından, yardım alanlar, yardım aldıklarının etraftan görülmemesi ve bilinmemesi için evlerine adeta kaçır gibi koşarak girmişlerdir.

manın bir parçası olarak, bir yoksulluk ve geçim sıkıntısı sorunu olarak değil, ahlaki ve siyasal bir kategori içerisinde değerlendirilmektedir. Bu örnekler çerçevesinde, yardımlar, toplumun siyasal temelde ayrışmasının bir aracı olarak işlev görmektedir. Bu, sosyal yardımların ciddi anlamda siyasallaşmış bir sosyal politika aracı¹⁹¹ olmasından kaynaklanmaktadır.

Gündelik Yaşam, Algı, İdeoloji, Bilinç

Yardım alanların sosyal yardım rejimini var eden davranışları, en genel hatlarıyla gündelik yaşam deneyimi, algı, ideoloji ve bilinç başlıkları altında toplanabilir. Belirli nesnel ve yapısal ilişkiler içerisinde üretildiği önkabulü ile ele alınan bu başlıklar, aşağıda alan araştırması sırasında belirlenebilen tüm ayrıntılarıyla ayrı ayrı alt başlıklar halinde tartışılacaktır.

Sosyal Yardımların Gündelik ve Sosyal Yaşamdaki Yeri

Yardım alanlar, sosyal yardım rejiminin etrafında ve onu çeşitli biçimlerle var eden kimi gündelik yaşam deneyimleri içerisinde. Burada gündelik yaşam ile sosyal yaşam/sosyalleşme, aralarındaki yakın bağdan dolayı, birlikte; ancak genel özelliklerinin yanı sıra sosyal yardımlar bakımından ele alınmıştır. Yardım alanların, bekleneceği üzere, gündelik yaşamlarını, hane ve mahalle temelinde ve içerisinde geçirdikleri gözlemlenmiştir.¹⁹² Özellikle kadınlarla yapılan görüşmeler, hanenin genel gündelik yaşam deneyimine ışık tutmaktadır. Yardım alan kadınların, yardımlardan bağımsız gündelik yaşam deneyimi, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine odaklanmış bir haldedir. Zehra, “*Dışarıya bir çabamız yok. Evin işiyle çabalayıp yatıyoruz, gecekodu yerimiz. (...) Çocuklarla, torunlarla meşgul oluyorum*” demektedir.

Bu tür bir gündelik yaşam deneyimi içerisinde, yardım alanların, sosyal yaşam ve sosyalleşme deneyimleri de oldukça sınırlıdır. Yardım alanların bir eğilim olarak oldukça içe kapanık ve kendilerine dönük bir

¹⁹¹ AKP 24. Dönem Aydın Milliyetvekili Semiha Öyüş’ün, CHP’li Aydın Büyükşehir Belediye si’nin dağıttığı yardımlarla ilgili olarak, “*Belediyelerin dağıttığı kolilerde tüyü bitmemiş insanları hakka var, alıp yiyenler haram yemiş olur*” demesi, hem yardımların tek elde toplanması istenen bir siyasal strateji olarak görülmesine hem de dinsel motiflerle birleşme biçimine bir örnek olarak gösterilebilir.

(http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/175043/AKP_kolisi_helal_CHP_ninki_haram.html)

¹⁹² Bu çalışmanın alan araştırması kapsamında yer alan Yenidoğan ve Çinçin’de, yardımları içerecek şekilde, özellikle kadınların gündelik yaşam deneyimleri için bkz. Hatiboğlu Eren, 2014

yaşam tarzının içerisinde oldukları da gözlemlenmektedir. Bunda, maddi güçlüklerin yanı sıra sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin gündelik yaşam örüntülerine uzanan bir kolu olarak “hane ve mahalle temelli yaşam tarzı”nın etkileri de görülmektedir. Sema, maddi güçlükler temelinde, sosyal yaşamı üzerindeki basıncı, *“Eşimle bir sinemaya gideceğim va, ona vereceğime çocuğa bez parası yaparım ya da başka bir şeyini alırım, başka bir ihtiyacını”* diyerek anlatmaktadır. Gülseren, *“Zengin işini hilemem, şimdi bu mahallemiz olduğu için, biz başka mahalleyi fazla görmedik”*; Mehmet ise, *“Evimin içinde bir yere çıkmıyorum”* diyerek, mahalle temeli yaşamını özetlemektedir. Bunu dışında, *“Zaten iki komşumuz var, başka yok. Her gün birinin evinde. (...) Bir anamgile oturmaya giderim, yaşlılar. Arada bir onlara bahmaya giderim. Çarşıya giderim, başka bir yere gitmem. (...) Ulus, Rus Pazarı’nın o tarafa”* diyen Cansen gibi alışveriş amaçlı yakın merkezi yerlere gitme eğiliminden söz edilebilir. Lale ise, mahallenin koşulları nedeniyle de bir sosyal yaşamı olmadığını söylemektedir: *“Sinema, tiyatro gibi sosyal hayatımız yok. (...) Komşuyla da pek görüşmüyorum, çünkü buralar biraz şey. (...) (Eliyle uyuşturucu olduğunu ifade eder.) O yüzden ben kimseyle görüşmüyorum. Beş-altı ev, on ev, diğerlerinin hepsi aynı işi yapıyorlar, uyuşturucu işi. O yüzden komşuluk ilişkim yok. Görüşeceğim kimse yok, ben kimsenin evine gidip, cesaretle oturamam.”* Yardım alanlar mahalle ve hane temelli sosyalleşme tarzı içerisinde, hane içerisinde ve kapı önü sohbetlerinde bir araya gelmektedir. Pek çok görüşmede, “hane ve mahalle temelli sosyalleşme biçimi”,¹⁹³ bu şekilde ifade edilmiştir. Zehra, *“Yazın kapının önünde çay demlemekle hepimiz bir aradayız. Yemede içmede hepsi bir arada. (...) Onun kızı şunu kaçırmış, onun kızı bunu götürmüş, dedikodu yapıyorlar, başka bir şey yaptıkları yok”* demektedir. Velit ise, ancak sadece kendi gibi “fakir”lerle arkadaşlık yapabildiğini söylemektedir.

Tersi bir örnek olarak Dikmen Vadisi’nde yaptığım görüşmelerde, Barınma Hakkı Bürosu’nun çeşitli etkinlikleriyle sosyalleşme olanağı sağlanabildiği anlatılmıştır. Komşularla bir araya gelme dışında, bu tür etkinliklere katılma olanağı olmayan yardım alanların, hane ve mahalle dışı sosyal yaşama dahil olmayan bir yaşam tarzı içerisinde oldukları da gözlemlenmektedir.

¹⁹³ “Mahalle tipi yeni sosyalleşme biçimi” diyerek, benzer bir saptamanın İnal (2015: 47) tarafından da yapıldığı görülmektedir. Nitekim İnal, bu sosyalleşme biçimini yaratan en önemli olgularından birinin, “devlet ve belediyelerin yanı sıra bir takım dernek ve vakıfların maddi-manevi yardımları” olduğunu belirtmektedir.

Özellikle yardımların yoğun bir biçimde dağıtıldığı ve hemen hemen herkesin yardım aldığı mahallelerde, sosyal yardımlar, kişilerin ve mahallenin gündelik ve sosyal yaşamının kuruluşuna dahil olan bir dinamik olarak belirmektedir.¹⁹⁴ Bu olgu, doğrudan yardım alma-dağıtım süreçlerinin yanı sıra yardımların mahallenin ve kişilerin gündelik yaşamındaki yeri çerçevesinde, yardım üzerine mahalleli arasında yapılan konuşmalar, ihbar ve şikâyet olgusu ve yardımların göç olgusunu tetiklemesi ve bunların sonuçları biçimlerinde gözlemlenmektedir.

İlk olarak, yardımlar, kişi, hane ve mahallenin gündelik ve sosyal yaşamına doğrudan yardım alma süreçleri üzerinden dahil olmaktadır. Bu mahalleye gelen kömür ve gıda yardımını toplu bir biçimde almak biçiminde olabildiği gibi her sabah ABB'nin dağıttığı ekmeği almak biçiminde de olabilmektedir. Yardımın kişinin sosyal yaşamına dahil olma biçimi, başvurunun ardından hane incelemesi için her an gelebilecek olan vakit sosyal yardım uzmanını bekleme; yardım dağıtımına ilişkin gelen mesajın ardından kendini dağıtım gün ve saatine göre ayarlama ve her sabah dağıtılan ekmeğe yardımına göre günlük zaman ayarlamasını yapma biçiminde olabilmektedir. Yardım alma-dağıtım süreçleri çerçevesinde, Hülya'nın "Yardım gelecek diye mesaj gelir, şu günü bekliyon sabırsızlıkla, mesela akşam derleyip topluyorsun, sabah aman gideceğiz yardımı bekleyecek sin, arabalar gelecek. Sabahdan mesela çocukları hazırlıyorum, akşamdan beslenmelerini bile koyuyorum zamanım olmaz diye. (...) Sabırsızlık oluyo. (...) Acele ediyorum carı carı, çocukların ödevlerini yaptırıyorum sabaha kalsın ki, yarın gıda geliyor, gıda bekleyeceğiz. Kaçta geleceği belli olmaz" sözleri anlamlıdır. Hacer ise, belediyenin ekmeğe yardımını gündelik yaşamına dahil olma biçimini "Ekmeğe alıp geliyorum, yardım ekmeği. Her gün alıyorum, yemek pişiriyorum. Bentderesi var ya. Her gün

¹⁹⁴ Yardımların, mahalle ve kişilerin yaşamındaki yerine ilişkin fikir veren çeşitli kişisel deneyim ve gözlemlerim de oldu. Şehit Cengiz Topel Mahallesi'nde gerçekleştirdiğim alan araştırması sırasında, sokak arasında bir adresi ararken, yoldan geçen bir kadına aradığımız sokağı somutlaştırmadan önce kadının, "Yardım için mi geldiniz?" sorusu ile karşılaşmıştık. Benzer bir durumla Çınar Mahallesi'nde de karşılaştım. Muhtemelen elimde klasör olmasından da hareketle, yoldan geçen bir kadın "Gıda ile ilgili mi dolaşıyorsunuz?" sorusunu yöneltti ve bunun üzerine yardımlarla ilgili bir konuşma başladı. Hıdırlıktepe ve Kale Mahallesi'nde de benzer durumları deneyimledim. Hacer incelemesi için gittiğim Önder Mahallesi'nde de "Kömür memuru musunuz? Bize de var mı?" sorusu ile karşılaştım. Bu örnekler, yardımların, insanların sadece geçim şartları içerisinde değil gündelik yaşamlarında da önemli bir yer edindiğine ilişkin bir gösterge olarak yorumlanabilir. Sokaklarda dolaşan ve kim olduğu bilinmeyen bir kişinin ne amaçla orada olduğunu ilk planda sokaklarla bağlantılı olduğunun aklı gelmesi, yardımların sadece kişi ve hane düzleminde değil, mahalle düzleminde de kapladığı yeri gösteriyordu.

‘‘İl’de alıp geliyorum.’’ diyerek anlatmaktadır. Hülya ve Hacer’in anlatımlarına göre, yardım dağıtımı, kişiler açısından, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin oluşumunun bir parçası olarak gündelik yaşamlarını ona göre düzenleyecekleri bir biçimde gündelik yaşama dahil olmaktadır.

İkinci olarak, yardımlar, alma ve dağıtım süreçleri dışında, mahalle ve kişilerin gündelik yaşamlarına çeşitli biçimlerde yerleşmektedir. Bunun ilk biçimi, yardımın komşuluk ilişkileri içerisindeki konuşmalara dahil olmasıdır. Araştırma sırasında, net bir biçimde gözlemlediğim olgulardan biri, yardımların sadece insanların değil, aynı zamanda içinde yaşanılan ortamın (sokak, mahalle, vs.) da gündemine damgasını vurmakta oluşudur. Bu güçlü bir eğilim olarak değerlendirilebilir. Hülya, yardım dağıtılacağına ilişkin mesaj geldiği zaman, *‘‘Ben de mahalleye gidiyorum. sevinsinler diye herkese yayıyorum. Gıda gelecekmış diye’’* diyerek, yardımların mahalle yaşamına dahil olma biçimine bir örnek vermektedir. Muhsin, *‘‘Devamlı şimdi, gündemde. Genelde herkes bunu konuşur zaten. Aileler arasında olsun, arkadaşlar arasında konuşulur. Normalde oluyor, bunu hep duyuyoruz, her gün konuşulan bir şey’’*; Sabiha da *‘‘Yardım konuşuyoruz, ne konuşalım ki? Gelmedi de, gelecek mi, gelmeyecek mi, bunu konuşuyoruz he. Geç geldi mi, ‘Şekerimiz bitiyor, çayımız bitiyor, yağımız bitiyor, alamıyoruz, oturuyoruz yardım gelseydi iyi olurdu, yağımız şekerimiz bitti’ diyoruz’’* diyerek yardımların mahallede ya da kendi aralarında yaptıkları konuşmada, önemli bir gündem olduğunu ifade etmektedir. Kendi ifadeleriyle önceden başka içeriklerle yapılan *‘‘dedikodu’’*, artık yardımları da içerecek şekilde gerçekleşmektedir. Hatta kimilerine göre, yardımdan başka bir şey konuşulmamaktadır; *‘‘işleri güçleri’’* yardım olmuştur. Melis, *‘‘İşimiz gücümüz yardım saten konuşmamız’’*; Hülya, *‘‘Hepsini katlıyor, hep beynimizi ona veriyoruz. Beynimize sokuyorlar. (...) devamlı yardım, devamlı yardım’’* demektedir. Huriye’nin *‘‘Konuşuyoruz, gördün mü gelmedi bu şefer yardım. Bak şuraya dağılmış, bak oralar dağılmış bize gelmedi. Sohbet konusu oluyor’’* sözlerinden görüleceği üzere, yardım alan kadınların kent içi sosyal yardım ağının bilgisine de sahip oldukları gözükmektedir.

Konuşulan konular arasına yardımların güçlü bir biçimde dahil olmuş olması, sadece yardımların ne zaman geleceği, kime hangi tür reçelin çıktığı ve gıdanın niteliği değil, aynı zamanda kime ne kadar yardım yapıldığını da içermektedir. Bir özel sosyal yardım kuruluşu temsilcisine göre,

yardım alanlar sürekli birbirini takip etmekte ve “*Komşum aldı da, bana niye vermiyorsunuz? Benim gıdam gelmedi*” sorusunu yöneltmektedir. Yardım alanlar arasında, yardımlar temelinde, bir iç takip ve denetim süreci işlemekte ve bu, alınan yardımın bir dedikodu konusu olması, bir adım sonrasında ise, o kişiye karşı içten içe ya da dışa vuracak şekilde belirli bir karşıtlık beslenmesi ile ilerlemektedir. Bu tür ilişkilerin arttığı belirtilmektedir.

Etrafımızdaki her şey o, herkesin konuşması bu zaten. Birkaç pakete koyup da çöpe koyuyorum. Gösteremiyorum ben bunu çöpe koydum diye. Öbürü görür de, beni şikâyet ederse, o gıda kesilir. Direkt elinde bunu göstererek atabilmen mümkün değil, hadi kesilirse. (...) Ben her yolunu denedim bunu yapmanın. Bu makarnayı pişirmenin her yolunu denedim. (Huriye)

Bu iletişim biçiminin devamında ise, ihbar ve şikâyet olgusu gündeme gelmekte ve komşusunun yardımını kestirme çabaları da belirli bir yaygınlığa ulaşmış gözükmemekte ve Bekir’in “*Bir anda arkadaşlığın bitiyor*” sözlerinde görüleceği üzere, komşuluk ilişkileri zedelenmektedir.

Üçüncü olarak, yardımların, gündelik yaşam içerisindeki yerine yardımlar dolayısıyla artan göçün etkilerini de eklemek gerekir. Sosyal yardım rejimi, yardımların artması ve yaygınlaşmasıyla birlikte, çoğunlukla birbirine hemşehrlik ya da akrabalık bağıyla bağlı insanların benzer yerleşim yerlerine göçmesine dönük bir olgunun etkisi altında oluşmaktadır. Sosyal yardımların artış ve yaygınlaşmasıyla birlikte artan göç olgusu, komşuluk ilişkilerini zayıflattığı ve mahallede yaşanan kavga ve gerilimleri artırmıştır.

Görüleceği üzere, yardımlar, kişi ve mahallenin gündelik yaşamına kendi özgün ilişki setleri ve davranış örüntülerini yaratarak yerleşmektedir. Yardımlar bir yandan kendi özgün ilişki setlerini ve davranış örüntülerini yaratırken diğer yandan bunlar aracılığıyla, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altında, özellikle kadınların, toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde, içe kapalı, hane ve mahalle temelli yaşam tarzı ve sosyalleşme biçimine eklenme özelliği sergilemektedir. Ayrıca, yardımlar temelinde, komşular arasında ayrı bir özgün takip ve denetim mekanizması da oluşmuş gözükmemektedir. Bu da yardımların mahalle ve hane içi mevcut toplumsal ilişki biçimlerine yenilerini ekleyerek dahil olduğu anlamına gelmektedir.

Damgalanma

Damgalanma, sosyal yardım rejimi içerisinde, tek bir eğilim etrafında ele alınamayacak bir olgudur. Bu çerçevede, damgalanma için, aşılmış, aşılamamış ve aşılakta olan eğilimlerden söz etmek yerinde olacaktır. Bu eğilimlerin birlikteliği de söz konusu olabilmektedir. *İlk* eğilim kapsamında, damgalanma, özellikle nüfusun çok büyük bölümünün yardım aldığı mahalleler açısından söz edilemeyecek bir olgudur. Bu tür mahallelerde yardım alma dolayısıyla damgalanmadan çok, yardım almamanın tuhaf karşılanmasına ve yardım almanın almayanlar karşısında reklamının yapılmasına dönük eğilimlerden söz etmek mümkün gözükmektedir. Daha çok gecekondu mahallesi olarak tanımlanabilecek bu tür yerleşim yerlerinin dışında, apartmanlaşmış olsa da komşuluk ilişkilerinin görece güçlü olduğu yerlerde de yaygın olan bir eğilim, “*Herkes alıyor, ben de alayım*” mantığıyla yardıma başvurma ve yardım alma davranışıdır. Bununla birlikte, sözü edilen çeşitli eğilimlerin birlikteliği çerçevesinde, yardım alan kişi sayısının yaygınlığından bağımsız olarak, yardım alma, “dedikodu” konusu olarak insanlar arasında gündeme gelmektedir. Doğrudan damgalanma başlığı altında değerlendirilemeyecek olsa da, kişinin aldığı yardımlar, diğer yardım alanların gündelik yaşamları içerisinde gündeme gelebilmektedir.

İkinci eğilim içerisinde, oturduğu mahallede çok fazla kişi yardım alsa da kişi yardım başvurusu için ilk gidişinde ve ilk kez yardım aldığı anda kendisini damgalanmış hissedebilmektedir; ancak bu bir süre sonra aşılacak bir duygu olarak kalsa da damgalanmanın tümüyle aşılmış bir duygu olduğunu söylemek güçtür:

Rahatsız oluyorum almaktan. (...) Sanki fişlenmiş gibi oluyorsunuz, aaa bak gördün mü bu da yardım alıyormuş gibi oluyor. Rahatsız oluyorum; çünkü en azından dediğiniz gibi bir çek ya da bir para olsa, kimse görmeyecek, çünkü kişiye özel gelecek. Size özel gelecek, gideceksiniz, alacaksınız, evinize, eliniz dolu gideceksiniz. Bir marketten kendi istediğiniz, aldığımız bir şey. Onu gururla belki taşıyabilirsiniz, şimdi bu kolileri aldığınız zaman, insan çok rahatsız oluyor, ben rahatsız oluyorum. (Huriye)

Üçüncü eğilim olarak, kişi, çok fazla kişinin yardım aldığı bir mahallede otursa da, evinin hemen önünde ya da evine yakın bir yerde dağıtılan yardımı alması durumunda, damgalanma duygusunu çoğunlukla hisset-

memektedir. Buna karşın, yardım dağıtım arabasının kendisini beklemeyip gittiği durumlarda, yardımı evin bir parça uzağından taşımak durumu munda kaldığında, damgalanmışlık duygusu yaşayabilmektedir. Lale, *"Bir de o gıda geldiği günler çok daha fazla. (...) resmen kamyon peşinlik koşuyoruz. (...) Kömürde de çok koştum, gıdada da çok koştum. (...) Bu kadar rahatsızlık olmaz"* demektedir.

Dördüncü eğilim içerisinde, bizatihi yardım almaktan kaynaklı olarak da yardım almayan kimi nüfus kesimleri tarafından damgalanmaya maruz kalınmaktadır. Burada, farklı nedenlerin üst üste binmesi belirleyici olmaktadır. Örneğin, yardım alan kişinin, belirli siyasal ilişkileri yeniden ürettiği yönündeki bir algı oluşumu, tembellik algısı gibi düşüncelerle birleşerek kişiyi damgalanmaya itebilmektedir.

Toplumda Kendini Gördüğü Yer

Sosyal yardım alanların, sosyal yardım rejimini var eden davranış ve düşünceleri arasında toplum içerisinde kendilerini gördükleri yer de bulunmaktadır. Yardım alanlar, genel bir eğilim olarak kendilerini toplumun en alt kesiminde görmektedir. Bu gerçek, içerisinde bulundukları gerçek toplumsal aidiyetin (sınıf ilişkisi) terimleri ile olmasa da bu aidiyetin deneyimlenme biçimleriyle ifade ediliyordu. Bu çalışmada, yardım alanlar salt sosyal yardım alan ya da yoksul kimlikleri ile değil, yardım alma süreçlerinin altında yatan gerçek toplumsal ilişki biçimleri, yani toplumsal sınıf aidiyetleri çerçevesinde ele alınmıştır. Bu anlamda, yoksulluk, yardıma başvurma, yardım alma gibi haller, yardım alanlar için birer sınıf ilişkisi biçimleri olarak değerlendirilmiştir. Yardımların bir parçasını oluşturduğu sınıf aidiyeti ve sınıf ilişkisi, çeşitli biçimlerde deneyimlenmektedir. Orhan, *"Toplumun ben alt seviyelerinde görüyorum kendimi. Topluma girmek için nakit olması lazım, paran olması lazım. Çünkü öğrenmesini bileceksin paran oldu mu"* diyerek toplumdaki yeri ile nakit gereksinimi arasındaki kavramsal ve ampirik bağa işaret etmektedir. Bu bağ, toplumsal sınıf oluşumunun kökünde yer almasa da yardım alan hanehalkları açısından bir deneyimlenme biçimi olarak göstermektedir. Hüseyin, yardım almayı, toplumdaki yerini belirleyen bir deneyim olarak görmekte ve *"Toplum içerisinde en aşağılarda görürüm. Bir yerde benim sözüm geçmiyorsa veya rızıkımı bir taraflardan kazanamıyorsam veya aşağılanıyorsam veya birisi sadaka veriyorsa, aşağılanıyorum"* demek

tedir. Goncagül, toplumdaki yerine ilişkin deneyimi, hanehalkının isteklerini karşılama sorunları çerçevesinde anlatmaktadır: *“En dipte. Nedenleri yitmemezlikten. Yeri geliyor yetemiyorum, yapamıyorum, edemiyorum. Oğlum bir şey istiyor, yapamıyorum, kızım yemeye bir şey istiyor yapamıyorum. Yeri geliyor kaynanam, kayınbabam bir şey istiyor yapamıyorum. Ben bu yüzden gendimi en dipte görüyorum.”*

Kimi yardım alanlar, toplumda kendilerini Gülcan’ın ifadesiyle “aşagı”; Zeliha’nın ifadesi ile “düşük”, “muhtaç” bir konumda görmektedirler. Velit, Marx’ın (2010: 622) “görelî artık nüfusun en dipteki tortusu” kavramsallaştırmalarını doğrularcasına, *“Toplumsal en son sınıfı, en alt sınıftayız”*; Bekir ise, *“Vallahi beşinci altıncı sınıf bir insan olarak görüyorum”*¹⁹⁵ demektedir.

Bu örnekler dışında, *“Berbat durumda görüyorum”* diyen Handan; *“Valla ben toplumun neresinde göreceğimi kendim bile şaşırmış haldeyim. Alttan mı görüyorum, üstte mi görüyorum, şaşırmışım ben kendimi artık”* diyen Muhsin; *“En kötü yerde görüyorum, bizden biraz daha belki kötüler de olabilir, de kötünün biraz üstü”* diyen Gülten’in örneklerinde olduğu gibi, yaşadığı “belirsizliği” ifade eden yardım alanlar da bulunmaktadır. Son olarak, *“Beterin beteri var”* düşüncesiyle kendini toplumun “ortalarında” görenler de bulunmaktadır. Yardım alanların, toplumda kendilerini gördükleri yer, parasızlık, yardım alma, istekleri yerine getirememesi, çalışma ve işgücü piyasası deneyimi, yaşam tarzı ve tüketim eğilimleri gibi sınıf aidiyeti ve ilişkisinin deneyimlenme biçimleri etrafında şekillenmektedir. Böylelikle, yardım alanların toplumdaki yerlerine ilişkin görüşleri, bir toplumsal sınıf bilinci oluşumu düzeyinde olmasa da, bu sınıf aidiyeti ve ilişkisinin deneyimlenme biçimlerini yansıtmaları bakımından, sınıf aidiyetleri ile uyumludur.

¹⁹⁵ Burada Velit ve Bekir’in ifadelerinde yer alan sınıf vurgusunun, “toplumsal sınıf”lara ilişkin bir düşünsel algıyı barındırmakla birlikte, esas olarak, toplumsal sınıf ayrışmasına ait üretim ve mülkiyet ilişkileri temelindeki bir karşıtlık düşüncesine dayandığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Bu belirleme, yardım alanların geneli için yaygınlaştırılabilir bir düşünsel eğilimdir. Yardım alanlar, toplumda kendilerini gördükleri yere dönük verdikleri cevapların ardından, “kendileri böyle ise, diğerlerinin kim olduğu” yönündeki soruma karşılık olarak, çoğunlukla, “zenginler” cevabını vermişlerdir. Ancak buradaki zenginlik algısı da üretim ve mülkiyet ilişkileri çerçevesinde oluşmuş değildir. Sadece Bekir, toplumdaki alt ve üst, zengin ve yoksulu, gerçek toplumsal aidiyeti olan sınıf kökü temelinde açıklamaya çalışmıştır. Bekir, güncel siyasal uzanımları da içerecek şekilde, ayrımı kendince şöyle yapmıştır: *“Burjuvazi. Birinci sınıf onlar zaten. Emperyalizm onlar. (...) Yaşarlar ne, rahat rahat yaşarlar zaten. Gelirleri babalarının paraları. Halk Bankalarından geliyor, kütüphaneler, nereden gelecek? Arası yok, daha da yükseliyor bunlar.”*

Zengin Kim? - Zenginlik Algısı

Yardım alanların zenginlik algısı, zenginleri nasıl gördükleri merak edilen, değinilmediğinde eksik kalacak konulardan biri olabilirdi. Verilen yanıtlarla oluşan manzara, toplumda kendilerini gördükleri yer çerçevesinde sınıf aidiyetleri ile uyumlu yanıtların aksine, yoksulluk ve zenginlik karşıtlığının toplumsal sınıf kökleri ile uyumsuzdur. Bir diğer anlatımla yardım alanlar açısından bir sınıf ilişkisi olarak deneyimlenen ve gözlemlenen zenginlik, kendi sahip olamadıkları belirli bir yaşam tarzı, olanaklı ve tüketim düzeyine sahip olanlara dönük bir algı biçimine bürünmektedir. Bu çerçevede, arabası olan, devlete ihtiyacı olmayıp kendini geçindirebilenler, sigortası olanlar, tatile gidenler zengin olarak nitelendirilmektedir. Gülten, özlemleri ile birlikte zenginlik gözlemlerini ve algısını “(İçim) gidiyor tabii, gitmez olur mu, çiçekli güzel bir bahçem olmasını isterdim” diyerek anlatmaktadır.

Yardım alanların zenginlik algısının, zenginlik ve yoksulluğun toplumsal sınıf kökleri ile uyumsuz bir karakter taşıdığı belirtilmişti. Bunun yanında, yine de Orhan’ın “Artık herkesi sınıflarına göre ayırmışlar. Kimisi zengin, kimisi fakir” sözlerinde görüleceği üzere, zenginlik ve yoksulluğun, toplumdaki farklı sınıflara ait gerçekler olarak görülmesine dönük bir eğilimden de söz edilebilir. Goncagül’ün “Düzenli işi olan, evine doğru düzgün bakan, (...) maddi durumu iyi olan, yardıma muhtaç olmayan insanlar benim gözümde tepede. (...) parasını komple kendi eve koyan insan benim gözümde zengin. Fabrika sahibi olan benim gözümde zengin” sözleri, zenginliğin sahip olunamayanlara ve belirli bir yaşam tarzına ve tüketim alışkanlıklarına sahip olma ile toplumsal sınıf kökleri arasında ki bir düşünsel geçişkenliğe işaret etmektedir. Bunun yanında, zenginliği toplumsal sınıf kökleri ve siyasal boyutlarını¹⁹⁶ da içerecek şekilde ele alanlar da bulunmaktadır. Gülten, “Devletin başında olanlara da zengin. (...) Mesela adam şirket kuruyordur, şirketleri vardır. Bir şeye çalıştırıyorlardır mesela işçileri vardır, fabrika sahipleri zengindir”. Halcer ise, “Zengin mi kendini bilir, ne bileyim kim? Başbakan” demektedir. Zengin ve zenginlik algısı ve deneyimini Cansen, “Yiyicidir onları”. Alit ise, “Zenginler. Geliri senin benim sırtumdandır, bu birincisi” fikrini

¹⁹⁶ Kimi görüşmelerin 17-25 Aralık operasyonunun hemen ardından yapılması, verilen yanıtların kımından görüşmelere de yansımıştır. Burada, zenginliğin siyasal boyutlarına ilişkin söylemler de bu tür bir konjonktürün de ürünüdür.

vurgunu vurur, seni beni kendine köle eder, biz çalışırız, onlar yerler. (...) Denge dünyanın dengesi bozuk olduğunda zengin yer, fakir ona bakar” diyerek anlatmaktadır.

Değer Verilip Verilmediği Görüşü

Kamusal yardımlar, yardım alanlar tarafından, devletin kişi ve hanenin geçimindeki sosyal kolu olarak görülmekle birlikte, yardımlar dolayısıyla da kendilerine değer verilmediği düşünülmektedir. Huriye, “*Aşağılık gözlemlerle bakıyorlar*”; Emel, “*Değer vermiyorlar. (...) Değeri pek düşünmedik, bir şeyler veriyor diye oyumuzu veriyoruz*” demektedir. Yardımlar ve yardım kurumlarındaki deneyimler dolayısıyla değer verilme bir yana, daha da değersizleştirilmiş hissedilmektedir.

Yardım alanlar, sadece yardımlarla ilgili olarak değil, genel geçim ve hayat şartları açısından da kendilerine değer verildiğini düşünmemektedir. Orhan, “*Alt tabakayız ya, o yüzden değerimiz yok ya, bir seçim günleni oluyor. (...) Biter bir daha da arayan olmaz*” demektedir.

Bunun yanında, yardımlar dolayısıyla kendilerine ve yoksullara tam olmasa da değer verildiğini düşünenler az da olsa vardır. Muhsin, “*Allah razı olsun diyorum, yine ekmeklerini veriyor, gıdalarını alıyor diyorum bunları da almasa bunlar ne yapar?*”; Zeliha, “*Değer verildiğini düşünülüm. En azından sesim duyuldu*”; Ömür, “*Biraz. (...) Biraz, çok değil de biraz*” diye değerlendirmektedir.

Siyaset-Yönetim Algısı ve Deneyimi

Sosyal yardım rejimini var eden dinamikler içerisinde yardım alanların siyaset-yönetim algısı ve deneyimi de bulunmaktadır. Yoksulun siyasetçilere dönük genel şikâyet ve yakınmalarının yardımlar temelinde yeniden üretildiği söylenebilir. Özdemir, “*Güzelim, Türkiyeimizin kuralı böyle. Kural, gemisi olan kaptan; gemisi olmayan da denizin içinde boğulur gider*”; Ömer, “*Biz onları baştan kendimizden üstün görmüşüz. (...) Kabullendik, kabullenmişiz. (...) Okumuştur daha çok yemesi lazım*” demektedir.

Ben 47 doğumluyum, kaç tane hükümet geldi geçti, ben hiçbir şey görmedim. Bunları düşündükçe, benim kafam tırılıyor gidiyor, abuk sapık konuşuyorum. Yapamıyorum, yalakalık yapamıyorum ben. Bir partiye gidip de ben senin yalakan olayım diyemiyorum. Onun pro-

pagandasını yapamıyorum, yalan söyleyemiyorum. Adam yalan söylüyor. Ben sana oy veriyorum, sen benim şeyimle köşe oluyorsun. (Hüseyin)

Biraz şey oluyor, bizi kandırır gibi, aldatır gibi yalanlar oluyor, ona da sinirleniyorum. Şimdi şuradan destek çıkacağız, bundan destek çıkacağız dediler, evimize geldiler yardım için. İşte bakanların yardımları, yardımcıları geliyor. Geziyorlar ya, herkesin kendi adayları falan. Öyle yardım edeceğiz diyorlar, geldiler görüştüreceğiz edeceğiz dediler, yalandı hepsi. (Özlem)

(...) birisi çıkıp da oradan ben aldığım parayla geçinemiyorum dedi, milletvekillerinden birisi, haberlerde seyretmıştim. (...) Gelsin gerçekten beş kuruş para istemiyorum, dilenci olarak gelsin, ona da razıyım. (Sema)

Türkiye siyasetinde yaşanan gelişmelerin de etkisiyle zengin yoksul ayrımının, siyasetçilere dönük algı temelinde yeniden kurulduğu ve tepki biçiminde açığa çıktığı gözlemlenmiştir. Huriye, tepkisini, “*Devleti soyuyor*”, Gülten, “*Kutulardan yediler. Biz onun içinden bir ayakkabı alamıyoruz, o gidiyor ayakkabı kutusunun içinde para yutuyor. (...) Ben daha bu zamana kadar bir kutuyla ayakkabı alıp da giymemişimdir*”; Orhan ise, “*Herkes büyük ayakkabı kutusunu almayı düşünür*” diyerek dile getirmiştir.

Bu anlatılarla da bağlantılı olarak, yardım alanların siyasetçi algısının ve buna dönük tepkinin, sosyal yardım rejiminin içerisinde olduğu siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar çerçevesinde, Recep Tayyip Erdoğan’ın etrafında yoğunlaştığı da gözlemlenmektedir. Mehmet, “*Başbakan hakkı rıyor, kimse çıkmayacak. Herkes kadrolu olacak, sözleşmeli olacak. Nerede bu sözler?*”; Birsen, “*İşsizlik, doğru dürüst iş sağlayamıyor Tayyip Komşunun kızı da var, Tayyip yüzünden bazen kavga ediyoruz da. (...) Nurşen ise, “Başbakan’dan sonrası ne olur diye düşünülmüyor. Başımızdaki ki insan iyi bir insan*” demektedir.

Mesela, diyeceğim şimdi devlet ailenin her şeyine el attı. Kaç çocuk yapacağına. (...) Yanlış tabii, ben üç çocuk yapmam ya da bir çocuk

¹⁹⁷ Erdoğan, görüşmelerin yapıldığı dönemde Başbakan konumunda iken, ilerleyen süreçte yapılan seçimlerle 12. Cumhurbaşkanı konumuna yükselmiştir. Ancak mevcut konjonktür içerisinde cumhurbaşkanlığı makamının toplumda bir siyasal devamlılık olarak algılanma eğilimi nedeniyle Erdoğan’ın sosyal yardım alanlar açısından yerinin, çalışmanın AKP ve sosyal yardımları ilişkin bölümde değerlendirildiği haliyle genişleyerek devam ettiği söylenebilir. Bir diğer anlatımla aynı görüşmeler cumhurbaşkanlığı seçimleri ve yeni başbakanın belirlenmesinden sonra yapılacağı sosyal yardım alanlar, sosyal yardım rejimi içerisinde tekleşen bir figür olarak Başbakan Ahmet Davutoğlu’nu değil, yine Erdoğan’ı anacaklardır.

da beş çocuk yapmak isterim, o niye karşıyor ki? (Gülten)

Zenginler. Geliri senin benim sırtımdandır, bu birincisi. İkincisi vurgunu vurur, seni beni kendine köle eder, biz çalışırız, onlar yerler. İki iki dört, göz göre, kılavuz istemez bu hayat bu. Şu adam benim gördüğüm bu. Ben bakıyorum adam diyor, ben siyasete girdim, ha babam yırtık ayakkabıyla girdim. Bugün altı tane gemiciğin var, bu nereden geldi? Ben de kalktım kalkalı çalıştım, direndim, çabaladım, benim bir tane evim bile yok. Olanı da verdim, daha kurtulamıyorum. Demek ki biz çalışmışız onlar yemişler. Niye onun gemiciği var, benim de bir gece-kondum yok? (Velit)

Devlet Algısı - Devletin Sosyal Yardım Yapma Zorunluluğu - Devlet Neden Sosyal Yardım Yapıyor?

Sosyal yardım rejiminin oluşumu içerisinde, devlet algısı, devletin yardım yapma zorunluluğu ve devletin neden yardım yaptığına ilişkin yardım alanların görüşleri önem taşımaktadır. Bu başlıklar etrafındaki görüşler, yardımların artması ve yaygınlaşması, yardım ve hak arasındaki ilişkinin yardım alanlar tarafından oluşum özellikleri ve yardım ve siyaset ilişkisi bakımından önemlidir.

Yardım alanların devlet algısı, devletin yardımlar konusundaki paternalist ve klientalist eğilimlerini yansıtmaktadır. Yardım alanlar, yardımlar dolayısıyla, devletin yaşamlarındaki tek, tek olmasa da önemli bir yerinin sosyal yardım olması nedeniyle, devletin kendilerini sahiplendiğini düşünmekle birlikte, bu sahiplenme haklar temelinde bir sosyal yurttaşlık ilişkisinin içerisine yerleşmemekte, tersine, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin oluşumunun genel özellikleri ile uyumlu bir biçimde paternal bir doğaya sahip gözükmektedir. Goncagül, “Allah razı olsun devletten, ben demiyorum az veya çok veriyor. İllâ ki bir yaramıza merhem oluyor. (...) Bu yardımlardan dolayı devletim diyorum, devlet bizi görmüş ki bize gönderiyor diyorum”; Handan, “Allah razı olsun, konu komşuya ağız eğmekten, devlete varmak daha iyidir” demektedir. Gülten, paternal doğayı “Biz de halk olduğumuz için devlet baba diyoruz mesela. Onlar bizim babamız, ailemiz, aileyse, baba anne ise, biz de çocukları oluyoruz” diyerek özlü bir biçimde anlatmaktadır.

Yardım alanlar arasında, geçim ve hayat şartları nedeniyle devlete bir tepki birikmeye başladığı da gözlemlenmektedir. Devlet, sosyal yardımlar aracılığıyla kişi ve hane açısından bir yer edinirken, bu yerin sadece

sosyal yardımlar üzerinden olması da ayrı bir tepki konusu olmaktadır. Bu tepkiye örnek oluşturabilecek bir biçimde Hüseyin, “66 yaşına gir dim, devletin verdiği şeyle bu duruma gelmedim ki. Bana 65’lik maaşı veriyor. Dediğim gibi 300 lira para, üç ay bekliyorum”; Gülcan, “Şimdi ben devletten de ne görüyorum ki, bir yardımdan başka bir şey görmüyorum ki” demektedir. Yardım alanların, yardımlardan kaynaklı olarak, bir kandırılma hissi ve düşüncesi içerisinde oldukları da gözlemlenmektedir. Elif, “Patetes soğan verdi evimizi elimizden aldı”, Huriye ise, “İnsanların gözünü boyuyor, üç beş gıda, yardım, bu ufak tefek şeyleri vererek, yeter ki sen otur yat yerinde, ben senin nasıl olsa karnını doyuruyorum. İnsanlara bunları vererek, onları yerlerinde yatmalarına, bu yoksulluğa mahkûm olmalarına sebep oluyorlar” diyerek devletin yardımlar aracılığıyla, aslında başka bir hedefinin olduğunu anlatmaktadır.

Yardım alanların kiminde de devletin sadece yardımlar aracılığıyla yaşamında olmasına duyulan algının bir uzantısı olarak, devlete dönük bir tepki olduğu da gözlemlenmektedir. Hacer, “Fazla da yanında değ il (Gülüyor). Zenginlerin yanındadır” derken, Ebru şunları söylemektedir:

Devlet garibanı sömürüyor. Bugün ben hiçbir zaman, 53 yaşında bu bayanım, kesinlikle işin sivilini de aramam. Çok özür dileyerek de gi derim, tuvalet de temizlerim; ama alnımın terini alırım. Devlet bana bir şey yapmıyor, devlet beni sömürüyor, anlatabildim mi? Benim ya şamam, ayakta durabilmem bile itile kalkıla. Ben Yenimahalle’ye de vurdum, Çankaya’ya da, istiyordum ki, benim eşim sabah gitsin, ılık şam evine gelsin. Bir park bekçiliği; ama bulamadım. (...) devlet bana bir el uzatmadı, hiçbir konuda, hiç. (Ebru)

Yardım alanlarda devletin yardım yapma zorunluluğu olduğu ve olma dığı görüşü şeklinde iki temel eğilimden söz edilebilir. Devletin yardım yapma zorunluluğu olmadığı yönündeki görüş çerçevesinde Zehra, “İsted iği zaman verir, istediği zaman vermez, mecbur değil. Devlet büyük”, Goncagül, “Bence zorunda değil devlet, sonuçta herkesin eli ayağı tı tuyor, herkes bir işe girip çalışsa, zaten bu devlet bu yardımı yapmı r” demektedir. Bu yönüyle bir kabullenmişlikten söz etmek mümkündür.

Kimseyi zorunlu tutamazsınız, tamam ben hakkım olarak görüyorum o parayı; ama zorunlu tutamazsınız. Sonuçta devletin hazinesi ve dev letin başında olan insanlar buna karar veriyor. Yapsalar, benim için de iyi olur, komşum için de iyi olur, başkası için de iyi olur. Çocuğuna bu ekmek alamayan insanlar var bu mahallede onlar için de çok iyi olur ama yapıp yapmamak onlara kalmış. (Sema)

Bu görüşün karşında, sosyal yardım hakkı bilinci oluşumunun ilk belirtileri kapsamında, devletin yardım yapmak zorunda olduğunu savunanların ise, bir sosyal yurttaşlık hakkı olarak yardımlardan söz etmediği, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini ile uyumlu yoksula bakma yükümlülüğüne dayalı paternalist bir sosyal devlet algısı içerisinde oldukları gözlemlenmiştir. Orhan’ın, “*Tabii zorundadır. (...) Sosyal devlet. (...) Ama değiliz ya*”; Gülten’in “*Devlet yapmak zorunda mı? Bilmiyorum işte öyle bir kural çıkartmışlar yapıyor, kendi çıkarttığı bir kural. Halkına karşı sorumluluğu var tabii*” sözleri bu algıyı yansıtmaktadır. Yardımların bir hak olarak görülmesi, sadece paternalist sosyal devlet algısına değil, aynı zamanda muhtaç duruma düşmüş vatandaşa devletin elini uzatması gerektiği görüşüne de dayanmaktadır. Bir bakanlık uzmanı, yardım alanlara atfen, “*Sen devletin bir kurumusun, ben de muhtaç bir vatandaşım, bana yardımı yapmakla mükellefsin diyor*” derken, Birsen ise, muhtaç vatandaş ve devlet ilişkisini yardımlar temelinde, “*Belediye mecbur verecek. kaymakamlık mecbur verecek, hakkı olanlar alacak. Devlet vermek zorunda. İnsanların buna ihtiyacı var. Geçinen var, geçinemeyen var, vermek zorunda. (...) Keserse, herkes umudunu da kesecek. Öyle millet hakkını aramıyor*” diyerek özetlemektedir. Ayrıca, devletin yardım yapma yükümlülüğünün, muhtaçlık ilişkisi dışında, başka nedenlere dayalı olarak da var olduğunu ileri süren görüşler bulunmaktadır. Velit, “*Yükümlüdür tabii ki, ben askerlik yapmış mıyım, o zaman sen de bana bahmak zorundasın*”; Cansen ise, “*Zorundalar. Oyumuzla bakan yapıyoruz, başbakan yapıyoruz*” demektedir. Görüleceği üzere, yardımların hak temelli ve sosyal yurttaşlık kalıbının içine oturmuş bir biçimde devletin uygulanmakla yükümlü bir sosyal politikası olduğu yönünde bir görüşün yardım alanlar arasında yaygın bir biçimde olmadığı, varsa da son derece cılız bir biçimde var olduğu söylenebilir. Bunun yerine, sosyal yardım hakkı bilinci oluşumunun sınırlarını çizerken, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin oluşumuna eklemenecek bir biçimde, muhtaçlık ilişkisi ve klientalist bir alginın öne çıkma eğilimi içerisinde olduğu gözlemlenmektedir.

Devletin neden yardım yaptığına ilişkin yanıtların bir bölümü de, devletin yardım yapma nedenlerinin muhtaç ve devlet ilişkisinin, paternalizm ve klientalizmi ortaya koyan bir mantık çerçevesinde algılandığını göstermektedir. Ahu, “*Oy için, göze girebilmek için, partisini daha iyi temsil edebilmek için yardım yapıyor diyebilirim. Nasıl diyeyim, buradaki yoksul kesi-*

min yardıma ihtiyacı olduğunu bildiği için yardım yapıyor” diyordu. Kimi yardım alanların ise, Birsen’in *“Valla niye yapıyor, bilmiyorum. O konularla da hiç ilgilenmiyorum açıkçası, kafamı da yormuyorum. (...) Yormak istemiyorum devlete kafamı”* sözlerinde görülebileceği gibi, yardımların neden yapıldığı üzerinde düşünmeden yardımı aldıkları da gözlemlenmişti.

Vakıf Algısı

Yardım alanların sosyal yardım rejimini var eden davranış ve düşünme tarzları içerisinde vakıf algısı da önemli bir yer tutmaktadır. Bu algı oluşumunun, yoksulluk, geçim ve hayat şartları ve sosyal yardım alma deneyimine dayalı nesnel ve yapısal temelleri vardır. Bu temeller, aynı zamanda vakıf algısı düzleminde, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin oluşumunu yeniden üretmektedir. Vakıfların yardım alanların geçim ve hayat şartları içerisindeki yeri ve vakıf görevlilerini de içerecek şekilde dahil olma tarzının, bu disiplini yeniden üreterek var ettiği söylenebilir. Vakıfların yoksulun yaşamında, çeşitli eğilimleri içerecek şekilde giderek daha önemli bir merciye dönüştüğü söylenebilir. İlk olarak vakıfların, yoksulun yaşamına, devletin sosyal bir kolu olarak dahil olmakta; yoksullar, devletin sosyal niteliğini ve sosyal politikayı, giderek daha yaygın bir biçimde vakıflar aracılığıyla deneyimlemektedir. Bu olgu, vakıfların, giderek daha güçlü ve yaygın bir sosyal politika kurumu olarak, yoksulun yaşamına girdiğini göstermektedir.

İkinci olarak vakıflar, ilk eğilim içerisindeki yapısal ve nesnel gelişmeye paralel olarak, yardım alanlar açısından, bir sorun çözücü merci olarak görülmektedir. Yoksullar, yaşadıkları anlık/acil ya da kalıcı sorunların çözümünde, paternalist sosyal devletin bir uzantısı olarak vakıfları görmektedir. Yardım yapılması talebinin ötesinde, vakıfların görev alanlarının dışında ya da yardımlar açısından kriter dışı kimi isteklerle vakfa başvurma eğilimi vardır. Bu eğilimin içerisine, ne olursa olsun, vakfın sorununu çözme beklentisi dahil edilebilir. Bu eğilimin, sosyal yardım rejimi içerisinde, vakıfların günlük işleyişine, bir diğer anlatımla vakıf personelinin çalışmaya deneyimine ilişkin, kişisel olarak da gözlemlendiğim uzanımları, özellikle Kaymakamlık katının bir şikayet mercii olarak belenmiş olmasıdır.

Üçüncü bir eğilim olarak, yoksulun vakıf personeline ilişkin yaklaşım ve algısından söz edilebilir. Bu eğilim içerisinde, başvuru aşamasında başvuruları kabul eden ya da hane incelemesi yapan vakıf görevlileri ve

müdür ve müdür yardımcısını da içeren daha üst kadrodaki vakıf personeli, paternalist devletin sosyal kolunun, yoksulun sorunlarını muhakkak çözmesi gereken ve hatta çözebilecek güçte olarak algılanan cisimleşmiş uzanımları olarak değerlendirilmektedir. Bir diğer yönüyle de yardım alanlar, vakıf personeline “kahraman” ve sorun çözücü gözüyle bakabilmekte; bunun yansıması olarak da “*Allah sizden razı olsun, siz olmasanız ne yaparız?*” türü ifadeler kullanılabilmektedir.

Dinsel Pratiklerle Birleşme Eğilimi

Sosyal yardım rejimi, çeşitli düzlemleri içerecek bir biçimde dinsel pratiklerle birleşme eğilimindedir. Bu eğilim, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin oluşumunun muhafazakâr temellerine yerleşmektedir. Çalışmanın AKP ve sosyal yardımları kavramsal bir çözümleme çerçevesi ile ele aldığımız bölümünde, sosyal yardım rejimini çevreleyen siyasal-toplumsal ve ideolojik yapıların muhafazakâr karakteri tartışılmıştır. Yinelemek gerekirse, sosyal yardım rejimi, özel sosyal yardımları da içerecek şekilde, yukarıdan aşağı ve aşağıdan yukarıya doğru, muhafazakâr bir çizgi etrafında oluşum göstermektedir. Kamusal sosyal yardımları düzenleyen siyasi otoritenin yanında özel sosyal yardım alanı da bu ideolojik yapı ekseninde sosyal yardımlara sadece eklemelenmemekte, aynı zamanda yön vermektedir. Bu noktada, çalışmamızın önceki bölümlerinde, sosyal yardımların dağıtım ve sunuluş özelliklerine dönük yaptığımız bir ayrımı yeniden anımsayabiliriz. Bu ayrıma göre, sosyal yardımlar, düzenleniş biçimi ve ilkeleri itibarıyla kamusal otoritesinin muhafazakâr karakteri doğrultusunda inşa edilmemiştir, dağıtılmamaktadır. Ancak sosyal yardımların topluma sunuluş biçimi, belirli bir muhafazakâr eğilimi barındırmaktadır. Bu muhafazakâr eğilim, bir diğer düzlemi, yani yardım alanların sosyal yardım rejimini var eden davranışlarının, dinsel pratiklerle birleşme eğilimini harekete geçirmektedir. Dolayısıyla, sosyal yardım rejiminin, yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarı olmak üzere, dinsel pratiklerle birleşme eğilimleri doğrultusunda oluştuğu söylenebilir.

Sosyal yardım rejiminin, yukarıdan aşağıya doğru, dinsel pratikler etrafında oluşumuna örnek olarak, görüştüğüm bir mahalle muhtarı, tanıdığım kişilerin, bir önceki seçim döneminde belediyeden aranarak, “*Aldığımız yardımın helâl olması ve devam etmesi için oyunuzu verin*” dediğini anlatmakta ve “*‘Buradan yiyip de, başka yere atarsanız haram olur’ diyor*” demektedir. Bunu bir veri olarak kabul ettiğimizde, yardımların sadece

oy verme bakımından siyasal pratiklerle değil, aynı zamanda dinsel pratiklerle de birleştiği söylenebilir. Ramazan ayında, bir yardım alanın ifadesiyle “orucun içinde” verilen yardım da dinsel pratiklerle birleşmenin yukarıda aşağıya doğru gerçekleşme biçimine örnek gösterilebilir.

Yardım alanlar için de sosyal yardımlar etrafında çeşitli dinsel pratiklerin yaşama geçtiği söylenebilir. Emel ve Gökçe’nin “*Dua ediyorum*” ifadeleri buna örnek olarak verilebilir. Bir vakıf görevlisi, yardımı alan kişilerin, kendilerine “dini terimlerle” şükrettiğini söylemekte ve sosyal yardım rejiminin yardım alanların dinsel pratikleri etrafında oluşum gösterdiğini “(*...*) *normal hayatında Kur’an-ı Kerim’i eline almamış bılı vatandaş, siz eve gittiğinizde size Kur’an-ı Kerim’i görebileceğiniz bılı yere koyuyorsa ya da Kur’an-ı Kerim’i açıyorsa, ben bu yardımın inanc, özelinde gittiğinin en büyük kanıtıdır derim*” diyerek özlü bir biçimde şöyle anlatmaktadır. Bir diğer vakıf görevlisi de benzer bir biçimde, hane incelemeleri sırasında dinsel vurguların çok fazla olduğunu ifade etmekte ve “*‘Ben namaz kılıyordum az önce’ya da ‘Bismillah’, ‘Allah sizden razı olsun’.* Bunları bayağıca kullanma oluyor gerçekten. (*...*) birebir de zaten söylüyorlar, ‘Allah hükümetimizden razı olsun’ falan tarzı. Ben eminim oy konusunda da etkisi olduğuna” demektedir.

Yoksulluğu Kim Çözer?

Yardım alanların, geçim ve hayat şartları, yardımlar, yoksulluğun nasıl ortadan kaldırılacağı etrafındaki sorunlara kimin ya da kimlerin çözüm bulacağı üzerine hiç düşünmemiş oldukları gözlemlenmiştir.¹⁹⁸ Yardım alanlar, anılan sorunlar hakkında konuşmakla birlikte, bu sorunların nasıl çözüleceği üzerine düşünmediklerini ve konuşmadıklarını belirtmişlerdir. Cansen, “*Zenginler mi çözer, bilmiyorum ki, kim çözer? (...) Düşünmedim, hiç öyle şeyim yok*”; Gülsüm, “*Kim çözer bilmiyorum, yıllardır bılı le gidiyor*”; Mehmet, “*Hiçbir çözümüm yok*”; Özlem ise, “*Ben bir yarı anlamıyorum*” demektedir. Yoksulluk sorununun nasıl çözüleceği üzerine bir fikri olmamayı beraberinde getirecek biçimde düşünmemiş olma, aynı zamanda sorunun çözüleceğine ilişkin bir belirsizlik ve umutsuzluğu da barındırmaktadır.

¹⁹⁸ Özellikle hane incelemeleri sırasında yaptığım kimi görüşmelerde uzun sessizliklerle ve “*Hil miyorum*” şeklinde yanıtlarla karşılaştım. Soruyu açıp, yeni sorularla biraz düşünmelerini istedim ama yine de kendi yaşamlarını doğrudan ilgilendiren ve soru biçiminde formüle edilen konular üzerine şu ana kadar hiç düşünmemiş oldukları izlenimi edindim.

Bu tür sorunlara kimin çözüm bulacağı yönündeki görüşler, sosyal yardım rejiminin devamlılığı ve yeniden üretimi bakımından önemlidir. Yoksulluk ve yaşanan geçim sorunları ve yardım almaya ilişkin konular, yardım alanların aralarındaki sohbetlerde gündeme gelmesine karşın, bu sorunların nasıl çözüleceğinin hiç konuşulmadığı belirtilmiştir. Yaşanılan sorunlar anlatılmakla birlikte, çözüm söz konusu olduğu zaman, ya iş ve çalışma gibi ilk elde akla gelen düşünceler söylenmekte ya da hükümetin çözeceği ifade edilmektedir. Bunun nasıl olacağı konusunda ise, belirli bir sessizlikle karşılaşılmaktadır.

Sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altında, yardım alanların, yoksulluk sorunu ve geçim ve hayat şartlarına ilişkin görüşleri, bu sorunların çözülemeyeceği, çözülsün de devlet tarafından çözeceği şeklinde büyük ölçüde iki başlık altında toplanmaktadır. Bunun yanında, yoksulluk sorununu halkın kendisinin aşacağı yönünde görüşler de bildirilmiştir.

İlk görüş, yoksulluğun çözülemeyeceğine dönük derin bir umutsuzluğu ve dolayısıyla yoksulluğu kanıksamayı barındırmaktadır. Ebru, “Kimse çözemez. (...) Yaşam kavgası çok zor, hayat şartları zor. Günden güne en ufak bir şey zamlar zamlar, artık buraya geldi, nasıl çözülecek söyler misin bana? Çözemeyiz, mümkün değil, benim kanım, benim fikrim çözülmez” demektedir.

İkinci olarak bir diğer görüş de devletin ve özellikle de Başbakanın çözeceği şeklinde yoğunlaşmaktadır. Gülcan, “Başbakanımız bize var ya şey olacak, bize bir yardım edecek, elini uzatacak, istese uzatır” demektedir. Yardım alanların bir bölümü, yoksulluk sorununu, paternalist sosyal devlet algısı ve deneyimi içerisinde, devletin aşacağı görüşü ve yer yer beklentisi içerisinde. Emel, *“Büyükler aşar, devlet aşar. (...) Biz de aşarız. Çalışırsak, çabalarsak aşarız”*; Mehmet, *“Başımızdakiler çözecek. Ben nasıl çözeyim ağabey?”*; Melis, *“Biz aşamayız da hükümet aşar. Yoksul zaten yoksul oluyor, nasıl geçirsin?”* demektedir. Bunun yanında, paternalist sosyal devlet algısının, kişi ve siyasal bir figür etrafında oluşumunun bir uzantısı olarak, yoksulluk sorununun “Başbakan” tarafından çözülebileceği belirtilmektedir. Özlem, *“Bilmiyorum Başbakan çözer, başka kim çözer?”* demektedir. Gülten ise, özlemini duydukları siyasetçi tipini de içerecek bir biçimde yoksulluk sorununu “halkını düşünen insan”ların çözeceğini anlatmaktadır. Yardım alanların bir bölümü ise,

yoksulluk sorununun üstesinden kendilerini de içerecek şekilde toplumun geleceği görüşündedir:

Bu sorunları halkımız çözer. El ele verirse çözülür, dağları aşar. Aşacağı dağ çok yüksek. (...) O dağda kimler yok ki. Akrebi var, çıyanı var, neleri var. Ben bunu şifreli konuşuyorum. O dağda işte... Parası olan kişiler var, parası olmayan adam ovada kalmış çölde. Ne su var, ne ekmek var, ne aş var. (Özdemir)

Bizler aşarız. Anneler aşar, bizim elimizde olan bir şey. Bir tane çocuk yap, gelirini sağla. Sen de git çalış, geçim sıkıntısı önlenir. (...) En fazla bir tane, Tayyip’i hiç dinlemeyecekler üç tane yalan, bir tane tam karar. (...) Anneler bir tane bebek yaparlar, o bebeği de bir kreşe verirler, okuturlar, karı koca çalışır, fakir de olmazlar. (Zehra)

Hak Arama Potansiyeli

Sosyal yardım rejiminin, sosyal yardım hakkı bilincinin ilk örneklerini yaratacak şekilde oluşum gösterdiği ifade edilmişti. Bunda, yardım alanların, sosyal hak yönü eksikli olarak sunulan ve dağıtılan kamusal yardımları, çeşitli nedenlerin ürünü olarak hak olarak algılamaları etkili olmaktadır. Ancak bu hak algısı, sosyal yurttaşlık temelinde bir haklar rejimini içeren bir sosyal devlet değil, devlet-hükümet-parti-başbakan-cumhurbaşkanı özdeşliğini içeren paternalist bir devlet kavrayışını dayanmaktadır. Bu kavrayış, belirli temsiliyet ilişkileri içerisinde talcup edilebilip pazarlık konusu yapılabilen bir yardım hakkı bilincine değil, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin de yaratan mecburiyet, ihtiyaç, alışkanlık ve psikolojik bağımlılık sarmalına, paternalist sosyal devletin yoksula bakma yükümlülüğü ve verilen oyun karşılığı olarak yardım yapılması gerekliliği algısına dayanmaktadır.

Sosyal yardım rejimi içerisinde, hak arama potansiyelini değerlendirirken, anılan yapısal özelliklere ek olarak belirtilmesi gereken noktalardan biri de korku unsurudur. Sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin oluşumunun temel bileşenlerinden biri de olan korku unsurunun pek çok görünümü vardır. Hak arama potansiyeliyle ilgili olarak söylemek gerekirse, yardımların nitelik ve kalitesi çokça yakınılan bir konu olmasına karşın, kesilme korkusu nedeniyle yardımlar, bir şikâyet konu olamamaktadır. Korku unsurunun, hak arama potansiyelini sınırlandırdığı bir diğer boyut, yardımların hükümetin değişmesi olasılığı ile kesileceği yönünde ki bir algıya dayanmaktadır. Bekir, “*Belki de AK Parti kaybederse bele*

diyeyi kesilebilir (...) adam gene yardım kesilmesini diye yine AK Parti’ye verecek” diyerek bu korkuya işaret etmektedir. Bu algıya dayalı olarak, yardım alanların hak arama daha genel olarak ise, siyasal itiraz potansiyellerinin sınırlandırıldığını düşünebiliriz. Yardım alanlar, sosyal yardım rejiminin gerektirdiği ve onu var eden sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altına, önemli ölçüde yardımın kesilmesine ilişkin taşıdıkları korku unsuru aracılığıyla sokulmaktadır. Bu unsur, sosyal yardım rejiminin, sosyal hak anlayışı ve pratiği ile uyumsuz bir oluşum göstermesinde, sosyal yardımlara yön veren muhafazakâr neo-liberal anlayış ile sosyal yardımların teknik ve uygulamaya dönük yapılanması arasında bir tutkal niteliği taşımaktadır. Bu niteliği dolayısıyla, yardım alanların hak arama potansiyelini sınırlandırmakta ve sosyal yardım rejiminin oluşumuna bu yönde de bir etkide bulunmaktadır.

Bu yapı içerisinde sosyal yardım rejimi, belirli hak arama potansiyellerini yaratacak bir biçimde oluşum göstermektedir. Yardım alanların hak arama pratikleri ve potansiyelleri, belirtilen sınırlarla çizili ve kolektivize olma eğilimi sergilemekten uzak olsa da tekil bir takım çıkışları içermektedir. Bu çıkışlar, beklenen yardımın gelmemesi ya da yapılan yardımın kesilmesi durumlarında, ilgili yardım birimine telefon etmeyi ya da gidip yerinde sormayı içermektedir. Buna örnek olarak Birsen, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altına alınmış bir biçimde, *“Büyükşehir Belediyesi arıyoruz. Gıdamız ne zaman gelecek diye. En yakın zamanda gelecek diyorlar. Tatmin etmese de mecbur bekliyoruz”* demektedir Velit’in¹⁹⁹ kömür yardımını almakla sonuçlanan çeşitli makamlarda yardım talebini, Dikmen Vadisi’nde yıkım karşılığında yardımın yapılabileceği yönünde ABB’de bir geri bildirimde bulunulmasının ardından yer yer küfürler de ederek iletme deneyimi, böylesi bir çıkışı anlatmaktadır. Yardım alanların, özellikle vakıflara gidip yardım kararının çıkmaması ya da yardımlarının kesilmesi durumunda, yer yer hakaret ve şiddete varan tepkiler gösterdikleri bilinmektedir. Bu tepkileri, sosyal yurttaşlık statüsüne ait hak arama eylemi çerçevesinde değerlendirmek şu an için mümkün gözükmemektedir.²⁰⁰

¹⁹⁹ Görüşmecilerinden Velit Dikmen Vadisi’nde oturmaktadır ve Vadide süren barınma mücadelesinin içerisinde de yer almıştır. Diğer kentsel dönüşüm alanlarında oturup da yardım alan başkaları ile yaptığım görüşmeler ile karşılaştığımda, barınma mücadelesinin sürdüğü Mamak ve Dikmen Vadisi’nde oturup da yardım alanların, yardım hakkı konusunda daha duyarlı oldukları ve yardımlarına sahip çıkma adına harekete geçmeye daha fazla meyilli olduklarını gözlemledim. Bu, süren barınma mücadelesinin bir çıktısı olarak yorumlanabilir.

²⁰⁰ Sosyal yardımlar, tek yanlı bir biçimde siyasallaşmış; bu anlamda karşı siyasallaşmaya açık bir

Bu anlatılanlar, sosyal yardımlara ilişkin uygulamaların bütününe ilişkin süreç ve iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılarla bir arada düşünüldüğünde, sosyal yardımların öne çıktığı bir sosyal politika ortamının, sosyal haklara dayalı ve sosyal haklar için mücadele kapasitesinin azaltılmasını ve emekçi sınıfların edilgenleştirilmesini hedefleyen neo-liberal dönüşüm ile hem uyumlu hem de bu dönüşümün tamamlayıcı bir sonucu olduğu söylenebilir.²⁰¹ Sosyal yardımlar açısından bu sonuç, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini olarak somutlaşmaktadır.

Kader: “Kaderle ilgisi yok”-“Kader diyelim bitsin”

Yardım alanların, yoksulluğu kanıksama ve sosyal yardım rejimini yeniden üretme eğilimleri bakımından, yaşadıklarını kader olarak görüp görmemesi önemli, aynı zamanda merak edilecek ve ele alınmadığında eksik kalacak bir konudur. Yardım alanların, yoksulluk ve geçim ve hayat şartları adına yaşadıkları sorunları kader olarak görüp görmemelerinde iki eğilim belirmektedir. İlk eğilim bekleneneği üzere, yaşananları kader olarak değerlendirmektedir. Görüşülen yardım alanların bir bölümü, “Kader derim, fakirliktir herhalde doğuştan. (...) Kader tabii. (...) Değiştirilmez”; “Kader, bazı da kader insanların elinde. (...) Onu kurban olduğum Allah bilir, ben bir şey diyemem güzelim”; “Kader diyelim bitsin, kaderimiz buymuş” ifadelerinde görüleceği üzere, yaşananları kaderleri olarak görmektedir.

İkinci olarak, ezberlerin ve beklenenin aksine, yardım alanlar arasında yaşananları kader olarak görmeyenler hiç de az değildir. Yaşananları, Gülseren, “Kader değil tabii. Kader niye olacak, kader alınca yazıldı, Allah yazar kaderi. Bunu ne yazacak? Bunu da devlet yazdı”; Velit, “Kaderle ilgisi yok. (...) bu zulümdür, kader öyle bir şey yok. (...) Bu köleliktir, bu kader değil”; Lale, “Aptallık, aklını kullanamama” şeklinde değerlendirmektedir.

alandır. Bu nedenle, başka bir tartışmanın konusu olmakla birlikte, yardımlar etrafında örülecek ve yardım hakkı bilincinin oluşumunun ilk örneklerini daha kolektif bir eylem tarzı içerisinde, hak temelli, nitelikli, sağlıklı ve düzenli yardım talebi çerçevesinde ortaya koyacak, “sosyal yardım” başlıklı mücadelelerin olanak ve olanaksızlıkları da ayrıca tartışmaya değer bir öneme sahiptir.

²⁰¹ Bu noktada alan araştırmam sırasında dinlediğim bir olay, bu söylenenin kristalize olmuş bir örneği olabilir. Kentsel dönüşüm ve barınma sorunları ile ilgili Hıdırlıktepe’ye bilgilendirme ve mücadele olanaklarını tartışmak için gelen bir kişinin, anlatacaklarına rağbet göstermeyen mahalleli, kişiyi getiren bir mahalle sakininin arabasıyla sokak sokak dolanıp “yardım geldi” demesi üzerine sokaklara dökülmüştür.

Kader değildir, kader olur mu. (...) fakirlik kader olur mu? (...) Bizim elimizde de var tabii, biraz halk uyansa, halk uyanmıyor, bilinçlenmiyor, kader diyor, boynu bükük diyor, her şeye razı olursan ne olur? (Gülten)

Sosyal Yardımlar ve Siyaset: Siyasal Baskı, Korku, Minnet ve Borçluluk Duygusu

Sosyal yardım rejiminin oluşumu, sosyal yardımların politikleşmiş bir sosyal politika aracı olarak, siyasal iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesi doğrultusunda işlevselleşmesi ile de anlam kazanır. Bir Bakanlık uzmanı, “Ülkemizdeki insanların sosyal yardımlarla ilgili, *sırf bu yüzden bir minnet duygusuyla oy değişikliğine neden olduğunu ben şahsen düşünmüyorum*” dese de sosyal yardımlar, siyasal etki ve kullanıma son derece açık bir yapıdadır.²⁰² Ebru’nun “*Hiç de minnet etmiyorum. (...) Benimle senin paran o, toplumun parası, halkın parası, vatandaşın parası olduğu için duymuyorum*” sözlerinde olduğu gibi, yardımlar dolayısıyla bir minnet ve borçluluk duygusu oluşmadığı durumlardan da bahsetmek mümkün gözükse de, yardım alanların geneli açısından bir minnet ve borçluluk duygusu ve psikolojisinden söz edilebilir. Gökçe, “*Minnet duygusu oluşuyor*”; Hande, “*Borçluluk oluyor tabii canım. Allahım kendi yağım la kavrulmamı cenaballah nasip etsin, her zaman da dua ettim*” demektedir.

Sosyal yardım rejimini çevreleyen siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar, klientalist bir kalıba oturmuş durumdadır. Bu yapı içerisinde, yardımların, oy verme davranışına dönüşme eğilimi üzerinden yerel ve merkezi iktidarların yeniden üretimi bakımından işlevselleştiği görülmektedir. Ancak sözü edilen bu klientalist kalıp, yardım ve oy verme davranışı ilişkisinin mutlaklaşması ve yardımı almakla, oyunu vermek arasında özdeş bir ilişkinin oluşması biçiminde algılanmamalıdır. Yardım alanların bir bölümü, aldıkları yardımın bir oy verme davranışına dönüşmediğini vurgulamaktadır. Ebru, “*Olmadı, asla olamaz, kanımı da kessem kesinlikle. Ben onun yardımını alıyorsam, ben dedim biraz önce. Vatandaşın senin benim param, senin benim vatandaşın parası diyorum*” demiştir. Bir vakıf görevlisi ise, yardım alanların tümüne genelleştirilemese de “*De-*

²⁰² AKP mahalle temsilciğinde çalıştığını açıkça ifade eden Mehmet, yardımlarla ilgili olumsuz deneyimi nedeniye, partisi ile gerilim yaşamaktadır ve bunu “Yokum abi, partiye canımı veriyordum. Bu olaylardan sonra, bu araştırmalar olmaması, ben bilmiyorum” diyerek ifade etmektedir.

miyorlar burası AK Parti’nin, ben ona oy vermiyorum, gidip almayayım diye düşünmüyorlar. Yok, bana da versin diye düşünüyorlar” diyerek bu olgunun doğruluğuna işaret etmektedir. Bir diğer anlatımla yardım alma ile oy verme arasında, özellikle kimi toplumsal kesimlerde oluşmakta olan özdeşleştirici düşünme biçimi, bilimsel olarak sorgulanması gereken bir mit olarak değerlendirilmelidir.

Dolayısıyla, sosyal yardımlar-siyaset ilişkisinde önemli olan nokta, konunun oy verme davranışının ötesindeki etkilerini açığa çıkartacak özelliklerinin ve gerçekleşme biçiminin belirlenmesidir. Sosyal yardımlar, sosyal yardım rejimini çevreleyen siyasal-toplumsal ve ideolojik yapıların içerisine, kendi özgün ilişki setlerini yaratarak dahil olmaktadır. Bu çerçevede, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin siyasal temellerini oluşturacak şekilde, sosyal yardımların siyasetle ilişkileneceği biçimi içerisinde birbiriyle içsel bağlantılara sahip ve bir bütünsellik oluşturan 5 eğilim öne çıkmaktadır.

İlk olarak, görüşülen kişilerin hemen hemen tamamı, özellikle de vakıf görevlileri, yardımların, oy verme davranışıyla sonuçlandığını ve bir minnet duygusu oluşturduğunu belirtti. Burhan, yardım-oy ilişkisini “İşin gerçeği etkiliyor” diyerek özetlemektedir. Aynı şekilde, bir ilçe belediyesi görevlisi de *“Kesinlikle etkiler. Belki de ilk sıradadır. İnsanların, belediyeyi temsil eden yüzlerle karşılaştıkları en önemli yer sosyal yardım”* demektedir. Yardım-oy ilişkisi çerçevesinde, oyu veriyorsa yardım almaya, yardım alıyorsa oyunu vermeye, yardım almıyorsa, oyunu vermemeye dönük bir karşılıklılık ilişkisinin kurulduğu söylenebilir. Ömür, *“Bazıları da başka partiyi tutuyorlar, verdikleri halde biz vermeyiz diyorlar; onu da duyduk. Bazı da aldığımız için, imkânlanıyoruz diyor, biz ona verelim diyo, oluyor”* demektedir. Yardımlar, bir yandan oy toplama bir yandan da insanların gönlünü kazanmaya dayalı bir pratiği sergilemektedir. Bu çerçevede oluşan minnet duygusu kapsamında, bir belediye çalışanının ifadeleriyle insanlara *“Bir cazibe geliyor”* ve *“Nankörlük yapamayız”* düşüncesiyle yardımlar oy tercihi üzerinde etkili olmaktadır. Melis, *“Yardımlarını aldık oyonun hakkı diyoruz. Yiyecek veriyor diye atıyorduk. Attık çok attık, şimşik de gözümüz açıldı”*²⁰³ demektedir. Huriye de etrafında, *“Bu adam benim karnımı doyuruyor ekmeğimi veriyor. Karnımı doyuruyor, çoluğumun ço-*

²⁰³ Burada, “Gözümüz açıldı” derken, siyasal gelişmeler kapsamında 17 Aralık operasyonuna referans verilmektedir.

cuğumun yardım parasını veriyor. Ben bu adama atamayacağım da kime atacağım?” diyerek oy veren pek çok kişi olduğunu söylemektedir.

İkinci olarak, sosyal yardımlar, yoksullar üzerinde siyasal baskı kura-bilmenin ve siyasal temelde kayırmacılık örnekleri sergilemenin önemli bir aracına dönüşmüş durumdadır. Yardımlar, çeşitli siyasal süreçlerin devreye girmesiyle Orhan’ın “İnsanları zoraki durumlara sokuyorlar” ifadesinde görüleceği üzere bir biçimde oya dönüşmektedir. Bu her iki olgunun, yoksulların yaşamına bir korku faktörü²⁰⁴ olarak dahil olmasına yaslanarak gerçekleştiği söylenmelidir.²⁰⁵ Bir muhtarın anlatımlarına göre, AKP’nin mahalle temsilciliklerinin, yoksullara dönük olarak, parti üyeliği karşılığında yardım yapma yönünde baskı oluşturma çabalarından söz edilebilmektedir. Mehmet, “Mahalle temsilciliği yazdırıyor. (...) kime dinletirseniz mahalle temsilcilerine dikkat etsinler. Her şeyi düzenleyen mahalle temsilcisidir. Yardımı kime vereceğini de kafasına göre ayarlıyor. Kime gitmeyeceğini de ayarlıyor, hep akrabalarına çalışıyor, hep kendilerine çalışıyor” demektedir. Hükümete yakınlık önemli bir kriter olabilmektedir ve böyle kişilerin, şikâyet ederek farklı görüşteki kişilere yapılan yardımı kestirme çabalarından söz edilmiştir. Ayrıca, siyasal kayırmacılık çerçevesinde, belediyelerin sosyal yardım birimlerine, öncelikli olarak gidilecek adresler verilebilmekte ve bu, devamlılık kazanabilmektedir.

Başka kimi örnekler, belirli bir siyasal yönelim ve hareketliliği barındıran mahalleler çerçevesinde verilebilir. Siyasal ayrışma ve ayrıştırmanın yardımlar temelinde de gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Mamak ilçe sınırları içerisinde, özellikle siyasal hareketliliğin arttığı kimi dönemlerde

²⁰⁴ Bir görüşmede, bir karı koca arasında geçen, “Hüseyin- Belediye, bunlar oy tuzağı zaten. Fatma- Sus. Hüseyin- Ne susacağım yahu” şeklindeki diyalog, bunun açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

²⁰⁵ Altındağ’daki kimi gözlemlerim buna örnek olarak verilebilir CHP’li Yenimahalle Belediyesi’nin toplu sünnet uygulaması bulunmaktadır. Bu tören için CHP Altındağ Örgütü’ne de kontenjan çıkartılmış ve partililer, Altındağ’dan çocukları sünnet için götürmüşlerdir. Bu noktada AKP mahalle temsilciliği devreye girmiş ve çocuklarını bu şekilde sünnet ettiren ailelere “Çocuklarınızı orada sünnet ettirdiniz, sizlerle yardımlarda görüşürüz” demiştir. Bir diğer örnekte, ekmeğin dağıtım görevlilerinin, “CHP’ye oy verirsiniz bu ekmeğin kesilir” şeklinde tehdit ettiği anlatılmıştır. Bununla ilgili olarak protesto gerçekleştirmek isteyen bir mahalle sakininin anlatımlarına göre, kadınlar yardım kesilir korkusu ile bu protestoya katılmak istememişlerdir. Bu son anlatılanla ilgili bir diğer örnek ise, yardım dağıtımını izlediğim sırada Hıdırlıktepe’de yaşanmıştır. Mahalleden Fikri, yardım dağıtan görevlilerden birinin, yardımı verirken, insanlara “Yardımlı alıyorsunuz, oyunuzu da verin” dediğini duyduğunu ve bunun üzerine, “Sen daha Hıdırlık’ın dayığını yememişsin” şeklinde sert bir tepkide bulunduğunu anlattı.

ve bu dönemlerin devamında,²⁰⁶ yardımlar açısından geri plana atılan mahalleler olabildiği, Tuzluca’yı ve Ege Mahallesi’ne gönderilen yardımların askıya alınabildiği belirtilmiştir. Böylelikle, yardımlar temelinde bir siyasal taraflaşma da oluşmuş olmaktadır. Dikmen Vadisi’nde yaptığım görüşmelerde, Vadi’de süren barınma hakkı mücadelesi nedeniyle, daha önceden, yılda 2 kere gelen gıda yardımının, 1’e düşürüldüğü söylemiştir. Öte yandan bu yapılırken, yardımlar bir siyasal yönetim aracı olarak, Vadi’de oturan vatandaşları yardımlar temelinde bölüp ayrıştıracak bir strateji çerçevesinde devreye girmiş ve yaygınlaştırılmaya çalışılan “*Belediye’nin yardım aracı taşlanıyor; o nedenle yardım gelmiyor*” söylemiyle Vadi’de oturanların kendi içlerinde ayrıştırılmaya çalışıldığı anlatılmıştır. Görüleceği üzere, sosyal yardımlar üzerinden bir siyasal stratejiyi hayata geçirme gayreti ortaya çıkmaktadır.

Sosyal yardımların siyasal bir strateji olarak işlevselleşmesinde, yukarıdan aşağıya olduğu kadar aşağıdan yukarı doğru da bir ilişki gözlemlenmektedir. Böylelikle, sosyal yardımlar temelinde gerçekleşen siyasal baskı, sadece dikey bir biçimde değil, yoksulların kendi arasında yatay bir biçimde de gerçekleşmekte ve bu özellikleri ile yardımlar, bizzat sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altına alınmış yoksulların kendi elleleriyle, bir siyasal yönetim ve hatta bastırma aracına dönüşmüş durumdadır. Bu, daha önce de söylenen, sosyal yardımların, yoksulların kendi aralarındaki siyasal ilişkiyi ve yoksulların siyasal tercihlerini dışardan ek bir müdahaleye gerek kalmaksızın kendiliğinden örgütleyen bir nitelik kazanması ile bağlantılıdır. Bu siyasal baskı, Huriye’nin “*Alıyorsun yiyor sun onu. ekmeğini alıyorsun, utanmıyor musun?*” ve Lale’nin, “*‘Madem istemiyorsun, sevmiyorsun, oyunu vermeyeceksin, o zaman alma, yeme, kullanma’ diyorlar. O da ‘Niye almayayım, niye kullanmayayım, o benim hakkım. ihtiyacım var’ diyor. ‘Niye hem adamı kötülüyorsun, şöyle höyle diyorsun da, niye gıdasını kömürünü alıp kullanıyorsun, alma’ diyorlar*” şeklinde aktardığı biçimiyle gerçekleşmektedir.

Yardım-oy ilişkisi kapsamında, oy verme olgusu ile ilgili AKP’ye oy veren ve vermeyenlerden çifte bir baskı olduğu ve yardım alanların, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altına bu yolla da alındıkları söylenebilir. Bu, mahalle sakinleri ve komşular arasında yönetsel ve dikey ek bir müdahaleye gerek kalmaksızın kendiliğinden işleyen bir süreç olarak

²⁰⁶ Gezi olayları ve devamında yaşananlar kastediliyor.

deneyimlenmektedir. Böylelikle, temel bir bulgu olarak, sosyal yardımların dağıtıldıkları alanlardaki ilişkilerin, yoksulluğun yönetimine uygun bir biçimde örgütlenmesinde, ek bir müdahaleye gerek kalmaksızın, alanın, politik bir dil üzerinden kendini örgütlediği söylenebilir.

Valla çok çatışmalarımız oluyor bu konularda. Eniştem mesela AK Partili, bana ne diyor, “Yüzüne gözüne dursun, hem yardım alıyorsun, hem de oy vermiyorsun, (...) haram” diyor, böyle tepki aldığımız da oluyor. Geçen mesela bir komşum benim eşime demiş, “Vay be Oktay, hem burada oturuyorsun, hem de büyükşehirin kömürünü alıyorsun”. O almıyormuş. Ama işte bir tane AK Partili komşumuz var. (...) “Yardım alıyorsun, kömür alıyorsun; ama oyunu vermiyorsun, haram zıkkım olsun” diyor. Ben de “Sen kimin malını kimden şey yapıyorsun?” diyorum. (Ahu)

Sosyal yardımların kendiliğinden ya da değil, oy verme bakımından bir siyasal pratiğe dönüşmesi, dinsel kimi pratikleri de beraberinde getirmekte ve onlarla birlikte gerçekleşmektedir. Sosyal yardımlar temelinde gerçekleşen siyasal pratiğe dinsel tema ve söylemlerinde eklenerek, yardım alıp da oyunu AKP’ye vermeyenler üzerinde yatay düzlemde ek bir baskının daha oluştuğu söylenebilir.

Siyasal baskının dinsel pratiklerle birleşme eğilimi, farklı biçimler alarak da gerçekleşmektedir. Bir vakıf görevlisi, *“Kapalı olmam nedeniyle de birazcık şey vardı. Atıyorum Alevi vatandaşlarımızın evlerine gidiyoruz, şey olarak görüyorlar, ben kapalı olduğum için ona yardım etmeyeceğimi düşünüyorlar ve farklı bir arayış içine giriyorlar”* demektedir. Bir ilçe belediyesinin yardım birimi ile yaptığım görüşmede, görevli, ihtiyaç tespiti amacıyla birlikte hane incelemelerine gittiği bir belediye görevlisinin, ihtiyaç tespiti yaptıkları bir haneye, mezhebi gereği, yardım verilmemesi gerektiğini söylediğini; ancak kendisinin buna itiraz ettiğini anlatmıştır. Bunlar tekil örnekler olarak görülmekle birlikte, sosyal yardım rejiminin siyasal ve dinsel baskıya açık bir yapı çerçevesinde oluştuğunu göstermektedir. Nitekim, görüşme yapmak için girdiğim bir hanede, duvarda yer alan Hz. Ali fotoğrafının,²⁰⁷ hane incelemesi sırasında yardım kararının verilmesinde kendisinde bir tedirginlik yaratıp yaratmayacağı şeklindeki soruma karşılık, belirli bir tedirginlik yaşasa da indirmeyeceğini dile getirmiştir.

²⁰⁷ Görüşme yaptığım bir mahalle muhtarı, hane incelemesi sırasında bulunduğu bir evde, yardım görevlisinin, bizzat duvarda yer alan Hz. Ali resmi dolayısıyla olumsuz rapor tuttuğuna ilişkin şahtliğini anlatmıştır.

Karşılaştığım bir diğer örnekte de Zehra, “*Biz türbanlı, ben saklamıyorum, açık da giyerim, türban da takarım, yeri gelir ondan sonra herkes ibadetini yapıyor; ama lakin biz onlardan değiliz, benim yardımımı yapmadılar. (...) ben ona yorumluyorum oğlum*” diyerek, yardımların siyasal baskı ve kayırmacılığa açık yapısından şikâyet etmektedir. Bunun karşılığında itiraz eden gelini Goncagül ise, “*Bence onunla alakası yok, belediyede illa ki tanıdığı vardır, şunu bunu vardır, öyle yaptırmıştır. Bu açıkla, kapalıyla alaka yok, onu bir kere şunu aklınızdan çıkartın*” diye cevap vermektedir. Böylelikle, yardım yapılmasını biri, başının açık olup olmaması diğeri ise, belediyede tanıdığın olup olmaması ile açıklamaktadır. Her iki açıklama biçiminin de sosyal yardım rejiminin oluşumu ve sosyal politika deneyimi açısından önemli yanları bulunmaktadır. Bu örnek, sosyal yardım rejiminin, tek yanlı bir siyasal etki altında, hak temelli ve sağlıklı bir biçimde oluşmadığını, öte yandan devlete ilişkin diğer işlemlerin işleyiş biçimine dönük algının sosyal yardımlar söz konusu olduğunda da geçerliliğini koruduğunu göstermektedir.

Üçüncü olarak, yardımlar ve siyaset ilişkisinde, sosyal yardım rejimini oluşturan dinamiklerden biri de yardımların kesilmesine dönük duyulan korku ile birleşmiş bir biçimde, yardımların hükümet ile ilişkilendirilmesidir. Bir bakanlık uzmanı, “*Siz bugüne kadar 50 yaşına gelmiş adamın, hiçbir evi olmamış bir adama bu hükümet zamanında ev yapıldığını düşünürseniz, bence üç kuşak bu adam bu partiye o verir*” diyerek bu ilişkiye işaret etmekte, Gülcan’ın, “*Başbakan giderse, belki yardımlarımız kesilir diyorum. Tabii içime bir sızı giriyor*” ve Burhan’ın “*Ne yapıyor millet, kendi çıkarını düşündüğü için lan benim odunum geliyor, kömürün geliyor, yardımım geliyor, dayan AK Partiye, dayan AK Partiye*” sözleri bu olguyu yansıtmaktadır. Yardımların kesilmesi korkusunun üzerine, bir de siyasetle birleşmiş bir korkunun eklendiği görülmektedir.

Bir vakıf görevlisi, “*Son on yıldır yapılan şu. Vatandaş yardımlara bağımlı hale getiriliyor. Bu da vatandaş üzerindeki mobbing. Eğer iktidardın biz gidersek bu yardımların hepsi kesilir; çünkü bu yardımları biz size lütuף olarak veriyoruz diye insanların bilinçaltına bu bir şekilde yerleştirildiği için de her geçen gün arıyor*” demektedir. Böylelikle siyasal gelişmelerin²⁰⁸ ve hükümetin geleceğine ilişkin belirsizlik algısı, yardımların de-

²⁰⁸ Bu çalışmanın veri toplama aşamasının önemli bir bölümü, siyasal çalkantıların arttığı bir dönemde ve yerel seçim atmosferi altında gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, siyasal gelişmelerin, yardım

vamlılığını etkileyeceğine dönük bir düşünce ve korkuyu tetiklemektedir. Bir vakıf görevlisi, ihtiyaç tespiti kapsamında bir yıldır görüştüğü ortalama 800-900 kişinin çok büyük bir çoğunluğunun sosyal yardımları kamusal bir sorumluluk değil de bir lütuf olarak gördüğünü söylemektedir.

Sosyal yardımların AKP, özel olarak da Recep Tayyip Erdoğan ve Melih Gökçek’in şahıslarıyla ilişkili olduğu ve yeniden seçilmemeleri durumunda kesileceği yönündeki bir algı da korku faktörünü beslemektedir. Fatma, “*Gökçek’ten de, Tayyip’ten de alıyoruz*”; Cansen, “*AK Parti yardım ediyor, işte, AK Parti yarınlarmız bizim*” sözleri bu özdeşliği yansıtmaktadır. Orhan, “*Ben ‘Sağ olsun Tayyip Erdoğan diyenler’ duydum, gözümlle gördüm*”; bir mahalle muhtarı ise, “*Bunu Tayyip Erdoğan veriyor zannediyor insanlar*” demektedir.

Başbakana yardım veriyor diye hep biz ona verdik oylarımızı mahallecek hep ona verdik. Verdik, yardım edene verdik. Fasulyesini makarnasını yedik, yemedik değil. Oyumuzu da verdik. Melih Gökçek’i beş senedir kim kazandırıyor bizler kazandırıyoruz. (Elif)

Sosyal yardım, hanehalklarının yaşantısına bir sosyal güvence unsuru olarak değil, içinde belirsizliği barındıran ve siyasal baskıya yer açan bir korku unsuru olarak dahil olmuş durumdadır. Bu korku, insanların kendi yaşam alanlarına ilişkin bir sorunda, barınma konusunda harekete geçmesini, eyleme ya da herhangi bir protestoya katılmasını da engellemektedir. Fiili olarak, bu tür bir sürecin içerisinde olmasına karşın, yardımı kesilen bir kişiye ilişkin bir bilgiye sahip olmasak da, yardımların kesileceğine ilişkin korkunun, kişiyi edilgenleştirdiğini söylemek mümkündür. Sosyal yardım pratiklerinin ve genel olarak yoksulluğu azaltma stratejilerinin, ulaştığı kesimlerde yeni bağımlılık ilişkileri yaratacağı da ileri sürülmekte ve tartışılmaktadır (Özdek, 2002: 13, Güler, 2006). Bu, söyleme de yansımasıdır. ABB bülteninde, belediyenin sosyal yardım faaliyetleri “*yaşam desteği*” ifadeleriyle tanıtılmaktadır (Büyükşehir Ankara, 2006: 3-7). Bu çerçevede, “yoksulluk, ‘yaşam desteği’ne muhtaç hale getirilen bir durum oldukça”, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin oluşumu çerçevesinde “üzerine mücadele yürütülen değil, edilgen bir toplumsal kültür

alanlarda, yardımların geleceğine ve devamlılığına dönük bir belirsizlik ve yardımların kesilme korkusuna ek bir korku faktörü oluşturma eğilimi barındırdığı gözlemlenmiştir. Ayrıca bu başlık altında Suriyeli göçmenler de dahil edilebilir. Ankara’ya göç eden Suriyeliler’in bir bölümü Altındağ ilçesine yerleşmiştir. İsmetpaşa, Önder ve Ulubey Mahalleleri bunlar arasındadır. Ayrıca siyasetle de birleşmiş etnik gerilimlerin yardımların temelinde yeniden üretildiği de söylenebilir.

de” yaratma eğilimi taşımaktadır. “Bir süre sonra ise, hak, bir talep konusu ve nesnesi olamayacağı için, baskın gelen merhamet” ve minnettarlığı dayalı ilişkiler de kişinin itiraz etme potansiyelini zayıflatır. Gelişen davranış, “talepkar-etkin değil, kabullenmeci-edilgen bir nitelik” taşıyabilir. Bu, hak ile lütf-merhamet arasındaki ayrımı içerir, dahası ondan kaynaklanır (Yücesan-Özdemir ve Kutlu: 2011: 368). Buna göre, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine korku unsuru etrafında dahil olan bir kamuusal desteğin, yine emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine ilişkin sosyal hak temelli gerçek bir mücadelenin içerisinde olunmasını engellediği görülmektedir. Gülten, “Yardım veriyor, kımlıdatmıyo seni bir yere, orada dur diyor, benim hakkımda iyi düşün diyor. Bir yere hotlama diyor, bir şeylere kendini arayış içinde olma diyor, başka arayış içinde olma diyor. Sen orada dur, kımlıdatmıyor bir yere. Bir yerlere kendini böyle bir arayış içinde olma, orada kal” diyerek, yardımların arka planındaki yoksulların ve sınıfın edilgenleştirilmesine dayalı toplumsal ilişki biçiminin gerçek bilgisini, gündelik yaşamın dili ile açıklamaktadır. Yoksulların ve emekçileri yönetme ve bastırma işlevi üstlenen sosyal yardımlar, hak talebi söz konusu olduğu zaman da aynı işlevi görmektedir. Bu sosyal yardımların, “sosyal haksızlık” niteliğini pekiştirmektedir.

Dördüncü olarak, yardım alanların yardımların siyasetle olan bağının ve siyasal etki ve kullanıma açık bir yapı sergilediğinin farkında olma yönünde bir eğilim sergiledikleri gözlemlenmiştir. Yardımların siyasi amaçlı olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Orhan, “Babasının hayrına yapmıyor. Bırak daha iktidarda yüksek daha durmak, sürdürmek” demektedir. Yardım alanlar, Gülseren’in “Oy zamanları fazla geliyor, sıklaşıyor yardımlar” ifadesinde görüleceği üzere yardımların artışının seçim zamanlarıyla bağlantılı olduğunu da farkındadır. Yardım, aynı zamanda bir seçim stratejisine dönüşmüş durumdadır. Ancak yine de Özlem’in yardımların bir siyasal amaç gözetilerek yapıldığını bile bile Melih Gökçek’e oy verdiğini söylemesi, yardım alanların pek çoğunda gözlemlenen ve sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplinine ait karmaşık bir bilinç yapısına işaret etmektedir.

Kimi görüşmeciler, yardımların insanlarda bir borçluluk hissi yarattığını ve oluşan bu borçluluk hissini de seçim zamanlarında oy vererek ödendiğini belirtmişlerdir. Bunun tersi bir mantığın da doğru olduğu söylenebilir. Melis, “Biz ona oyumuzu verdik” diyerek, yardım olarak karşılığını beklediğini de ifade etmektedir. Dolayısıyla, verilen oyun

karşılığı olarak yardım yapma yükümlülüğüne dayalı paternalist sosyal devlet algısı temelinde, yardım ve siyaset ilişkisine dönük bilgiye yardım alanların da sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zehra, yardım kolisinde, ayva reçelinin vişne reçeline; gül reçelinin kayısı reçeline dönüşmesini seçimlere dönük bir adım olarak yorumlamaktadır. Hıdırlıktepe’de, 2014 Mart ayında beklenmesine karşın, Ocak ayında gelen yardımın dağıtımı sırasında yaptığım gözlem ve görüşmeler de bu eğilimi ortaya koymuştur. Mahalleli yardımların erken gelmesini, “*Daha diğeri bitmemişti*” diyerek yaklaşan seçimlere yormuştu, erken gelen yardımın yaklaşan yerel seçimlere dönük ve oyla bağlantılı olduğunu söylemişti. Ayrıca 20’şer torba kömür yardımı gelmesi de bekleniyordu ve mahalleye yerel seçimlerden önceki bir gidişimde bu kömür de gelmişti.

Yardımların siyasetle olan bağına ilişkin bir farkındalığın, bir yardım alma ve dolayısıyla geçim stratejisine dönüşme eğilimi taşıdığı da gözlemlenmiştir. Görünen o ki, yardım alanlar bu farkındalığı, yardıma erişmeye dönük bir stratejiye dönüştürme eğilimindedir. CHP’li Çankaya Belediyesi’nin yardım kurumu ÇAYED temsilcisi, yardım verilmemesi söz konusu olduğunda, “*AK Partiliyim diye vermiyorsun, ben de partiliyim*”²⁰⁹ şeklinde tepkiler verildiğini aktarmıştır. Bir diğer ilçe belediyesi personeli de “*Oyumuz başkana, yardım etsin*” türü söylemlerle seçim dönemlerinde yardım beklentilerinin arttığını ifade etmektedir. Böylelikle, yardım talebinde bulunan kişilerde, hangi belediyeden yardım alacaksa, o belediyenin başındaki partiye yakınlık duyduğu, o partiyi desteklediği ya da o partiden olduğu yönündeki söylemleri üretme eğilimi olduğu söylenebilir. Aynı şekilde, seçimlerin yaklaştığını belirtip, yardımların neden çoğaltılmadığını soranlar da mevcuttur.

Beşinci olarak, yardımların siyasal etki ve kullanıma açık yapısının bir diğer sonuç ve boyutu, yardımlar üzerinden siyasal yükselme olanaklarının oluşmuş olmasıdır. Bu çerçevede, hayırseverlik faaliyetleri, siyasal yükselme amacıyla da kullanılabilir. Seçim süreçleri öncesinde kimi belediye meclis üyesi adaylarının bir ilçe belediyesine bir market üzerinden yardım bağışında bulunduğu anlatılmıştır. Böylelikle, siyasal yer tutmanın, farklı biçimlerin yanı sıra yardımlar temelinde de gerçekleştirildiği söylenebilir.

²⁰⁹ “Partiliyim” derken, kastedilen Çankaya Belediyesi yönetimindeki parti olan CHP’dir.

Sosyal Yardımların Yaygınlaşması: Göç ve Kültür

Sosyal yardım rejiminin en önemli özelliklerinden biri yardımların yıllara göre yaygınlaşması ve artış göstermesidir. Bu yaygınlaşma ve artış, sadece kamusal ya da özel sosyal yardımlara ilişkin nicel, teknik göstergelerden ibaret bir biçimde değerlendirilemez. Bu yaygınlaşma ve artışın beraberinde getirdiği, “kent içi sosyal yardım ağı”nı oluşturan ve sosyal yardım rejimini var eden toplumsal ilişki biçimlerini ve sosyal yardımların temelinde oluşan özgün ilişki setleri ve davranış örüntülerini ortaya koymak gerekir.

Yaşanan bu yaygınlaşma ve artışın arkasında çeşitli nedenler bulunmaktadır. Öncelikle sosyal yardımların bir sosyal politika paradigması, programı ve uygulaması olarak, kamu politikalarına yerleşmiş olmasını saymak gerekir. Bu süreçte, yardımlar, sadece paradigma olarak kökleşen değil, aynı zamanda, tür ve nicelik (bütçe ve miktar) olarak artış gösteren bir program ve uygulama olarak yaygınlaşmış ve artış göstermiştir. Vakıf faaliyetlerinin de kurumsallaşma eğilimi doğrultusunda gelişimi de yardımların artışını etkileyen unsurlardan biri olarak sıralanabilir. Bir vakıf görevlisi, çalıştığı vakfa son bir yıl içindeki ek personel alımıyla birlikte, vakfın verdiği yardımların nicel olarak oldukça artış gösterdiğini belirtmiştir. Yerel yönetim faaliyetleri içerisinde, artan²¹⁰ sosyal yardımların verilme biçimi, çek sistemi, yardım alanların da daha çok tercih ettiği bir yardım alma biçimi olarak, yardımların yaygınlaşması ve artmasının bir nedeni olmaktadır. Özel sosyal yardım kuruluşlarının faaliyetleri de kamusal sosyal yardımların artışına paralel bir gelişim içerisindedir. Herhangi bir kamusal sosyal yardımdan yararlınsa da özel sosyal yardım kuruluşlarına başvuran ve bu kuruluşlardan yardım alan kişi sayısı yıllara göre artış eğilimindedir. Sosyal yardım rejimine ilişkin klientalist ilişki kalıbı da yardımların yaygınlaşma ve artışındaki temel nedenler arasında sayılabilir. İl ya da ilçe belediyeleri söz konusu olduğunda, özellikle seçim dönemlerinde, yardım yapılmasına dönük beklentilerin de artış göstermesi ve bu beklentinin oluşmasını sağlayacak siyasal-toplumsal ve ideolojik yapı ve ilişkiler nedeniyle “*Oyumuz başkana, yardım etsin*” diyerek yardım talebinde bulunanlar vardır. Bunu destekleyecek bir biçimde, 110

²¹⁰ ÇAYED ile yaptığım görüşmede, demneğin yardım yaptığı kişi sayısında belirli bir artışın söz edilmektedir. Buna göre bu sayı, 3-3,5 yılda 2 bin kişiden 7 bin kişiye çıkmıştır. Önce 10 bin kişiye yükselmiş, ardından elemelemlerle 7 bine gerilemiştir. Demek yöneticileri, bu sayının daha da yükseleceği görüşündedir.

seyin’in yardımların yaygınlaşma ve artmasını ve sigorta yoklamasının kalkmasını da anlatan ifadeleri şöyledir:

Eskiden bu beyaz torbalı kömürleri Başbakanlığa ait olduğu için herkese vermiyorlardı. Maaşı olanlar, ekmeğini kazanana vermiyorlardı. Ama sakat, hastalıklı, vücutta noksanlığı olan insanlar alıyordu. Şimdi herkes alıyor. Bize bir ton veriyorlardı, şimdi bir buçuk ton veriyorlar, niye? Niye veriyorlar, kaz gelen yerden tavuk esirgenmez ki, bir yerden kaz gelecek. Tavuğu ben niye vermeyeyim ki. (...) Geliyor, getiriyorlar, bugün dağıttılar işte, bir sürü dağıttılar, bir sürü tonlarca. Milyon tonlarca dağıldı. (Hüseyin)

Sosyal Yardım Almanın İktisadi ve Kültürel Etmenlerle Birleşmesi

Sosyal yardım rejimi, iktisadi ve kültürel etmenlerle birleşme ve bu temelde oluşma eğilimindedir. Yardımlar, hanehalklarının yerleşme biçimleri ve kültürel unsurlarla içiçe geçmektedir. Hanehalklarının yerleşme biçimleri, genellikle birbirini izleyen bir süreç içerisinde, tüm ailenin yerleşmesi tamamlanacak bir tarzda gerçekleşmektedir. Yardım alanlar açısından, yardıma başvurma eğilimi, göç gibi iktisadi ve hemşehrilik ve komşuluk bağlarına dayalı kültürel olgularla birleşmektedir.

İlk olarak, göç olgusu, yardımların artması ve yaygınlaşmasında önemli nedenlerden biridir. Göçle bağlantılı olarak çeşitli mahalle ve semtlerde illere göre kümelenmeler bulunmaktadır. Bir mahalleye, belirli bir ilden yaşanan göçün ardından, aynı ilden hemşehrilik ve akrabalık temelinde yeni göçler başlamaktadır.²¹¹ Sosyal yardımlar, bu noktada devreye girmekte ve göç yoluyla gelen kişi ve hanenin sosyal güvence boşluğunu kapatacak ilk geçim stratejileri arasında yer almaktadır. Bu noktada, iç göç ve “Türkiye’nin geleneksel refah rejiminin önemli ayaklarından biri” olan gecekondu olgusu ve onun etrafında iş ve istihdam olanakları bulma sürecinin (Erder, 1996; Buğra, 2006: 52; Kongar, 2010: 570) günümüzde, yardıma erişim süreci olarak yeniden tanımlanması gerekliliği göze çarpmaktadır. Yardımlar, hanehalklarının bu yerleşme sürecinin içerisine, göç olgusunu, akrabalık ve hemşehrilik ilişkileri temelinde tetikleyen bir unsur olarak dahil olmaktadır. Dolayısıyla, göç ve yardımların artışı arasında, karşılıklı bir ilişkiden söz etmek mümkündür.

²¹¹ Bir muhtarın anlatımlarına göre, mahalleye Siirtli bir aile gelmiş; ardından Siirtliler zaman içerisinde 7-8 hane olmuştur. Bunun örnekleri çoğaltılabilir. Erder (1996: 290), bu olguyu “zincirleme göç” kavramı ile açıklar.

ÇAYED bünyesinde sistem üzerinden yaptığım incelemede, yıllar içerisinde farklı üyeleri Çankaya ilçesine göç eden geniş bir ailenin (sülale) yardımlara başvuru gelişimini gözlemledim. Buna göre, 2008’den 2014’e kadar bir sülaleye bağlı farklı ailelerin giderek genişleyecek şekilde yardıma başvurduğu görülmektedir. Bunu, sosyal yardım rejiminin, yerleşme, kültürel özellikler ve göç etme biçimiyle iç içe geçmiş bir boyutu olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Çalışmada ifade edildiği gibi, yardımın bilgisi, kulaktan kulağa yayılmakta ve başvuran kişinin yaşadığı yerde oturup da yardım başvuran kişi sayısında belirli bir artış gözlemlenmektedir. Beraber yaşama ve göç etme biçimi, bunun oluşmasında belirleyici nedenler arasındadır.

Mahalledeki göç temelli yerleşim ve kümelenmeye bağlı olarak yardım talebi de küme küme gerçekleşmektedir. Bunun, yardımların yaygınlaşmasında ilerletici bir etki yaratacağını ya da geçimin aileler arasında ortaklaştırılması üzerinden, gelen yardımın paylaşılması aracılığıyla yardımlardan yararlanan aile ve kişi sayısının artacağı da düşünülebilir. Yardım çıkmayan hane ve kişilerin de akraba ve komşular üzerinden yardımlardan yararlanması, oy davranışına ve yardımların geçimi içerisinde yer kaplayan nüfus büyüklüğüne dönük etkileri açısından değerlendirilmelidir.

Yardımlar ve göç arasındaki birbirini besleyen karşılıklı ilişki, yardımların iktisadi yapılarla birleşme biçimine ilişkin de bir fikir vermektedir. Yardım ve göç ilişkisinin, sermaye birikimi açısından bir anlamı vardır. Çalışmanın önceki bölümlerinde anlatıldığı üzere, Marx, tarımdan kopup kentlerde hazır emek gücü olarak biriken nüfusu, yedek işgücü ordusunun saklı/gizli bölmesi olarak ele alır. Harvey’in (2012a: 234) Marx’ın referansla söyledikleri, göç, sosyal yardım ve sermaye birikimi süreçleri açısından anlamlıdır:

Yedek sanayi ordusunun ve özellikle de “gizli” olan kısmının hareket geçirilmesi, hem emeğin hem de sermayenin, toplumsal ve coğrafi hareketliliğine bağlıdır. Örneğin, emek bağlamında, “emek gücü bir mecradan diğerine, bir üretim yerinden bir diğerine daha hızlı transfer edilebildiğinde”, kâr oranı daha hızlı bir şekilde eşitlenir ve birikim arzusu daha hızlı bir şekilde tatmin edilir. Hareketliliği son derece yüksek bir işgücü kapitalizm için bir zorunluluk haline gelir.

Sosyal yardımlar da göç süreçlerini tetikleyen, en azından besleyen bir unsur olarak, sermaye birikiminin işgücü hareketliliğine dönük gereksinimleriyle eklemlenme eğilimindedir. Bu özelliğiyle sosyal yardımların

kente göçle gelen işgücünü, ilk başvurulacak bir geçim stratejisi olarak kente ve dolayısıyla kentsel işgücü piyasasına hazırlayan ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak bu tür bir işlevle yüklü olduğu görülmektedir. Bu anlamda, sosyal yardımların, yedek işgücü ordusunun saklı bölmesinin yeniden üretimi ve sermaye birikim süreçlerine dahil edilmesinin temellerine yerleştiği söylenebilir.

Yardıma başvurma ve yardım almanın iktisadi etmenlerle birleşmesine dönük bir diğer örnek de göç edilen yerdeki gelir elde etme yöntemleri ve buna dönük bir yerleşme biçimiyle bağlantılıdır. Yardım alma ve yardımların yaygınlaşmasıyla yerleşme biçimleri ve bunun iktisadi ve kültürel kökleri birbiriyle sıkı bir biçimde bağlantılıdır. Buna göre, yardım alanların enformel sektör kapsamında yaptığı işlerden biri olan atık kağıt işçiliği, göç sonucu yerleşim yerlerini etkilemektedir. Ankara’da Çankaya ilçesinin çöpü değerli olması nedeniyle, aynı ilçe sınırları içerisinde, göç sonucu Aşağı-Yukarı Öveçler, Bademlidere, Dikmen semtleri içerisindeki gecekondu bölgelerine yerleşme örüntülerinden söz etmek mümkündür. Bunun yanında, göç etme ve sonrasında yerleşme alışkanlıkları nedeniyle Altındağ ilçesine bağlı Ulucanlar Mahallesi de atık kağıt işçilerinin Ankara ili sınırları içerisinde ikamet ettikleri yerler arasındadır.²¹² Bu yerleşme biçimlerinin, hemşehrilik ve akrabalık ilişkileri temelindeki gerçekleşme biçimi, iktisadi ve kültürel etmenleri birleştirerek, sosyal yardım rejiminin oluşum özellikleri ile eklemlenmektedir.

İkinci olarak, yardımların yaygınlaşma biçimini tetikleyen nedenlerden biri de, göçle de birleşmiş bir biçimde, mahallelerdeki yerel ilişkiler, özellikle de hemşehrilik ve komşuluk ilişkileridir. Özellikle kimi mahallelerde yaşayanların çok önemli bir bölümünün yardım aldığı gözlemlenmektedir. Bu da, mahalle sakinlerinde *“Herkes alıyor, ben de alayım”*; *“O alıyor, benim neyim eksik?”*; *“Sen alıyorsun da, ben niye almıyorum?”* mantığı ile yardım alma davranışını pekiştirmektedir. Bir muhtarın anlatımlarına göre, bir kişinin fakirlik belgesi almak için muhtarlığa başvurması durumunda, aynı gün içerisinde, o kişiyle hemşehrilik bağıyla birbirine bağlı pek çok kişi (10 kişiye kadar çıktığı anlatılmıştır) fakirlik belgesi talebiyle muhtarlığa gelmektedir. Bir kişiye yardım yapıldığının duyulmasıyla birlikte, yardım talebinde bulunanların sayısı da belirli

²¹² Bu bilgiyi, Ankara’da kendi oturduğum semtte (Cebeci) yardım da alan kimi atık kağıt işçileriyle sistematik olmayan gözlem kapsamına girecek biçimde yaptığım görüşmelerime dayalı olarak verimaktayım.

bir artış göstermektedir. Bir vakıf görevlisinin, “Kale Mahallesi’nde 1 kişiye gıda çeki verilirse, ertesi gün 10 tane mahalleli geliyor” sözleri buna örnek oluşturmaktadır. Bu tür davranışlar, özellikle, hemşehrilik ve komşuluk ilişkilerinin daha gelişkin ve kalabalık yaşamının daha yaygın ve hane ve mahalle temelli sosyalleşme biçimi ve yaşam tarzının hakim olduğu mahallelerde²¹³ daha fazla gözlemlenmektedir.

Yardımların yaygınlaşması, mahallelerde yerleşim ve hane nüfusunun da etkilenmektedir. Özellikle eski gecekondu mahallelerinde, sülale halinde yerleşme biçimine paralel olarak, ailenin giderek genişleyecek bir biçimde aynı mahallede yaşama davranışı sergilediği gözlemlenmektedir. Bu çerçevede, aynı aileye mensup 30-40, hatta daha da fazla kişinin aynı mahallede ikamet ettiği çeşitli örneklerle karşılaşılabilmektedir. Bu durum, yardımların, geçimin bir parçası olarak aileler arasında bölüşümünün yanında, alınması gereken bir geçim aracı olarak yaygınlaşmasını da tetiklemektedir. Kentsel dönüşüm nedeniyle, evlenen çocukların, kentin daha uzak bölümlerine taşınmasına paralel olarak, ailenin daha yaşlı bireyleri de bu yerlere taşınma eğilimi sergilemektedir. Bu kişilerin, sosyal yardımlara dayalı ilişki ve davranışlarını bu yeni yerlere taşıyacaklarını söylemek mümkündür. Öte yandan, bu kent içi göç biçimlerinin ailenin taşınan üyelerinin gittikleri yerdeki sosyal yardım ağları konusundaki bilgilerini, taşındıkları mahalledeki akrabalarıyla paylaşacakları da düşünülebilir. Bu da yardım alanların, kent içi sosyal yardım ağı konusunda belirli bir bilgi sahibi olma kapasitelerini artırabilecektir.

Sosyal Yardımın Kuşaklar arası Aktarım ve Devamlılığı ve Kuşaklar arası Yardım Alma Kültürü

Sosyal yardım rejimi, yardımların kuşaklar arası aktarım ve devamlı

²¹³ Bu yaygınlaşma ve artışın, daha net bir biçimde gözlemlenebileceği yerler, özellikle kömür yarıdımı dolayısıyla gecekondu mahalleleridir. Kale Mahallesi muhtarı, tahmini olarak kendi mahallesinde yaşayan 20 bin kişinin 19 bininin yardım aldığını söylemektedir. Önder Mahallesi muhtarı mahallesinde 1999’da sadece 6 kişinin yardım aldığını, şimdi ise bu sayının “en az 600-700 kişi”ya çıktığını anlatmaktadır. Şehit Cengiz Topel Mahallesi’nde oturan Burhan, Akdere’yi katacak bir biçimde, o bölgede yaşayanların yüzde 90’ının yardım aldığını söylemektedir. Altındağ ilçesine bağlı Kale Mahallesi ve Mamak ilçesine bağlı Şehit Cengiz Topel Mahallesi, Ankara’nın eski gecekondu mahalleri arasındadır. Gecekondu Mahallesi olmasa da Örnek Mahallesi muhtarının verdiği bilgiye göre, mahallesinde 27 bin civarında kişi yaşamaktadır. Bunlardan 900 aile ABB’den, 320 aile vakıftan yardım almaktadır. Kimi ailelerin her iki kurumdan da yardım aldığını düşünerek, tahmini bir hesaplama hanehalkı bazında, 4-5 bin civarında kişinin yardımlardan yararlandığı söylenebilir. Bu da yaklaşık mahalle sınırlarında oturan 5 ila 7 kişinin birinin yardım kapsamında olduğunu ortaya koymaktadır ki; yüksek bir oran olarak değerlendirilebilir.

lığını sağlayacak bir biçimde artması ve yaygınlaşması temelinde de oluşum göstermektedir. Yardım alanların çocuklarının ve hatta torunlarının da potansiyel birer yardım alan olarak yetiştikleri²¹⁴ ve haneden evlenme dolayısıyla ayrılanların da yardım alan kişiler olarak yaşamlarına devam ettikleri gözlemlenmektedir. Yoksulluk gibi yardım almak da çocuk ve hatta toruna, ihtiyaçların yanı sıra psikolojik bağımlılık temelinde devrolan bir miras gibidir ve vakıf görevlileri, vakıfların 1990’larda evlenen ve yardım alan anne babaların torunlarına yardım vermeye hazırlandıklarını anlatmaktadır. Bu aktarım ve devamlılık, sadece yardım alanların geçim ve hayat şartları açısından fiili olarak var olan bir olgu değildir. Aynı zamanda yardım alanlar arasında beklenti düzeyi de oluşturma eğilimleri taşımaktadır. Yardım almanın aile içerisinde görülen ve benimsenen bir davranışa dönüşme eğilimi taşıdığı gözlemlenmiştir. Yardım alanlar, çocuklarının kendileri gibi yardım almasını istememekte; buna karşın, yardım almak, yoksulluğun kuşaklararası aktarımına paralel olarak, hane üyeleri arasında süreklilik kazanmış bir kültüre dönüşme eğilimi taşımaktadır. Bunu “kuşaklararası yardım alma kültürü” olarak kavramsallaştırabiliriz. Kuşaklararası yardım alma kültürünün sosyal yardım rejiminin oluşumuna bir yandan eklenen bir yandan da sosyal yardımlara dayalı sosyal politika programının kitle desteğini garanti altına alan ve genişleten bir özellik taşıdığı söylenebilir. Sosyal yardımların hane bireyleri arası kuşaklararası devamlılığını aynı zamanda mevcut siyasal iktidar ilişkilerinin yeniden üretimi açısından da değerlendirmek gerekir. Böylelikle, kuşaklararası yardım alma kültürünün, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplinini kuşaklararası aktarıp yeniden üreterek bir yandan da ona yaslanarak yaşama geçtiği ve bu disiplinin, kuşaklararası yardım alma kültürünün içerisine yerleşerek varlığını koruduğu söylenebilir. Bir vakıf müdürünün, genç bir kadının, annesinin vefatının ardından, “*Annemin yardımı bana miras kaldı*” diyerek vakıf müdürüne kendisine de yardım bağlaması gerektiğini söylemesi şeklindeki ilginç olay, kuşaklararası yardım alma kültürüne örnek oluşturabilecek bir niteliktedir.

Yardım alanların geçim ve hayat şartları ve sosyal yardım deneyimi çerçevesinde, yardım alan hanehalklarının bu davranışı, yukarıda sözü edile alışkanlık ve maddi ve psikolojik bağımlılık olgularını da örneklemektedir. Ayrıca kuşaklararası yardım alma kültürü, yardım alanlar

²¹⁴ Bunda, kadınların vakıflara çocuklarıyla birlikte gelmelerinin önemli bir etmen olduğu söylenmektedir

arasında, yardımların alınması gereken doğal bir geçim kaynağı, geçim ve hayatın doğal bir parçası olduğu şeklindeki bir algının da uzantısıdır.

Kuşaklararası yardım alma kültürünün biri öznel diğeri nesnel iki nedeninden söz edilebilir. Öznel olarak baktığımızda, yardımlar, gerçekten de kişilerde, muhtaçlık, ihtiyaç ve mecburiyet sarmalına eklemenecek şekilde belirli bir alışkanlık yaratmaktadır. Bu alışkanlığın geçim ve hayat şartlarını düzelteren bir boyutu olduğu kadar, kişiyi psikolojik olarak iyi hissettiren bir yanı da vardır. Ayrıca bu alışkanlık durumu, aileden/haneden evlenen çocuğa da geçebilmektedir. Diğer yanda, nesnel düzlem açısından konuşmak gerekirse, kimi yardım alan ailelerin ayrı ev açmış çocuklarının da yardım aldıkları belirtilmiştir; ancak bu olguyu sadece alışkanlıkla açıklamak yetersiz kalacaktır. Burada gençleri, işgücü piyasasının -sosyal-güvencesizlik ve işsizlik üreten yapısı ve aynı zamanda çok çocuk sahibi olmaya teşvik eden siyasal-toplumsal ve ideolojik yapı içerisinde, yardım almaya iten nesnel ve yapısal koşullardan da söz edilmelidir. Bu anlamda, ayrı ev açan çocukların, yardım almak için giderek daha fazla başvuruyor olması, genç işsizliği ve güvencesiz işlerin daha çok genç emeği üzerinden yükseliyor oluşu ve vasıfsız emek olguları ile birleşen bir yapı içerisinde anlam kazanabilir. Öte yandan, yardımların daha çok orta yaşlı kesimin başvuruyor oluşu, belirli bir süredir çalışmaya deneyimi olması beklenen nüfus grupları içerisinde de yoksulluğun yaygınlığının ve çalışmanın yoksulluktan kurtarmayan yapısının bir işareti olarak yorumlanabilir.

Yardım alanlar, çocuklarının kendileri gibi yardım almasını kesinlikle istememektedir. Huriye, “*Rencide olmasını hiç istemem*” demektedir ve Hande’nin sözleri yardım almanın eğitim ve çalışma ile bağlantılı yapısını ortaya koymaktadır.

Çok darda kalmadığı müddetçe almasın. Çocuklarımin ikisinin de, bakk üç çocuğum var, Allah hiçbir zaman, devletin kapısına düşürmesin, yok kömürmüş, yok, kendilerini kavuracak devlet işi nasip etsin! () para zaten onlara bey gibi yeter. İstemem ya, gerçekten istemem. (Hande)

Kuşaklararası yardım alma kültürü, bu eğilimler doğrultusunda perçinleşirken, yardım alanların, çocuklarının kendileri gibi yardım almasını istedikleri diğer yandan da kendi deneyimine bakıp, çocuklarının gelecekteki geçim ve hayat şartlarına dönük beklentileri dolayısıyla, //

gidişle o da yardım alır” şeklinde özetlenebilecek iki farklı, ancak birbirini tamamlayan düşünceyi birlikte taşıdıkları söylenebilir. Bu düşünceyi, Cansen, “Alır galiba, alır. (...) Okusun, benim çocuğum bir yere gelsin almasın” diyerek özetlemektedir. Yardım alan hanenin çocuğunun geleceğine dönük kaygılarına, yardım alıp almama kaygısı da eklenmiş görülmektedir. Çocuğunun yardım almayacağını düşünenler de vardır.

Alırlar; ama ben almaya taraftar değilim. İstemem, neden dersen, önce benim çocuğumun geleceği önemli. İşi olsun, onun vereceği yardım, ben sana biraz önce söyledim, gine söyleyim. Yaşam çok iyidir, neyle emeğiyle. Geçim çok güzeldir, kendi imkânıyla yaşayana. Senin yardımınla, onun yardımıyla yaşamak bir babaya ölümdür. (Velit)

Ben kendimle baş başa kaldığım zaman ben bunu düşünüyorum biliyor musunuz? Bu ülkede bu devlet böyleyken, benim çocuklarım da benim gibi yardım alacaklar. Benim çocuğum şu an benden utanıyor biliyor musunuz? Bu bir dilencilige giriyor işte. “Anne bu dilencilik, yapma etme gitme, kendini küçük düşürme” diyor. “Oğlum böyle bir şey olursa sen gider yapar mısın, yardıma yazılır mısın?”, “Yazılmam” diyor. Onur diyorum, “Onur çok büyük konuşma oğlum, ben de öyle düşünüyordum; ama bak ben yardım kapılarından çıkmıyorum. (...) İşin olmazsa, gücün olmazsa, sahip çıkanın olmazsa, babamdan bir şey yoksa, tarlan, evin arsan yoksa, mecbur sen bu yardımları alacaksın”. Benim çocuğuma böyle akıl veriyorum ya, çünkü biliyorum ki, benim çocuğum da bu yardımlardan yararlanacak, alacak. Eminim; çünkü benim içime öyle doğuyor. (Ahu)

Sosyal Yardımlar Hakkında Bilgi Sahibi Olma

Sosyal yardım rejiminin oluşumunda, yardımların artma ve yaygınlaşma biçimi ve vakıf faaliyetlerinin işlemesi, vakıf personeli ve yardım alan ilişkisi çerçevesinde yardımlar hakkında bilgi sahibi olma, önemli bir yer kaplamaktadır. Bu üst başlık altında toplanabilecek biçimde “yardım yapıldığını öğrenme kanalı” ve yardımı kimin yaptığı bilgisi şeklinde iki boyut belirlenmiştir. Her iki boyut da sosyal yardım rejiminin, sosyal yurttaşlık temelinde bir haklar rejimi çerçevesinde oluşum göstermeyen karakteriyle uyum içerisindedir.

Sosyal Yardım Yapıldığını Öğrenme Kanalı: “Komşudan Duydum”

Yardım yapıldığını öğrenme, çok büyük oranda komşular ya da akrabalar kanalıyla olmaktadır. Muhtar, okul müdürü, vb. kanallar üzerinden de

yardım yapıldığı öğrenilebilmektedir. Özellikle, hemşehrilik ve komşuluk ilişkilerinin güçlü olduğu mahallelerde ve gecekondu semtlerinde yardım yapıldığına ilişkin bilginin kulaktan kulağa yayılma halinden söz edilebilir. Muhtarlık makamının yardım yapıldığı bilgisinin yaygınlaştırılmasında önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Mehmet, “*Yine böyle ben işsizdim. Muhtarım sağ olsun, muhtarım götürdü, yazdırdı*” demektedir. Ayrıca, farklı nitelikteki kamu ya da özel kurumların da insanları vakıflara başvurmaları konusunda teşvik ettiği belirtilmektedir. Akrabalar da yardım yapıldığı bilgisinin yaygınlaşmasında çok güçlü bir kaynak işlevi görmektedir.

Yardım yapıldığına ilişkin bilginin yaygınlaşmasında, “*Herkes alıyor, ben de alıyorum*” şeklinde özetlenebilecek bir yaklaşımın etkili olduğu gözlemlenmektedir. Bu duruma örnek oluşturacak bir biçimde, Hacer, “*Toplu şekilde mahalle gidince, sen de ayaklanıyorsun, gidiyorsun, şurada yardım varmış diyorlar, sen de gidiyorsun*” demektedir.

Bunun yanında, yardım yapıldığına ilişkin bilginin kulaktan kulağa yayılması, gerçekleşme biçimi itibarıyla yardıma başvurma ve yardım almaya dönük bir teşvik mekanizması işlevi de görmektedir. Yardım alanların, yardıma başvurma konusunda kendi etrafındakileri de örgütlediği anlaşılmaktadır. Gül, “*Komşulardan. Onlar teşvik ettiler, niye almıyorsunuz, niye başvurmuyorsunuz?*” demektedir. Bir vakıf görevlisi, bu olgu ile ilgili olarak, “*Komşusu, ‘Sen neden almıyorsun’ diyor. Ekiyor tohumu o da filizlendiriyor*” demektedir.

Vakıf görevlilerine göre, yardım alanların aralarında “çok sıkı bir ağ” bulunmaktadır. Buna göre, örneğin büyükşehir belediyesi yardımlarının ne zaman nerede yapıldığını bilebilmektedirler. Hacer’in “*İki keredir aldık, Natoyolu da üçüncüyü almış, buraya yok herhalde üçüncü. Ahlâm var, o bildiriyor. Onlar söylüyor, burası üçüncüyü aldık diyor*” sözleri buna örnek oluşturabilir. Vakıf görevlisinin bahsettiği bu kent içi sosyal yardım ağı dolayısıyla, yeni bir yardımın uygulanmaya başladığı bilgi, çok hızlı bir biçimde yaygınlaşabilmekte ve yardım alanlar vakfa gelip bu yardım türünden nasıl yararlanabileceklerini sormaktadır.

Sosyal Yardım Yapanın Kim Olduğunun Bilgisi

Yardım alanların yardımlara ilişkin bilgi sahibi olmaları konusunun ikinci boyutu, alınan yardımın kimin tarafından yapıldığına ilişkin sahip olunan bilgidir. En çok karşılaşılan örneklerden biri, vakıfların yaptığı yarı

dımı, kaymakamlık yardımı olarak bilme sorunudur. Yardımın kimin tarafından yapıldığı, devlet kurumları arasında bir bilgi karmaşasının dışında, yardımı doğrudan hükümetin yaptığını düşünme biçiminde de olabilmektedir. Özdemir’in, *“Bu belediyelere gidiyorlarmış, adamlar adamını buluyorlarmış. Vakfa gidip adamını buluyormuş, onlardan alıyormuş. (...) Vallahi güzelim, işte onu da devletimiz mi yapıyor, belediye başkanları mı yapıyor veya da büyük işadamları mı bunlara önderlik oluyor, nasıl oluyorsa o konuda bir şey diyemem”* sözleri buna bir örnek oluşturmaktadır.

Yardımın bilgisine ilişkin bir diğer durum ise, yapılan yardımın bilgisi-dir. Bu noktada da bir karmaşadan söz etmek mümkün gözükmemektedir.²¹⁵ Yardım alanların aldıkları yardımı bilmediği durumlar da söz konusudur. Şartlı eğitim ve sağlık yardımının, “çocuk parası” olarak anılması buna örnek olarak verilebilir.

Sosyal Yardımın Kesilmesi: Tepkiler ve Kabuller

Yardım alanların, aldıkları yardımın kesilmesi durumunda gösterecekleri tepkiler, sosyal yardım rejimini var eden davranışların belirlenmesi ve sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin oluşumu bakımından önemlidir. Görüşmeler sırasında, yardımların kesilmesi durumunda verecekleri tepki sorulduğunda, araştırmanın pek çok evresinde karşılaşılan korku unsuru ile yeniden belirmiştir. Bu yöndeki soru, korku faktörünün yerleştiği cümle ve davranışlarla yanıtlanmıştır. Emel’in *“Yardımlar mı kesilecek, korktum şimdi”* yanıtı buna örnek oluşturabilir. Yanıtlar, sosyal yardım rejiminin, yurttaşlık temelinde bir sosyal hak olarak dağıtılma ve sunulma özelliği eksikli ve sakat doğası ve sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin genel özellikleriyle uyumludur. Bu uyum içerisinde, *“Hiçbir şey yapmam, mutfığımdan kısarım”* ya da *“Hiçbir şey yapmam; çalışırım”* şeklinde yanıtlar verilmiştir. Bir kısım da gerekli mercilerde hakkını arayacağını ifade etmiştir.²¹⁶ Hak arama potansiyelini yansıtan

²¹⁵ Bir vakıf görevlisinin, “Engelli raporu olan herkes yardım alabileceğini düşünüyor. Sabancı örneği ile püskürtüyorum onları” demektedir. Vakıf görevlisinin verdiği örnek ve başvuru sahipleri ile “baş etme” yöntemi, sosyal politika ve sosyal hizmet disiplini açısından ayrıca tartışılmalıdır.

²¹⁶ Elbette yardımların kesilmesi durumunda verilecek olan tepkiler, sadece kişinin görüşmedeki yanıtı ile açıklanamaz. Bu anlamda, kişinin cevabı, davranışın mutlaklaştırılmasını ve değişmezliği düşüncesini beraberinde getirmemelidir. Görüşmelerde, konuyla ilgili yöneltilen sorular, yardım alanların ilk elde verdikleri cevaplarla yetinilmeden, farklı koşullar altında potansiyel tepki biçimlerini açığa çıkarmaya dönmek olarak, sondalarla desteklenmiştir. Bu nedenle yardım alanların verdikleri cevaplara ek olarak, devamında başka cevapları da olmuştur.

yanıtlar da dışardan ek bir siyasal müdahaleyle bir şekil aldığına bile, sosyal yardımları fiili olarak hak statüsünde inşa etmeye dönük bir zemin-den uzaktır. Yardım alanların vereceklerini söyledikleri tepkiler, belirli bir sosyal haktan bir kolektifin parçası olarak yararlanan hak sahiplerinin gösterecekleri davranış biçimlerini yansıtmamakta, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altındaki yoksul türünün kişiselleşmiş ve bireysel tepkilerini içermektedir.

İçe Dönme ve Mutfaktan Kısma

Yardım alanlar, yardımların kesilmesi durumunda, gıda harcamalarının dan keseceklerini, böylelikle emek gücünün ve hanenin yeniden üretimi-ni, mutfaktan kısımaya dayalı bir içe dönme stratejisi ile aşacaklarını be-lirtmişlerdir. Özdemir, *“Tepkin ne olur, o zaman haftada birisini alırsın, öbür hafta da birisini alırsın. Harcamadan kısacağım veya da yorganıma göre ayağımı uzatacağım. Olmayınca nasıl alacağım”* diyerek bu olguyu özetlemektedir. Bu durumu, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini-nin, dışa dönük kişiselleşmiş ve bireysel tepkilerini tamamlayan bir öge olarak yorumlamak mümkündür.

“Çalışmaya Başlarım”

Yardım alanlar arasında yardımların kesilmesi durumunda, geçimi sür-dürmek çerçevesinde yapılacaklardan biri de işgücü piyasasına çıkarak emek gücünü satışa çıkarmaktır. Ancak bu eğilimin yardım alan hanele-rin çoğunlukla erkeğin işgücü piyasasına katıldığı, tek çalışanlı çalışan yoksul haneler olması dolayısıyla erkeklerden çok kadınlar için geçerli olduğu belirtilmelidir. Gökçe, (uzun bir sessizliğin ardından) *“Yardım kesilirse, çalışırım. Çalışmaya mecbur başlarım. Tepkim olmaz. Devlet veriyor, devlet kest”*; Zehra, *“Ele neyse, bana da o olur. Belki gider hir işe çalışırım. Temizliğe giderim”* demektedir. Bu eğilimin, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin, çalışma ve emek gücünü satma disiplini boyutunu tamamlayan bir olgu olduğu söylenebilir.

Hak Arama Potansiyeli

Sosyal yardım rejimi, yukarıda ayrıntılı olarak çözümlenmeye çalışılan ve sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini yaratan yapısal kısıtlar altında, yardım alanlarda, sosyal yardım hakkı bilincinin ilk be-lirtilerini yaratacak şekilde oluşum göstermektedir. Bu kısıtlara karşın,

sosyal yardım rejimi altında, sosyal hak talebi kalıbına oturmasa da –gerçekçiliği ayrıca tartışılması gereken- belirli bir hak arama potansiyelinden söz etmek mümkün gözükmektedir. Yardım alanların yanıtları, kesilen yardımın takibini yapmaya ilişkin kimi hak arama potansiyellerini de göstermiştir. Bu potansiyel, belirli bir temsiliyet ilişkisi içerisindeki bir kolektifin bir parçası olan hak sahibi öznenin, hakkını talep etme ve savunma değil, yardım kurumuna bireysel ya da “toplu” bir başvuru biçimini yansıtmaktadır. Toplu başvuru biçimini söyledikten sonra, bunun gerçekleşmiş değil, potansiyel olarak gerçekleşebilecek bir tepki biçimi olduğunun altı bir kez daha çizilmelidir. Gülten, “Az bir şöyle bir burukluk olur, az bir şöyle bir desteksiz kalırım, çok az. (...) Tepki ne göstereyim ki, kime sesimi duyuracağım? Giderim başvururum, şöyle derim ‘Neden kestiniz?’ , sebep gösterir” demektedir.

Çalışmada, yardım alanların -aslında farkında olmadan-, sosyal yardımlar ve devletin sosyal niteliğine ait görevler söz konusu olduğunda, kendi konumlarını sosyal yurttaşlık statüsü altında görme istek ve eğilimi taşıdığı belirtilmişti. Yardım alanların yardımlara dönük beklentileri de yer yer bunu yansıtmakta; kendilerini sosyal hak statüsüne dayalı bir sosyal refah ve yardım rejimi altında yaşayan “sosyal yurttaşlar” olarak görme istek ve eğilimleri açığa çıkmaktadır. Ahu’nun “Ben zaten öyle gözü karayım, mesela bu yardım benim hakkımsa, ben gider her yere müracaat ederim” sözleri bu tür bir istek ve eğilime yaslanmaktadır.

Yardım alanların bir diğer eğilimi ise, haklarını arayacaklarını ifade etseler de sonuç alamayacaklarını düşünmeleri yönündedir. Buna göre, yardımın kesilmesinin ardından, hak aramak da boş bir çaba olacaktır. Hak arama potansiyelinin bu özelliği, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini içerisinde, edilgenleştirilmiş ve ne yapacağını bilemez yeni bir yoksul türü yaratımı ile de uyumludur.

Ne yapabilirim ki? (...) Hakkım; ama bir bana kesilmiyor, herkese kesilirse, ben ne yapayım; ama tek bana kesilirse hakkımı ararım. Giderim ne bileyim, kayınbabaya (muhtar yardımcısı) giderim, ne bileyim belediyeye giderim, muhtara giderim söylerim, bir şeyler yaparım. (Cansen)

Gider belediyeyi basarız. Mahallece. Gider (...) ablayla giderik, belediyeyi kesilirse basmaz mıyız? (Görüşme sırasında evdeki diğer kadınların, olumsuz yanıt vermeleri üzerine) Bir şey yapamıyon, geçen sene

aldım kaymakamdan, bu sene alamadım. Elimden de bir şey gelmedi. Elimizden bir şey gelmiyo. (...) Yardımlar kesilmesi, aslında afallar galırs. (Birsen)

Şiddet ve Hakaret

Yardım alanların, yardımların kesilmesi durumunda verdikleri tepkiler arasında, vakıf personeline yönelen ve hakaret ve şiddete varan ve tarafimca da gözlemlenmiş davranışlar da bulunmaktadır. Vakıf personeline yönelen bu tür davranışlar, yardım alanlar açısından bireysel düzlemde bir boşalma kanalı olduğu kadar, aynı zamanda sosyal yardım rejimine, yardım kararını değiştirmeyen içerilme kanallarından biri olarak da dahil olmaktadır. Bu tür davranışlar, kolektifin parçası olarak sosyal haklardan yararlanan hak sahibi bir öznenin üreteceği davranışlarla uyumsuz, sosyal yardım rejimi bünyesinde, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altına alınmış yoksul türü ve sosyal politikanın genel muhafazakâr neo-liberal dönüşümü ile uyumludur.

“Bir şey yapmam. Ne yapacağım?” – “Allah’a bırakırım”

Sosyal yardım rejiminin, yukarıda söz edilen pek çok kısıt çerçevesinde olsa da “hak arama potansiyeli yaratacak” bir biçimde oluşum göstermekte olduğu belirtilmişti. Bunun yanında, sosyal yardım rejimi içerisinde, sosyal yardımların, aynı zamanda genel bir eğilim olarak hak arama potansiyeli yaratmayan ilişkiler içerisinde kişi ve hanelere dağıtıldığı ve topluma sunulduğu gözlemlenmektedir. Hak arama potansiyeli yaratmayan bu ilişkiler içerisinde, yardım alanlar, yardımların kesilmesi karşısındaki çaresizliklerini ifade etmişlerdir. Hacer, “*He boyun eğerez, öyle itiraz etmek, pek bir şey yapmam*”; Raziye, “*Allah bir kapıyı kapar, diğerini açar*”; Songül, “*Hiç düşünemiyorum; o zaman ne yaparım bilemiyorum Belediyeden yardım alacağım diye dört gözle bekliyorum*”; Emel, “*Kesilir mi ki? Korktum şimdi. Allah başka yerden verir diye düşünürüm artık Allah büyük derim, keserse de*” demektedir.

Sosyal yardım rejimi, sosyal yardımları hak olarak görme durumu rında bile, yardım verme ve alma ilişkisinin barındırdığı gizli otoriterlik nedeniyle, hak arama potansiyelini sınırlandırmaktadır. Sosyal yardım rejimi altında, yardım alanlar, hak aramaya ilişkin sonuç alamayacağı düşüncesini de taşımaktadır. Ayrıca sosyal yardım rejimi altında, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini, sadece edilgen ve bağımlı bir yok

sul türü değil, aynı zamanda sosyal yardım almaktan kaynaklı bir boyun eğmişlik psikolojisini hem yaratmakta hem de barındırmaktadır. Bu gizli otoriterlik, yardım verme ve alma ilişkisi içerisinde, çift taraflı bir merhamet etme pratiği ve merhamet edilme isteğini açığa çıkartacak bir biçimde gerçekleşmektedir. Sema, *“Tühlemekten başka elimden bir şey gelmez. (...) Gidip insanların gırtlığını sıkıp, ‘Yardımlımı geri ver’ diyemem. (...) Tek kişiyle bir şey olmaz. Tamam benim hakkım; ama bunu birçok insanın böyle düşünmesi lazım”*; Lale, *“Şikâyetlerden hiç sonuç alacağımı düşünmüyorum ki. (...) Aslında iyi bir şey değil, hiç hoş bir şey değil. Ben mesela gıda alıyorum, işte yakacak yardımı alıyorum diye bazı şeylere boyun eğiyormuşuz gibi geliyor”*; Hayriye, *“Allah merhamet düşürsün ne diyeyim. (...) Merhamet”* demektedir.

Sosyal Yardım Rejiminde Toplumsal Cinsiyet

Sosyal yardım rejimi, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün yapısal özelliklerini²¹⁷ barındırmaktadır. Bu özellikler, sosyal yardımlar temelinde yeniden üretilen ve onu var eden yeni ilişki setleri ve davranış örüntüleri “sosyal yardım rejiminde cinslerarası işbölümü”nü yaratacak ve sosyal yardım alma ve alıcısı oma disiplinin toplumsal cinsiyet boyutunu inşa edecek bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu ilişki setleri ve davranış örüntüleri, şu başlıklar altında ele alınabilir:

Cinsler Arası İşbölümü, Birikim ve Kadının Rolü

Çalışma boyunca, sosyal yardımların, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine eklemlenen ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olduğu belirtilmişti. Bu özelliğiyle sosyal yardımlar, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimi çerçevesinde, kadının hane içi ve dışı yükümlülüklerine dahil olan bir boyut kazanmaktadır. Bu anlamda, yardımların, kadının toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünden kaynaklanan hane içi ve dışı yükümlülüklerini yeniden ürettiği gözlemlenmiştir. Sosyal yardımların, gerçekleşme biçimine ilişkin bu özelliği, aynı zamanda sermaye birikiminin yasalarıyla bağlantılı iktisadi yapıya dönük bir işlevselleşme niteliği de taşır. Şöyle ki, “işçiler kendilerini geçindirebildikleri oranda emek gücünün değeri azaltılır ve birikim oranı artar” (Harvey, 2012a: 231). Harvey’e (2012a: 231) göre, bu hâlde, “emek gücünün yeniden üretimini mümkün

²¹⁷ Bkz. Toksöz, 2009; Uçar, 2011; Dedeoğlu ve Yaman Öztürk (tarihsiz).

olduğunca aile yaşantısı çerçevesine (yani genel olarak kadınların sırtına) yüklemek, sermayedarların çıkarlarına denk düşer”. Bu da, emek gücünün ve hanenin yeniden üretim araçlarına kısmen de olsa sahip olunması gereksinimini yaratır. İşte sosyal yardımlar da, emek gücünün ve hanenin bir yeniden üretim aracı olarak, kadının hane içi yükümlülüklerini pekiştirerek, sermaye birikiminin gereksinimleri ile de buluşur.

Sosyal yardımlar, topluma sunulma ve toplum tarafından algılanma biçiminin ve sosyal yardım rejiminin muhafazakâr karakteri ile örtüşerek, hane içerisinde de ataerkil muhafazakârlığı beslemektedir.²¹⁸ Yardımlar, kadının hane içi ve dışı gündelik yaşam deneyimini, yardımlar temelinde devreye giren özelliklerle birlikte yeniden üreten yapısıyla kadının hane içerisindeki ikincil konumunu pekiştirmektedir. Sosyal yardımlar, kadını hane içerisinde tutma noktasında işlevselleşmektedir. Bunun sonucu olarak yardımların, en genel eğilim olarak erkeğin değil; ama kadının işgücü arzının önünde bir engel teşkil ettiği söylenebilir.²¹⁹

Sosyal yardım rejimi içerisinde, başvuru, hane incelemesi (ihtiyaç tespiti) ve yardım almayı içeren sosyal yardım süreci, cinslerarası bir işbölümüne tabidir. Bu işbölümünde ağırlık çok büyük oranda kadınlara aittir. Yardıma başvuran da hane incelemesine muhatap olan da yardımı alan da kadındır. Bir vakıf görevlisi, çalıştığı vakıftaki dosyaların yüzde 75-80’inin kadınlar adına açıldığını belirtmektedir. Bir diğer vakıfta ise, bir grup yardım alan kadının, kendilerine iş edinmişçesine, farklı yardım kurumlarını düzenli olarak ziyaret ettikleri anlatılmıştır. Böylelikle, yardım alma ve yardımlarının süreklileşmesini garantileme stratejisi çerçevesinde ortaya koyulan bu davranış biçimi, yardım alan kadınlar açısından

²¹⁸ Buna, doğrudan sosyal yardım rejimine içkin sosyal yardım türlerinden yola çıkarak da bir örnek verilebilir. Türkiye’de eşi vefat etmiş kadınlara dönük bir gelir desteği olmakla birlikte, özel olarak boşanmış kadınlara dönük bir yardım bulunmamaktadır. Bu da sosyal yardım rejiminin hanenin yeniden üretimine odaklanırken, aynı zamanda, kadının varlığını aile içerisinde tanımlayan, muhafazakâr bir aile ideolojisini de yeniden ürettiğini göstermektedir. Ayrıca, Bakanlık çalışmalarının da özel olarak aileyi güçlendirmeye dönük bir vurgu içerdiği de gözlemlenmektedir. Bkz. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2011; T.C. Kalkınma Bakanlığı 2013a: 40. Bu noktada, T.C. Ankara Valiliği Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü’nün hazırladığı bir “Aile Danışmanlığı” broşürünün, bilgilendirme yönü ile olmasa da, broşürde dinsel içerikli alıntılar yönüyle muhafazakâr aile yapısını güçlendiren bir vurgu içerdiği görülmektedir.

²¹⁹ Aydın’ın (2012: 55) çalışmasında da sosyal yardımların, kentte yaşayan kadınların “tam zamanlı” kadınlık ve annelik rollerini yeniden üreterek, kadının işgücüne katılımını olumsuz etkileyen yapıyı yeniden üreten etmenlerden biri olarak, hane ve toplumsal yaşama dahil olduğu söylenebilir. Özateş’in (2015: 226-228) çalışması da, evde bakım aylığının, kadınların ücretli çalışmaya katılmasını olanaksızlaştırdığını ortaya koymaktadır.

yardımlar temelinde oluşan bir gündelik yaşam deneyimi olarak, yardım sürecinin kadının sorumluluğunda olduğuna ilişkin içselleştirilmiş yargıyı yeniden üretmektedir.

Bunda, erkeğin yardıma başvurmaya kendi “gururuna” yediremeyerek kadının gitmesini sağlaması, yardımın kadına ait hane içi ve dışı yükümlülüklerin bir parçası ve uzantısı gibi algılanması ve sıklıkla karşılaşılan boşanma, erkeğin terk etmesi ve ölüm gibi durumlarda çocuk ya da çocukların bakımının kadının üzerine kalması gibi nedenler etkilidir. Başvuru sahibi kadınlar arasında eşinden ayrılmış olanların sayısının oldukça yüksek olduğu belirtilmektedir. Yardım başvurusu sırasında, vakfa kararı-koca gelinmesi durumunda, erkek ilk olarak içeri girmemekte ve kadını sokmaktadır. Erkeğin evi geçindirmeye dönük yükümlülükleri kültürel olarak devam etse de, “utanılacak hallerde” kadının hanenin devamını sağlamaya dönük sorumluluğu devreye girmektedir.

Yoksulluğun Cinsiyeti ve Erkeğin Rolü/Payı

Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün yapısal özelliklerini temel alarak oluşan sosyal yardım rejimi ve onun bir ögesi olarak beliren cinslerarası işbölümü, sosyal yardımlara temel teşkil eden yoksulluğun cinsiyet boyutunu da içermektedir. Yoksulluğun cinsiyeti olarak kavramsallaştırılabilecek bu olgu, çalışan ya da işsiz yoksul hanenin genel yoksulluk sorunu dışında, erkeğe ilişkin ölüm, boşanma, terk etme ya da işsiz kalma gibi çeşitli eğilimleri barındırmaktadır. Gözlemler ve yardım alanların beyanları, kadınların yoksulluğu erkeklerden daha derin ve fazla yaşadığını ortaya koymuştur. Emel, “*Bayan daha çok yaşıyor, geçim sıkıntısını daha biliyor evin içinde*” demektedir. Bunda, yoksulluk ile kadının özellikle mutfığa dayalı hane içi yükümlülükleri arasında kurulan mutlak bağın etkisi olduğu söylenebilir. Hacer ise, kadının yoksulluk deneyiminin yanında, kadın yoksulluğunun erkeğe bağımlı yapısının da başka yapısal etmenlere bağlı olduğunu, “*Erkekten fazla biz yaşıyoruz. (...) Bilmiyorum işte evdeki biten şeyleri görüyorum, yiyeceğini içeceğini, iş de olmayınca diyemiyorsun ki şunu getir diye. Bazı da bomboş, bugün de 20 milyonla gelmiş. Bir şey istemiyorsun ki. Sıkılıyorsun, üzüliyorsun işte onlara*” diyerek anlatmaktadır. Kadının ve hanenin geçim kaynaklarının yaratılması ve sürdürülmesinin erkeğe bağımlı bir yapısı vardır. Kadınlar da kendi tercihlerinden bağımsız yapısal bir olgu olarak, kendi ayakları üzerinde durmak yerine, erkeğe bağımlı bir yaşam tarzı içerisinde.

Yardım alan kadın yoksulluğunun, gündelik yaşam deneyimi ile birleşimi, kadının hane ve mahalle temelli yaşam tarzı içerisinde ev işlerinin yanı sıra ne yenileceği derdi üzerine kuruludur. Kadının deneyimlediği yoksulluğun, hanenin genel yoksulluk deneyimi ile barındırdığı ortaklıkların²²⁰ yanında, ayrıca ele alınması gereken kimi boyutları da vardır. Kadının yoksulluğunun, hanenin yoksullaşmasına neden olan yapısal sorunların yanı sıra, erkeğe bağımlı bir yapısı bulunmaktadır. Gözlemler, kadının yardım almakla sonuçlanan yoksullaşma sürecinde erkeğin de önemli bir rolü ve payı olduğunu gözler önüne sermiştir. Boşanma çok yaygındır ve hikâyede çok büyük ölçüde şiddet unsuru vardır. Bunun yanında, eşin çalışmaması, düzensiz gelir, alkol, kumar da oldukça yaygın (Çamur Duyan, 2006; Bora, 2007: 108) olgular olarak kadının sosyal yardım almakla sonuçlanan yoksullaşma süreci içerisindeki yerlerini almış durumdadır. Burada da öne çıkan eğilim, erkeğin vefatı, terk etmesi ya da boşanmadır. Erkeğin “sorumsuzluğu”, sosyal yardım almak, en azından almak için başvurmakla sonuçlanacak bir biçimde yoksulluğun deneyimlenmesi ve kadının hane içi yükümlülükleri çerçevesinde kadınların en çok şikâyet ettiği konular arasındadır.

Cinsel İstismar

Sosyal yardım rejiminin toplumsal cinsiyet temellerine ilişkin fikir verecek önemli olgulardan biri de cinsel istismar başlığı altında yaşananlardır. Buna göre, kimi mahalle muhtarlarının, yardımın bağlanması konusunda aracı oldukları kadınlarla cinsel ilişkiye girdiği anlatılmıştır. Bu durumun temel gerçekleşme biçimi, öncelik sırasına göre, yardım karşılığında cinsel ilişki ve cinsel ilişki karşılığında yardım şeklinde olmaktadır. Aynı zamanda bir vakfın Mütevelli Heyeti üyesi de olan bir mahalle muhtarı, vakıf bünyesinde yardım bağlanması konusunu gündeme getirdiği bir kadının, önceden ikamet ettiği yerdeki deneyimine dayanarak, istemesi halinde kendisiyle cinsel ilişkiye girebileceğini belli ettiğini bizzat kendi deneyimi olarak anlatmıştır. Yardımlar çerçevesinde yaşanan cinsel istismar, sosyal yardım rejimine içkin yardım verme ve alma ilişkisine ait hiyerarşi ve otoriterliğin, cinslerarası egemenlik ilişkilerine dayalı olarak belirli bir alandaki kristalize olma biçimini yansıtmaktadır. Alan araştırması süresince tarafımca iki kere anlatılan; ancak olay bazında ikiden çok fazla yaşanmış olan bu durum, sosyal yardım rejiminin, bir eğilim olarak kadına dönük cinsel istismar yaratacak bir biçimde oluştuğunu da göster-

²²⁰ Ev kadınlarının yoksulluk deneyimi için bkz. Şenol-Cantek, 2006.

mehtedir. Bu durumu yardımların artış ve yaygınlaşması ile birlikte artma potansiyeli bulunan ve erkek egemenliğini pekiştirerek yerel ilişkilere eklemelenen bir olgu olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Gelecek Beklentisi, Umut ve Hayaller

Çalışmada son olarak, yardım alanların geleceğe dönük beklentileri, umutları ve hayallerine yer verilmesi yerinde olacaktır. Bu çerçevede, yapılan görüşmelerin sonunda, sosyal yardım rejimine içkin, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altındaki yoksul türünün rejimi var eden davranışlarını, bütüncül bir şekilde belirleyebilmek amacıyla, yardım alanlara geleceğe dönük beklentilerini, umutlarını ve hayalleri sorulmuştur. Yardım alanlar, gelecek beklentisi, umut ve hayalleri bakımından, kişi ve hane temelli, oldukça minimal, umudunu ve geleceğini çocuklarına bağlamış, hayalleri çocukları ile sınırlı; ancak bu noktada da yer yer derin bir umutsuzluk içerisinde ve oldukça karamsardır. Bu genel eğilimin Kongar’ın (2010: 573) çalışmasında özetlenen kimi araştırma sonuçlarıyla belirgin bir farklılığı barındırdığı, özellikle gecekondu nüfusunun gelir, refah seviyesi, eğitim, çocuğun geleceği, konut gibi geçim ve hayat şartlarına dönük kimi göstergeler bakımından beklenti ve umutlarının oldukça gerilemiş olduğu gözlemlenmiştir. Verilen yanıtlar, gelecek beklentisi, umut ve hayaller arasında keskin ayrımlar oluşturacak bir içerikte değildir. Bu başlıkların yardımlar temelinde bir oluşum içerisinde olduğu ve yardım alanlara özgü bir içerikte olduğu söylenemese de yine de bu tür bir araştırma çerçevesi içerisinde, yoksulun gelecek beklentisini, umut ve hayallerini ayrıca ele almak ve ortaya koymak yerinde olacaktır.

Gelecek Beklentisi

Yardım alanların gelecek beklentilerinin, kendileri ve haneye dönük yaşama içkin oldukça minimal özellikler sergilediği görülmektedir. Melis’in “İyi hayatım olsun, barış olsun, kavga dövüş olmasın”; Bekir’in “Valla huzur olsun yeter” cümleleri buna örnek olarak verilebilir. Bu minimal özelliklerin çerçevesi, kapitalizmin neo-liberal evresinin, yoksula sunduğu geçim ve hayat şartlarının sınırları ile çizilmiştir. Yardım alanların gelecek beklentilerine dönük birden fazla eğilimden söz etmek yerinde olacaktır. En büyük yeri çocukları kaplamaktadır; geçim ve hayat şartlarına dönük kendi deneyimlerini çocuklarının yaşamasını isteme-

mektedirler. Tüm bunlar, çocuğunun yardım almasını istemediğini belir- tirken söylenildiği gibi, eğitim ve işgücü piyasası temelinde ifade edilen beklentilerdir. Yardım alanların gelecek beklentisini çocukları üzerinden kurması, kendi geleceğine ilişkin bir umutsuzluk içerisinde oldukları şek- linde yorumlanabilir. Cansen, *“Gelecekte beklediklerim, çocuklarımla okumasını isterim, çocuklarımla evi olsun, baskısı olsun, onu isterim, başka ne isteyebilirim ki, sağlık isterim”* demektedir.

Yardım alanların refah seviyelerini yükseltmek de geleceğe dönük beklentileri arasındadır. Zeliha, *“Çocuklarımla kimseye muhtaç etmeden büyümek istiyorum. Bugünler geçer diye umuyorum. Bu halime, bu yar- dıma...”* diyerek, bir yandan muhtaçlığını ortaya koymakta, diğer yandan ise, yardımsız yaşama isteğini dile getirmektedir. Sema ise, bir ev sahibi olmak istemektedir; ancak bu istek, hanenin borçlanma koşuluna bağlıdır.

Yardım alanların gelecek beklentisi açısından geçerli olan bir diğer eği- lim ise, geleceğe ilişkin güvencesizlikle birleşmiş bir belirsizliktir. Kimi yardım alanlar, belirsizliği dini inançla birleşmiş bir biçimde açıklanmak- tadır. Hande, *“Onu Allah’tan başka kimse bilemez. Tahminimi de söyleye- mem, çünkü onu Allah bilir. Çünkü neden? Bugün varım, ama yarın var- mıyım? Onu rabbimden başka kimse bilemez.”* demektedir. Birsan ise, ge- leceğe dönük güzel şeyler beklediğini söylemekle birlikte, kanaatkâr yaşam tarzını yansıtır bir biçimde, *“Çalıştıktan sonra, şimdi her şeyin başı parı olduğu için. Fazlasını istemiyorum. İnşallah olur diyorum”* demektedir.

Yardım alanların bir bölümü ise, gelecek beklentisi olmadan yaşamı- larını sürdürmektedir. Yer yer oldukça karamsar eğilimler de göze çarp- maktadır. Velit, *“Gelecek daha kötü olacak. İyi olmayacak”*; Hüseyin ise, *“Şimdi yaş gittikçe, sigara da içiyorum. Bunu da niye içiyorum, biliyo- musun? Bir nevi intihardır bu, bir nevi kendini zehirlemektir. Kendimi ölümüne sürüklüyorum. Aç karnına sigara içiyorum, ne demek bu?”* diyerek geçmişten gelen geçim ve hayat şartları deneyiminin talihsizliğinin gele- ceğe dönük uzanımını yansıtmaktadırlar.

Umutlar

Yardım alanlar, gelecek beklentisinde yer yer çizilen karamsar tabloyu paralel olarak aynı zamanda derin bir umutsuzluk da içerisinde bulurlar. Yardım alanların içerisinde bulunduğu umutsuzluk tablosu içerisinde, gele- cek beklentisinde olduğu gibi, geçmiş deneyimlerin etkisi görülmektedir.

Mehmet, “*Bir çalışan aile olarak benim umudum yok. Bu devir böyle gelmiş böyle gider*”; Velit ise, “*Ümidim yok, neden dersen, gelen hiç kimse fakiri şey yapmadı ki, bizim sırtımıza bir kova koymuşlar, kova sırtımızda her gelen bir taş atıyor*” demektedir.

Yardım alanların bir bölümü, geçmiş birikimlerin etkisiyle geleceğe dönük bir beklenti sahibi olamama ve vazgeçiş psikolojisiyle, bir umudu olup olmadığına dönük bir belirsizlik içerisinde. İçinde bulundukları bu durumu Sabiha, “*Kendi geleceğimden ölümü bekliyorum, daha ne diyeceğim*”; Zehra ise, “*Ne bileyim umudum oğlum yarın sabaha çıkacağını biliyor muyum, yok, aaa bitti*” diyerek anlatmaktadır.

Ancak yardım alanların gerçeğine ilişkin tablonun tamamı umutsuzluktan ibaret değildir. Her şeye karşın umudunu kaybetmemenin de güçlü bir eğilim olduğu belirtilmelidir. Bu eğilimi Nurşen, “*Umudumuzu yitirmiyoruz: Hayaller, umut... Umudumuz her türlü*”; Ebru, “*Umudumu hiçbir zaman yitirmedim, tabii ki var. Çok güzel olacağına eminim. Kendime güvenerek. Birden olmayacak; ama bazı aşamaları, zorlukları tabii ki aşacağız, mücadele, direne direne geleceğiz. Direne direne, mücadele ede ede, tırmana tırmana*” diyerek ifade etmektedir.

Umut etmek, bir yandan da hep bir şarta bağlanmış gözükmektedir. Ümran, “*Umut nasıl var. Abim cezaevinde çıkarsa, işler daha iyi gider*”; Hayriye ise, “*Ümit dediği gibi, oğlum çıkarsa, senin malını indirir, bunun malını çeker, hamallık gibi bir şey yapar, bizi aç bırakmaz. Biz onu aç bırakıyoruz*” demektedir.

Yardım alanların genelinde çocuklara yüklenen ortak bir eğilim, umut başlığı altında da geçerlidir. Geleceğe dönük beklentilerde olduğu gibi, kimi yardım alanlar umutlarını çocuklarına bağlamış durumdadır. Melis, “*Umudum çocuklarım iyi yaşantı olsun. Çocuklarım, eşimin iyi işi olsun, sigortalı işi olsun onlar*”; Hande “*Hayalim, umudum... Hayalim, umudum çocuklarımdır. Hayalim, yine evlatlarımdır. Allah hiçbir zaman evlatlarımı kimseye kul etmesin*” demektedir.

Hayaller

Görüşmelerin son sorusu, yardım alanların hayallerinin ne olduğunu öğrenme amacını taşıyordu. Bu noktada verilen yanıtlar üç başlık altına yerleştirilebilir. İlk olarak, yukarıda söylenenlere paralel olarak, yardım alanların hayallerinin, çocuklarına dönük beklentiler şeklinde gerçekleşti-

ği gözlemlenmektedir. Yardım alanların gelecek beklentisi ve umutlarına ilişkin minimal kalıplar ve genel kanaatkâr yaşam tarzının, çocuklarına dönük hayalleri söz konusu olduğunda da geçerli olduğu görülmektedir. Zehra, “*Benim hayalim, hiç hayalim yok. Bugün neysem yarın oyum, böyle. Çocuğumu öğretmen olduğunu görmek. Öğretmen görmek, hayalim o*” demektedir. Hayallerin, bir eğilim olarak, kendilerine dönük gelecek beklentisinin karamsarlığı içerisinde, çocuklarına odaklandığı gözlemlenmektedir; ancak bu da geçmişin talihsizliği ve geleceğin belirsizliğinin yarattığı şüphe çerçevesinde dile gelmektedir.

İkinci olarak, yardım alanların hayallerinin bir bölümü, geçim ve hayat şartlarının düzelmesi üzerine kuruludur. Gülten, “*Hayalim iyi bir refah bir yaşamak*” diyerek bu hayali anlatmaktadır. Burada öne çıkan başlıklardan biri ise, barınma sorunlarının çözülmesi ve bir ev sahibi olmaktır. Burhan, “*İşin iyi olacak, kazancın iyi olacak. (...) Yardımla murdumlu imkânı yok olmaz*” demektedir. Bu hayalin, diğer eğilimlerle birleşerek, azla yetinen, kanaatkâr yaşam tarzının içerisine yerleştiği söylenebilir. Bu hayallerin, yardım alanlarca zenginliğin ölçütü olarak anılan ev ve araba sahibi olma ile örtüştüğü görülmektedir. Dolayısıyla hayaller, aynı zamanda yoksulluktan kurtulma ile özdeşleştirilebilmektedir.

Yardım alanların geçim ve hayat şartlarının düzelmesine dönük hayalleri, “kendi ayakları üzerinde durmak” şeklinde gerçekleşmektedir. Velit’in anlatımları, “*Hayalim, bir insanın hayali nedir, öncelikle iyi bir geçimlik, bir sosyal hakkı olmak, bir barınma yaşaması lazım. Çoluğun çocuğun gıdasında dik durması lazım*” ifadesiyle sosyal yurttaşlık özlemini; Sema’nın “*Kendi paramı kendin kazanmak o kadar büyük şey ki. Eşinin eline bakmak o kadar berbat bir şey ki anlatamam size. Ben o yardımı alırken utanmıyorum; ama eşimden 20 lira isterken, çekinerek istiyorum*” cümleleri ise, toplumsal cinsiyet örüntülerine dönük bir tepkiyi içermektedir.

Herhangi bir hayali olmamak, üçüncü eğilimdir. Bunda, geçim ve hayat şartlarına dönük geçmiş deneyimlerin izlerinin hayaller üzerindeki etkisi açık bir biçimde hissedilmektedir. Handan, “*Hiçbir hayalim yok. Durumum meydanda neyi hayal edebilirim ki? Cenab-ı hak beni sınamıyor. Sabrım bakalım nereye kadar?*” demektedir. Bekir’in, “*Yok ne hayalim olacak. 54’ten sonra ne hayal kuracaksın. Yok, doğduğum ilçe burası. Altındağ, burada öleyim, gideyim*” cümlesinde görüleceği üzere, ölümü beklemek, bu eğilimin içerisine yerleştirilebilir.

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin oluşumu kavramsal ve olgusal düzeyde incelenmiştir. Bu inceleme, kavram ve olguyu, birbirinden bağımsız bir biçimde, tartışmanın iki ayrı uğrak noktası olarak değil, içiçe geçmiş iki düzey olarak belirlemiştir. Sosyal yardımların, ekonomik alan ile politik alanın kesişim noktasında yer aldığı kabul edilmiş ve bu kabul, çalışma boyunca kuramsal-kavramsal ve olgusal dayanaklarına kavuşturulmuştur. Bu anlamda çalışma, ekonomi politik yaklaşımın kavramsal araçlarının olgusal düzlemde karşılık bulduğu bir yapı sergilemektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de sosyal yardım olgusu, bir rejim sorunsallaştırması biçiminde tartışılmış ve sosyal yardım rejimi, oluşum halindeki ve birbiriyle içsel bağlantılara sahip bir dinamik ve yapılar bütünü olarak değerlendirilmiştir. birbirinden ayrı ve fakat birbiriyle karşılıklı ilişki içerisindeki dinamik ve yapılar, bir bütünlük arz ederek “sosyal yardım rejimi”ni oluşturmaktadır. Ancak bu bütünlük, yardım rejimini var eden farklı gözlem alanlarına ilişkin dinamiklerin bir toplamı değil, organik bir bütünün ifadesidir. Çalışmada, bu dinamik ve yapılar, kavramsal olarak ele alındığı gibi aynı zamanda bir alan araştırması ile olgusal olarak da ortaya çıkartılmıştır. Kavram ve olgu olarak ifade edilebilecek bu iki düzeyin, bağlantılandırılması (kavram-olgu bağlantısı) ile yürütülen bu tartışma, sosyal yardımların, Türkiye’de kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler açısından açıklayıcı bir kategori olduğu yönündeki bir kavramsal genellemeye ulaşmış ve genelleme “sosyal yardım rejimi” kavramı ile

ifade edilmiştir.

Çalışmada, sosyal yardımlara dönük açıklayıcı bir kavram olarak, model, sistem, mekanizma, vb. ifadelerin kullanılmamasının nedeni de bu saptamada yatmaktadır. Anılan ifadeler, sosyal yardımların, kurumsal yapı, işleyiş ve uygulama biçimlerine referans verirken, rejim kavramsallaştırması ile sosyal yardım alanların sosyal yardım rejimini var eden davranış ve düşünme tarzları da açığa çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda, sosyal yardımlar, rejim kavramsallaştırması ile betimleyici bir terim değil, açıklayıcı bir kavram olarak ele alınmıştır.

Türkiye’de sosyal yardımlar, sosyal politikada dönüşüm sürecinin de bir parçası olarak dinamik bir yapı arz etmekte ve son yıllarda belirgin bir artış göstermektedir. Bu olgu, sadece uygulama düzeyinde değil, aynı zamanda, paradigma düzeyinde kendisini göstermektedir: Sosyal yardımların diğer sosyal politika ve sosyal koruma uygulamalarını tamamlayıcı bir işlev üstlenmesinden çok, sosyal yardımların yerinin sosyal politikanın asli unsuru olarak yeniden tanımlandığı bir yapı oluşumu eğiliminden söz etmek mümkündür. Böylelikle Türkiye’de, bir yandan primli rejimin ve işgücü piyasasının neo-liberal önkabuller doğrultusunda dönüştürüldüğü diğer yandan ise, sosyal yardımlara dayalı politika setinin, politika ortodoksisine dönüşerek öne çıktığı bir sosyal politika ortamından söz etmek mümkündür.

Çalışmada, temel bir metodolojik yaklaşım olarak, sosyal yardım rejiminin oluşumuna, alanın dinamiklerini de dahil eden bir bakış açısı ile hareket edilmiştir. Bu nedenledir ki, bu çalışmada gözlem konusu yapılan kurumlar (bakanlık, vakıf, belediye, özel sosyal yardım, muhtarlık), mahalle, hane ve yardım alanlardan oluşan alan boyutu, sosyal yardım politikalarının ve yasal - kurumsal çerçevenin sonuçlarının incelendiği değil, doğrudan sosyal yardımlar etrafında oluşan özgün ilişki setleri ile sosyal yardım rejimini var eden temel öğeler olarak değerlendirilmiştir. Sosyal yardımlar sadece dönüşümün sonuçlarının gözlemlendiği değil, aynı zamanda dönüşüm süreci üzerinde etkileri de olan bir alan olarak değerlendirilmiştir.

Bu alana ilişkin en temel bulgulardan biri, yardım alanların bizzatlı sosyal yardımlar temelinde geliştirmiş oldukları çeşitli ilişki biçimleri, davranış örüntüleri ve düşünme tarzları içerisinde olduklarıdır. Esas

olarak son 15-20 yıllık zaman diliminin ürünü olan bu olgu, bir sosyal politika aracı olarak sosyal yardımın kişi, hanehalkları ve toplum üzerindeki pek az sosyal politika aracının sahip olabildiği etki düzeyine ilişkin bir fikir de vermektedir. Bu olgu, ilk planda akla gelebileceğinin aksine sosyal yardımların miktar ve yararlanma süresi olarak cömertliğinden değil, bizzat sosyal yardımın ve onun etrafında oluşan ilişki biçimlerinin karakteristik özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bir muhtar yardımcısı-na, “*Yemek şart değil, paketi almak zevk*”; yardım alanlara ise, yardım alabilmek için “*Ben söyleyeyim de sigortamı kapatsınlar*”; yardım alma mecburiyetini ifade ederken, yardım almaz ya da kesilirse “*Perişan olurum*” ya da yardımların nitelik ve kalitesinden şikayet etmesine karşın “*Yemek zorundayım*”; geçim planının bir parçası olarak ay sonu geldiğinde, “*İyi la diyoruz yardım geliyor*” dedirten bu karakteristik özelliktir. Çalışmanın en temel bulgularından biri de bu karakteristik özelliğe bağlı olarak, yardımlar temelinde gelişen ilişki biçimleri, davranış örüntüleri ve düşünme tarzları içerisinde, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini altına alınmış yeni bir yoksul türünün oluşumudur.

Sosyal yardımlar, yararlanıcıların, etrafında bir mücadele kapasitesi ve deneyimi oluşturabileceği bir sosyal hak kategorisi ve uygulaması olarak yaşama geçmemektedir. Aksine, etrafında ve içerisinde gerçekleşen özgün ilişki setleri ve siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılarla birlikte düşünüldüğünde, yardımlar, sırasıyla başvuru, hane incelemesi/ihtiyaç tespiti/yoksulluk yoklaması, sonuç bekleme/sonucun belirsizliği, yardım kararı, yardımı bekleme, dağıtım, yardımı kullanma ve yardımların genel olarak topluma sunuluş tarzı itibarıyla yoksulları ve yardım alanları edilgenleştirme, hareketsiz kılma eğilimi çok daha baskın bir düzenleme ve denetleme aracı olarak belirmektedir. Anılan bu süreç ve ilişki biçimi, sosyal yardım rejimine içkin bir sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini yaratmıştır.

Sosyal yardımlar, yardım alanlar ile verenler arasında iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik nitelikleri olan bir bağ yaratmaktadır. Sosyal yardım rejiminin sosyolojik temelleri ve sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini bu bağın oluştuğu alan içerisinde oluşmaktadır. Sosyal yardım rejimine içkin bir sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin, aynı zamanda politika düzeyinde, kendi kazanç ve gelirleri ile geçimlerini sürdüren bağımsız ücretlilerden çok, toplumda, yardıma muhtaç yoksullar

kategorisi yaratmaya dönük özel bir niyet ve çaba içerisinde olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Bu anlamda, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini ve emekçi bir yaşam disiplini de birbiriyle uyum içerisindedir. Tüm bunlar, yardımlardan, kamudan talep edebilme hakkını da barındıracak biçimde sosyal hakların bir parçası olarak yararlanan bir sosyal yurttaşlık değil, anılan sürecin yarattığı sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini içerisinde, bizzat sosyal yardımlar dolayısıyla sosyal haksızlığa uğramış yeni bir yoksul türü oluşumu çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Bu yoksul türü, sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin gerekleri doğrultusunda, çalışma ve işgücü piyasası, geçim ve hayat şartları, gündelik yaşam deneyimi ve içerisinde bulundukları ideolojiler ile sosyal yardım rejimi arasında bağ kuran ilişkiler üretir ve bu ilişkiler içerisinde- dir. Örneğin, mevcut siyasal iktidar ilişkilerini yeniden üretme davranışı, sosyal yardım aktörlerinin yoksulun yaşamındaki yeri, yardımın emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine kamudan talep hakkını içermeyen ve dahası hak arama potansiyelini sınırlandıran bir korku unsuru olarak dahil olması, sosyal yardım rejiminde cinslerarası işbölümü ve rejime içkin toplumsal cinsiyet örüntüleri, kanaatkâr yaşam tarzı, hane ve mahalle temelli sosyalleşme tarzı, yardım alanlar arasında rekabet ve parçalanma örüntüleri, ihtiyaç tespiti süreçlerine içkin hane incelemesinin yoksullar üzerindeki etkileri, sosyal yardımların geçim ve hayat şartları içerisindeki yeri, yardım alanların içerisine çekildikleri ihtiyaç, mecburiyet, alışkanlık, psikolojik bağımlılık sarmalı, verilen oyun karşılığı olarak paternalist sosyal devletin yoksula bakma yükümlülüğü düşüncesi, yardım almadan yaşama isteği ile içiçe geçmiş daha fazla yardım isteği, yardım almaktan kaynaklı duygu durumları, yardım almanın dinsel pratiklerle birleşme eğilimi, sosyal yardımın kuşaklar arası aktarım ve devamlılığı gibi ilişki biçimleri, davranış örüntüleri ve düşünme tarzları, birbiriyle içsel bağlantılara sahip olma temelinde, organik bir bütünü oluşturarak sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini oluşturmaktadır. Tüm bunlar, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar ile iktisadi yapıların, yardım alanın yaşamı açısından muhafazakâr neo-liberal bir doğrultuda içiçe geçmesinin kristalize olmuş biçimleridir.

Çalışmada, sosyal yardımlar, kapitalist toplumsal yapı ve ilişkiler açısından açıklayıcı bir kategori olarak ele alınmış ve bu yapı ve ilişkiler, sosyal yardımların, sadece ekonomik alan değil, aynı zamanda politik alan

bakımından da kuruluşunu içermiştir. O halde, Türkiye’de 2000’li yıllarla birlikte rejim niteliğine kavuşan sosyal yardımlar, sadece kapitalist birikim, hakim sermaye birikim rejimi ve buna koşut olarak oluşan devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçiminin bir parçası değil, aynı zamanda mevcut siyasal temsil biçimlerini de içerecek şekilde, iktidar ilişkilerini yeniden üreten, mevcut egemenlik ilişkilerine denk düşen, birikim rejimi ile uyumlu bir toplumsal denetim biçimi ve hegemonya projesi olarak gerçekleşmektedir. Ancak burada anılan sermaye birikim rejimi, tarihsel olarak kapitalist üretim tarzına içkin nesnel bir eğilimi içerdiği kadar, sermaye birikimi olarak, belirli bir siyasal karakteri de içermektedir. Rejim oluşumunun politik alana dönük uzanımları bu boyutu da barındırmaktadır. Böylelikle, ekonomi-politik yaklaşımın, sosyal yardımlar nezdinde kavramsal ve olgusal dayanaklarına kavuştuğu söylenebilir.

Türkiye’de sosyal yardım kapsamında yer alacak kişi sayısının artış göstermesi beklenmelidir. Bu noktada, bu gelişmeyi, salt bir sosyal koruma ve sosyal politika uygulamasına dahil olan kişi sayısı olarak değerlendirmenin yanında sosyal yardım rejimini var eden davranış örüntülerinin de toplumda yaygınlaşması anlamına geleceği öngörülebilir. Böylelikle, soyutlama düzeyinde ele almak gerekirse, emek sürecindeki denetimin, çalışmaya ve emek gücünü satmaya dayalı bir disiplinin üzerine bir de sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplininin yerleştiği, bütün halde bir toplumsal denetim ve yönetim sürecinden söz etmek mümkün gözükmektedir. Ayrıca, sosyal yardımların ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olma niteliğinin sosyal güvenliğin primli rejimi bünyesinde çalışma faaliyetine katılanları, düşük ücretli çalışma koşullarına katlanılabilir kıldığı söylenebilir. Bu, sosyal yardımları, sermayenin düşük ücretli çalıştırma rejimini ve kârı artırma yönündeki tarihsel hareketini hem besleyen hem de onun içerisine yerleşen “kapitalist bir kategori” haline getirmektedir. Bunun üç boyutu vardır.

Çalışmada sosyal yardımlar, kapitalist birikim ve işgücü piyasası dinamikleri ile eklemlenme biçimi bakımından ele alınmıştır. Buna göre, sosyal yardımlar, yedek işgücü rezervini kontrol edip yeniden üreten; ancak aynı zamanda işsiz yoksullar açısından emek gücünün satış koşullarını hazırlayan, çalışan yoksullar için ise, işgücü piyasasında düşük ücretli işlerin tolere edilmesini sağlayan, ücret dışı bir form olarak kapitalist birikim ile içiçe geçmiştir. Dolayısıyla sosyal yardımlar, ücret dışı bir form olarak,

üretim noktası ve daha genel olarak işgücü piyasasında kurulan ücretlilik ilişkisine eklemlenen bir işgücü piyasası kurumu ve politikasıdır. Bununla bağlantılı olarak, sosyal yardımlar, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine ücret dışı bir geçim aracı ve ücretlilik ilişkisine ücret dışı bir form olarak dahil olması nedeniyle, yoksullar açısından fiyatlandırılmamış kapitalist bir kategori olarak, üretim noktası ve işgücü piyasasını düzenleyen bir işlevle yüklüdür. Böylelikle, devletin, üretim noktası ve ücretlilik ilişkisine doğrudan müdahalesini içermeyen bir aracı olan sosyal yardımlar, kurumsal düzlemde, çalışma koşullarının, emeğin ve işsizliğin düzenlenmesi bakımından, devlet ve işgücü piyasası arasında bir ilişki biçimi olarak gerçekleşen emek ve sermaye arasındaki ilişkileri, birikim rejiminin gerekleri doğrultusunda düzenleyen ve yeniden üreten bir işgücü piyasası politikası olarak gerçekleşmektedir. Sosyal yardımlar, artık-değer üretimine özgün koşulların gerektirdiği, devletin işgücü piyasasına müdahale tarzı içerisinde anlam kazanır ve gerçekleşir. Dolayısıyla sosyal yardımlar, birikim yasalarının işleyişini sağlayacak ve yeniden üretecek mekanizmaların temsilcilerinden biridir. Sosyal yardımlar, bu hali ile sadece emek gücünün yeniden üretimi değil, aynı zamanda bir bütün olarak toplumsal yeniden üretim süreçlerine dönük bir ilişki biçimi niteliği kazanmıştır.

Bu özellikleri ile sosyal yardımlar, kapitalist gelişmenin belirli bir evresine denk düşecek şekilde, emek-sermaye ilişkisinin, sadece üretim noktasındaki toplumsal ilişkiler değil, toplumsal ölçekte de neo-liberal evredeki düzenleniş biçimleri arasındaki yerini almıştır. Sosyal yardımların temelinde yer alan toplumsal ilişkinin, emek ve sermaye arasındaki sınıf ilişkisi olması nedeniyle, sosyal yardımlar emek ve sermaye arasındaki sınıf ilişkisinin yeniden üretimine eklemlenir. Emek ve sermaye ilişkisinin yönetiminin günümüzdeki özgül tarihsel evresine denk düşen devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçiminin bir parçası olarak bir yandan üretim noktasının dolaylı bir biçimde düzenlenişini diğer yandan emek gücünün ve hanenin yeniden üretimini sağlamaktadır. Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, iktisadi ilişkiler bakımından bu temelde oluştuğu söylenebilir. Bu nokta, sosyal yardımların “kapitalist bir kategori” olma karakterinin *ilk* boyutudur.

Türkiye’de sosyal yardımların, sermaye birikimi ile eklemlenme biçimi açısından, bir değerlendirme alanı olarak kapitalizmin tarihsel işleyiş biçimlerine bağlı olduğu söylenebilir. Ancak yardımların gerçekleşme

biçiminde ve sosyal yardım rejiminin oluşumunda bu “iktisadi” düzlemin yeri işlevselleşme biçiminde olmaktadır. Bir diğer anlatımla siyasal ve toplumsal denetimi amaçlayan sosyal yardım politikaları, sermaye birikiminin işleyiş özelliklerini genişletme doğrultusunda işlevselleşmektedir. Ancak yine de sosyal yardım, kapitalist birikimin genel işleyiş özelliklerine tabidir. Bu, onu “kapitalist bir kategori” haline getirir. Böylelikle, sosyal yardımların fiyatlandırılmamış kapitalist bir kategori olması sadece, işgücü piyasası ile ilişki biçiminden değil, metalar dünyasına ait karakterinden de kaynaklanmaktadır. Fiyatlandırılmamıştır; çünkü sosyal yardım biçimi ile alım satım konu değildir. Diğer taraftan “kapitalist” bir karakterdedir; çünkü sosyal yardım olarak dağıtılmadan önce meta karakteri ile üretim ve ticaretin konusudur ve bir sermaye birikim kanalı ve bir değerlenme alanıdır. Bunu *ikinci* boyut olarak belirleyebiliriz. Görüleceği üzere sermaye, sosyal yardım rejiminin hem içerisinde hem de onun aracılığıyla yeniden üretilmektedir.

Sosyal yardımlara fiyatlandırılmamış kapitalist bir kategori niteliği katan *üçüncü* boyut ise, bir bütün olarak kapitalizmin devamlılığı yönündeki işlevi ile bağlantılıdır. Bu devamlılık ilişkisinin, toplumsal temeli, büyük çoğunluğu çalışan yoksul olarak nitelendirilebilecek yardım alan hanehalklarının sınıf aidiyetleri ile birlikte düşünüldüğünde, bir sınıf uzlaşması biçiminde gerçekleşmektedir. Sosyal yardımlar, yardım alan hanehalklarının sınıf aidiyetlerinin kökeni olan işgücü piyasası ile doğrudan bağlantılı olmayan bir kategori olarak, toplumsal sınıf uzlaşmasına eklenmektedir. Özellikle neo-liberal evrede, sosyal yardımlar aracılığıyla belirli nüfus kesimleri için geniş bir “fiyatlandırılmamış” geçim alanı oluşturduğu gözlemlenmektedir. Emek gücü ve hanenin yeniden üretimine ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak eklenen “fiyatlandırılmamış kapitalist bir kategori” olma özelliğinin yanı sıra sosyal yardımlar, içerisinde gerçekleştiği siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılar nedeniyle, yoksullar açısından, farklı siyasal bağlanma biçimlerini de beraberinde getirmektedir.

Türkiye’de sosyal yardım rejimi, sadece üretim noktası ve ücretlilik ilişkisine dönük sonuçları ile değil, aynı zamanda mevcut siyasal iktidar ilişkilerinin yeniden üretimi bakımından da kapitalizmin devamlılığını sağlayan bir boyut taşımaktadır. Gerçekleşme biçimi itibarıyla bakıldığında, sosyal yardımların, siyasal iktidar ilişkilerinin yeniden üretimi

dolayısıyla sınıf uzlaşmasına eklemelenen bir ilişki biçimi olduğu görülmektedir. Böylelikle, sosyal yardımların, Türkiye kapitalizminin neo-liberal evresine, toplumsal sınıflar arası uzlaşmayı sağlamlaştıracak bir hegemonya aracı olarak dahil olduğunu söyleyebiliriz.

Bu anlamda, kişi ve hanehalkları açısından, ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine eklemelenen sosyal yardımlar, kapitalist birikimin devamlılığı ve ücretlilik ilişkisi ile işgücü piyasasının düzenlenmesi bakımından, bir sermaye politikası olarak işlev görmektedir. Sosyal yardımların bu haliyle, toplumsal cinsiyet örüntülerini yeniden üreten yapısı nedeniyle kadınlar, çalışma gücünü yitirmiş yaşlılar ve emekliler, engelliler ve kimi engelli yakınları ve yoklama kriterleri dışı hak edişler ile özellikle düzenli nakit yardım alan kişiler dışarıda bırakılacak olursa, hanehalklarını, emek güçlerini sermaye karşısında satmaktan alıkoyacak bir pazarlık unsuru niteliği taşıdığını söylemek güçtür. Böylelikle, Türkiye’de sosyal yardım rejiminin, kapitalist birikim ve ücretlilik ilişkisine dönük anlatılan mekanizmalarla, emeğin sermaye karşısındaki görece konumunu zayıflatan diğer toplumsal düzenleme araçları ile birleştiği ifade edilebilir.

Çalışmada yardım alanlar, yardım alan ve yoksul kimliklerinin ötesinde sınıf aidiyetleri çerçevesinde ele alınmıştır. Böylelikle, bir yandan sosyal yardımların ekonomik ve politik alana ilişkin sınıf özü açığa çıkartılmaya çalışılırken, bununla uyumlu bir biçimde, yardım alanların toplumsal sınıf aidiyetleri de tartışılmıştır. Bu aynı zamanda, yardım alanların, sosyal yardımları bir sınıf ilişkisi olarak deneyimledikleri şeklindeki çalışmanın temel kavramsal belirleme ve olgusal bulgularından birini oluşturmaktadır. Sosyal yardımların, yardım alanlar tarafından bir sınıf ilişkisi olarak deneyimlenmesi, aynı zamanda devletin işgücü piyasasına müdahale tarzı olarak somutlaşan bir sermaye politikası olarak işlev görmesi ve bu işlevselleşmenin sınıf karakteri ile de uyum içerisinde. Bu noktada sosyal yardım rejiminin oluşumu, kurumsal ve sosyolojik düzeyi içerecek şekilde şöyle tablolandırılabilir:

Tablo 8. Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu: Parametreler, Gerçekleşme Biçimleri ve Eğilimler

Temel İktisadi, Siyasal-Toplumsal ve İdeolojik Yapı ve Sosyal Yardım Rejiminin Temel Örtüntüsü: Muhafazakâr Neo-liberalizm, Klientalizm ve Paternalizm			
Parametre	Gerçekleşme Biçimleri ve Eğilimler	Parametre	Gerçekleşme Biçimleri ve Eğilimler
KURUMSAL DÜZEY		SOSYOLOJİK DÜZEY	
Sosyal Yardım Aktörleri	Kamu (Merkezi+Yerel), Özel (Dernekler ve Özel Sektör) ve Muhtarlar (Taahhütlü Rol)	Yararlanan Hanehalkı Özellikleri ve Tipi	Kayıtlı-Kayıtdışı Çalışan ve İşsiz Yoksul, Emekli Yoksul, Çalışma Gücü Kaybı Yaşayan Engelli ve Engelli Yakını Yoksul
Rejimin Ana Aktörü	Kamu (Merkezi+Yerel)	Geçim Stratejisi	Yardım Alma Stratejileri, Yardımın Ticareti, Kayıtdışı Çalışma ve Yardım Alma Bağı
Temel Yönetim Stratejisi	Merkezi+Adem-i Merkezi+Yerel/Yönetişim Modeli, Yerelleşme ve Merkezileşmenin aynı anda gerçekleşmesi: Yönetim Karması	Günlük Yaşam ve Sosyalleşme	Hane ve Mahalle Temelli
Yardımların Örgütlenme Temeli	Aile/Hane ve Kadın/Çocuk/Engelli (Hak ve Fayda Sahibi)	Yardımların Yaygınlaşması	Kuşaklar Arası Yardım Alma Kültürü, Çocuk Sayısı, Komşuluk, Akrabalık ve Hemşehrlik İlişkileri, Göç Etme ve Yerleşme Biçimi, Kent İçi Sosyal Yardım Ağı
Yardım-İstihdam İlişkisi	İşgücü Piyasası ile İlişki Yoklaması, Kayıtdışı Çalışma, Çalışma Temelli Örgütlenme, Parçalı Yapı	Çalışma ve İşgücü Piyasası Deneyimi	Düşük Ücretli, Sigortasız, Güvencesiz Çalışma, Enformel Sektör
Karuta Dayalı Sosyal Politika Yaklaşımı	Yoksulluğun İspatı	Yoksulluğun İspatı	Kaygı, Utanma, Tedirginlik, Korku, Çelişkili Beyan, Hane Denetimi,
Temel İhtiyaç Tespiti Yöntemi	Gelir Testi ve Sosyal Sigorta/Çalışma Yoklaması (Doğrudan ve Dolaylı)	Açıklayıcı Davranış Kodu	Disiplin (Korku, Minnet, Borçluluk, Kanaatkar Yaşam Tarzı, Alışkanlık, Maddi ve Psikolojik Bağımlılık, İhbar, Ayrışma ve Parçalanma, Dinsel Pratikler)
Uygulama Biçimi, Sistemin Temel Özellikleri	Çok Başlı, Standart Yoksunu, Kriter Dışı Uygulamalar, Hane Bazlı Parçalı Yaklaşım, Çelişkili Beyan	Toplumsal Cinsiyet	Cinsler Arası İşbölümü, Aile Temelli, Erkek Egemen Yapı, Cinsel İstismar
Siyaset Bağı	Klientalist İlişki Kalıpları, Sermaye Birikiminin Siyasal Karakteri	Siyaset Bağı	Klientalizmi Kendiliğinden Örgütlenme, Mezhepsel ve Siyasal Ayrışma, Sosyal Yardım Aktörü Olarak Devlet-Hükümet-Parti-Başbakan-Cumhurbaşkanı Özdeşliği
Yardım-Hak İlişkisi	Tamamlanmamış, Yasal Boşluk, Dava Edilebilirlik, Belirsizlik	Sosyal Yardım Hakkı Bilinci	Oy ve Muhtaçlık Temelli Yoksula Bakma Yükümlülüğü, Hak Arama Potansiyeli
Beklentiler	Aktörler Arası Koordinasyon, Politik Etkinin Azaltılması, Yasa, Sosyal Yardım-İstihdam-Sosyal Hizmet Bütünleşmesi	Beklentiler	Sosyal Yurttaşlık Talebi, Nitelikli ve Nakit Yardım, Güvenceli İş, İhtiyaç ve Geçim Düzeyi Farkını Kapatma
KURUMSAL ve SOSYOLOJİK DÜZEY			
Parametre	Gerçekleşme Biçimi		
Temel İşlev	Nakit Gereksinimini Kapatma, Ücreti Tamamlama, Sınıfsal Uzlaşma, Siyasal İçerilme, Klientalizm, Sermaye Birikimi, Toplumsal Denetim		

Bu özellikleri ile sosyal yardım rejimi, içerisinde gerçekleştiği refah rejiminin kimi özelliklerini barındırmaktadır. Buna göre, sosyal yardım rejiminde aile, devlet ve piyasanın rolünün, rejim içi bir refah karması yaratacak bir biçimde yaşama geçtiği söylenebilir. Sosyal yardım rejimi içerisinde, aile, devlet ve özel sektörü de kapsayacak biçimde özel sosyal yardımların, rejimin temel aktörleri olarak bir “sosyal yardım yönetişi” oluşturduğundan söz edilebilir. Bu aktörler içerisinde, devlet, sosyal yardım rejiminin içerisinde merkezi bir rol üstlenmekte; ancak özel sosyal yardımların etkinlik alanı, içerisine özel sektörü de dahil edecek bir biçimde genişleme eğilimindedir. Bu anlamda, devlet ve hayırsever kuruluşların, sosyal yardım rejimi içerisinde, tarihsel kökleri ile uyumlu bir biçimde, temel aktörler olarak sosyal yardım rejimini oluşturduğu söylenebilir. Bu noktada, yönlendirici olanın devlet olduğu belirtilmeli; ancak özel sosyal yardımların giderek güçlenmesi ve çeşitlenmesi ile birlikte, özel sosyal yardımların kendi iç oluşum özelliklerini, rejimin kamusal ayağına da taşıma eğiliminde olduğu da vurgulanmalıdır. Öte yandan, yine sosyal yardım rejiminin içerisinde olduğu toplumsal yapıya ait tarihsel özelliklerle uyumlu olarak, güçlü bir aile vurgusunun kendini yeniden üreterek rejim oluşumunda yer aldığı da gözlemlenmektedir. Aile, devlet ve piyasanın sosyal yardım rejimi içi rollerine bakıldığında, Türkiye’nin refah rejiminin, karma yapısının özelliklerini taşıdığı belirtilmelidir. Öte yandan sosyal yardım rejiminin kendi içerisinde hanehalkları açısından fiyatlandırılmamış bir geçim alanı yaratmakla birlikte, yardımlar etrafında metalaşmaya dayalı yeni bir değerlendirme ve birikim alanı yaratacak bir biçimde oluşum gösterdiği ifade edilebilir. Bu anlamda, sosyal yardım rejiminin, metadışlaşmanın refah rejimleri ve sosyal politika açısından anlamını dışlayan bir fiyatlandırılmamış geçim alanı yaratma eğiliminde olduğu görülmektedir. Böylelikle, sosyal yardım rejiminin oluşumunun, içerisinde farklı eğilimleri barındırmakla birlikte, sosyal politikanın liberal ve muhafazakâr dönüşümü ile uyumlu bir nitelik taşıdığı söylenmelidir. Türkiye’de sosyal yardımların neo-liberal evre, daha özel olarak ise, 2000’li yıllarda bir rejim niteliği kazandığı ifade edilebilir; ancak rejimin bu haliyle süreklilik

kazanması ve yeniden üretimi, rejimi oluşturan iktisadi, siyasal-toplumsal ve ideolojik yapılara ait ilişki dinamiklerinin seyrine bağlı gözükmetedir.

Kaynakça

Açar, O. (2009) *A Critique of Liberal-Conservative Approach to Poverty in Turkey: The Cases of Deniz Feneri Association and Social Assistance and Solidarity General Directorate*, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Sibel Kalaycıoğlu, Ankara.

Adaman, F.; Bulut, T. (2007) *Dişarbakır'dan İstanbul'a 500 Milyonluk Umut Hikayeleri Mikrokredi Maceraları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Adaman, F.; Keyder, Ç. (2006) *Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*, Avrupa Komisyonu, Sosyal Dışlanma ile Mücadele Mahalli Topluluk Eylem Programı, 2002-2006, http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf (25. 09. 2015)

Aglietta, M. (1979) *A Theory of Capitalist Regulation The US Experience*, David Fernbach (çev.), London: NLB.

Akdoğan, Y. (2004) *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, Ankara: Alfa Yayınları.

Akkaya, Ö.; Kaya, E. (2013) "Türkiye'de Sosyal Yardımlar ile İstihdam Bağlantısının Etkinleştirilmesi", *İstihdam'da 31*, 11, 61-63.

Albayrak, Ö. (2013) "Türkiye'de Reel Gelirlerin Gelişimi: 2003-2010", *Prof. Dr. İsmail Türk'e Armağan*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği, 625-649.

Alper, Y. (2014) "Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Yeni Dinamik Alanı: Sosyal Yardımlar ve Hizmetler", *İşveren*, 52 (11), 107-110.

Anstruther, I. (1973) *The Scandal of the Andover Workhouse*, London: Geoffrey Bles.

Apaydın, A. (2011) *Social Assistance As a Poverty Alleviation Strategy: Case of Altındağ Social Assistance and Solidarity Foundation*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sibel Kalaycıoğlu, Ankara.

Arıcı, K. (1999) *Sosyal Güvenlik Dersleri*, Ankara: Sargın Ofset.

Arıcı, K. (2003) "Sosyal Yardım Hakkı", Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar, Kaplan, E. T.; Bayat, B. (der.), Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 29-51.

Arın, T. (1986) "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm", *11. Tez Kitap Dizisi*, 1: 104-138.

Arın, T. (2013) *Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları Seçilmiş Yazılar*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aslan, O. E. (2005) *Kamu Personel Rejimi Statü Hukukundan Esnekliğe*, Ankara: TÜDAİE Yayınları.

Aslaner, A. (2008) *Sosyal Yardımlaşmanın Modern Şekilleri: Bursa Yıldırım Belediyesi Örneği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Faruk Kılıç, Sakarya.

Ateş, K. (2005) *Toprak Kovgunları*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Avcuoğlu, Ö. (2009), "Belediyeler ve Sosyal Yardımlar Üzerine", *Birikim*, 241, 32-39.

Aydın, Y. (2012) *Türkiye'de Sosyal Yardımların Emek Arzı Üzerindeki Etkileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danış

man: Doç. Dr. İpek İlkaracan Ajas, İstanbul.

Aydoğan, R. E. (2009) *Deeper Into Charity: The Social Assistance Mechanisms in Turkey and The Case of Greater Municipality of Ankara*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mine Eder, İstanbul.

Bakirezer, G.; Demirel, Y. (2009) "Ak Parti'nin Sosyal Siyaseti", *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Uzel, İ.; Duru, B. (der.), Ankara: Phoenix, 153-178.

Barberis, E.; Sabatinelli, S.; Bieri A. (2010) "Social Assistance Policy Models in Europe: a Comparative Perspective", *Rescaling Social Policies: towards Multilevel Governance in Europe*, Kazepov, Y. (der.), Farnham: Ashgate, 177-202.

Barrientos, A. (2012) "Social Protection and Poverty: Achievements and Challenges", <http://www.un.org/esa/socdev/csocd/2012/docs/Barrientos.pdf> (17.11.2014).

Barrientos, A. (2013) "The Expansion of Social Assistance in Developing Countries", www.svenskakyrgan.se/default.aspx?id=1054224 (17.11.2014).

Barrientos, A.; Hulme, D. (2008) "Social Protection For The Poor and Poorest in Developing Countries: Reflections on a Quiet Revolution", *Brooks World Poverty Institute Working Paper 30*,

http://www.bwpi.manchester.ac.uk/medialibrary/publications/working_papers/bwpi-wp-3008.pdf (16.11.2014).

Barrientos, A.; Nino-Zarazua, M.; Maitrot, M. (2010) Social Assistance in Developing Countries Database Version 5.0, *Chronic Poverty Research Center*, http://www.chronicpoverty.org/uploads/publication_files/social-assistance-database-version-5.pdf (16.11.2014).

Baytal, Y. (2009) *Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Doç. Dr. Recep Boztemur.

Berksoy, T. (1982) *Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme*, İstanbul: Belge Yayınları.

Bora, A. (2007) "Kadınlar ve Hane: 'Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?'" , *Yoksulluk Halleri Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, Erdoğan, N. (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 97-132.

Bora, T. (2009) "Sadaka, Sosyal Yardım, Dayanışma, Örgütlenme", *Birlik*, 241, 19-23.

Boratav, K. (2004a) "'Yoksulluk' Kavramı Üzerine Notlar", *Toplum ve Hekim*, 19 (1), 7-9.

Boratav, K. (2004b) *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Boratav, K. (2004c) İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları

Boratav, K. (2005) *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Boratav, K.; Özügür, M. (2006) "Social Policies and Distributional Dynamics in Turkey", *Social Policy In The Middle East Economic, Political and Gender Dynamics*, Karsenas, M.; Moghadam, V. M. (der.), London: UNRİSD & Palgrave, 156-189.

Boydak, S. (2009) *Sosyal Yardım Uygulamaları ve Çocuk İşçiliği Arasındaki İlişki: Keçiören Örneği*, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Danışman: Huriye Seven, Ankara: T.C. Başbakanlık

kanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Boychuk, G. W. (1998) *Patchworks of Purpose The Development of Social Assistance Regimes in Canada*, Canada: McGill-Queen’s University Press.

Boyer, R. (1987) “Technical Change and The Theory of ‘Regulation’”, http://www.cepremap.fr/depot/couv_orange/co8707.pdf (5. 10. 2014)

Boyer, R (1990) *The Regulation School: A Critical Introduction*, New York: Columbia University Press.

Braverman, H. (2008) *Emek ve Tekelci Sermaye*, Çiğdem Çıdamlı (çev.), İstanbul: Kaledon Yayınları.

Brenner, R.; Glick, M. (1991) “The Regulation Approach: Theory and History”, *New Left Review*, 188: 45-119.

Briggs, A. (2000) “The Welfare State in Historical Perspective”, Pierson, C.; Castles, F. G. (ed.), *The Welfare State Reader*, Cambridge: Polity Press, 18-31.

Brundage, A. (2002) *The English Poor Laws, 1700-1930*, New York: Palgrave.

Brunhoff, S. (2009) “Kapitalist Bunalım ve Ekonomik Politika”, Satlıgan, N.; Savran, S. (der.), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Levent Kayaalp (çev.), İstanbul: Belge Yayınları, 391-406.

Buğra, A. (2001) “Ekonomik Kriz Karşısında Türkiye’nin Geleneksel Refah Rejimi”, *Toplum ve Bilim*, 89, 22-30.

Buğra, A. (2003/2004) “Devletçi Dönemde Yoksulluğa Bakış ve Sosyal Politika: ‘Zenginlerimiz Nerede?’”, *Toplum ve Bilim*, 99, 75-97.

Buğra, A. (2006) “Türkiye’de Sağ ve Sosyal Politika”, *Toplum ve Bilim*, 106, 43-67.

Buğra, A. (2008) *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Buğra, A. (2009a) “Giriş”, 21. *Yüzyılda Karl Polanyi’yi Okumak Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi*, Buğra, A.; Ağartan, K. (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 15-28.

Buğra, A. (2012) “Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi: Neo-liberalizm, Kültürel Muhafazakârlık ve Yeniden Tanımlanan Toplumsal Dayanışma”, *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın*, Dedeoğlu, S.; Elveren, A. Y. (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 47-69.

Buğra, A.; Adar, S. (2007) *Türkiye’de Kamu Sosyal Koruma Harcamalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi*, İstanbul: Sosyal Politika Forumu

Buğra, A.; Keyder, Ç. (2003) *Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi*, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu, Ankara: UNDP.

Buğra, A.; Keyder, Ç. (2006) “The Turkish Welfare Regime in Transformation”, *Journal of European Social Policy*, Vol. 16, 211-228.

Buğra, A.; Keyder, Ç. (der.) (2007) *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Buğra, A.; Keyder, Ç. (der.) (2008) *Sosyal Politika Yazıları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Buğra, A.; Keyder, Ç. (tarihsiz) *Social Assistance In Turkey: For A Policy Of Minimum Income Support Conditional On Socially Beneficial Activity/Sosyal Yardım Uygulamaları ve Topluma Yararlı Faaliyet Karşılığında Asgari Gelir Desteği Uygulaması*, Ankara: UNDP.

Buğra, A.; Sırmazdemir, N. T. (2007) "Yoksullukla Mücadelede İnsani ve Etkin Bir Yöntem: Nakit Gelir Desteği", *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, Buğra, A.; Keyder, Ç. (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 85-114.

Buğra Kavala, A.; Keyder, Ç. (2008) *Kent Nüfusunun En Yoksul Kesimlerinin İstihdam Yapısı ve Geçinme Yöntemleri*, http://www.spf.boun.edu.tr/docs/kent_yoksullugu_rapor.pdf (21. 04. 2013)

Bulut, N. (2009) *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Burden, T. (1998) *Social Policy and Welfare A Clear Guide*, London, Pluto Press.

Castel, R. (2003) *From Manual Workers to Wage Laborers Transformation of The Social Question*, Richard Boyd (çev.; der.) New Brunswick & London: Transaction Publishers.

Castel, R. (2004) *Sosyal Güvensizlik*, Işık Ergüden (çev.), Ankara: İletişim.

Coffey, W. J. (1996) "The 'Newer' International Division Of Labour", P. Daniels ve W. F. Lever (der.), *The Global Economy in Transition*, Essex: Longman, 40-61.

Cohen, R. (1991) *Contested Domains Debates in International Labour Studies*, Londra: Zed Books.

Cordonnier, L. (2014) *Garibanlara Merhamet Yok İşsizlik Üzerine İktisadi Teoriler*, Lütü Şimşek (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Coşkun, S.; Güneş, S.; Ortakaya, F. (2011) "Asgari Gelir Desteği ve Türkiye'de Uygulanabilirliği: Bir Model Denemesi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 129-158.

Çalcalı, Ö. (2011) "Yoksullukla Mücadelede Devletin Rolü: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu", *Memleket Siyaset Yönetim*, 6 (16), 189-233.

Çelik, A. (2010) "Muhafazakâr Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım-Yükümlülük Yerine Hayırseverlik", *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 42, 63-81.

Çengelci, E. (1985) *Türkiye'de Sosyal Yardımlar: Bir Model Geliştirme Denemesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sait Dilik, Ankara.

Çengelci, E. (1993) "Sosyal Refahın Gerçekleşmesinde Sosyal Yardımların Rol ve Önemi", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*, 11 (1-2-3), 9-34.

Çetinkaya, Ş. (2012) *Türkiye'de Sosyal Yardımlaşma Müessesesi: Durum Analiz, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Ramazan Kılıç, Kütahya.

Çulhaoğlu, M. (2002) "Varoşlar ve Kent Yoksulluğu: Sınıf Mücadelesinde Mekân ve Bütünlük Sorunları", *Doğrudan Durmanın Felsefesi 1-2*, İstanbul: YGS Yayınları, 304-352.

Davis, N. J.; Robinson, R. V. (eds.) (2015) *Dinsel Hareketler ve Sosyal Refah Mısır, İsrail, İtalya ve ABD*, Hasan Şen, Balım Sultan Yetgin (çev.), Ankara: İletişim Yayınları.

Deacon, B. (2006) "Küreselleşme ve Sosyal Politika: Hakkaniyetli Bir Refaha Tehdit", *Sosyal Politika Yazıları*, Buğra, A.; Keyder, Ç. (der.), Burcu Yakut-Çakar, Utku Balaban (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 101-158.

Deacon, B. (2007) *Global Social Policy & Governance*, London: Sage.

Dean, M. (1991) *The Constitution of Poverty Toward A Genealogy of Liberal Governance*, USA: Routledge.

Demir, E. (1993) Ekonomi Politikaları ve Kent Emekçi Aileleri, *Birikim*, 48, 68-77.

Demir Şeker, S. (2008) *Türkiye’de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri*, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Danışman: Doç. Dr. Meltem Dayıoğlu Tayfur, Ankara.

Demir Şeker, S. ve Hacımahmutoğlu, H. (2013) “Sosyal Yardım Sisteminin Değerlendirilmesi ve Sosyal Yardım-İstihdam Bağlantısı”, *İstihdam*’da 31, 11, 70-77.

Demirhan, Y.; Kartal, N. (2011) “Yoksullukla Mücadele Türkiye Deneyimi: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu”, *Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler (13-15 Ekim 2010, İstanbul) Bildiriler Kitabı Cilt 2*, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 139-153.

Dilik, S. (1972) *Türkiye’de Sosyal Sigortalar İktisadi Açından Bir Tahlil Denemesi*, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Enstitüsü.

Dilik, S. (1980) “Sosyal Yardımlar-İki Anlamlı Bir Terim”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35 (1-4), 55-72.

Ditch, J.; Bradshaw, J.; Clasen, J.; Huby, M.; Moodie, M. (1997) *Comparative Social Assistance Localisation and Discretion*, England: Ashgate Publishing.

Ditch, J. (1999) “Full Circle: A Second Coming for Social Assistance?”, *Comparative Social Policy Concepts, Theories and Methods*, Clasen, J. (der.) UK-USA: Blackwell, 114-135.

Ditch, J.; Oldfield, N. (1999) “Social Assistance: Recent Trends and Themes”, *Journal of European Social Policy*, 9, 65-76.

Dollar, D.; Kraay, A. (2001) *Growth is Good for the Poor*, Policy Research Working Paper, Washington DC: The World Bank.

Duru, M. C. (1939) *Sosyal Yardım Prensipleri ve Tatbikleri*, İstanbul: Matbaaî Ebüzziya.

Eardley, T., Bradshaw, J., Ditch, J., Gough, I., Whiteford, P. (1996) *Social Assistance in OECD Countries Synthesis Report*, Department of Social Security Research Series, London: HMSO.

Emerson, R. M.; Fretz, R. I.; Shaw, L. L. (2008) *Bütün Yönleriyle Alan Çalışması Etnografik Alan Notları Yazımı*, A. Erkan Koca (çev.), Ankara: Birleşik Yayınları.

Engels, F. (1997) İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu, Yurdakul Fincancı (çev.), Ankara: Sol Yayınları.

Erder, S. (1996) İstanbul’da Bir Kent Kondu Ümraniye, İstanbul: İletişim

Erder, S.; İncioğlu, N. (2008) *Türkiye’de Yerel Politikanın Yükselişi İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği, 1984-2004*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan N. (der.) (2007) *Yoksulluk Halleri Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Erdoğan, S. (1994) “Dış Borç Krizine Farklı Yaklaşımlar”, *Mülkiyeliler Birliği*, XVIII (172), 33-50.

Erdoğan, S. (2006) *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Erdođdu, S. (2009) "Sosyal Politikada Değişim ve Sosyal Güvenlik Reformu", Uzel, İ. ve Duru, B. (der.), *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Ankara: Phoenix, 660-686.

Erdođdu, S.; Kutlu, D. (2014) "Dünyada ve Türkiye'de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme", *Çalışma ve Toplum*, 2 (41), 63-114.

Eroğlu, Ş. (2011) *Beyond The Resources of Poverty Gecekondu Living In The Turkish Capital*, England&USA: Ashgate.

Esin, P. (1982) İşbölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakóltesi Yayınları.

Esenyel, C. (2009) *Türkiye'de ve Dünyada Şartlı Nakit Transferi Uygulamaları*, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Esping-Andersen G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press.

Esping Andersen G. (2006) "Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri", *Sosyal Politika Yazıları*, Buğra, A.; Keyder, Ç. (der.), Burcu Yakut-Çakar-Utku Balaban (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 33-54.

Etcı, H. (2012) *Türkiye'de Sosyal Yardımların Politik Nitelik Kazanması (2002-2011 Türkiye Örneğinde)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nevzat Güldiken, Sivas.

Evans, A. (2000) *Poverty Reduction in the 1990's an Evaluation of Strategy and Performance*, The World Bank: Washington D. C.

Ferrera, M. (2005a) *The Boundaries of Welfare European Integration and the New Spatial Politics of Social Protection*, Oxford & New York, Oxford University Press.

Ferrera, M. (eds.) (2005b) "Welfare States and Social Safety Nets in Southern Europe: An Introduction", *Welfare State Reform in Southern Europe Fighting Poverty and Social Exclusion in Italy, Spain, Portugal and Greece*, Ferrera, M. (eds.), New York: Routledge, 1-32.

Ferrera, M. (2005c) *Welfare State Reform in Southern Europe Fighting Poverty and Social Exclusion in Italy, Spain, Portugal and Greece*, New York: Routledge.

Ferrera, M. (2006) "Sosyal Avrupa'da 'Güney Avrupa Refah Modeli'", *Sosyal Politika Yazıları*, Buğra, A.; Keyder, Ç. (der.), Burcu Yakut-Çakar-Utku Balaban (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 195-230.

Fırat, S. (2013) "Kentsel Yoksulluk ve Yerel Yönetim Sosyal Yardımlarının İşlevi", *İstihdam'da 3İ*, 11: 65-69.

Fırat, A. (2014) "İşsizlikle Birlikte Büyüyen Yoksul Yardımları: Türkiye'de Muhafazakâr Liberalizm ve Paternalizm", *Emeğin Kitabı*, Yaman, M.; Yarkin, G.; Tuna, Ş. G.; Ercan, F. (der.), İstanbul: SAV Yayınları, 312-334.

Fine, B.; Saad-Filho, A. (2012) *Marx'ın Kapitali*, Nail Satlıgan (çev.), İstanbul: Yordam Kitap.

Fox Piven, F.; Cloward, R. A. (1993) *Regulating The Poor The Functions of Public Welfare*, Vinga Books: USA.

Fröbel, F. , Heinrichs, J. , Kreye, O. (1982) *Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler*, Yılmaz Öner (çev.), İstanbul: Belge Yayınları.

Gereffi, G. (1995) “The International Economy and Economic Development”, *Handbook of Economic Sociology*, Smelser, N. J. , Swedberg, R. (der.), New York: Princeton University Press, 206-233.

Ginsburg, N. (1979) *Class, Capital and Social Policy*, London & Basinstoke: The Macmillan Press.

Gough, I. (1979) *The Political Economy of The Welfare State*, London & Basinstoke: The Macmillan Press.

Gough, I. (2001) “Social Assistance Regimes: A Cluster Analysis”, *Journal of European Social Policy*, 11, 165-170.

Gough, I. (2006) “Güney Avrupa’da Sosyal Yardım”, *Sosyal Politika Yazıları*, Buğra, A.; Keyder, Ç. (der.), Burcu Yakut-Çakar-Utku Balaban (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul: İletişim Yayınları, 231-260.

Göçmen, İ. (2014) “Religion, Politics and Social Assistance in Turkey: The Rise of Religiously Motivated Associations”, *Journal of European Social Policy*, 24 (1), 92-103.

Gökbayrak, Ş. (2003) “Enformel Sektöre Yönelik Sosyal Koruma Modelleri”, *Mülkiye*, 27 (239), 231-254.

Gökbayrak, Ş. (2010) “Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 25, 141-162.

Gökçeoğlu Balcı, Ş. (2006) “Güvenceli Asgari Gelir Hakkı ve Sosyal Güvenlik Reformu”, *İktisat Dergisi*, 478, 55-61.

Gökçeoğlu Balcı, Ş. (2007) *Tutunamayanlar ve Hukuk*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Gökçeoğlu, Ş. (2014) “Sosyal Yardımların Hak Niteliği ve Dava Edilebilirliği”, *Sosyal Hizmet ve Öteki Disiplinlerarası Yaklaşım*, Akkuş, P.; Başpınar Aktütün, Ö. (der.), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 97-111.

Güler, B. A. (2006) “Sosyal Devlet ve Yerelleşme”, *Memleket Siyaset Yönetim*, Sayı: 2.

Gülmez, M. (2009) “İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar ve Sosyal Haksızlıklar”, *1. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 3-17.

Güngör, F.; Özügür, M. (1997) “İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi, *Tartışma Metinleri*,

http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dosyalar/tm/SBF_WP_03. (30. 08. 2014)

Güzel, A.; Okur, A. R. , (2002) *Sosyal Güvenlik Hukuku*, İstanbul: Beta.

Güzel, A.; Okur, A. R.; Caniklioğlu, N. (2010) *Sosyal Güvenlik Hukuku*, İstanbul: Beta.

Hablemitoğlu, Ş. (2010) “Medyatik Hayırseverlik ve Muhafazakâr Popülizm Kısacasında ‘Sosyal Haklar’”, *İktisat Dergisi*, 513, 54-61.

Hacımahmutoğlu, H. (2009) *Türkiye’de Sosyal Yardım Sisteminin Değerlendirilmesi*, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.

Harvey, D. (1999) *Postmodernliğin Durumu*, Sungur Savran (çev.), İstanbul: Metis Yayınları

Harvey, D. (2012a) *Sermayenin Sınırları*, Utku Balaban (çev.), Ankara: Tan Kitabevi Ya-

yınları.

Harvey, D. (2012b) *Marx'ın Kapitali İçin Kılavuz*, Bülent O Doğan (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

Hatiboğlu Eren, B. (2014) "Geçmişte ve Bugün Marjinal Olanın Yarını: Yenidoğan ve Çinçin Bağları Üzerine", *İdealkent*, 11, 268-285.

Houghton, J.; Khandker, S. R. (2009) *Handbook on Poverty and Inequality*, World Bank: Washington D. C.

Hayami, Y. (2003) "From the Washington Consensus to the post-Washington Consensus: Recent Changes in the Paradigm of International Development Assistance", *FASID Educational Software No. 2003-001*, <http://www.docin.com/p-325550203.html> (5. 11. 2014)

Himmelfarb, G. (1983) *The Idea of Poverty England in The Early Industrial Age*, New York: Vintage Books.

Howell, F. (2001) "Social Assistance: Theoretical Background", *Social Protection in Asia and the Pacific*, Ortiz, I. (der.), Asian Development Bank, 257-306.

Hulme, R.; Hulme, M. (2008), "The Global Transfer Of Social Policy", *Understanding Global Social Policy*, Nicola Yeates (ed.) içinde, Great Britain: The Policy Press and Social Policy Association.

Işık, O.; Pınarcıoğlu M. M. (2009) *Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği*, İstanbul: İletişim Yayınları.

İşık, A. (1975) *Ücret*, Ankara: Doğan Yayınları.

İkizoglu, M. (2000) *Yoksulluk ve Sosyal Yardım İlişkisi: Ankara Mamak İlçesinde Ampirik Bir Araştırma*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sema Kut, Ankara.

İnal, K. (2015) "Sınıf, Kültür ve AKP", *Marka Takva Tuğra AKP Döneminde Kültür ve Politika*, İnal, K.; Sancar, N.; Gezzin, U. B (der.), İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 42-47.

İnsel, A. (2007) "İktisadın Aklına Sokulan Siyasal Çomak: Vatandaşlık Geliri", *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, Buğra, A. ve Keyder, Ç. (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 37-50.

İpek, M. (2015) "Yeni Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Yardım Paradoksu", *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 1, 77-104.

Jessop, B. (1990) "Regulation Theories In Retrospect and Prospect", *Economy and Society*, 19 (2): 153-216.

Jessop, B. (1993) "Towards a Schumpeterian Workfare State? Preliminary Remarks on Post-Fordist Political Economy", *Studies in Political Economy*, 40, 7-40.

Jessop, B. (1994) "Post-Fordism and The State", *Post-Fordism A Reader*, Amin, A. (der.), UK&USA: Blackwell Publishers, 251-279.

Jones, C.; Novak, T. (1999) *Poverty, Welfare and the Disciplinary State*, London: Routledge.

Jütte, R. (2008) *Erken Modern Avrupa'da Yoksulluk ve Sapkınlık*, Bengü Kurtege-Sefer (çev.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Kalağan, G. (2009) *Türkiye'de 1980 Sonrası Bürokratik Dönüşüm: Sosyal Yardımlaşma*

ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM) Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Hüseyin Gül, Isparta.

Kalaycıoğlu, S.; Rittersberg-Tılıç, H. (1996) "Yapısal Uyum programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksullukla Başetme Stratejileri", *Kentleşme Göç ve Yoksulluk*, Dikmen, A. A: (der.), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 197-246.

Kalfa, A. (2014) *Türkiye'de Yoksulluk Bağlamında Dilenme Kültürü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. İlkey Savcı, Ankara.

Kapar, R. (2005) "Aktif İşgücü Piyasası Politikaları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55:1, 341-371.

Karadoğan, E. (2012) *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Yardımların Bireyin Özsaygı Düzeyine Etkisi Bağlamında Dönüşümü ve Etkinliği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Gürhan Fişek, Ankara.

Karatepe, U. (2011) "Sermaye Egemenliğinin İzdüşümü Olarak Dinsel Hayırseverlik", *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I*, Bürkev, Y.; Özügür, M.; Özdek, Y.; Elgür, E. V. (der.) içinde, Ankara: NotaBene Yayınları, 207-239.

Kaya, E. (2009) *Yoksullukla Mücadelede Avrupa'nın ve Türkiye'nin Sosyal Yardım Modeli*, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Danışman: Reşat Özcan, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Keskin, A. G. (2013) "Sosyal Yardım ve İstihdam Bağlantısının Kurulması Amacıyla Yapılan Çalışmalar ve Hedeflenen Nokta", *İstihdam'da 3İ*, 11: 52-56

Kıranlar, S. (2005) *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sabahattin Özel.

Kongar, E. (2010) *21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ankara: Remzi Kitabevi.

Koray, M. (2000) *Sosyal Politika*, Bursa: Ezgi Kitabevi.

Koray, M. (2007) "Sosyal Politikanın Anlamını ve İşlevini Tartışmak", *Çalışma ve Toplum*, 15 (4), 119-56.

Koray, M. ve Çelik, A. (der.) (2015) *Himmet, Fıtrat, Piyasa AKP Döneminde Sosyal Politika*, Ankara: İletişim Yayınları.

Kovancı, O. (2003) *Kapitalizm, Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Tarihsel Bir Deneyim: İngiliz Yoksul Yasaları*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Kök, S. (2011) *Kent Yoksulluğu ve Siyaset: Ankara Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Serpil Sancar, Ankara.

Köse, A. H.; Bahçe, S. (2009a) "'Yoksulluk' Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek", *Praksis*, 19, 385-419.

Köse, A. H.; Bahçe, S. (2009b) "'Hayırsever' Devletin Yükselişi: AKP Yönetiminde Gelir Dağılımı ve Yoksulluk", *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Uzel, İ.; Duru, B. (der.), Ankara: Phoenix, 492-509.

Kudat, A. (1977) "Aile ve Yeniden Üretimi", *Toplum ve Bilim*, 2, 94-112.

Kutlu, D. (2010) "Sosyal Politikada Dönüşüm: Gerekçeler ve Gerçekler Işığında Emek-

lilik Düzenlemesi", İktisat Dergisi, 513, 29-37.

Kutlu, D. (2012) "Madalyonun İki Yüzü: Yeni Kalkınma Paradigması ve Yoksulluğu Azaltma Stratejileri", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 126-141.

Kutub, S. (1968) İslam'da Sosyal Adalet, Yaşar Tunagür, M. Adnan Mansur (çev.), İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi.

Küçükçavuş, M. A.; Coşkun, S. (2012) "Yönetişim Modeli Olarak Sosyal Yardımlarda Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İşbirliği ve Akreditasyon", *Sosyal Politika Çalışmaları*, 12 (7), 9-17.

Lavalette, M.; Mooney, G. (2000) *Class Struggle and Social Policy*, Class Struggle and Social Welfare, Lavalette, M.; Mooney, G. (es.), London: Routledge, 1-12.

Lebowitz, M. A. (2003) *Kapital'in Ötesi Marx ve İşçi Sınıfının Politik İktisadi*, Arif Genç (çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Leisering, L.; Leibfried, S. (1999) *Time and Poverty in Western Welfare States United Germany in Perspective*, U. K. : Cambridge University Press.

Levine, D. (1988) *Poverty and Society*, New Brunswick and London: Rutgers University Press.

Lipietz, A. (1988) "Reflections On A Tale: The Marxist Foundations Of The Concept Of Regulation and Accumulation", *Studies in Political Economy*, 26, 7-36.

Lipietz, A. (1993) "Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler: Birikim Rejimleri ve Düzenleme Tarzları", Bülent Peker (çev.), *Toplum ve Bilim*, 56-61, 58-82.

Lipietz, A. (2009) "Dünya Çapında Fordizme Doğru", Satlıgan, N.; Savran, S. (der.), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Necip Çakır (çev.), İstanbul: Belge Yayınları, 445-463.

Lodemel, I.; Schulte, B. (1992) "Social Assistance, A Part of Social Security or The Poor Law In New Disguise", *Paper Presented at The Conference Social Security Fifty Years After Beveridge*, University of York, 13-27.

Magdoff, F.; Magdoff, H. (2004) "Disposable Workers: Today's Reserve Army of Labour", *Monthly Review*, 55 (11), <https://monthlyreview.org/2004/04/01/disposable-workers-todays-reserve-army-of-labor/> (25.09.2014).

Mandel, E. (2000) *Marx'ın İktisadi Düşüncesinin Oluşumu*, D. Işık (çev.), İstanbul: Alanyazın Yayıncılık.

Mandel, E. (2008) *Marx'ın Kapitali*, Osman S. Binatlı (çev.), İstanbul: Alanyazın Yayıncılık.

Marx, K. (1999a) *Ücretli Emek ve Sermaye*, Sevim Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (1999b) *Ücret, Fiyat ve Kâr*, Sevim Belli (çev.), Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2003) *Grundrisse Ekonomi Politikin Eleştirisinin Temelleri 2*, Arif Gelen (çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2010) *Kapital Ekonomi Politikin Eleştirisi 1. Cilt Sermayenin Üretim Süreci*, Mehmet Selik ve Nail Satlıgan (çev.), İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K. (2011) "Yoksullar Yasası", *Nüfus Üzerine*, Erdost, M. İ. (der.), Ankara: Sol Yayınları.

Mavroudeas, S. D. (1999) "Periodising Capitalism: Problem and Method The Case Of

The Regulation Approach", *Research In Political Economy*, 17, <http://users.uom.gr/~smavro/FPERIOD2.pdf>. (2.11.2014).

Mavroudeas, S. (2003) "The French Regulation Approach and its Theory of Consumption", http://mpa.ub.uni-muenchen.de/19730/1/MPRA_paper_19730.pdf. (2.11.2014).

Meek, R. L. (2011) "Malthus – Geçmişte ve Bugün: Bir Tanıtma Denemesi", *Nüfus Üzerine*, Erdost, M. İ. (der.), Ankara: Sol Yayınları, 23-59.

Merriam, S. B. (2013) *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, Selahattin Turan (çev. ed.), Ankara: Nobel.

Metin, O. (2011), "Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşayanlar", *Çalışma ve Toplum*, 28, 179-200.

Metin, B. (2012), "Yoksullukla Mücadelede Asgari Gelir Güvencesi: Türkiye'de Sosyal Yardım ve Hizmet Sisteminde Mevcut Durum ve Asgari Gelir Güvencesi İhtiyacı", *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2 (1), 117-151.

Metin, B. (2013) *Türkiye'de 2000 Sonrası Dönemde Uygulanan Ekonomik ve Sosyal Politikalar Temelinde Yoksulluk Sorunu "Ankara'da Uygulamalı Bir Araştırma"*, Ankara: T.C. ÇSGB ÇASGEM Yayınları.

Mingione, E. (2008) "Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele", *Sosyal Politika Yazıları*, Buğra, A.; Keyder, Ç. (der.), Burcu Yakut-Çakar-Utku Balaban (çev.), Ankara: İletişim Yayınları, 261-286.

Mishra, R. (2004) "Social Protection By Other Means: Can It Survive Globalization?", *Handbook of Comparative Social Policy*, Kennet, P. (eds.), UK: Edward Elgar, 68-88.

Mkandawire, T. (2005) *Targeting and Universalism in Poverty Reduction*, Social Policy and Development Programme Paper Number 53, United Nations Research Institute for Social Development.

Munck, R. (2003) *Emeğin Yeni Dünyası Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma*, Mahmut Tekçe (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Mütevellioğlu, N. (2009) "Sosyal Haklar ve Emeğin Meta Niteliğinin Sınırlandırılması", *I. Uluslararası Sosyal Haklar Kongresi Bildiriler Kitabı*, 141-152.

Nelson, K. (2010) "Social Assistance and Minimum Income Benefits in Old and New EU Democracies", *International Journal of Welfare*, 19, 367-378.

Neocleous, M. (2013) *Sivil Toplumu Yönetmek Devlet İktidarı Kuramına Doğru*, B. Ahıska (çev.), Ankara: NotaBene Yayınları.

Neubourg, C.; Castonguay, J.; Roelen, K. (2007) "Social Safety Nets and Targeted Social Assistance: Lessons From The European Experience", *SP Discussion Paper No. 0718*, <http://siteresources.worldbank.org/SOCIALPROTECTION/Resources/SP-Discussion-papers/Safety-Nets-DP/0718.pdf> (17.11.2014)

Neuman, W. L. (2012) *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 2*, Ankara: Yayınodası.

Nikitin, P. (1995) *Ekonomi Politik*, Hamdi Konur (çev.), Ankara: Sol Yayınları.

O'Brien, M. (2000) "Class Struggle and the English Poor Laws", *Class Struggle and Social Welfare*, Lavalette, M.; Mooney, G. (der.), London: Routledge, 13-33.

O'Connor, J. (1995) *Birikim Bunalımı*, Ali Çakıroğlu (çev.), İstanbul: Belge Yayınları.

- Ortiz, I. (2001) *Social Protection in Asia and the Pacific*, (der.), Asian Development Bank.
- Önder, İ. (2004) "Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele", *Toplum ve Hekim*, 19 (1), 19-22.
- Öniş, Z., ve Şenses, F. (2003) "Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus: A Critical Appraisal", *Economic Research Center Working Paper*,
<http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series03/0309.pdf>. (5.11.2014)
- Öngen, T. (1996) *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi Günümüzde İşçi Sınıfı*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Önver, M. Ş.; Kanbak, A.; Pınarcıoğlu, N. Ş. (2014) "Sosyal Hak Mı? Sosyal Yardım Mı?", *Sosyal Adalet İçin İnsan Hakları: Sosyal Haklar Bildiriler Kitabı*, Akkoyunlu Ertan, K.; Kartal, F.; Şanlı Atay, Y. (der.), Ankara, 169-191.
- Özates, Ö. S. (2015) *Malumun İlanı Kadın Emeğinin Saklı Yüzü: Ev İçi Bakım Emeği*, Ankara: Notabene Yayınları.
- Özbek, N. (2000) "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Sosyal Yardım' Uygulamaları: 1939-1918", *Toplum ve Bilim*, 83, 111-132.
- Özbek, N. (2002) "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", *Toplum ve Bilim*, 92, 7-33.
- Özbek, N. (2004) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdek, Y. (2002) "Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kısacasında İnsan Hakları", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Özdek, Y. (der.), Ankara: TODAİE Yayınları.
- Özdemir, A. M. (2008) *Sözün Mülkiyeti Hukukun Ekonomi Politikası*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özdemir, A. M. ve Yücesan-Özdemir, G. (2006) "Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Derin Dönüşümü: Farklı 'Birey' Tahayyülleri", *İktisat Dergisi*, 478, 48-54.
- Özdemir, A. M.; Yücesan-Özdemir G. (2009) "Yirmibirinci Yüzyıl İçin Sosyal Politika: Mevcut Söylemlerin Eleştirisi", *Sosyal Politikada Güncel Sorunlar*, Pars Esin, İlkay Savcı, Şenay Gökbayrak, Müge Ersoy Kart, Fatma Yıldırım, (der.), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 323-358.
- Özdemir, Ş. (2014) *İslam ve Sınıf Alternatif Mücadele Pratikleri*, Ankara: Nika.
- Özşuca, Ş. T.; Toksöz, G. (2003) *Sosyal Koruma Yoksunluğu Enformel Sektör ve Küçük İşletmeler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Öztürk, H.; Gül, H. (2012) "Sosyal Belediyecilik Sosyal Devlet ve Sosyal Haklara Bir Alternatif Mi?", *IV. Sosyal Haklar Kongresi Bildiriler Kitabı*, 377-392.
- Özüğurlu, A. (2005a) *Poverty or Social Reproduction of Labour: Life in Çöplük District*, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Mehmet Ecevit, Ankara.
- Özüğurlu, A. (2006a) "Yoksulluk Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış", *Mülkiye*, Cilt: XXX, Sayı: 250.
- Özüğurlu, A. (2011), "İnsani İhtiyaçlardan Haklara: Sermaye Birikir ve Emekçiler Kendilerini Yeniden Üretirken", *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I*, Bürkev, Y.; Özüğurlu, M.; Özdek, Y.; Elgür E. V. (der.), Ankara: NotaBene Yayınları, 123-152.

Özüğurlu, M. (2003), "Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu", *Mülkiye*, 239 (27), 59-74.

Özüğurlu, M. (2005b) "Türkiye'de Sosyal Politikanın Dönüşümü", *Toplum ve Hekim*, 20 (2), 87-93.

Özüğurlu, M. (2006b) "Nitel Araştırma Ders Notları", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Yüksek Lisans Programı Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Yöntem Dersi Basılmamış Ders Notları.

Özüğurlu, M. (2008a) "Dünyada Sendikal Hareket", *Emek Tartışmaları 1*, İstanbul: DİSK, 349-362.

Özüğurlu, M. (2008b) *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, İstanbul: Kalkedon.

Peck, J. (1996) *Work-Place The Social Regulation of Labor Markets*, New York: The Guildford Press.

Peck, J. (2001) *Workfare States*, New York: The Guilford Press.

Peet, R. (1975) "Inequality and Poverty: A Marxist-Geographic Theory", *Annals of the Association of American Geographers*, 65 (4), 564-571.

Picchio, A. (1992) *Social Reproduction: The Political Economy of Labour Market*, New York: Cambridge University Press.

Polanyi, K. (2013) *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Ayşe Buğra (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Punch, K. F. (2011) *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, Çev. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Resistance Books (2008) *Marksist İktisat El Kitabı*, Nail Satlıgan (çev.), İstanbul: Yordam Kitap.

Ringold, D.; Kasek, L. (2007) "Social Assistance in the New EU Member States Strengthening Performance and Labor Market Incentives", Washington D.C.: The World Bank.

Saad-Filho, A. (2006) *Marx'ın Değeri Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik*, Ertan Günciner (çev.), İstanbul: Yordam Kitap.

Saad-Filho, A. (2010) "Growth, Poverty and Inequality: From Washington Consensus to Inclusive Growth", DESA Working Paper No. 100.

Sallan Gül, S.; Gül, H. (2006) İstihdam ve Sosyal Yardım Araştırması: Sosyal Yardımlarla İşgücü Piyasasına Katılanlar Arasındaki İlişki, UNDP ve T.C. Başbakanlık SYDGM için İllazırlanan Yayınlanmamış Araştırma Raporu.

Sallan Gül, S.; Gül, H. (2008) "Türkiye'de Yoksulluk, Yoksulluk Yardımları ve İstihdam", *Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları*, Nurgün Oktik (der.) içinde, İzmir: Yakın Kitabevi, 361-396.

Saraceno, C. (2002) *Social Assistance Dynamics in Europe National and Local Poverty Regimes*, (der.), Bristol: The Policy Press.

Sarı Gerşil, G.; Eryılmaz, İ. (2014) "Değişen Türkiye'nin Sosyal Politika Anlayışı: Sosyal Yardım ve Hizmetlerdeki Dönüşüm ve AB Ülkeleri İle Karşılaştırılması", *Sosyal Adalet İçin İnsan Hakları: Sosyal Haklar Bildiriler Kitabı*, Akkoyunlu Ertan, K.; Kartal, F.; Şanlı Atay, Y. (der.), Ankara: TODAİE, 211-229.

Sarıca, S. (2010) "Sosyal Hakların Emek Gücünün Meta Niteliği Üzerindeki Etkilerine Dair Düşünceler", *Tülay Arın'a Armağan*, Sarıca, S. (der.), İstanbul: Belge Yayınları, 391-418.

Savran, S. (2009) "Bunalım, Sermayenin Yeniden Yapılanması, Yeni-Liberalizm", Satılgan, N.; Savran, S. (der.), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, İstanbul: Belge Yayınları, 19-65.

Savran, S. (2009/2010) "Keynesçilik, Fordizm, 'Refah Devleti'", *Devrimci Marksizm*, 10-11, 86-129.

Selamoğlu, A.; Lordoğlu, K. (2006) *Katılım Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye'de İşgücü ve İstihdamın Görünümü*, Ankara: Belediye-İş Yayınları.

Sennet, R. (1992) *Otorite*, Kamil Durand (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Shang, X.; Wu, X. (2004) "Changing Approaches of Social Protection: Social Assistance Reform in Urban China", *Social Policy and Society*, 3 (3), 259-271.

Sönmez, S. (2005) "Mali Dengesizlik, Kriz ve Devlet", *Toplum ve Hekim*, 20 (1), 4-19.

Sözer, A. N. (1994) *Türkiye'de Sosyal Hukuk*, Ankara: Kamu-İş.

Standing, G. (1996) "Social Protection in Central and Eastern Europe: A Tale of Slipping Anchors and Torn Safety Nets", *Welfare States in Transition National Adaptations in Global Economies*, Esping-Andersen, G. (eds.), London: Sage, 225-255.

Standing, G. (2011) "How Cash Transfers Promote Work and Economic Security", *Poor Poverty: The Impoverishment of Analysis, Measurement and Policies*, Sundaram, J. K.; Chowdhury, A. (der), London: Bloomsbury, 197-221.

Surender, B.; Noble, M.; Wright, G.; Ntshongwana, P. (2010) "Social Assistance and Dependency in South Africa: An Analysis of Attitudes to Paid Work and Social Grants", *Journal of Social Policy*, 39 (2), 203-221.

Sweezy, P. (2007) *Kapitalist Gelişme Teorisi*, Gülsüm Akalın (çev.), İstanbul: Kalkedon.

Şahin, A. (2012) *Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından Yardım Alanların İşgücüne Katılımlarının Ölçülmesi Gebze Örneği*, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Tuncay Güloğlu, Yalova.

Şahin Taşkın, N.; Özel, H. (2011) "Türkiye'de Sosyal Hizmetlerin Dönüşümü", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22 (2): 175-190.

Şenocak, H. (2009) "Sosyal Güvenlik Sistemini Oluşturan Bileşenlerin Tarihi Süreç Işığında Değerlendirilmesi", *Sosyal Siyaset Konferansları 56. Kitap*, 409-468.

Şenol-Cantek, L. F. (2006) "Fakir/haneler: Yoksulluğun 'Ev Hali'", *Toplum ve Bilim*, 89, 102-131.

Şenses, F. (2006) *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Şener, Ü. (2010) "Yoksullukla Mücadelede Sosyal Güvenlik, Sosyal Yardım ve İşgücü Politikaları", *TEPAV Politika Notu*.

Şimşek, A. (2014) "Sadaka Kültürü ve Stratejik Hayırseverlik Çıkamazında Sosyal Hak Mücadelesi", *Sosyal Adalet İçin İnsan Hakları: Sosyal Haklar Bildiriler Kitabı*, Akkoyunlu Ertan, K.; Kartal, F.; Şanlı Atay, Y. (der), Ankara: TODAİE, 193-209.

T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı (2013) *On Ülke On Sosyal Güvenlik Sistemi*,

Ankara: T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı

Talas, C. (1976) *Sosyal Ekonomi*, Ankara: S Yayınevi.

Talas, C. (1997) *Toplumsal Politika*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Tanör, B. (1978) *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, İstanbul: May Yayınları.

Taşaltın, A. (2013) "Sosyal Yardımlar ile İstihdam Bağlantısının Kurulmasının Gerekliliği", *İstihdam'da 31*, 11, 57-59.

Taşçı, F. (2010) *Sosyal Politikalarda Can Simidi Sosyal Yardım*, Ankara: Nobel.

Taymaz, E. (1993) "Kriz ve Teknoloji", *Toplum ve Bilim*, 56-61, 5-41.

Tireli, M. (2009) "Sadaka Kültürü Tartışmaları", *Dayanışma*, 3, 61-65.

Toksöz, G. (2009) "Neo-liberal Piyasa ve Muhafazakâr Aile Kıskaçında Türkiye'de Kadın Emeği", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, Sönmez, S.; Mütevellioğlu N. (der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 205-233.

Tonak, A. (2010) "Vatandaşlık geliri sol bir talep mi?",

http://www.radikal.com.tr/radikal2/vatandaslik_geliri_sol_bir_talep_mi-1001214 (7.4.2014)

Tonak, A. (2012) "Marksist Teorinin Yenilenmesi (Mi?): Düzenleme Okulu Örneği", *Kapital'in İzinde*, Satlıgan, N.; Savran, S.; Tonak, A. (der.), İstanbul: Yordam Kitap, 329-340.

Topak, O. (2005) "Birikim, Kriz ve Sosyal Güvenlik", *Toplum ve Hekim*, 20 (2): 112-121.

Topak, O. (2009) "Neo-Liberalizm ve Refah Devleti Mit'i", *Yapı-Pratik-Özne Kapitalizmin Dönüşüm Süreçlerinin Ekonomi Politik Eleştirisi*, Mustafa Kemal Coşkun (der.), Ankara: Dipnot Yayınları, 103-131.

Topak, O. (2012) *Refah Devleti ve Kapitalizm 2000'li Yıllarda Türkiye'de Refah Devleti*, Ankara: İletişim Yayınları.

Topateş, H. (2012) "Çalışma ve Yurttaşlık İlişkisi Bağlamında Temel Gelir", *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3 (2), 131-153.

Uçar, C. (2011) *Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede Sosyal Politika Araçları ve Etkinlikleri*, Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Danışman: Doç. Dr. Elif Ekin Akşit Vural, Ankara.

Urhan, G. (2014) *Türkiye'de Sosyal Yardım Rejiminin Yerel Düzeyde Örgütlenmesi: Bevköy Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Selmin Kaşka, İstanbul.

Urhan, B.; Urhan, B. (2015) "AKP Döneminde Sosyal Yardım", *Himmet, Fıtrat, Piyasa, AKP Döneminde Sosyal Politika*, Koray, M. ve Çelik, A. (der.), Ankara: İletişim, 229-258.

Van Kersbergen, K.; Manow, P. (eds.) (2009) *Religion, Class Coalitions, and Welfare States*, New York: Cambridge University Press.

Van Parijs, P.; Van Der Veen, R. (1986) "A Capitalist Road To Communism", *Theory and Society*, 15 (5), 635-655.

Wallerstein, I. (2005) *Dünya-Sistemleri Analizi Bir Giriş*, Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy (çev.), İstanbul: Aram Yayıncılık.

- Weeks, K. (2014) Çalışma Sorunu, Tamer Tosun (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wood, E. M. (2006) “Küreselleşme ve Devlet: Sermayenin İktidarı Nereye?”, Saad-Filho, A. (der.), *Kapitalizme Reddiye Marksist Bir Giriş*, Emel Kahraman, (çev.) İstanbul: Yordam Kitap, 155-172.
- Wright, E. O. (2007) “Temel Gelir, Paydaş Geliri Transferleri ve Sınıf Analizi”, *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, Buğra, A. ve Keyder, Ç. (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 51-62.
- Yakut Çakar, B. ve Yılmaz, V. (2010) “Gelir Hakkı: Neden Sol Bir Talep?”, *Türk-İş*, 389: 60-66.
- Yalman, G. (2007) “Sosyal Politika: Refah Devletinden Sosyal Risk Yönetimine”, *Cahit Talas Anısına, Güncel Sosyal Politika Tartışmaları*, Berrin Ceylan Ataman (der.), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Sosyal Politika Araştırma ve Uygulama Merkezi, 653-671.
- Yaman Öztürk, M.; Dedeoğlu, S. (Tarihsiz) “Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emegi”, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi Türkiye Örneği*, (der.), İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Yeldan, E. (2010) “‘Vatandaşlık Geliri’ Kavramı Üzerine”, *Türk-İş*, 389, 51-52.
- Yener, A. L. (2013) “Sosyal Yardımlardan Faydalananları İstihdama Yönlendirmek”, *İstihdam*’da 3İ, 11, 78-83.
- Yentürk, N. (2013) “Türkiye’de Yoksullara Yönelik Harcamalar”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 40, 433-464.
- Yıldırım, A.; Şimşek, H. (2013) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, D. (2009) “AKP ve Neoliberal Popülizm”, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Uzel, İ.; Duru, B. (der.), Ankara: Phoenix, 66-107.
- Yıldızoğlu, E. (2009) “Kafalar Yine Karıştı”, <http://globalpolitikultur.blogspot.com.tr/2009/04/kafalar-yine-karst.html> (1.7.2014)
- Yılmaz, B. (2008) “Türkiye’de Sınıf-Altı: Nöbetleşe Yoksulluktan Müebbet Yoksulluğa”, *Toplum ve Bilim*, 113, 127-145.
- Yılmaz, B. (2014) “Türkiye’de Sosyal Devletin Dönüşümü ve Sosyal Yardımlar: Şartlı Nakit Transferi Alan Kadınlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyal Adalet İçin İnsan Hakları: Sosyal Haklar Bildiriler Kitabı*, Akkoyunlu Ertan, K.; Kartal, F.; Şanlı Atay, Y. (der.), Ankara: TODAİE, 231-260.
- Yılmaz, C. (2010) *Risk Kapısı Kırınca Kentlerde Yoksulluk, Dayanışma, Güven ve Güvenlik*, İstanbul: Libra Kitap.
- Yılmaz, V.; Yakut Çakar, B. (2008) “Türkiye’de Merkezi Devlet Üzerinden Yürütülen Sosyal Yardımlar Üzerine”, *Dayanışma*, 1, 78-84.
- Yılmaz, Z. (2013) “AKP ve Devlet Hayırseverliği: Minnet Ekonomisi, Borç Toplumu ve Siyasal Sermaye Birikimi”, *Toplum ve Bilim*, 128, 32-70.
- Jung, I. (2007) “Social Assistance In Nine OECD Countries”, http://www.welfareasia.org/4thconference/papers/Jung_Social%20assistance%20in%20nine%20OECD%20countries_revised.pdf (10.11.2015)

Yörük, E. (2012) “Welfare Provision as Poitical Containment: The Politics of Social Assistance and the Kurdish Conflict in Turkey”, *Politics & Society*, 40 (4), 517-547.

Yurtsever, H. (2012) *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya, İstanbul: Yordam Kitap.*

Yurttagüler, L. (2010) “Yoksullukla Mücadelede STK’ların Rolü: Hizmet Verme ve Sosyal Hak Anlayışı Arasındaki Gerilim”, *İnsan Hakları İhlali Olarak Yoksulluk*, Uyan Semerci, P. (der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 71-92.

Yücesan-Özdemir, G.; Özdemir, A.M. (2005) “Türkiye’de Devletin Değişen Rolü ve Sosyal Güvenlik Reformu”, *Toplum ve Hekim*, 20 (2), 134-142.

Yücesan-Özdemir, G.; Kutlu, D. (2011) “Türkiye’de Sosyal Yardımlar: İktisadi, Siyasi ve Kültürel Yapılar Üzerine Bir Çözümleme”, *Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu Deneyimler ve Yeni Fikirler Bildiriler Kitabı*, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 363-378.

Zabcı, F. (2009) *Dünya Bankası Yanılsama ve Gerçekler*, İstanbul: Yordam.

Zastrow, C. (2013) *Sosyal Hizmete Giriş*, Burcu Yakut Çakar (çev.), Ankara: Nika Yayınevi.

Belgeye Dayalı Kaynakları

AK Parti (2002) *Kalkınma ve Demokratikleşme Programı*, Ankara: AK Parti.

Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi,

<http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/tr/11815/Butunlesik-Sosyal-Yardim-Hizmetleri> (20.07.2014)

Cansuyu Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (2010) *Türkiye’de Yoksulluk Algısı*, Ankara: CansuyuYardımlaşma ve Dayanışma Derneği.

ÇSGB (2013) *Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023)*, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.

DPT (2007) *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.

Dünya Bankası (2002) “Yoksullukla Mücadele Eylem Programının Unsurları”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Aktan, C. C. (der.), Ankara: Hak-İş Yayınları, 931-939.

Dünya Bankası Grubu (2002) “Yoksulluğun Azaltılması İçin Stratejiler”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Aktan, C. C. (der.), Ankara: Hak-İş Yayınları, 921-930.

Sosyal-İş (2011) 2000’li Yıllarda Türkiye’de Emekçilerin Panoraması,

http://www.sosyal-is.org.tr/yayinlar/2000_turkiye_panorama.pdf (17.11.2014)

Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri

<http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/html/10561> (13.3.2013).

Sosyal Yardım Bilgi Sistemi, <http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/tr/11601/SOYBIS> (20.07.2014)

SYDTF Görevler, <http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/hakkimizda/sosyal-yardimlasma-ve-dayanismanmayi-tesvik-fonu/sydtf-gorevler> (7.11.2015)

T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2010) *Sosyal Yardımcılığı ve Yoksulluk Kültürü Türkiye’de Kamusal Sosyal Yardım Alanların Yardım Alması Yoksulluk Kültürü Araştırması*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2012) “Altındağ SYD Vakfı Başkanlığı”na T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2014a) *Düzenli Merkezi Yardımlara İlişkin Uygulama Kılavuzu*, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2014b) *2013 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2015) *2014 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2012) *20 Sosyal Yardım İstatistikleri Bülteni*,

http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/upload/Node/11873/files/SYGM_2012.ppt (27.09.2013).

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü(2013) *2022 Yaşlı ve Engelli Aylıkları Kılavuzu*, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2013) *Mart 2013 Sosyal Yardım İstatistikleri Bülteni*, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2013) “2013 Yılı Kömür Yardımları Konulu Dağıtım Yazısı”, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü.

T.C. Başbakanlık (2005) *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma 9, Sosyal Güvenlik Reformu: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Ankara: T.C. Başbakanlık.

T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (2007a) *Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü’nün Sosyal Yardım ve Proje Destek Faaliyetlerinin Etki Analizi Araştırma Raporu*, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü İstatistik, Tanıtım ve Araştırma Dairesi Başkanlığı.

T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (2007b) *Sosyal Riski Azaltma Projesi*, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (2008) *Strateji Planı 2009-2013*, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (2010) “20 Yılında Yapılacak Kömür Yardımı Konulu Genelge”, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü ve T.C. Boğaz Üniversitesi (2010) *Eşi Vefat Etmiş Kadınlar İçin Bir Nakit Sosyal Yardım Programı Geliştirilmesine Yönelik Araştırma Projesi Sonuç Raporu*, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal

Yörük, E. (2012) “Welfare Provision as Political Containment: The Politics of Social Assistance and the Kurdish Conflict in Turkey”, *Politics & Society*, 40 (4), 517-547.

Yurtsever, H. (2012) *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya*, İstanbul: Yordam Kitap.

Yurttagüler, L. (2010) “Yoksullukla Mücadelede STK’ların Rolü: Hizmet Verme ve Sosyal Hak Anlayışı Arasındaki Gerilim”, İnsan Hakları İhlali Olarak Yoksulluk, Uyan Semerci, P. (der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 71-92.

Yücesan-Özdemir, G.; Özdemir, A.M. (2005) “Türkiye’de Devletin Değişen Rolü ve Sosyal Güvenlik Reformu”, *Toplum ve Hekim*, 20 (2), 134-142.

Yücesan-Özdemir, G.; Kutlu, D. (2011) “Türkiye’de Sosyal Yardımlar: İktisadi, Siyasi ve Kültürel Yapılar Üzerine Bir Çözümleme”, *Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu Deneyimler ve Yeni Fikirler Bildiriler Kitabı*, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 363-378.

Zabcı, F. (2009) *Dünya Bankası Yanılsama ve Gerçekler*, İstanbul: Yordam.

Zastrow, C. (2013) *Sosyal Hizmete Giriş*, Burcu Yakut Çakar (çev.), Ankara: Nika Yayınevi.

Belgeye Dayalı Kaynakları

AK Parti (2002) *Kalkınma ve Demokratikleşme Programı*, Ankara: AK Parti.

Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi,

<http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/tr/11815/Butunlesik-Sosyal-Yardim-Hizmetleri> (20.07.2014)

Cansuyu Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (2010) *Türkiye’de Yoksulluk Algısı*, Ankara: Cansuyu Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.

ÇSGB (2013) *Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023)*, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.

DPT (2007) *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.

Dünya Bankası (2002) “Yoksullukla Mücadele Eylem Programının Unsurları”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Aktan, C. C. (der.), Ankara: Hak-İş Yayınları, 931-939.

Dünya Bankası Grubu (2002) “Yoksulluğun Azaltılması İçin Stratejiler”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Aktan, C. C. (der.), Ankara: Hak-İş Yayınları, 921-930.

Sosyal-İş (2011) 2000’li Yıllarda Türkiye’de Emekçilerin Panoraması,

http://www.sosyal-is.org.tr/yayinlar/2000_turkiye_panorama.pdf (17.11.2014)

Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri

<http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/html/10561> (13.3.2013).

Sosyal Yardım Bilgi Sistemi, <http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/tr/11601/SOYBIS> (20.07.2014)

SYDTF Görevler, <http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/hakimizda/sosyal-yardimlasma-ve-dayanisma-yetkileri-sydtf-gorevler> (7.11.2015)

T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2010) *Sosyal Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü Türkiye’de Kamusal Sosyal Yardım Alanların Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü Araştırması*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2012) “Altındağ SYD Vakfı Başkanlığı’na”, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2014a) *Düzenli Merkezi Yardımlara İlişkin Uygulama Kılavuzu*, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2014b) *2013 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2015) *2014 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2012) *2012 Sosyal Yardım İstatistikleri Bülteni*,

http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/upload/Node/11873/files/SYGM_2012.pdf (27.09.2013).

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü(2013a) *2022 Yaşlı ve Engelli Aylıkları Kılavuzu*, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2013b) *Mart 2013 Sosyal Yardım İstatistikleri Bülteni*, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2013c) “2013 Yılı Kömür Yardımları Konulu Dağıtım Yayı”, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü.

T.C. Başbakanlık (2005) *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma 9, Sosyal Güvenlik Reformu: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Ankara: T.C. Başbakanlık.

T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (2007a) *Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü’nin Sosyal Yardım ve Proje Destek Faaliyetlerinin Etki Analizi Araştırma Raporu*, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü İstatistik, Tanıtım ve Araştırma Dairesi Başkanlığı.

T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (2007b) *Sosyal Riski Azaltma Projesi*, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (2008) *Stratejik Plan 2009-2013*, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (2010) “2010 Yılında Yapılacak Kömür Yardımı Konulu Genelge”, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü ve T.C. Boğaziçi Üniversitesi (2010) *Eşi Vefat Etmiş Kadınlar İçin Bir Nakit Sosyal Yardım Programı Geliştirilmesine Yönelik Araştırma Projesi Sonuç Raporu*, Ankara: Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal

Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

T.C. Cumhurbaşkanlığı DDK (2009) *Türkiye’de Sosyal Yardımlar ve Sosyal Hizmetler Alanındaki Yasal ve Kurumsal Yapının İncelenmesi, Aile, Çocuk, Özürlü, Yaşlı ve Diğer Kişilere Götürülen Sosyal Hizmetlerin ve Sosyal Yardımların Genel Olarak Değerlendirilmesi, Bu Hizmetlerin Düzenli ve Verimli Şekilde Yürütülmesinin ve Geliştirilmesinin Sağlanması Hakkında, Araştırma ve İnceleme Raporu*, <http://www.tccb.gov.tr/ddk/ddk29.pdf> (27. 09. 2013).

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2012a) *T.C. Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Sistemi Çalışma Grubu Raporu*, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2012b) *Orta Vadeli Program (2013-2015)*, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013a) *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013b) *2014 Yılı Programı*, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013c) *Orta Vadeli Program (2014-2016)*, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014a) *2015 Yılı Programı*, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014b) *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Tekstil-Deri-Hazır Giyim Çalışma Grubu Raporu*, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014c) *Orta Vadeli Program (2015-2017)*, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015) *Orta Vadeli Program (2016-2018)*, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

World Bank (1990) *World Development Report 1990 Poverty*, Washington D.C.: The World Bank.

World Bank (1991) *Assistance Strategies to Reduce Poverty*, Washington D.C.: The World Bank.

World Bank (1992) *Operational Directive 4. 15*, Washington D.C.: The World Bank.

World Bank (2001) *World Development Report 2000/2001 Attacking Poverty*, Washington D.C.: The World Bank.

World Bank (2007) *Social Assistance in Central Europe and the Baltic States*, Washington DC: The World Bank.

Mevzuatla İlgili Kaynaklar

Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tesbiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik, 30.07.2006 tarih ve 26244 sayılı Resmi Gazete.

Engellilerin Evde Bakımına Destek İçin Verilen Sosyal Yardımlar Konulu ve 2014/07 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Genelgesi.

Fakir Ailelere Kömür Yardımı Yapılmasına İlişkin Karar, 25.12.2014 tarih ve 29216 sayılı Resmi Gazete.

Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, 03.03.2015 tarih ve 29284 sayılı Resmi Gazete.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı (2011) “Sosyal Yardımlar Konulu Genelge”, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2014b) “Sosyal Yardım-İstihdam Bağlantısının Etkinleştirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Konulu Genelge”, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü.

633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 08.06.2011 tarih ve 27958 sayılı Resmi Gazete.

6518 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 19.02.2014 tarih ve 28918 sayılı Resmi Gazete.

65 Yaşını Doldurmuş, Muhtaç Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik, 25.01.2013 tarih ve 28539 sayılı Resmi Gazete.

Habere Dayalı Kaynaklar

“Aile ve Sosyal Politikalar, hayır ve dua bakanlığıdır”, http://www.dha.com.tr/aile-ve-sosyal-politikalar-hayir-ve-dua-bakanligidir_1027919.html#.Vfq3YnDLF7s.twitter, (04.11.2015)

“AKP kolisi helal, CHP’ninki haram”, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/175043/AKP_kolisi_helal__CHP_ninki_haram_.html (30.12.2014)

“Arınç, ‘Yılın Yoksul Babası’ ödülüne layık görüldü”, Zaman, 27.06.2010.

Boyacıoğlu, H. (2013) “İşe gir, masrafı kafana takma”, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/24485792.asp> (19.11.2014)

Küçük, M. (2010) “Tüm Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerimizi SYD Vakıfları Aracılığıyla Gerçekleştiriyoruz”, Mustafa Küçük ile söyleşi, *Dayanışma*, 9, 74-79.

Gökçek, M. (2010), “Gökçek’in itirafı: Yardımlar sayesinde sosyal patlama olmuyor”, http://www.radikal.com.tr/turkiye/gokcekin_itirafi_yardimlar_sayesinde_sosyal_patlama_olmuyor-988378 (23. 8. 2014).

Özgür, B. (2014) “İşte AK Parti’nin ‘sosyal yardım’ gerçeği!”, http://www.radikal.com.tr/politika/iste_ak_partinin_sosyal_yardim_gercegi-1260849 (29.12.2014)

Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (2014) “SYGM Vatandaşlarımıza Yönelik Yardımlarına Devam Ediyor”, <http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/haberler/sygm-vatandaslarimize-yonelik-hizmetlerini-gelistirmeye-devam-ediyor> (21.11.2014).

Ek 1. Tablo 9. Sosyal Yardım Alanlar Görüşmecisi Çizelgesi

KEÇİÖREN									
Sayı	İsim	Mahalle	Konut Türü ve Mülkiyet	Medeni Durum-Çocuk Sayısı	Yardım Bilgisi	Çalışma Bilgisi (Hane)	Gelir Düzeyi	Eğitim Düzeyi	Sağlık Durumu
1.	Nurşen	Bağlum	Apartman-Giriş Kat-Sobalı-Annesine ait.	Boşanmış/2	ABB'den 6 ayda 1-2 kez gıda ve kömür. Vakıftan 200 TL nakit yardımı almış. Çocuk Esirgeme'den 500 TL (Ocak 2014'e kadar). 2009'dan bu yana, ŞESY, gıda ve eğitim materyali yardımı alıyor. Yardımla geçiniyor.	Düzensiz ve sigortasız çalışma. Eşinden nafaka alıyor.	540 TL	İlkokul	Cilt kanseri
2.	Raziye	Bağlum	Apartman-Dairesi-3+1, Kira.	Evli/5	10 yıldır yardım alıyor. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'ndan gıda çeki alıyor. Yeşil Kart/GSS kapsamında.	Büyük oğlu çalışmıyor. Eşi düzensiz çalışıyor. İnşaat işçisi. Evden iş yapıyor.	700-800 TL. Yazları artıp 2000 TL civarına çıkıyor.	Okur-yazar değil.	Psikolojik sorunları olan bir oğlu var.
3.	Gökçe	Bağlum	Gecekondü, Sobalı, Kira.	Evli/3	Vakıf ve ABB'den 3-3,5 yıldır yardım alıyor. Kömür, gıda, süt, bez yardımı alıyor. Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'nden evde bakım parası: Ayda 700 TL. ŞESY: 3 ayda 210 TL. 3 ayda 800 TL. Engelli aylığı. 4 ayda bir 230 TL gıda çeki.	Düzensiz ve sigortasız çalışma. Kaynakçılık, inşaat, telefonculuk.	600-700 TL	İlkokul	Oğlunda zeka geriliği var. Ateşten havale geçirip, sağ tarafı felç olmuş.
4.	Songül	İncirli	Apartman-Kapıcı Dairesi-Sobalı, Bodrum Kat, Kira, 1+1.	Kocasından ayrı yaşıyor. Boşanma davası açacak. /2	2012'de 3 ayda 1, 250 TL almış. Gıda çeki. Dönem başlarında eğilim materyali yardımı: 150 TL. Kömür. ŞESY bağlanmış; ama almamış; alacak.	2 binanın işlerine bakıyor. 1'inden para alıyor, diğerinde çalışma karşılığı oturuyor. Temizliğe gidiyor. Eşi düzensiz çalışmış. Hurdacılık, çatı, inşaat, bekçilik	400-600 TL	Okur-yazar değil.	
5.	Gölsüm	İncirli	Apartman daireisi-Bodrum Kat-Kira değil, kendi evi.	Boşanmış/2 Ayda 250 TL Nafaka.	ABB'den 1 yıldır yardım alıyor. Gıda gelecek diyor ve 100 TL'lik çek almış. 4 ayda 1 gıda yardımı. Engelli raporu çıkarsa, 3 ayda 750 TL alacak.	Sağlık sorunları nedeniyle temizliğe gidemiyor. Gitse de çok çalışmıyor.	300-400 TL	Lise	Kalp ritim bozukluğu, guatr, tiroid, ülsör, kollarında yırtık var. Eşinden gördüğü şiddet dolayısıyla eli kesik.

6.	Handan	Şehit Kubilay	Gecekodu, 3+1, Kira.	Evli/2	5-6 yıldır ABB (gıda, kömür) ve vakıftan (gıda çeki) yardım almış; kesilmiş.	Ev temizliğine vs. gidiyor. Binaya bakıyor. 200 TL alıyor. Önceden de çalışmış. Sigorta yok. Oğlu sanayide kaportacı. Kızı markette çalışıyor.	1500 TL	İlkokul	
7.	Zeliha	Şehit Kubilay	Apartman dairesi-Giriş Kat, Kira.	6 aydır ayrı yaşıyor. 2	ABB (gıda) ve vakıftan (gıda çeki) alıyor. Vakıftan ayda 250 TL, 3 ayda bir ŞESY: 200 TL: Dönem başlarında eğitim materyali.	Apartman temizliğinden 80 TL.	400-600 TL	İlkokul	
8.	Orhan (42)	19 Mayıs Mahallesi	Apartman dairesi- 2'nci kat.	Evli ama ayrı yaşıyor. 2					
9.	Ebru (53)		Apartman Dairesi-Kira	Evli -	Vakıf ve ABB'den gıda ve kömür alıyor. Kömürü satıyor. 3 aylık engelli aylığı maaşı var.	Uzun yıllar tur rehberliği yapmış. Şimdi CHP seçim bürosunda çalışıyor. Ayrıca kermeslerde sattıkları ile gelir elde ediyor.			Engelli-Kalça çıkığı
10.	Orhan (46) - Gülseren (40)	Keçiören. (Geçmiş: Hıdırlık /Çandarlı Mahallesi)	Kira.	Evli/3	ABB'den kömür ve gıda alıyorlar. Çocuklarından evli olan yardım alıyor.	Orhan serbest çalışıyormuş. Şimdi ise, bir lisenin tamir ve bakım işlerine bakıyor. 90'dan beri elden satış yapıyor. Ampul, mutfak eşyası, vs. satıyor. Daha önce lastik ayakkabı fabrikasında çalışmış. Sigortasını dışardan yattırıyor; sigortalı çalışmaya başlamış; emeklilik bekliyor.	1500 TL	İlkokul	

Yardım Bilgisi	Çalışma Bilgisi (Hane)	Gelir Düzeyi	Eğitim Düzeyi	Sağlık Durumu
Büyükşehir'den 15 yıldır yılda 2-3 kez kömür ve gıda alıyor.	Çocukluğundan bu yana da pek çok güvencesiz işte düzensiz çalışmış. Mamak Belediyesi'nde park bekçiliği yapıyor. Mevsimlik çalışıyor (8 ay). Geri kalan zamanda araba yıkama, inşaat gibi gündelik işlerde çalışıyor. Eşi apartmanlara temizliğe gidiyor.			
Vakıftan yılda 1 kez kömür, belediyeden 6 ayda 1 gıda ve kömür geliyor. 10 yıldır alıyor.	Farklı işlerde çalışmış; ama son 20-25 yıldır araba yıkama işinde. 1 yıl sigortası yatmış.			
Belediye'den gıda ve kömür alıyor. Vakıftan da bayramlarda 300 TL alıyor.	Eşi ile plastik topluyorlar. Yıllardır düzensiz işlerde çalışmış.			Kendisinin ve kızının da sağlık sorunları var.
Belediye'den kömür ve gıda alıyor. Vakıftan da kömür geliyormuş; ancak çalışma nedeniyle kesilmiş. 13 yıldır yardım alıyor.	Kızının hastalığı nedeniyle uzun süre düzenli çalışmamış. Şimdi eşi ile birlikte bir hastanede taşeron işçisi olarak çalışıyor.			
3 yıldır ABB'den kömür, gıda ve ekmecek; kaymakamlıktan kömür ve çocuk yardımı alıyor. Daha önce İstanbul'da, İBB'den para, kaymakamlıktan kömür ve para yardımı. İBB Kadın Kolları'ndan çek yardımı ve bir camiden yardım almış.	Kendisi temizlik ve yemek işinde çalışmış; çocukları nedeniyle bırakmış. Konfeksiyonda sigortalı olarak çalışmış. İstanbul'da evden patik ve örgü işleri yapıp satmış. Eşi tesisatçı-doğalgazcı. Çağrı üzerine çalışıyor ve iş üzerine para alıyor. Sigortasız.	1000 TL	Lise	
1-1,5 yıldır ABB'den gıda ve kömür alıyor.	Kendisi sekreterlik ve hatta bir yerde müdürlük vs. bile yapmış. Eşi Leroy Merlin işçisi, sendikalı. Ancak işyeri, ilerleyen aylarda kapandı. Daha önce, yıkama, garsonluk, vs. yapmış.	960 TL	Lise mezunu.	
5 yıldır ABB'den gıda alıyor.	Evden yaptığı nazarlık, çeşitli el ve arma işleri ve apartman temizliği dışında çalışmamış. Abisi çalışıyor sigortasız ve yevmiyeli olarak. Abisinin yevmiyesinin 70 TL olduğunu söylüyor.	Eşinden kalan 800 TL maaşı var. Abisinin kazancı ile 2500 TL	İlkokul	

ALTINDAĞ									
Sayı	İsim	Mahalle	Konut Türü ve Mülkiyet	Medeni Durum-Çocuk Sayısı	Yardım Bilgisi	Çalışma Bilgisi (Hane)	Gelir Düzeyi	Eğitim Düzeyi	Sağlık Durumu
1.	Ali-Hayriye-Ömür-Ömür	Plevne Mahallesi-Yenidoğan	Gecekond	Ali evli/2	10-11 yıldır ABB'den gıda ve kömür; vakıftan da Ramazanda 100 TL gıda çeki ve kömür alıyorlar.	Ali emekli, hâlâ pazarcılık yapıyor. Oğulları cezaevine girmeden önce pazarcılık yapmış.			Ali'nin sağlık sorunları var.
2.	Zehra-Goncagül	Plevne Mahallesi-Yenidoğan	Gecekond	Zehra'nın eşi vefat etmiş, Goncagül Evli/2	ABB'den gıda ve kömür; vakıftan kömür alıyor. Ramazan'da 100 TL gıda çeki alıyor.	Zehra'nın oğlu, yani Goncagül'ün eşi, boya fabrikasında asgari ücretle sigortasız çalışıyor. Biri Türkü Bar'da çalışıyor; ama kendine harcıyor.			
3.	Hande	Plevne Mahallesi-Yenidoğan	Gecekond	Boşanmış/3	Sosyal Hizmetler'den her ay 300 TL alıyor. Vakıftan Ramazan'da 100 TL'lik gıda çeki ve gıda, ABB'den 6 yıldır kömür alıyor.	Evlere temizliğe gidiyor.	600-700 TL gelir elde ediyor.		
4.	Hacer (43)	Çandarlı Mahallesi-Hıdırlıktepe	Gecekond	Evli/3	Vakıftan çocuk parası, kömür, Ramazan'da 100 TL'lik çek alıyor. ABB'den kömür, gıda ve ekmek alıyor. Vakıftan 10 yıl, Belediye'den ise 15 yıldır yardım alıyor. Çocuklarından biri de yardım alıyor.	Eşi seyyar satıcılık yapıyor.	800-900 TL	İlkokul	
5.	Birsen (31)	Çandarlı Mahallesi-Hıdırlıktepe	Gecekond Kayınpederin in evi	Evli/2	9 yıldır ABB'den kömür ve gıda alıyor. Vakıftan da 8 yıldır kömür alıyor.	Eşi konfeksiyonda ütücü olarak çalışıyor. Kendisi çalışmamış.	800 TL	İlkokul.	
6.	Melis (34)	Çandarlı Mahallesi-Hıdırlıktepe	Gecekond Kendi evleri değil; ama para vermiyor.	Evli/3	15 yıldır gıda, kömür ve ekmek alıyor. Vakıftan, kömür ve Ramazan'da 100 TL çek ve 2-3 ayda bir değişen miktarlarda burs alıyor.	Çalışmamış. Eşi (Erdoğan-38) bayrak satıyor. Toptan perakende satışlarda çok para da kazandığı oluyor. Ev bile almış.	800-2000 TL arası	Okuma yazma yok.	
7.	Emel (42)	Çandarlı Mahallesi-Hıdırlıktepe	Gecekond Kira değil.	Dul/3	ABB'den gıda, kömür ve ekmek alıyor. Vakıftan Ramazan'da 100 TL çek ve kömür alıyor. Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'nden ayda 550 TL çocuk parası alıyor. Anne ve baba, 3 ayda toplam 700 TL 65 yaş alışı alıyordu. Baba vefat etti.	Daha önce çalışmamış; ama eşinin öldürülmesinden sonra ev işleri yapmaya başlamış.	1000 TL	İlkokul	
8.	Bekir (54)	Çandarlı Mahallesi-Hıdırlıktepe	Gecekond	-	ABB'den 15-20 yıldır kömür ve gıda alıyor. Vakıftan 8-10 yıldır kömür ve Ramazan'da 100 TL çek alıyor.				

11-12 yıldır ABB'den kömür ve gıda, vakıftan kömür. Ayda 100-150 TL çocuk parası alıyor.	Eşi, farklı geçici güvencesiz işlerde çalışmış. Şimdi Aras Kargo'da çalışıyor.	850 + sigorta.	Okuma yazma kursuna gitmiş.	
10 yıldır ABB'den gıda ve kömür alıyor. Ayrıca vakıftan Ramazan'da 100 TL çek ve kömür alıyor. Ayda 250 TL dul maaşı; ayrıca 3 ayda 600 TL engelli maaşı alıyor. Kızı da yardım almıyorsa.	Eşi seyyar satıcılık yapmış, hiç düzenli işi olmamış. Şimdi yardımla yaşıyor.	Ayda 400-500 TL gelir giriyor eve.	Biraz okuma yazma biliyor.	Tek bacasında aksamaya var; engelli maaşı alıyor.
Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'nden ayda 550 TL çocuk parası. 10 yıldır ABB'den gıda, kömür ve ekmek alıyor. 4 yıldır vakıftan Ramazan'da 100 TL çek ve kömür alıyor. 6 ayda 180 TL okula gitmeyen çocuğa. 3 ayda 140 ya da 80 TL diğerlerine. Rahmeteli Gıda Bankası'ndan ayda bir gıda.	Boşandığı eşi fabrikada işçilik yapmış. Kendisi hiç çalışmamış.	800 TL civarı.	İlkokul mezunu	
10 yıldır ABB'den gıda ve kömür almıyorsa. 8 yıldır da Kaymakamlık'tan almıyorsa; ama üzerinde ev gözüktünce kesilmiş. Çocuklarından bir de yardım alıyor.	Dikiş-nakiş işleri yapıyor. 500 TL gelir elde ediyor. Eşi seyyar satıcı.	1000 TL	Ortaokul-İlkokul	
5 yıldır ABB'den gıda ve kömür, Kaymakamlıktan da kömür alıyor. Hıdırlıktepe'deki kentsel dönüşüm nedeniyle, Aktaş Mahallesi'ne gelmiş. Adres değişimi nedeniyle 8 aydır gıda almıyor.	Pazarcılık yapmış ve çay-ocaklarında çalışmış. 6-7 yıldır işsiz olduğunu söylüyor ve sosyal yardımla ve arkadaşlarının yardımları ile geçiniyor. Muhtemelen kömürünü satıyor ve oradan da bir gelir elde ediyor.		Orta iki terk	
2006'dan bu yana 620 TL dul yetim maaşı alıyor ve onunla geçiniyor. 3 yıldır, ABB'den gıda, kömür ve ekmek alıyor. Vakıf, maaşı dolayısıyla yardım vermemiş.	Çalışmamış ve çalışmıyor. Ancak evli iken eşi, Belediyede işçi olarak çalışıyormuş. Ailesi eskiden market sahibiymiş ve çok iyi para kazanmışlar.	620 TL	Ortaokul mezunu	Böbreklerinde sorunlar var. Çalışmasını etkiliyor.

ÇANKAYA

Sayı	İsim	Mahalle	Konut Türü ve Mülkiyet	Medeni Durum-Çocuk Sayısı	Yardım Bilgisi	Çalışma Bilgisi (Hane)	Gelir Düzeyi	Eğitim Düzeyi	Sağlık Durumu
1.	Velit (55)	Dikmen Vadisi	Gecekondu Tapusuz	Evli/2	4 yıldır ABB'den gıda ve kömür; vakıftan ise kömür ve öğrenci parası alıyor. Ayrıca ayda 500 TL daha çocuk parası aldığını söyledi. 3 ayda 1, 1000-1150 TL de engelli yakını ya da evde bakım aylığı alıyor.	5 yıldır çalışmıyor. Önceden nakliyatçılık yapmış. 13-14 gün sigortası çıkıyor.	900 TL	İlkokul	Eşi kanser hastası. Kendisinin de sağlık sorunları var.
2.	Ahu	Dikmen Vadisi	Gecekondu Kaynanasının Evi	Evli/2	11 yıldır ABB'den gıda ve kömür alıyor. Vakıftan ŞESY alıyor. 2 ayda 1 kız çocuk için 35 TL, erkek için ise 30 TL. Vakıftan dönem başlarında 6 yaşındaki çocuğu için 200 TL, 15 yaşındaki çocuğu için ise, 250'şer TL yardım alıyor. Ayrıca vakıftan kömür ve gıda alıyor. Gıda yılda 1 kere Ramazan'da geliyor. Ayrıca yılda 1 kere 300-350 TL kurban parası alıyor.	Hiç çalışmamış. Eşi 15 yıldır taksicilik yapıyor. Bu arada çaycılık ve fabrikada işçilik gibi işler de yapmış. Sigortasız.	800-1000 TL	Lise	

EK 2. Kategorik Endeksleme

Sosyal Yardım Rejiminin Kurumsal Yapısı

Kurumsallaşma Süreçleri

Kurumsal Yapı, Kurumlar Arası İlişkiler ve Kurumsallaşma

Sosyal Yardımlar Bakımından Bölgesel Farklaşma

Çocuk Sayısı-Sosyal Yardım Bağı ve Aile Temelli Sosyal Yardım

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları Personeli

Kurum Personelinin Yardım Alanlara İlişkin Gözlemleri, Yardım Alanların Davranışları ve Algilanma Biçimi

Yoksulluğun Nedenleri, Yoksulluğun Engellenmesi

Vakfın Yoksulun Yaşamındaki Yeri ve İşlevi

Sosyal Yardım, Sosyal Hak ve İstihdam Bağlantıları

Sosyal Yardım ve -Sosyal- Hak İlişkisi

Siyaset Bağı

Sosyal Yardımların Süreklilik ve Belirsizliği: "Bir bakarsın verirler, bir bakarsın keserler"

Talep Boyutu

Sosyal Yardım Hakkı Bilincinin Oluşumu

Kamu-Özel Ayrımı

Sosyal Yardım ve İstihdam İlişkisi

Kurumsallaşma

Çalışmamayı Teşvik

Kayıtdışı Çalışmayı Teşvik-"Ben Söyleyeyim de Sigortamı Kapatsınlar"

Kurumun Çalışmayı Teşvik Etmesi

Sosyal Sigorta Yoklaması

İhtiyaç Tespiti Süreçleri ve Sosyal Yardım Verme Biçimi

Kamusal Sosyal Yardım

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarında İhtiyaç Tespiti Süreçleri ve Sosyal Yardım Verme Biçimi

Belediyelerde İhtiyaç Tespiti Süreçleri ve Sosyal Yardım Verme Biçimi

Muhtarlıklar ve Sosyal Yardım İlişkileri

Özel Sosyal Yardım ve Özel Sektör

Özel Sosyal Yardım Kuruluşlarında İhtiyaç Tespiti Süreçleri ve Sosyal Yardım Verme Biçimi

Özel Sektörün Sosyal Yardım Faaliyetleri ve Kamusal-Özel Sosyal Yardım

Özel Sosyal Yardım Kuruluşlarının Faaliyetleri ve Kamusal Sosyal Yardım

Özel Sosyal Yardımlar ve Muhafazakâr Yapı

Hane İncelemesi

Muhafazakâr Yapı ve Sermaye Birikiminin Siyasal Karakteri

Sosyal Yardım Sisteminin Sorunları, Evrimi ve Beklentileri

Hane Bazlı Parçalı Yaklaşım

Standart Yoksunluğu, Çok Başlılık, Yasal Boşluk

Sosyal Yardım Alanların Takibi

Çelişkili Beyan

Sosyal Yardım Dağıtım Sorunları: "Veriyor; ama rezil ediyor"

Yardımların Nitelik ve Kalitesi

Beklentiler: Sosyal Yardımlar Nasıl Bir Yapıya Kavuşmalı?

Sosyal Yardım Rejimi Altında Yaşamak: Sosyal Yardım Alma ve Alıcısı Olma Disiplininin Oluşumu

Çalışma ve İşgücü Piyasası Deneyimi

Sosyal Yardım Alanları Tanımlamak ve Kavramsallaştırmak

Sosyal Yardımlar, Çalışma ve İşgücü Piyasası Deneyimi

Güvencesiz Çalışma: "Döndürüyoruz, bazı kırık çıkık işler oluyor"- "Bir altı ay çalışırım herhalde"

Sigortasız Çalışma: "Devamlı sigortasız, devamlı sigortasız"

İşsizlik

Mevsim Etkisi

"Tandığın Olacak"

Sağlık Nedenleriyle Çalışmama

Çocuğun Varlığı

Erkeğin İzni ve Onayı

"İş beğendiremiyoruz", "Alıyor yardımı yatıyor", "Milletin yardımlardan rahatı yerinde" söylemi: "Beğenilecek iş değil."

Çalışma/İşgücü Piyasasına Dönük İdeoloji ve İşveren Algısı

-Güvenceli- Çalışma ve İş Talebi

"Ne İş Olsa Yaparım"

"Devlet İş Nasip Etsin"

Yardım Almak Yerine Sigorta ve Güvence İsteği

Geçim-Hayat Şartları ve Sosyal Politika Deneyimi

Geçim ve Hayat Şartları

Güvencesiz Yaşam, Yoksulluk Marazı ve "Sefalet Alanı"

Geçim ve Hayat Şartlarındaki Değişimin Yönü

Geçim-Ücret Beklentisi ve Kanaatkâr Yaşam Tarzı

Yardımlaşma ve Dayanışma İlişkileri

Kentsel Dönüşüm

Yoksulluğu İspatlama ve Sosyal Yardım Alanın Dili

Sosyal Yardımların Geçimdeki Yeri ve İhtiyaçları Karşılama

İhtiyaç ve Mecburiyet

İhtiyaçların karşılanması: "İhtiyaçımızı tabi karşılıyor" - "Akınasa da damlıyor" - "Öldürmüyor da Konduruyor da" - "Bir aylık geçimimizi karşılıyor" - "Sonrası yine aynı hisran"

Mecburiyet: "Perişan olurum" - "Hayatım durur" - "Sefil olurum" - "Yemek zorundayım"

Alışkanlık ve -Maddi ve Psikolojik- Bağımlılık Kültürü: "Yemek şartı değil, paketi almak zevk" - "Hy la diyoruz yardım geliyor"

Fiyatlandırılmamış Bir Geçim Aracı Olarak Algılama ve Deneyimleme

Nakit Gereksinimini Kapatma ve Ek Gelir Olarak Görme: "Yarana Merhem Oluyor"

Çalışma ile Birleşme ve Çalışma Mecburiyeti

Sosyal Yardımsız Yaşama ve Daha Fazla Sosyal Yardım İsteği

Sosyal Yardım Alanlar Ne Hisseder?

Sosyal Yardımların İşlevi: Sınıfsal Uzlaş ve Siyasal İçerme

Sosyal Yardımın Ticareti

Sosyal Yardım Alma Stratejileri

Sosyal Yardımlara Dönük Tepkiler, Tercihler ve İstekler

Devletten Hak ve Olanak İsteği: Sosyal Yurttaşlık Talebi

Sosyal Yardıma Başvurmama

Gündelik Yaşam, Siyaset, Toplumsal Cinsiyet Örtüntüleri

Rekabet, Parçalanma ve Ayrışma

İnbar ve Şikâyet Olgusu

Ayrışma ve Parçalanmanın Siyasal Temelleri

Gündelik Yaşam, Algı, İdeoloji, Bilinç

Sosyal Yardımların Gündelik ve Sosyal Yaşamdaki Yeri

Damgalanma

Toplumda Kendini Gördüğü Yer

Zengin Kim? - Zenginlik Algısı

Değer Verilip Verilmediği Görüşü

Siyaset-Yönetim Algısı ve Deneyimi

Devlet Algısı - Devletin Sosyal Yardım Yapma Zorunluluğu - Devlet Neden Sosyal Yardım Yapıyor?

Vakıf Algısı

Dinsel Pratikle Birleşme Eğilimi

Yoksulluğu Kim Çözer?

Hak Arama Potansiyeli

Kader: "Kaderle ilgisi yok" - "Kader diyelim bitsin"

Sosyal Yardımlar ve Siyaset: Siyasal Baskı, Korku, Minnet ve Borçluluk Duygusu

Sosyal Yardımların Yaygınlaşması: Göç ve Kültür

Sosyal Yardım Almanın İktisadi ve Kültürel Etmenlerle Birleşmesi

Sosyal Yardımın Kuşaklar arası Aktarım ve Devamlılığı ve Kuşaklar arası Yardım Alma Kültürü

Sosyal Yardımlar Hakkında Bilgi Sahibi Olma

Sosyal Yardım Yapıldığını Öğrenme Kanalı: "Komşudan Duydum"

Sosyal Yardım Yapanın Kim Olduğunun Bilgisi

Sosyal Yardımların Kesilmesi: Tepkiler ve Kabuller

İçer Dönme ve Mutfaktan Kısmı

"Çalışmaya Başlarım"

Hak Arama Potansiyeli

Şiddet ve Hakaret

"Bir şey yapmam. Ne yapacağım?" - "Allah'a bırakırım"

Sosyal Yardım Rejiminde Toplumsal Cinsiyet

Cinsler Arası İşbölümü, Birikim ve Kadının Rolü

Yoksulluğun Cinsiyeti ve Erkeğin Rolü/Payı

Cinsel İstismar

Gelecek Beklentisi, Umutlar ve Hayaller

Gelecek Beklentisi

Umutlar

Hayaller

Dizin

beslenme ve gıda disiplini 22, 355

Devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki 17, 21, 23, 33, 34, 62, 76, 78, 86, 92, 103, 121, 137, 138, 148, 177, 210, 227, 230, 297, 419, 420

Düzenleme tarzı 35, 36, 37, 48, 94, 138, 232

Emek gücünün yeniden üretimi 27, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 50 51, 52, 56, 57, 62, 64, 68, 72, 73, 74, 84, 89, 90, 103, 287, 407, 420

fiyatlandırılmamış kapitalist bir kategori 22, 74, 420, 421

Geçim ve hayat şartları 40, 59, 79, 181, 184, 188, 189, 191, 204, 235, 242, 261, 267, 269, 271, 272, 281, 286, 289, 291, 293, 297, 302, 307, 311, 315, 318, 324, 335, 352, 358, 378, 380, 384, 399, 400, 411

Güvencesiz çalışma 22, 130, 231, 229, 287, 294, 296, 299, 300, 301, 310, 343, 423

hane bazlı hak ediş algısı 22, 211, 212

hane bazlı parçalı yaklaşım 22, 117, 212, 266, 359, 423

Hane incelemesi 154, 183, 195, 196, 199, 206, 217, 233, 236, 237, 240, 258, 275, 325, 341, 361, 366, 389, 408, 417, 418

hane ve mahalle temelli sosyalleşme biçimi 22, 365, 398

hane ve mahalle temelli yaşam tarzı 22, 365, 368, 410

ihbar 238, 359, 360, 361, 366, 368

İşgücü piyasası 68, 99, 145, 225, 231, 282, 295, 298, 306, 423, 431

kamudan dilenme 22, 217, 218, 342

kanaatkâr yaşam tarzı 22, 320, 418

Kapitalist birikim 50, 55, 61, 64, 78

kent içi sosyal yardım ağı 22, 394, 398, 402

Klientalist 116, 140, 171, 172, 181, 214, 216, 346, 375, 377, 385, 394, 423

korku 181, 191, 207, 213, 215, 216, 260, 275, 325, 335, 343, 344, 356, 382, 383, 387, 390, 391, 392, 403, 418

kuşaklar arası yardım alma kültürü 22, 398, 424, 455

sermaye birikiminin siyasal karakteri 22, 261, 263, 264, 265, 423, 453

Sosyal yardım alma ve alıcısı olma disiplini 218, 281, 282, 342, 352, 381